

ГРЭХ

Алесь Усеня

Алесь Усеня

ГРЭХ

Раман

Мінск
«Медысонт»
2014

УДК 821.161.3-31
ББК 84(4Бел)-44
У74

Усеня, А.

У74 Грэх : раман / Алесь Усеня. – Мінск : Медысонт, 2014. – 640 с.

ISBN 978-985-7085-34-7

Вера, Надзея, Любоў... Мала хто ведае, што гэта не проста ўстойлівае словазлучэнне, а імёны маленькіх дзяўчынак, якія ў II в.н.э. па загадзе рымскага імператара Адрыяна былі жорстка закатаваныя і забітыя, бо не пажадалі адрарчыся ад Хрыста. Пра іх духоўны подзвіг расказваецца ў рамане.

Іудзейскае паўстанне, пасля якога яўрэі на дзве тысячы гадоў страцілі сваю тэрыторыю, інтрыгі і барацьба за трон у Рымскай імперыі, а перадусім — гісторыя трагічнага кахання маладых іудзея і хрысціянкі, — усё гэта знітавана дэтэктыўным сюжэтам.

**УДК 821.161.3-31
ББК 84(4Бел)-44**

ISBN 978-985-7085-34-7

© Усеня А., 2014

© Афармленне. ТАА «Медысонт», 2014

Ад аўтара

У маёй роднай вёсцы сталі часта паміраць людзі. Што ні тыдзень, то пахаванне. Я звярнуўся да старадарожскага настаяцеля Свята-Мікалаеўскай царквы айца Ігара, каб ён патлумачыў, чаму так адбываецца. Святар з'ездзіў у Жыровіцкі манастыр, і там яму параілі: у вёсцы трэба пабудаваць хаця б капліцу.

“Ну што капліца? – падумаў я. — Калі ўжо будаваць, дык адразу царкву”. Тым болей, што грошай у мяне тады ставала.

Пабудаваную царкву я хацеў назваць імем святой Надзеі, бо так звалі маю маці. Айцец Ігар сказаў, што ёсць святыя Вера, Надзея, Любоў і маці іх Сафія. Іх немагчыма аддзяліць адну ад аднае. Царква была названая ў гонар гэтых святых пакутніц.

І тут я злавіў сябе на думцы, што пра Веру, Надзею, Любоў і маці іх Сафію нічога не ведаю. Закарцела зазірнуць у гісторыю і напісаць пра іх хоць невялікае апавяданне — каб і землякі ведалі, якім святым яны будуць маліцца. Пачаў збіраць матэрыял і паступова зразумеў, што абысціся адным толькі апавяданнем не ўдасца.

Юныя пакутніцы былі закатаваныя і забітыя па загадзе рымскага імператара Адрыяна (кіраваў імперыяй з 117 па 138 г. н. э.) напрыканцы ягонага жыцця. Натуральна, мне хацелася дакапацца, чаму ён пайшоў на такое злачынства. І чым болей я вывучаў біяграфію Адрыяна, тым болей узнікала пытанняў. Справа ў тым, што ён быў ледзь не самым справядлівым, самым лаяльным да іншаверцаў, самым міралюбным за ўвесь час існавання Рымскай імперыі. І раптам у апошнія гады перад смерцю Адрыян пачынае жорсткі пераслед усіх, хто не прызнае рымскіх багоў. Асаблівая нянавісць — да хрысціянаў. Чаму?

У 132-135 гг. н. э. рымскую правінцыю Іудзея ахапіла адно з самых магутных паўстанняў, якое скалыхнула ўсю імперыю, паставіла пад пагрозу яе існаванне. Паўстанне было жорстка задушана. Менавіта пасля тых падзей яўрэяў пазбавілі надзеі на аднаўленне храма Саламона, яны страцілі сваю

тэрыторыю і змушаны былі рассяліцца па ўсёй зямлі. Імператар Адрыян узненавідзеў і яўрэяў, і іхнюю веру. Ён быў вельмі адукаваным, вельмі дасведчаным чалавекам і, безумоўна, ведаў, што паміж іўдзеямі і хрысціянамі вялікая розніца. Аднак жа ён ведаў і тое, што хрысціянства вырасла з іўдаізму (гісторыкі так і называюць самую раннюю плынь — іўдзеяхрысціянства), адтуль ягоныя вытокі, нават Стары Запавет і для тых, і для другіх — адзін і той жа. Таму Адрыян узненавідзеў не толькі іўдаізм, але і ягоны парастак — хрысціянства. Бо хто ведае, што вырасце на гэтым дрэве...

Вось чаму, каб растлумачыць жорсткасць Адрыяна да хрысціян, да Веры, Надзеі, Любові і маці іх Сафіі, мне давалося паглыбіцца ў гісторыю іўдзейскага паўстання. Вось чаму менавіта яму прысвечаная першая кніга рамана. Вызначальнае і тое, што спачатку ворагам хрысціянства была не толькі Рымская імперыя. Яшчэ больш бязлітасна ставіліся да хрысціян супляменнікі-іўдзеі: забівалі, гвалцілі, пракліналі. Яны бачылі ў хрысціянах не толькі ворагаў, але і (што галоўнае) адшчапенцаў, здраднікаў, якія адракліся ад самага святога — іхняга Бога.

Наколькі магчыма, я імкнуўся прытрымлівацца гістарычных фактаў і падзей. Аднак жа ў мастацкай прозе нельга абысціся без пэўнай долі фантазіі, тым болей, што пра тыя часіны звестак засталася не так і шмат. Таму, папярэджваючы заўвагі ці нават абурэнне найбольш “уедлівых” гісторыкаў, прашу ўспрымаць гэты твор толькі як маю асабістую версію.

АКІБА

*Я вылучу ім Прарока з асяроддзя братоў іхніх... і ўкладу словы Мае
ў вусны Яго, і Ён будзе гаварыць ім усё, што Я загадаю Яму;
а хто не паслухае слоў Маіх, якія Прарок той будзе гаварыць
ад Майго імя, з таго Я спаганю; але прарока, які асмеліцца гаварыць
ад імя Майго тое, чаго Я не загадваў яму гаварыць,
і які будзе гаварыць ад імя багоў іншых, такога прарока аддайце смерці.*

Другазаконне 18:18-20.

Пасланец ад Бога

Змрочны пакой роўненька разразала палоска святла, што прабівалася праз вузенькае прадаўгаватае вакенца ў мураванай і злёгка парэпанай сцяне. Яна, гэтая палоска, выхоплівала з цемры краёчак стала, на якім сіратліва туліліся адзін да аднаго гліняныя збан і кубак, а потым перакідвалася на драўляныя дзверы. Апроч насцілу-ложка, што, калі доўга ўзірацца, можна было намацаць вачыма ў кутку, ніякай іншай надобы ў памяшканні, здаецца, не было. І немаведама, ці было то жытло заскарузлага пустэльніка, ці аскетычны каземат небяспечнага арыштанта.

Па келлі (а гэта, мусіць, усё ж была келля) бязгучна, нібы цень, соўгалася прыгорбленая чалавечая постаць. Ейныя рухі былі такія запаволеныя і зграбныя, што, здавалася, постаць не шпацыруе, а плавае ад сцяны да сцяны. Палоска святла, калі яе перасякала постаць, адбівала на дзверы абрысы доўгага, да падлогі, балахона і галавы старога чалавека са звільнімі на плечы космамі і барадой ледзь не да жывата.

Якісь дакучлівы клопат ці нэндзу, шпацыруючы, выношваў гэты стары і нешта няўцямна-незадаволеная буркнуў, калі ў ягоныя развагі нахабна ўварваўся лёгкі стук у дзверы. Нават

не стук — па той бок нехта ціха шкрабаў, каб няўзнак не спудзіць важлівыя думкі гаспадара.

— Чаго табе, Пінхас? — выхрыпеў з грудзей стары, тым самым дазволіўшы ўвайсці ў келлю клышаногаму дзецююку з дзідаю ў правай руцэ — па ўсім бачна, ахоўніку.

— Рабі, тут да цябе рвецца адзін незнаёмец...

Гаспадар перабіў ахоўніка:

— Я прасіў нікога да мяне не пускаць. Ці ты, Пінхас, не разумеў?

— Прабач, рабі, але гэты чалавек... ну... нейкі не такі... Плявузгае абы-што. Кажа, што ён — вястун ад Бога...

— Значыць, Месія? — стары дазволіў сабе скрывіць вусны ва ўсмешцы. — Шчэ адзін атожылак роду Давыдава? Каторы па ліку? Гані яго, Пінхас, як далей.

— Так, прайдзісвет, — жвава, зрэшты, як і зазвычай, пагадзіўся ахоўнік. — Праўда, здаровы, як бугай. Мы такі добра ўпрэлі, яго лагодзячы.

— Вы пыталіся, што яму трэба?

— Ён хоча бачыць цябе, рабі. Хоча, каб ты яго выслухаў.

Стары абыякава махнуў рукою:

— Прэч яго.

З напругай павярнуўся — ажно скрыгатнулі косці ў суставах — і паплыў да свайго ложка.

— А ўрэшце, — на паўдарозе стары раптам схямянуўся, нібы штосьці прыгадаў, — можна і паслухаць. Вядзі.

Ахоўнік высунуў галаву за дзверы і зычна галёкнуў:

— Тамір, давай яго сюды!

Неўзабаве чацвёрэра ахоўнікаў уштурхнулі ўвалаклі ў келлю мажное цела і знарок паставілі яго акурат на тую самую палоску святла.

— Вось ён, рабі.

Незнаёмец быў гонкі і гошы. З-пад зношанай і месцамі абдзёрта-залатанай апраўкі вытыркаліся мускулістыя бугры. Аднак жа найболей адметным быў ягоны твар. А лепей скажаць, барвовы шнар, што распаласаваў гэты твар ад левае скроні — па ўсёй шчацэ — ледзь не да шыі. Усякі дасведчы ваяр доўга не гадаў бы над тым, што гэтакі след мог пакінуць толькі меч. Са шнара ці не сачыліся кропелькі крыві.

На руках незнаёмца ўсё яшчэ віселі ахоўнікі — крыі Божа, наробиць шкоды рабі, — аднак жа бачылася, што калі дужа захоча ён стрэсці з сябе гэтае ашмёцце, паляцяць блазнюкі на падлогу пераспелымі жалудамі.

— Адпусціце яго, — пачуўся з цемры ціхі і адначасна ўладарны голас старога.

Ахоўнікі адступілі назад, гатовыя ў любы момант ганчакамі накінуцца і загрызці сваю ахвяру. Прымружанымі глыбокімі вачыма, што ўжо трохі прывычаліся да змроку, незнаёмец свідраваў цемрадзь. Нарэшце ягоны позірк спатыкнуўся аб ледзь прыкметную постаць.

— Рабі Акіба, гэта ты? — голас незнаёмца быў падобны на гул перуна.

— Хто ты такі і чаму шукаеш мяне?

— Я — Сімон Бар Козіба¹.

— Сын Козібы? Дзіўна... Слухаю цябе.

Сімон нерашуча пераступіў з нагі на нагу — на глінянай падлозе засталіся крываваыя адбіткі пальцаў: відаць, шлях ягоны быў няблізкі і камяністы — і пачаў распавядаць:

— Я прыйшоў сюды як пасланец ад Бога. І не думайце, што я вар'ят ці самазванец. Калі б я папраўдзе быў гэтакім, то не шукаў бы сустрэчы з табою, рабі. Самазванцы, наадварот, баяцца цябе, як агню, бо ведаюць: аднаго твайго позірку досыць, каб назнайніцу вывернуць іхняе хлуслівае нутро. А я — вось, перад табою. І гатовы пайсці на любы іспыт. Бог паслаў мяне для збавення роднай Іудзеі ад рымскага прыгнёту, я прыйшоў даць волю ўсім насельнікам Палесціны...

— Годзе! — перабіў Акіба. — Іудзеі патрэбны не Месіі. Іудзеі патрэбны ваяры. Рымляне не разумеюць слоў. Да іх даходзіць толькі адна мова — мова зброі. Зрэшты, гэта напісана і на тваім твары... Ці, можа, такі знак ты адхапіў у вулічным духане?

На ілбе Сімона выступілі кропелькі поту, а пісаг ад напругі зрабіўся цёмна-бэзавым.

— Рабі, калі б такое сказаў хтосьці іншы, я перагрыз бы яму глотку. Не крыўдзі мяне, рабі. Рымлянін, які нанёс гэты

¹ У літаральным перакладзе — "сын хлусні", "сын ашуканца".

ўдар, пэўна, не лічыць мяне за жывога... Калі да нашага мястэчка дакацілася вестка, што Іудзея зноў палыхнула паўстаннем, я за лічаныя дні сабраў тры сотні ваяроў. У нас было мала зброі, ды і тую многія ці не ўпершыню трымалі ў руках. Аднак жа неяк ноччу мы спадобіліся напасці на рымскі гарнізон. Мы разлічвалі неспадзеўкі перарэзаць іх ледзь не ў ложках. Разлічвалі... А не прадбачылі галоўнага: вывучкі рымскіх ваяроў. Іх было меней, значна меней, чым нас. І ўсё ж яны перамаглі. Легіянеры, што стаялі на варце, паспелі даць знак астатнім. І праз нейкія імгненні супраць нас ашчацінілася дзідамі жывая сцяна рымлян. Я ні ў чым не магу папракнуць сваіх сяброў, яны змагаліся, як маглі. Яны засланыліся далонямі ад мячоў, бо не было ніводнага шчыта, яны кідалі свае целы на дзіды, каб пракласці шлях іншым. Сутычка была кароткаю. Нам удалося прыдушыць ці прыкалоць з дзясятка рымлян, аднак ніводзін іўдзея не выйшаў жывым з таго пабоішча. І мне прыкра, што я ацалеў. Але, відаць, на ўсё воля Божая... Я ачуняў, калі схлынула цемра. З боку мястэчка даляталі стогны і крыкі: рымляне пакінулі гарнізон і ўчынілі расправу над жыхарамі за нашу вылазку. Я выбраўся з груды целаў маіх забітых сяброў і ўжо дакладна ведаў, куды трымаць кірунак... Сюды, у Бетар, дзе мудры рабі Акіба збірае з усяе Палесціны, з усяе зямлі незлічонае іўдзейскае войска, каб скінуць, нарэшце, рымскае ярмо з шыі майго народа. Ты спытаешся, рабі, чаму я лічу сябе прыхадцам ад Бога ці, як ты кажаш, Месіяй? Адкажу. Калі, зранены і ледзь не беспрытомны, абкладзены целаўмі, я абыякава пазіраў у шэрае ранішняе неба, раптам нібы маланка шуганула наўсцяж, раздзіраючы смугу, і з гэтага разрыву на мяне хлынула незвычайнае, велічнае святло-ззянне. І адразу я пачуў моцны, уладарны голас, здавалася, ён запаўняў усю прастору, і немаведама было, ці далятае ён адтуль, з неба, ці вырываецца з мяне самога... "Сімон, — урачыста сказаў гэты голас, — ты, нашчадак Давыдаў, стаў Маім абраннікам, і табе наканавана збавіць сыноў Ізраілевых ад прыгнёту, абвясціць і заснаваць на зямлі царства міру. Зараз ты пойдзеш у Бетар, дзе збіраецца войска іўдзейскае, і ўзначаліш яго, і павядзеш свой народ да перамогі..." Чуйдух неба зноў заслалася шэранню, аднекуль усчаўся гулкі подых ветру, нібы

побач пранеслася конніца, а я колькі хвілін усё яшчэ ляжаў нерухома і ніяк не мог усвядоміць, што са мною размаўляў Ён... Паступова цела маё налівалася незразумелаю сілаю, і неўзабаве я конча акрыяў. Я ні ў каго не пытаўся ні шляху, ні сцэжкі. Быццам нечая рука прывяла мяне сюды. І вось я перад табою, рабі Акіба...

Стары наблізіўся да Сімона, стаў насупраць — твар у твар — і па ягоных ручайках-маршчынах хваляю прабегла ледзь прыкметная іранічная ўсмешка.

— Кажаш, голас з неба? А ці не трызніў ты, ці не прыпроілася ўсё табе, параненаму і амаль беспрытомнаму?

— Я быў пры сваім розуме, рабі.

— І чаму ж гэта Гасподзь абраў менавіта цябе?

— Не ведаю.

— Дык ты папраўдзе выхадзец з роду Давыдава, сын Козібы?..

— Не ведаю і гэтага.

— Цікава, — Акіба адышоў да стала, абাপёрся даланёю аб ягоны краёчак. — А ты, Сімон, сапраўды прайдзісвет. Нямала такіх пабачыў я на сваім вяку. Хочаш славы? Хочаш павагі і пашаны? Але замест гэтага ўсяго можаш атрымаць здіду пад рабро...

— Не зневажай мяне, рабі! — з адчаем і крыўдаю мовіў Сімон. — Я не маню! Чым я магу даказаць гэта? Чым? — позірк ягоны пачаў мітусіцца па келлі, нібы сапраўды шукаў нейкія доказы, і раптам застыў на цесаку, што тырчаў за поясам ахоўніка Пінхаса. Ніхто не паспеў і здрыгануцца, як цясак гэты апынуўся ў Сімонавай руцэ. Ахоўнікі здолелі толькі жакнуцца — не за сябе, за Акібу, — а сам Акіба нават брывом не варухнуў, не спускаючы з твару тую ж усмешку і выказваючы пагарду да небяспекі.

Аднак Сімон зрабіў зусім не тое, што ад яго чакалі. Ён не кінуўся ні на Акібу, ні на ахоўнікаў. Ён узмахнуў цесаком і секануў па мезенцы левае рукі — адцяткаў пакаціўся акурат пад ногі Акібы.

— Я не маню, рабі! Я не ашуканец! — у адчаі Сімон узбіўся ледзь не на крык.

Са знявечанай рукі на падлогу вішнімі ападалі буйныя

кроплі криві, а Сімон па-ранейшаму ўчэпіста сціскаў цясак і ліхаманкава зыркаў вакол, нібы шукаючы, што яшчэ на сабе адцяпаць, каб давесці сваю праўду.

Акібу, падобна, гэтае дзейства аніак не праняло, быццам самаэкеуцыю яму даводзілася назіраць штодня. Ён гідліва пхнуў нагою адцятак-мезенец і абыякава мовіў:

— Гэта — не доказ. Пазбаўляцца кавалкаў цела дазвольна хіба што ў баях з рымлянамі. Па ўсім бачна, у цябе гэта атрымалася няблага, — Акіба зноў напусціў на твар кплівасці. — А ўвогуле ты можаш стаць вартым ваяром. Нам такія патрэбны. Пінхас, адвядзі яго ў які-небудзь атрад. І гэтае... дайце яму якую анучу, каб перавязаць руку.

— Слухаю, рабі!

Пінхас выкалупіў цясак з рукі разгубленага Сімона і падштурхнуў яго ў плячо:

— Пайшли.

Сімон паслухмяна паклыпаў да дзвярэй. На парозе азірнуў і ўжо без крыўды, ціха і цвёрда мовіў:

— Я не маню, рабі!

Легат-прапрэтар

Гэтага чалавека баялася і ненавідзела ўся Іудзея. Аднае толькі згадкі пра яго было досыць, каб у адных падкасіліся ногі, а другія скрыгатнулі зубамі і сціснулі кулакі. Гэтым чалавекам быў легат-прапрэтар правінцыі Іудзея Ціней Руф. Зрэшты, зазвычай яго называлі інакш — *Tyrannus Rufus*. Інакш кажучы, тыран.

Нейкім чынам яму ўдалося пераканаць імператара Адрыяна, што трэба прыняць эдыкт аб забароне абразання. Каб сказаць, што Адрыян на дух не пераносіў вернікаў і багоў, якія супярэчылі рымскім, дык не. З вышыні свайго становішча ён пазіраў на іх паблажліва-іранічна, як добры і мудры бацька на мурзатых неразумных дзяцей, бо сам лічыўся галоўным богам на зямлі. Пасля аднаго са сваіх падарожжаў Адрыян пісаў свайму швагру Сервіяну: “Егіпет, які ты мне так хваліў, мой мілы Сервіян, я знайшоў легкадумным, які вісіць на валаску,

паддаецца кожнаму павеву моды. Тут паклоннікі Серапіса ў той жа час хрысціяне; а тыя, што называюць сябе епіскапамі Хрыста, пакланяюцца Серапісу. Няма ніводнага кіраўніка сінагогі, ніводнага самараніна, ніводнага хрысціянскага святара, які б не сумяшчаў гэтых пасадаў з пасадамі астролага, варажбіта, шарлатана. Сам патрыярх¹, калі ён з'яўляецца ў Егіпце, аднымі прымушаецца пакланіцца Серапісу, а другімі — пакланіцца Хрысту. Адроддзе бунтарскае, карыслівае, дзёрзкае!.. Іхні адзіны бог — грошы. Вось баство, якому пакланяюцца і хрысціяне, і яўрэі, і рознага роду людзі”.

А калі ў некаторых правінцыях хрысціян пачалі караць толькі за тое, што яны — хрысціяне (даносчык атрымліваў выдзел пакаранага), Адрыян адразу ж “абсек рукі” задужа імпатным праконсулам. Ментарскі ліст, напрыклад, атрымаў праконсул Азіі: “Адрыян — Мініцыю Фундану. Я атрымаў пісьмо, якое мне напісаў Ліцыній Граніян, чалавек вядомы, якога ты замяніў. Мне здаецца, што гэтая справа не можа быць пакінутая без разгляду, каб людзі, увогуле мірныя, не падвяргаліся непрыемнасцям і каб паклёпнікам не была дадзена поўная свабода. Такім чынам, калі ў тваёй правінцыі ёсць людзі, якія могуць, па іх перакананні, прад’явіць супраць хрысціян салідныя абвінавачанні і могуць даказаць гэтыя абвінавачанні перад судом, дык я не забараняю ім ісці законным шляхам. Але я не дазваляю ім абмяжоўвацца прашэннямі і крыкамі, што ўзбуджаюць смуту. У такіх выпадках лепш за ўсё табе самому знаёміцца са скаргай. Такім чынам, калі хто выступіць абвінаваўцам і дакажа, што хрысціяне парушаюць законы, прызначай нават пакутлівую кару, зыходзячы з важнасці ўчынка. Але гэтак жа, клянуся Геркулесам, калі хто па-паклёпніцку данясе на аднаго з іх, пакарай даносчыка караю яшчэ болей строгаю, адпаведнаю ягонаму злу”.

І вось такога справядлівага, мудрага бацьку-бога-імператара Цінею Руфу ўдалося “ўламаць”, каб ён-такі падпісаў “абразальны” эдыкт². Што яшчэ магло болей абразіць і абурыць прававерных іудзеяў? Некалі яны заключылі са сваім богам

¹ Маецца на ўвазе яўрэйскі, яго Адрыян мог бачыць у Палесціне.

² Наступнік Адрыяна, Антанін, каб улагодзіць яўрэяў, адмяніў гэты эдыкт.

“дамову”, запавет: ім, іудзеям, Яхве перадаць уладу над усёй Палесцінай, а яны ў аддзяку не будуць шанаваць іншых, апрача Яхве, багоў і спаўняць толькі ягоныя жадобы. А як “подпіс” пад гэтаю дамоваю, як знешні яе сімвал — абразанне.

У рымлян было шмат багоў і багінь. Усе яны былі вясёлыя, гуллівыя, дабрадушныя, не прасыхаючы, паглыналі нектар-амброзію, з мутнымі вачыма гойсалі на калясніцах ад акаёму да акаёму, кралі адно ў аднаго авечак і зрэчас, кінуўшыся ў блуд, спускаліся на зямлю, каб састрогаць байструка якой-небудзь кабеціне, што трапілася пад руку. Найболей распусным быў іхні завадатар, Юпітэр. Карацей кажучы, зразумелыя багі, свойскія.

А ў іудзеяў, далдоніў імператару Ціней Руф, бог адзін, ды яшчэ нейкі няўцяжны, помслівы, злы. Не варта шанаваць такога бога. Абразанне было прыроўнена да кастрацыі і забаронена пад страхам смерці.

Вядома ж, забарона абразання не была галоўнаю прычынаю смуты сярод яўрэяў, хоць яны і ўспрынялі эдыкт як гвалт, як пагрозу для існавання нацыі. Ціней Руф добра разумее, што яна, прычына, знаходзіцца тут, у Ерусаліме, дзе на месцах яўрэйскіх святыняў узводзяцца рымскія помнікі і забудовы...

...Легат-прапрэтар за дзень стаміўся ад важлівых і дробязных спраў, якіх для яго ў гэтым ненавісным горадзе заўсёды было аж занадта — Ерусалім, лічы, нанова адбудоваўся. Цяжкаю ходою немаладога чалавека ён пратупаў-праслізгаў па гладкай падлозе, выкладзенай парфірам — зялёным мармурам, і, як сноп, плюхнуўся ў шырокае крэсла, абабітае касматаю поўсцю дзікага буйвала. Гэта было нават не крэсла, а амаль што ложка, абкладзены з усіх бакоў шаўковымі падушкамі, якія прыемна казыталі твар, рукі і пяшчотна схілялі, заклікалі да сну. Ціней Руф і хацеў менавіта гэтага — падрамаць гадзіну-другую, скінуць стому, бо ўвечары, на свежую галаву, меў намер напісаць адказ Адрыяну. Імператарскі табілярый¹ тыдзень таму даставіў Руфу пасланне, якое прапрэтара не дужа ўзрадавала, нават абурыла. Ён, во, і цяпер, як і ўсе

¹ Письманосец.

гэтыя дні і ночы, не можа супакоіцца, цалкам аддацца ў рукі Марфею.

Руф прыкрыў вейкі, усё яшчэ маючы спадзеў на сон, і колькі хвілінаў паляжаў нерухома. Ён паспрабаваў падумаць пра што-небудзь прыемнае, але памяць чамусьці не хацела выкідваць на паверхню згадкі пра радасныя пачуцці ці падзеі, мажліва, таму, што іх апошнім часам не было ўвогуле.

Прапрэтар прыўзняўся, абапёрся на локаць і працягнуў правую руку да невялічкага, прымацаванага да падлогі століка, які адною ножкаю месціўся побач з крэслам і на якім сіратліва ляжаў імператарскі скрутак. Разгарнуў яго і ў каторы раз стаў перачытваць роўненькія радкі пасланьня.

Найперш Адрыян цікавіўся, як ідзе адбудова Ерусаліма. Імператар наказваў прыспешыць працу, бо ён мяркуе бліжэйшым часам наведаць Палесціну, на ўласныя вочы пабачыць новы храм.

Асноўную ж частку пасланьня складалі павучанні, як трэба ставіцца да мясцовага люду. Адрыян, да якога дайшлі чуткі, што ў Іудзеі зноў пачалі ўзнікаць лёгкія хвалі смуты, раіў не ўціхамірваць народ агнём і мячом, а шукаць з ім паразуменне, магчыма, у чым-кольвеч яму саступіць. Новая вялікая вайна, даводзіў Адрыян, імперыі не патрэбная.

А яшчэ ён чамусьці цікавіўся, як паводзяць сябе ў Ерусаліме хрысціяне. Вялікай розніцы паміж іўдзеямі і імі няма, пісаў Адрыян, але ж цярпімасць хрысціян да ўлады, да пакоры можна толькі ўхваляць.

Імператар патрабаваў прыслаць справаздачу як мага хутчэй, неадкладна, бо ў бліжэйшы час ён мяркуе падацца ў Грэцыю, у ягоныя любімыя Афіны, і не хоча, каб у падарожжы думкі абцяжарваліся клопатам пра далёкую і вельмі ўжо праблемную правінцыю.

Наконт Ерусаліма Руфу было што напісаць імператару, нават пахваліцца. Будаўніцтва храма не супынялася ні на хвіліну, ды і сам горад адраджаўся на вачах. Так што Адрыяну, калі ён сюды наведаецца, будзе чым пацешыць душу — у гэтым сумневу нямашака. Дый з хрысціянамі ніякіх супярэчнасцяў не ўзнікае. Жывуць сабе адзіным кагалам на ўскраіне горада, не абураюцца, не бунтуюць, адно што збіраюцца часам на агуль-

няя сходкі ды моляцца свайму незразумеламу богу. У тых сходках шкоды для імперыі аніякай, Руф гэта дакладна ведае, бо ёсць у яго ў той грамадзе свае інфарматыры-шпегі. Дый большасцю гэтыя хрысціяне — адна галыцьба. Калі б і закарцела ім узбунтавацца, дык за што ж набыць зброю ці амуніцыю?

А вось што тычыцца іудзеяў... О, як неўзлюбіў, як узненавідзеў Ціней Руф гэтае ганарыстае ваяўнічае племя! Зрэшты, як і гэтую чужую для яго зямлю, засушлівую і неўрадлівую, як і аскетычна-камяністыя абшары, толькі дзе-нідзе аздобленыя кволаю зелянінаю, як і пькельна-бязлітасную спёку, ад якой немагчыма ўратавацца. Нянавісць да гэтых людзей і мясцін вырасла ў душы Цінея Руфа яшчэ тады, калі Адрыян прызначыў яго, былога прэтара¹, легатам-прапрэтарам, загадаў перабірацца з бесклапотнага, гаманлівага, вірлівага Рыма ў невядомы, загадкавы і, як даходзілі чуткі, неспакойны, небяспечны Ерусалім. Руф неўзлюбіў гэты горад, нават яго не пабачыўшы, бо ён адбіраў у прэтара звыклае і разгульнае жыццё, напоўненае ледзь не штоночнымі баляваннямі ў асяродку самых знакамітых сенатараў і крывава-жудасна-салодкімі відовішчамі гладытарскіх бойняў. Праўда, некаторыя з папличнікаў Руфа, консулаў і прэтараў, успрымалі ад імператара як вялікую ласку, калі ім даручалася кіраваць правінцыяй. Што ні кажы, а ў рукі давалася рэальная, сапраўдная ўлада, хай сабе і на асобнай тэрыторыі. Таму і нарадзілася сярод патрыцыяў выслоўе: "Лепей быць першым у правінцыі, чым другім у Рыме".

У рэшце рэшт, і Руф прытрымліваўся гэткае ж думкі, але адна справа кіраваць якой-небудзь квітнеючай Сіцыліяй, а другая — гібець у далёкай пустэчы, утаймоўваць дзікія плямёны. Адмовіцца ад прызначэння было немагчыма — непаслушэнства імператару каралася смерцю. Руф разлічваў толькі на тое, што праз год-другі, як і зазвычай, яму на змену ў Іудзею прышлюць новага легата-прапрэтара, а сам ён, атрымаўшы ад імператара падзяку, вернецца ў любімы Рым, дзе і правядзе бестурботна астачу жыцця. Аднак жа атрымалася зусім не так, як думалася. Мінуў ужо не адзін год, а Адрыян не адклікае

¹ Прэтар — вышэйшы кіраўнік суда ў Рыме, ім мог быць абраны як патрыцыій, так і плебей.

Руфа з гэтага пекла. Мусіць жа, не надта шмат ахвочых сюды патрапіць. З-за гэтага душа легата-прапрэтару кіпела ад злосці і на ні ў чым не вінаватую Іудзею з ейнымі насельнікамі, і нават на самога імператара...

З першых дзён свайго кіравання Іудзеяй Руф зразумеў: спакойнага жыцця не будзе. Яшчэ не адгулі адгалоскі чарговага паўстання, жорстка задушанага, яшчэ яўрэйскія маці аплаквалі сваіх забітых сыноў, а ўжо другая, ацалелая палова іудзеяў выношвала планы новае смуты. У сваіх пасланнях Руф спрабаваў давесці імператара, што з гэтым бунтарскім племенем валаводзіцца нельга, яго трэба альбо знішчыць зусім, альбо рассяліць па іншых правінцыях, прадаўшы ў рабства. Аднак на ягоныя пісьмовыя прапановы Адрыян не зважаў, спасылаўся на тое, што іудзеі ўжо напоўніцу напіліся ўласнай крыві, каб думаць пра новыя бунты.

Два гады таму ў прапрэтару з'явілася мажлівасць не толькі выкласці свае трылогі на папірусе, але і данесці іх да вушэй імператара пры сустрэчы. Адрыян тады падарожнічаў па ўсходніх правінцыях, прычым свету меў невялікую, і ў ім ніхто не мог разгледзець валадара самай магутнай імперыі на зямлі. З Егіпта ў Ерусалім прыбыў табілярый, які прынёс вестку, што цяпер імператар знаходзіцца ў Александрыі і бліжэйшым часам збіраецца наведаць Палесціну, найперш Іудзею. А з-за таго, што шлях ад Александрыі да Ерусаліма бяспечным назваць нельга, тым болей для адзінокага падарожніка, Адрыян загадваў Руфу паслаць у егіпецкі горад, дзе ён з асалодаю бавіць час, цэнтурыю, шэсцьдзесят легіянераў, для аховы і суправаджэння.

Руф вырашыў сам выбрацца з цэнтурыяй у Александрыю. Адно што хацеў засведчыць сваю павагу да імператара, а другое — меркаваў, што на зваротным шляху ў яго будзе ўдосталь часу, каб пагутарыць з Адрыянам і ў чым-кольвеч яго пераканаць.

Так сталася, што да ўскраіны Александрыі цэнтурыя дабралася глыбокаю ноччу. Адрозна ісці на прыём да імператара не выпадала, да таго ж і сам Руф, і легіянеры надта здарожыліся. Патрабаваўся нейкі час на адпачынак, таму прапрэтар загадаў рухацца да палаца Апаладора — багатага александрыйскага яўрэя. З ім Руф ведаўся даўно, ледзь не з першых дзён свайго

прапрэтарства. Тады іудзеі ці самахоць, ці па загадзе імператара масава высяляліся з Ерусаліма, і ён, алабарх, даслаў Руфу просьбу, каб прапрэтар паблажліва паставіўся да нейкай ягонай радні. А чаму б і не паспрыяць? Руф хоць і ненавідзеў яўрэяў, але ж у багатых людзей, якія ў любы час могуць спатрэбіцца, нацыянальнасці няма...

У палацы Руф нечакана заспеў егіпецкага прэфекта Цітыяна. Як высветлілася, самая ўплывовая і самая багатая людзі горада сустрэліся ў гэтую познюю пару нездарма. Яны абмяркоўвалі трагічную падзею, якая здарылася тры дні таму і магла мець для Александрыі немаведама якія наступствы. Цітыян коротка распавёў Руфу пра здарэнне:

— Справа ў тым, што імператар падарожнічаў не адзін. Да цябе ж, пэўна, даходзілі чуткі, што ў Адрыяна з'явілася новая "пасія" — Антыной. Наш імператар увогуле неабыякавы да прыгожанькіх хлопчыкаў, а гэты — самому давялося ўбачыць — ну як лялечка. Накінь на яго столу¹, і нізавошта не адрозніш ад цнатлівае дзяўчынкі... Кажуць, знайшоў імператар гэтага юнага грэка-прыгажуна ажно ў віфінійскім Клаўдыюпалі. Дык вось... Адрыян не разлучаўся са сваім палюбоўнікам ні на хвіліну. Падобна, іхняя сімпатыя была ўзаемнай. Звычайна ўдзень Адрыян і Антыной садзіліся ў папірусную лодку,плылі далёка-далёка супраць цячэння і дзе-нідзе прыставалі да берага. Мы пераконвалі імператара, што ў гэтую пару Ніл вельмі бурлівы, таму не варта рызыкаваць, садзіцца ў лодку-душагубку. Ды дзе там! Хіба ж ён паслухаецца?... Праўда, у апошні раз Адрыян заплановаў рачное падарожжа на некалькі дзён. Ужо хочаш не хочаш, а давялося садзіцца ў фялуку². У нас трохі адлегла на душы: карабель надзейны дый каманда вопытная. Так што непажаданых прыгодаў не чакалася... А тут — на табе! — фялука вяртаецца ў порт у той жа дзень, каманда ў роспачы, Адрыян ірве на сваёй галаве валасы. Аказалася, утапіўся Антыной. Матросы потым расказалі: зрабіў ён гэта свядома, дабрахоць. Стаў ва ўвесь рост на карму і з крыкам "Адаю сваё жыццё за любімага імператара!" кінуўся

¹ Туніка, жаночая верхняя вопратка, якая даходзіла да ног і мела ззяду шлейф.

² Дзесяцімятровое судна, якое выкарыстоўвалася егіпцянамі з фараонаўскіх часоў.

ў цёмныя хвалі. Вылавіць цела не ўдалося... Ты ж ведаеш, Адрыяну ўжо за пяцьдзясят, чалавек немалады. А напярэдадні адзін з нашых прадказальнікаў — мы яшчэ яму язык вырвем! — публічна выказаўся, што жыццё імператара можна падоўжыць, калі людзі, асабліва блізкія, ахвяруюць дзеля гэтага сабою... Вось Антыной і ахвяраваў... Імператар не выходзіць са сваіх пакояў тры дні і начы запар, а мы не маем рашучасці да яго паткнуцца. І вось гадаем, чым усё гэта можа скончыцца для нас, бо, як ні круці, у нечым да гэтае бяды датычныя...

Аповед Цітыяна дужа засмуціў Руфа. І не таму, што было шкада гэтага Антыноя — Руф з пагардаю ставіўся да ўсіх чалавечых істотаў, — а з-за таго, што ён, бадай, так і не зможа дэталёва пагутарыць з імператарам пра набалелае. Магчыма, Адрыян увогуле не захоча з ім сустрэцца.

Аднак жа, як ні дзіўна, ужо назаўтра апоўдні Цітыян паведаміў, што імператар, нарэшце, акрыяў, больш за тое, кліча яго, Руфа, у цэзарэю¹ прэфекта. Цітыян прыслаў чатырох асабістых ліктараў², якія правялі Руфа з ускраіны да самага адметнага палаца ў Александрыі.

Адрыян не прымусіў прапрэтара чакаць. Цёмнаскуры раб з да бляску выгаленаю галавою правёў яго ў вялікі і злёгка змрочны пакой. Адрыян сустрэў Руфа каля самых дзвярэй, моцна абняў, прытуліўся шчакою да шчакі.

— Рады цябе бачыць, — суха сказаў імператар. — Рады, што ты жывы-здаровы.

Ён зрабіў два крокі ўбок, да століка, застаўленага зяленівам і пітвом, узяў адтуль кубак са слановае косткі, аздоблены вытанчанай разьбой, і працягнуў яго Руфу. Гэта быў знак прыхільнасці.

Руф зрабіў тры каўткі знакамитага фалернскага віна, трохі цемнаватага і вельмі ўжо моцнага. Яно, гэтае віно, адзінае, якое гарэла. Аднак кубак Руф не адставіў, трымаў яго ў руцэ, каб не пакрыўдзіць імператара.

Іхняя размова доўжылася амаль гадзіну. Зрэшты, гэта была нават не размова, бо гаварыў толькі Руф. Найболей жа да-

¹ Рэзідэнцыя кіраўнікоў правінцыі.

² Ганаровая варта ў вышэйшых рымскіх прадстаўнікоў улады.

водзіў, што Іудзея вось-вось зноў можа выбухнуць паўстаннем, яўрэі нешта задумваюць, таму варта прыслаць у Ерусалім хаця б яшчэ адзін легіён. Адрьян слухаў няўважліва, адчужана, хоць раз-пораз і перабіваў прапрэтара нязначнымі пытаннямі, пры гэтым ягоны задумлівы позірк, зусім не выпрабавальны, як зазвычай, а нейкі спустошаны, скіроўваўся ўгару, міма Руфавых вачэй. Вусны імператара пры кожным слове выцягваліся ў трубочку і крывіліся — быццам бы для насмешкі. Мусіць, ён яшчэ не адышоў ад вялікай страты і ў думках паранейшаму быў разам са сваім Антыноем...

Адрьян увогуле выглядаў зусім не такім, якім Руф бачыў яго апошнім разам у Ерусаліме, калі абіралася месца для храма. Тады імператар трымаўся жвава, імпэтна, як маладзён. Цяпер жа твар асунуўся, кучаравыя валасы на галаве і барадзе пасерабрыліся, а шырокі лоб узаралі глыбокія маршчыны.

У рэшце рэшт Адрьян перабіў Руфа красамоўным жэстам і абыякава мовіў:

— Годзе. Мне здаецца, ты перабольшваеш пагрозу. Іудзеі, думаю, надоўга засвоілі апошні ўрок і болей не асмеляцца супярэчыць Рыму. Ты перабольшваеш...

Руф колькі хвілінаў памаўчаў, уцяміўшы, што пераканаць імператара не ўдалося, і памкнуўся задаць апошняе пытанне, аднак Адрьян зразумеў яго з паўслова і дадаў:

— Гэтым разам Іудзею, як і ўвогуле Палесціну, я не наведаю. Планы змяніліся. Мне трэба ў Рым...

Перад тым, як пакінуць імператара, Руф звярнуў увагу, што падчас усяе размовы ён так і не выпусціў з рукі кубак з віном, хоць і не зрабіў болей ніводнага глытка. І цяпер ён, перш чым паставіць кубак на столік, паднёс яго да вуснаў і нагбом выпіў усё віно. Яно чамусьці не здалося задужа моцным, але затое — горкім...

І вось цяпер, узгадаўшы тую няўцямяную і бясплённую сустрэчу з Адрьянам, Руф не быў упэўнены, што яму ўдасца выказаць сваю трывогу пісьмова. Спадзеў толькі на тое, што Адрьян ужо выкінуў з галавы свайго Антыноя, конча акрыяў і напоўніцу займаецца дзяржаўнымі справамі.

Развярэджаны думкамі, Руф зразумеў, што хоць трохі паспаць, мусіць, ужо не зможа. Рашуча, хоць і з неахвотаю ён

саслізнуў з крэсла-ложка і падаўся да вялізнага прапрэтарскага стала, заваленага рознымі прашэннямі і пісьмамі — вакаванымі дошчачкамі, папіруснымі скруткамі ды пергаментам, рукой адгарнуў іх на край. Адмысловы пергамент, выраблены з тонкай скуры жывёлы, якім Руф карыстаўся толькі ў выключных выпадках, быў падрыхтаваны загадзя. Прапрэтар узяў востра абрэзаную з аднаго боку палачку егіпецкага трыснягу і абмакнуў яе ў чарніла, атрыманае з соку каракаціцы.

Абдумваючы кожнае слова, Руф пісаў доўга — да тае пары, пакуль у пакоі не згусціўся змрок. “Усякі злодзеі, які паўстае супраць улады, — даводзіў ён імператару, — тут прызнаецца святым, кожны разбойнік становіцца патрыётам. Затрыманне рабаўніка лічыцца здрадай: “Воцат, — сын віна, — кажа рабін яўрэю, абавязак якога заключаецца ў вышуку злачынцаў. — Навошта даносіш ты на народ божы?” Або сустракае добрага жаўнера і таксама раіць яму як мага хутчэй кінуць сваё бессаромнае рамяство”...

У Руфа чамусьці была ўпэўненасць, што на гэты раз імператар да яго прыслухаецца. І ён, замацаваўшы напісанае прапрэтарскаю пячаткаю (асабісты подпіс на падобных пасланнях не ставіўся), з лёгкаю душою падняўся з-за стала.

Архелай

Пінхас павёў Сімона ледзь не праз увесь горад, на паўночную ягоную ўскраіну, дзе большасцю кучкаваліся атрады наймітаў. Бетар не мог праглынуць ваяроў, што прыбывалі сюды з усяе Палесціны, а то і з немаведама адкуль. Атрады, сабраныя з жыхароў Іудзеі, можна сказаць, мясцовыя, разбівалі свае лагеры пераважна побач з блізкімі да Бетара мястэчкамі ці ў іх саміх. Прышлых стараліся рассяліць у горадзе-крэпасці, для чаго на ягоных ускраінах хуценька ўзводзіліся лёгкія часовыя пабудовы. Зрэшты, і ў іх было мала патрэбы, бо надвор’е стаяла спякотнае, сухое і мажліва было жыць пад адкрытым небам. У адзін з такіх лагераў і кіраваўся Пінхас.

Зрэшты, па дарозе здарылася невялічкая замінка. Калі Сімон і Пінхас мінавалі някідкі рыначак, а ён месціўся ледзь не ў

цэнтры горада, з аддаленых радоў данесліся спачатку раз'ятраныя мужчынскія, адале і пранізлівыя жаночыя крыкі. І хоць перанаселены Бетар бесперапынна гудзеў, як пчаліны вулей, захлынаўся ў шуме-гаме, не пачуць гэты лямант было немагчыма. Сімон насцярожыўся, прыслухаўся і, дакладна вызначыўшы для сябе, адкуль менавіта далятаюць крыкі, памкнуўся ў той бок, сваімі магутнымі грудзьмі, нібы плугам, рассякаючы мітуслівы базарны натоўп. Сімон, звыклы да ціхага, размеранага местачковага быцця, у гэтай вірлівай гарадской плыні ўвогуле пачуваў сябе не надта ёмка, а тут яшчэ нехта лямантуе. Вядома ж, ён проста абавязаны разабрацца, што да чаго, як без розгаду зрабіў бы гэта ў родным мястэчку, бо калі ёсць вэрхал і енк, значыць, некаму дрэнна.

— Куды?! — гаркнуў Пінхас, для якога падобныя звягі ды сутычкі не былі ў навіну, аднак, зразумеўшы, што аніякая сіла гэтага горнага бугая спыніць не здолее, рушыў следам за ім.

Канфлікт разгарнуўся нават не на самім рынку, а ў вусці адной са шматлікіх вулак, што сцякаліся сюды з усяго горада. Двое дзябёлых дзецюкоў адчайна валтузілі трэцяга, а калі ён паваліўся на зямлю, пачалі перакочваць яго сакавітымі ўдарамі ног. Жанчына, якая верашчала, пэўна, не мела да гэтае разборкі дачынення, а галасіла хутчэй ад жаху і спагады.

Сімон, зразумела, не ведаў, за што раз'юшаныя дзецюкі гэтак адчайна лупцюць сваю ахвяру. Магчыма, што і не задарма. Хутчэй за ўсё, спрабаваў што-небудзь украсці. Аднак жа двое супраць аднаго, ды яшчэ паваленага, — гэта задужа. Сімон вырашыў, што разабрацца можна апасля, а пакуль трэба неадкладна ратаваць чалавека калі не ад смерці, дык ад калецтва.

Падступіўшыся да дзецюкоў і палічыўшы, што сутычку мажліва прыпыніць без фізічных намаганняў, Сімон схпіў аднаго з іх за плячо і лёгка пацягнуў на сябе.

— Спыніцеся! Я каму кажу!

Дзецюк, незадаволены тым, што нехта не дае засяродзіцца яму на прыемнай справе, неахвотна азірнуўся, тупа лыпнуў на Сімона налітымі крывёю вачыма і рыкнуў:

— Адыдзі!

І ягоныя ногі з яшчэ большым імпэтам затарабанілі па амаль нерухомым целе, выбіваючы з яго кароткія гукі-цмокі.

Збіты на горкі яблык чалавек, што ляжаў на зямлі, ужо не толькі не супраціўляўся — нават не варушыўся, адно прыкрываў твар рукамі.

Няўвага з боку дзецюка прыйшлася Сімону не даспадобы. Ён ужо з усяе сілы тузануў таго за плячо:

— Двойчы паўтараць я не люблю!

— Я таксама! — злавесна мовіў дзяцюк і з развароту трэснуў Сімону кулаком у сквіцу. Тут ён, бадай, узяў на сябе лішняе ці замутнелымі ад шаленства вачыма добра не разгледзеў, што за вярнідуб спрабуе яго ўлагодзіць. Бо калі б разгледзеў, тройчы падумаў бы, перш чым зняважыць і нацкаваць на сябе гэткага мацака.

Сімон такога нахабства, вядома ж, не чакаў, таму ўдар атрымаў досыць шчыльны і балючы. З месца Сімон не скрануўся, адно што галава злёгка адкінулася назад, але якую хвіліну ён разгублена і няўцямна пазіраў на свайго крыўдзіцеля. А той ужо пеўнем скакаў перад Сімонам, ладкуючыся, каб прыкласціся на гэты раз поўху. На сваю бяду, не паспеў, бо Сімон, нарэшце, выйшаў са здранцвення. Кароткі, без размаху, тычок у твар — і няшчасны крыўдзіцель, апісаўшы дугу над зямлёю, ластаўкай праляцеў метры з два, глуха гупнуў на брук і “заснуў”.

Другі дзяцюк, які па-ранейшаму ўвіхаўся над ляжачым целам, мусібыць, краёчкам вока ўсё ж згледзеў гэты малюнак. Доля паплечніка яго не натхніла, таму ён борздка адскочыў да сцяны, паўсагнуў ногі, падаўшы тулава наперад і прымаючы такім чынам баявую стойку. Пры гэтым ён ліхаманкава варочаў па баках галавою, заклікаючы кагосьці на помач. І яна, помач, пэўна, прыйшла б, бо іх тут, падобна, была цэлая хеўра. Ва ўсялякім разе, з натоўпу, які падковаю акаляў месца сутычкі, пагрозліва насоўваліся некалькі грамілаў з хмурымі шэрымі тварамі. Пры такім раскладзе становішча Сімона выглядала не надта зайздросным, і экзекуцыя над ім наспявала не меней жорсткая, чым над тым небаракам, які ўсё яшчэ нерухома ляжаў на перасмяглай зямлі. Калі б Сімон мог напоўніцу задзейнічаць левую руку, так-сяк абгорнутаю белаю анучаю, якая ўжо набрыняла крывёю, дык нейкіх шанцаў годна пакінуць рысталішча ён бы не страціў. У любым выпадку,

не адзін чэрап хруснуў бы пад ягонымі кулакамі-кувалдамі.

На шчасце, незаздросныя перспектывы не спраўдзіліся, бо скрозь шчыльную падкову натоўпу нарэшце праціснуўся Пінхас. Ён імгненна ацаніў пагрозу, якая навісла над Сімонам, стаў побач з ім, адну руку падняў угару, а другую красамоўна паклаў на рукаятку цесака.

— Усім стаяць на месцы! Стаяць, я кажу!

Хмурыя твары сапраўды перасталі набліжацца, аднак супыніў іх зусім не пагрозлівы выгляд цесака — яны самі мелі такія ж, бо горад быў нашпігаваны рознай зброяй, — проста паўзверх натоўпу зашамацела пачціва-сцішаная гамана:

— Гэта ж Пінхас...

— І праўда, ён самы...

— Галоўны ахоўнік Акібы...

Пінхаса ведаў у твар, бадай, кожны насельнік Бетара. Ягоная постаць знаходзілася побач з самым паважаным і мудрым чалавекам Іудзеі. І ўжо нават тое, што Пінхас меў мажлівасць штодня сузіраць, а калі-нікалі і слухаць — якое шчасце! — самога рабі Акібу, надавала ягонай асобе ледзь не боскі напыл.

Вось і зараз шэрыя твары неяк вельмі борздзенька пасвятлелі, а іхнія ўладальнікі прыгнулі галовы ў лёгкім паклоне.

Прычакаўшы, пакуль натоўп, уражаны ягоным з'яўленнем, трохі прыціхне — а калі папраўдзе, гэткае ўвага і пачцінасць прыемна казыталі самалюбства Пінхаса, таму ён і расцягнуў асалоду, — галоўны ахоўнік строга спытаўся:

— Што тут здарылася? За што збілі чалавека?

І тут высветлілася, што гэтага акурат ніхто і не ведае. Некаторыя, прынамсі, бачылі, як вось гэтыя дзецюкі, што гандлявалі праснакамі, нечакана кінуліся ў вулачку, відаць, за кімсьці пагналіся, а за кім — немаведама, можа, якраз за ім, пабітым. Самі дзецюкі нічога патлумачыць не маглі, бо адзін з іх пад шумок ціхенька нырнуў у людское скопішча і з усіх ног даў дзёру, не без падстаў мяркуючы, што разборка з галоўным ахоўнікам нічога прыемнага яму не зычыць, а другі ўсё яшчэ "спаў". Можна было параспытваць саму ахвяру, аднак жаласны выгляд пабітага не натхняў лезці да яго з пытаннямі, дый калі ён што і сцібрыў, то не прызнаецца.

Пінхас, зразумеўшы, што ніякіх іншых звестак выцадзіць болей не ўдасца, абыякава махнуў рукою і звярнуўся да Сімона:

— Пайшлі!

— А гэты? — Сімон кіўнуў у бок ляжачага.

І сапраўды: калі пакінуць яго тут, дык сябры-паплечнікі дзецюкоў яму, чаго добрага, яшчэ дабавяць.

— Трасца яго не возьме! — Пінхас пачынаў злаваць: і так колькі часу змарнавана. — Ачомаецца сам, нікуды не дзенецца.

— Не, гэта не па-людску, — Сімон рашуча падступіўся да пабітага, прысеў над ім і паспрабаваў адвесці далоні, якімі чалавек усё яшчэ прыкрываў свой твар, не верачы, што небяспека мінула.

— А мой ты Божа! — Сімон не здолеў стрымаць здзіўлення. Яму адкрыўся бязвусы і безбароды твар юнака не болей як гадоў васьмнаццаці. Надзвычай прыгожы твар. А найболей адметнымі былі вочы. Блакітныя! Абыдзі ўсю Іудзею, такіх не знойдзеш. А самае цікавае — у іх не было ніякага спуду. Юнак досыць жвава і з іскрынкаю ўдзячнасці пазіраў на Сімона.

— Сам устаць здолееш?

Хлопец моўчкі пачаў узнімацца. Спярга на карачкі, а затым штуршком, кідком — і на ногі. Го! Ды калі меркаваць па ягоным даволі бадзёрым выглядзе, дык яму перапала не так і шмат. Хоць дзецюкі апрацоўвалі яго нагамі шчодрэ, ад усяе душы. А мажліва, юнак так дасканала валодае сваім целам, што налаўчыўся трымаць удары?

Калі хлопец конча выпрастаўся, стала бачна, што ў росце ён, бадай, наўрад ці саступае Сімону, хіба што вузейшы ў плячах.

— Як цябе завуць?

— Архелай.

— Ну, што, Архелай, хадзем з намі? — Сімон ці то пытаўся, ці то загадваў. — Сам здолееш ісці альбо памагчы?

— І куды?

— Туды, дзе сёння павінен быць кожны свядомы яўрэй. У войска.

— Я не супраць.

Шлях да лагера яны працягвалі ўтрох. Пакуль ішлі, Архелай

распавёў, што ён акурат і кіраваўся ў войска, прытупаў ажно з Самары¹, з горада Сіхема. А што тычыцца сутычкі на рынку, дык ён, Архелай, пацярпеў, можна сказаць, нізавошта.

— Я толькі сёння прыйшоў у Бетар. На рынак забрыў выпадкова. А тут бачу — на мяне нясецца хлапчук гадоў дзесяці. А ў руцэ — праснак. Вядомая справа — скараў. І праўда: за хлапчуком, як той жарабец, гупае раззлаваны гандляр. Ну, думаю, здагоніць — жывым не пакіне, прыб'е. Шкада мне стала хлопчыка. Я ж і сам такім рос. Без бацькі, без маці... Што перападзе, тое і з'ясі. А не перападзе — ідзеш красці. Словам, дзіцяці я саступіў дарогу, а калі побач апынуўся гандляр, падставіў яму нагу... І скажу я вам, ладную-такі баразну пракапаў ён сваім чэравам — мне ажно смешна стала. Аднак пасмяяцца мне не выпала, бо ў наступную хвіліну я атрымаў такі ўдар у патыліцу, што ажно скапыціўся. А што сталася? За хлапчуком гналіся двое гандляроў! І калі першага я спыніў, дык другога проста не скмеціў. Вось ён з ходу і ўрэзаў мне ў карак, бо мая падножка не засталася без ягонае ўвагі. А тут і першы гандляр ад глебы адрываецца... Пасля маёй выхадкі ўкрадзены праснак яго болей не цікавіў... Ну і ўзяліся яны калашмаціць мяне, ляжачага. Калі б я не паваліўся, — Архелай, падобна, апраўдваўся за тое, што два здаровыя бугаі здолелі натаўхаць яму ў рэбры, — яны б мяне не адужалі. А так, думаю, пачнём уставаць, дык насаком так трэснуць у зубы — не збярэш. Таму я палічыў за лепшае скруціцца ў абаранак і напружыцца, як рабіў гэта раней, у дзяцінстве, калі бойкі ўсчыняліся ледзь не штодня. Для мяне было важлівей, каб не спаласавалі пісагамі твар. А тут і вы падаспелі...

Выходзіла, што экзекуцыя зусім не была такою небяспечнаю, як гэта бачылася вачыма старонніх. І цяпер Архелай жвава

¹ Самарыя — частка Палесціны, размешчаная на поўначы ад Іудзеі. У 587 г. да н.э. большая частка іудзеяў была пераселена вавілонскім царом Нахвухада-насорам II у Вавілонію. Пры пярсідскай дынастыі Ахеменідаў іудзеям было дазволена вярнуцца ў Ерусалім. Кіраўнікі новай рэлігійнай абшчыны Ездра і Неемія не прынялі ў яе іудзеяў, якія не пабывалі ў палоне, а таксама ізраільцяня, што засталіся ў Палесціне, на той падставе, што яны змяшаліся з людзьмі, якія шануюць іншых багоў. Непрынятыя стварылі асобную абшчыну самарыцяня, якая захоўваецца ў Палесціне і цяпер. Ва ўсе часы самарыцяне былі аднымі з самых заклятых ворагаў іудзеяў.

кročыў на ўскраіну поруч са сваімі збавіцелямі.

Сімона і Архелая пасялілі ў пабудове, месца знайшлося толькі ў самым кутку. Пінхас развітаўся коратка і стрымана — спяшаўся вярнуцца.

Яшчэ тым жа днём Сімон вывудзіў з Архелая ўсё, што тычылася ягонага небагатага на гады і падзеі жыцця-быцця. Бацьку Архелай не памятае. Ён увогуле пра бацьку нічога не ведае, бо маці чамусьці цуралася пра яго размоваў. Цьмяна прыгадваецца і маці. Адно ведае, што звалі яе Хавівай і што пасля апошняга яўрэйскага паўстання рымляне ўзялі яе, як і іншых маладых жанчын, у рабства. Куды пагналі, дзе яна цяпер і ці жывая ўвогуле — немаведама. Калі рымскія ваяры выцягвалі з дамоў заспетых знянацку людзей і валаклі іх у адну гурму, спуджаны крыкам і енкам хлапчук зашыўся пад камень-валун, адкуль асмеліўся вылезці толькі пад вечар, калі ў мястэчку ўжо было ціха, як на могільках, — рымляне, пэўна, падгрэблі ўсіх. Зрэшты, блукаючы між апусцелых пабудоў, Архелай усё ж знайшоў адну жывую душу — бабулю Алуму. Старых рымляне ў палон не бралі. Забівалі на месцы, рассякаючы галовы кароткімі мячамі. Іхнія акрываўленыя і аблепленыя мухамі целы ўроскідку валяліся ці не ў кожным двары. Бабулю Алуму чамусьці ніхто не крануў. Відаць, захопнікі палічылі, што для Рыма яна, зморшчаная і прыгорбленая, небяспекі не ўяўляе і шкоды не прынясе.

Заставацца ў знелюдзелым мястэчку ніякага сэнсу не было, і яны, старое і малое, паклыпалі ў белы свет. Блукалі па ўсёй Палесціне, прасілі міласціну — тым і жылі. Бабуля Алума шмат распавядала маленькаму Архелаю пра бога Яхве, пра прарока Маісея, пра абранасць іўдзейскага роду сярод усіх насельнікаў зямлі. Хлапчуку ўяўлялася гэта прыгожымі казкамі, можа, таму і запала ў душу.

Алума хоць і выглядала гэткаю струхнявелаю, аднак трымалася за жыццё досыць учэпіста. Архелаю ўжо споўнілася гадкоў дзесяць, калі яна, акурат за тыдзень да смерці, распавяла што-нішто цікавае пра ягоных бацькоў. У Самарыі яны з'явіліся за некалькі гадоў да паўстання. Перабраліся здалёк: ці то з Егіпта, з Александрыі, ці то ўвогуле з нейкае Дакіі¹. Жылі

¹ Сучасная Румынія.

адасоблена, суседзяў цураліся. Сярод местачковых хадзілі чуткі, што яны ўвогуле не яўрэі. А што не іўдзеі — дык тут і казаць няма чаго. Тым не менш, калі пачалося паўстанне, бацька ўзяў у рукі зброю ледзь не першым, бо такой нянавісці да рымлян, як ён, не меў ніхто. І была для таго важлівая падстава. Аднаго разу рымскі легіён, які рухаўся ў бок Сірыі, разбіў паходны лагер паблізу іхняга мястэчка. Адзін з цэнтурыёнаў, малады, прыгожы, блакітнавокі, пераняў прыгожую Хавіву, калі яна вярталася з суседняга паселішча, і пад рогат і смакаванне легіянераў згвалціў...

Пэўна ж, не варта было бабулі Алуме распавядаць хлапчуку пра гэты гвалт, але ж, палічыла, няхай ведае, няхай з маленства поўніцца нянавісцю да рымскай погані...

Бабулю Алуму пахавалі спагадлівыя падарожнікі, якія не пакінулі без увагі няшчаснага хлапчука, што хныкаў над ужо смярдзючым трупам.

З таго часу жыццё Архелая стала пакутным, небяспечным і аднастайным. Міласціну амаль не падавалі — у Палесціне зрабілася голадна. Калі быў меншы — краў. Пераважна на рынках, як той выратаваны сёння хлапчук. А трохі падрас, дык часам, бывала, парабкаваў за такі-сякі наедак.

Вось так і перабіваўся-боўтаўся, пакуль не прачуў пра іўдзейскую армію, што збіраецца ў Бетары. З рымлянамі ў Архелая асаблівы рахунак — за бацькоў, за знявечанае дзяцінства...

Сімон Архелая ўпадабаў. Мажліва, яшчэ і таму, што яму дужа карцела мець уласнага сына, аднак Бог, на жаль, такое радасці яго пазбавіў: ягоная абручніца памерла пры родах зусім маладою.

Сустрэча з Гамаліілам

Акіба бен-Іосіф, 80-гадовы¹ рабін, ужо каторы тыдзень не мог пазбавіцца ад нейкае незразумелае трывогі, ад прадчування бяды, якая хай сабе яшчэ і не насунулася, але ўжо

¹ Некаторыя гісторыкі сцвярджаюць, што на час паўстання Акібу было 120 гадоў.

непазбежна выпявала. Гэтае прадчуванне вярэдзіла душу, не давала спаць начаці.

Паўстанне супраць рымлян, якое з дзясятка год выношвалася, нараджалася, гадавалася Акібам, нібы адзінае і таму самае дарагое дзіця, якое стала мэтаю і сэнсам ягонага існавання, на жаль, не захліснула ўсю Палесціну. Зрэшты, на поўдні, у самой Іудзеі, усё ішло як след. У мястэчках, дзе не было рымскіх гарнізонаў, паўстанцы ўсталявалі сваю ўладу. Аднак Самарыя, Галілея і Заіарданне — а там большасць насельнікаў таксама былі яўрэямі — пакуль яшчэ па-сапраўднаму не абудзіліся.

Аснову арміі паўстанцаў складалі 24 тысячы добраахвотнікаў, якія прыбылі ў Іудзею ледзь не з усіх рымскіх калоній. Гэта былі не толькі яўрэі. Пад штандар паўстання станавіліся ўсе, для каго быў няцярпным прыгнёт каланізатараў. Іх нават можна было назваць вучнямі Акібы, бо менавіта пад ягоным уплывам яны ўзяліся за зброю.

Акіба наведваў Парфянскае царства, Аравію, Малую Азію, Кападокію, Фрыгію, Паўночную Афрыку, а ў Еўропе дабраўся ажно да Галіі. І ўсюды ягонае слова знаходзіла прыхільнікаў.

Паўстанцам патрэбна была зброя — і тут Акіба знайшоў выйсце. Жыхары Палесціны павінны былі пастаўляць рымлянам пэўную колькасць зброі і вайскавай амуніцыі. Акіба наказаў, каб мячы і дзіды выраблялі хібнымі. Рымляне іх не бралі, што акурат спадаблялася паўстанцам.

Іудзеі верылі Акібу бязмежна. Яго параўноўвалі з Ездрам¹ і нават з самім прарокам Маісеем, а ягоная Мішна² лічылася бездакорнай і бясспрэчнай.

Да таго ж, Акіба добра ведаў жыццё простага люду, бо і сам выйшаў з незнакамітага роду-племени. Да сарака гадоў пасвіў авечак ерусалімскага магната Калбо-Шэвуа. Затым пабраўся з ягонаю дачкою, хоць сам багацей дужа гэтаму працівіўся. Таму не дзіва, што жылі маладзёны ў галоце. Маладая жонка, Рахель, аднойчы нават прадала свае валасы, каб купіць харчу.

¹ Ездра — знакаміты нашчадак святарскага роду. Пры перасяленні яўрэяў з Вавілоніі ў Іудзею у 516 годзе да н.э. апынуўся ў Ерусаліме. Пярсідскі цар наказаў Ездры прызначыць у краіне кіроўцаў і суддзяў і вучыць народ закону Божаму. Ездра стаў “Маісеем свайго часу”. Усталяваны Ездрам “Вялікі сабор” сабраў прароцкія і гістарычныя помнікі даўніны.

² Яўрэйскае Евангелле, тлумачэнне да свяшчэннага пісання.

Зрэшты, менавіта Рахель пераканала Акібу, што яму належыць набываць веды. Адвучыўшыся ў ешуве горада Лідда, Акіба адкрыў уласную ешуву — у Бен-Браку.

Дык чаму ж уся Палесціна, як бывала раней, не зваяжала на заклік свайго духоўнага правадыра? Добраахвотнікі, найміты — гэта няблага, але ж ці магчыма адолець рымскія легіёны без падтрымкі ўсяго народа? Акіба разумеў: немагчыма. І гэта не давала яму спакою.

Аднойчы пасля чарговае бессані Акіба накінуў на сябе чорны балахон, захінуўся ў яго так, каб засталася толькі проразь для вачэй, і пакінуў сваю келлю. Такое здаралася досыць рэдка. Апошнім часам Акіба любіў адзіноту і кожную хвіліну прысвячаў малітвам, застаючыся сам-насам з Богам. А калі ўсё ж наспявала пільная патрэба паказацца на людзях, ён рабіў гэта з неахвотай. Гараджане, пазнаўшы яго, дакучалі просьбамі, хапалі за крысо, каб выказаць пашану.

Акіба адразу ж збочыў у ціхі завулак, які, выгінаючыся вужакаю, вілюжваў пад гару, туды, дзе большасцю месціліся селішчы галыцьбы. Ахоўнікам, якія памкнуліся было ўслед за гаспадаром, святар моўчкі, красамоўным жэстам загадаў заставацца на месцы. Атачэнне толькі прывабіла б лішнія вочы. А менавіта цяпер Акібу не хацелася гэтага найперш. Трэ было засяродзіцца, бо сустрэча чакалася нязвыклая.

Як ні імкнуўся Акіба мінуць самыя мітуслівыя месцы, усё ж ладны кавалак шляху, пад дзве сотні крокаў, яму давялося праціскацца амаль праз натоўп, па галоўнай вуліцы. Прынамсі, адно толькі слова — галоўная, а на справе на ёй наўрад ці размінуліся б двое прыстойных насілак.

Бетар быў гарадком невялікім, ён туліўся ў перадгор'і, наводшыбе ад гандлёвых шляхоў. Але ж і да Ерусаліма — не болей як тры гадзіны добрай хады. Таму і ўпадабаў Акіба гэты гарадок-крэпасць для гнездзішча ўсяго паўстання: льга было ўтаіць ад рымлян падрыхтоўку войска, а пры патрэбе — і да Ерусаліма, сэрца Іудзеі, адзін кідок.

Вось чаму на вулках Бетара, і без таго заціснутых навіслымі забудовамі, было гэтак цесна і мітусліва. Вольна пачувалі сябе хіба што коннікі, якія зрэдку валунамі рассякалі людскую плынь — ад іх жахаліся, туліліся да сцен. Узброеных людзей увогуле

было амаль цераз аднаго. Тым не меней, абапал ходжых частак вуліц астраўкамі кучкаваліся шматлікія гандляры, якія голасна прапаноўвалі садавіну, пітво, сукно ды іншую такую-сякую дробязь.

Акіба непазнаным працёрся па гэтай чалавечай пратоцы і зноў завярнуў у завулак, дзе было ўжо вусцішна. Ён выбраўся амаль на ўскраіну Бетара. Суцішыў крок каля несамавітай будыніны са шчыльна завешанымі вокнамі. Веснічкі таксама былі зачынены наглуха.

Акіба тройчы, з невялікімі прамежкамі, пастукаў аб вушак — мусібыць, гэта быў умоўны сігнал. Знутры ніхто не азваўся. Акіба пастукаў зноў. Нарэшце за агароджаю пачулася шарканне падэшваў. Акіба адхінуў з галавы балахон — цяпер яму хацелася, каб яго пазналі.

Ляснула клямка, веснічкі прыадчыніліся роўна на столькі, каб у праём магла высунуцца старэчая галава жанчыны. Акіба пазнаў яе, гэта была тая ж сядзелка, якую ён колькі гадоў таму сам жа сюды і прывёў. Падслепаватымі вачыма жанчына доўга ўзіралася ў прыхадня — такое бывае, калі чалавек трапляе з цемры на святло — і нарэшце не без радасці мовіла:

— А-а, рабі!.. Праходзьце...

Акіба ступіў у двор.

Ён прыйшоў да Гамалііла. Гэта быў апошні атожылак знакамітага на ўсю Палесціну роду Гамаліілаў, карані якога прабіваліся глыбока ў мінуўшчыну, да эпохі Давыда, калі Ізраіль і Іудзея былі адзіным царствам¹. Шматлікія войны, асабліва апошнія, з рымлянамі, дашчэнтну вынішчылі гэты род, бо захопнікі ведалі: найперш трэба выпаліць душу нацыі, якую акурат і былі Гамаліілы.

Гамалііла-малодшага, былога галаву сінедрыёна ў Ямне, Акіба лічыў сваім настаўнікам. Ніхто дакладна не ведаў, колькі яму гадоў, але, мусіць, болей чым за сотню, бо нават сам Акіба, колькі жыву, памятаў яго сталым і мудрым.

Менавіта ён, Гамалііл, закінуў у душу Акібы бунтарскае семя, падштурхнуў да падрыхтоўкі паўстання. Колькі часу таму яны разам вандравалі ад Александрый да Антыохіі, ад Трыполіса да

¹ *Ізраільска-Іудзейскае царства распалася ў канцы XI ст. да н.э.*

Вавілона. А потым Гамалііл заняджуаў. Злёг. І нават не ад якой-небудзь хваробы — проста ад старасці. “Прыйшоў мой час рыхтавацца да сустрэчы з Богам, — сказаў ён Акібу. — Я адыходжу ад людское марнасці. І нікому не дадзена парушыць мой спакой. А ты пойдзеш далей...”

Для апошняга прытулку настаўніка Акіба нагледзеў гэты някідкі домік на ўскраіне Бетара, сам падабраў сядзелку і, як здавалася, развітаўся з Гамаліілам назаўжды. Насельнікі-суседзі не здагадваліся, хто дажывае свой век за гэтую агароджаю. Яны бачылі толькі нямоглую жанчыну, якая зрэдку выпайзала-выбіралася ў белы свет, каб прыдбаць у вулічных гандляроў што-нішто з харчу.

З таго часу, як і наказаў Гамілііл, Акіба ніводнага разу не наведаў гэтага месца. Ён ужо бачыў настаўніка побач з Богам. І цяпер, ідучы на сустрэчу, не быў упэўнены, што заспее Гамалііла жывым.

Аднак заклапочаны і ўзрадаваны выгляд сядзелкі падказаў яму, што завітаў ён нездарма. Сядзелка трушком, перавальваючыся, паклыпала паперадзе, гэтакім чынам запрашаючы госця рушыць за сабою.

З парога Акібу ў твар патыхнула забраснявельым, застаялым пахам, які зазвычай зыходзіць ад старога і не надта ахайнага чалавека. Зрэшты, грашыць на сядзелку не выпадала, у пакоі было прыбрана і нават утульна, проста ўсё тут насыцілася дыханнем і потам Гамалііла, які, падобна, з тае пары так і не ўставаў з ложка.

А ложка — драўляны, шырокі — стаяў каля сцяны, акурат супраць уваходу. Захінуты да грудзей прасцінаю, на ім ляжаў стары. Вочы ягоныя былі заплюшчаныя, а сівая барада слалася паўзверх прасціны ажно да пояса.

Акіба не адважваўся крануцца з месца, аднак Гамалііл адчуў, што ў пакоі з’явіўся старонні, векі ягоныя злёгка здрыгануліся. Ён напружыўся — ці то прынюхваўся, ці то ўслухоўваўся ў цішыню — і праз якую хвіліну празрыстаю, нібы перапончатаю, рукою паманіў Акібу да сябе.

Гамалііл загаманіў не адразу. Ён быццам запасіў у грудзях паветра, каб сіпла выдыхнуць:

— Я ведаў, што ты прыйдзеш... Бог накановаў нам яшчэ

адну сустрэчу... Мабыць, таму я ніяк не магу памерці... Што прывяло цябе, Акіба?

— Пільная патрэба, настаўнік. Я не турбаваў бы цябе, калі б самому ўдалося знайсці адказы на пытанні, важлівыя для ўсяе Палесціны. Я ў разгубленасці і распачы, настаўнік...

— Што магло давесці да распачы мудрага Акібу?

— Становішча ў Палесціне. Тое, чаго мы з табою дамагаліся, не споўнілася. Народ не падтрымаў паўстання. Ёсць найміты, ёсць ваяры-іудзеі, але іх мала. Настолькі мала, што Рым на нас і не зважае. Пры жаданні адзін легіён разгоніць усё нашае войска. Пэўна, мы паспяшаліся. Тур-Сімон¹ нам толькі зашкодзіў...

— А Хазрой?

Пачуўшы прозвішча парфянскага цара, Акіба пацямнеў тварам, сціснуў сківіцы. Парфянскае царства месцілася на ўсходзе ад Палесціны. Спакон вякоў ваявала яно з Рымам, было, што і паспяхова. Імператар Траян, папярэднік Адрыяна, нанёс Парфіі сур'ёзную паразу, "прырэзаў" да імперыі ладную частку ейнай зямлі. Да таго ж, у Вавілоне здабычай Траяна стала дачка цара Хазроя, якую легіянеры знайшлі ледзь не ў калысцы. Як заложніцу, імператар прывёз яе ў Рым, дзе яна, варта аддаць Траяну належнае, гадалася ў раскошы.

Адрыян, ступіўшы на імператарскі трон, першым чынам вырашыў улагодзіць правінцыі. Дзякуючы Траяну, ягонай ваяўнічасці, імперыя разраслася да неймаверных памераў. Разпораз на ўскраінах узнікалі смуты, а то і выбухалі паўстанні. Адрыян разумей: каб уціхамірмаць іх, хутка ніякіх легіёнаў не хопіць. Ён наведваў Германію, Галію, Іспанію, дзе знайшоў паразуменне з тамтэйшай знаццю, надзяліўшы яе нязначнымі прывілеямі. Прызначаныя імператарам легаты-прапрэтары змушаны былі ставіцца да мясцовай эліты паблажліва. Вось толькі ў Брытаніі Адрыяну не ўдалося знайсці злагаду з ваяўнічымі зграямі, якія рабілі наскокі з поўначы. Таму і загадаў імператар у найбольш вузкім месцы, дзе адлегласць ад мора да мора складала ўсяго восемдзесят міляў, узвесці суцэльную мураваную сцяну, каб адгарадзіцца ад нахабных плямёнаў.

¹ Падставай для паўстання 132-135 гг. н.э. стаў напад рымскіх салдатаў на яўрэйскую вясельную працэсію ў крэпасці Тур-Сімон.

Не паспеў Адрыян вярнуцца ў Рым, як сталі прыходзіць трывожныя весткі з Усходу. Падобна было, што Хазрой конча акрыяў, і Парфія рыхтуецца ўзнавіць вайну з імперыяй. Адрыян, не трацячы часу дарма, падаўся да мяжы з Парфіяй...

Акурат у гэты час у Парфіі знаходзіўся і Акіба. Каторы месяц ён падбухторваў Хазроя падняць меч на ненавісны Рым, адплаціць, нарэшце, за ўсе знявагі і крыўды, вярнуць страчаныя землі. Акіба даводзіў, што падыме на паўстанне ўсю Палесціну, што ўжо цяпер ёсць тысячы наймітаў, і разам яны, Парфія і Палесціна, а ўслед за імі ўся Азія і паўночная Афрыка, здолеюць адужаць рымскія легіёны. Хазрой ужо амаль пагадзіўся з Акібам, ужо рыхтавалася шматтысячнае войска, і вось тут — на табе! — усё адначасна абвалілася.

З Маўрытаніі, дзе толькі-толькі затухла спляжанае Рымам паўстанне, табілярый імператара прывёз Хазрою пасланне. Адрыян прапаноўваў наладзіць сустрэчу, абмеркаваць наспелыя супярэчнасці, каб утаймаваць варагаванне.

Акіба як толькі мог угаворваў Хазроя адмовіцца ад гэтай сустрэчы, даводзіў, што рымлянам верыць нельга, яны ніколі не трымаюць слова і пры зручным выпадку абдураць, нават уваткнуць нож у спіну. Аднак жа Хазрой да яго не прыслухаўся. Парфянскага цара ўзрушыла і запаланіла розум згадка імператара пра дачку-заложніцу, пра тое, што Адрыян прывязе яе з сабою і, магчыма, перадасць з рук у рукі...

Сустрэча цара і імператара адбылася на левым беразе ракі Еўфрат. Акіба так і не даведаўся пра змест іхняе размовы, бо Хазрой вярнуўся ўзрушаным, задаволеным, з мірнаю дамоваю і жваваю дзяўчынкаю, якая, было бачна, роднага бацькі пакуль што трохі цуралася. Хазрой, запрасіўшы Акібу на якую хвіліну, толькі і сказаў яму: “З Рымам ваяваць не буду. Да таго ж, імператар паабяцаў аддаць мой свяшчэнны залаты трон, захоплены некалі Траянам... Адно абяцаю: калі табе ўдасца падняць на паўстанне Палесціну, я на бок рымлян не стану...”

Усё гэта Акіба пераказаў Гамаліілу і напрыканцы скрушна мовіў:

— А яшчэ горай, што многія рабіны, пастыры душ іўдзейскіх, цураюцца паўстання, заклікаюць народ да пакоры. Нават фарысеі на чале з Хананіяй разбегліся хто ў Галілею, хто ў

Македонію, клянущца ў вернасці кесару...

Гамалііл доўга маўчаў. Нарэшце з напругаю, нібы цераз сіта, пачаў цадзіць з сябе словы:

— Я шмат перадумаў, лежачы тут і чакаючы, калі Гасподзь забярэ маю душу. І шмат чаго зразумеў. Нашыя з табою намаганні, Акіба, былі марнымі. Бо ўсё, праз што належыць прайсці народу нашаму, прадвызначана Небам. Колькі вякоў яўрэі спрабавалі вырвацца з ярма, колькі крывавых ручаін сцякло ў Іардан толькі пры нашае з табою памяці, Акіба!¹ Народ яшчэ не акрыяў пасля тых бойняў. Народ баіцца. Народ не верыць... Мы дачасна каламуцілі людзей, мы клікалі іх на верную пагібель, бо сказана ў Торы... Месія! Толькі Ён, нашчадак цара Давыда, прынясе збавенне народу нашаму... Калі Ён прыйдзе? Аднаму Госпаду ведама... Мусіць, яшчэ не час...

Голас Гамалііла быў ужо ледзь чутны, здавалася, ён проста трызніць. Раптам мова старога пацякла ўзнёсла і вольна:

— ...І за тое, што ты, Ізраіль, не паслужыў Госпаду Богу твайму з весялосцю і радасцю сэрца за вялікае мноства дабрачыннасцяў Ягоных, дык паслужыш ворагам тваім, якіх пашле на цябе Гасподзь, з голадам і смагаю, высільваннем усяго: і ўскладуць яны ярмо жалезнае на шыю тваю, пакуль не разбураць цябе зусім. І ад далёкага краю зямлі, з хуткасцю палёту арлінага, навядзе на цябе Гасподзь народ, мовы якога ты не разумееш: народ суровы з выгляду, які не ўшануе старцаў тваіх, і не злітуецца з юнакоў тваіх. І возьме ён чароды твае, і сажне плады зямлі тваёй; і не пакіне табе ні пшаніцы, ні віна, ні ялею, ні чарод валоў, ні авечак, а знішчыць усё. І абкружыць ён цябе ва ўсіх чародах тваіх, пакуль разбурыць ён высокія і моцныя сцены, на якія ты спадзяешся; і знішчыць ён цябе ва ўсіх гарадах, якія даў табе Гасподзь Бог...

Акіба не адразу ўцяміў, што Гамалііл чамусьці пачаў слова ў слова паўтараць прароцтвы Маісея з Другазаконня. Але чаму ён гэта робіць? Акіба і сам ведае гэтыя прароцтвы не горш. А Гамалііл, між тым, працягваў апантана жундзець:

— ...І ад жалобы і голаду, якія навядзе на цябе вораг

¹ Паводле гісторыка Іосіфа Флавія, у Іудзейскай вайне 66-73 гг. н. э. загінула каля паўтара мільёна яўрэяў, сто тысяч было ўзята ў палон. Крыху меншыя страты былі панесены ў час паўстання 115-118 гг. н. э.

твой, станеш есці дзяцей сваіх, карміцца плоццю сыноў і дачок, якіх даў табе Гасподзь твой. Мужчына стане бязлітасным вокам глядзець на брата свайго, і на жонку сваю, і на дзяцей, што засталіся ў яго. І не захоча падзяліцца з імі плоццю дзяцей сваіх, таму што пазбаўлены сярод нішчымніцы і жалобы, якімі абцяжараць цябе ворагі твае ва ўсіх гарадах тваіх. І між вамі жонка юная і пяшчотная, не звыклая ад спешчанасці ступаць нагою па зямлі, пазайздросціць вокам мужу свайму, і сыну, і дачцэ, і з'есць употай нованароджанае немаўля сваё...

Гамалііл, відаць, сапраўды трызніў. І Акіба пачуваў сябе ніякавата. Пайсці? Перачакаць, пакуль Гамалііл ачуняе, зможацца?

— ...І застанецеся вы колькасцю малою, вы, якія былі шматлікія, як зоркі нябесныя, таму што не паслухаліся голаса Бога вашага. І як Гасподзь спрыяў вам, даючы дабро вам і размнажаючы вас, дык гэтак жа ён стане знішчаць вас; і возьмецеся вы ад зямлі, якая цяпер даецца ў спадчыну вам. І расее цябе Гасподзь Бог ва ўсе народы, ад краю зямлі да краю яе; і паслужыш там багам іншым, дрэву і камяню, якіх не ведаў ты і не ведалі бацькі твае. Але і сярод народаў чужых не супакоіць цябе Гасподзь і не будзе цвёрдага стаяння нагі тваёй; і дасць там табе Гасподзь сэрца журботнае, і вочы, захлынутыя нудою, і трапяткую душу. І будзе само жыццё тваё сумніцельным перад табою; і не будзеш упэўненым у жыцці сваім. Раніцай скажаш: якім жа будзе вечар? а вечарам — якая будзе раніца? такім страхам напоўніцца сэрца тваё ад таго, што бачылі вочы твае. І верне цябе Гасподзь Бог у Егіпет на караблях, шляхам, пра які я гаварыў табе; і ўжо больш не ўбачыш шляху свайго, а прададзены будзеце там ворагамі вашымі ў рабы і рабыні, і не будзе пакупніка!..

Нарэшце Гамалііл сцяў вусны, і рука ягоная адрачона звісла з ложка.

Акібу стала млосна. Ён раптам зразумеў, што Гамалііл, бадай, і не трызніў, што словы ягоныя, напоўненыя злавесным, страшным сэнсам, прызначаліся не для яго, Акібы, а немаведама для каго, і што вымаўляў іх не гэты нямоглы стары, а нехта ўсемагутны, бязлітасны... А яшчэ згадаў Акіба, што

прароцтвы Маісеевы накіраваныя былі сынам Ізраілевым за непаслушэнства волі Божай і за тое, што не паслухаюцца яны Таго Прарока, якога Гасподзь вылучыць з іхняга, яўрэйскага асяродку...

Хто ён, той Прарок? Ужо прыходзіў? Ужо спаўняюцца перасцярожныя прароцтвы Маісея? Бо чаму ж так пякельна і пакутна народу абранаму? А можа, гэта яшчэ толькі пярэдзімак? Можа, акурат і наспеў час збіраць камяні ў прадчуванні прыходу Збавіцеля?..

Няўцямна-трывожныя, жахлівыя хвалі, здавалася, праменіліся ад Гамалііла, абвалоквалі, захлыналі Акібу, ад чаго падкошваліся ногі і хацелася кінуцца прэч як далей...

Зваротны шлях Акіба адужаў незаўважна, можа, таму, што быў у глыбокім роздуме. І ўжо напрыканцы чамусьці ўсплыло ў ягонай памяці аблічча таго самага Сімона Бар Козібы...

Вірсавія

Пасля працяглае і крывавае асады Ерусаліма, якая стала вынікам іўдзейскай вайны 66-73 гадоў, горад быў разбураны дашчэнт. Тое, што не ператрушчылі штурмавыя атрады Веспасіяна, было зраўняна з зямлёю па загадзе Ціта¹. У другі раз быў зруйнаваны і Храм², галоўная святыня іўдзеяў. Калі аднойчы рабі Акіба разам з паломнікамі прыйшоў сюды на багамолле, з падземляў і руінаў былога Храма выскачылі шакалы. “Як?! — загаласілі паломнікі. — І гэта тое месца, пра якое напісана: “Бязбожнік, які наблізіцца да яго, умерцвелены будзе?!”

Праз 52 гады імператар Адрыян у час падарожжа па ўсходніх правінцыях наведваў Ерусалім і вырашыў адрадзіць горад, але

¹ Веспасіян Флавій — рымскі палкаводзец, які ў ходзе іўдзейскай вайны стаў імператарам (69 г. н. э.). Асада Ерусаліма працягвалася пад кіраўніцтвам ягонага сына Ціта, які пазней таксама стаў імператарам.

² Храм богу Яхве быў пабудаваны царом Саламонам (сынам цара Давыда) у канцы XI ст. да н.э. і разбураны вавілонскім царом Навухаданасорам II у 587 г. да н.э. Праз 70 год пад кіраўніцтвам Дарыя I Храм быў зноў пабудаваны першымі яўрэямі-перасяленцамі, якія вярнуліся з вавілонскага палону.

назваць яго інакш — Элія Capitalina¹. І каб гэта была новая сталіца Блізкага Усходу — з форумам, базілікай, амфітэатрам, порцікамі і грамадскімі лазнямі. На месцы Храма павінен быў узнесціся іншы храм, прысвечаны галоўнаму рымскаму богу Юпітэру Капіталійскаму. Па задуме, будыніна павінна была быць чатырохкалоннай, як і ўсе храмы, узведзеныя Адрьянам у Сірыі. Карніз фронтона планавалася перарваць аркаю, пад якою ўзвесці неймаверна вялізную статую Юпітэра. Уласную статую Адрьян пажодаў бачыць унутры храма. І вось ужо дзесяць год на месцы Храма, дый ва ўсім Ерусаліме, кіпела работа. Гэта і стала асноўнаю прычынаю, па якой рабі Акіба пачаў рыхтаваць паўстанне.

Для яўрэяў Ерусалім быў такім жа святым, як і сам Храм. І тое, што Божы горад аднаўляецца не імі самімі, а рукамі паяганцаў, вымусіла іх дзясяткамі тысяч пакідаць абжытае месца, як пракажонае. Неўзабаве ў сталіцы Іудзеі амаль не засталася ніводнага яўрэя. Ягонае насельніцтва складалі ветэраны — былыя рымскія ваяры, а таксама перасяленцы з іншых краін. Горад быў падзелены на сем астраўкоў-кварталаў, на чале кожнага з якіх меўся кіраўнік — амфадарх.

Крыху адасоблена выглядалі хілыя, незайздросныя пабудовы, якія абляпілі схілы гары. Тут жыла галыцьба. Пераважная большасць яе называла сябе хрысціянамі.

Сюды, у заскарузлае, пыльнае і хаатычнае скопішча чэзлых будоў-прыбудовак, упэўненаю хадом кіраваўся з выгляду досыць малады, але ўжо трохі адрузлы, як недасыпаны мех пшаніцы, прыземісты чалавек у баграніцы. Менавіта баграніца, ды яшчэ аблямаваная залатою вышыўкаю, выдавала ў ім не прасталюдзіна, а сама меней рымскага легата. На ягоных злёжку клышатах нагах скуранымі рамянямі былі зашнураваны паўбоцікі, абрэзаныя спераду, з-за чаго пальцы вытыркаліся вонкі і ад цягучага пылу-куравы былі шэрыя, як восеньскі частакол. Да баграніцы-вышыванкі гэтыя абуціны не дужа стасаваліся, бо насілі іх звычайна простыя легіянеры і толькі зрэдку — цэнтурыёны. Прынамсі, каб перабірацца па камя-

¹ Элія Капіталіна. Адрьян назваў горад у гонар свайго роду: поўнае родавае імя імператара — Публій Элій Адрьян.

ністых вулках перадгор'я, лепшага абутку, чым гэты, салдацкі, бадай, і не знайсці. Так што хадок, мусібыць, выбраў яго наймысна.

Затое ўся астатняя амуніцыя гэтага рымскага начальніка цалкам адпавядала вайсковым канонам, і можна было падумаць, што ён шыбуе не па загаджаных развалінах Ерусаліма, а паперадзе легіянерскай калоны ўступае ў Рым падчас імператарскага трыумфа.

З-пад баграніцы, калі хадок занадта размахваў рукамі, разпораз мільгаў скураны панцыр. Шырокія лусты ззаду і спераду так ёмка мацаваліся рыпучымі рамянямі, што прыкрытымі былі грудзі, спіна, плечы і нават живот. Паверх скура была абабітая зіхоткімі металічнымі палосамі — для трываласці. На шырокім поясе, злева, мацаваўся кінжал — пляскаты і такі доўгі, што здалёк яго можна было б палічыць за меч. З-пад грувасткага меднага шалома пазіралі на свет вузенькія, як байніцы, і вельмі ўжо нахабныя лупэткі. Яны гідліва зыркалі наўзбоч, а танкагубы рот ледзь не да вушэй крывіўся ад пагарды. Над шаломам, як грэбень у пеўня, лёгка і горда калыхаўся рыжы султан з пёраў нейкай экзатычнай птушкі. Гэта, дарэчы, трохі дзівіла рэдкіх сустрэчных мяшчан, якія жажліва прыціскаліся да сцен, каб саступіць дарогу, бо рымляне зазвычай чаплялі султаны толькі напярэдадні смяротнае бойкі.

Зрэшты, тыя ж султаны, толькі ўжо з серабрыста-шэрых конскіх хвастоў і таму вельмі падобныя на сівелыя чупрыны, гайдаліся на шаломах і двух астатніх рымлян, які падбежкам ледзь паспявалі за сваім начальнікам.

Гэта былі эвакаці — былыя легіянеры-шарагоўцы ці нават цэнтурыёны, якія годна адслужылі ў войску дваццаць год і пайшлі на спачын, але па загадзе легата зноў прыступілі да службы як вопытныя, надзейныя, правераныя і доблесныя ваяры. Яшчэ іх называлі ветэранамі, і змагаліся яны ў асобных, прывілеяваных атрадах.

Гэтым ахоўнікам было натужна не адставаць ад гаспадара, бо на іх грувасціліся такія ж панцыры, толькі ўжо не металічна-скураныя: аднаго прыкрывала кальчуга, а на другім лёгка звякала металічнае лускавінне, замацаванае да скуранае падкладкі. На пярэвзях — з левага пляча на правае бядро —

боўталіся і пры такой шпаркай хадзе ляскалі па сцёгнах шырокія і кароткія, на тры чвэрці аршына, з абодвух канцоў дбайна завостраныя мячы, шчыльна загнаныя ў драўляныя похвы — у войску іх красамоўна называлі вагінамі. На нагах, апрача тых жа паўбоцікаў-кульцяпак, былі яшчэ понажы — пласціны, якія прыкрывалі ногі ад каленяў да галёнак, а ззаду, на лытках, зашмаргоўваліся завязкамі ці зашчэпкамі. Папраўдзе, у войску гэтых понажаў не насілі ўжо з часоў Юлія Цэзара, іх чаплялі хіба што асобныя цэнтурыёны ды такія вось закасцянелыя і ахайныя ва ўсім ветэраны. Яны сіпата саплі на ўсе грудзі — ад напругі, здавалася, паразрываюцца кальчужныя кольцы і сярэбраным градам хлыне на зямлю металічнае лускавінне, — аднак жа спраўна гупалі ўслед за чалавекам у баграніцы.

“Пеўнева”-задзірысты выгляд гэтых рымлян выдаваў на тое, што яны спяшаліся на хіжае рысталішча ці, самае меншае, хочучь нагнаць на некага вялікага страху. А што іх усяго трое, дык тое не бяда. Пасля таго, як абражаныя і ваяўнічыя іўдзеі схлынулі з горада — ходзяць пагудкі, што недзе на ўскраінах правінцыі яны збіраюць-такі сваё войска, — у Ерусаліме стала зацішна. Яўрэі-хрысціяне — а большасцю ў горадзе засталіся толькі яны — ставіліся да кесара рахмана, паважліва, а спадцішка дык, можа, нават радаваліся незайздроснай долі сваіх самых родных братаў па крыві і самых лютых ворагаў па веры. Імператар таксама не чыніў для хрысціян нічога благога. Не сказаць, каб спрыяў, але ж і не заўважаў: як быццам іх, што вызначылі для сябе галоўным богам не ўсемагутнага Юпітэра, а нейкага немаведама скуль вынурлага Хрыста, увогуле не існавала. Так што ерусалімскія хрысціяне і рымскія акупанты, можна сказаць, жылі ў злагадзе.

Чалавекам у баграніцы быў Акіла.

Імператар Адрыян прызначыў яго галоўным кіраўніком па адбудове Ерусаліма. Хто-ніхто дзівіўся: за якую ласку гэты сінопскі грэк узлез на такую памыслую пасаду? Хадзілі ўпартыя чуткі, што Акіла быў нейкаю раднёю імператару. Хто нарадзіў гэтую пагудку — немаведама. Мажліва, сам Акіла. Аднак жа праўда і тое, што яму глядзеў у рот сам легат-прапрэтар Іўдзеі Ціней Руф. Пабойваўся. Муціць, у тых чутках-пагалосках нешта

ўсё ж было. Без дай прычыны на такое хлебнае месца імператар не пасадзіць.

Прыгорбленыя хацінкі галайстры, на адзін капыл злепленыя з блакітна-белых камянёў (такія льга было накалупаць толькі ў ерусалімскіх адгорках), прыціскалі свае плечы да зямлі і гарнуліся адна да аднае. Тая, у якую завінуў Акіла, ад іншых нічым не рознілася. Цельпукаватыя ахоўнікі, якія толькі што назахапкі валюхалі за гаспадаром, нарэшце атрымалі аддуху. Усярэдзіну яны не пасунуліся, без аніякага загаду (відаць, не ў навіну ім быў гэты манеўр-перабежка), укапана сталі па абодва бакі дзвярэй.

Каб трапіць у пакой, Акілу давялося трохі згорбіцца, хоць султан, як венік, усё адно казытнуў столь. Памяшканне было аздоблена настолькі аскетычна, што воку не было за што зачапіцца, асабліва ў той паўцерадзі, што выпаўзала са змрочных кутаў. Упол — даўжэзны стол з высокімі лавамі ўзбоч — пэўнае месца для зборняў. Дзе-нідзе на сценах, пад самаю столлю, разбэрсаны нейкія вышыванкі. Ад чыстае падлогі пахла свежаю крынічнаю вадою — далібог, тут нядаўна прыклалася жаночая рука.

За сталом сядзеў стары. Калі Акіла ўваліўся ў пакой, ён нават не варухнуўся. Пэўна, загадзя скмеціў, хто да яго ідзе, а можа, і падказалі. Доўгія срэбна-сівыя вусы на старэчым твары сцякалі на гэткага ж адцення густую бараду. Волкія і злёгка пукатыя вочы годна і нерухома пазіралі на госця.

Нават не павітаўшыся, Акіла пасунуўся да стала і гупнуў на лаву. Зняў з узмакрэлае галавы шалом, паклаў поруч, каля локця. Якую хвіліну абодва маўчалі.

— Дык што, Іуда, ты, кажучь, ужо конча выключыў мяне са сваёй хеўры? — нарэшце злавесна працадзіў скрозь зубы Акіла. — Кажаш, выспятка я атрымаў? Ну, чаго маўчыш ты, Іуда, епіскап ерусалімскіх хрысціян?

Стары варухнуў вуснамі:

— Нам трэ было стараніцца цябе толькі за тое, што ты называеш нас хеўраю.

— А то хто ж вы? Хеўра і ёсць. Ты думаеш, Іуда, сёння я завітаў да цябе, каб прыпасці да тваіх каленяў і прасіць літасці? Ў-у-у. Яшчэ немаведама, хто ў каго будзе прасіць...

— Ты пагражаеш?

Адкінуўшы назад ускудлачаную, чорную да асмолкавай зіхоткасці галаву, Акіла голасна зарагатаў:

— Пагражаць — доля слабых. Такія, як я, не пагражаюць. На правах мацнейшага яны адразу б'юць у зубы. Каб я захацеў вам напаскудзіць, не варта было сюды перціся. У мяне стае аблады, каб абтрэсці схілы Сіёна ад розных галганоў.

— Дык за чым заступорка?

Неспадзявана светла-каштанавы Акілаў твар падабрэў, шыракаляпы рот кончыкамі здрыгануўся ўгару.

— Ды заступоркі няма... Няма заступоркі... Вось толькі ці мецьме гэта карысць? Пачні я вас калашмаціць, дык вы яшчэ мне і аддзячыце. Вас жа хлебам не кармі — дай папакутаваць. Услед за Хрыстом. Паслухай, Іуда, — Акіла пасунуўся на лаве бліжэй да старога, ягоныя лупэткі прыязна бліснулі. — І чаго мы, насамрэч, пагрызліся? Чаго не падзялілі?

— Ты гэта добра ведаеш, — стары адказваў ледзяніста, гледзячы нават не на Акілу, а быццам скрозь яго. — Мы прынялі цябе ў нашую абшчыну безразважна. Мы не праглі тваіх грошай, не прасілі помачы, хоць усе нашыя вернікі дзеляцца між сабою астатнім гамёлкам хлеба. Мы цябе прынялі, бо для нас няма ні багатых, ні бедных. Мы шануем толькі душы, якія прагнуць добра і веры. Мы цябе не клікалі — ты сам прыйшоў. Я не ведаю, што было ў цябе наўме. Адно відавочна — не вера. Ды што казаць: ты не спадабіўся зазірнуць ні на адну адправу...

— Ну, я чалавек заняты, сам ведаеш...

— Ведаю. Ведаю, што на Галгофу — самае святое для нас, хрысціян, месца, дзе камяні барвяніліся крывёю Госпада, — ты ўсцёг гэтую цыцкатую бабу.

— Ну-ну! Ты... гэтае... прыкусі сабе язык, — Акіла рыкнуў непадробна-грозна. — Ведалі б у Рыме, як ты абзываеш багіню Венеру, пакравіцельніцу Рыма, то спляжылі б усе вашыя котлішчы.

— Бог адзін... А ты, калі б быў сапраўдным, годным хрысціянінам, нізавошта не змусіўся б на гэткае непатрэбства. Касцьмі лёг бы, не пашкадаваў бы жыцця. А ты, во, спаганіў святыню і — анігадкі.

— Ды што ты плявузгаеш, Іуда? Ты ж выдатна ведаеш, што месца для статуі Венеры Мілоскай выбраў сам імператар. Хто я супраць яго? Не было б мяне, знайшоўся б іншы. І яшчэ немаведама, як бы вы, хрысціяне, тут без мяне скавыталі...

Епіскап спяхмурнеў — ад краёчкаў ягоных густых вей да вушэй пабеглі глыбокія барозны.

— Прынамсі, Акіла, мы адракліся ад цябе не толькі за гэта. А лепей сказаць — зусім не за гэта.

— От далася вам у знакі мая астралогія! — Акіла грукнуў кулаком па стале, ды з такой сілай, што з яго, спуджана падскочыўшы, паляцеў і грывнуўся вобзем шалом. — Яе ж сам імператар за галоўную навуку прывячае! Сам імператар Адрыян!

— Кесару — кесарава, Богу — Богава, — прыціхла мовіў епіскап. — Хай імператар шалее хоць наўзахлёб — ягоная справа. Ён няхрышчаны. А ты крыж цалаваў, ты прычасціўся да нашых святыняў. Самыя здольныя вучні апосталаў сеялі ў тваю душу зерне веры, ушчувалі цябе, калі ты збочыў. І што? Ты паслухаўся іх? Не. Ты не даў рады свайму заганнаму і бязглуздаму захапленню: адною рукою хрысціўся, а другою маляваў д'ябальскія знакі. Раніцаю з тваіх вуснаў зляталі апантаныя малітвы, ты даводзіў, што толькі Гасподзь — творца і ўладар усяго жывога на зямлі, а ўвечары, насуперак існаму, ты па бязладнаму россыпу нябесных зорак варажыў сабе на заўтрашні дзень і на астачу жыцця. Вера — альбо яна ёсць, альбо яе няма. Меншы грэх — заставацца ідалапаклоннікам, чым двурушніцаць перад Госпадам нашым. Вось чаму, Акіла, браты і сёстры адцураліся цябе. Ганьба табе, ганьба да скону!

— Аг! — махнуў рукою Акіла і скарачыўся, каб падхапіць з падлогі шалом. — Ад вашае ганьбы мне млосна не стане. Мушу прызнацца, што вашае вера мяне ніколі не казытала і чый прыхадзень ваш Хрыстос — бога ці д'ябла — мяне мала кранае. Хачу, каб з гэтага часу ты, Іуда, ведаў тую сапраўдную нагоду, з якой я прыбіўся да вашае гурмы. Вірсавія! Твая дачка! Яна запала мне яшчэ летась, калі ўпершыню трапіла на вочы. Дасюль памятаю, як гэта было. Яна правілася ад акведука, праз Вадзяныя вароты, абяруч трымаючы зіхоткую і слізкую ад вільгаці амфару. Клянуся барадою Юпітэра, такой пекнасці

пазайздросціла б сама Алена, з-за якой усчалася Траянская калатэча. Я ажно самлеў — ці не сама Венера плыла ўсцяж парушаных муроў крапасное сцяны, з якое мае рабы калупалі глыбы для падмурка. Вось так яна і праслізнула — міма, а я толькі адкапыліў губы ды высалапіў язык. Калі змогся, дык найперш быў хэнць паслаць сваіх людзей ёй напярэймы, каб перастрэць і прывесці да мяне. Я ўсё ж у гэтым горадзе гаспадар, і ніхто не будзе спрачацца, калі прыдбаю яшчэ адну рабыню. Адале адумаўся. Што ж гэта я, насамрэч: такую пекнату і зблોціць сілком. На гэта вялікага клёку не трэба. Кальнула мне пад сэрца, што не яна для мяне наложніцай будзе, а я для яе — рабом... І ўсё вінна быць самахоць, у злагодзе. Таму я вобмельгам паслаў раба, каб ён правіжаваў, куды пакіравалася гэтая маладзіца. Ну, а што было пасля, ты сам, Іуда, ведаеш. Давялося мне прыкінуцца анёлам і веру вашу няўцямную прыняць, балазе імператар да яе ставіцца паблажліва. Палічыў, што для Вірсавіі аднаверац болей спадобіцца. Так што анафема ваша — для мяне як мёртваму баліць. І не буду я болей удавацца раскайным грэшнікам¹... Дарэчы, а дзе яна зараз, Вірсавія? — Акіла ступіў было да дзвярэй, аднак на хвіліну затрымаўся.

Іуда, якога знешне зусім не праняла бессаромная споведзь грэка (мусібыць, усё гэта не было яму ў навіну, і ён конча змірыўся са сваёю аблудаю), суха мовіў:

— Не ведаю.

— Ну-ну, — з непрыхаванаю пагрозаю скрыгатнуў зубамі Акіла. — Ад мяне не схаваецца. Цяпер яна будзе маліцца іншаму богу. Мне! — і зарагатаў ужо на вулцы.

Тым часам тая, пра каго ішла гамана, акурат як палёўка ў норцы перад пысаю лісіцы, баялася дыхнуць у цесным, як стаць чалавеку, катуху-бакоўцы. Каб патрапіць сюды, трэ было кіравацца не з вулкі, а праціснуцца між будынінамі, збоку. Для чаго ён быў патрэбен, гэты катух — немаведама. Сюды скідвалі розныя атрускі, атопкі, а для Вірсавіі гэта была найлепшая хованка ад чужога вока, а менавіта ад агіднага Акілы, які

¹ Паводле некаторых крыніц, у прыватнасці, Епіфана Кіпрскага, Акіла потым "прыняў абразанне па іудзейскаму абраду" і нават пераклаў Тору на грэчаскую мову.

сляпіцаю лез да яе ў абраннікі і зрэдчас рабіў сюды наскокі. Вось і цяпер Вірсавія своечасова скмеціла надакучлівага жаніха і паспела чуйдух нырнуць у шчыліну. Пра гэты закутак Акіла не ведаў. А хоць бы і ведаў, дык пры сваім поўным парадзе, пры сваіх прычындалах застраў бы тут, як парсюк у плоце.

Вірсавія чула ўсю размову і не выбіралася са сховішча да тае пары, пакуль рогат Акілы не растварыўся ў нудным гарадскім гуле. Душна, цёмна было ў катуху — хоць вока выкалі. Аднак жа калі льга было б хоць на вобмег пырснуць сюды крыху сонца, вочы самохаць, каб не аслепнуць, прыжмурыліся б ад прыгажосці неймавернае. Меў рацыю Акіла: дзяўчыну-мару такой пекнаты можна шукаць усё жыццё — і марна.

Паэты зазвычай пачынаюць з вачэй. Бо з іх, кажуць, глядзіцца душа. У Вірсавіі вочы, па-ўсходняму крыху звужаныя, былі не чорныя, не шэрыя, не зялёныя і не блакітныя. Ейныя зрэнкі, нібы выкладзеныя з рознакаляровых шкельцаў, нагадвалі старажытныя мазаікі, пасярэдзіне якіх — сонейкамі падчас зацямнення! — праменіліся бяздонныя чорныя кропачкі. Паверсе брэнзлямі, як дзве тлустыя коскі, выгіналіся бархатныя веі. Носік прамы, прадаўгаваты, са злёгка пашыранымі ноздрамі знізу — пэўная прыкмета чалавека жарснага і чулівага. А вянец усяму — маленькі пунсовы роцік з прыпухлаю верхняю губкаю — ну чым не бутончык ружы, гэтакі ж юны, пяшчотны і злёгка вільготны ад ранішняе расы — так і хочацца прыкласціся да яго вуснамі. Гэтая прыпухласць губ, ды яшчэ ледзь прыкметны цёмны пушок над імі надавалі дзявочаму твару выраз дзіцяці, у якога толькі што адабралі любімую цацку. І пашкадаваць хочацца, і ледзь трымаешся, каб не пырснуць ад смеху. Зрэшты, калі позірк апусціцца ніжэй, ён абавязкова зачэпіцца за нясмелыя вясновыя замчышчы нечапаных, цнатлівых грудзей, якія вулканчыкамі пнуцца з-пад цеснай сукенкі і сведчаць, што перад табою — зусім не дзіця.

І вось гэтае хараство, на хаду распускаючы сабраныя ў пук асмолкавыя валасы, выбралася, нарэшце, з катуха і прыгарнула да Іуды.

— Татачка, што будзем рабіць? Ён жа не адчэпіцца...

Уласна, дачкою Іуды Вірсавія не была. У яго ўвогуле ніколі не было сваіх дзяцей, гэтак жа як і абручніцы. Тады, калі легіёны

імператара Траяна лютавалі, пляжылі, тапілі ў крыві чарговы іудзейскі бунт, калі трупы не паспявалі прысыпаць жвірам і яны зморшчана-пераспелымі жалудамі дагнівалі па ўсёй пустэчы, калі па колкай жарстве перасмяглых дарог безнадзейна бадзяліся зграі звар'яцелых сабак, закормленых чалавечынай, і чародкі асірацелых дзяцей, ссохлых, галодных, змучаных, — тады і прыбілася да Іуды двухгадовае дзяўчо. Ён дабіраўся ў Ерусалім з Віфлеема, дзе быў па справах абшчыны, і пры дарозе румзала гэтае лічы што немаўля. І прабяжы вокам да акаёму — ні душы. Не пакідаць жа на згубу — ці загрызуць сабакі, ці памрэ з голаду і смагі. Павёў за сабою, балазе дзяўчо ўжо тупала ўласнымі ножкамі.

Няпроста было Іуду пад старасць зрабіцца нянькаю. А куды дзенешся? Карміў, пеставаў, абмываў. Гэтак Богу спадобілася. І вось глядзі-тка, якая царэўна вырасла.

Іуда дрыготкімі тонкімі пальцамі пяшчотна правёў па чорных, з блакітным адлівам, валасах Вірсавіі.

— Нічога, дачушка, Гасподзь нас не пакіне. Гасподзь міласцівы... Будзем маліцца...

Месія

Сустрэча з Гамаліілам не толькі не дала Акібу нейкага заспакаення, але нават яшчэ болей развярэдзіла. Выходзіць, ягоныя намаганні сапраўды былі марнымі і паўстанне асуджана на паразу. Падсвядома Акіба і сам, да размовы з Гамаліілам, адчуваў, што людзям адных заклікаў мала. Ім патрэбна вера ў перамогу. І кожны яўрэй з маленства ведаў прадказанне прарокаў, што збавенне наступіць з прыходам Месіі. А дзе ён, той Месія? Чаму так доўга дазваляе язычнікам здзекавацца са свайго народа? Не стае ўжо сілы трываць... І што рабіць цяпер, калі сабрана хай сабе не такое вялікае, але ўсё ж войска? Распусціць? Пакінуць без кіраўніка, як статак авечак без пастуха? Але ж ці для таго яны дабіраліся сюды з усяе зямлі?

Месія... Акіба пабачыў нямала ашуканцаў, якія выдавалі сябе за Збавіцеляў. Выкрыць іх было няцяжка. І то: хіба будзе Месія біць сабе ў грудзі і даводзіць, што менавіта яго прыслаў

Гасподзь? Сапраўднаму Месіі нічога даказваць не трэба. Гэта пацвердзяць ягоныя справы і ўчынкі.

Апошнім часам Акіба ўсё часцей лавіў сябе на думцы, што ў ягоныя развагі і роздумы міжволі ўкліньваецца той самы Сімон Бар Козіба. Хто ўсё ж ён такі? Чарговы ашуканец? Падобна, што так. Але ж чаму ён з'явіўся менавіта цяпер, калі патрэба ў Месіі адчуваецца найбольш? Выпадковасць? А можа, Гасподзь акурат і паслаў яго, хай сабе не Месію, каб не пакінуць Акібу на раздарожжы?

І вось наспеў дзень, калі Акіба прыйшоў да кончае высновы і вызначыў-акрэсліў для сябе план дзеянняў.

З самае раніцы ахоўнік Пінхас па загадзе Акібы падаўся ў вайсковы лагер за ваколіцаю Бетара, дзе муштраваліся і набывалі такія-сякія навукі будучыя ваяры. Пінхас не мог забыць, куды ён колькі тыдняў таму адвёў Сімона Бар Козібу, бо гэта быў акурат атрад ягонага земляка Яная.

Камяністае пласкагор'е перад сценамі крэпасці кішэла людзьмі, зычныя крыкі камандзіраў зліваліся з бразгатам мячоў. Здалёку-звысака гэтае зборышча нагадвала хаатычна-мітуслівы мурашнік, аднак, як і ў любым мурашніку, калі добра прыгледзецца, тут быў свой парадак і сэнс. Ніхто нікому не зашкаджаў, кожны атрад меў пэўнае месца.

У гэтым кішмені Пінхас адразу заўважыў мажнага Сімона, аднак спачатку падаўся не да яго, а да Яная, які крыху воддала нешта даводзіў зусім яшчэ юным хлапчанятам. Можа, і не выпадзе болей перакінуцца словам з земляком: ходзяць чуткі, што вось-вось войска рушыць на Ерусалім...

Янай непрыхавана ўзрадаваўся гoscю, шчыра яго абняў.

— Ну, што там чуваць пры начальстве? Ці доўга нам марнаваць час?

— А каб жа я сам ведаў. — Пінхас перасмыкнуў плячыма.

— Акіба са мною планамі не дзеліцца... Аднак жа не нашага з табою розуму гэтая справа. Ты лепей вась што скажы: ці даспадобы табе мой "падаруначак"? Памятаеш, я прывёў да цябе ву-унь таго мацака?

— Ты пра каго? Пра Сімона? Дык ён жа цяпер мая правая рука!

Пінхас усміхнуўся:

— Баюся, што гэтую руку мне зараз давядзецца адсекчы...

— Не зразумеў.

— Яго кліча да сябе Акіба. Прадчуваю, што не для застольнае размовы і не для споведзі: з кожным сустрэчным-папярэчным Акіба валаводзіцца не будзе... Мне гэты Сімон з першае хвіліны дзіваком падаўся. Вястун ад Бога... І гэты адсечаны мезенец... Не, нейкі ён не такі як усе. Далібог, не такі. Зрэшты, Акіба лепей за нас разбярэцца.

За нязмушанаю гамонкаю Пінхас і Янай няспешна набліжались да Сімона, які адчайна адмахваўся мячом ад дваіх сваіх праціўнікаў. Быў ён аголены да пояса, і магутны смуглявы торс, па якім сцякалі ручаіны поту, нагадваў гліняна-каменную глыбу падчас навальніцы.

Захопленыя ўяўным боем, Сімон і ягоныя “ворагі” супыніліся толькі пасля таго, як Янай тройчы гаркнуў на ўсю глотку:

— Годзе! Годзе! Годзе!

Нарэшце Сімон скмеціў Пінхаса, пазнаў, аднак ніякага здзіўлення ці насцярогі не выказаў, быццам толькі і чакаў гэтае сустрэчы. Ён пільна зірнуў у вочы ахоўніку і так, што немагчыма было зразумець, пытаецца ён ці сцвяржае, мовіў:

— Мяне кліча Акіба.

Ад здзіўлення Пінхас прастакавата залыпаў вачыма і адно толькі змог кінуць галавою.

— Я гатовы ісці, — Сімон ужо выціраў свае ўзмакрэлыя грудзі. — А з сабою вазьму вунь таго юнака, — ён паказаў на Архелая.

У ягоных словах гучала такая ледзяная непарушнасьць, што ні Янай, ні Пінхас запырэчыць не здолелі.

Тым часам у келлі Акібы ішла досыць жвавая размова. За сталом сядзеў хударлявы мужчына гадоў шасцідзсяці, мяркуючы па апараты і звільх да шыі пасівелых пейзах, таксама святар. Падцяўшы і без таго тонкія вусны, ад чаго доўгі гарбаты нос выцінаўся з твару яшчэ мацней, ён найболей слухаў, зрэдку аздабляючы гамонку кароткімі пытаннямі. Сам Акіба тупаў туды-сюды і, узважваючы, нібы камяні ў падмурак, кожнае слова, з розгадам даводзіў свае думкі. Зрэшты, здавалася, ён нічога нікому не даводзіў, а размаўляў сам з сабою, нібы імкнуўся ў каторы раз сябе ж і пераканаць.

Акіба запрасіў рабі Шымона бар Іёхая, якога ўсе па-просту, скарачана называлі Рашбі¹. Рашбі быў самым здольным вучнем Акібы і найпершым папличнікам. Яны разам цягаліся па свеце, збіраючы войска, разам яго рыхтавалі. Акіба лічыў Рашбі сваім пераемнікам. Сярод вучоных яўрэяў Рашбі быў найлепшым астраномам. Яго ведаў нават імператар Адрыян, бо сам захапляўся гэтак навукаю. Зрэшты, цікавасць вучня да нябёсаў Акіба не ўхваляў.

Спачатку Акіба да драбніц распавёў Рашбі пра сустрэчу з Гамаліілам. Аповед атрымаўся змрочным і безвыходным.

— Што ж нам рабіць? Чакаць, пакуль з’явіцца Месія? — задаваў пытанні Акіба і сам жа на іх адказваў. — Мы не можам чакаць. Людзі заныззелі ад бяздзеянасці, яны рвуцца ў бой. Але ж нас яшчэ настолькі мала, што мы не адужаем нават Ерусалімскі легіён². Народ не пайшоў за намi. Народ запалоханы мінулымі крывавамі бойнямі. Дык што: распусаць наймітаў? Расчараваць тых, хто нам усё ж паверыў? Гэта было б здрадаю... Гамалііл сапраўды выказаў ісціну: толькі Месія здолеў бы вытравіць з душ гэты страх, толькі ён змог бы ўскалыхнуць Палесціну. І Месія прыйдзе...

Апошнія словы Акіба вымавіў амаль урачыста і ўзнёсла. Рашбі ж ажно здрыгануўся ад пачутага.

— Настаўнік, ты размаўляў з Богам?

Акіба быццам не пачуў пытанне і працягваў свой маналог:

— Калі народ патрабуе Месію, ён з’явіцца, павінен з’явіцца. І мы ў гэтым яму дапаможам.

Акіба на колькі хвілін прымоўк, дазваляючы Рашбі асэнсаваць свае словы.

— Я цябе не зразумеў, настаўнік, — нарэшце мовіў Рашбі. — Што значыць “мы дапаможам”?

Акіба супыніў хаду і ўжо без аніякай урачыстасці адказаў:

— Калі Месія няма, мы яго прыдумаем. Мы абвесцім, што нашчадак цара Давыда сышоў на зямлю, каб аб’яднаць усіх

¹ Абрэвіятура з першых літар РАбі Шымон Бар Іёхай. Адзін з самых паважных іудзейскіх мудрацоў. Ён аўтар асноўнай кнігі Каббалы — “Зога́ра”.

² Пасля паўстання 66-73 гг. і зруйнавання Ерусаліма рымляне трымалі на ягоных развалінах легіён *Decima Pretensis* (10-ы легіён), а таксама іспанскія і гальскія дапаможныя атрады — усяго 7200 чалавек.

яўрэяў і на ўсе астатнія вякі ўсталяваць царства міру, як сказана ў Торы. І народ пойдзе за Месіяй на любую бітву.

Збянтэжаны Рашбі ажно прыгорбіўся над сталом:

— Настаўнік, але ж гэта... гэта... грэх. Грэх перад Госпадам! Ты хочаш быць... роўным Богу!

— Гэта не грэх! І ў мяне не было нават думкі раўняць сябе з Богам — я Ягоны вечны раб, — Акіба амаль што перабіў Рашбі і свае доказы выказаў адным прыдыхам, відаць, самому сабе выкладваў іх не аднойчы. — Не можа быць грахам дзейства, скіраванае на тое, каб палепшыць долю абранага Богам народа! Мы звыклі ва ўсім спадзявацца толькі на Госпада. Прынясе і падасць. А самі? Што зрабілі мы, каб паскорыць з’яўленне сапраўднага Месіі? Каб усталявалася царства міру, трэба прайсці праз жорсткую вайну...

Акіба трохі суцішыў свой імпэт і ўжо зусім ціха дадаў:

— А калі гэта ўсё ж сапраўды грэх... калі сапраўды... што ж, я вазьму яго на сваю душу. І буду да скону прасіць Бога, каб Ён мне яго прабачыў...

На гэты раз маўчанне задоўжылася як ніколі і было нават напружаным. Першым парушыў яго Акіба:

— Чаму я распавёў табе пра сваю задуму? Вырасыў частку граху перакласці на твае плечы? Мог я, скажам, абвясціць Месію, не параіўшыся з табою? Мог. І мне паверылі б. Дык чаму ж уцягнуў у гэта цябе? Ты мой вучань. Лепшы вучань. Колькі часу мы разам з табою па кропельцы збіралі тое, што ёсць. Паўстанне — не толькі справа майго жыцця, але і твайго. І калі мы не пераможам, гэта будзе і тваёй трагедыяй. І яшчэ вось што, можа, нават самае галоўнае... Будзе вайна. Будзе смерць. І немаведама, што можа здарыцца са мною. Магчыма, табе аднаму давядзецца падтрымліваць веру народа ў Месію. А для гэтага ты павінен ведаць праўду...

Рашбі ўжо не выглядаў такім разгубленым і збянтэжаным, было бачна, што ідэя Акібы паволі запаланяе і ягоны розум.

— Хто ён? Ты ўжо зрабіў выбар, настаўнік?

— Для гэтага мне не давялося прыкладваць шмат намаганняў. Ён прыйшоў сам. А можа, лепей сказаць, што яго сапраўды прыслаў Бог? Хай сабе не як Месію, а як збавенне ад нашых з табою пакут. Бо нічога на зямлі не дзеецца без волі Бо-

жай... Нядаўна ў гэтай келлі стаяў чалавек, які гарача даводзіў мне, што ён акурат і з'яўляецца Месіяй. У доказ на маіх вачах адсек сабе палец. Паводле ягоных слоў, ён спусціўся ў Бетар з аддаленага і малавядомага горнага мястэчка. Там ён сабраў досыць шматлікі атрад, з якім напаў на мясцовы рымскі гарнізон. Вядома ж, іх, неабвучаных і амаль бяззбройных, перабілі, як авечак. Ён выжыў адзін. Цудам. І пры гэтым быццам бы пачуў голас з неба, які блаславіў яго ўзначаліць паўстанне супраць рымлян... Пра бойню ў рымскім гарнізоне я магу паверыць: бачна, што той чалавек не з кагорты баязлівых і мужнасці яму стае. А пра голас з неба... Не думаю, што ён маніў. Проста яму, параненаму ў галаву, усё гэта прымоўлася. Зрэшты, можа яно і лепей. Калі чалавек перакананы ў сваёй праўдзе, ён зверне горы. Ва ўсякім разе, ён не лічыць сябе ашуканцам і прайдзісветам, яму не трэба ілжыва выдаваць сябе за Богага пасланніка, бо менавіта ім ён сябе шчыра і лічыць. Ад гэтага прасцей і мне: мой грэх, калі ён сапраўды ёсць, будзе не такім вялікім.

— Як яго завуць?

— Завуць? Завуць Сімонам. Сімон бар Козіба...

— Бар Козіба?!

— Дзіўна, ці не праўда?... Сын ашуканца...

— Вось-вось...

— Не варта на гэта зважаць. Калі б ён папраўдзе быў ашуканцам, прыдумаў бы сабе іншае прозвішча.

— І ўсё ж мяне гэта бянтэжыць. Уяві сабе, настаўнік: ты абвяшчаеш яго Месіяй і тут жа называеш сынам ашуканца. Што падумае народ?

— Народ падумае тое, што трэба. Бар Козіба... А чаму не Бар Кохба¹?! Гучыць амаль аднолькава...

Рашбі страціў мову. Крыху ачуняўшы, прыглушана сказаў:

— Дзіўнае супадзенне. Проста неверагоднае. Рабі, а можа... можа, ён і ёсць... Месія?

Акіба незадаволена зморшчыў твар:

— Гэта не Месія, павер. Мне быў бы знак. Адтуль. Да таго ж, я добра ведаю людзей. Колькі іх было, самазванцаў...

¹ Бар Кохба — сын зоркі. У 17 вершы XXIV главы кнігі Чыслаў сказана: "Зорка (какаб) узыдзе ад Якава". Гэтаму вершу яўрэі надавалі месіянскі сэнс.

— І ўсё ж ягонае з’яўленне не здаецца мне выпадковым...

— Пакінем гэта, — Акібу не хацелася задужа разгортваць тэму “сын зоркі”. — Хоць я і задаволены, што ў тваю душу закінута семя сумневу. Аднак мяне турбуе іншае. Калі мы абвесцім Бар Козібу... Бар Кохбу Месіяй, кіраваць паўстаннем пачне ён. Народ пойдзе за ім. Бо хто мы такія? Рабы Госпада. А ён — Ягоны пасланец. Сілы і мужнасці ў Сімона досыць. Гэта адчуваецца. Але ці хопіць яму развагі і вайсковае мудрасці?

— Я думаю, нам не абавязкова перадаваць яму ўсю абладу над войскам. Там, дзе трэба, падкажам. Мы ж заўсёды будзем поруч...

— Вось тут ты памыляешся. Не забывай: Сімон сапраўды лічыць сябе Месіяй. Можна наспець час, калі нашыя парады яму абрыднуць і ён пазбавіцца ад нас, як ад непатрэбнага ашмэцця. Гэта адно. А другое — нам так ці інакш не абысціся без вайсковага кіраўніка. Што мы з табою можам? Пераканаць, заклікаць, натхніць. Але ж некаму трэба ісці і паперадзе войска, за сабою весці народ на бітву.

— Чакай, настаўнік. Мяне найбольш хвалюе твая першая турбота. Выходзіць, мы сваімі рукамі можам сябе ж і закапаць? Выпусцім у свет Месію, а ён аднойчы ўзбрыкне і не будзе мець у нас патрэбы? Калі ты, настаўнік, гэта прадбачыш, дык навошта ўсчыняць хібную гульнію?

Акіба адказаў не адразу. Пратупаў у глыбіню цемры, да ложка, і ўжо адтуль данёсся ягоны стомлена-сцішаны голас:

— У нас няма іншага выйсця. Без Месіі паўстанне зачакне — тут не аспрэчыш. На кім бы мы ні спынілі свой выбар, такая небяспека будзе існаваць. Сімон якраз, мне здаецца, не самы горшы выбар. Ва ўсялякім разе, адчуваецца, што чалавек ён сумленны, а галоўнае — гатовы пакласці жыццё за свабоду Іудзеі. І мяне, папраўдзе, не дужа палохае тое, што калі-небудзь я стану яму ўпоперак сцежкі і ён адштурхне мяне на ўзбочыну. Мой асабісты лёс мяне мала хвалюе. Для мяне досыць, каб я ведаў, што паўстанне пераможа. А хто будзе яго ўзначальваць — Бар Кохба ці Акіба — не гэтак важна.

Акіба зноў вярнуўся да стала, прысеў побач з Рашбі.

— Сімон для нас акурат дарэчы яшчэ з аднае нагоды. Яго амаль ніхто не ведае. А тых, хто ведаў, перабілі рымляне. Месія

павінен з'явіцца Адтуль, а не з горнага мястэчка...

У гэты момант у дзверы келлі пастукалі звонку. Гэта, безумоўна, Пінхас.

— Ну, вось, зараз на твае вочы з'явіцца той самы Сімон Бар Козіба, — Акіба даволі борздка, што для ягонага ўзросту і паводзінаў было нязвыкла, падхапіўся і сам пайшоў адчыняць дзверы.

Рашбі моцна ўразіў знешні воблік Сімона. Гонкі, шыракагруды, прыгожы. Мусіць, сапраўдны Месія такім і павінен быць. Левую руку Сімон увесь час адводзіў за спіну, быццам нешта ў ёй хаваючы. Праўда, Рашбі з першае хвіліны скмеціў, што рука проста абпаленая, і зразумеў: Сімон абсмальваў рану, каб у яе не трапіла якая-небудзь зараза. Значыць, дзяцюк няхілы, боль цярапецць умее.

Як і пры першай сустрэчы, Бар Козіба трымаўся пачціва, паболела хіба што годнасці. Пэўна, разважаў так: калі Акіба паклікаў, то, можа, і паверыў.

Адаслаўшы Пінхаса за дзверы, Акіба падступаўся да галоўнае размовы здалёк. Дзе ўладкаваўся, ці падабаецца служба... Сімон разумеў, што гэта толькі прыказка, што паклікалі яго зусім не для таго, каб пацікавіцца ягоным жыццём-быццём, таму на пытанні адказваў стрымана. Адно калі распавялі пра войска, дазволіў сабе зрабіць колькі заўваг: пра дрэнную дысцыпліну, слабое ўзбраенне ды неналежную баявую вывучку. Акібу гэта спадабалася: задаткі кіраўніка ў Сімона былі відавочнымі.

Нарэшце Акіба, стоячы спінаю да Сімона — падчас размовы ён ніводнага разу не дазволіў сабе прысесці, — нібы цераз плячо, кінуў сваё іранічнае пытанне:

— Дык ты па-ранейшаму лічыш сябе вестуном ад Бога?

— Рабі, я не ведаю, што адказаць. Ты — самы мудры чалавек на гэтае зямлі, і табе бачна лепей. Я толькі пераказаў тое, што бачыў і чуў.

Акіба павярнуўся.

— Дык вось, Сімон, маё апошняе слова. — Я цябе расчарую, бо, як і раней, упэўнены: ніякі ты не Месія. Аднак і ашуканцам цябе не лічу. Проста табе ўсё прымоўлася...

— Рабі! — памкнуўся было нешта запырэчыць Сімон, аднак

уладарным жэстам Акіба яго абсек.

— Я хачу, каб ты толькі слухай — і нічога болей. Спадзяюся, ты цяміш, што сёння я паклікаў цябе зусім не для таго, каб яшчэ раз засведчыць, што ты — наўмысна ці незнарок — памыляешся. У мяне хапае іншых турбот. А галоўная з іх — Палесціна не падтрымала паўстанне. Вось чаму зараз і патрэбен Месія, за якім пойдзе народ. Зразумеў? Месіі няма, але ён патрэбен! І ён з’явіцца! І ім будзеш ты! — апошнія словы Акіба выгукнуў ледзь не крычма.

Збянтэжаны Сімон, утаропіўшыся ў Акібу, ніяк не мог пераварыць пачутае. І то: спярша яго абзываюць самазванцам, а праз хвіліну ў літаральным сэнсе ўзносяць да нябёсаў.

Акіба (ён крыху супакоіўся) працягваў:

— Табе не трэба будзе тварыць цуды ці чытаць пропаведзі — тым болей што ты гэтага і не ўмееш. Ты будзеш выконваць толькі тое, што скажам мы, — Акіба кіўнуў у бок Рашбі, які дагэтуль у размову так і не ўступаў. — Ніякай самадзейнасці! Кіраваць войскам непасрэдна на полі бітвы — калі ласка! Але кожны свой крок узгадняць са мною. З сённяшняга дня — ніякіх зносінаў з жыхарамі Бетара, — маналог Акібы ўжо болей нагадваў загад. — Ніякага панібрацтва са знаёмцамі ці былымі сябрамі. Сімона Бар Козібы для іх болей няма, а ёсць Месія, памазанік Божы, нашчадак цара Давыда. Дарэчы, з гэтае хвіліны сатры сваё імя і з уласнае памяці. Цяпер ты не Бар Козіба, а Бар Кохба, сын зоркі, якая ўзышла ад Якава. Зрэшты, у цябе будзе цэлы тыдзень, каб хоць збольшага спасцігнуць мудрасць Торы. Паважаны рабі Рашбі табе ў гэтым падсобіць. Пінхас падбярэ для цябе належнае памяшканне, куды дачасна не зазірне ніводнае чужое вока. Гэта — кратка. Але ў нас яшчэ будзе час, каб абмеркаваць усё дэтальна. Ну, што, табе ўсё зразумела... Бар Кохба?

Лавіна Акібавых слоў зусім збіла Сімона з панталыку, ён адно толькі здолеў нема кіўнуць галавою і няўпэўнена папрасіць:

— А можна, са мною будзе знаходзіцца адзін... юнак?

— Хто такі? — Акіба насцярожыўся.

— Яго завуць Архелаем. Ён там, за дзвярыма. Разумны хлопец. Але сірата. Без мяне ён прападзе. Быў бы мне добрым

памочнікам...

Акіба вагаўся. Нарэшце, прыкінуўшы, што з часам для Бар Кохбы ўсё адно давядзецца падбіраць атачэнне, махнуў рукою:

— Бяры.

І ўжо звяртаючыся да Рашбі, падвёў рысу размовы:

— Праз тыдзень склічам сінедрыён.

Прышэсце

З раніцы Бетар выглядаў асабліва святочна. І хоць ніякіх знешніх пазнак не назіралася, але, здавалася, і сонца ўзышло ўрачыста-велічна, і паветра трымціць усхвалявана. Не было чуваць звыклага бразгату мячоў на ўскраінах, рынак не поўніўся галасамі-гулам, нават абрыдлыя ўсім жабракі як быццам некуды зніклі, прытаіліся. Горад увогуле неспадзявана прыціх, супакоіўся. Аднак заспакоенасць была ўяўнаю, напружанаю — акурат гэтак пачувае сябе чалавек перад значнай падзеяй ці вырашальным выбарам у сваім жыцці.

Напярэдадні, можа, за тыдзень да гэтага, па Бетары папаўзлі наймаверныя чуткі. З вуснаў у вусны перадаваліся адны і тыя ж словы:

— Месія!.. Прышоў, нарэшце, Месія! Ён вось-вось аб'явіць сябе народу!

Воля гэтым чуткам была дадзеная па загадзе самога Акібы. Далёка не ўсе рабіны сінедрыёна ўспрынялі ягоную абвестку пра блізкі прыход Месіі як належыць — з вераю і ўзнёсласцю. Вельмі ўжо крывавамі, пакутнымі былі папярэднія часіны для іудзеяў. Не дзіва, што хто-ніхто зняверыўся, страціў надзею, палічыў, што Яхве ўвогуле назаўжды адварнуўся ад абранага народа, бо народ гэты парушыў Закон. Да таго ж, колькі іх было ўжо, самазванцаў, якія абвяшчалі сябе нашчадкамі Давыдавымі!.. І на гэты раз, нягледзячы на тое, што словы пра Месію прагучалі з вуснаў самога Акібы, паверылі збавенню не ўсе. Рабі Іянатан бар Торты на сінедрыёне нават усклікнуў:

— Акіба! Хутчэй трава прарасце скрозь твае мёртвыя сківіцы, чым прыйдзе сын Давыда!

Астатнія хоць і не пярэчылі, не задавалі пытанняў, аднак успрынялі абвестку моўчкі. Палічылі: “Калі Акіба так робіць, значыць, мае нейкі намер. А намер ягоны дрэнным быць не можа...”

Акіба прадчуваў, што менавіта так яно і будзе, што ў сінедрыёне знойдуцца хай сабе і маўклівыя, але скептыкі, якіх пераканаць не ўдасца. Таму і не прывёў туды Сімона Бар Кохбу. Адно што яму сапраўды варта хоць трохі засвоіць асновы Торы, а другое — з’яўленне Месіі павінна адбыцца пры ўсім народзе, урачыста, тады і яны, скептыкі-рабіны сінедрыёна, магчыма, натхняцца людскою ўзрушанасцю і таксама хоць трохі, але павераць у сапраўднае прышэсце. Акіба не сумняваўся, што знявераныя рабіны ўсё адно запусцяць у народ пагудкі пра лжэ-Месію, таму вырашыў апярэдзіць іх, загадзя даўшы волю пагалосцы пра сапраўднага Збавіцеля.

І намаганні Акібы дасягнулі мэты. Просты люд, у адрозненне ад знявераных рабінаў, успрыняў чуткі-звесткі адмыслова. Дый што яму заставалася? У гаротным, беспрасветным жыцці з’явілася не проста хоць якая надзея, а цвёрдая ўпэўненасць у будучыні.

Напярэдадні, надвячоркам, у мястэчка, дзе размясціўся атрад Яная, прыскакаў на кані веставы з Бетара, наказаў, каб заўтра раніцай Янай са сваімі паплечнікамі кіраваўся ў горад, да галоўнае плошчы. Што там адбудзецца, ён не сказаў, магчыма, і сам дакладна не ведаў, аднак у стасунку з чуткамі пра Месію здагадка акрэслівалася досыць пэўна...

Атрад Яная быў невялікі, усяго тры дзясяткі чалавек, аднак яго можна было лічыць баявою адзінкаю, згуртаванаю, маналітнаю, бо ўсе добра ведалі адзін аднаго. Яшчэ тры тыдні таму яны разам жылі ў паселішчы пад Эн-Гадзі, а затым, адгукнуўшыся на покліч цесляра Яная, падаліся сюды, у Бетар, дзе збіраліся сілы для паўстання. Пераважна то былі дзецюкі, не абцяжараныя сем’ямі, і для іх будучая вайна ўяўлялася цікаваю прыгодаю.

У Бетар атрад Яная выправіўся на досвітку. Знешне ён нагадваў звычайны натоўп, бо ніякага падабенства з рымскімі ваярамі, якія хадзілі ў дысцыплінаваных калонах, не было і блізка. Дый узбраенне было такім, што гэты натоўп бачыўся

хутчэй не вайсковым згуртаваннем, а шайкаю рабаўнікоў: на ўвесь атрад усяго сем мячоў, астатнія мелі толькі нажы, а хто дык і ўвогуле трымаў у руках кол.

Чым бліжэй атрад Яная падыходзіў да галоўнае плошчы, тым болей запаволеным рабіўся рух. Вуліцы горада нагадвалі чалавечыя рэкі, якія цяклі ў адным кірунку і з кожнаю хвіляю папаўняліся з ручаінаў-завулкаў. У гэтай каламутнай плыні лёгка было рассяца, растварыцца, але апалчэнцы Яная трымаліся купінаю, туліліся плячыма адзін да аднаго.

З сотняў вуснаў зляталі адны і тыя ж словы, здавалася, яны папросту вісяць у паветры:

— Месія! Прыйшоў Месія!

— Нарэшце скончацца нашыя пакуты...

— Сёння мы пабачым Збавіцеля!

Да сярэдзіны плошчы, дзе, як меркавалася, адбудзецца галоўная падзея, Янаю з папличнікамі праціснуцца не ўдалося. Так што назіраць за будучым дзействам амаль нікому не выпадала — толькі слухаць. Хіба што цыбатаму Ювалю, галава якога вытыралася над натоўпам, нібы карчага над паверхняй возера, бачылася ўсё як на далоні. І цяпер тыя, хто звычайна ладзілі бяскрыўдныя кепікі з ягонага гонкага, як сцябліна папіруса, тулава і перахлябістай шыі, Ювалю зайздросцілі. А зусім абдзеленаму ростам Нахуму дык і ўвогуле давялося тыцкацца носам у спіну асілка Гефена, які стаяў паперадзе. Нахум адчайна круціў галавою, станавіўся на дыбачкі, каб уторкнуцца позіркам у шчыліну паміж запацелымі шыямі тых, хто высіўся перад ім, аднак добра бачылася толькі светла-блакітнае, без адзінай аблачынкі, неба...

Янай заўважыў высілку Нахума, яму стала шкада хлопца, які хоць і не быў адметны ростам, але вызначаўся неверагодным спрытам і жыццёвай кемлівасцю.

— Праціскайся да мяне! — галёкнуў Нахуму Янай. — Падсаджу цябе на сваю шыю!

Яно і праўда: шыя ў Яная — акурат як у бугая. Ды і плечы — нібы засланкі ў печы, на іх дваім гэтакім Нахумам месца знойдзецца.

Узбраўшыся на карак Яная, якому давялося трохкі прысесці, Нахум акінуў вокам абсяг і радасна ўсклікнуў:

— Ну нібы на аліву залез!

— Вось і добра, — з усмешкаю азваўся Янай. — Заадно і мне будзеш пераказваць, што там дзеецца.

А дзеелася вось што.

Натоўп раптам захваляваўся, яшчэ болей загуў, загайдаўся, над ім нібы пранеслася паветраная хваля. Усе позіркі скіраваліся на дзверы сінагогі, прылепленай да плошчы. З сінагогі двума шэрагамі-ланцугамі адзін за адным пачалі выходзіць чальцы сінедрыёна, большасцю састарэлыя, нямоглыя.

— Пачалося! — усклікнуў Нахум, які і сапраўды збіраўся адпрацоўваць каментар сваё месца на Янаевых плячах. — Вось ідуць рабіны... У балахонах, на галовах — кіпы... Ссівелыя пейсы... Прамілы Бог, я ж упершыню бачу гэтых паважных людзей амаль што зблізку. Якое шчасце!

Тым часам, рабіны па досыць шырокім калідоры, які разразаў людскую гурму, прашпацыравалі да сярэдзіны плошчы і гэтак, як ішлі, застылі ў дзвюх шарэнгах, трохі адступіўшыся адзін ад аднаго. Нібы па загадзе, рабіны павярнулі свае тулавы, і такім чынам чальцы абедзвюх супрацьлеглых шарэнгаў выстраіліся тварам у твар.

Нахум ні на хвілю не спыняў свой каментар і, нарэшце, на ўсе грудзі ўсклікнуў:

— З дзвярэй сінагогі выходзіць яшчэ адзін святар! Нейкі ён зусім нямоглы... Ды то ж, мусіць, сам Акіба!

Галоўнага рабіна Іудзеі Нахум дагэтуль ніколі не бачыў, таму і выказаўся няпэўна. Але гэта і сапраўды быў Акіба. Ягонныя рухі былі знарок запаволеныя, замаруджаныя, што надавала ім велічнасць і ўрачыстасць.

Няспешнаю хадю Акіба рушыў на сярэдзіну плошчы, мінаваў шарэнгі рабінаў і спыніўся там, дзе яны сканчаліся. Затым павярнуўся тварам да сінагогі і ўзняў угару абедзве рукі.

Плошча, якая дагэтуль віравала, гудзела, гаманіла, адразу сцішылася. Акіба яшчэ колькі імгненняў, не апускаючы рук, пастаяў моўчкі, нібы чакаючы, пакуль прыціхне нават подых нясмелага ветрыка, а затым, нарэшце, на ўсю моцу свайго голасу выгукнуў:

— Іудзеі! Супляменнікі! Нашчадкі цара Давыда! Я прынёс вам шчаслівую вестку.

Натоўп не стаў даслухоўваць ягоных слоў, над плошчаю, як выбух, грывнуў шматтысячны вокліч. Што крычаў кожны пасобку, адрозніць было цяжка, галасы зліваліся ў адзін магутны гул. Усе ўжо здагадваліся, што абвесціць Акіба, і таму ў прадчуванні нечага доўгачаканага не змаглі стрымаць імпульсу.

Каб супакоіць натоўп, Акібу зноў давялося ўзняць рукі ўгару. Калі гукі суцішыліся нават на ўскраінах плошчы, ён загаманіў зноў:

— Іудзеі! Вякамі наш народ паставаў надзею на тое, што, як сказана ў Торы, прыйдзе нашчадак цара Давыда, прыйдзе Месія, які пазбавіць нас ад пакут, заснуе на нашае зямлі царства Божае. І Бог не забыў пра нас! Ён, Месія, нарэшце, прыйшоў!

Потым, прыгадваючы сваю прамову, Акіба трохі шкадаваў, што яна сталася такою кароткаю. Натоўп, пачуўшы пра Месію, выбухнуў такім магутным воклічам, што ўтаймаваць, супакоіць людзей не было ніякай мажлівасці, хоць Акіба яшчэ не раз узнімаў рукі ўгару.

Плошча ўціхамірылася толькі тады, калі немаведама адкуль перад сінагогаю з'явіўся белы, без адзінае крапінкі-плямы, конь, якога за аброць з абодвух бакоў трымалі ваяры ў кальчугах і з кароткімі мячамі за паясамі. Ахоўнікі Акібы абшасталі ўсё наваколле Бетара, каб знайсці вось гэткага каня-прыгажуну, прычым абавязкова беллага колеру, як загадаў галоўны рабін.

Нахум ад захаплення ледзь не зваліўся з Янаевых плячэй, пабачыўшы такі цуд. Збруя на кані, відаць, была пазалочанаю ці ўвогуле залатою — ад яе адпраменьвалася сонца. Пад такога ж залацістага колеру сядлом на конскім хрыбетніку была разасланая барвовая накідка, якая звісала ледзь не да самае зямлі, а па берагах аздаблялася зноў жа залацістымі махрамі. Конь фыркаў, матляў галавою, часам неўтаймавана біў капытом аб брукаванку.

— Вось дык прыгажосць! — толькі і ўсклікнуў Нахум, не знайшоўшы належных слоў, каб пераказаць убачанае Янаю.

Ваяры, якія трымалі за аброць, рушылі з месца і па калідоры павялі каня да Акібы і чальцоў сінедрыёна. Наблізіўшыся, разам з канём таксама разварнуліся і сталі тварамі да сінагогі.

І вось тады адбылося самае чаканае. Цішыня на плошчы

стаяла неймаверная. У праёме дзвярэй сінагогі, нібы вынырнуўшы з цемры, з'явілася высокая чалавечая постаць у белай — ад плячэй да пят — рызе. На галаве — кіпа, таксама белая. Чалавек зрабіў крок з парога сінагогі на брукаванку і адразу ж, як гэта толькі што рабіў Акіба, ускінуў угару абедзве рукі. Адначасна натоўп выдыхнуў такі грамавы вокліч, што, здавалася, ад яго вось-вось абрушацца сцены прылеглых пабудоў.

Не апускаючы рук і злёгка паварочваючы тулава то ў адзін, то ў другі бок, чалавек у белай рызе паплыў-пасунуўся да святароў.

Нахум ад здзіўлення нібы праглынуў язык. Нарэшце толькі і здолеў выцадзіць са свайго горла словы:

— Гэта ж... Гэта ж наш Сімон!

Прынамсі, у бесперапынным магутным гуле-гудзе Янай іх не пачуў. Ён і сам крычаў на ўсю глотку.

Акіба не дачакаўся, пакуль чалавек у рызе наблізіцца, пайшоў яму насустрач. Святар і Сімон Бар Кохба (Нахум сапраўды не памыліўся) абняліся, злёгка прытуліліся шчакою да шчакі, а затым поруч рушылі да месца асноўнага дзейства.

І тут ужо натоўп прыціх самахоць, без аніякага закліку-жэста Акібы, які, зрабіўшы крок наперад і працягнуўшы руку ў бок чалавека ў рызе, усклікнуў:

— Вось ён, Месія, Сімон Бар Кохба, сын зоркі, нашчадак цара Давыда!

Апошнія словы праглынуў новы вокліч натоўпу. Ён ужо не змаўкаў ні на імгненне, ды і ўвогуле з гэтае хвіліны Бетар, як пчаліны вулей, бесперапынна гудзеў ажно да самага надвячорка, нават тады, калі плошча апусцела і шчаслівыя насельнікі і ваяры разышліся па духанах ці падаліся ў свае лагеры, каб належным кілішкам віна адзначыць такую радасную, векапомную падзею.

Таму ўжо амаль ніхто і не чуў, што яшчэ гаварыў Акіба, усе толькі маглі назіраць, як ён урачыста ўручыў Бар Кохбу сімвалічнае жазло, гэтым самым прызначыўшы яго камандзірам войска, як ён, апусціўшыся на калені, падаў стрэмя Божаму пасланніку, які павядзе народ на вялікую бітву...

У рэшце рэшт, Акіба акурат і хацеў, каб усё скончылася менавіта вось гэтак — усеагульнаю ўзрушанасцю і весялосцю.

І залішнія словы былі непатрэбныя, бо народ ужо ўдосталь насыціўся рашучасцю і гневам да рымлян, каб падбухторваць яго новымі заклікамі.

Па гэтай прычыне Акіба не запланаваў і звароту Месіі да абранага народа. Да таго ж, Бар Кохба пакуль што, так бы мовіць, сыры, не падрыхтаваны як след для палымяных прамоваў. Можна было б укласці ў вусны Сімона некалькі загадзя падрыхтаваных сказаў, але немаведама было, як павядзе ён сябе ў такіх нязвыклых абставінах, ці не наплявузгае чаго-небудзь лішняга ад сябе, калі пабачыць, на якую вышыню ён узняўся, адчуе, якою сілаю ён авалодаў. Што ні кажы, але Акіба ўсё ж сур'ёзна асцерагаўся, што Сімон Бар Кохба можа неўзабаве выслізнуць з-пад ягонага ўплыву...

Так што цырымонія з'яўлення Месіі перад народамі, на думку Акібы, прайшла хоць і не надта пыхліва, але годна — як і належыць. Цяпер пагалоскі пойдучь па ўсёй Палесціне, кожны дадасць-прыдумае нешта сваё, і ў рэшце рэшт падзея абрасце легендамі, набудзе свяшчэнны напыл.

Тым часам Янай і ягоныя паплечнікі, прыкупіўшы на рынку ладны гляк найлепшага віна — усе духаны-шынкі ў горадзе, натуральна, былі забітыя людзьмі, — выправіліся ў зваротны шлях, каб ужо ў сваім лагеры як след замацаваць набытыя ўражанні.

Нахум, узрушаны найбольш (анягож, зверху яму ўсё бачылася лепш як каму), усю дарогу пляцкаў языком:

— Які конь!.. А збруя, збруя якая дыхтоўная!

— Ды што ты ўсё пра каня ды збрую? — нарэшце асадзіў яго мацак Гефен. — Там жа сам Месія быў! А ты "конь, конь"...

— Яно дык так, — пагадзіўся Нахум. — Праўда, вельмі ўжо ён падобны на Сімона бар Козібу, які з тыдзень таму атабарваўся ў нашым атрадзе...

— Прыкусі свой язык і не плявузгай абы-што! — нечакана цыкнуў на Нахума Янай, які і сам пазнаў у Месіі Сімона. — Хіба не мог Божы пасланнік, перш чым заявіць пра сябе ўсяму народу, пазносіцца з такімі як мы, простымі людзьмі? Мог! Так што ганарыся... А ўвогуле лепей нічога нікому не кажы... Не твайго і не майго розуму гэтая справа...

І праўда: ні па дарозе, ні вечарам, калі ўсе ўжо былі на

добрым падлітку, згадак пра тое, што ў Месію ўвасобіўся нядаўні іхні паплечнік Сімон, болей не было...

Трывожнае чаканне

Яшчэ не акрыялая ад былых ран Палесціна, нібы мурашнік, у які ўваткнулі і пасоўгалі кіем, заварушылася, ажыла, закішэла. Ціней Руф не асмельваўся болей — хоць бы і з цэлым легіёнам — рабіць вылазкі за межы Ерусаліма. Больш за тое: ягоная подлая і палахлівая душа — а жорсткія людзі зазвычай заўжды палахліўцы — трапятала ад аднае толькі думкі, што мяцежнікі вось-вось уварвуцца ў горад. Ну, тыдзень, ну, месяц... Колькі яшчэ адведзена для жыцця? Ад гэтага пакутлівага і безвыходнага чакання ў Руфа сапсаваўся страўнік, яго ванітавала.

Для сваёй цэзарэі Ціней Руф аблюбаваў вежу Фазаеля¹, бо гэта было самае бяспечнае месца ў горадзе.

Фазаелева вежа, выкладзеная з грувасткіх глыб, мела абрысы чатырохкутніка. Зверху вежу акаляў балкон, абаронены брустверамі і выступамі, а ў сярэдзіне гэтага балкона ўзвышалася яшчэ адна вежа. Яна хутчэй нагадвала царскі замак, а не абарончую крэпасць: унутры — раскошныя пакоі і нават лазня, а звонку вяршыню аздаблялі вежкі і зубцы. І ўсё гэтае збудаванне высілася ажно на дзевяноста локцяў. Знешне Фазаелева вежа нагадвала Фароскі маяк, але значна пераўзыходзіла яго ў аб'ёме.

Колісь пры абароне Ерусаліма ад войска Ціта здраднікі-запраданцы падпалілі замак на вежы, і ўсе верхнія пабудовы згарэлі дашчэнт, але Ціней Руф, абраўшы Фазаелеву вежу для

¹ Пасля 5-месячнай асады Ерусаліма ў 70 годзе н.э. вежаў засталася ўсяго тры. Будучы імператар Ціт не даваў веры сваім вачам, калі пабачыў, якія непрыступныя гмахі адолелі ягоныя ваяры. Уражаны, ажно ўсклікнуў: "Пэўна, сам Бог, разгневаны зладзействамі іўдзеяў, дапамог мне, бо ніякія чалавечыя высілкі не маглі б адолець гэткай цвярдзіні!" Ціт загадаў ператрушчыць усё, што можна, а тры самыя непрыступныя вежы пакінуць — як напамінак пра сваю перамогу. Некалі іўдзейскі цар Ірад загадаў узвесці вежы ў гонар брата і сябра, якая загінулі на вайне, і любімай жонкі Марыяммы, якую ён уласнаручна задушыў у парыве рэўнасці. Вежы і назвы мелі адпаведныя: Гіпнікава, Фазаелева і Марыямма.

цэзарэі, першым чынам загадаў аднавіць усё былое хараство.

Знясілены цяжкімі думкамі і выбрыкамі страўніка, Руф вырашыў паклікаць на раду легата і ваенных трыбунаў легіёна, які, калі не лічыць дапаможнага атачэння, і складаў аснову ерусалімскага гарнізона. Руф хацеў выказаць ім сваю трывогу, паслухаць, што скажуць наконт блізкай небяспекі спрактыкаваных ваяры, магчыма, яны здолеюць заспакоіць ягоную душу.

Руф не мог абысці ўвагаю і Акілу, галоўнага забудоўшчыка Ерусаліма. Па праўдзе кажучы, прапрэтар не любіў гэтага пыхлівага грэка за ягоную плебейскую прастакаватасць і бесцырымонасць, дый у вайсковай справе ён нічога не петрыць, аднак, калі яго не паклікаць на такую вырашальную сходню, Акіла можа пакрыўдзіцца, палічыць сябе абражаным і, чаго добрага, ад злосці наробиць паскудства. Руф ведаў, што да Акілы вельмі прыхільна ставіцца імператар і што галоўны забудоўшчык час ад часу пасылае Адрыяну свае данясенні. Руфу не хацелася, каб гэтыя данясенні нагадвалі даносы.

Легат Гней з'явіўся ў Фазаелеву вежу дакладна ў прызначаны час. І не таму, што дужа баяўся ці паважаў прапрэтара. Хутчэй наадварот. Да гэтага мітуслівага, жорсткага, крывадушнага чалавека Гней ставіўся пагардліва, нават з агідаю. У рэшце рэшт, хто ён такі, гэты Руф, інакш кажучы, руды? Атожылак плебейскага роду, якога лёс выкінуў на паверхню жыцця. Ён жа, Гней, — нашчадак знакамітага, старажытнага роду Карнеліяў Сцыпіёнаў. А прыйшоў легат хвіліна ў хвіліну, бо так належыць дысцыплінаванаму ваяру. Два дзясяткі год таму, пры імператары Траяне, Гней стаяў на чале маніпулы — дзвюх цэнтурый. Якім доўгім і цяжкім быў ягоны шлях да легатства, сведчылі пасівельныя скроні і шнары на ўсім тулаве.

Натуральна, што Гней прыйшоў разам з трыбунамі — малодшымі камандзірамі. Іх было шасцёра. Усе сталага веку, самавітыя, бо імператар Адрыян, у адрозненне ад сваіх папярэднікаў, лічыў, што ваеннымі трыбунамі могуць быць толькі тыя, “у каго вырасла сапраўдная барада”. Анягож, ім жа трэба кіраваць кагортамі, а ці ж хопіць для гэтага вопыту і аўтарытэту ў бязвусага маладзёна?

Легат і трыбуны тоўпіліся ў невялікім пакойчыку перад уваходам у шыкоўныя апартаменты прапрэтара, тупалі ад сця-

ны да сцяны, нервова кусаючы вусны і сціскаючы рукаяткі мячоў, а Руф не спяшаўся запрашаць іх да сябе. Адно што хацеў лішні раз паказаць ім, што менавіта ён — гаспадар Іудзеі і ўсё залежыць ад ягонай волі, а другое — як паведаміў служба-раб, пакуль што не з’явіўся Акіла. Ён увогуле меў звычку заўсёды спазняцца і не бачыў у гэтым нічога ганебнага.

Нарэшце Руф пачуў за дзвярыма гучны, адрывісты голас галоўнага забудоўшчыка. Ён вітаўся з ваярамі, нешта гундосіў, як у трубу, рагатаў — звычайна так Акіла паводзіў сябе на добрым падпітку.

“Во свалата! — сплюнуўшы і скрыгатнуўшы зубамі, падумаў Руф. — Хоць бы ўважыў маю пасаду...” Аднак жа нацягнуў на твар удаваную ўсмішку, сам расчыніў дзверы і працягнуў наперад рукі:

— Я рады вас вітаць, сябры мае!

Найперш Руф падаўся да Гнея, збіраўся нават абняць яго, але легат не зрабіў ніякага руху насустрач, толькі працягнуў руку для поціску. Руф непрыхавана сумеўся і прасвідраваў Гнея сваімі вузенькімі вачанятамі. Трыбуны таксама не кінуліся ў ягоныя абдымкі, павіталіся стрымана. Затое Акіла ці то показна, ці то сапраўды шчыра раскінуў рукі ўшыркі. Але ад яго Руф сам паспешаўся адхінуцца і, зняважаны халоднасцю легіонераў, суха мовіў:

— Праходзьце.

Па праўдзе кажучы, напачатку ў Руфа быў намер зладзіць для гасцей адметную вечарыну. Ён ужо загадаў прыслузе падрыхтаваць тэрму — лазню з басейнам, што месцілася побач са спачывальняю, загадзя ў трыклініі, прасторнай сталовай, з трох бакоў уздоўж стала былі пастаўлены лажы, седзячы-лежачы на якіх, госці маглі частавацца прысмакамі. Іх у вежы заўсёды было ўдостатку і ў вялікай разнастайнасці, бо Руф любіў радаваць сваё чэрава далікатэсамі. Сённяшніх гасцей ён меркаваў пачаставаць так, як гэта робіцца ў любімым і такім далёкім Рыме, каб выклікаць у іхніх душах настальгію і тым самым дадаць рашучасці перад магчымаю бітваю з мяцежнікамі. “Ад яйка да яблыкаў” — так называліся падобныя вячэры. Напачатку рабы павінны былі падаць яйкі, затым — мясныя і рыбныя стравы разам з гароднінай і розным зялені-

вам, вустрыцы, марскія вожыкі, марскія жалуды дый іншыя ядомыя малюскі, а ўжо напрыканцы чакаў дэсерт — сушаныя і свежыя фігі і фінікі ды арэхі. Руф загадаў падрыхтаваць і належны напой: любімы ўсімі рымлянамі мультс — віно, змяшанае з мёдам.

Безумоўна, для легата і ягоных папличнікаў, звыклых да простага салдацкага наедку, усё гэта было б прыемнаю неспадзяванкаю, аднак пасля паказной абыякавасці, выказанай імі пры сустрэчы, Руфу раптам расхацелася прывячаць “гэтае быдла” з усёю раскошаю. “Хваробу вам, а не тэрма ды трык-лінія!” — падумаў ён і далей свайго рабочага пакоя, з прыхаду ў верхнюю вежу, гасцей не павёў.

Руф пратупаў да свайго шырокага крэсла-ложка з шаўковымі падушкамі, апусціў на яго сваё тулава і наўмысна ні словам, ні жэстам не запрасіў прысесці ваяроў ды Акілу, хоць крэслаў абапал стала было ўдостатку. Прынамсі, нахабны Акіла без запрашэння ўсё ж разваліўся на адным з іх, раскінуўшы ўшыркі ногі, а зняважаныя і дысцыплінаваныя легіянеры, не дачакаўшыся ад гаспадара запрашэння, так і прастаялі, пераступаючы з нагі на нагу, да канца размовы.

Зрэшты, яна, размова, не надта і задоўжылася, бо Руф адразу ж акрэсліў тое, дзеля чаго ён паклікаў сваіх падначаленых.

— Хачу давесці да вашага ведама, што нашае становішча апошнім часам значна пагоршылася, — суха пачаў ён сваім рэзкім і вельмі непрыемным голасам. — Калі дагэтуль мяцежнікі не распачыналі якіх-небудзь істотных дзеянняў супраць улады, адно што кучкаваліся ў сваім асіным гнязде — у Бетары, дык цяпер яны актывізіраваліся і ўяўляюць для нас сур’ёзную пагрозу. Амаль кожны дзень мне паступаюць звесткі пра тое, што мяцежнікі робяць напады на нашыя гарнізоны, асабліва на дальнія і нешматлікія. Пакуль што большасці гарнізонаў удаецца адбіцца ад гэтай набрыдзі, аднак дзе-нідзе мяцежнікі маюць поспех. У Галілеі, у Самарыі ды і тут, у Іудзеі, некалькі гарнізонаў захоплены. Ваяры перабітыя ці ўзятыя ў палон... З іх жорстка здзекуюцца... — Руф зрабіў невялікую паўзу, каб трохі перадыхнуць і даць магчымасць удумацца ў сказанае легіянерам, затым прадоўжыў: — Аднак самае не-

бяспечнае нават не гэтае. Мае інфарматыры ў Бетары днямі паведамлілі, што ў мяцежнікаў з'явіўся правадыр. Іудзеі называюць яго Месіяй... Думаю, вам не трэба даводзіць, які сэнс яны ўкладваюць у гэтае слова. Паводле іхняе паганнае Торы, Месія, нашчадак цара Давыда, дасць ім волю, адноўці самастойнае іудзейскае царства. Цяпер уяўляеце, які ўздым адчуюць мяцежнікі, як папоўняцца іхнія шэрагі, калі вестка пра Месію абляціць усю Палесціну? Ніводзін яўрэй, не кажучы пра іудзеяў, убаку не застанецца... Што там за Месія — мне мала вядома. Нейкі Бар Кохба. Самазванец, безумоўна, аблуда. Але нам ад гэтага не лягчэй, бо сам Акіба — той яшчэ шэльма! — прызнаў яго за Месію перад усім народам. А яму, Акібу, іудзеі вераць, як свайму богу... Вось такая дыспазіцыя. У самы блізкі час трэба чакаць наступу мяцежнікаў на Ерусалім. Там, у Бетары, толькі і размоў пра захоп сталіцы. Рыхтуецца войска, назапашваецца зброя... Войска, дарэчы, можна сказаць, незлічонае — ужо зараз ці не пяцьдзясят тысяч набярэцца... Дык што будзем рабіць? Ратавацца? Ці, можа, самім нанесці апераджальны ўдар па мяцежніках, рушыць легіён на Бетар? Я хачу паслухаць вашыя думкі.

Руф замоўк. Якую хвіліну моўчкі стаялі і легіянеры. Гней і трыбуны не горш за прапрэтара ведалі пра небяспеку, а ў Акілы дык і ўвогуле ў Бетары меліся ўласныя лазутчыкі. Менавіта ён першым і падаў голас:

— Я лічу, што найперш трэба паведаміць пра ўсё імператару. Толькі ён можа прыняць канчатковае рашэнне...

— Не хвалюся, адпаведнае данясенне мною ўжо напісанае, — спакойна адказаў яму Руф, а затым нечакана істэрычна выбухнуў сваім пранізлівым, як у пеўня, фальцэтам. — А ты падумаў, колькі часу пройдзе, пакуль табілярый абярнецца туды-сюды? У нашым становішчы марудзіць нельга ні дня! Не сёння — заўтра мяцежнікі падступяцца да Ерусаліма. А мы ўсё будзем чакаць, што адкажа імператар? Дачакаемся... Рашэнне неабходна прымаць нам самім, вось тут, цяпер!

— Я згодзен з прапрэтарам, — наўмысна звяртаючыся не асабіста да Руфа, а да ўсіх прысутных, загаварыў, нарэшце, Гней. — Рашэнне павінны прыняць мы самі. Становішча вымагае... І найперш варта паклапаціцца пра тыя малалікія гар-

нізоны, якія рассяяны па ўсёй правінцыі. Трэба паслаць туды ганцоў з загадам, каб гарнізоны пакінулі свае котлішчы і перабіраліся сюды. Наколькі я ведаю, дарогі, асабліва на поўнач ад Ерусаліма, пакуль што паўстанцамі не кантралююцца. А калі ўсё ж не ўдасца пазбегнуць сутычак, дык, мяркую, яны будуць дробнымі, бо арганізаванаю сілаю паўстанцы выглядаюць толькі ў Бетары. Гэтым самым мы, па-першае, выратуем гарнізоны ад непазбежнай пагібелі, а па-другое, салдаты папоўняць мой легіён. Цяпер, як ніколі, нам, рымлянам, трэба трымацца тут разам...

— Слушная прапанова, — ужо супакоіўшыся, пагадзіўся з легатам прапрэтар. — Аднак яна не вырашае галоўнага... Ну, сцягнем мы ўсе гарнізоны ў Ерусалім, ну, павялічыцца твой легіён на дзве-тры тысячы ваяроў... А што далей? Так і будзем сядзець, як мышы ў нары, чакаць, пакуль мяцежнікі не прыступяць да асады Ерусаліма?

— А ніякай асады і не будзе, — упэўнена сказаў Акіла. — Гэты зброд хай сабе не надта ўзброены, нахлыне на горад, як саранча, і ніякіх перашкод не мецьме. Хіба ж вы не ведаеце, што засталася ад ранейшых крапасных сценаў? Дый тое, што было, па маім загадзе разабрана для новых пабудоў... Так што бараніцца давядзецца хіба што вось тут, у тваёй вежы, прапрэтар...

Акілу ніхто не запырэчыў, бо ўсім было відавочна, што ён мае рацыю: бараніць Ерусалім азначала тое самае, што сысціся з дзясяткамі тысячаў “саранчы” ў чыстым полі. Прынамсі, у чыстым полі змагацца было б нават лацвей, бо там мелася магчымасць выстраіць легіён ці клінам, ці кругам, ці хоць бы “чарапахай”, што спрактыкаванаму войску давала перавагу перад неарганізаваным натоўпам. А тут, у гарадскіх развалінах-руінах, самкнуць абарончыя рады немагчыма ніяк, і легіён будзе нагадваць той жа натоўп.

— Дык ці не лепей нам, пакуль не позна, не чакаючы наступу мяцежнікаў, самім пакінуць горад? — з асцярогаю, каб не выглядаць панікёрам, “закінуў каменьчык” Руф, хоць для сябе ўжо даўно вызначыў, што так яно будзе найлепш. — Безумоўна, у такім разе давядзецца трохі пачакаць, пакуль гарнізоны перабяруцца ў Ерусалім. Але гэта не зойме часу

болей, чым тыдзень-другі... Мы можам спакойна, без мітусні падрыхтавацца, а затым разам з усім атачэннем рушыць уздоўж узбярэжжа да Кесарыі. Там, як вы ведаеце, — асноўныя нашыя сілы. Горад добра ўмацаваны. Калі спатрэбіцца, можна вытрымаць любую асаду, дачакацца, пакуль імператар прышле падмацаванне. А затым ужо са шматлікім войскам мы вернемся ў Ерусалім з трыумфам...

Безумоўна, ніякіх “каменьчыкаў” прапрэтар мог і не закідваць, а проста аддаць загад аб адступленні з горада — усё было ў ягонай уладзе. Аднак Руф не мог ведаць, як пасля паставіцца да гэтага плана імператар. Ухваліць? А можа, загадае адсекчы яму, як палахліўцу ці ўвогуле здрадніку, галаву? Уласна кажучы, прапрэтар мог абысціся і без гэтае сходні, яна патрэбная была толькі для таго, каб абгрунтаваць перад Адрыянам сваё рашэнне, калі яно будзе імператару неўспадоб: маўляў, не адзін толькі я гэтак думаю, вунь і легат, і Акіла падтрымалі...

Аднак выйшла неспадзяванка. Яна вынырнула з таго боку, адкуль прапрэтар чакаў найменей, — ад Акілы. Галоўны забудоўшчык ажно ўскочыў з крэсла.

— Прапрэтар, што ты плешчаш? — Акіла нават не выбіраў прыстойных слоў і пырскаў слінай. — Пакінуць Ерусалім на разрабаванне быдла? Гэта... гэта проста здрада! Выходзіць, усё, што мы адбудаваці — кату пад хвост? — стала відавочным, што Акілу найбольш хвалюе плён ягонае працы, тое, чым ён збіраўся пахваліцца перад Адрыянам. — А статуя Венеры? А помнік Юпітэру? Яны ўжо амаль гатовыя! І што з імі будзе? З нашых багоў, як і з усяго астатняга, галадранцы будуць здзекавацца, усчыняць гвалт, а затым раструшчаць у пыл! Не забывай, што гэты горад імператар збіраецца назваць у свой гонар — Элія Капіталіна. І калі мы пакінем яго на здзек быдла, гэта ў першую чаргу будзе абразам, нават знявагам для самога імператара! Ты падумаў пра гэта, прапрэтар?

— Супакойся, Акіла! — збянтэжаны Руф паспрабаваў утаймаваць імпэт галоўнага забудоўшчыка, хоць і не быў да гэтага падрыхтаваны. — Хіба ж я наўпрост сказаў, што нам абавязкова трэба пакінуць Ерусалім? Я толькі выказаў адзін з варыянтаў, які магчымы ў нашым становішчы, вам на абмеркаван-

не. Ты, Акіла, выказаўся досыць пэўна. А што думаеце вы, тыя, каму даручана трымаць у руках зброю? — прапрэтар скіраваў позірк на трыбунаў. Тыя сумеліся, зніякавелі: кожны з іх, безумоўна, меў уласную думку на гэты конт, аднак ніхто не спяшаўся “лезці папярод бацькі ў пекла”, а менавіта папярод свайго камандзіра, легата Гнея, якога трыбуны бязмежна паважалі за безаглядную храбрасць і абагаўлялі за разважлівую мудрасць. Гней, адабраўшы ў прапрэтара апошнюю надзею, таксама выказаўся папярок:

— Я мяркую, што пакідаць Ерусалім нельга. Гэта будзе ганьбай не толькі для імператара, але і для майго легіёна, мяне асабіста. Адступаць перад мяцежнікамі, хай сабе і шматлікімі, не ў маіх правілах...

— Дык што ж ты прапануеш? — раздражнёна выгукнуў Руф.

— Трэба ісці на Бетар! — рэзка, рашуча секануў словамі легат. — Магчыма, варта сапраўды дачакацца папаўнення з гарнізонаў — лішнія ваяры нам не зашкодзяць. Але потым, сабраўшы сілы ў кулак, мы павінны задушыць мяцеж...

— Ты хоць уяўляеш іхнюю колькасць? — скрывіўся ў насмешцы Руф. — Я ж табе сказаў: ужо зараз — амаль пяць-дзясят тысяч. А з кожным днём іх будзе ўсё болей і болей...

— Менавіта таму я прапаную не марудзіць, выступіць як мага хутчэй.

— І што з таго? На аднаго твайго ваяра ўжо зараз прыпадае дзесяць мяцежнікаў. Яны абстануць твой легіён хмараю, закідаюць яго трупамі і ў рэшце рэшт растопчуць, размажуць па камянях вашыя маналітныя шэрагі...

— А вось гэта ты сказаў дарэмна, прапрэтар. Я сваіх людзей ведаю лепей... Кожны з маіх легіянераў варты двух дзясяткаў мяцежнікаў — сама меней.

— Ды глупства ўсё гэта! — дыскусія ўжо раздражняла Руфа, і ён перайшоў ледзь не на крык. — Тое, што ты ўпэўнены ў сваім легіёне, няблага, нават варта пахвалы. Але чаму ты лічыш, што мяцежнікі выведуць свае зграі ў чыстае поле? Яны могуць проста засесці ў Бетары — паспрабуй іх там дастань, паспрабуй укусі! Ты ведаеш, легат, што такое Бетар? Мусіць, ні разу не бачыў... А я бачыў! Гэта горад-крэпасць! Мураванка

— не горшая, чым колісь у Ерусаліме! Хоць зубамі грызі!

Гней узяў руку ўгару, даючы Руфу знак, што хоча ўставіць слова ў ягоны маналог. Руф просьбу ўважыў.

— Ты, прапрэтар, супярэчыш самому сабе. Колькі хвілінаў таму выказваў занепакоенасць, што мяцежнікі вось-вось могуць напасці не Ерусалім, гэта значыць, адважацца не толькі на бітву ў чыстым полі, але нават на штурм, які вымагае нашмат большых для іх ахвяраў. А цяпер даводзіш, што яны атабарацца, замкнуцца ў крэпасці, і адтуль іх нічым не выкурыш. Дык дзе праўда? Я лічу, што ў крэпасці войска Акібы адседжвацца не будзе. Адно што такую процьму і пракарміць няпроста, а другое — не для таго яны там сабраліся, каб чакаць асады. Яны рвуцца на бітву, бо марудзіць ім таксама нельга. Той самы іхні верхавода — як ты яго назваў, Бар Кохба? — мусіць жа, не дурны і добра разумее: вырашальная сутычка патрэбная менавіта цяпер, пакуль нас, рымлянаў, у Іудзеі не гэтак шмат. “Упусціш час, — пэўна, думае Бар Кохба, — і імператар прышле ў Ерусалім падмацаванне. Тады ўжо разлічваць на перамогу будзе значна цяжэй...” Ён, Бар Кохба, мусіць, недаацэньвае сілу майго легіёна, і гэтым нам трэба скарыстацца...

Трыбуны, якія дагэтуль стаялі моўчкі і толькі слухалі, з імпэтам падтрымалі свайго легата:

— І сапраўды, чаго мы тут сядзім, чаго чакаем?

— Трэба выпраўляцца на Бетар!

— Мы раздушым тую крэпасць, як арэх!

Руф скрывіў твар і падняў руку, каб іх супакоіць.

— Не перабольшвайце свае сілы! Я не хачу ставіць на конні вашыя жыцці, ні ўласную бяспеку... Без істотнага падмацавання мяцежнікаў мы не адужаем. Маю на ўвазе не толькі навакольныя гарнізоны. Патрэбен хаця б яшчэ адзін паўна-вартасны легіён. Найбліжэйшы адсюль — у Сірыі. Тамтэйшы легат, Публій Марцэл, — мой даўні прыяцель. Я сёння ж пашлю да Марцэла табілярыя, папрашу, каб ён выступіў нам на падмогу.

Руф, па праўдзе кажучы, паслаў ганца ў Сірыю яшчэ тыдзень таму, бо не надта спадзяваўся на адзін толькі дзясяты легіён, аднак, каб не закрануць самалюбства Гнея, падаў усё

так, быццам гэтае рашэнне ён прыняў толькі што, пад агульным уплывам. І прапрэтар вельмі здзівіла, калі ў адказ Гней яму запырачыў:

— Не думаю, што гэта будзе правільна. Гэта нават небяспечна! Падобны рэйд праз усю Палесціну можа стаць катастрофічным. Паўсюль — мяцежнікі. Сірыйскаму легіёну давядзецца не рухацца, а лічы, прабівацца. Няўжо гісторыя не навучыла нас як след? Прыгадайма разгром дванаццатага легіёна¹...

— Не трэба параўноўваць! — абсек легата Руф. — Калі гэта было... Паўвека таму... Дый цяперашняя яўрэйская смута не раўня колішняй. Пакуль што мы ўсё ж захоўваем кантроль над асноўнаю часткаю тэрыторыі.

— Тым не менш, я лічу, што прасіць помачы ў Марцэла — рашэнне памылковае і рызыкаўнае, — стаяў на сваім Гней.

— А ў цябе ніхто і пытацца не будзе! — конча ўскіпеў Руф, незадаволены тым, што не ўдалося заручыцца падтрымкаю вайскоўцаў і цяпер давядзецца браць усю адказнасць на сябе асабіста. — У рэшце рэшт, хто правіцель Іудзеі — ты ці я?

— Безумоўна, ты, прапрэтар, — непарушна адказаў Гней. — Я толькі аднаго не разумею: для чаго ты нас сюды паклікаў? Навошта табе нашыя меркаванні, калі ты да іх не прыслухоўваешся? Проста аддавай загады, а мы, твае падначаленыя, будзем іх пакорліва выконваць...

— Вось так сапраўды будзе лепей! — болей не спрабуючы шукаць нейкае паразуменне, паставіў тлустую кропку Руф. На ягоным языку віселі словы “болей я нікога з вас не затрымліваю”, але нечакана ў размову зноў уклініўся Акіла:

— Не варта псаваць адносіны ў такі няпросты час... Мне здаецца, галадранцаў можна адужаць і без вялікай крыві. Ёсць адна задума...

Гней зірнуў у бок Акілы з ухмылкай, а Руф, наадварот, як тапелец, што хапаецца за саломінку, — з надзеяй.

— Што ты маеш на ўвазе? — прапрэтар упёрся позіркам у Акілу.

¹ Падчас Іудзейскай вайны правіцель Сірыі Цэсцій Гал з 12-м легіёнам і шматлікімі дапаможнымі кагортамі (усяго — каля 20 тысяч ваяроў) паспрабаваў захапіць Ерусалім, але быў разбіты іудзеямі і ўцёк.

— Ды так, дробязь... Вы ж ведаеце, што я трохі забяўляюся рознаю хімераю... Ну і з людзьмі знаюся адпаведнымі... Розныя яны... Ёсць варажбіты, ёсць астраномы, а ёсць і ўвогуле такія, што і назву падабраць немагчыма... Ну, словам, адзін мой знаёмец, таксама ўстрыжаны апошнімі падзеямі, прапаноўваў наслаць на галадранцаў мор... І ён, аказваецца, ведае, як гэта зрабіць — мае падобны навук... Карацей кажучы, варта ў водныя крыніцы, якімі сілкуецца Бетар, што нішто падсыпаць, і ягоныя насельнікі пачнуцьдохнуць, як мухі... У мяне і надзейныя людзі ёсць...

— Ды што ты вярзеш? — гнеўна бліснуўшы вачыма, ускіпеў Гней. — Ці ж можна дабівацца мэты такім ганебным чынам? Дый не толькі войска, усё насельніцтва правінцыі можна выкасіць падобнаю заразаю! Тым лікам, дарэчы, і нашае атачэнне, і мяне з табою...

— Ну, як сабе хочаце... — не паспрабаваў настаяць на сваім Акіла. — Мая справа даць ідэю...

Руф таксама не выказаў захаплення ад прапановы галоўнага забудоўшчыка і, нарэшце, сказаў тыя словы, якія колькі хвілін таму віселі на ягоным языку:

— Можаце ісці. Пра сваё канчатковае рашэнне я паведамлю вам дадаткова.

Затым трохі павагаўся і дадаў:

— Аднак жа ты, Акіла, на хвіліначку затрымайся...

Вандроўнікі

Бетар знаходзіўся на паўднёвым захадзе ад Ерусаліма, на дарозе паміж Святым горадам і Бен-Гуўрынам. Зрэшты, дарогаю гэтую трохі пашыраную сцежку можна назваць умоўна, аднак жа іншай не было. І вось па ёй, камяністай, а дзе-нідзе нападзасыпанай дробным пустынным пяском сцежцы, якая то пакручаста збягала з узвышша, то крута ўзбіралася на невялікую гару, нетаропка брылі два падарожнікі. Яны, можа, крочылі б і хутчэй, ды адзін з вандроўнікаў выглядаў на чалавека старэчага веку, і яму, відавочна, цяжка было б паспяваць за другім, гонкім маладзёнам, які не прыспешваў хаду, каб тры-

мацца поруч са сваім спадарожнікам.

Вандроўнікі нічым не адрозніваліся ад сустрэчных людзей ці тых, хто раз-пораз абмінаў іх на гэтай несамавітай сцежцы, не выдавалі яны і на жабракоў, якіх апошнім часам ад мястэчка да мястэчка блукала аж зашмат. Збоку выглядала, што гэта бацька і сын, а магчыма, нават і ўнук, выправіліся ў дарогу, каб праведаць сваякоў ці патрапіць на рынак у вялікім горадзе, бо сцежка акурат і слалася да самага Ерусаліма. А вандроўнікамі былі злёгка прыгорблены рабін Рашбі і Архелай.

Добраму хадаку шлях ад Бетара да Ерусаліма даўся б і за тры гадзіны, а яны адужвалі яго ўжо амаль паўдня.

У Святы горад Рашбі і Архелай выправіліся з пэўнаю мэтаю. Пасля таго, як Акіба ўрачыста аб'явіў аб прыходзе Месіі і ўручыў яму жазло камандзіра, Іудзею накрыла новая хваля энтузіязму. Гэтаму, безумоўна, паспрыяў і сам Акіба, разаслаўшы ганцоў ва ўсе гарады і буйныя мястэчкі, якія разнеслі весткі пра доўгачаканую падзею. Яшчэ болей людзей хлынула ў Бетар. Адны — каб проста пабачыць на ўласныя вочы Божага пасланніка, другія — каб папоўніць паўстанцкія шэрагі, і мелі яны хоць і самую прымітыўную, але ўсё ж зброю. Бетар ужо нагадваў суцэльны жывы натоўп. Акурат як на рынку ў святочны дзень. Адзін аднаго паўстанцы называлі братамі, і гэтае слова гучала на вулачках горада гэтак часта, што стваралася ўражанне, быццам яго разносіць рэха.

З гэтым шматтысячным натоўпам трэба было нешта рабіць. Адно што накарміць-напаіць, другое — утаймаваць разбуджаны імпульс, накіраваць у патрэбнае рэчышча, бо ўжо дзе-нідзе ўзнікалі стыхійныя сутычкі, асабліва паміж тутэйшымі і наймітамі.

Бар Кохба на дзіва хутка ўвайшоў у ролю Месіі, напоўніцу адчуў сябе правадыром гэтага стракатага войска, адказным за зыход паўстання. Першым чынам ён дамогся таго, каб усе, хто меў у руках зброю, былі падзеленыя на пэўныя падраздзяленні са сваімі камандзірамі. Асабліва гэта тычылася тых, хто з'явіўся ў Бетары апошнім часам, бо ранейшыя згуртаванні нахшталт атрада Яная, і асабліва найміты, нейкі падзел і нават такую-сякую вывучку ўжо мелі. Безумоўна, іўдзейскае войска нельга было параўнаць з рымскімі легіёнамі ні па ўзбраенні;

ні па дысцыпліне, ні па акрэсленасці і пэўнай колькасці ваяроў у кожным падраздзяленні, але гэта ўсё ж было войска.

Акібу напачатку ўзрадавала, што Бар Кохба ўзяўся за ягоную арганізацыю з гэткім імпэтм, але праз колькі дзён, калі новы правадыр стаў выказваць шмат самастойнасці ў рашэннях, у душу рабіна пачала закрадвацца насцярога...

Нішто ўжо не перашкаджала рушыць шматлікую іўдзейскую армію на Ерусалім. Але Бар Кохба і Акіба ўсё яшчэ вагаліся. Сімона найперш непакоіла ўласная недасведчанасць пра ерусалімскі гарнізон, хоць прыблізную колькасць рымскіх ваяроў можна было наўскідку акрэсліць: легіён ды яшчэ дапаможныя атрады — тысяч дзесяць набярэцца. Але варта было б дакладна ведаць, у якім месцы горада знаходзяцца асноўныя сілы гарнізона, якія абарончыя збудаванні рымляне паспелі ўзвесці на былых руінах. Як гэта ні дзіўна, але падобныя звесткі атрымаць было не так і проста, бо прававерныя іўдзеі, амаль усе да аднаго, дружна пакінулі Ерусалім пасля прыходу рымлян. Адны лічылі, што ганебна жыць у апаганенай чужынцамі сталіцы, другія проста баяліся магчымай жорсткасці захопнікаў.

Бар Кохба, навучаны няўдалаю спробаю нападу на рымскі гарнізон у родным мястэчку, добра разумеў, як гэта важна — мець пра ворага звестак найболей. Разумеў і тое, што было б няблага, калі б падчас штурму горада якая-небудзь сіла, хай сабе і нешматлікая, абрушылася на абаронцаў з тылу — гэта ўнесла б сумятню ў іхнія шэрагі.

Свае меркаванні Сімон, які з раніцы да вечара прападаў у войску, выказаў пры чарговай сустрэчы з Акібам. Яны, сустрэчы, з кожным днём здараліся ўсё радзей і радзей, бо Бар Кохба, ашалелы ад нечаканай улады і заняты будзённымі вайсковымі справамі, не адчуваў у гэтым вялікай патрэбы.

— Рабі, дазволь з табою параіцца, — сказаў Сімон з прыхаду, калі завітаў у тую ж келлю, дзе адбылася першая іхняя сустрэча і якую Акіба амаль ніколі не пакідаў. Сімон ужо не дужаўся з ахоўнікамі — на гэты раз Пінхас паважліва схіліў перад ім галаву, — зайшоў у келлю без запрашэння, хіба што папярэдне пастукаўшы ў дзверы.

— А-а, Сімон, — азірнуўшыся, бо стаяў тварам да сцяны, мовіў Акіба без асаблівай узнёсласці. — Апошнім часам ты

прыходзіш сюды гэтак рэдка...

— Ты ж ведаеш, рабі: у мяне няма ніводнае вольнае хвіліны...

— Ведаю, ведаю... І што ж цябе змусіла адарвацца ад неадкладных спраў, каб уважыць старога чалавека сваёй прысутнасцю? — з непрыхаванай іроніяй спытаўся Акіба, тым самым выказваючы крыўду за тое, што ўзнесены ім жа да нябёсаў чалавек задужа хутка забыў, каму ён за гэта абавязаны.

Сімон зрабіў выгляд, што не адчуў іроніі святара, і адразу ж, без аніякага ўступу, пачаў гаварыць пра тое, дзеля чаго ён сюды прыйшоў:

— Рабі, мы з табою запланавалі паход на Ерусалім праз тры дні. Але, на маю думку, яго давядзецца адкласці хаця б яшчэ на тыдзень.

— І па якой прычыне?

— Нічога надзвычайнага, насамрэч, не здарылася. Людзі рвуцца ў бой, збольшага ўсе ўзброеныя... Але мне здаецца, што мы мала ведаем пра свайго ворага. Адрозна, без выведкі, кідаць войска ў калатнечу — неабачліва.

— І што ж ты хочаш выведаць? Па-мойму, пра рымскі гарнізон у нас звестак удостатку. А дарога на Ерусалім — адна... — Акіба без відавочнага імпульсу ўспрыняў прычыну, па якой Сімон збіраецца адкласці наступ. — Навошта марудзіць? Наше войска гатовае. А рымляне, наколькі мне вядома, сцягваюць свае навакольныя гарнізоны ў сталіцу. З кожным днём абаронцаў Ерусаліма становіцца ўсё болей...

— Гэта так, — пагадзіўся Бар Кохба. — Але тыдзень не будзе мець істотнага значэння, не зменшыць нашу перавагу перад імі. Ну ўзрасце колькасць абаронцаў на дзве-тры сотні — толькі тае бяды... Затое пры штурме мы не будзем тыцкацца, як сляпыя кацяняты ў матчыну цыцку, ведаючы, дзе знаходзяцца іхнія галоўныя сілы, якія абарончыя збудаванні давядзецца штурмаваць у першую чаргу.

— Ты мяркуеш, што нам сапраўды давядзецца браць Ерусалім штурмам? — выказаў Акіба непрыхаванае здзіўленне. — Наўны чалавек... Рымляне не прывыклі абараняцца! Дый хіба Ерусалім цяпер нагадвае крэпасць? Адны разваліны... У

мяне няма сумневу: як толькі Руф даведаецца, што нашае войска выйшла за ваколіцы Бетара, ён выведзе свой легіён напярэймы, каб завязаць адкрытую бітву. Гэта ж відавочна!

— Ну, як сказаць... — няпэўна абмовіўся Сімон, бо довады Акібы яго не пераканалі. — Але ж для таго, каб адкласці наступ, ёсць і іншая нагода...

— Якая яшчэ? — раздражнёна азваўся Акіба, надаўшы голасу сталёвасці.

— У нашым становішчы было б няблага займець саюзнікаў, тым болей, калі яны знаходзяцца, лічы, у асяродку ворага...

— Сярод рымлян ёсць здраднікі? — з непрыхаванаю цікавасцю запытаўся Акіба.

— Ну, не зусім... Я маю на ўвазе хрысціян. Ад рабі Рашбі, з якім мне давялося зносіцца больш за тыдзень і які напоўніў маю душу сапраўднаю вераю ў нашага адзінага Бога, я даведаўся, што ў Ерусаліме засталася шмат яўрэяў і живуць яны адзіным кагалам. Рымляне іх не чапаюць, бо лічаць, што яны бяскрыўдныя, а іхні бог заклікае да пакоры ўладзе... Натуральна, з гэтага боку прапрэтар ніякай небяспекі не чакае. Лёгка ўявіць, што будзе, калі падчас бітвы неспадзявана для рымлян ззаду ў іх аб'явіцца яшчэ адзін вораг...

— Гэта немагчыма! — Акіба нямоглаю рукою секануў паветра. — Яны ворагі ў першую чаргу для нас, а не для рымлян!

— Я разумею, рабі, што ты маеш на ўвазе, — сказаў Сімон надзвычай спакойна, бо быў гатовы да падобнага ўсплёску. — Так, хрысціяне — можна сказаць, здраднікі, бо адмовіліся ад нашага Бога. Але ж яны ўсё-ткі яўрэі! Зараз не той час, калі трэба дзяліць багоў. Зараз усім — і нам, і ім — трэба найперш дбаць пра тое, каб агульнымі сіламі прагнаць захопнікаў з нашае зямлі. Багоў будзем дзяліць потым...

— Я забараняю табе гэтак казаць! — конча ўскіпеў Акіба. — Ты забываеш, кім ты паўстаў перад уласным народам! Месіяй! Пасланцам нашага Бога! У рэшце рэшт, мы і паднялі народ на паўстанне, каб найперш абараніць нашу веру! Ты ў сваім розуме... Бар Козіба? — Акіба з'едліва назваў Сімона сапраўдным прозвішчам, каб нагадаць яму, з якое багны ён узнёсся да нябёсаў.

Зрэшты, Сімон і сам ужо ўсвядоміў, што з "дзяльбой багоў"

хапіў лішку. Але ён і сапраўды апошнім часам болей думаў пра вайсковую перамогу з дапамогаю зброі, а не пра тое, што толькі бязмежная вера ў Бога можа прынесці поспех і што яна павінна быць адзінаю мэтаю, дзеля якой кожнаму іудзею магчыма ахвяраваць жыццём. Прынамсі, распавядаць пра гэта галоўнаму святару, мусіць, было не варта. І таму Сімон паспяшаўся загладзіць сваю неабачлівасць:

— Прабач, рабі... Прабач... Я, бадай, лягнуў нешта не тое... Ну, неразумны яшчэ...

Акіба хоць і не адразу, але ўсё ж супакоіўся.

— Вось так будзе лепей. І ўвогуле, Сімон, мне здаецца, апошнім часам ты, як кажуць, адбіўся ад рук: усё меней і меней прыслухоўваешся да нас, святароў, сваіх настаўнікаў...

— Гэта не наўмысна, рабі. У мяне сапраўды мала часу...

— Ну, добра, добра. Спадзяюся, нашая размова пойдзе табе на карысць. А цяпер ідзі. І памятай: выпраўляемся праз тры дні...

Сімон трохі здзівіўся, калі надвячоркам, ажно за горадам, яго адшукаў Пінхас і паведаміў, што Акіба мае пільную патрэбу для яшчэ адной сустрэчы, прычым неадкладнай. Сімон паспяшаўся да святара.

— Я доўга разважаў над тваёю прапановаю, — тупаючы, як зазвычай, ад сцяны да сцяны, Акіба павольна выціскаў з грудзей словы. — І прыйшоў да высновы, што ў нечым ты маеш рацыю. Мусіць, варта і сапраўды папярэдне правесці выведку. Дый наконт хрысціян можна яшчэ падумаць... Я столькі часу не быў у Ерусаліме! Хто яго ведае, чым там жывуць гэтыя хрысціяне, якія ў іх памкненні. Можа, таксама гатовыя ўзяцца за зброю. Усё ж радзіма ў нас адна і тая ж... Ва ўсякім разе ты правільна кажаш: лішнія ваяры, ды яшчэ ў тыле ворага, нам не зашкодзяць. А потым разбяромся... Праўда, я дужа сумняваюся, што хрысціяне стануць на наш бок...

— Шчыра кажучы, у мяне таксама няма на іх вялікага спадзеву, — узрушаны тым, што Акіба як след успрыняў ягоную задумку, хутка загаварыў Бар Кохба. — Ды спробу зрабіць можна. Час мы, вядома, страцім, але якую мецьцем перавагу, калі заручымся іхняю падтрымкаю!

Паразумеўшыся, Акіба і Бар Кохба пачалі абмяркоўваць,

якім чынам ажыццявіць задуму. Было б найлепей, каб з епіскапам ерусаліmsкіх хрысціян Іудам пабачыўся сам Акіба. Гэта надало б сустрэчы высокі ўзровень, рэлігійны напыл. Дый хто лепей, чым Акіба, здолее пераканаць, давесці сваю думку?

Аднак жа выпраўляцца ў Ерусалім Акібу не выпадала ніяк. Для яго, досыць нямоглага, шлях быў бы задужа доўгім і няпростым, дый рызыкаваць, самому лезці ў пашчу ворага — безразважна, бо вельмі верагодна, што ніякая канспірацыя не ўратуе галоўнага святара Іудзеі ад зламыснага вока.

У рэшце рэшт, Акіба сам знайшоў сабе належную замену. Ягоны вучань Рашбі — вось хто здолее правесці перамовы як след, дый здароўя ў яго яшчэ стае, каб хоць і з напругаю, але ўсё ж адужаць шлях да Ерусаліма. І ведаюць Рашбі не гэтак добра, як Акібу, бо ён заўсёды заставаўся, так бы мовіць, у ценю галоўнага святара.

Натуральна, з вялікім атачэннем Рашбі не пашлеш, бо гэта можа выклікаць падазронасць, але і аднаго ў небяспечную дарогу не выправіш. Хіба ж мала рознай набрыдзі бадзьеца ў наваколлі Ерусаліма? Рашбі, магчыма, спатрэбіцца і абаронца, і памагаты.

Тут ужо сваё важнае слова сказаў Бар Кохба:

— Лепшага спадарожніка, чым Архелай, і не прыдумаеш.

— Хто такі? — насцярожыўся Акіба.

— Ды ты яго бачыў, рабі. Памятаеш, калі ты адклікаў мяне з войска, я прыйшоў з юнаком і папрасіў дазволу, каб ён застаўся са мною?

— Нешта згадваю...

— Выдатны юнак! Дужы, разумны, кемлівы... Ён жа прысутнічаў пры ўсіх маіх зносінах з Рашбі і выслухаў усе ягоныя словы.

— Гэта няблага...

— Не меней важна і тое, што ў Ерусаліме Архелай зможа зрабіць належную выведку, — абгрунтоўваў свой выбар Сімон. — Ты, рабі, магчыма, не звярнуў увагі на знешнасць гэтага юнака. Хлопец зусім не падобны на нас, яўрэяў... Светлавалосы, блакітныя вочы, не кручкаваты, а прамы нос... Ну акурат тыповы рымлянін! Я мяркую, што там, у Ерусаліме, Архелай будуць успрымаць як рымскага грамадзяніна, і яму якраз будзе лацвей

пранікнуць у варожы стан, каб што-нішто выведаць...

Разлік Сімона Акіба ўхваліў.

Тым жа надвячоркам Рашбі і Архелай былі пакліканыя да Акібы і мелі доўгую размову з галоўным святаром і Бар Кохбам.

А ўжо назаўтра з самае раніцы яны выйшлі за сцены Бетара.

Вандроўнікі не бавілі ў дарозе час дарма. Рашбі шмат даведаўся пра сірочую долю юнака, але найболей плённымі зносіны сталіся для Архелая. Як і некалькі тыдняў таму, калі давялося разам з Бар Кохбам спасцігаць ад Рашбі асновы Торы, юнак прыслухоўваўся да кожнага слова, да кожнай думкі мудрага чалавека.

Ужо на подступах да Ерусаліма Рашбі распавёў Архелая гісторыю-прытчу, якая маладзёна вельмі ўзрушыла.

— Некалі ў горадзе Кадэсе жыў дабрадзеіны чалавек Тавііл, — расцягваючы словы, з роздыхам апавядаў святар. — І меў ён сына Товію. Паслухмяным рос хлапчук, пакорлівым, ніколі не рабіў шкоды, бо з дзяцінства выхоўваўся ў добрапрыстойнасці. Але аднойчы мірнае жыццё насельнікаў Кадэса парушыла вялікая бяда. Нахлынула ў горад незлічонае войска ўсемагутнага цара Саламансара. І ўсчынілі захопнікі з людзей наймаверны гвалт. Хто аказваў супраціў, тых яны пазабівалі, а многіх забралі ў палон, пагналі ў Ніневію. Сярод палонных апынуўся і Товія. Цяжкаю, невыноснаю была доля нявольнікаў, аднак Товія не зачарсцвеў душою, не наракаў на лёс. Пакорліва ўспрымаў выпрабаванні, якія паслаў яму Бог: у Богу многія тады зняверыліся, выказваліся, што ён несправядлівы, неспагадлівы, калі дазваляе язычнікам здзекавацца з абранага народа, пасылае яму гэткія пакуты. І адракаліся яны ад свайго Бога, і маліліся іншым, паганскім бажкам. А Товія не зняверыўся і не слаў Богу праклёны, адно толькі маліўся Яму. Калі выпадала магчымасць, наведваўся Товія ў Ерусалім, Богам абраны горад, каб засведчыць сваю пашану і пакінуць святарам сціпую даніну. Спагадлівым, добразычлівым быў Товія і да простага людю, заўсёды падаваў міласціну жабракам і калекам. І як узнагароду за ўсю гэтую дабрачыннасць, за добрую душу ягоную Бог паслаў Товію прыхільнасць цара Саламанса-

ра. Прыкмеціў шчырага юнака цар, наблізіў да сябе і прызначыў яго на вельмі адказную пасаду. Але ішоў час, нямоглым стаў Саламансар і неўзабаве памёр. На змену яму прыйшоў Сеннахарыб — жорсткі, бязлітасны, ваяўнічы. Аднаго разу пайшоў ён вайною супраць Ерусаліма, абрабаваў яго і разбурыў, а калі вяртаўся ў Ніневію, знішчаць пачаў бедных яўрэяў на сваім шляху, помсцячы ім за вялікія страты, што панёс пры штурме Святога горада. Дый у сваім царстве загадаў ён бязлітасна забіваць нашчадкаў Аарона. Куды ні кінеш вокам — усюды валяліся непахаваныя целы. А тых, што забівалі ў горадзе, проста скідвалі за крапасныя сцены, дзе яны і гнілі ў вялізных кучах. Па начах Товія патаемна выбіраўся за горад і да самага світанку закопваў у зямлю знявечаныя целы. І хоць без належнага ўшанавання, але гэта ўсё ж было пахаванне, і ні згаладалыя звяры, ні драпежныя птушкі не маглі болей крамсаць-раздзіраць тыя целы на кавалкі. Аднаго разу зазірнуў цар Сеннахарыб за крапасную сцяну і не ўбачыў там целаў яўрэяў, забітых па ягоным загадзе. Раз’ятрыўся, разгневаўся цар і ўсклікнуў: “Куды падзеліся тыя целы? Хто адважыўся дакрануцца да іх і тым болей пахаваць? Знайсці таго чалавека!” Як ні таіўся Товія, але ж хто-ніхто скмеціў ягоныя вылазкі за горад, і падказалі тыя лісліўцы цару Сеннехарыбу, чыіх рук гэтая справа. Загадаў цар прывесці Товію, каб пакараць яго самаю страшнаю караю. Ды, на шчасце, чутка пра гнеў цара дайшла да Товіі хутчэй, чым ягоныя паслугачы, і здолеў спагядлівы чалавек непрыкметна пакінуць горад і схвацца ў мястэчку. Раз’юшаны цар забраў усё нажытае Товіям дабра, усю ягоную маёмасць, а самога гаспадара загадаў шукаць і ўдзень, і ўначы, і ў царстве, і за ягонымі межамі. А неўзабаве напаткала цара Сеннехарыба раптоўная смерць. І быў спынены пераслед дабрадзеянага чалавека, і вярнуўся ён у горад. Аднак жа хоць і сканаў жорсткі цар, ды пакуты сыноў Ізраілевых не скончыліся, па-ранейшаму забівалі іх бязлітасна і пакідалі целы сярод чыстага поля. І зноў Товія, хоць ужо і не таемна, пачаў хадзіць па наваколлі і закопваць мёртвыя целы ў зямлю, ратуючы іх ад гвалту. Суседзі ды знаёмыя здзівіліся з Товіі, а часцей дык насміхаліся: “Навошта займаешся ты бескарыснаю і няўдзячнаю справаю? Ці ж цябе чакае за гэта якая-

небудзь узнагарода?" А Товія не зважаў на людскія насмешкі, зноў і зноў кожную раніцу кіраваўся за горад... Аднаго разу ўвечары вярнуўся ён дахаты задужа стомлены: вельмі ўжо шмат целаў давялося пахаваць яму ў той дзень. З-за гэтага сыходзіў ад Товіі надта смярдзючы пах, і не мог ён адразу ж зайсці ў свой дом. Знясілены, паваліўся Товія каля сцяны, у двары, каб трохі перадыхнуць, дык незаўважна для сябе заснуў. А калі прачнуўся і адкрыў павекі, дык жахнуўся ад неймавернасці: вочы ягоныя былі невідушчыя! Выйшла на ганак жонка Товіі, згледзела, якая бяда напаткала абручніка, дык загаласіла. А потым і ўшчуваць стала: "Дзе ж твая міласціна? Дзе твае добрыя справы? Якая з іх для цябе карысць? Бог нават кару на цябе наслаў!" Аднак не пахіснуўся ў веры знявечаны Товія, не ўпадобиўся жонцы, а нават прыкрыкнуў на яе: "Бог справядлівы і дабрачынны! І калі наслаў ён на мяне такую навалу, дык жа, мусіць, я гэтага заслугоўваю! Шмат грахоў за маімі плячыма, і нямала ганебных учынкаў здзейсніў я ў сваім жыцці. За гэта і кара. А калі і не за гэта, дык за грахі продкаў маіх, здзейсненыя знарок ці ненаўмысна!" І ўпаў Товія на калені, і стаў прасіць Бога толькі аб адной літасці: "Божа, пашлі мне раптоўную смерць, каб я зноўку стаў зямлёю і займеў вечны прыстанак!"

Тут Рашбі чамусьці замоўк, і Архелай не мог уцяміць, ці то прытча на гэтым скончылася, ці то састарэлы святар зрабіў для сябе перадых. На ўсялякі выпадак Архелай асцярожна запытаўся:

— А чаму ж гэта Бог сапраўды пакараў Товію, калі ён быў такім добрапрыстойным? Выходзіць, як казалая мая бабуля Алума, "з'еж хоць вала — адна хвала". Няўжо і да грэшнікаў, і да сваіх прыхільнікаў Бог ставіцца аднолькава? У чым жа тады сэнс веры?

Рашбі яшчэ колькі хвілін памаўчаў, нібы падбіраючы для вытлумку патрэбныя словы, і, нарэшце, мовіў:

— Бог дае кожнаму па ягоных заслугах... Ты паслухай, што было далей, і сам усё зразумееш... У той жа самы дзень, калі Товія перастаў бачыць белы свет і прасіў у Бога смерці, пра такую ж долю для сябе маліла яшчэ адна істота. У горадзе Экабатане жыла Сара, дачка Рагуіла. Сем разоў выдавалі яе

замуж, але яна заставалася цнатлівіцаю, бо ейны злы дэман Аешмадаева забіваў усіх, хто хацеў да яе дакрануцца, і шлюбнаю ноччу задушываў усіх семярых абраннікаў. Абедзве малітвы ў адзін і той жа час дайшлі да Бога. Гэта адзін з сямі анёлаў, якія маюць права трапляць у свяцілішча Божай славы з малітвамі святых, Рафаіл, паспрыяў Товіі і Сары. Бог са спагадаю паставіўся да іхніх малітваў і даручыў Рафаілу выправіць зло...

Рашбі змушаны быў перапыніць свой аповед, бо сцэжка бралася на досыць круты ўзлобак і варта было кантраляваць дыханне. Святар караскаўся паперадзе, цяжка соп, ступаючы з камяня на камень і напружваючыся ўсім целам. Архелай трымаўся ззаду, не далей як на адлегласці выцягнутаі рукі, каб у любы момант падхапіць святара, калі ён, крыў божа, адступіцца ці пахіліцца назад. Паволі, крок за крокам, яны ўсё ж без лішніх прыгодаў узабраліся на той узлобак, і Рашбі, знясілены, гупнуў на гладкі выступ у адорвені, каб трохі аддыхацца. Архелай цярпліва пераचाкаў, пакуль спадарожнік адновіць сілы, і паспяшаўся запытацца:

— Дык чым жа ўсё скончылася? Я пра Товію...

Відаць, Рашбі не зусім акрыяў, яму яшчэ ў напругу было весці размову, таму ён завяршыў коратка, некалькімі сказамі:

— Ну што, Товія і Сара знайшлі адно аднаго, пабраліся... Пражыву Товія ў шчасці і злагадзе сто шэсцьдзесят восем гадоў і пахаваны быў з гонарам і пашанаю. Потым і жонка злегла побач. Іхні сын атрымаў набытую маёмасць у спадчыну, памножыў яе, ды і сам пражыву ажно сто дваццаць сем гадоў. І вось што самае адметнае: перад смерцю Товія вельмі ўзрадаваўся, бо атрымаў вестку, што Ніневія ўзятая і ўсе ворагі Ізраіля пакараныя...

Колькі хвілін спадарожнікі ішлі моўчкі: Рашбі конча аднаўляў сілы, а Архелай "пераварваў" у галаве пачутае. Святар загаманіў першым, спытаўся:

— І якую ж выснову зрабіў ты для сябе, мой юны сябар?

— Мне здаецца, яна навідавоку, — імпэтна азваўся Архелай. — Кожны чалавек павінен дапамагаць іншым, зносіцца толькі з прыстойнымі людзьмі, быць сумленным, устрымлівацца ад розных спакусаў...

— Гэта правільна. Вось глядзі: Товія служыў тым, хто перас-

ледаваў ягоных адзінаверцаў, і не шукаў для сябе ніякай карысці. Ён лічыў, што шчасце — у разумнай умеркаванасці і справядлівасці, трываў беднасць без аніякіх нараканняў і ўсім казаў, што радасць у тым, каб аддаваць, а не запасіць...

— А яшчэ я зрабіў выснову, што Бог вельмі справядлівы і ў рэшце рэшт дае кожнаму тое, чаго ён заслугоўвае, — дапоўніў сябе самога Архелай.

— І гэта слушна. Бог для нас — як бацька. Ён можа пакараць любімага сына, а затым злітуецца з іх, паспрыяе... Бывае, што нават на чалавека, які жыве праведна, чамусьці выпадае столькі пакутаў і выпрабаванняў! Здавалася б, за што? Чаму? А таму, што мы не заўсёды ўсведамляем уласныя грахі, ды і даводзіцца адказваць за памылкі сваіх продкаў...

Рашбі зноў на хвіліну прымоўк, а затым пачаў тлумачыць далей:

— Ты павінен засвоіць, як неабходна ставіцца да шлюбу, бо зусім малады і ў цябе ўсё наперадзе. Адносіны паміж абраннікамі павінны быць цнатлівымі, разважлівымі, пяшчотнымі. Прававерны яўрэй абавязаны пабрацца толькі з яўрэйкаю з харошага дома, і каб сваякі ў яе былі прыстойныя. Прыгажосць, вядома ж, мае пэўную вартасць, але гэта не галоўнае. Перш за ўсё трэба ўлічваць, як абранніца захоўвае нашыя законы і звычаі, як клапаціцца пра сямейны дабрабыт... Мужчына і жанчына ўвогуле прызначаныя адно для аднаго — так наканавана Богам. Толькі тыя шлюбы, якія заснаваныя на ўзаемнай прыязнасці, здаровым разліку і ў рэшце рэшт сяброўстве, бываюць моцнымі і шчаслівымі. І абавязкова трэба, каб муж меў вяршэнства над жонкаю, асабліва маральнае... А што тычыцца "пачуцёвых адносінаў", "жарснага кахання" — дык пустое гэта ўсё. Пачуцці пройдуць, жарсць астыне — і ад такога шлюбу не застанецца і следу...

Архелай хоць і слухаў уважліва, але парады наконт кахання і шлюбу яго не надта хвалявалі, бо пакуль што ён не зведаў ні таго, ні другога. Таму юнак паспрабаваў скіраваць размову ў іншае рэчышча:

— А вось напрыканцы ты, паважаны Рашбі, распавёў, што Ніневія была вызвалена і ўсе гэтаму дужа радаваліся. Мусіць жа, тут таксама ёсць нейкая мудрасць ці прароцтва?

— Гэта, мой юны дружа, якраз і ёсць самае галоўнае... Усё тое, што збылося з Товіем, збудзеца і з Ізраілем. Калі Бог пакараў Товію, Ён тым самым сцёр усе ягоныя папярэднія памылкі і грахі. Ізраіль ужо ўдосталь адмучыўся за свае грахі перад Богам. І значыць, наш Храм хутка адновіцца, і будзе ён не такім, як колісь, а яшчэ болей велічным, і застанеца назаўжды, як гэта прадказана прарокамі. Усе рассяняныя па зямлі яўрэі вернуцца на сваю Радзіму, і адбудуюць яны Ерусалім нанова. Гэта будзе горад з сафіраў і смарагдаў. Ягоныя плошчы ўпрыгожацца мазаікамі з берылу і курбункула, а на вуліцах будзе заўсёднае свята. І ўсе іншыя народы накіруюць свае малітвы да сапраўднага Бога, а ідалаў сваіх закапаюць у зямлю. І будуць узнагароджаныя Богам усе насельнікі, якія шчыра любілі Ерусалім і спагадалі ў ягоных пакутах...

Святар незаўважна для самога сябе ўзбіўся на ўзнёсласць. Як быццам не бязвусаму юнаку пераказаў прароцтва, а вёў пропаведзь перад шматтысячным натоўпам. Абсекчыся на слове Рашбі змусіла тое, што сцэжка раптоўна вынырнула з-за чарговага ўзлобка і рэзка, амаль пад прамым вуглом, пабегла ўздоўж горнае грады, што, як акінуць вокам, цягнулася з поўдня на поўнач. Рашбі і Архелай на хвіліну знерухомелі, скіраваўшы свае позіркі ўніз. Там, як на далоні, ва ўсю шыр і велічнасць раскінуўся Ерусалім...

Горная града, уздоўж якое вандроўнікам належала абысці горад па ўсходняй мяжы, стварыла на месцы Ерусаліма нешта накшталт мыса, з трох бакоў акружанага глыбокімі далінамі. Схілы з грады былі настолькі крутымі, што трапіць у горад з усходу, захаду і поўдня амаль не выпадала. Дарогі да Ерусаліма меліся толькі з поўначы, яны ўзбіраліся на вышыню горнае грады, так што Рашбі і Архелаю, якія акурат прыйшлі з поўдня, яшчэ трэба было па сцяжынцы спусціцца ўніз, да адной з дарог, а потым па ёй зноў падымацца ўгару... Такі ландшафт спрыяў таму, што Ерусалім быў амаль непрыступным для ягоных ворагаў. Варта было толькі належна паклапаціцца пра абарончыя збудаванні на паўночных ускраінах.

Даліна, якая мела назву Тырапеён, даліна сыравараў, падзяляла горад на дзве няроўныя часткі — заходнюю, большую, і ўсходнюю. У абедзвюх над сярэднім узроўнем плато ўзвыша-

ліся ўзгоркі. Паблізу вяршыні шырокага заходняга ўзгорка месціўся Верхні горад з руінамі колісь велічнага палаца Ірада Вялікага. А Акру, вяршыню ўсходняга ўзгорка, якую працавітыя яўрэі пашырылі ўласнымі рукамі, некалі вянчала беласнежная аграмадзіна Ерусалімскага храма. Ніжэй ляжалі кварталы найбольш старой часткі горада. Да гэтых узгоркаў з поўначы, быццам звязваючы кожны з іх горнаю градою, туліліся два невялікія ўзлюбкі: заходні, які меў назву Галгофа, і ўсходні — Безета. Па іхніх схілах збягалі ўніз вуліцы Новага горада і прыгарадных прадмесцяў.

Хоць Ерусалім быў навідавоку, Рашбі і Архелаю давялося яшчэ амаль гадзіну таптаць камяністую горную сцежку, перш чым ступіць на добра находжаны і наезджаны шлях, які клінам уторкваўся ў вірлівае прадмесце Ерусаліма...

Парастак кахання

Каб патрапіць на ўскраіну, дзе вялікім кагалам месціліся хрысціяне, Рашбі і Архелаю давялося пратупаць па вулках паўразваленага горада амаль у супрацьлеглы яго канец. Рашбі не ведаў, дзе дакладна жыве цяпер епіскап ерусаліmsкіх хрысціян Іуда, але ў гэтым не было вялікай бяды. Кожны сустрэчны з ахвотаю паказваў правільны шлях і не выказваў ніякай падазронасці, бо да епіскапа апошнім часам было шмат хадакоў з усяе Іудзеі, ды і не толькі з яе. Ледзь не штодня да Іуды наведваліся адзінаверцы з Галілеі, Самарыі, Заіарданія: новая рэлігія, не маючы перашкодаў з боку рымскай улады, ахоплівала ўсё большую тэрыторыю, акурат як восеньская павуціна.

Рашбі і Архелай дамовіліся загадзя: пакуль святар будзе весці перамовы з епіскапам (а для гэтага спатрэбіцца гадзіны дзве, не меней), юнак пашастае па горадзе і паспрабуе выканаць сваю задачу — што-нішто выведае пра рымскі гарнізон.

Калі вандроўнікі падышлі да патрэбнае хаціны, Рашбі зусім не ўразіла тое, што яна нічым не адметная сярод іншых, бо і ўсе іудзейскія рабіны, нават сам Акіба, мелі аскетычнае жылло. Архелай застаўся стаяць воддаль, на супрацьлеглым баку вулкі, а Рашбі ссохлым да касці пальцам лёгка пастукаў у

дзверы. Іх доўга ніхто не адчыняў, і, нарэшце, з праёму высу-
нулася сівая галава. Абодва старыя колькі хвілін моўчкі ўзіра-
ліся адзін у аднаго, пакуль не распазналіся. На твары Іуды не
здрыганулася ніводная маршчылка, ніякіх пачуццяў — ні ра-
дасных, ні змрочных — ён не выказаў, адно толькі расчыніў
дзверы шырэй, як бы запрашаючы госця зайсці ўсярэдзіну.
Аднак, перш чым зрабіць гэта, Рашбі павярнуўся ўсім целам да
Архелая і злёгка махнуў яму рукою: маўляў, усё ідзе як след,
можаш рабіць тое, пра што дамаўляліся.

На ўсялякі выпадак Архелай якія дзве хвіліны патупаў туды-
сюды ўздоўж вулкі і ўжо збіраўся збочыць у глыбіню горада,
як з-за вугла маланкаю вылецела і ледзь не збіла яго з ног
чалавечая істота.

— А каб цябе!.. — нязлосна вылаяўся юнак і змушаны быў
схапіць “маланку” ў абдымкі, каб не страціць раўнавагу і не
плюхнуцца азадкам аб лебу.

— Вой! — у сваю чаргу піскнула чалавечая істота, перш
чым Архелай даўмеўся, што гэта — дзяўчына. А калі даўмеўся,
дык не адразу адкінуў свае рукі з ейных плячэй і гарэзліва
прыціснуў дзяўчыну да сваіх грудзей, злёгка прытрымліваю-
чы.

— Пусці, дзядзечка! — дзяўчына, спрабуючы адштурхнуць-
ца, уперлася ў грудзі Архелая кулачкамі і цнатліва зірнула на
яго знізу ўверх. У вачах дзяўчыны імгненна ўспыхнула боязь
уперамешку з жахам, яна з неймавернай сілай, якую немагчы-
ма было ўявіць у гэтым тоненькім цельцы, вырвалася з рук
незнаёмца і кінулася бегчы.

Імгнення, калі сустрэліся іхнія позіркі, Архелаю хапіла, каб
разгледзець, якое неймавернае прыгажосці гэтая дзяўчына.
Яна, прыгажосць, асляпіла яго, нібы паўдзённае сонца заска-
рузлага мніха, які выбраўся са свае келлі на белы свет і не-
абачліва скіраваў пагляд угару. Архелай хвіліну-другую раз-
гублена лыпаў вачыма, не апускаючы рук, якія толькі што
трымалі сапраўдную жар-птушку. Затым, ачомаўшыся, рэзка
крутануўся на адной назе і кінуўся ўслед за дзяўчынаю. Ён
зрабіў гэта рэфлекторна, няўцямна, бо падсвядома зразумеў:
калі знікне гэтая прыгажосць у якім-небудзь завулку ці двары,
ён ужо яе ніколі не ўбачыць. Архелаю было не да таго, што ён

скажа дзяўчыне, калі яе дагоніць, і па якому праву ён даганяе яе ўвогуле. У галаве юнака засела толькі адна думка: спыніць, затрымаць, а там — будзь што будзе.

Дзяўчына не паспела адбегчы далёка, і Архелай нагнаў яе за два-тры вялікія скачкі, схопіў за перадплечча і павярнуў тварам да сябе.

— Ты чаго ад мяне ўцякаеш? Хіба ж я такі страшны? — прыязна ўсміхаючыся, ён стараўся зазірнуць у калючыя, перапоўненыя страхам вачаняты.

— Пусці! Пусці мяне, кажу! — дзяўчына вырывалася як мага і нават паспрабавала ўкусіць Архелая за руку, якая трымала ейнае плячо. Каб утаймаваць імпат уцякачкі, юнаку зноў давялося згарнуць яе ў абдымкі і на гэты раз ужо моцна прыціснуць да сябе.

— Ну чаго ты мяне жахаешся? Супакойся! Я ж табе нічога благага не зычу!

— Адыдзі! Адпусці! Я ўсё адно з вамі не пайду! Так і перадай свайму Акілу: я ніколі не буду ягонаю наложніцаю! Ніколі!

— Акілу? А хто такі Акіла? — усё яшчэ не выпускаючы дзяўчыну з абдымкаў, з непрыхаванай цікавасцю запытаўся Архелай.

— А то ты не ведаеш! Прасценькім прыкідваешся... Думаеш, калі ў звычайнай вопратцы, дык я не распазнала ў табе легіянера? Акіла не можа заспець і схпіць мяне пры людзях, дык, во, загадаў выкрасці спадцішка... Пусці мяне! Ну я прашу, пусці!

— Клянуся богам Яхве, я не легіянер і ніколі не чуў пра нейкага Акілу! — палымяна ўсклікнуў Архелай. — Я ўвогуле ў гэтым горадзе ўпершыню.

— Так я табе і паверыла... — выслізвалася з абдымкаў дзяўчына, хоць і не так адчайна. — Яхве ўспомніў... У вас жа зусім іншыя багі, ты імі паклянися...

— Ды не ведаю я іншых багоў. Для мяне існуе толькі адзін — наш, яўрэйскі.

— Яшчэ і яўрэем прыкідваешся... Ты свой адбітак бачыў? Які з цябе яўрэй?

— А-а, ты пра гэта! — зарагатаў Архелай і міжволі рас-

чапіў свае рукі. — Мяне многія з рымлянамі блытаюць. Такім ужо ўрадзіўся...¹

— Усё адно я табе не веру, — задаволеная тым, што незнаёмец яе больш не трымае, дзяўчына адступілася ад яго, але ўжо не ўцякала, бо, мусіць, разумела: юнаку няцяжка будзе злавіць яе зноў. Да таго ж, хлопец, калі ён сапраўды не хлусіць, не такі ўжо і агідны, хутчэй наадварот — прыгажун, такіх яна дагэтуль не бачыла...

— А ты павер! — з тым жа імпэтам усклікнуў Архелай, зрабіў крок да дзяўчыны і працягнуў ёй руку.

— Не падыходзь! — адхінулася дзяўчына. — А не дык зноў буду ўцякаць!

— Ну добра, добра, — ступіў на ранейшае месца Архелай. — Ты толькі не хвалюйся. Лепей скажы, як завуць такую прыгажуню.

Дзяўчына, мусіць, конча паверыла, што гэты юнак — не найміт Акілы і не мае на мэце ейнага выкрадання, скіравала позірк долу і ціха адказала:

— Вірсавія...

— Якое прыгожае імя! — з неўдаваным захапленнем усклікнуў Архелай. — Такое ж прыгожае, як сама ягоная ўладальніца...

— Яшчэ што прыдумаеш! — засаромелася Вірсавія, хоць ёй было прыемна пачуць тыя словы, па-першае, менавіта ад гэтага хлопца, які, і яна гэта адчувала, пачынае ёй падабацца, а па-другое, дагэтуль ніхто нічога падобнага ёй не казаў...

— Павер, я гэта зусім шчыра, — скмеціўшы збянтэжанасць Вірсавіі, яшчэ больш палымяна засакатаў Архелай. — Такое пекнаты, хоць абыдзі ўсю Іудзею, не знойдзеш.

— Ну годзе, годзе... — Вірсавія густа пачырванела. — Скажы лепей вось што: ты не будзеш да мяне чапляцца, калі я проста пайду?

— Пойдзеш? А навошта?... Я... — у горле Архелая застралі ўсе патрэбныя словы, якімі можна было б хоць на хвілю затрымаць каля сябе гэтае дзівоснае боскае стварэнне, і ён

¹ У адрозненне ад насельнікаў сучаснай Італіі, тагачасныя рымляне большасцю былі светлавалосыя і блакітнавокія.

усведамляў, што ўтрымліваць дзяўчыну сілком ён ужо не асмеліцца.

— Можа, яшчэ пагутарым трохі? — з надзеяй і непрыханым маленнем у голасе ці то запытаўся, ці то папрасіў Архелай.

Па ўсім было бачна, што Вірсавія і сама не прэч пагаманіць з упадабаным хлопцам яшчэ, але яна чамусьці цвёрда мовіла:

— Не, калі ты дазволіш, я пайду. Мяне чакаюць...

— Хто чакае? Абраннік?! — з адчаем запытаўся-ўсклікнуў Архелай.

— Які абраннік? — непадробна і голасна рассмяялася Вірсавія. — Тата мяне чакае, тата! Я абяцала яму прыйсці не пазней як апоўдні...

З гэтымі словамі Вірсавія абмінула Архелая і падалася да хацінкі, у якую толькі што зайшоў рабі Рашбі...

Архелай аслупянеў. Выходзіць, што гэтая прыгажуня Вірсавія — дачка хрысціянскага епіскапа Іуды?! Юнак не цяміў, засмуцацца гэтаму ці радавацца. З аднаго боку — ён ужо дакладна ведае, дзе шукаць упадабаную ім дзяўчыну (што шукацьме, Архелай не сумняваўся), а з другога — вынікае, што Вірсавія прыходзіцца дачкою галоўнаму хрысціяніну Іудзеі, дый сама, мусіць жа, хрысціянка. Архелай добра засвоіў, з якою пагардаю і нянавісцю ставіцца да гэтых адшчапенцаў мудры Рашбі, дый не толькі ён. Вунь калі Рашбі і пра Товію распавядаў, дык нагадваў, што абранніца павінна быць не проста яўрэйкаю, а перадусім прававернаю. Гэтая акалічнасць абяцае вялікія перашкоды ў магчымых стасунках з Вірсавіяй...

Пакуль Архелай абцяжарваў свой клёк гэтымі развагамі, дзверы ў хаціну, куды зайшла дзяўчына, паспелі не толькі зачыніцца, але і зноўку расчыніцца: Вірсавія чамусьці затрымалася дома ненадоўга.

— Да таты чалавек прыйшоў, нейкі вельмі важны, дык ён папрасіў, каб я дзе-небудзь пагуляла, не перашкаджала іхняй размове... — нібы просячы прабачэння, патлумачыла яна Архелаю, адводзячы вочы ўбок.

Калі б хлопец быў болей уважлівым, ён бы заўважыў, што твар дзяўчыны чамусьці праменіцца радасцю і яна, падобна,

задаволеная тым, што новы знаёмец не паспеў некуды сысці.

— Ну то і добра! — усклікнуў Архелай, узрадаваны з таго, што знаёмства з пекнаю дзяўчынаю не абарвалася, так бы мовіць, на паўслове. З ягонай галавы імгненна вылецелі згадкі пра Товію і прававерную абранніцу.

— А ці не з тым старым чалавекам ты сюды прыйшоў? — выказала здагадку Вірсавія, пільна зірнуўшы на Архелая.

— Сапраўды, з ім, — пагадзіўся юнак, але што прывяло іх у Ерусалім, пераказваць не стаў. — Можа, пагуляем трохі па горадзе?

Вірсавія крыху павагалася, хутчэй для блізіру, і пагадзілася:

— Можна і пагуляць...

— Вось толькі я зусім не ведаю, куды цябе павесці. Магу і заблудзіцца.

— Ну тады я цябе павяду! — расмяялася Вірсавія.

— А давай сходзім туды, дзе некалі быў палац Ірада! — папрасіў Архелай. — Я столькі пра яго чуў...

Ён, па праўдзе кажучы, меў на мэце сваё, карыслівае, бо яшчэ ў Бетары дасведчыя людзі падказалі, што рымскі гарнізон большасцю месціцца вакол трох уцалелых вежаў, якія высяцца на паўночным баку зруйнаванага палаца. Але Вірсавія раптам ажно скаланулася, ейны тварык пабялеў.

— Толькі не туды! — з жахам усклікнула яна — Там жа рымскае котлішча, там Акіла. Крыў божа патрапіць яму на вочы...

— А чаго ты так баішся рымлян? Яны ж, здаецца, вас, хрысціян, не чапаюць... Дый што за Акіла такі, якога ты гэтак цураешся і ненавідзіш?

— Потым, потым раскажу, — таропка мовіла Вірсавія і рушыла ў супрацьлеглы ад былога палаца бок, да аквядука і Вадзяных варотаў, дзе яна ведала кожны каменьчык, кожную травінку. Архелай быў змушаны пайсці следам.

Па добра ўтаптаных сцежках і бязлюдных завулках, трымаючыся крыху воддаль адно ад аднаго, яны блукалі да тае пары, пакуль сонца не пачало брацца на схіл. І тут толькі Архелай спахапіўся: яго ж, бадай, ужо даўно чакае Рашбі! Дый Вірсавія замітусілася: тата, пэўна, непакоіцца, думае немаведама што.

І яны ледзь не падбегам паспяшаліся вярнуцца ў хрысціянскае месцішча.

Пра што толькі ні перагаварылі Архелай і Вірсавія за дзве ці тры праведзеныя разам гадзіны! Як шмат яны даведаліся адно пра аднаго! І што асабліва ўразіла Вірсавію — іхнія лёсы падобныя, як дзве кроплі вады. Зрэшты, тагачасныя жыцці ўсіх яўрэяў, знявечаныя не такою ўжо і далёкаю вайною, увогуле мала чым розніліся...

На подступах да патрэбнае вулкі Архелай і Вірсавія трохі суцішылі хаду — быццам бы для таго, каб аддыхацца, а насамрэч — каб як мага адцягнуць час, калі давядзецца развітацца. У рэшце рэшт яны спыніліся ўвогуле, сталі насупраць, і Архелай узяў рукі Вірсавіі ў свае, прыклаў іх да вуснаў. Дзяўчына ўжо зусім не пручалася, аддана і даверліва пазірала ў блакітныя вочы юнака, якога яна, так ёй здавалася, ведае ад самых народзінаў і які абудзіў у ейных грудзях нешта незразумелае, невыказнае і дагэтуль нязнанае.

Архелай таксама з замілаваннем і пяшчотаю ўзіраўся ў ейны смуглявы тварык, быццам бы імкнуўся перад расстанем занатаваць у памяці кожную ягоную рысачку. На нейкае імгненне ў душы ўспыхнула неадольная жадоба прыпасці сваімі вуснамі да прыпухлых дзявочых губак, што нагадвалі разрэзаны перспелы персік. Ён ужо пачаў павольна схіляць галаву, каб зрабіць гэта, аднак Вірсавія, зразумеўшы ягоны намер (зрэшты, ёй і самой хацелася пацалаваць юнака), насуперак уласнаму жаданню чамусьці адхіліла галаву ўбок і злёгка адштурхнула яго.

— Не трэба... Прашу цябе...

Архелай, як пакрыўджанае дзіця, удавана зморшчыў твар: — Якая непаслухмяная дзяўчынка! Ну нічога... Хутка зноўку пабачымся...

— Ты ж казаў, што ўжо сёння разам са сваім спадарожнікам будзеце выпраўляцца з Ерусаліма.

— Так, але... Я думаю, што сама болей праз тыдзень вярнуся. І зноў жа не адзін... Нас будзе шмат...

— Каго гэта — вас? — непадробна зацікавілася Вірсавія. Архелай зразумеў, што ляпнуў лішняе, бо нават гэтай дзяўчыне, якая стала для яго амаль роднаю, ён не мае права рас-

павядаць ні пра блізкі наступ на Ерусалім, ні пра выведку, дзеля якой ён тут, уласна кажучы, і знаходзіцца.

— Ды не, я проста абмовіўся, — паспяшаўся выправіцца Архелай. — А можа, і не абмовіўся... Зрэшты, нічога ў мяне не распытвай. Добра? Хутка сама ўсё пабачыш...

Вірсавія і не стала распытваць. Яна звыкла, што ў чужыя, асабліва мужчынскія таямніцы носа саваць не варта. Вунь, напрыклад, тата. Колькі да яго людзей прыхозіць! Пра нешта ўпотаікі размаўляюць, аб чымсьці, бывае, шэпчуцца, а ёй да гэтага справы няма. Тое, што трэба, тата ёй распавядзе...

Маладзёны, нарэшце, зрушыліся з месца, і калі яны падышлі да хаты, Рашбі ўжо стаяў на вуліцы, нервова азіраючыся па баках — відавочна, вызыркаваў Архелая. Згледзеўшы, што той ідзе з дзяўчынаю, Рашбі насупіўся, сціснуў сквіцы, але нічога не сказаў, моўчкі павярнуўся і цяжка патупаў у патрэбным яму кірунку. Гэта азначала, што размова з Іудам хутчэй за ўсё не мела плёну.

Архелай, толькі галавой кінуўшы Вірсавіі на развітанне, паспяшыў за святаром. Ён прадбачыў, што рабі адразу ж пачне распытваць, якія вынікі дала ягоная выведка, і загадзя вырашыў схлусіць, хоць рабіў гэта вельмі рэдка, у выключных выпадках, калі без падману нельга абысціся ніяк. Гэта быў акурат такі выпадак. Бо калі сказаць, што з-за дзяўчыны ён не зрабіў ніякіх намаганняў, каб патрапіць у лагер рымлян, дык яго прагоняць з атачэння Бар Кохбы, а то і ў вогуле папруць з войска. Архелай надумаў распавесці, што спробу ён зрабіў, але ў лагер не пусціла варта. А што тычыцца дзяўчыны... Дык ён жа акурат і папрасіў маладзіцу, каб яна стала для яго прыкрыццём: маўляў, ніякія мы не лазутчыкі, а проста маладая пара прагульваецца па руінах палаца. Аднак варта перагарадзіла шлях і ім абаім...

Няўдалыя перамовы

Рабі Рашбі і епіскап Іуда, апынуўшыся ў пакоі сам-насам, хвіліну-другую стаялі моўчкі, адводзячы адзін ад аднаго позіркі. Ім цяжка было пачаць размову, бо, як ні круці, а яны ўсё ж

ворагі, хай сабе не па-чалавечы, а па стаўленні да Бога. Зрэшты, гэта для іх, святароў, было яшчэ болей значна, бо складала сэнс жыцця.

Нарэшце Іуда жэстам запрасіў госця прысесці да стала, а сам прайшоў у глыбіню пакоя, прытуліўся спінаю да сцяны і ўжо цяпер кінуў пільны позірк на Рашбі, нібы задаючы маўклівае пытанне: “Ну, чаго ж ты да мяне завітаў? Што змусіла іўдзейскага верхаводу звярнуцца да “напамаджанага”, як вы, іўдзеі, называеце нас, хрысціян?”

Рашбі і праўда, прысеў, бо добра-такі здарожыўся, дый размова, як меркаваў, будзе доўгаю і няпростаю.

— Нам, яўрэям, цяпер жывецца вельмі цяжка, — нарэшце вымавіў Рашбі, робячы акцэнт на гэтае “нам, яўрэям”, каб засведчыць: хоць у хрысціян і іўдзеяў няма духоўнае еднасці, але застаецца еднасць па крыві. — І ў такую складаную пару ўсім нам, хоць часова, трэба шукаць нейкае паразуменне, каб адужаць агульнага ворага...

Хто гэты агульны вораг, тлумачыць не было патрэбы, аднак Іуда нечакана заўважыў:

— Каго ты маеш на ўвазе, рабі? У нас, хрысціянаў, тут, у Ерусаліме, прынамсі, ворагаў нямашака...

Рашбі рэзка ўскінуў галаву:

— А што, рымскія акупанты для вас ужо не ворагі? Тое, што яны топчуць нашую зямлю, здзекуюцца з народа — гэта для вас усё адно?

— Не ўсё адно. Але Рым і ягоны кесар — гэта ўлада. А мы лічым, што няма ўлады не ад Бога...

Па твары Рашбі прабегла з’едлівая ўхмылка, і ён іранічна мовіў:

— Калі так разважаць, дык ваш Хрыстос спусціўся на зямлю толькі дзеля таго, каб забяспечыць уладарам іхнія кароны...

— Гэта не так. Калі ўладары не прытрымліваюцца заповедзяў, дык іхняя ўлада незаконная, бо яны не жадаюць пакарыцца Богу, а хто не пакарыўся Богу, той служыць д’яблу.

Абодвум стала зразумела, што цяжкае тэмы, якая стрэмкаю сядзіць у целе аднаго народа, не мінаваць.

Аднак Рашбі не хацелася паглыбляцца ў тэарэтычную спрэч-

ку, бо яна магла перарасці ў звыклую грызню, якая не дасць ніякага плёну і конча пахавае надзею на аб'яднанне, хай сабе і часовае. Ён зірнуў у вочы Іуды і прымірэнча выдыхнуў:

— Не будзем пра гэта... Ёсць больш важкая нагода для нашае размовы. Я маю на ўвазе прыход Месіі...

— А як жа! Чуў, чуў, — тут ужо ўхмылка з'явілася на твары Іуды. Сімон Бар Кохба, доўгачаканы збавіцель яўрэйскага народа!

— Мне незразумелая твая іронія, — з непрыхаванай раздражненасцю працягваў Рашбі. — Гэта сапраўды Месія, якога наш народ чакаў вякамі. Бог, нарэшце, прыслаў Яго, пачуўшы нашыя малітвы. Колькі разоў яўрэі браліся за зброю, каб адолець чужынцаў! І ўсе паўстанні захлыналіся ў крыві. “Ну і дзе ж ваш Бог?” — кпілі нашыя нядобразычліўцы. І праўда, Бог не спрыяў нам. Не спрыяў да гэтага часу. Але ў рэшце рэшт злітаваўся. І цяпер мы ўпэўнена можам сказаць: “Вось яна, Божая ласка. Бог прыслаў Месію. А значыць, на гэты раз мы пераможам!” Дык адкажы мне, Іуда: няўжо яўрэі, якой бы веры яны ні былі, страцяць гэты шанец?

— А мы яго ўжо страцілі, — не выдаючы ніякай узрушанасці, адказаў Іуда. — Сапраўдны Месія ўжо прыходзіў.

— Ты, вядома ж, маеш на ўвазе вашага Хрыста...

— А каго ж яшчэ? Толькі Ён і ёсць Месія. Аднак мы, яўрэі, замест таго, каб прыслухацца да Ягоных пропаведзяў, пайсці па ўказанай Ім дарозе, распнулі Яго...

— Ну, скажам, кончы вырак вынес не сінедрыён, а пракуратар Понцій Пілат...

— А хто на яго націскаў? Хто гэтак апантана патрабаваў Ягонае пакутнае смерці? Вашыя першасвятары, фарысеі.

— Згадкі пра добранькага пракуратара і крыважэрных яўрэяў — як віламі па вадзе. Дагэтуль ідуць пагалоскі, што Понцій Пілат быў бязлітасным і жорсткім. Вашыя Евангеллі я вывучыў вельмі ўважліва. Там жа ледзь не цераз слова бязглуздзіца, а то і мана. Вось, скажам, згадка пра суд у Ерусаліме. Ды ніякай прэторыі, у двор якой быццам бы прывялі Хрыста для допыту, у Святым горадзе не магло быць, бо рэзідэнцыя Понція Пілата месцілася ў Кесарыі, на ўзбярэжжы мора. І чаго б гэта яму напярэдадні Пэйсаху спадобілася прыехаць

у Ерусалім? Ці яшчэ: каб адмежавацца ад выраку над Хрыстом, Пілат, які заўсёды пагарджаў намі, яўрэямі, раптам мые рукі. Ды гэта ж наш, чыста іўдзейскі звычай! А як згадваецца пра сам суд? Быццам бы ён адбыўся ў доме першасвятара ды яшчэ ноччу. Ты ж сам выдатна ведаеш, што сінедрыёну катэгарычна забаронена выносіць выракі напярэдадні ці ў час святаў, тым болей Пэйсаху. Зрэшты, не будзем шукаць пылінку ў чужым воку... Вы лічыце, што менавіта вышэйшыя рабіны на канавалі смерць Хрысту. Лічыце — і няхай... Але ж першасвятары — гэта не ўвесь народ. Чаму ж у смерці свайго богачалавека вы, хрысціяне, папракаеце ўсіх яўрэяў агулам?

— Таму што вырак выносіўся з маўклівае згоды шараговых іўдзеяў. Вось скажы мне: хіба вы не папракалі нас за адступніцтва, не падвяргалі сапраўднаму пераследу? Хіба вы не хвасталі ў сінагогах жанчын-хрысціянак, не забівалі іх каменнем? Усё гэта было і ёсць... І таму кожны іўдзей, калі б яму выпала такая магчымасць, з асалодаю паслаў бы Хрыста на крыж...

Рашбі ні ў чым не запырэчыў. Зноў усталявалася зацятае маўчанне. Нарэшце Рашбі без асаблівай надзеі ў голасе запытаўся:

— Дык, значыць, ты не лічыш Сімона Бар Кохбу Месіяй?

— Ён проста самазванец... Хрыстос папярэджваў, што пасля Яго з'явіцца шмат ілжэ-прарокаў, якія будуць упадабляцца Месіі і спрабаваць весці рэй ад імя Бога. Але не верце ім, казаў Хрыстос...

— А можа, ваш Хрыстос акурат і быў ілжэ-Месіяй? — раздражнёна перабіў епіскапа Рашбі. — Ды і ці быў ён увогуле? Сто гадоў мінула з тае пары. Хто сёння можа пацвердзіць ягонае існаванне? Хто ўвачавідкі назіраў ягонае ўваскрашэнне? Магчыма, гэта проста легенда, міф — не болей.

Нягледзячы на цяжкую абразу Іуда захаваў спакой і нават не павысіў голасу:

— Легенда, кажаш? А чаму ж тады пра Хрыста напісаў Іосіф Флавій? Ён жа летапісец ваш, іўдзейскі. А хіба ў Талмудзе не згадваецца імя Іісуса?

— Ды там многа Іісусаў згадваецца! — не здаваўся Рашбі. — Быў Іісус Ганоцры-Назарэй, які пакланяўся чарапіцы, быў Іісус бэн-Стада, варажбіт, які "вывез магію з Егіпта", быў і

Іісус бэн-Пандыра — байструк, якога легкадумная гулёна прыдбала ад рымскага легіянера... Дык які з гэтых Іісусаў ваш?

— Тваё блюзнерства зусім не да месца, — не страціў раўнавагі Іуда. — Ты выдатна ведаеш, што Хрыстос — не міф, не легенда. Яшчэ жывыя вучні апосталаў, якія бачылі Госпада на свае вочы і слухалі Ягонья пропаведзі. А тое, што вы, іўдзеі, чапляецеся за дробязі, “хапаеце за язык”, каб зблоціць іншаверцаў, дык гэта ўсім вядома. Такая ўжо ваша існасць... А ў сваім “балоце” гэтых дробязяў чамусьці не заўважаеце. Ну вось, напрыклад, вы лічыце, што Бог — адзін. Ці не так? А ў Быцці Бог кажа: “Створым чалавека па вобразу нашаму...” Калі Бог дыктаваў Пяцікніжжа Маісею і дайшоў да гэтых слоў, Маісей, як ты ведаеш, здзівіўся і адмовіўся запісваць. Маўляў, ты ж, Бог, адзіны ў сваёй існасці, а тут гэтае “створым”. Людзі зняверацца. Што адказаў Усявышні? “Няхай хто хоча памыліцца, памыляецца”. Дык вось і я, трохі перайначваючы, адкажу на тваё блюзнерства словамі Бога: не верыш у існаванне Хрыста — дык гэта твая бяда...

Як ні хацелася Рашбі пазбегнуць слоўнай перабранкі на тэму веры, аднак жа, бач, не ўдалося. І ён дакараў сябе за гэта, бо можа стацца, што іхняя сустрэча ніякага жаданага плёну не прынясе, толькі і атрымаецца, што наплююць адзін аднаму ў душу. Але ж не для гэтага ён, Рашбі, выправіўся ў Ерусалім. Паспрачацца, “пагрызціся” можна будзе і потым, калі ў Ерусаліме не застанецца рымскае набрыдзі. Тады, магчыма, увогуле не будзе патрэбы весці нейкія дыскусіі з хрысціянамі, з гэтымі запраданцамі. Да пазногця іх — і гамон...

Але ж зараз, каб дагадзіць епіскапу, трэба, мусіць, трохі адступіць, скіраваць размову ў злагаднае рэчышча.

— Ты, Іуда, не злуй на мае кепікі наконт Хрыста, — прымірэнча мовіў Рашбі. — Я ж толькі выказаў тое, пра што гамоняць некаторыя сумніўцы, фарысеі, напрыклад. А мы, прававерныя іўдзеі, існаванне Хрыста пад сумнеў не ставім. Вось толькі...

— Што толькі? — Іуда, які да гэтага часу трымаўся непарушна, нечакана ўзмыліўся. — У вас вечна гэтыя “але”, “аднак”, “толькі”... Няма ніводнае ісціны, ніводнае думкі, якую б

вы ўспрынялі цалкам і без скажэння. Заўсёды знойдзеце якую-небудзь зачэпку, дробязь, каб зганьбіць, зняславіць, а затым перайначыць на свой капыл...

— Ты ж не даслухаў, Іуда, — Рашбі здолеў уклініцца ў маналог епіскапа. — Мы таксама згодныя лічыць вашага Іісуса сынам Божым. Але ён — не роўны Богу. А роўны каму? Ну, скажам, нашаму Маісею. Што ж датычыць ахвяры Хрыстовай, якую вы падаеце як збавенне ад чалавечых грахоў, дык, бадай, гэта перабольшана... — Рашбі стараўся падбіраць словы, якія б конча не раз'ятрылі Іуду, і ў той жа час не хацеў саступаць у галоўным. — Мы прызнаём ахвяру Хрыстovu. Але толькі як асабісты падзвіг — не болей.

— Ну і заставайцеся пры сваёй думцы, — абьякава сказаў епіскап. — Вы, іудзеі, заўсёды аддзялялі людзей ад Бога. Нават Месія вам сённа патрэбен не для таго, каб выратаваць свае душы, а каб ён падсабіў вам вырашыць зямныя праблемы. Напрыклад, як цар Давыд. І ўвогуле: вы лічыце, што Месію Бог пашле толькі для яўрэйскага народа...

— А то як жа! Вунь нават ваш Хрыстос, калі аб'явіўся, выказаўся адпаведна: "Я пасланы толькі да блудных авечак дома Ізраілева", — Рашбі ў чарговы раз выявіў свой досвед у хрысціянскіх догмах.

— А гэта якраз яшчэ адзін прыклад таго, што ва ўсім вы спрабуеце атрымаць карысць для сябе — і толькі. Так, Іісус найперш прыйшоў да "авечак Ізраілевых". Але не для таго, каб стварыць для іх рай на зямлі, а для таго, каб мы, яўрэі, панеслі Слова Божае па ўсім свеце, да кожнага эліна, як спрад-век называюць язычнікаў. Не вылучаў Іісус ні народаў, ні асобных людзей. "Вось маці мая і браты мае. Бо хто выканае волю Бацькі майго, які на нябёсах, той брат мой, і сястра, і маці мне", — гэтак ён звярнуўся да сваіх вучняў. І не трэба выварочваць словы Іісуса назнаўніцу.

Рашбі вырашыў, што працягваць размову няма сэнсу: епіскап упарта стаяцьме на сваім, пераканаць яго немагчыма, а значыць, узгодненых дзеянняў не атрымаецца. Ён з цяжкасцю падняў сваё цела з-за стала і моўчкі пасунуўся да дзвярэй. Ужо на парозе, нібы адумаўшыся, на ўсялякі выпадак запытаўся:

— Дык што, Іуда, ніякай помачы ад вас не будзе?
— А якую помач вы хацелі б мець? — у сваю чаргу запытаўся епіскап.

— Мы хацелі б, каб тут, у Ерусаліме, у належны час твае людзі выступілі супраць рымлян. Узгоднена з нашымі дзеяннямі...

— А вось гэта ні ў якім разе, — цвёрда мовіў Іуда. — У імя каго змагацца? У імя вашага самазванца, якога вы, мусібыць, самі ж і прыдумалі? Не дачакаецеся...

— Ну-ну... — злавесна выціснуў скрозь зубы іўдзейскі святар, зыркнуў з-пад ілба і падаўся на вуліцу.

Клопаты Акілы

На сходцы з легатам і трыбунамі Ціней Руф сказаў ім не ўсю праўду. Ён паслаў табілярыя не толькі ў Сірыю, да Публія Марцэла. Яшчэ адзін ганец паспяшаўся ў Егіпет, да тамтэйшага прэфекта Цітыяна. Руф таксама прасіў яго прыслаць на помач легіён.

Але ўсё гэта, цяпер ужо відавочна, дарма. Ні з Сірыі, ні з Егіпта падмога проста не паспее. Толькі што лазутчык Руфа ў Бетары прынёс непрыемную вестку: мяцежнікі падыдуць да Ерусаліма з дня на дзень. І тады гамон... Вырвацца з горада, прабіцца да Кесарыі ўжо не ўдасца, хоць ганарысты Гней і трымаецца ваяўніча.

Тэрмінова паклікаўшы Гнея і Акілу да сябе, Руф ужо не распачынаў з імі тлумныя дыспуты, адно толькі коротка загадаў:

— Ерусалім мы пакідаем. На зборы — адзін дзень. Выконваць!

Нараканняў на кароткі час для падрыхтоўкі не прагучала. Вымуштраваныя легіянеры маглі сабрацца ўвогуле за гадзіну, а Акіла разумеў: плён ягонае працы — будыніны, помнікі — усё роўна за плячыма не панясеш...

Пагалоска пра тое, што заўтра войска пакіне Ерусалім, разляцелася амаль імгненна. Горад ажыў, заварушыўся, напоўніўся гулам і ўстрывожанымі галасамі.

Акіла склікаў сваіх семярых амфадархаў, аддаў ім належныя распараджэнні, а сам наважыўся падступіцца да дзвюх далікатных і пільных спраў, якіх ніхто, апроча яго самога, выканаць не змог бы.

Тады, калі на прыёме ў Руфа яны спрачаліся наконт магчымых дзеянняў і прапрэтар папрасіў Акілу застацца, у іх адбылася таемная размова. Руфа зацікавіла прапанова Акілы атруціць ваду ў Бетары, але ён у прысутнасці легіянераў гэтага не выказаў, бо вунь як вызверыўся Гней, калі пачуў пра “дыверсію”. Застаўшыся з Акілам сам-насам, прапрэтар папрасіў забудоўшчыка распавесці пра сваю задуму дэталёва, у дробязях.

— Атруту, — запэўніў Акіла, — я магу знайсці хоць сённяя. Ёсць на прыкмеце і людзі, якія без перашкод даставяць яе ў Бетар і напаскудзяць там як след...

— Хто такія? — з насцярогаю запытаўся Руф. — Непажадана, каб гэта былі рымскія грамадзяне. Калі што якое, звягі не абярэшыся... Дый немаведама, як паставіцца да атручэння імператар...

— Не, яны не грамадзяне Рыма, — заспакоіў Акіла. — Браты Манасія і Эфраім, самарыцяне. Яны і самі іўдзеяў на дух не пераносяць, і мне асабіста вельмі ўдзячныя. Некалі заспелі іх мае людзі на крадзяжы на будоўлі... За гэта, сам ведаеш — галава з плячэй. Але я загадаў адхвастаць іх бізунамі — і годзе. Чамусьці падалося, што гэтыя дзецюкі мне могуць спатрэбіцца... І во, бачыш, не прагадаў! У Бетары братоў, хай сабе і самарыцян, ніхто ні ў чым не западозрыць — там цяпер рознай набрыдзі ўдостатку.

На тым і пагадзіліся.

Аднак Манасія і Эфраім, хоць і былі ўжо гатовыя падацца ў Бетар, выправіцца туды не паспелі. Як і ўсіх гараджан, іх агламошыла неспадзяваная вестка пра заўтрашні адыход войска.

Менавіта да братоў Акіла накіраваўся найперш. Каб іхнія сустрэчы не кідаліся ў вочы староннім людзям, Акіла пасяліў Манасію і Эфраіма да рабоў і наймітаў, задзейнічаных на будоўлі. Зносіны галоўнага забудоўшчыка і памагатых выглядалі натуральна. Браты месціліся ў асобным пакойчыку, але гэта

таксама не было рэдкасцю.

Акіла заспеў братаў акурат тады, калі яны пакавалі свае нахітрыя пажыткі.

— Куды гэта вы наважыліся? — адразу ж запытаўся Акіла.

— Ды... гэта самае... усе ж збіраюцца, — разгублена прамармытаў заспеты знянацку Эфраім, і ягоны ўспацелы таў-сташчокі твар наліўся чырванню.

Эфраім увогуле быў увесь круглы, прыземісты, нехлямяжы, ледзьве валюхаўся на сваіх кароценькіх ножках. Манасія ж, наадварот — даўганосы, цыбаты, з перахлябістым тулавам, якое здалёк нагадвала шыбеніцу, бо хадзіў ён зазвычай увагнуўшы шыю. Старонні чалавек нізавошта не паверыў бы, што гэта родныя браты.

— “Усе збіраюцца”... — перадражніў Акіла пісклявы голас Эфраіма. — Аднак камусьці наканаваны шлях на поўнач, а вам — на поўдзень. Ці, можа, забылі, што належыць зрабіць у Бетары?

— Мы падумалі, — уставіў словы Манасія, — што такая надоба адпала сама па сабе... Калі войска сядзе з Ерусаліма, іудзеі пакінуць Бетар і хлынуць сюды. Дык каго ўжо там труціць?

— “Мы падумалі”... — Акіла раздражнёна перадражніў і Манасію, які выпускаў з горла гукі нахшталь перуновых адгалоскаў. — Думаць магу толькі я! А вам належыць слухаць ды выконваць!

Злосць, якая з раніцы назапашвалася ў душы Акілы, выплёскалася на братаў, хоць не яны былі на тое прычынаю. Галоўнага забудоўшчыка гняла думка, што ўсе ягоныя намаганні аказаліся марнымі. Сама болей праз тыдзень мяцежнікі ўварвуцца ў горад, зруйнаюць ці зняважаць помнікі, ад таго, што далася такімі неймавернымі высілкамі, не застанецца і следу. Аднак жа Акіла прыглушыў свой гнеў, бо прыйшоў сюды не дзеля таго, каб “выпусціць пару” на гэтых бязглуздых пуштадомкаў.

— Зрэшты, — ужо спакойна мовіў Акіла, — у нечым вы маеце рацыю. Бетар мяне болей не цікавіць, і ісці туды не трэба. Але ж і збірацца, “як усе”, вам таксама не выпадае. Вы застанецца тут, у Ерусаліме.

— Як гэта? — аслупянеў Эфраім. — Мы не хочам тут заставацца! Не даспадобы нам іўдзейскае асяроддзе!

— Так трэба! — грозна рыкнуў Акіла. — І не для таго я вас тут пакідаю, каб вы з іўдзеямі хеўраваліся! Хаця... Мусіць, усё ж давядзецца... Дык вось: калі мяцежнікі трывала асядуць у горадзе, вам належыць зрабіць тое ж самае, што планавалася ў Бетары. Галоўны аквядук — туды павінна быць скіраваная ваша ўвага... Зразумелі?

Браты, якія ўжо цешылі сябе надзеяй, што не давядзецца, рызыкуючы жыццём, трукіць іўдзеяў, хай сабе і ненавісных, знякавелі, прымоўклі, і толькі праз хвіліну-другую Эфраім, трохі акрыяўшы, паспрабаваў не тое што запырэчыць, а выказаць перасцярогу:

— Іўдзеі ў першы ж дзень кішкі з нас выпускаць... Адно што самарыцяне, а другое — мы ж сталі рымскімі наймітамі...

— Не выпускаць кішкі з твайго чэрава! — зноў узб'юся на крык Акіла. — Ты замест чэрава пакажаш ім свае спіну і азадак! Там жа, мусіць, дагэтуль пісагі ад бізуноў не сышлі. Вось і скажаце, што працавалі пад прымусам, а заўпарціліся, дык і спаласавалі рымскія крыважэры... Тыя пісагі для вас — як пазнака даверу... А тое, што вы самарыцяне, дык на лбе не напісана. Дый не гэта цяпер для іўдзеяў галоўнае — ім бы паболей прыхільнікаў... Ну дык што, задачу засвоілі? — падвёў рысу Акіла, бо час яго прыспешваў. І, не дачакаўшыся адказу, дадаў: — Калі зробіце ўсё як след, я паруплюся, каб вы сталі рымскімі грамадзянамі. Спадзяюся, ведаеце, якія прывілеі мецьмеце з таго... А пакуль трымайце вось гэта, — у руцэ Акілы з'явіўся важкі мяшэчак, які ён з выяўнай пагардай бразнуў на стол. — Тут столькі ж, колькі вы атрымалі напярэдадні, за Бетар. А выканаеце справу, будзеце мець удвая болей.

У Акілы не было сумневу, што гэтага досыць, каб хціўцы не адмовіліся. Зрэшты, адмовіцца зараз, у прысутнасці гаспадара, яны, вядома, не пасмелі б, але што ўзбрыдзе ў іхнія галовы потым, калі гаспадар будзе далёка, — тое немаведама. Абяцаннем жа будучых даброт і ўзнагарод братоў можна зацугляць надзейна: жылы парвучь, са скуры будучь вылузвацца, каб дагадзіць гаспадару і атрымаць абяцанае. Таму Акіла нават не пытаўся, згодныя браты ці не, рушыў да выхаду і ўжо

з парога, злёгка павярнуўшы галаву, паўтарыў:

— Усё трэба зрабіць тады, калі жыццё ў Ерусаліме ўсталюецца. І яшчэ: ні пры якіх абставінах не пакідайце стан мяцежнікаў, трымайцеся з імі дзе б там ні было. Свае людзі ў іхнім атачэнні нам яшчэ спатрэбяцца...

Сваю новую “дыверсію” Акіла з прапрэтарам не ўгадняў, бо атручваць вадку ў ерусалімскім аквядуку патрэбы не было: калі войска, сабраная Адріянам з усяе імперыі, вернецца сюды, яно і так змяце ўсю смярдзуючую погань без асаблівых намаганняў, лічыў Акіла. Але гэта была асабістая помста іудзеям, якія заўтра зробіць марнымі ўсе ягоныя высілкі.

Цяпер Акілу належала давесці да ладу яшчэ адну справу, для яго асабіста дык, бадай, нават болей значную. Трэба нешта вырашаць з Вірсавіяй. Запала, застрала стрэмкаю ў ягоным сэрцы гэтая пекная яўрэйская дзяўчына. Варта было ўжо даўно ўжыць сілу, каб адначасна і незваротна прыбраць яе да сваіх рук, як наложніцу, трымаць побач з сабою, цешыцца ейнаю прыгажосцю і пяшчотаю. Але ён, дурань, спадзяваўся, што зможа грашыма і ўвагаю абудзіць у сэрцы Вірсавіі ўзаемае пачуццё. Вунь нават і хрысціянінам, хай сабе і показным, крывадушным, пагадзіўся стаць — абы зблізіцца, уцерціся ў давер, спадабацца незямной прыгажуні. Не выйшла па-хорошаму, не атрымалася, не зраслося... Тут бы ўжо акурат не валаводзіцца, не распускаць смаркачы, а ляснуць, як кажуць, кулаком па стале, сілком забраць дзеўку ў састарэлага Іуды, які, па ўсім відаць, хавае яе ад ягонага вока. Акіла ж, з ранку да вечара прападаючы на будоўлі, усё адкладваў рашучыя дзеянні на потым, маючы спадзеў, што часу ў яго яшчэ зашмат. І вось сённа высветлілася, што яго няма ўвогуле...

Акіла разумеў: калі зараз ён, як і раней, зробіць наскок на сядзібу Іуды, ніякага плёну гэта не прынясе і Вірсавію ён там не заспее. Хрысціяне, так бы мовіць, трымаюць вушы тырчком, і пра з’яўленне на іхняй тэрыторыі чужынца, тым болей рымскага прыхадня, яны заўважаюць імгненна. А пра яго, Акілу, нават і казаць няма чаго: усе ведаюць, якая ў яго тут нэндза і да каго ён трымае шлях. Так што пагалоска даляціць да Іуды, перш чым Акіла пераступіць уяўную мяжу хрысціянскага паселішча. І тады Вірсавію епіскап справодзіць ці да суседзяў,

ці ўвогуле на другі канец вуліцы. Таму на гэты раз Акіла наважыўся зрабіць сапраўдную аблаву.

Калі вымагала “вытворчая неабходнасць”, Акіла меў права запатрабаваць у Гнея ці нават у самога прапрэтара любую колькасць легіянераў. Аднак гэтым правам ён не скарыстаўся ні разу. Каб кантраляваць наймітаў, Акілу зазвычай хапала тых трох цэнтурый ветэранаў, якія падпарадкоўваліся непасрэдна яму. Вось гэтае ўласнае войска з амаль двухсот састарэлых ваякаў Акіла і вырашыў задзейнічаць для вылазкі ў котлішча хрысціян. На будоўлі ніхто не ўвіхаўся, бо ўжо не было сэнсу, так што няма чаго ветэранам лясы тачыць, няхай патрасуць касцямі.

Ерусалімскі гарнізон месціўся ў цэнтральнай частцы горада, большасцю абাপал плошчы Храма, уздоўж былых крапасных сцен. Цэнтуры Акілы былі нібы прылепленыя да агульнага лагера, кватараваліся там, дзе колісь стаяў палац Макавеяў. Для Акілы было вельмі зручна трымаць сваё нешматлікае войска крыху адасоблена ад легіёна, ён мог кіраваць ім як уздумаецца, не асцерагаючыся насмешлівых ці крывых паглядаў маладых і ганарыстых трыбунаў. Сёння гэтыя абставіны задуме Акілы спрыялі асабліва. Ад стойбішча цэнтурый да Ніжняга горада, дзе з паўднёвага боку ўціскаліся ў перадгор’е халупы хрысціян, — рукой падаць. Да таго ж, аблаву можна правесці амаль незаўважна для астатняга войска, ніхто і не скмеціць, што тры цэнтурыі на кароткі час “адкалоліся” ад асноўных сіл. Ні легату, ні тым болей прапрэтару Акіла не хацеў тлумачыць, для чаго яму спатрэбілася вылазка ў хрысціянскі квартал: калі не засмяюць, дык паздзекуюцца.

Паклікаўшы цэнтурыёнаў, Акіла паставіў перад імі задачу:

— У мяне ёсць падазрэнне, што хрысціяне знюхаліся з мяцежнікамі. Чаго добрага, заўтра, калі мы будзем пакідаць горад, яны паспрабуюць учыніць якое-небудзь паскудства. Паўтараю: гэта толькі падазрэнне. Адно мне вядома дакладна: у хрысціянскім асяродку ёсць дзяўчына, якая часта наведвалася ў Бетар. Відавочна, яна пастаўляла мяцежнікам звесткі пра наш гарнізон. Дзяўчыну я ведаю асабіста — гэта дачка хрысціянскага епіскапа. Я рабіў некалькі спробаў яе затрымаць, аднак ніколі не мог заспець дома... Мы не можам пакі-

нуць лазутчыцу беспакаранай. Да таго ж, калі як след на яе націснуць, магчыма, нам удасца выкрыць змову хрысціян з іудзеямі...

— Бывалыя, навучаныя жыццём і знявечаныя шматлікімі бітвамі цэнтурыёны Атта, Апітэр і Нума добра ведалі пра заляцанні Акілы да дачкі епіскапа, пра ягоную спробу прыбіцца да хрысціянскай хеўры, таму згадка пра “лазутчыцу” магла выклікаць у іх толькі ўсмешку, але цэнтурыёны напускалі на твары сур’ёзнасць, каб не разгневаць свайго камандзіра. Акіла ж, шчыра верачы, што падначаленыя не здагадваюцца, якою хціваю патрэбаю ён кіруецца насамрэч, сурова працягваў:

— Каб лазутчыца ў чарговы раз не выслізнула з маіх рук, стаўлю перад вамі задачу заблакаваць увесь хрысціянскі раён. Ты, Апітэр, ланцугом выставіш сваю цэнтурыю ад варотаў Крыніцы ўздоўж аквядука. Ты, Атта, зробіш абыходны манеўр і зоймеш пазіцыю, пачынаючы ад Вадзяных варотаў. Ты, Нума, заблакуеш тэрыторыю з боку нашага лагера...

— Камандзір, каб як след зрабіць такую блакаду, усяго легіёна не хопіць, — паспрабаваў запырачыць Апітэр, якому выпала перакрыць найбольшы ўчастак. — Ці не прасцей паставіць пасты на ўсіх дарогах і сцежках з поўдня?

— Слухаць і не разважаць! — абсек яго Акіла. — Магчыма, тая блакада ўвогуле будзе залішняю. Пасля таго, як вы зоймеце пазіцыі, я наведу епіскапа Іуду. Калі заспею ягоную дачку, блакада, само сабою, адразу ж здымецца. Калі ж ёй зноў удасца выслізнуць, што найбольш верагодна, вам усім належыць рухацца насустрач адзін аднаму, сціскаць кола, каб ланцуг стаў пятлёй. Пры гэтым трэба абшукаць кожную пабудову, кожны падворак!

— А каго шукаць? — ужо не хаваючы раздражнёнасці, спытаў Нума. — Ні я, ні тым болей мае салдаты тую дзеўку ніколі ў вочы не бачылі.

— Затрымлівайце і вядзіце да мяне ўсіх дзяўчат, якім на выгляд ад шаснаццаці да дваццаці гадоў.

— Ды такіх не адна сотня ў тым котлішчы набярэцца! — яшчэ болей распаліўся Нума.

— Ну, можа, усіх і не варта... Даўганосых ці крывых не чапайце. Тая дзяўчына вельмі пекная. На прыгажунь акурат і

звяртайце ўвагу... Ну ўсё, досыць лішніх пытанняў. На зборы і выхад да адведзеных пазіцый — адна гадзіна.

Моўчкі пакінуўшы Акілу, цэнтурыёны далі волю сваім пачуццям на вуліцы:

— Прыдурак! Трэба думаць, як ратавацца, а ў яго баба наўме!
— сплюнуў Агта.

— І не кажы. Ці ж прыстойна нам, зраненым салдатам, на старасці гадоў з жанкамі ваяваць? — скрыгатнуў зубамі Апі-тэр.

— А каб ты спрах, пракляты Акіла! — нібы падвёў рысу Нума.

Аднак жа нічога не паробіш: загад ёсць загад. Яны, дысцыплінаваныя ваяры, прызвычаліся выконваць любыя загады, нават самыя бязглуздыя. Без дысцыпліны, без строгага падпарадкавання не было б у рымскага войска столькі перамог...

Пакуль цэнтурыі займалі вызначаныя пазіцыі, Акіла паспеў усмак паснедаць, мімаходзь заліўшы ў горла вялікі кубак фалернскага віна, ад чаго ягоны настрой значна палепшыўся.

— Пара! — нарэшце загадаў ён самому сабе, накінуў на плечы баграніцу, якая не была для яго задужа частаю апранахаю, нацягнуў на галаву шалом з рыжым султанам паўзверх.

Прынамсі, Акіла ўвогуле не меў права насіць баграніцу. Тога пурпуровага колеру прызначалася толькі для імператара і прэтарай-суддзяў, ды яшчэ выбітны легат пасля пераможнае бітвы мог наведаць Капітолій ва ўрачыстым адзенні — паладаментуме, падобным на пурпуровы плашч. Нават сенатарам дазвалялася нашываць на тогах толькі шырокую пурпуровую вертыкальную палоску — клавус. Магістраты ж, напрыклад, мелі права на дзве шырокія, а коннікі — на дзве вузкія палосы. Пурпуровы колер быў у Рыме сімвалам улады, з яго дапамогай лёгка вызначаўся сацыяльны статус чалавека. Тут, у Іудзеі, баграніца была дазвольная для аднаго Цінея Руфа, аднак Акілу было на гэта напляваць. Ён лічыў сябе роўным прапрэтару, а Руф не падымаў вэрхал з-за таго, што галоўны забудоўшчык парушае правілы-законы, незаслужана прысвойвае найвышэйшы статус, бо меркаваў, што баграніцу Акіла апранае з дазволу імператара.

Каля ўваходу Акілу ўжо чакалі легіянеры: на гэты раз ён вырашыў наведаць Іуду ў атачэнні цэлага тузіна.

Шлях да патрэбнай хаціны “рымская працэсія” адолела ледзь не падбежкам — Акіла ўсё ж спадзяваўся заспець епіскапа і ягоную дачку знянацку.

Гулка гупнуўшы нагою ў дзверы, не ўзятыя на клямку, Акіла ўваліўся ў пакой. За сталом, як і зазвычай, сядзеў Іуда — зноў жа было бачна, што яго паспелі папярэдзіць...

— Дзе Вірсавія? — з ходу, нават не павітаўшыся, рыкнуў Акіла.

Стары не варухнуўся, па-ранейшаму сядзеў моўчкі.

— Я пытаюся, дзе дачка? Ці ты, можа, аглох, ёлупень? — з гэтымі словамі Акіла схапіў епіскапа за грудзі, ажно трэснула, распаўзлася па шве шэрая, груба скроеная сарочка, прыўзняў старога з месца і амаль ушчыльную прыгарнуў да сваёй морды, чырвонай ад віна, парэпаны, ссохлы твар епіскапа.

— Яе няма... Яна далёка... — нарэшце прашамкаў Іуда нападзакрытым ротам, бо ягоны падбародак падціскаў магутны кулак Акілы.

— Дзе далёка? У суседзяў? Ці яшчэ далей? У-у, гадаўё! Ну нічога, мы яе і адтуль выкалупім, — Акіла зразумеў, што з епіскапа болей не выціснуць ні слова, хоць распні яго на Галгофе, як таго Хрыста. Ён адштурхнуў Іуду ад сябе, той нязграбна плюхнуўся на лаву, не ўтрымаўся і зваліўся на падлогу. Удагонку Акіла піхнуў старога нагою ў чэрава і падаўся з хаціны.

— Ты, ты і ты, — пачаргова ткнуў ён пальцам у грудзі ветэранаў, што стаялі бліжэй. — Ідзіце да цэнтурыёнаў, скажыце, няхай распачынаюць...

Сам жа пачаў аглядваць падворак, зазірнуўшы нават у катух-бакоўку, дзе Вірсавія сапраўды знаходзіла сабе сховішча. Але на гэты раз яе не было і там.

Тым часам здалёк спачатку сцішана-прыглушана, а потым усё гучней сталі даносіцца крыкі, лямант і нават жаночае галашэнне. Легіянеры хоць і без вялікай ахвоты, але ўсё ж змушаныя былі ўзяцца за даручаную справу. Вызыркаваючы маладых і прыгожых дзевак, з мясцовым людям яны не дужа цырымоніліся, калі трэба было, зрывалі хусцінкі, нізка насуну-

тыя на твары, пераварочвалі рызманы, зазіралі пад ложку. Дзяўчат, якіх хоць збольшага л’га было лічыць “не страшнымі”, выганялі на вулку, дзе яны прыбіваліся да натоўпу, спярша нешматлікага, а з часам шматлюднага аж занадта.

Насельнікі адразу скмецілі, што легіянеры заганяюць у натоўп толькі найпекнейшых дзяўчат, таму па хрысціянскім паселішчы пранеслася пагалоска:

— Рымляне збіраюцца пакідаць Ерусалім і самых лепшых нашых дзявок хочуць прыхапіць у рабства!

Пасля гэтае здагадкі лямант усчаўся зусім неймаверны:

— Не аддам! Лепей мяне забярыце! — крычалі і галасілі жанкі, прытульваючы да грудзей сваіх крывіначак ці хапаючы легіянераў за пярэвязі і понажы.

— За што вы нас так?.. Мы ж уладзе нічога благога не зрабілі, жылі ў злагодзе... — стрымана выказвалі сваю крыўду мужчыны.

Хто-нікто з легіянераў спрабаваў супакоіць насельнікаў, абяцаў, што неўзабаве ўсе вернуцца дахаты, але хрысціяне ім не верылі.

Праз гадзіну суцэльнага вэрхалу да хаты Іуды сагналі не меней як сотню маладзіц.

— Няхай стануць у два шэрагі! — загадаў сваім памагатым Акіла.

Дзявок, якім ніколі не даводзілася стаяць у страі, легіянеры пачалі расштурхоўваць у належных кірунках, выцягваць натоўп у дзве простыя лініі. Многія з іх трымалі ў руках клункі, спехам прыхопленыя ў далёкую і незваротную, як меркавалі, дарогу, у бальшыні з вачэй каціліся слёзы.

Акіла зайшоў у край няроўнай стракатай шарэнгі і стаў павольна рухацца ўздоўж яе, зазіраючы ў твар кожнай дзяўчыне. Калі ж якое-небудзь задужа сарамлівае дзяўчо скіроўвала позірк долу, ён пальцам чапляў яе падбародак і рэзка тузаў уверх.

Сярод юных хрысціянак было нямала сапраўдных прыгажунь. Акіла падумаў, што некаторых з іх ён з задавальненнем прыгарнуў бы да свайго цела... Але, на жаль, не час. Дый з Вірсавіяй нікому з гэтых юных стварэнняў усё ж не параўнацца. А яе, Вірсавіі, у шарэнзе акурат і не было.

Іуда не схлусіў Акілу, што ягоная дачка “далёка”. Пасля візіту Рашбі епіскап зразумеў, што ў ерусалімскіх хрысціян наперадзе цяжкія часіны. Калі іўдзеі захопяць горад, літасці ад іх не будзе. Таму адзінаверцам ён даў параду:

— Калі ў каго з вас ёсць сваякі за межамі Ерусаліма, выпраўляйцеся да іх. Вядома ж, не назаўсёды, а хоць бы на нейкі няпэўны час, пакуль рымляне, як некалі, не вернуцца ў Святы горад. А што вернуцца, дык у гэтым у мяне сумневу нямашка...

Хто-кольвеч паслухаўся мудрага дарадчыка-настаўніка і, сабраўшы няхітрыя манаткі, пакінуў наседжанае жылло. Сваю досыць шматлікую сям’ю наважыўся вывезці ў няблізкую Віфанію сусед і бліжэйшы паплечнік епіскапа Мешулам. Там, у Віфаніі, жыў малодшы брат Мешулама, які, відавочна, у прытулку не адмовіць. Іуда папрасіў, каб сусед прыхапіў з сабою Вірсавію, бо здагадваўся, што ненавісны Акіла напярэдадні адступлення можа зрабіць яшчэ адну спробу завалодаць дзяўчынаю. І вось бач ты — як у ваду глядзеў. Прыпёрся-такі Акіла са сваёю хеўраю, ды яшчэ такога гвалту нарабіў...

А ён, Акіла, раз’ятраны з-за таго, што і на гэты раз, нягледзячы на шчыльную аблаву, давядзецца пакінуць сядзібу Іуды ні з чым, вызверыўся на дзёвочку:

— Ну, чаго стаіце, курыцы бязмозгляя?! Прэч адсюль, пакуль бізуноў не паспыталі!

Хто адразу кінуўся бегчы ў бок сваёй хаты, а хто няўцямна, неўразуменна, сапраўды, як тая курыца, азіраўся навокал, не кранаючыся з месца і не верачы сваім вушам. Толькі калі легіянеры пачалі таўхаць іх у плечы, вулка, нарэшце, апусцела.

— Вы таксама вядзіце сваіх людзей у лагер, — даў адмашку цэнтурыёнам Акіла, а сам зноў ступіў на парог Іудавай хаты. Стары ўжо акрыяў, стоячы на каленях, апантана маліўся на кут. Іуда чуў крыкі і лямант, зразумеў, што за межамі хаты дзеецца штосьці жахлівае, але не выходзіў, бо прадчуваў: ягонае з’яўленне толькі падалье масла ў агонь, яшчэ болей раз’юшыць Акілу. А памагчы людзям ён усё адно не зможа.

Акіла моўчкі падышоў да епіскапа і, шырока размахнуўшыся, ззаду вутнуў яму кулаком у сківіцу. Стары гулка заваліўся набок, грукнуўшыся галавою аб сцяну.

— Гэта табе пакуль што задатак, — паціраючы забалелы кулак, зацята мовіў Акіла. — Хай толькі не пабачу Вірсавію наступным разам... Атрымаеш напоўніцу. Так што беражы дзеўку... Для мяне і дзеля свайго жыцця.

Аднак гэтых слоў Іуда не чуў — страціў прытомнасць. З краёчку ягоных вуснаў сцякала тонкая ручаінка крыві...

3 рук у рукі

У ноч напярэдадні выступу ў Ерусаліме ніхто не спаў, апрача, можа, дзяцей. Зрэшты, іх у горадзе было няшмат. Сем'яў у традыцыйным сэнсе, калі не лічыць хрысціянскіх, тут амаль не было. Дый каму іх ствараць? Іудзеі, усе да аднаго, сышлі адсюль ужо даўно, а прыхадні, большасцю найміты, задзейнічаныя на будоўлі, сваё знаходжанне ў паўразваленым горадзе лічылі часовым, ледзь не кожнага з іх недзе чакалі ўласныя сям'я, жытло...

Каб задаволіць плоцкія патрэбы наймітаў і салдатаў, у Ерусаліме боўталася ўдостатку “жрыц каханья”, гетэр. Яны ўвогуле былі неад'емнай, узаконенай часткай рымскіх легіёнаў — і ў паходзе, і на стаянцы. Грошай, вядома ж, гетэрам ніхто не плаціў, “працавалі” яны толькі за харч, аднак удзячныя легіянеры, асабліва пасля пераможных бітваў і рабаўнічых паходаў, шчодро адорвалі іх грашыма і каштоўнасцямі.

У горадзе, асабліва на ўскраінах, усю ноч палыхалі вогнішчы. У паветры стаяў пах свежыны і смажаніны: той, хто меў хоць якую жыўнасць, скручваў ёй галовы, выпускаў кішкі. Авечак, коз ды курэй у няблізкі шлях з сабою не павалачэш, а харчовыя запасы ў дарозе яшчэ як спатрэбяцца.

У любы агмен, інакш кажучы, паход, рымскае войска звычайна выпраўлялася на самым досвітку. Рухацца належала не менш як сем гадзін у дзень, пры гэтым салдаты, абцяжараныя грувасткаю паклажаю, ледзьве адольвалі пятнаццаць міляў. Таму, калі яшчэ не ўзышло сонца, над лагерам легіёна разнёсся пранізлівы гук тубы — доўгай металічнай трубы. Ёй адразу ж пачалі адгуквацца шматлікія корну — амаль круглыя і таксама металічныя рогі, якія перадавалі сігналы па маніпулах. У

рэшце рэшт, усе гукі зліліся ў адну суцэльную какафонію, якая абвясчала пра агульны збор легіёна.

Легат Гней не ўхваляў рашэнне прапрэтара пакінуць Ерусалім, аднак змушаны быў падпарадкавацца. І калі ўжо выпала Гнею такая ганебная для кожнага ваяра доля, ён хацеў надаць гэтаму дзейству годнасці, нават пыхлівасці, каб не выглядала адступленне, як звычайныя ўцёкі.

Неўзабаве ўвесь легіён — маніпулы, кагорты, конніца — выстраіўся на плошчы Храма. Саюзнікам і дапаможным войскам месца тут не хапіла, і яны запоўнілі прылеглую вулку. Гней з задавальненнем адзначыў для сябе, што ўсё рабілася злагадна, без мітусні, хоць падобныя пастраенні праводзіліся толькі зрэдчас, у неспакойнай правінцыі болей увагі надавалася баявой вывучцы.

Акурат тады, калі шэрагі легіянераў застылі ў простых лініях, у суправаджэнні ліктараў на плошчы з'явіўся Ціней Руф, а амаль што следам за ім — і Акіла. Ні той, ні другі не былі апранутыя "пры парадзе", бо, у адрозненне ад Гнея, яны не дбалі пра нейкую годнасць, ім карцела без лішніх прыгод і як мага хутчэй выбрацца з гэтага ненавіснага горада.

— Ты скажаш легіёну слова на дарогу? — запытаўся Гней у прапрэтара.

Руф зморшчыў твар:

— Ды якое тут слова? І так усё зразумела. Калі хочаш, можаш сам...

Легат змераў прапрэтара пагардлівым позіркам, павярнуўшыся да войска, зрабіў тры крокі наперад і ўзняў руку. Лёгка гул, які лунаў над шэрагамі, адразу ж прыціх.

— Салдаты! Мае слаўныя ваяры! — наколькі мог, гучна выкрыкнуў легат. — Сёння мы пакідаем Ерусалім. Але няхай вас не гняце сумленне за тое, што змушаны адступіць. Вы ў гэтым не вінаватыя, і ваша годнасць не застанецца пасаромленай. Можце лічыць, што гэта неабходны манеўр. Прыйдзе час, і мы вернемся сюды. Ён, гэты час, наступіць вельмі хутка!

У Гнея не ляжала душа да доўгай прамовы, бо нагода для яе была зусім не радаснай. Ён толькі і дадаў яшчэ:

— У час агмену прашу захоўваць належны парадак і дысцыпліну — як і належыць рымскаму войску!

Легат даў знак музыку, які стаяў непадалёку, і прастору зноў абудзіла туба. У войску, што стаяла на плошчы, пачаўся рух.

На ўскраіне горада, там, дзе пачыналася дарога на Антыпатрыду, першымі з'явіліся спекуляторы — лёгка ўзброены атрад разведчыкаў, якім належала рухацца далёка паперадзе асноўнай калоны, каб свочасова выявіць магчымага непрыяцеля, вывучыць мясцовасць і выбраць прыдатнае месца для наступнага лагера. Прынамсі, гэтую дарогу мяцежнікі перакрыць яшчэ не паспелі, абапал яе мястэчкі не бунтавалі, аднак перасцярога, лічыў Гней, лішняю не будзе.

Коннікі, ды яшчэ лёгкая пехота, ішлі ў авангардзе. Коннікаў, дарэчы, у легіёне было няшмат, усяго 10 турмаў па 30 чалавек кожная. Рымляне ўвогуле лічылі конніцу не надта ўдалым вайсковым злучэннем. Карысць ад яе была толькі тады, калі вораг беспарадкава ўцякаў. А супраць пяхоты, узброенай дзідамі і дроцікамі, яна змагалася не надта паспяхова.

Коннікі трымаліся самавіта, напышліва, хоць і сядзелася ім на конскіх спінах трохі мулката, бо ні сёдлаў, ні страмёнаў пад імі не было, — адны толькі шпоры. Затое медныя панцыры, шаломы і шчыты зіхцелі на сонцы, як залатыя. Гэткі ж бляск сыходзіў з металічных налобнікаў і нагруднікаў, замацаваных на конях. З левага боку ў кожнага ездака матляўся доўгі пляскаты меч, якім зручна было секчы галовы звысака, а ў руках коннікі трымалі таксама доўгія і вострыя дзіды — трагулы.

Лёгкія пехацінцы — прашчнікі і лучнікі — у параўнанні з коннікамі выглядалі амаль безабароннымі. Зрэшты, абараняцца ім і не выпадала. Прашча, складзены ўдвая рэмень, ды лук дазвалялі ім трымаць непрыяцеля на адлегласці. У калчане кожнага лучніка меліся два тузіны паўмятровых стрэлаў, вырабленых з чароту ці з лёгкага дрэва. На вастрях — жалезныя наканечнікі.

Галоўныя сілы легіёна, падзеленыя на дзесяць кагортаў (у кожнай — па 600 ваяроў) рухаліся ў адной калоне. Стаяла невыносная спека, таму пад панцырамі ў легіянераў былі толькі ваўняныя кашулі-безрукаўкі. Свае шаломы, замацаваныя пярэв'язямі, яны неслі на грудзях спераду. Султаны месціліся

асобна. Яны ўвогуле ўтыкаліся ў шаломы толькі напярэдадні бітвы. У левай руцэ кожны салдат трымаў паўцыліндрычны чатырохкутны шчыт, скутум, выраблены з лёгкіх дошак і абцягнуты скураю вала. Усе шчыты па краях былі абабітыя меднымі палосамі, а пасярэдзіне мелася металічная выпукласць — шышак. Каб не сапсаваць ці пашкодзіць, легіянеры, як і зазвычай у паходзе, неслі свае шчыты, загарнуўшы іх у скураныя чахлы.

На правым баку ў салдатаў віселі кароткія, на тры чвэрці аршына, з прамым двустрым клінком мячы-гладыусы, засунутыя ў ножны-вагіны. Побач тырчэлі кінжалы, падобныя на гладыусы, толькі карацейшыя. Двухмятровыя кідальныя дзіды, накіраваныя вастрыямі ўверх, нагадвалі частакол. Гэткай дзідай, калі яе ўдала шпурнуць, прабіваліся і шчыт, і панцыр.

Але не толькі зброяй былі абцяжараныя легіянеры. Кожны з іх валок на сабе запас харчу, разлічаны на паўмесяца, посуд, кош, вяроўку, сякеру, рыдлёўку, а некаторыя яшчэ нават і калы для абсталявання будучага лагера. Усё гэта важыла амаль столькі ж, як і сам салдат. Не дзіва, што калона рухалася нетаропка, замаруджана.

Легат Гней, седзячы на вараным кані, ехаў паперадзе асноўнага войска, услед за авангардам. Трохі ззаду ад яго, стромка трымаючыся на конскай спіне, знаходзіўся сцяганосец. Зрэшты, замест звыкллага сцяга ягоная рука сціскала простае, без аніякіх упрыгожанняў дрэўка, на якім толькі і было пазначана: “X легіён”. Зверху да дрэўка быў замацаваны сярэбраны арол — галоўная святыня і сімвал кожнага легіёна.

А вось паперадзе кагортаў і маніпулаў сцяганосцы неслі на пасярэбраных дрэўках сапраўдныя палотны чырвонага колеру. На іх былі намалёваныя ваўкі, дзікія кабаны, львы ды іншыя драпежнікі, а на дрэўках адзін пад адным начэпленыя розныя вянкi, сярэбраныя чаканныя карцы ды паўмесяцы, уручаныя за ваенныя заслугі, ці проста амулеты. На прыбітых да дрэўка дошчачках былі пазначаны нумары кагортаў і маніпулаў.

Яны, сцягі, прызначаліся не толькі для трыумфаў, пастраенняў і ўвогуле знешняга лоску. Падчас бітваў сцяганосцы, гэтак жа, як і трубачы, знаходзіліся ззаду, побач з камандзірам, які

пры дапамозе гукавых сігналаў і сцягоў манеўраваў атрадам, перакройваў баявыя лініі.

Замыкаў калону абоз. Над ім увесь час стаялі грукат, скрыгат, ляскат. На конскіх павозках і наўючаных мулах везлася ўсё, без чаго войску не абысціся ніяк: запасы зброі, ваенныя машыны, правіянт, намёты...

Аднак жа і на абозе калона не абрывалася. Яшчэ болей шуму-гаму сыходзіла ад беспарадкавай і, як здавалася, бясконцай чарады ерусалімскіх насельнікаў, якія палічылі за лепшае падацца ў няблізкі шлях услед за войскам, бо, так лічылі яны, зносіны з мяцежнікамі-іудзеямі нічога добрага ім не зычаць. З клункамі, з торбамі, пешшу і на павозках, як глыбакаводная рака з возера, гэтая чарада шумна выцякала з Ерусаліма, і здавалася, што неўзабаве горад апусцее зусім...

Праз дзень ужо іншае войска сыходзіла з яшчэ аднаго горада — з Бетара.

Вестка пра тое, што рымляне пакінулі Ерусалім, даляцела сюды праз самы кароткі час. І цяжка было вызначыць, чаго яна прынесла болей: радасці ад таго, што вуліцы Святога горада ўжо не топчуць акупанты, ці прыкрасці з-за ўпушчанай магчымасці паквітацца з імі напоўніцу, бо іудзейскае войска ўжо адчула сваю сілу, і з адным легіёнам, пакуль да яго не прыйшло падмацаванне, магло, безумоўна, справіцца.

Гэткія ж супрацьлеглыя пачуцці апаноўвалі Акібу і Бар Кохбу. Святар быў задаволены тым, што Ерусалімам удалася авалодаць без залішняй крыві, а ваяўнічы Сімон бедаваў, што не зможа як след разлічыцца з рымлянамі за паразу, атрыманую ў родным мястэчку.

Пра тое, што заўтрашнім ранкам войска рушыць у Святы горад, насельнікам Бетара абвяшчаць не было патрэбы. Усе ўжо заныдзелі ад чакання, і вестка пра зыход акупантаў з Ерусаліма стала найлепшым сігналам да збораў.

Прагарцаваўшы на сваім белым кані па галоўнай вуліцы, першым выехаў за крапасную сцяну Бар Кохба. Услед за ім пранёсся тузін аховы, якою Сімон паспеў ужо разжыцца. Сярод ахоўнікаў быў і Архелай, зрэшты, ён яе ачольваў. Архелай увогуле стаў, як кажуць, праваю рукою камандзіра, выконваў самыя адказныя ягонныя даручэнні.

Бар Кохба планаваў зрабіць гэты дзённы пераход зладжаным, арганізаваным, каб апалчэнне хоць знешне мела падабенства з рымскім войскам. Усім атрадам ён загадаў рухацца ў строгім парадку, адзін за адным: спярша — злучэнні наймітаў, як найбольш падрыхтаваныя і баяздольныя, за імі — тутэйшыя, іўдзейскія згуртаванні, і толькі напрыканцы — як каму ўздумаецца.

Але ўжо пры пастраенні Сімон зразумеў, што нічога талковага з ягонай задумы не атрымаецца. Калі найміты, хоць трохі прывучаныя да парадку, так-сяк вытрымлівалі шэрагі, дык мясцовыя ваякі няўцямна збіваліся ў кучы, тыцкаліся адзін у аднаго, перш чым разумелі, што ад іх патрабуецца.

— А-ах, хай будзе як будзе, — у рэшце рэшт махнуў рукою Бар Кохба, так і не здолеўшы ўпарадкаваць сваё войска.

Ён толькі палічыў, што паперадзе абавязкова павінен ехаць сам з уласнаю світаю — гэта прыдасць калоне хоць трохі пампезнасці.

За горадам Бар Кохба і ягоныя ахоўнікі прытрымалі коней, каб не адрывацца далёка наперад. Калона адразу ж высыпалася за крапасную сцяну і гаманліва рушыла за сваім камандзірам, уздымаючы неймаверную кураву. З узбочынаў да яе прыбіваліся новыя атрады, якія мелі лагеры за межамі сцяны, таму калона пачала ўвогуле нагадваць стракаты натоўп. Людзі, мулы, павозкі — усё гэта змяшалася ў адну жывую масу, гуло, варушылася, а часам нават і лялася.

Быў ужо глыбокі вечар, калі перад вачыма Бар Кохбы, які ўз'ехаў на горную граду, у нізіне раскінуўся велічны Ерусалім. Дагэтуль ён ніколі не быў у Святым горадзе, таму ад невядомага, шчымлівага пачуцця ў яго засадніла ў горле...

У гэты час апошнія атрады дый проста насельнікі, якім карцела пабачыць Ерусалім, толькі-толькі выбіраліся з Бетара...

Калі конь Бар Кохбы ступіў на ўскраінную вуліцу, ніхто не сустракаў вызваліцеляў радаснымі воклічамі. У горадзе проста амаль не засталася людзей, апрача хрысціян ды рэдкіх мяшчан, якім было ўсё адно, пад якою ўладаю жыць. Толькі ўжо на плошчы Храма, куды найперш хацеў патрапіць Бар Кохба, вызваліцеляў пачалі вітаць адзінокія ерусалімцы. Сярод іх былі браты Эфраім і Манасія...

Акіба, як і астатнія святары, большасцю састарэлыя ці ўвогуле нямоглыя, вырашыў перабірацца ў Ерусалім на наступны дзень, калі схлыне людская каламуць. Павозкі былі падрыхтаваныя загадзя.

Крыху болей чым за адны суткі ціха і некрывава Ерусалім, так бы мовіць, перайшоў з рук у рукі. Пераможаныя пакінулі горад пыхліва і ўрачыста, а пераможцы ўступілі ў яго без аніякага ўшанавання...

Слёзы Архелая

Пустэльны Ерусалім пакінуў у душы Архелая панурае ўражанне. Калі ён напярэдадні наведваўся сюды з рабі Рашбі, горад, як яму тады здалася, выглядаў досыць прыстойна і нават прывабна. Гэта, можа, таму, што сярод тых жа руінаў, напалову ўзведзеных пабудоў снавалі, мітусіліся, кішэлі людзі, вуліцы поўніліся іхнімі галасамі. Цяпер жа горад нагадваў велізарныя паўразбураныя могілкі...

Вядома ж, Архелаю найперш карцела апынуцца ў хрысціянскім квартале, каб пабачыць Вірсавію, думкі пра якую вярэдзілі яго неадступна. Аднак у першы дзень не выпадала ніякае магчымасці адлучыцца хоць на хвілінку. Даручэнні і загады сыпаліся ад Бар Кохбы, як гарох, войска трэба было размеркаваць па горадзе ці за яго межамі, дый шмат часу занялі пошукі прыдатнага памяшкання для самога Бар Кохбы. У рэшце рэшт, была абраная Фазаелева вежа, якую толькі што пакінуў рымскі прапрэтар. Ціней Руф прыхапіў з сабою ўсё, што мог, нават некаторую мэблю, не кажучы ўжо пра аздобу, а тое, што забраць было немагчыма, загадаў раструшчыць у хлам. Для прытулку вежа была здатная яшчэ і таму, што месца ў ёй удостатку. І хопіць не толькі для камандзіра з ягоным атачэннем, але і для вышэйшага святарскага люду, тым лікам і для Акібы. Ён, Акіба, даведаўшыся, якое жылло яму прапануецца, напачатку скрывіў твар, бо неўспадоб былі шыкоўныя харомы, але потым, падумаўшы, даў згоду. Палічыў, што яно, можа, і найлепш, калі Сімон будзе амаль побач, мовіць так, пад рукою: мецьмецца добрая магчымасць на яго ўплываць...

Калі клопатаў-сумятні трохі паменшала, Архелай усё ж наважыўся завітаць да Вірсавіі. Нікога з ахоўнікаў вырашыў з сабою не браць, каб ягонае з'яўленне ў ціхім паселішчы не нагадвала пагрозныя Акілавыя наскокі, пра якія паспела яму расказаць Вірсавія. Дый не хацеў юнак дачасна выстаўляць на чужыя вочы свае пачуцці.

Вуліцы Ерусаліма хоць і былі шырэішымі, чым у Бетары, але па іх снавала столькі апалчэнцаў, што конь Архелая ледзь не грудзьмі рассякаў іхнія скопішчы, пакуль не апынуўся на мяжы хрысціянскага квартала. Як гэта ні дзіўна, але яго не захлынула людская хваля. Мяцежнікі, нягледзячы на суцэльную цеснату і таўкатню, не імкнуліся “акупаваць” гэты невялікі кавалак тэрыторыі, бо на ёй жылі людзі, і яны, змушаныя ўзяць у рукі зброю, большасцю былі сяляне і не мелі звычкі псягаць на чужое жытло. Дый да хрысціян у простага іўдзейскага люду асаблівай агіды ці нянавісці не назіралася, а святары ды камандзіры чамусьці пакуль што маўчалі, не давалі ніякай каманды на пагром...

Адчуўшы прастору, жарэбчык акрыяў, пажвавеў і самахоць перайшоў на лёгкі алюр. Архелай яго не стрымліваў, яму, па праўдзе кажучы, увогуле хацелася прагарцаваць па вуліцах наўзгалоп, каб хутчэй апынуцца каля жаданых веснічак, а заадно паказаць Вірсавіі сваю заліхвацкасць.

Устрывожаныя, нават перапалоханыя хрысціяне не высювалі насоў са сваіх хацінак, не ведаючы, чаго ім чакаць ад новае ўлады, якая, да таго ж, варожая. Таму сотні вачэй з насцярогай і ўпотаікі сачылі за адзінокім узброеным коннікам, які правіўся ў глыбіню іхняга паселішча. Калі коннік спыніўся каля падворка епіскапа, агульная трывога толькі ўзрасла: няйнакш, узброены чалавек хоча зрабіць іхняму га-лоўнаму святару нешта благое ці ўвогуле забраць яго для справы.

Гэтая нязвыклая цішыня ды пільныя таемныя позіркы, якія Архелай адчуваў на сабе, прыгняталі яго: здавалася, невыказны страх вісіць у паветры.

Архелаю, вядома ж, хацелася, каб Вірсавія згледзела яго здалёк, выбегла насустрач, ён рэзка нацягнуў бы аброць, ад чаго жарэбчык узняўся б на дыбкі, Вірсавія, напэўна, спало-

халася б, а ён спрытна саскочыў бы і схпіў тоненькае дзяўчо ў абдымкі... Але нічога падобнага не здарылася. Каля сядзібы Іуды было вусцішна гэтак жа, як і паўсюль навокал. Архелай, накінуўшы край аброці на каменны выступ, пяравіў на сабе добра-такі пакамечаную за гэтыя мітуслівыя дні вопратку, далонню збольшага прыгладзіў непаслухмяныя бялявыя валасы і ступіў у двор. Сагнутым пальцам лёгка пастукаў у дзверы. Ніхто не адгукнуўся. Гэта зусім насцярожыла Архелая, надзея на тое, што зараз ён пабачыць Вірсавію, хоць яшчэ і не згасла, але затрапяталася, скурчылася ў ягонай душы.

Павольна расчыніўшы дзверы, юнак з прыхаду нікога не заўважыў, і толькі ў глыбіні пакоя, у паўцёмрадзі, вочы згледзелі не надта самавіты ложка, на якім, падобна, знаходзілася жывая істота. Архелай падышоў бліжэй. На ложку ляжаў ссівелы стары чалавек, цела яго нічым не было прыкрытае. Павекі старога, хоць і прымружаныя, злёгка ўздрыгвалі, і гэта выдала, што ён не спіць.

— Епіскап Іуда? — ці то спрабуючы звярнуць на сябе ўвагу, ці то пытаючыся, прыглушана мовіў Архелай, хоць чамусці не сумняваўся, што гэта і ёсць бацька Вірсавіі.

Стары маўчаў. Пасля подлага ўдара Акілы, а найболей з-за таго, што моцна стукнуўся галавою аб сцяну, Іуда ўжо чацвёрты дзень быў прыкаваны да ложка, а калі спрабаваў устаць, нават прыўзняцца, пачынала ванітаваць, перад вачыма плылі чорныя кругі.

Пасля адыходу Акілы епіскапу не давялося чакаць помачы доўга, адразу ж у ягоную хату набілася процьма людзей, Іуду перанеслі на ложка, а саматужная і зусім састарэлая мясцовая лекарка Кармэла, прысеўшы на краёчак і абмацаўшы галаву беспрытомнага Іуды, загадала ўсім неадкладна выйсці з хаты, бо епіскапу, калі ён, дай Божа, ачуняе, найперш спатрэбіцца спакой.

Потым Кармэла цэлую ноч рыхтавала нейкія зёлкі, вядомыя толькі ёй адной, і наказала мажной суседцы епіскапа Ніры, якая падахвоцілася стаць сядзелкай, паіць імі Іуду тры разы на дзень увесь гэты час. Ніра амаль не адыходзіла ад нямоглага старога, хоць вялікай патрэбы ў тым не было, хіба што

толькі для таго, каб праганяць наведнікаў, занепакоеных здароўем святара, якія напачатку ішлі сюды цугам, нягледзячы на забарону Кармэлы.

Зрэдчас Ніра пакідала Іуду аднаго, каб тое-сёе зрабіць на сваім падворку, згатаваць ежу для траіх дзяцей і мужа Шамая, хоць ён і сам упраўляўся як след. Архелай акурат і заспеў Іуду, калі Ніра на кароткі час адышла.

— Епіскап?! — ужо гучней паўтарыў Архелай.

Стары, нарэшце, прыўзняў павекі, адгукнуўшыся на незнаёмы голас і ўзіраючыся ў чалавека, ад якога не чакаў нічога добрага.

— Што з табою? Чаму ты спіш сярод белага дня? Ці, можа, захварэў?

Іуда ці не паспеў, ці не здолеў нешта адказаць, аднак Архелай спуджана здрыгануўся, бо пачуў за спінаю грубы жаночы голас:

— Адыдзі ад яго! Ці не бачыш, што старому нямогацца? І ўвогуле — што табе трэба, якога ляду ты сюды прыйшоў?

Ніра, згледзеўшы каля суседняга падворка жарэбчыка, маланкай сіганула ў хату Іуды, каб засцерагчы ці нават абараніць епіскапа ад невядомага прыхадня.

Архелай рэзка павярнуўся, убачыў перад сабою магутную, аж занадта таўстую кабеціну і зніякавеў, разгубіўся, нібы падлетак, заспеты на шкодзе кімсьці дарослым.

— Я... мне... Я шукаю Вірсавію... — толькі і здолеў пралепятаць збянтэжаны Архелай.

— Вірсавію? — перапытала Ніра. — А хто ты такі, каб яе шукаць?

Юнак ніяк не мог падабраць словы, каб патлумачыць жанчыне, што змусіла яго завітаць сюды, і нечакана нават для самога сябе выпаліў:

— Я кахаю яе!

Няўцямным позірам Ніра ўперлася ў хлопца, і колькі хвілінаў яны моўчкі пазіралі адно на аднаго.

— І калі ж гэта ты паспеў у яе закахацца? — нарэшце з іранічнай усмешкай запыталася жанчына. — Нешта я дагэтуль тут цябе ніколі не бачыла. Гідон, суседскі хлопчык, сын Мешулама, да Вірсавіі заляцаўся — гэта праўда. Але ж ён смаркач

зусім, ейны равеснік. Зрэшты, і ты вунь ад яго далёка не адышоў — дзіцё дзіцём...

— Якое я табе дзіцё?! — узвіўся Архелай і, каб пацвердзіць сваю даросласць, з гонарам дадаў: — Я, між іншым, у самога Бар Кохбы начальнікам аховы служу!

Ад аднаго толькі імя Бар Кохбы твар Ніры імгненна перакасіўся ад жаху. І як гэта яна адразу не дапяла, што незнаёмы прыхадзень, ды яшчэ коннік, мог быць толькі з іўдзейскага войска? Дагэтуль новыя гаспадары горада не чапалі іх, хрысціян, а зараз, мусіць, пачнецца... Нездарма, ох, нездарма завітаў сюды гэты юнак, тым болей што ён, калі не хлусіць, начальнік аховы...

Архелай скмеціў, як змянілася ў твары жанчына, і для сябе патлумачыў гэта не ейным спалохам, а павагаю да ягонага вялікаможнага статусу.

— Дык дзе Вірсавія? — ужо са сталёваю ноткаю ў голасе запытаўся Архелай.

— Я не ведаю... Дый адкуль мне ведаць? Гэта ж не мая дачка... — рашучасць і самавітасць прапалі ў Ніры зусім.

Архелай не ўяўляў, як дамагчыся ад жанчыны праўды. А яна, па ўсім бачна, пра Вірсавію досвед мае... Але ж ён не звер, каб запалохваць ці ўжываць сілу.

— Скажы, я вельмі прашу... нічога благога я Вірсавіі не зычу... Мне б толькі пабачыць яе, — змякчэлым голасам папрасіў юнак.

— Я нічога не ведаю...

У распачы Архелай ужо хацеў пасунуцца да дзвярэй, але нечакана ззаду, за сваёю спінаю, пачуў ціхі голас старога:

— Падыдзі сюды...

Калі Архелай, крыху схіліўшыся, застыў перад епіскапам, дык пачуў радаснае для сябе:

— Я скажу табе, дзе Вірсавія...

Іуда чуў размову Архелая з Нірай і зразумеў, што за хлопец да яго завітаў. Тады, калі епіскап развітаўся з рабі Рашбі, у хату адразу ж літаральна ўляцела Вірсавія — усчырванелая, узрушаная, з вачэй так і праменілася радасць.

— Татачка, я закахалася! — з парога выгукнула яна і, падбегшы да старога, цмокнула яго ў шчаку.

— Калі ж гэта ты паспела? — разгубіўся Іуда. — Няўжо, нарэшце, Гідона ўпадабала?

— Гідон — харошы хлопец. Але ён для мяне проста сябар... Я закахалася ў іншага!

— І хто ж з нашых хлопчаў можа адчуваць сябе шчаслівым?

— А чаму ты вырашыў, што ён з “нашых”? Ён якраз зусім не наш...

Апошнія словы Вірсавіі насцярожылі Іуду.

— Як гэта?.. Што ж, раскажвай...

Вірсавія ніколі не трымала за душою ніякіх таямніц ад бацькі. Дый якія могуць быць асаблівыя таямніцы ў толькі што саспелай дзяўчыны? І Вірсавія распавяла бацьку пра нечаканую сустрэчу з Архелаем, а з-за таго, што памяць у яе маладая, учэпістая, дык яна нават амаль слова ў слова пераказала ўсю размову з упадабаным хлопцам.

Слухаючы Вірсавію, назіраючы, якім шчасцем свеціцца ейны твар, Іуда разумеў, што ў сэрцы дарослай, лічы, дачкі сапраўды ўспыхнула вялікае пачуццё... Гэтак можна было б толькі парадавацца, бо сапраўднае каханне — дар Божы, і не кожнаму ён даецца. Дый хлопец, які гэтак жапаў у душу Вірсавіі, пэўна ж, неблагі. Вунь колькі выпала яму нястач ды нягодаў — не меней, чым самой Вірсавіі. А глядзі ж ты, не ашчацініўся, не азлобіўся... Адно толькі вярэдзіла думкі Іуды, і ён асцярожна выказаў гэтак Вірсавіі:

— Яно ўсё добра, дачушка, але... Хлопец жа твой, Архелай, — прававерны іўдзеі. А ты ж ведаеш, як яны да нас ставяцца... Каб не было гэтак для вас неадольнаю перашкодаю...

Вірсавія імгненна зніякавала, “пагасла” — ёй, закаханай, як кажуць, з першага позірку, і ў галаву не прыйшла гэтая непрыемная акалічнасць. Але ў наступны момант яна зноў ажывілася, зашчабятала:

— А хіба ж нашыя продкі, татачка, некалі таксама не былі прававернымі іўдзеямі? Дый увогуле: хіба ж нават язычнікі, не толькі іўдзеі, усё часцей не прымаюць нашу веру? Дык чым жа Архелай горшы? Мне здаецца, ён вельмі разумны, а душа ягоная чыстая, шчырая, і яна ўспрыме нашага Хрыста як адзінага Сына Божага...

Іуду не было чым запырэчыць дачцэ. У рэшце рэшт, яму, епіскапу, акурат і належыць збіраць у статак “блудных авечак”. Іуда толькі і сказаў:

— Пабачым, дачушка... Як Бог дасць...

І вось цяпер, калі абраннік Вірсавіі аб’явіўся ўвачавідкі, Іуда вырашыў, што яго акурат і паслаў Бог. Паўсядзённая турбота за лёс дачкі-прыгажуні апошнім часам не давала яму спакою. Вірсавію пакуль што ўдалося зберагчы ад нахабніка Акілы, але чаго чакаць цяпер ад іудзейскага нашэсця? Іуда хоць і саслаў дачку ў Віфанію, аднак заспакаення гэта не прынесла. Іудзеі зараз убіраюцца ў сілу па ўсёй Палесціне, і немаведама яшчэ, дзе для хрысціян болей бяспечнае месца: тут, у Ерусаліме, ці ў далёкім занябаным мястэчку. Дык, можа, гэты хлопец, калі ён папраўдзе галоўны ахоўнік самога Бар Кохбы, акурат і здолее абараніць упадабаную ім дзяўчыну ад знявагі і гвалту?

— Я скажу табе, дзе Вірсавія, — ужо гучна, як мог, паўтарыў Іуда і пільна зірнуў у вочы Архелаю. — Дачка мне працябе казалася... Здаецца, яна таксама закахалася. І моцна... Час цяпер няпросты. Таму я выправіў яе з Ерусаліма. Часова, да лепшае пары... Калі хочаш знайсці Вірсавію, выбірайся ў Віфанію. Там шукай Габрыеля, сына Лірана. Гэта малодшы брат майго суседа Мешулама, які днямі падаўся туды з сям’ёй. А Вірсавія — з імі...

Архелай уважліва выслухаў Іуду, затым, каб выказаць удзячнасць, лёгка паціснуў сваёй рукою схуднелае запясецэ старога.

— Я абавязкова знайду Вірсавію! — гарача паабяцаў ён і адразу ж выказаў спагаду: — Ты, здаецца, захварэў, епіскап? Можа, патрэбная мая помач?

— Ды не, дзякую. Даглядаць мяне ёсць каму...

— Тады я, мусіць, пайду...

Архелай, абміннушы дзябелую постаць Ніры, якая, разявіўшы рот, слухала ўсё моўчкі, пачуў наўздагон умольна-пранікнёныя словы епіскапа:

— Беражы Вірсавію, сыноч...

Сэнс Іудавых слоў Архелай усвядоміў ужо на вуліцы, калі адчапляў аброць, яму раптам зрабілася млосна і адначасна

шчымлiва-радасна, бо гэтае “сынок” у дачыненнi да сябе ён раней нiколі не чуў. На вочы чамусьцi нагарнуліся слёзы, Архалай адразу ж выцер iх тыльным бокам далонi i схамянуўся: “Добра, што гэтага не бачыў бацька Вірсавіi. Ён жа, пэўна, падумаў бы: якi з цябе абаронца, калi слёз стрымаць не можаш?..”

Напярэймы

Цiней Руф у апошнi дзень перад выступам з Ерусалiма ўсё ж спадобiўся паслаць новых ганцоў у Сiрыю i Егiпет. Яны павiнны былі паведамiць Публiю Марцэлу i Тыцыяну, што дзясяты легiён пакiдае горад, адступае ў Кесарыю, таму знiкла патрэба спяшацца на помач. Прынамсi, гэтым Руф нiчога не змянiў: i Сiрыйскi, i Егiпецкi легiёны ўжо былі ў дарозе.

Ганец ад Руфа пераняў войска Публiя Марцэла пablзiу Хеннярофа, на ўзбярэжжы Генiсарэцкага возера. Марцэл з абурэннем успрыняў вестку пра здачу Ерусалiма, але ў душы парадаваўся: ягоны легiён рухаўся вельмi марудна, бо паўстанне ахапiла ўжо не толькi Iудзею, але i Самарыю, Галiлею, неўзабаве магло нават перакiнуцца i на Сiрыю. Мяцежнiкi, жорстка расправiўшыся з гарадскiмi i местачковымi гарнiзонамi, авалодалi зброяй, i цяпер аказвалi досыць упарты супрацьi Сiрыйскаму легiёну. Кожнае паселiшча даводзiлася браць з боем, несцi страты, хай сабе i невялiкiя. Калi так пойдзе i далей, думаў Марцэл, дык не выключана, што ягоны легiён напаткае такi ж лёс, як некалi войска Цэсцiя Гала. Таму легат, доўга не раздумваючы, своечасова павярнуў свае калоны назад...

А ў Егiпет апошнi ганец Руфа так i не трапiў. Хоць на захадзе ад Ерусалiма паўстанне пакуль што не ўвабралася ў поўную сiлу, аднак мяцежнiкi ўжо кантралявалi некаторыя дарогi, i яны акурат перахапiлi Руфавага табiлярыя каля Адалама. Таму XXII Егiпецкi легiён, нiкiм не папярэджаны, рухаўся ў напрамку да Ерусалiма, прычым досыць iмклiва, бо супрацьiву на ягоным шляху амаль не было.

Прэфект Тыцыян не гарэў жаданнем выпраўляцца ў далёкi i, хутчэй за ўсё, небяспечны агмен. Узначальваць войска ён

даручыў легату Марку Юнію — спрактыкаванаму і мужнаму ваяру.

Перш чым стаць легатам, Марк Юній з дзясятка год адслужыў ваенным трыбунам — кіраваў кагортай. Апошнім часам у Егіпце, дзе XXII легіён уваходзіў у склад гарнізона, было спакойна, бітвы, як некалі, не выходзілі з вайсковых шэрагаў ахвяр, легіянеры амаль не мяняліся. Таму кожнага з іх легат ведаў у твар.

Напачатку, пакуль легіён не выбраўся з Егіпта, Марк Юній загадаў рухацца ў карэ: калона нагадвала чатырохкутнік з чатырма франтамі і абозам пасярэдзіне. А ўжо на іўдзейскай зямлі легіён перастроіўся ў тры калоны, прычым кожная маніпула трымала паперадзе ўласны абоз. Такі маршавы рух быў звыклым для рымскага войска, калі ў любы момант можна чакаць нападу непрыяцеля. У Іўдзеі акурат гэтак і было.

Пра тое, што з Сірыі і Егіпта высунуліся вайсковыя злучэнні, у Ерусаліме даведаліся праз некалькі дзён. Праўда, вестка аб тым, што Сірыйскі легіён павярнуў назад, да вушэй Бар Кохбы пакуль што не даляцела. Таму, калі ён абмяркоўваў з Акібам план дзеянняў, ім уяўлялася, што давядзецца змагацца, так бы мовіць, на два франты.

Сімона, па праўдзе кажучы, трохі абцяжарвала і нават прыгнятала тое, што ён змушаны кожнае важлівае рашэнне ўзгадняць з Акібам. “Хай бы займаўся стары сваімі святарскімі справамі, — думаў ён, — і не лез туды, у чым нічога не петрыць”. Аднак жа ўголас незадаволенасці ніколі не выказваў, як і цяпер, калі Акіба паклікаў яго да сябе, каб даведацца, што думае камандзір пра навіслую пагрозу.

— Я прапаную раздзяліць нашае войска на дзве часткі, — адразу ж заявіў Бар Кохба, бо над гэтым рашэннем думаў амаль усю ноч і яно выспела ў галаве як самае лагічнае, правільнае і канчатковае.

— І што далей? — з насцярогаю запытаўся Акіба.

— Адно частку, найболей бяздольную, мы пашлём напярэймы Егіпецкаму легіёну. Ад яго, як мне здаецца, сыходзіць галоўная небяспека. У заходнім кірунку ў нас прыхільнікаў не ўдосталь, ды і гарадоў-паселішчаў на шляху рымскага войска

няшмат, таму яно вось-вось з'явіцца ў нас перад носам. Сірыйскаму ж легіёну ў Галілеі, ды нават і ў Самарыі, будзе нясоладка — там ужо, можна сказаць, наша тэрыторыя. І яшчэ невядома, ці здолеюць рымляне ўвогуле прабіцца да Ерусаліма...

— Калі маеш упэўненасць, што з сірыйскага напрамку пагрозы нямашака, дык навошта тады дзяліць нашае войска на дзве часткі? Ці не лепей усім кагалам наваліцца на Егіпецкі легіён і знішчыць яго адным махам? Дый увогуле: ці варта ісці напярэймы рымлянам? Можна, хай яны наблізяцца да Ерусаліма, і тут, у прыгарадзе, дзе мы здолеем як след падрыхтавацца, зрабіць умацаванні, сустрэнем іх як след...

— У мяне няма цвёрдай упэўненасці, што сірыйскае войска не прабецца да Ерусаліма. А калі прабецца? Тут яно злучыцца з Егіпецкім легіёнам, і нам будзе значна цяжэй адужаць іхнія аб'яднаныя шэрагі. Рымлян трэба біць паасобку... Я думаю, дваццаці пяці тысяч нашых лепшых ваяроў будзе досыць, каб разграміць Егіпецкі легіён. Астатнія хай застаюцца тут — на выпадак, калі "сірыйцы" ўсё ж з'явіцца паблізу Ерусаліма...

Акіба разумее, што на гэты раз Бар Кохба мае рацыю, хоць яму не хацелася, каб Сімон адчуў сябе паўнаўладным камандзірам і, крый божа, заганарыўся. Але ж ягоны план, мусіць, найлепшы, таму галоўны святар, зрабіўшы доўгую зацятую паўзу, даў згоду:

— Хай будзе па-твойму...

Праз гадзіну ганцы-ад'ютанты разляцеліся па Ерусаліме і ягоных ваколіцах, каб данесці да асобных вайсковых атрадаў загад: заўтра з раніцы выступ. Архелай абраў для сябе накірунак на поўнач, дзе ў асноўным знайшлі сабе прытулак мясцовыя апалчэнцы, тым лікам і атрад Яная. За час, хай сабе і кароткі, калі яны яшчэ не з Бар Кохбам, а з Бар Козібам прыжываліся ў асяродку местачкоўцаў, хлопцу ўспадоб прыйшліся гэтыя бясхітрасныя, простыя дзецюкі, у якіх на руках пакуль што свяціліся мазалі не ад зброі, а ад сякеры ці рыдлёўкі... Архелай асабліва ўпадабаў гаваруна Нахума, можна, таму, што яны былі амаль аднагодкі, мелі агульныя інтарэсы. Хлопец пры любым зручным выпадку імкнуўся заскочыць да сваіх колішніх сяброў хоць на хвілінку, а тыя з радасцю яго сустракалі і, чаго ўжо таіцца, найчасцей распыталі пра Бар Кохбу...

На гэты раз у Архелая было мала часу на размовы, бо наведальца належала не адзін атрад, таму ён адразу ж прыгарцаваў на сваім жарэбчыку да Яная, які нешта даводзіў цыбатаму Ювалю, і яшчэ на хаду прагарлаў:

— Янай! Заўтра ў паход! Будзем біцца, нарэшце, з рымлянамі!

А калі жарэбчык стаў, як укапаны, дадаў:

— Пойдзем напярэймы егіпецкаму войску. Прычым заўваж: выпраўляемся не ўсе, толькі лепшыя... Так што ганарыся!

— А калі выступаем? — стрымана запытаўся Янай.

— Заўтра з самае раніцы. Будзьце нападготове! Пагаманілі бы яшчэ, ды гэтым разам няма калі — трэба іншым паведаміць. Але нічога, часу ў паходзе мецьмем шмат, каб нагаварыцца. Так што бывай! — з гэтымі словамі Архелай панукнуў жарэбчыка, і той, спачатку ўздрыбіўшыся, паскакаў далей.

Архелай не хаваў узрушанасці ад весткі пра заўтрашні паход, і яму здавалася, што з гэткаю ж радасцю яе ўспрымуць і астатнія. Яму, маладому і неўтаймаванаму, не думалася, што гэты паход, магчыма, прынясе калецтва ці нават смерць...

Адно толькі вярэдзіла душу Архелая: ён збіраўся адпраіцца ў Бар Кохбы на два-тры дні, каб наведальца Віфанію, дзе знайшла прытулак Вірсавія, але, на жаль, цяпер давядзецца адкласці свой намер на няпэўны час...

Пагром

Паступова Іуда акрыяў. Ён ужо самастойна ўставаў з ложка, часам выбіраўся з хаты, каб пабыць на сонейку. Адно толькі і дакучала — злёгка ванітавала. Ніра ўсё радзей наведвала старога, хіба толькі для таго, каб прынесці тукую-сякую ежу, хоць і ў гэтым Іуда не меў вялікае патрэбы: есці яму не хацелася.

Як толькі стала вядома, што епіскапу палепела, да ягонае хаціны пацягнуліся людзі. Хто проста цікавіўся здароўем, а хто ўжо хацеў атрымаць нейкую парадку.

Аднаго разу, калі Іуда быў акурат на дварэ, сваімі падслепаватымі вачыма ён згледзеў у канцы вуліцы дзве вельмі зна-

ёмыя постаці. Спярша здалося, што гэта нейкая мроя ў недалечанай галаве, але па меры таго, як постаці набліжаліся, расло перакананне, што памылкі няма.

Па вуліцы, ледзьве перастаўляючы ногі, брылі Вірсавія і суседскі хлопец Гідон, якія, на здаровы сэнс, зараз павінны быць у Віфаніі. У душы старога варухнулася нешта трывожнае, надобрае...

Ужо каля самага падворка Вірсавія, па ўсім бачна, зняможаная далёкай дарогай, знайшла ў сабе сілы і падбегам кінулася да бацькі. Нічога не кажучы, яна ўторкнулася тварам у рабрыстыя грудзі Іуды, які лёгка абняў дачку і па тым, як уздрыгваюць дзявочыя плечы, зразумеў, што Вірсавія бязгучна плача.

Гідон спыніўся воддаль, апусціўшы вочы долу, моўчкі перамянаўся з нагі на нагу. Вопратка на ім, як паспеў згледзець Іуда, чамусьці месцамі была парваная, абдзёртая, на нагах — ніякага абутку, пальцы на іх крывяніліся ад доўгай хады па камяністых сцежках.

Перш чым распытаць, Іуда паспрабаваў супакоіць дачку, паўтараючы адны і тыя ж словы:

— Ну годзе, годзе... Няма на свеце гора, вартага твае слязінкі...

Нарэшце Вірсавія крыху суцішылася, падняла-скіравала вільготныя вочы на бацьку і з неймавернаю тугою мовіла:

— Ёсць, тата, ёсць такое гора...

Іуда толькі цяпер заўважыў, што твар дачкі нейкі ссохлы, нават састарэлы, а ад былое заўсёднае гарэзлівасці ў вачах не засталася і следу.

— Хадземце ў хату, чаго на людзях смылець, — паспешліва сказаў Іуда і, трымаючы Вірсавію за плечы, павёў яе на падворак.

Гідон адрачна пацёгся за імі.

Амаль гадзіну Іуда моўчкі слухаў жахлівыя аповед Вірсавіі і Гідона, якія наўзахлёб, перабіваючы адно аднаго, выплёсквалі на старога свой боль і адчай...

Да Віфаніі сям'я Мешулама дабралася без прыгодаў, хоць шлях быў няблізкі і нават небяспечны: адчуўшы слабінку ўлады, на дарогах шасталі шайкі рабаўнікоў, нападзілі на адзіночых

вандроўнікаў, а часам і на цэлую гурму ўцекачоў-перасяленцаў.

Габрыель сустрэў старэйшага брата і ягоную сям'ю з непрыхаванай радасцю, але з вачэй зыходзіла прытоеная трывога.

— Неспакойна ў нас тут, — адразу ж папярэдзіў ён Мешулама. — Рымскі гарнізон пакінуў горад, дык іўдзеі асмялелі, абнахабіліся, на нас, хрысціян, пазыркваюць коса...

У Віфаніі, у адрозненне ад Ерусаліма, хрысціяне жылі не ў адзіным адасобленым месцішчы, іхнія сядзібы былі раскіданы па ўсім горадзе, на сумесныя набажэнствы паслядоўнікі Хрыста збіраліся амаль што таемна і кожны раз на новым месцы.

У Габрыеля ў самога было чацвёрта дзяцей, а тут яшчэ пloidма Мешулама... Аднак жа неяк месціліся, хоць начаваць даводзілася на падлозе і суцэльным пластом.

Зрэшты, іх, начэй, было ўсяго дзве. Габрыель спадзяваўся, што неўзабаве рымляне зноў прыйдуць у горад і ўвогуле разгоняць гэтую іўдзейкую смуту, усталююць ранейшы парадак, і тады Мешулам зможа вярнуцца ў Ерусалім. Але здарылася акурат наадварот.

Нечакана даляцела пагалоска, што рымскі гарнізон пакінуў, а войска Бар Кохбы ўступіла ў Ерусалім. Іўдзеі Віфаніі ўспрынялі гэта як канчатковую перамогу над акупантамі, іхняя радасці не было межаў. Разам з радасцю вонкі выплюхнулася і злосць, якая назапашвалася ў душах дзесяцігоддзямі. Вядома ж, найперш яна скіравалася на рымскіх прыгнятальнікаў, але ж іх побач ужо не было, яны сышлі, тую злосць усё адно патрабавалася на кімсьці спагнаць, інакш пачуццё перамогі не было б такім усеабдымным, паўнаўтасным.

І ахвярамі сталі хрысціяне.

У Віфаніі рымляне не перашкаджалі ладзіць ім набажэнствы, а ўпотаікі хрысціяне збіраліся хутчэй з-за таго, што небяспека сыходзіла ад іўдзеяў, якія лічылі хрысціян запраданцамі.

Таму не дзіўна, што, нібы сам па сабе, па горадзе надвячоркам пранёсся кліч:

— Бі хрысціян!

Гідон і Вірсавія не бачылі, як на падворак Габрыеля ўварваўся раз'ятраны натоўп, бо акурат вярталіся з прагулкі па

горадзе: вольнага часу было шмат, і хацелася хоць збольшага з ім пазнаёміцца. Яшчэ здалёк яны пачулі крыкі, лямант, плач дзяцей. Падворак, дзе ім далі прытулак, быў за паваротам, таму яны не ўбачылі, але чамусьці адчулі, што нейкі вэрхал творыцца менавіта на сядзібе Габрыеля. Гідон і Вірсавія кінуліся бегчы, каб як мага хутчэй даведацца, што здарылася, але ім напярэймы аднекуль выскачыла суседка Габрыеля цётхна Ніцана, перагароджваючы шлях, раскінула ўшыркі рукі і прыглушаным голасам, каб пачулі толькі яны, выдыхнула:

— Дзеткі, не трэба туды, не хадзіце! Там страшна! Вас там заб'юць!

Гідон адштурхнуў Ніцану, каб бегчы далей, бо там былі ягонья бацькі, браты і сёстры, якім, відавочна, пагражала нейкая небяспека. Аднак жанчына ззаду схапіла яго за апратку і ўжо ўголас узмалілася:

— Не хадзі туды, не хадзі! Там іх шмат, і ты ўжо нічым не дапаможаш! Толькі загубіш самога сябе!

Хлопец вырваўся з рук Ніцаны, але яго спыніў нечаканы вокліч Вірсавіі:

— Гідон! Пачакай! Трэба спярша прыглядзецца...

Дзівочае сэрца падказала ёй, што варта паслухацца Ніцаны, бо там робіцца нешта сапраўды жахлівае, і яны нічым дапамагчы не змогуць, а толькі здарыцца яшчэ большая бяда.

— Правільна, дзеткі, правільна! — засакатала Ніцана. — Ідзіце лепей за мной — бокам, бокам, і на мой падворак, там я вас схаваю. Перачакаеце гэтую навалу...

Ніцана, як і ейны абручнік Эльдад, былі прававернымі іўдзеямі. Аднак яны не мелі ніякай нянавісці да Габрыеля, хоць той і прыняў хрысціянскую веру. Найперш ён быў для іх суседам — добрым, спагадлівым, зычлівым, з якім не адзін дзясятка год давялося пражыць поруч, у галодныя часіны дзядзіцца апошнім праснаком. І дзеці іхнія сябравалі, ніколі не "грызліся". А калі да Габрыеля два дні таму перабралася сям'я Мешулама, дык Ніцана і Эльдад, разумеючы, як цяжка цяпер давядзецца суседу, прынеслі яму паўмеха пшаніцы і збан аліўкавага алею. Калі ж ні з таго ні з сяго на сядзібу Габрыеля з каламі, з ланцугамі накінулася цэлая гайня дзецюкоў — добрых два дзясяткі — ні Эльдад, ні Ніцана нічым ім памагчы не змаглі...

Іхнія сэрцы абліваліся крывёю, калі яны з-за агароджы назіралі, як з халупы Габрыеля выцягваюць самога гаспадара, ягоную жонку Аялу, Мешулама, а следам выкідваюць на падворак і дзяцей. Гулка вухкалі аб целы калы, мужчыны стрымана стагналі, жанчыны галасілі, але найболей разрывалі сэрцы пранізлівыя крыкі дзяцей... І кроў, шмат крыві, якая цякла амаль ручаінамі...

У Ніцаны ўжо не ставала сіл бачыць гэты гвалт. Захлынаючыся слязьмі, затыкаючы пальцамі вушы, каб не чуць жудасны лямант, яна выскачыла на вуліцу і пабегла як далей. І тут ёй акурат і патрапіліся на вочы Гідон і Вірсавія — маладыя, прыгожыя хлопец і дзяўчына, з якімі яна хоць і не паспела пазнаёміцца, але бачыла ў суседавай хаце. Уцяміўшы, якая небяспека чакае маладзёнаў, Ніцана схамянулася, прымусіла сябе супакоіцца і кінулася ім насустрач...

Ніцана правяла Гідона і Вірсавію ўздоўж агароджы, з супрацьлеглага боку ад хаты, і яны прашмыгнулі ў двор. Там ужо стаяў Эльдад, нібы чакаючы іх, а на справе ён таксама не змог назіраць за крывавай бойняй.

Хата засланыла падворак Габрыеля, таму Вірсавія і Гідон маглі толькі ўявіць, што там дзеецца. Крыкі і енкі былі настолькі жудаснымі, што Гідон не вытрымаў, разварнуўся і памкнуўся з двара, аднак Эльдад, мажны, каржакаваты дзяцюк, прадчуваючы нешта падобнае, зрабіў скачок наперад і павіс у Гідона на плячах — той ажно паваліўся на зямлю. Эльдад ашчаперыў яго аберуч і сціснуў так, што ў юнака перацяла дых.

— Супакойся, астынь! — гаркнуў Эльдад. — Пашкадуў сябе і дзяўчыну сваю. Дый маю сям'ю таксама. Яны і з нас не злітуюцца, калі згледзяць, што вы ў маім двары хованку знайшлі. Ідзі ў хату... — Эльдад аслабіў хватку, прыўзняў Гідона і падштурхнуў да дзвярэй, якія абачліва расчыніла Ніцана. Следам увайшла і Вірсавія. Яна калацілася ўсім целам.

Гвалт на падворку Габрыеля доўжыўся з паўгадзіны. Гідон яшчэ некалькі разоў парываўся кінуцца на помач радні, аднак дарогу яму заступаў шырокі, як сцяна, Эльдад.

Калі ўсё заціхла, Эльдад скамандаваў жонцы:

— Схадзі туды, зірні, што да чаго... А я на ўсялякі выпадак хлопца пакуль што тут прытрымаю...

Ніцана паслухмяна падалася з хаты, абышла яе і з асцярогаю, хоць ёй самой нічога не пагражала, ступіла ў суседскі двор. Ён быў заліты крывёю, аднак на зямлі Ніцана не ўгледзела ніводнага цела — ні мёртвага, ні жывога. “Можа, у хату пасцягвалі?” — падумала яна і ступіла ў цёмны праём, дзе некалі месціліся дзверы, якія цяпер, сарваныя, валяліся побач.

У хаце, узіраючыся ў паўзмрок, Ніцана здолела разгледзець, што ўсё тут перавернута, раструшчана, разбіта. Але целаў не было. “Муціць, забралі з сабой, каб недзе закапаць, як бадзяжных сабак, пабаяліся, што сатлеюць, дык смуроду не абярэшся... — прыйшла да высновы жанчына. — Нелюдзі!”

Аднак, калі яна вярнулася ў сваю хату, сказала зусім іншае: — Няма там нікога.

І, перакінуўшыся позіркамі з Эльдадам, дадала:

— Муціць, моцна збіўшы, павялі куды-небудзь у цямніцу... Жывыя яны, жывыя, мне чамусьці гэтак здаецца!

Вірсавія зразумела, што яна нешта не дагаворвае, нават хлусіць, каб толькі іх заспакоіць і суцешыць. Гідон жа памкнуўся да дзвярэй, каб пабачыць усё на свае вочы, аднак шлях яму перагарадзіла ўжо Ніцана.

— Я ж сказала: няма там нікога. Дык чаго ты туды паткнешся? Хата пустая... — жанчына не хацела, каб юнак пабачыў заліты крывёю двор, аднак Гідон адштурхнуў яе, выскачыў з хаты...

Вярнуўся ён прыгорблены, з апушчанымі плячыма, увесь у слязах.

— А ты, дачушка, туды не ідзі, — папрасіла Вірсавію Ніцана. — Не для дзявочых вачэй тое відовішча... Давайце лепш вырашаць, што далей рабіць, дзе вам прытулак шукаць. Я дык прапаную ў нас застацца. У нас вунь трое дзяцей, — яна кіўнула на кут, дзе зашыліся і ўвесь гэты час, перапалоханыя, бязгучна сядзелі хлапчаныты. — Дык і для вас месца знойдзецца. Як-небудзь пражывём... А тое, што вы хрысціяне, дык гэта на ілбах не напісана.

— Нас жа бачылі людзі, калі мы сюды прыбіліся, — сумна запырэчыла Вірсавія.

— Якія людзі? Хіба што суседзі. А суседзі ў нас харошыя, людскія, яны вас не выдадуць.

— Не, нам тут заставацца нельга ніяк, — ужо болей цвёрда выказалася Вірсавія. — І для нас небяспечна, і вам можа перапасці — самі ж казалі...

— Дык куды ж вы паткнецеся?

— У Ерусалім, да таты. Праўда, Гідон?

Хлопец толькі моўчкі кіўнуў галавою, бо ад убачанага жаху не змог вымавіць ні слова.

— А чаму ж вы думаеце, што ў Ерусаліме не тое ж самае дзеецца? — уклініўся ў размову Эльдад.

— Не можа такога быць... Там нас многа... Мы зможам маліцца...

Ніцана сабрала для іх клунак наедку, і тым жа вечарам Гідон і Вірсавія выбраліся ў дарогу...

Выслухаўшы аповед дзяцей, Іуда хвіліну-другую памаўчаў — яго самога апанавала здранцвеласць пасля пачутага. Затым ціха мовіў:

— Мусіць, гэтага варта было чакаць...

— Дык што, татачка, і нас усіх тут пераб'юць? — жажнулася Вірсавія.

— Не ведаю... Пакуль што ціха. Але вы ўжо дарослыя — павінны ўсё разумець... Падзецца нам няма куды. Будзем спадзявацца на Бога... А ты, — звярнуўся ён да Гідона, — жыві разам з намі. Хіба што начаваць будзеш у сваёй хаце, бо месца ў нас, сам бачыш, мала...

Нечаканы манеўр

Спёка стаяла невыносная, на бязвоблачным небе сонца здавалася курыным жаўткам на патэльні.

Егіпецкі легіён рухаўся ўжо не так борздка, як спярша, хоць і злагадна: легат Марк Юній не паслабляў дысцыпліны, захоўвалася ўсё тое ж карэ.

Атраду спекулаторасаў было загадана весці больш глыбокую разведку, чым звычайна, і не столькі для пошукаў месца наступнай лагернай стаянкі, колькі для выяўлення войска мяцежнікаў. Да Ерусаліма заставалася ўсяго пяць-шэсць дзён хады, і легата не пакідала прадчуванне, што Бар Кохба пасп-

рабуе паставіць заслону на подступах да горада. Ягонае прадчуванне спраўдзілася.

Спачатку за даляглядам узнялося густое воблака куравы, а затым з яго вынырнуў атрад спекулатораў — коннікі несліся наўскач, галопам. Відавочна, што яны спяшаліся паведаміць нешта задужа важнае, бо дзень толькі распачынаўся і іншая патрэбы, як данесці вестку пра блізкага непрыяцеля, у разведчыкаў быць не магло.

Легат нацягнуў аброць, супыняючы свайго каня, услед застыла на месцы і ўся калона. Цэнтурыён Пізон, які ўзначальваў атрад разведчыкаў, спешыўся, увесь узмакрэлы, запылены, шпарка падышоў да легата.

— Там, наперадзе, мяцежнікі...

— Колькі іх? — без аніякай трывогі запытаўся Марк Юній.

— Шмат. Ці не ўсё іхняе войска. Блізка мы не падбіраліся, але і здалёк было бачна, што не меней як тысяч трыццаць — канца-краю не згледзіш.

— Яны стаяць ці рухаюцца?

— Рухаюцца, але ўсё адно што стаяць. Там жа, лічы, натоўп. Сунуцца хто як можа — на дарогу не зважаюць. Коннікаў амаль няма. Мітусяцца, адзін аднаму замінаюць...

— Як далёка яны адсюль?

— Калі іхняе хады, дык на гадзіны тры.

Марк Юній на кароткае імгненне задумаўся, затым акінуў вокам далягляд. Наўсцяж — амаль што пустэча, толькі дзе-нідзе пухірамі павыскоквалі ўзгоркі. Конча прыняўшы нейкае рашэнне, легат галёкнуў трубачу:

— Падавай сігнал на адступленне! Перадаць па калоне: паварочваемся і рухаемся ў адваротным напрамку!

Раздаўся пранізлівы гук тубы, які прымусліў легіянераў застыць у недаўменні. Але памылкі не было, бо адразу ж па шэрагах, як імклівая хваля, панесліся словы:

— Паварочвацца і рухацца назад...

— ...Рухацца назад...

— ...Назад...

Для таго, каб павярнуць калону, хапіла некалькіх хвілінаў. І вось ужо ар'ергард стаў авангардам. Адно што з абозамі давялося трохі павалэндацца — зарыпелі, застагналі, ледзь не

перакульваючыся, вымалёўвалі паўкругі павозкі¹.

— Марк, у чым справа? — да легата прыгарцаваў трыбун першай кагорты Катул.

— Мяцежнікі блізка, — кратка патлумачыў легат. — Увязацца ў бітву тут — рызыкаўна. Абшар неспрыяльны. Як вокам кінуць — пустэча. А іх нашмат болей. Мы не зможам як след прыкрыць флангі. Аблепяць з усіх бакоў, як мухі, і паспрабуй іх адгані...

— Дык якая ў цябе задума?

— Сустрэнем іх там, дзе разбівалі апошні лагер. Лепшага месца і прыдумаць немагчыма...

І Марк Юній, нічога болей не сказаўшы, паскакаў у новую галаву калоны.

Праз дзве гадзіны легіён увайшоў у шырокую лагчыну, прашпацыраваў праз яе і спыніўся на заходнім схіле спадзістага ўзвышша, за якім пачыналася не надта высокая, але ўсё ж горная града. Напярэдадні менавіта тут лагер быў разбіты нездарма.

Рымскае войска да выбару месца для стаянкі, хай сабе і часовай, на адну ноч, ставілася вельмі адказна і прыдзірліва. Лагеру належала месціцца на ўзвышшы ці на схіле гары — каб далягляд быў шырокім і непрыяцель не мог заспець знянацку. Не болей чым за гадзіну вырастаў цэлы горад — з шатром для камандзіра, з асобнымі намётамі для трыбунаў і прэфектаў дапаможнага войска, з вуліцамі і галоўнай плошчай... Асаблівая ўвага надавалася ўмацаванню лагера. Вакол яго абавязкова насыпаўся вал, перад якім, натуральна, утвара-

¹ *Легіянеры ніколі не прычылі сваім камандзірам — тым і моцным было рымскае войска. За непаслушэнства, нават самае дробнае, чакала смяротная кара. Напрыклад, консул Манлій за парушэнне свайго загаду бязлітасна расправіўся з уласным сынам. Кара ў войску пужала не столькі смерцю, колькі бітвыю. Асуджанага забівалі палкамі ягоныя ж паплечнікі. У Рыме так каралі толькі рабоў. Зрэдчас, калі ў вінаватага знаходзіліся памякчальныя абставіны, прысуд яму таксама змякчаўся: проста адсякалі галаву. Смяротная кара магла напаткаць і салдатаў цэлай маніпулы — калі яна пакінула месца бітвы. У такім выпадку военачальнік прызначаў дэцымацыю. Перад строем легіёна вінаватыя, разбіўшыся па дзесяць чалавек, кідалі жэрабя, якое наканоўвала ганебную кару для аднаго з кожнай дзесяткі. Усіх астатніх пераводзілі на харч з аўса і ячменю, як коней і мулаў — ажно да тае пары, пакуль маніпула не вызначалася і не вяртала сабе гонар у баі...*

лася канава, хай сабе і не надта глыбокая, але ж трэба ўлічваць, што тады зазвычай біліся пешшу, і той, хто стаяў звысака, меў значную перавагу. У вал утыркаліся завостраныя калы, якія салдаты заўсёды насілі з сабою, і праз гэты частакол непрыйцелю амаль немагчыма было прарвацца.

Вал і канава на пакатым схіле ўжо меліся, заставалася толькі узвысіць, паглыбіць, ашчацініцца каламі — і вось табе гатовая крэпасць. Аднак намеру абараняцца Марк Юній не меў. Ён загадаў легіёну спыніцца акурат на сярэдзіне лагчыны і рыхтаваць зброю. А на месца былога лагера, у тыл, пасунуліся абозы.

Легат, склікаўшы ваенных трыбунаў, выклаў ім свой план на непазбежную і вельмі блізкую бітву...

Ландшафт быў адметны для гэтай мясцовасці, а для рымскага войска вельмі спрыяльны. Горы, якія распачыналіся ззаду, забяспечвалі легіёну надзейны тыл. Уздоўж лагчыны, па яе абодвух баках, таксама цягнуліся горы, прычым абрывістыя, скалістыя, іх немагчыма будзе абысці, калі мяцежнікі надумаюць ударыць з флангаў. Гэтыя горы амаль змыкаюцца наперадзе, перад уваходам у лагчыну, іх разразае толькі невялікая прагаліна, скрозь якую і пракладзена дарога. Лагчыну можна было б параўнаць з бутэлькай, а прагаліну паміж скаламі — з ейным горлычкам.

— Марк, а ці не лепей проста перакрыць уваход у лагчыну — і ўвесь клопат? — выказаўся Катул.

— Вядома ж, прасцей, — усміхнуўся легат. — Але ж гэта залежыць ад таго, якую мэту перад сабою ставіш. Калі абараняцца, каб захаваць свае жыцці, то найлепшага плана не прыдумаеш. Але ж ці для гэтага мы сюды прыйшлі? Мы тут для таго, каб перамагаць...

Бітва

У войску Бар Кохбы таксама былі свае “спекуляторы”, магчыма, нават болей надзейныя і прафесійныя, бо выведку ім даводзілася рабіць у родных ці знаёмых мясцінах. Зрэшты, у выведцы асаблівай патрэбы не было, бо Сімон і так мог адсоч-

ваць, дзе знаходзіцца Егіпецкі легіён: іўдзеі-местачкоўцы, што жылі абапал дарогі, неслі вестку аб рымлянах паперадзе калоны — ад паселішча да паселішча. Таму Бар Кохба зусім праз кароткі час даведаўся, што войска непрыяцеля раптоўна павярнула назад. Гэта было для яго нечаканкаю. Прычыым непажаданаю.

Бар Кохба разлічваў сутыкнуцца з ворагам менавіта тут, на роўным і амаль пустынным абсягу, дзе колькасная перавага ягонага войска можа быць вызначальнай, а спадзеў на адкрытыя флангі акурат супадаў з думкамі Марка Юнія.

Аднак жа рымляне чамусьці адступаюць. Чаму? Мусіць, проста пабачылі, якое вялікае іўдзейскае войска, і вырашылі вярнуцца ў Егіпет — да такое кончае высновы прыйшоў Бар Кохба. Іншага, магчыма, гэта ўзрадавала б, але толькі не Сімона. Ён прывёў сюды такую шматлікую армію не для таго, каб напалохаць рымлян, а каб іх разбіць, знішчыць, дабіцца безумоўнай перамогі і тым самым давесці ўсяму народу, што ён сапраўды Месія.

— Архелай! — клікнуў Бар Кохба свайго галоўнага ад'ютанта-ахоўніка, які ехаў трохі ззаду. — Хай твае хлопцы праскачучь уздоўж войска і перададуць, што трэба паскорыць крок. Рымляне зусім блізка, і яны адступаюць. Мы не можам даць ім сысці. Рухацца як мага хутчэй!

І, нібы ў пацверджанне ўласных слоў, Бар Кохба злёгка прышпорыў свайго каня.

Ніякіх разведчыкаў наперад Сімон ужо не накіроўваў. Дый навошта? Вораг — вось ён, зусім блізка, застаецца толькі ззаду, з ходу накінуцца на яго, магчыма, нават знянацку.

Іўдзейская раць паскорыла рух амаль удвая, найміты і асабліва апалчэнцы, даведаўшыся пра тое, што вораг забаяўся і ўцякае, гэтак узрушыліся, іх ахапіў такі паляўнічы азарт, што ўсе ўжо не проста ішлі хуткаю хадюю, а пусціліся падбегам.

Пустэльная частка мясцовасці заканчвалася, на даляглядзе вымалёўвалася зубчатая горная палоска, а рымскага войска вочы так і не намацвалі. Бар Кохба вельмі пашкадаваў, што не ўдалося заспець ворага хоць бы ў перадгор'і, дзе зрабіць наскок было б лацвей. Але ён не даў войску каманду спыніцца, Сімо-

на ўжо запаланіла неадольнае жаданне разбіць рымлян дзе б там ні было — хай сабе і ў гарах.

Толькі перад горнаю градою іўдзейскаму войску давялося запаволіць рух, бо дарога ўгрызалася ў скалы, па ейных узбочынах прасоўвацца было ўжо немагчыма. Бар Кохба, а следам за ім Архелай з ахоўнікамі першымі ўляцелі ў горную пашчу, праскакалі па дарозе не болей як сотню метраў, і перад іхнімі вачыма раскінулася ўшыркі і яшчэ болей уздоўж лагчына, з усіх бакоў сціснутая гарамі-скаламі. Але не гэты маляўнічы краявід прымуціў Бар Кохбу і ягоных ахоўнікаў рэзка нацягнуць аброці — коні ажно сталі на дыбкі: наперадзе, пасярэдзіне лагчыны, ва ўсёй сваёй строгай прыгажосці і моцы выстраілася рымскае войска...

Доўга разважаць і дзівіцца коннікам не выпадала, бо ззаду падпіраў, ціснуўся ў “бутэлечнае горлычка” натоўп, і Бар Кохба з ахоўнікамі змушаныя былі паскакаць далей, у глыбіню лагчыны, балазе рымляне (Сімон не здагадаўся, што наўмысна) пакінулі столькі вольнага месца, што яго хапіла б для дзвюх такіх армій, як іўдзейская.

Бар Кохба спыніў свайго каня за паўтары сотні крокаў ад рымскага легіёна, нібы акрэсліваючы мяжу, за якую ягонаму войску пакуль што пераступаць нельга. Ён ужо зблізку, у дэталях, мог разгледзець абарончыя лініі непрыяцеля...

Марк Юній выстраіў легіён так, каб ён упоперак перагарадзіў усю лагчыну. Паміж маніпуламі, якія стаялі спераду, у першай лініі (іх яшчэ называлі гастаці), меліся прамежкі — роўна такія ж, як і шырыня маніпулы. Салдаты ў ім стаялі ў дзесяць шэрагаў, прыкладна ў метры адзін ад аднаго. Ззаду, акурат насупраць прамежкаў паміж маніпуламі першай лініі, гэткім жа чынам выстраілася другая лінія — прынсіпы. У выніку маніпулы складалі амаль суцэльную сцяну, толькі размешчаныя яны былі ў шахматным парадку. Прынамсі, мелася яшчэ і трэцяя лінія, у якую ўваходзілі так званыя трарыі. Стоячы на адным калене, абапёршыся на шчыты і выставіўшы наперад дзіды, яны ўтваралі нешта накшталт крапаснога вала, за якім пры неабходнасці маглі схвацца параненыя з першых дзвюх ліній. Калі, крыў божа, за “вал” змушаныя будуць адступіць гастаці і прынсіпы, абавязак трарыяў — устаць і прыняць націск

праціўніка на сябе. Нездарма ў рымлян панавала показка: “справа дайшла да трарыяў”, што азначала – становішча стала крытычным.

Гэта было даўно праверанае, тыповае для рымскага войска пастраенне перад бітвай, і легат Марк Юній нічога не выдумаў. Як і належыць, пяхоту саюзнікаў ён размясціў на флангах, а нешматлікай кавалерыі, насуперак завядзёнцы, чамусьці накінаваў месца далёка ззаду, ажно за трарыямі.

Перад легіёнам выцягнуўся рэдзенькі ланцужок лучнікаў, але іх было няшмат, і Бар Кохба нават не звярнуў увагі на гэтае “ашмёцце”. Ён раз-пораз азіраўся назад, адсочваючы, як праз “горлычка” ўліваецца і паступова напаўняе ўсходнюю частку лагчыны ягонае войска. Неўзабаве ўсё яно тоўпілася за спінаю Бар Кохбы. Заднія апалчэнцы не напіралі на пярэдніх, бо, калі яны толькі ўваходзілі ў лагчыну, звысака маглі бачыць роўныя квадрацікі рымскага войска. Шчыты, зброя, амуніцыя легіянераў так адпраменьваліся пад сонцам, што, здавалася, наперадзе, пасярэдзіне лагчыны, цячэ залатая рака. Над шаломамі легіянераў задзірыста вытыркаліся рознага колеру султаны, якія надавалі ваярам росту, і таму рымляне бачыліся іўдзеям нашмат вышэйшымі, чым на самай справе, магутнымі, грознымі. Усё гэта прымушала літаральна дранцвець ад захаплення і жаху.

Напэўна, таму шматтысячны натоўп быў не надта гаманлівым, сцішаным, чуліся толькі выкрыкі ды загады камандзіраў, якія заклікалі апалчэнцаў гуртавацца вакол сябе. Варта адзначыць, што загады гэтыя выконваліся зладжана, і праз лічаныя хвіліны іўдзейскае войска, упадобіўшыся рымскаму, разбілася хоць і не на роўненькія квадрацікі, але ўсё ж на асобныя атрады — што ні кажы, папярэдняя шматдзённая “муштра” не сталася дарэмнай і вось цяпер дала плён.

Бар Кохбу ўсцешыла, што войска нават без ягонага загаду, самастойна набыло акрэсленыя абрысы. Засмучала толькі тое, што ён не мае магчымасці перастроіць атрады, як яму хацелася б: месца ў лагчыне было ўсё ж малавата, і калі распачаць “перадыслакацыю”, атрымаецца сумятня, і рымляне могуць ёю скарыстацца — пойдучь у наступ. Адно толькі і загадаў Сімон — каб атрады наймітаў, як найболей баяздольныя, занялі месца ў цэнтры, дзе, відавочна, і вырашыцца лёс бітвы.

А распачынаць яе, нягледзячы на пагрозлівы выгляд рымскіх ліній, Бар Кохба вырашыў не марудзячы. Ён на вока прыкінуў: на кожнага рымскага легіянера прыпадае прыкладна чатыры ягоныя ваяры. Можа, нават і болей. Вядома ж, Сімон трымаў у галаве свой першы бой з рымлянамі ў родным мястэчку, калі іхняя перавага была большаю ледзь не ў дзесяць разоў і, тым не меней, усё скончылася паразам. Але ж тады яны амаль не мелі зброі, ды і вывучкі — аніякай. Цяпер жа ягонае войска, асабліва найміты, узброенае як след, не нашмат горш, чым рымскае, і такія-сякія навукі апалчэнцы ў ваколіцах Бетара ўсё ж набылі.

Праўда, Бар Кохба разумей і тое, што ў гэтай лагчыне колькасная перавага — не гарантыя перамогі. Легіён нельга абысці з флангаў, а значыць, першым шэрагам дзевядзецца біцца з рымлянамі тварам у твар, астатнія будуць тоўпіцца, чакаць сваёй чаргі недзе ззаду. Аднак Сімон спадзяваўся, што хоць дзе-небудзь, а найлепей, дык пасярэдзіне (тут акурат і быў разлік на наймітаў), усё ж удасца прарваць, прабіцца скрозь шчыльныя лініі легіёна, і тады ў гэтую “дзірку” хлынуць ягоныя ваяры, абступяць, аблепяць гэтыя “квадрацікі” з усіх бакоў, і не будзе для іх паратунку...

Удалечыні, за стройнымі шэрагамі легіёна, Бар Кохба згледзеў і ягонага камандзіра — распзнаў па тым, што блізу яго трымаўся сцяганосец з сярэбраным арлом. Зазвычай легаты падчас бітвы ішлі наперадзе сваіх легіёнаў, з імі побач былі і сцяганосцы, і толькі консул, які кіраваў усім войскам, месціўся ззаду. Марк Юній і цяпер з ахвотаю стаў бы ў першы шэраг легіёна, але на гэты раз яму даводзілася выконваць ролю консула, і рызыкаваць сваім камандзірам войска не магло ніяк.

Тое, што легат хаваецца за спінамі сваіх ваяроў, конча пераканала Бар Кохбу: рымляне ісці ў наступ не збіраюцца, яны намерыліся толькі абараняцца, бо адчуваюць сілу іўдзейскага войска. Насамрэч Марк Юній загадаў легіёну стаяць на месцы з-за таго, што гэтакім чынам лягчэй захаваць маналітнасць шэрагаў, пры руху непазбежна будуць стварацца інтэрвалы паміж маніпуламі.

Бар Кохба яшчэ раз акінуў вокам сваё войска: яно хоць і стракатае, але ж якое шматлікае, пагрозлівае! Душу Сімона

перапоўніла незразумелая ўзнёсласць, у ёй ужо не засталася месца для сумневу наконт зыходу бітвы. Ён скіраваў позірк у неба, злёгка прыўзняў рукі ўгару і пранікнёна мовіў:

— Божа! Молім Цябе не памагаць толькі нашым ворагам, а нам жа не патрабуецца Твая дапамога!

Гэтыя словы Сімон сказаў не надта гучна, напаўголосу, іх маглі пачуць толькі Архелай і астатнія ахоўнікі, што месціліся паблізу. І ўжо ў наступны момант Бар Кохба зычна выгукнуў:

— Браты! Наперад! За мной!

Сімон прышпорыў свайго каня. Следам за камандзірам, як лавіна, зрушылася з месца вайсковая раць. Архелай і ахоўнікі апырэдзілі Бар Кохбу і, трэба сказаць, зрабілі гэта своечасова. Да легіёна заставалася крокаў пяцьдзясят, і тут ланцужок лучнікаў, якіх Бар Кохба зусім не браў пад увагу, раптам ажыў, заварушыўся, і ў бок людское лавіны вылецела хмара са стрэл і дроцікаў. Тры ахоўнікі наперадзе Бар Кохбы, наскрозь праткнутыя стрэламі, цельпукавата адкінуліся назад, а затым зваліліся з коней, хоць тыя працягвалі скакаць далей. Архелая чакаў той жа лёс, дроцік ляцеў яму проста ў твар, аднак у апошняя імгненне спрытны юнак паспеў ухіліцца.

Кожная страла ці дроцік знаходзілі мэту, бо іўдзеі беглі блізка адзін ад аднаго, амаль шчыльнаю сцяною. Некаторыя з іх мелі шчыты, аднак скарыстацца імі не паспелі — яны разлічвалі, што шчыты спатрэбяцца толькі ў бліжнім баі. Першы шэраг іўдзейскага войска — як выкасіла. Снапамі людзі пападалі на зямлю, аднак, пераступаючы іх (а хто-ніхто і не пераступаў), іншыя беглі наперад.

Лучнікі зноў нацягнулі цецівы, і другая хмара паляцела ў бок нападнікаў. Яшчэ два ахоўнікі зваліліся са сваіх коней, прыднія іўдзейскія ваяры, нібы ўторкнуўшыся ў нябачную сцяну, спачатку застылі на месцы, а затым гупнулі пад ногі сваіх таварышаў. Архелай зразумеў: наступны “залп” можа стаць смяротным і для яго. А што самае страшнае — і для Бар Кохбы. Ад’ютант завярнуў свайго каня, каб загарадзіць шлях камандзіру, бо іншага спосабу спыніць яго, выратаваць жыццё Архелай не бачыў. Зрэшты, Сімон і сам зразумеў, якая небяспека яму пагражае. Трэцім разам страла ці дроцік могуць не абмінуць — ахоўнікаў, якія яго засланылі, стала ўдвая меней, і

да рымскіх ліній можна проста не даскакаць. Чаго добрага, войска застанеца без камандзіра, а калі ён загіне ва ўсіх на вачах і ў самым пачатку бітвы, дык і ўвогуле гэта палічыцца нядобрым знакам. Крый божа, пачнецца паніка...

Бар Кохба рэзка спыніў каня, але, каб ягоныя ваяры не падумалі, што камандзір проста не хоча разыкаваць сваім жыццём, ён падаў сваю замінку наўмыснай — толькі для таго, каб натхніць, заклікаць войска не спыняцца, не зважаць на першыя страты. Сімон павярнуў галаву назад і ва ўсю глотку гаркнуў:

— Наперад! Мы пераможам! Бі ворагаў!

Заклік сапраўды падзейнічаў натхняльна, ваяры нават паскорылі бег, і неўзабаве ўзброеная лавіна праглынула і Бар Кохбу, і ягоных ацалелых ахоўнікаў, так што трэці “залп” не нанёс ім ніякае шкоды.

Тым часам лучнікі, зрабіўшы сваю справу, жвава шмыгнулі ў праёмы паміж маніпуламі, якія на хвіліну расступіліся, каб схваць за спінамі лёгка ўзброеных пехацінцаў, а затым зноўку самкнулі шэрагі. І адразу ж доўгія дзіды, якія дагэтуль легіянеры трымалі вастрямі ўверх, скіраваліся ў бок нападнікаў, прычым нават дзіды з сярэдніх шэрагаў вытыркаліся наперадзе маніпул, і такім чынам “калючая сцяна” была шматслойнаю. Прыгожыя “квадрацікі” імгненна сталі нагадваць натапыраных ваяўнічых вожыкаў.

Іудзейскія ваяры, якія беглі спераду і падштурхоўваліся тымі, хто ззаду, проста нанізваліся на гэтыя “калючкі” і каналі. Іхнія паслядоўнікі абачліва спрабавалі дацягнуцца сваімі мячамі да дрэўкаў, на якія былі насаджаны металічныя наканечнікі, каб перасекчы іх, аднак патугі былі марнымі, і паступова перад легіёнам пачаў вырастаць вал з акрываўленых, параненых і мёртвых цел. Калі ж каму-небудзь з іудзеяў усё-ткі ўдавалася перасекчы дрэўца дзіды, “абяззброены” легіянер рабіў крок назад, а на яго месца заступаў ваяр з другога шэрагу. Здавалася, гэтую калючую сцяну іудзеям не пераадолець нізавошта. Жудасныя перадсмяротныя крыкі параненых толькі дадавалі нападнікам адчаю...

Аднак жа менавіта яны, параненыя і забітыя, так бы мовіць, саслужылі для іудзейскіх ваяроў добрую службу — нават пасля смерці. Чалавечы вал рабіўся ўсё большым, нападнікі ўжо не

зважалі на тое, што ім даводзіцца змагацца, стоячы на целах сваіх паплечнікаў, звысака ім было лацвей дацягвацца да дрэўкаў, і паступова калючы частакол стаў радзець. Спачатку легіянеры толькі некаторых, а затым і ўсіх маніпул змушаныя былі адкінуць свае здзіды і схапіцца за мячы-гладыусы.

Бітва набыла новыя абрысы, новы сэнс, іудзеі ўжо атрымалі магчымасць сутыкнуцца са сваімі ворагамі сам-насам, тварам у твар. Зрэшты, і гэтая акалічнасць не прынесла ім вялікага поспеху.

Баявую вывучку легіянераў, якую яны дзесяцігоддзямі штодзённа адточвалі не толькі на вучэннях, але і ў шматлікіх бітвах, ніяк не параўнаць са шкалярскімі навыкамі апалчэнцаў. Па-заліхвацку размахваючы гладыусамі налева і направа, зграбна падстаўляючы пад мячы і здзіды свае трывалыя шчыты і, што самае галоўнае, не замінаючы адзін аднаму, легіянеры літаральна гацілі нападнікаў перад сабою.

Іудзейскія ваяры, якія мелі шчыты, валодалі імі не надта ўмела. Да таго ж, шчыты былі не вельмі трывалымі, і ад моцных удараў разляталіся на трэскі.

Ваяўнічыя і балесныя крыкі, бразгат мячоў, трэск паламанных здідаў і раструшчаных шчытоў — усё гэта злівалася ў адзіны бесперапынны, магутны рокат-гул, які ўзносіўся над лагчынаю і, напэўна, чуўся далёка-далёка — як пагрозлівая задалаглядная грымота перад навальніцаю.

Легат Марк Юній, назіраючы за бітваю з невялікага ўзлобка, быў задаволены тым, як яна разгортваецца. Аддаваць нейкія дадатковыя загады ці скарыстоўваць рэзервовую першую кагорту Катугла, якая стаяла напачатку за трарыямі і рвалася ў бой, пакуль што не было патрэбы.

Бар Кохба з ахоўнікамі, гэтак жа, як і рымскі легат, міжволі апынуўся ззаду свайго войска. Па-першае, коннікі толькі заміналі нападнікам, а па-другое, іудзеі, асцерагаючыся за жыццё свайго камандзіра, наўмысна адцяснялі яго назад, глыбей у натоўп — аж да тае пары, пакуль свята Бар Кохбы не адціснулася ў самы тыл.

Сімону таксама добра бачылася, што дзеецца пасярэдзіне лагчыны. І дзейства гэтае яго не радавала. Бар Кохба разумей: калі бітва будзе гэтак працягвацца і далей, калі не ўдасца

прарвацца скрозь абарончыя лініі легіёна, рымляне спакваля ператрушчаць усё ягонае войска. Трэба было прыняць нейкае вызначальнае рашэнне.

Бар Кохба скмеціў, што на правым фланзе, на краёчку лагчыны, ягоныя ваяры трохі ўклініліся ў рымскія шэрагі, якія нават злёгка падаліся назад. Сімон не мог ведаць, што там б'юцца не рымскія легіянеры, а маніпулы саюзнікаў. Аднак жа чуццё яму падказала: у гэтым месцы ў рымлян ёсць слабiна, якую можна скарыстацца.

Каб імперыя не траціла моц, каб трымаць у пакоры правінцыі, рымляне змусіліся мець вялікую армію. І хоць воінская павіннасць для грамадзян была ўсеагульнаю (той, хто ад яе ўхіляўся, прадаваўся ў рабства), уласных легіянераў усё адно не хапала. Даводзілася заключаць дамовы з іншымі дзяржавамі, і тыя прысылалі сваіх ваяроў. Самастойна яны ніколі не ваявалі, размяркоўваліся па легіёнах, хоць і трымаліся адасоблена: мелі ўласныя маніпулы, кагорты, сцягі. Камандзіры ў іх таксама былі свае, аднак іх кантралявалі рымскія военачальнікі, якіх прызначаў консул. Нешматлікая рымская конніца дык і ўвогуле спрэс складалася з саюзнікаў.

Мелася яшчэ і дапаможнае войска. Яго набіралі з ліку насельнікаў пакораных правінцый. Зазвычай гэта была лёгкая пяхота (акурат крыцкія і нумідзійскія лучнікі скасілі першых іудзейскіх нападнікаў).

Саюзнікі былі спрактыкаванымі, мужнымі ваярамі. Аднак жа карэнным легіянерам, грамадзянам Рыма, гатовым свядома праліць кроў за імперыю, усё ж не раўня...

Менавіта там, на правым фланзе, дзе саюзнікі пачалі адступць, Сімону бачыўся шанец змяніць неспрыяльны ход бітвы. Трэба толькі даціснуць, дабавіць імпульту. Якраз дарэчы быў бы гераічны натхняльнік, якога б бачылі ўсе і які паказаў бы прыклад іншым. А хто, як не ён, Месія, можа зрабіць гэта найлепей? Ніхто. І Бар Кохба рашуча накіраваў свайго каня ў натоўп, разразаючы яго і набліжаючыся да першых шэрагаў правага фланга. Апалчэнцы большасцю хуценька расступаліся, даючы дарогу свайму камандзіру.

Архелай, як прывязаны, трымаўся не далей чым за два-тры метры ад Бар Кохбы, гатовы ў любую хвіліну, калі спатрэбіцца,

кінуцца яму на помач. Гэта толькі напачатку, у прадчуванні смяротнае спохваткі, юнака трохі калаціла, гулка тахкала сэрца, бо ўступаць у бойку са зброяй у руках яму выпала ўпершыню. А пасля, калі пачалася бязлітасная сеча, хваляванне схлынула, на змену яму прыйшоў ваяўнічы азарт. І цяпер, праціскаючыся наперад услед за камандзірам, Архелай прагнуў як мага хутчэй абкрывавіць свой меч.

Акурат на гэтым фланзе, перад схілам не надта крутое гары, змагаўся атрад Яная. Усіх ваяроў, якія выпраўляліся напярэймы Егіпецкаму легіёну, Бар Кохба загадаў забяспечыць належнай зброяй — хай сабе часова забраць у тых, хто застаўся ў Ерусаліме. Так што янаеўцы адчувалі сябе паўнаўтаснымі ваярамі: у кагосьці быў гладыус, камусьці дасталася дзіда. Атрад папоўніўся і колькасна — амаль удвая.

Янаеўцам, можна сказаць, пашэнціла, бо некаторы час ім давалося таптацца ззаду, і толькі калі першыя шэрагі палеглі ў жорсткай схватцы, яны ўступілі ў бой. Саюзнікі ўжо зняможыліся і пахіснуліся, пачалі адсоўвацца назад, таму для янаеўцаў доля не здавалася безнадзейнай. Бой паступова распадаўся на асобныя паядынкі, у якіх, вядома ж, найчасцей бралі верх ваяры з султанамі. Сам Янай паспеў ужо распаласаваць аднаго каржакаватага легіянера, які дагэтуль, спрытна падстаўляючы свой шчыт пад удары апалчэнцаў, паспяваў тыкаць гладыусам перад сабою і распорваць іхнія чэравы. Янай біў зверху ўніз, меціў у галаву, аднак меч слізгануў па шаломе легіянера і каля самае шыі ўпіўся ў аголенае месца на ягоным плячы. І хоць удар атрымаўся слізготкім, паслабленым, яго ўсё ж хапіла, каб перабіць ключыцу, якая ажно храбуснула, і Янай у наступнае імгненне пырнуў праціўніку ў пуза.

Яшчэ большы поспех меў асілак Гефен. Удары ягонага мяча былі настолькі магутнымі, што пад імі, як арэхі, раскалоліся два варожыя шчыты, а галовы іхніх уладальнікаў паляцелі з плеч, як ссечаныя качаны капусты. Ад аднаго толькі выгляду Гефена легіянеры, якім выпала змагацца насупраць, ніякавелі, ціснуліся назад, абараняючыся і не спрабуючы зрабіць напад.

На рахунку Нахума пакуль што не было перамог, яму патрапіўся не надта спрактыкаваны легіянер прыкладна такога ж

целаскладу, як і сам Нахум, і яны ўжо некалькі хвілінаў ляскаліся мячамі, раз-пораз выбіваючы іскры.

Цяжэй чым каму сталася цыбатаму, перахлябістаму Ювалю. Калі размяркоўвалі зброю, яму дасталася дзіда. Здалёк яна хоць і выглядала пагрозна, аднак у бліжнім баі была, лічы, бескарыснай: ні замахнуцца, ні павярнуцца, адно толькі і застаецца — выставіўшы яе, сунуцца ўперад. Але ж далёка не прасунешся... Не дзіва, што неўзабаве нейкі легіянер выбіў дзіду з Ювалевых рук, і хлопец застаўся зусім безабаронным. Той жа легіянер зрабіў выпад гладыусам, каб распароць яму жывот, аднак Юваль паспеў выкінуць наперад рукі і схапіцца за заостраны з абодвух бакоў меч. Гэта толькі адтэрмінавала ягонаю пагібель. Меч, слізгаючы ў сціснутых руках Юваля, амаль перарэзаў іх пасярэдзіне далоняў, а з другога замаху легіянер уваткнуў зброю ў хударлявае цела...

Менавіта ў гэты момант Янай пачуў ззаду зычны заклік:

— Наперад!

Янай на імгненне азірнуўся і ўбачыў велічную постаць конніка, у якім адразу ж распознаў Бар Кохбу. Гэта быў не той недасяжны пасланец Бога, якога сустракалі, шанавалі на галоўнай плошчы Бетара, не Месія, гэта быў Сімон — той, які колькі часу лічыўся лепшым ваяром ягонага атрада, непакінутым, непераможным. Камандзіра пачулі, згледзелі і астатнія іўдзеі, якія змагаліся ў першым шэрагу, і, узрушаныя, натхнёныя, ужо без аніякай асцярогі, нібы ўвабраўшы ў сябе новыя сілы, абрушыліся на рымлян.

Бар Кохба, апынуўшыся, нарэшце, у гушчыні бязлітаснай сечы, першымі ж ударамі свайго доўгага пляскатага мяча паваліў на зямлю траіх легіянераў. Цяпер Сімону не пагражалі ні стрэлы, ні дзіды, яму было зручна звысака размахваць мячом, а легіянеры адчайна спрабавалі і не маглі дацягнуцца гладыусамі да ягонага тулава.

Архелаю таксама ўдалося паваліць аднаго легіянера, хоць той нейкі час і спрабаваў захінуцца шчытом, выстаўляючы яго знізу ўверх. Узрушаны першаю перамогаю, малады ваяр ужо намеціў для сябе другую ахвяру, і тут ягоны позірк слізгануў у бок Бар Кохбы, які па-заліхвацку размахваў мячом налева і направа. Аднак, захоплены боем, Сімон глыбока ўклініўся ў

рымскія шэрагі, і міжволі варожыя ваяры знаходзіліся ўжо не толькі спераду і з бакоў, але нават і ззаду. Акурат адзін з гэтых задніх, амаль ушчыльную падступіўшыся да Бар Кохбы, ужо намерваўся пырнуць конніку ў спіну. Сімон гэтага не бачыў. Затое скмеціў Архелай.

— Камандзір, беражыся! — крыкнуў ён, а сам усім цела ірвануўся ўбок-наперад, ледзь не зваліўшыся з каня, і паспеў-такі дацягнуцца мячом да шыі легіянера, ад якога зыходзіла пагроза.

Бар Кохба азірнуўся на перасцярожны вокліч свайго памочніка, але, уцяміўшы, што вельмі блізкая небяспека яго мінавала, толькі кінуў на Архелая ўдзячны позірк.

Іудзеі насядалі і насядалі. Фланг легіёна хоць і агрызаўся як мага, але змушаны быў паступова адсоўвацца назад, бліжэй да трарыяў...

Пагроза прарыву ворага на фланзе змусіла Марка Юнія кінуць у гэтую калатнечу свой рэзерв — кагорту Катула. Больш як паўтысячы легіянераў, мінуючы трарыяў, з ходу ўступілі ў бой. Аднак рымлянам ужо немагчыма было захоўваць маналітныя “квадрацікі”, маніпулы страцілі пэўныя абрысы, яны, як і ў іудзеяў, таксама сталі адным вялікім натоўпам, што пазбавіла іх галоўнай перавагі — зладжанасці і ўзгодненасці.

Прынамсі, напачатку рэзервовай кагорце ўсё ж удалося ўнесці пярэпалах у іудзейскую гурму. Хто-ніхто з апалчэнцаў “паказаў спіну” непрыяцелю, ды і астатнія, хоць і “агрызаліся”, спрабавалі адступіць. Аднак ім гэта не ўдавалася, бо ззаду падпіралі, рваліся ў бой натхнёныя прысутнасцю Месіі іншыя ваяры. І паступова часовая разгубленасць іудзеяў перарасла ў яшчэ большую рашучасць. Мяцежнікаў гінула нашмат болей, чым легіянераў, аднак заместа тых, хто загінуў, у бой уступалі свежыя сілы.

У рымлян жа, акрамя конніцы, рэзерваў болей не было. Рэшткі саюзнікаў і кагорты Катула зноў падаліся назад, і вось ужо трарыі змусіліся пусціць у ход свае гладыусы...

У душу Марка Юнія ўпершыню закралася трывога за зыход усяе бітвы. Яшчэ колькі хвілінаў, і мяцежнікі самнуць фланг, вырвуцца на прастору, накінуцца на легіён ззаду і збоку, пачнуць калашмаціць безабаронныя абозы. Рашэнне саспела

імгненна. Легат прышпорыў каня, сарваўся з месца і ўгалопа паскакаў на левы ад сябе фланг, дзе наспявала жорсткая параза. Ён ужо выкінуў з галавы думкі пра тое, што яму, камандзіру, належыць кіраваць усім войскам, што дзеля агульнай перамогі не варта рызыкаваць сваім жыццём. У душы легата прачнуўся ваяўнічы азарт, ён усвядоміў, што, як і зазвычай, павінен быць там, наперадзе свайго легіёна.

Коннік-сцяганосец першай кагорты знаходзіўся трохі ззadu ад Катула, які размахваў сваім мячом на пярэднім краі. Марк Юній наблізіўся да сцяганосца, выхапіў з ягонай рукі дрэўка і, не спыняючыся, урэзаўся ў самую гушчыню бітвы. Легіянеры, вядома ж, заўважылі свайго камандзіра, гэта надало ім імпульс, аднак сілы ўсё ж былі на зыходзе.

І тут здарылася нечаканае. Марк Юній раптам з усяго размаху шпурнуў сцяг кагорты ў скопішча мяцежнікаў, у самую яго глыбіню.

— Сцяг кагорты ў небяспецы! — прагарлаў легат і сам, разразаючы конскімі грудзьмі людскую масу са сваіх і чужых, рынуўся на выратаванне галоўнай для кожнага легіянера святыні.

Пагудка пра тое, што сцяг кагорты трапіў у варожыя рукі, пранеслася па маніпулах імгненна. І ўжо не мела значэння, па якой прычыне ён там апынуўся, бальшыня нават і не згледзела, што легат шпурнуў яго наўмысна. У рэшце рэшт, як бы там ні было, а сцяг трэба ратаваць, і справа нават не ў непазбежнай дэцымацыі — смерць легіянераў не палохала, — а ў ганебнай пляме, якая ляжа на кагорту на ўсе часы.

Катул, цалкам захоплены паядынкам з іўдзейскім асілкам (а гэта быў Гефен), таксама не бачыў, якім чынам сцяг апынуўся ў варожым стане, да ягоных вушэй даляцелі толькі словы легата, а затым краёчкам вока Катул скмеціў, што барвовае палотнішча сапраўды хвалямі легла ў глыбіні іўдзейскага натоўпу. Ад жудаснае явы трыбуна ахапіў жах, але адначасна закіпела кроў, раз'ятранасць запаланіла розум, і ён з лютасцю пачаў гаціць перад сабою шлях да таго месца, дзе на галовы мяцежнікаў упаў сцяг. Нават Гефен адчуў для сябе небяспеку, адступіўся ўбок, падстаўляючы свой меч пад сакрушальныя ўдары Катула.

Пагроза магчымай страты сцяга ўзрушыла і астатніх легія-

нераў. У іх нібы ўліліся свежыя сілы, кожны стаў змагацца з падвоенай жарсцю. І іўдзеі пахіснуліся...

Дарэмна Бар Кохба заклікаў не адступаць, не шкадуючы ні свайго каня, ні сябе, лез у самае пекла бітвы, каб паказаць прыклад. Хоць і спакваля, але крок за крокам ягоныя ваяры адыходзілі назад, а разам з імі, захоплены людскою плынным, змушаны быў адсоўвацца і Сімон.

Рымляне ўжо прабіліся да свайго сцяга, авалодалі ім, аднак, дайшоўшы да шаленства, не паслаблялі, а наадварот, умацнялі націск. Пospех першай кагорты надаў рашучасці ўсяму легіёну. Рымляне бачылі, што фланг выгінаецца ў бок уваходу ў лагчыну, і таксама з большым імпэтам пачалі насядаць на сваіх праціўнікаў. Вольная тэрыторыя ззаду іўдзейскага войска памяншалася, сціскалася, і неўзабаве яе не стала зусім. Апалчэнцы, якія знаходзіліся ззаду і на якіх, адступаючы, напіралі пярэдня, пачалі ўжо пакідаць лагчыну, запайняць "горлычка" і, у рэшце рэшт, натыкаючыся адзін на аднаго, хлынулі на перадгорную пустэчу-раўніну.

Ад поўнага разгрому іўдзеяў выратавала толькі тое, што першыя шэрагі ўсё ж не паддаліся паніцы, хоць і адступалі, але працягвалі адмахвацца мячамі, тым самым даючы магчымасць свайму ар'ергарду пакінуць лагчыну. Прынамсі, там, у ар'ергардзе, ахвяраў было нават больш, чым сярод тых, хто працягваў абараняцца: уцекачы штурхаліся, заміналі адзін аднаму, лезлі цераз галовы, а тых, хто ўпаў, проста затопталі...

Бар Кохбу, які зразумеў, што ўжо нічога не зможа перайначыць, падхапіла агульная плынь і таксама панесла да "горлычка".

Амаль напалову парадзелы атрад Яная, адступаючы, усё ж працягваў змагацца, прычым хутчэй ад безвыходнасці, чым ад задужай ваяўнічасці: калі павернешся спінаю да рымлян, адразу ж атрымаеш удар мячом паміж плячэй. Аднак жа для Яная было відавочна, што нікому з ягонага атрада, тым лікам і самому, ацалець не ўдасца: да выхаду з лагчыны далёка, і ўсе, хто пакуль што стрымлівае варожы націск, асуджаныя на непазбежную пагібель. А паміраць, гэтак жа, як і страціць сваіх землякоў, сярод якіх шмат радні, Яная не хацелася.

У рэшце рэшт, наспеў момант, калі атраду і адступаць не

было куды. Рымляне прыціснулі янаеўцаў да гары, і, каб набліжацца да “горлычка”, трэба было рухацца-адступаць уздоўж яе, аднак натоўп ззаду ўжо амаль спрэсаваўся...

Выйсце мелася толькі адно.

— Рабіце, як я! — гучна крыкнуў Янай, ускочыў на выступ невялікай скалы і пачаў караскацца наверх.

Ягонья ваяры спярша разгубіліся, а потым і самі зразумелі, што гэта, мусібыць, сапраўды адзіны і апошні шанец уратавацца. Услед за сваім камандзірам янаеўцы пачалі ўскокваць на камяні-прыступкі гары, балазе ў гэтым месцы яна была не завельмі крутою, і ўзбірацца ўсё вышэй і вышэй. Ім, звыклым да горных сцежак, гэта давалася лёгка, хоць замінала зброя, якую ніхто кідаць не збіраўся.

Згледзеўшы манеўр янаеўскага атрада, караскацца на блізкія горы пачалі і іншыя іўдзейскія ваяры, становішча якіх было безнадзейным. Неўзабаве ўсе горы-ўзвышшы абапал увахода ў цясніну нагадвалі мурашнікі — яны былі аблепленыя чалавечымі целамі, якія, чапляючыся рукамі і нагамі за выступы, упарта лезлі наверх. Не ўсе мелі належны навык, раз-пораз хтосьці зрываўся і, чапляючы сабою яшчэ дваіх-траіх чалавек, з адчайным крыкам ляцеў уніз...

Рымлянам з іхнімі грувацкімі даспехамі неспадручна было пераследаваць іўдзеяў на гарах, дый патрэбы ў гэтым яны не адчувалі. Як з-пад зямлі каля падножжаў гор выраслі лучнікі, якія дагэтуль трымаліся ззаду легіёна, і наўздагон уцекачам паляцелі знаёмыя “хмары” вострых стрэл. “Скалалазы” пачалі ападаць на зямлю, як жнівеньскія яблыкі ў навальніцу.

Янаеўцы паспелі ўзбрацца досыць высока, і стрэлы іх ужо не дасягалі. Яшчэ з паўгадзіны яны на вачах у рымлян караскаліся да вяршыні, пакуль іхнія постаці не зніклі па другі бок гары...

Тым часам апошнія іўдзеі ўжо ўціснуліся ў “горлычка”, але і там яны не маглі знайсці ратунку: легіянеры беглі за імі след у след і паласавалі мячамі іхнія спіны. Дарога ўслалася цэламі...

Вырваўшыся на раўніну, іўдзейскае войска не спынілася, апалчэнцы беглі далей і далей — колькі ставала сілы, хоць і тут, у перадгор’і, можна было заняць абарончыя пазіцыі, заку-

порыць “горлычка”, і рымляне, не маючы прасторы для манеўра, большага поспеху не дабіліся б. Цяпер жа Марк Юній аддаў загад конніцы, і яна паляцела-панеслася наўздагон, сеючы дадатковую паніку сярод уцекачоў і адсякаючы ім галовы...

Перамога рымлян была поўнаю і неаспрэчнаю. Легат Марк Юній стаяў на ўзлобку і аглядваў лагчыну. Тая яе палова, дзе толькі што месцілася іўдзейскае войска, была засцеленая цэламі, тым лікам і легіянерскімі. Некаторыя яшчэ варушыліся, варочаліся, а над лагчынаю стаяў жудасны, бесперапынны стогн...

— Што будзем рабіць з параненымі мяцежнікамі? — запытаўся ў легата Катул, сам увесь акрываўлены.

— А што нам застаецца? Дабіваць...

У гэтым выяўлялася не столькі жорсткасць, колькі міласэрнасць: толькі смерць магла ўвадначасце спыніць іхнія мучэнні.

Перш чым прадоўжыць рух да Ерусаліма, Марк Юній вырашыў на два дні спыніцца ў гэтай лагчыне. Лепшага месца для лагера наперадзе не знайсці, а легіёну трэба адпачыць пасля цяжкае бітвы, хоць збольшага падлячыць параненых, з ушанаваннем пахаваць забітых...

Царства зямное і нябеснае

Пасля таго, як асноўная частка войска на чале з Бар Кохбам пакінула Ерусалім, каб паставіць заслону Егіпецкаму легіёну, адказнасць за ўсё, што дзеецца ў горадзе, міжволі пераклалася на плечы Акібы. Да яго ішлі і апалчэнцы, каб узгадніць, дзе размясціць свой часовы лагер, і мясцовыя насельнікі, якіх незнарок ці наўмысна пакрыўдзілі ўзброеныя людзі. Прыняць і выслухаць усіх Акіба, вядома, не мог. А тут яшчэ і Рашбі неакраніцай падступіўся з важлівым, як ён лічыў, пытаннем:

— Настаўнік, што будзем рабіць з хрысціянамі? Яны ж як бяльмо на воку... Дый ладны кавалак горада займаюць. А нашым людзям не стае месца...

Адчувалася, што пасля няўдалай размовы з Іудам Рашбі затаіў глыбокую крыўду і на епіскапа, і на хрысціян увогуле. Прынамсі, душу самога Акібы даўно ўжо вярэдзілі развагі пра

хрысціян. Вынішчыць усіх да аднаго? Злітавацца? Яшчэ раз паспрабаваць перацягнуць іх на свой бок?

На хвіліну задумаўшыся, Акіба, нарэшце, суха вымавіў:

— Я хачу пагаварыць з гэтым Іудам. Привядзіце яго сюды. Толькі без гвалту!

— Як скажаш, настаўнік...

Калі ў хаціну ўваліліся чатыры ўзброеныя чалавекі, сэрца Вірсавіі затрапятала, як верабейка, дзяўчына ледзь не самлела ад страху, а ў думках прамільгнула: “Ну, вось, пачалося...” Пасля вяртання з Віфаніі, пасля жахаў, там пабачаных, яна нібы пасталела на дзесяць год, ейны тварык больш ніколі не выпраменьваў усмешак. Дзяўчына амаль бесперапынна малілася, не выходзіла з хаты без патрэбы, не асмельвалася завітаць нават да аквядука, каб прынесці вады, — гэты абавязак цалкам лёг на Гідона. Вірсавія жыла ў трывожным чаканні нечага страшнага, і ў тыя непазбежныя хвіліны ёй хацелася быць побач з татам, які, вядома ж, абараніць не зможа, але падтрымае хоць словам.

Іуда таксама ўспрыняў узброеных людзей адрачна-напружана. У епіскапа не было сумневу, што іудзеі адпомсцяць і ўсім ягоным аднаверцам — за здраду богу Яхве, і яму асабіста — за нядаўнюю жорсткую размову з Рашбі. Яго нават дзівіла, што мінула ўжо некалькі дзён, як паўстанцы ўступілі ў горад, а іх, хрысціян, ніхто пакуль што не зачاپіў...

— Ты епіскап Іуда? — гучна, хоць і без пагрозы ў голасе, запытаўся клышаногі дзяцюк з цесаком за поясам.

— Так, я... — стрымана адказаў стары.

— Пойдзеш з намі.

— Куды?

— Куды я скажу! — павысіў голас дзяцюк, які, відавочна, верхаводзіў у гэтай хеўры.

Пярэчыць не было сэнсу: не пойдзеш самахоць — пацягнуць сілком. Іуда гэта добра разумее, таму не ўпарціўся, пакорліва апусціўшы галаву, патупаў з глыбіні хаты. Насустрач яму кінулася Вірсавія, спераду абяруч абхапіла плечы і, слёзна пазіраючы ў вочы, загаласіла-закрывала:

— Татачка, не ідзі! Не ідзі з імі, татачка! Яны цябе заб’юць!

— Не перажывай, дачушка, не трэба... Дай Бог, усё абыдзецца...

— Не абыдзецца! І я болей ніколі цябе не пабачу! — яшчэ мацней загаласіла Вірсавія, а затым нечакана павярнулася тварам да прышлых, раскінула ўшыркі рукі, засланіўшы імі бацьку, і рашуча выгукнула:

— Не аддам! Альбо забірайце і мяне!

— Не дуры, дзеўка! — гыркнуў клышаногі дзяцюк. — Наконт цябе я загаду не маю. Так што адыдзі, — і ён дужаю рукою адхіліў Вірсавію ўбок.

Пакуль працэсія, а дакладней сказаць — канвой (дзяцюк спераду, а тры ягоня паплечнікі ззаду Іуды) рухалася па вулцы, Вірсавія, галосячы, валаклася следам. Сцішаны плач чуўся і з-за агароджы ўсіх падворкаў. Людзі павыскоквалі з хат, аднак на вулку, каб адбіць свайго епіскапа, выбірацца не асмельваліся і толькі з жахам і спагадаю пазіралі ўслед. Кожны ўсведамляў: гэта толькі пачатак, усіх іх чакае бязлітасны лёс...

Калі ўжо канвой наблізіўся да мяжы хрысціянскага паселішча, да Вірсавіі, валюхаючыся, як качка, падбегла паўнацеляя, адрузлая жанчына і схапіла яе за руку.

— Не ідзі за імі, дзетка, не варта...

І Вірсавія, конча страціўшы волю, яе паслухалася...

Пінхас (а менавіта галоўнаму ахоўніку Акібы было даручана прывесці хрысціянскага епіскапа ў вежу Фазаеля) далажыў пра выкананае заданне найперш рабі Рашбі, які, уласна кажучы, ахоўніка і азадачваў.

— Добра, — сказаў Рашбі. — Вядзі яго сюды, а сам пакуль што можаш быць вольным. Калі спатрэбішся — паклічу.

Пінхас знік за дзвярыма і праз хвіліну падштурхнуў у пакой Іуду. Гэта было акурат тое памяшканне, дзе зусім нядаўна прапрэтар Ціней Руф прымусіў чакаць легата Гнея і ягоных трыбунаў, перш чым выйсці ім насустрач.

— Каго я бачу? — з відавочным здзекам усклікнуў Рашбі. — Сам епіскап да нас завітаў! Рады, рады сустрэцца зноў!

Іуда зацята маўчаў.

Злавесная ўхмылка імгненна зляцела з твару рабіна, ён пераказіўся ад лютай нянавісці.

— Як бачыш, мы занялі Ерусалім і без вашай помачы! Што ты на гэта скажаш? І як нам цяпер з вамі, здраднікамі, абыходзіцца?

— Можа, ты думаеш, што я кінуся табе ў ногі і буду прасіць літасці? — нарэшце загаманіў Іуда без аніякай боязі, бо ўжо разлічваў на самае горшае. — Не дачакаешся! А што да вашага нашэсця ў Ерусалім, дык не надта радуйся. Рымляне яшчэ пра сябе нагадаюць...

— Як ты сказаў? Нашэсця? — Рашбі быў гатовы схпіць епіскапа за глотку. — Ды мы ў свой дом вярнуліся! Спрадвечны, родны дом! Тут ляжаць у зямлі косткі нашых продкаў, тут нашыя святыні!

Іуда не захацеў працягваць перабранку, бо не бачыў у ёй ніякай карысці. Відавочна, што сюды яго прывялі зусім не для таго, каб лішні раз “пагрызціся” ці давесці сваю праўду. Рашбі таксама сышоў з крыку, адно што скрозь зубы выціснуў:

— Была б мая воля, я б усіх вас, здраднікаў, у першы ж дзень пад корань пусціў...

— А чыя ж воля вырашае? — не стрымаўся, іранічна запытаўся Іуда.

— Вось гэтага чалавека ты зараз і пабачыш...

Нічога болей не сказаўшы, Рашбі расчыніў дзверы ў суседняе памяшканне.

Яно было, як здалося Іуду, да непатрэбства прасторным, можа, таму, што тут амаль не было ніякай мэблі, толькі стол, умураваны ў сцяну, ды некалькі крэслаў, — усё, што пакінуў пасля сябе Ціней Руф. У дальнім куце памяшкання, прытуліўшыся да сцяны і абапіраючыся адною рукою на спінку крэсла, стаяў прыгорблены стары чалавек, які ў гэтай ненатуральнай прасторы здаваўся казачна маленькім, нават мізэрным, таму Іуда не адразу яго і заўважыў. Не трэ было мець вялікага розуму, каб здагадацца, што гэта і ёсць той самы легендарны Акіба.

Увогуле памяшканне аблюбаваў для сябе Бар Кохба, але пакуль ён адсутнічаў, Акіба вырашыў сустрэцца з хрысціянскім епіскапам менавіта тут, каб паказаць яму, якую велічную пабудову ўзвялі іхнія агульныя продкі і што пакінулі пасля сябе рымскія заваёўнікі.

Акіба адарваў сваё цела ад сцяны, шаркаючы па мармуровай падлозе наблізіўся да Іуды і Рашбі, якія ўсё яшчэ стаялі з прыхаду, спыніўся за два крокі ад епіскапа і, не павітаўшыся, якую хвіліну пільна пазіраў яму ў вочы.

— Дык вось ты які... — нарэшце мовіў галоўны рабін, і немагчыма было зразумець, які сэнс маюць гэтыя словы — пагардлівы ці паважлівы. — Ну то прысядзьма, мы з табою людзі ўжо немаладыя...

Акіба і Іуда хоць і чулі адзін пра аднаго, аднак дагэтуль ім ніколі не выпадала сустрэцца. Адно што духоўныя ворагі, а другое — пасля папярэдняга іўдзейскага паўстання Акіба ніколі не наведваў Ерусалім, бо гэта было проста небяспечна.

— Ты, мусіць, думаеш, якога ляду цябе сюды прывялі, — нетаропка, разважліва пачаў размову галоўны рабін, калі яны ўселіся насупраць адзін аднаго — крэслы зараней і наўмысна былі пастаўлены такім чынам. — Ды проста захацеў я, так мовіць, з першых вуснаў пачуць што-кольвеч пра хрысціянства, якім медам памазана ваша вера, калі ў яе столькі прыхільнікаў...

— Мне здаецца, такі мудры чалавек, як ты, Акіба, пра нашу веру мае не меншы досвед, чым я, — адказаў Іуда. — І наўрад мне ўдасца твае веды папоўніць.

— Ты памыляешся. Для вас, адшчапенцаў, было б вялікім гонарам, калі б я тлуміў сваю старэчую галаву вашу лухтою...

Акіба, вядома ж, крывадушнічаў. Ён проста хацеў прынізіць хрысціянскага епіскапа, пазначыўшы, што ягоная вера не такая ўжо самавітая, каб яе вывучаць.

— А ты ж, мусіць, падумаў, што сюды цябе прывялі, каб паздзекавацца ды забіць каменнем, — з насмешкаю працягваў Акіба. — Няйнакш, меркаваў, што мы вырашылі адпомсціць за тое непаслушэнства, якое ты выказаў пры размове з маім найлепшым вучнем, — Акіба кіўнуў галавою ў бок Рашбі, які пранізліва свідраваў вачыма Іуду, але ў гутарку не ўступаў. — Так ці не?

— Я і зараз гэтак думаю.

— Ну, адпомсціць мы заўсёды паспеем — як табе, так і твайму хрысціянскаму кагалу. Час у нас ёсць... Але найперод

хочацца паслухаць, што ж змусіла некаторых яўрэяў здрадзіць нашаму адзінаму Богу, зганьбіць мудрую Тору. Вы ігнаруеце абразанне, для вас субота — звычайны дзень, а постныя дні з панядзелка і чацвярга вы перанеслі на сераду і пятніцу... І на Храм вы, хоць і яўрэі, не выплочваеце дзясціну. Да таго ж, не лічыце сваім абавязкам хоць раз у жыцці наведаць Ерусалім, каб прынесці ахвяру Яхве...

— Мы не зганьбілі Тору! — перабіў рабіна Іуда. — Мы яе прызнаём, паважаем і нават называем Старым Заветам.

— Вось-вось, старым. А сабе чамусьці прыдумалі новы. Сказана ж у Торы, што ў ёй нічога немагчыма змяніць, бо слова тое атрымана ад Бога. Каментавачь? Калі ласка! А перайначваць — ні ў якім разе!

— Яўрэі — сапраўды абраны Богам народ, і Ён даў нам Тору, каб мы ўсвядомілі гэтую абранасць, але не ганарыліся ёю, не выказвалі сваю пагарду да іншых народаў і плямёнаў, а неслі ім святое Слова. Прайшоў час, і Бог даў нам новае Слова, якое даручыў данесці да людзей Сыну свайму Іісусу Хрысту. Заўваж, Акіба: Ён таксама з'явіўся ў нашым яўрэйскім асяродку. Гэтым самым Бог пазначыў, што Ён не адварнуўся ад нашага народа, Ён па-ранейшаму ўскладвае на яго вызначальную місію — данесці да ўсіх людзей на зямлі Ягонае Слова, ужо новае Слова, бо час не стаіць на месцы, і Бог накіроўвае сваё Адкрыццё не толькі для яўрэяў, але і для астатніх народаў. Тору і вучэнне Хрыста я параўнаў бы з Месяцам і Сонцам. Ніхто не будзе спрачацца, што ад Месяца зыходзіць святло, але Месяц толькі адпраменьвае яго ад Сонца. Дык навошта нам гэтае адпраменьванне, гэтае бляклае святло, калі ёсць магчымасць атрымліваць яго ад Сонца? Таму для нас, хрысціян, га-лоўная пуцяводная зорка — вучэнне Іісуса Хрыста, якое дадзенае людзям, каб уцешыць тых, хто пакутуе, закрануць духоўныя струны, паставіць набожнасць чалавека ў суадносінах з Бацькам нябесным. У рэшце рэшт, Бог цераз Маісея перадаў яўрэям Закон толькі для таго, каб падрыхтаваць нас да прышэсця Хрыста. І як толькі гэта адбылося, Закон выканаў сваю ролю, ягонае вырашальнае значэнне страцілася. Таму і абразанне, і субота — гэта ўжо не сімвалы сувязі-повязі яўрэяў з Богам, бо з'явіліся новыя сімвалы, і цяпер заповедзі трэба

выконваць не таму, што яны накіраваныя Законам, а таму, што гэтага жадае дух Хрыста. Інакш кажучы, меркаю любога маральнага ўчынка чалавека варта лічыць не знешнюю норму ці правіла, а ўнутраны голас сумлення...

Іуда зрабіў кароткі перадых, скаўтнуў сліну ў перасохлым роце і дадаў:

— Што ж тычыцца “дзесяціны” на Храм, дык мы сапраўды не збіраемся яе аддаваць, бо аднаўленне Храма супярэчыць усяму таму, пра што я хвіліну назад сказаў. Дый ахвяраванне пасля прышэсця Хрыста страціла свой сэнс, бо, пакінуўшы аблічча Бога, Хрыстос стаў просталюдзінам і ахвяраваў сабою, каб уласнаю смерцю заслужыць выратаванне ўсім людзям. Так што ахвяра ўжо прынесена, і яе досыць.

— Дык, па-вашаму, Хрыстос — Месія толькі таму, што яго распнулі на Галгофе? — з іроніяй удакладніў Акіба.

— Вы, прававерныя іудзеі, чакаеце Месію, які ўсталюе “царства міру” тут, на зямлі, і прынясе даброты і зямныя радасці. Мы ж лічым, што менавіта плоцкае ў чалавеку прынесла ў гэты свет грэх. Дзякуючы ахвяры Хрыстовай людзі павінны зразумець, што яны таксама могуць дасягнуць Богападобнага існавання, але толькі пасля таго, як пазбавяцца ад плоці і з’яднаюцца з нябеснай матэрыяй, з якой і складаецца дух. Прычым давесці да людзей гэтае адкрыццё мог толькі той, хто не мае грахоў — менавіта Іісус.

— Пра які дух ты гаворыш? — раздражнёна мовіў Акіба. — У Кнізе Іова і ў Псалтыры сказана, што ўсе людзі накіроўваюцца ў пекла. Той, хто памрэ, ужо ніколі не будзе мець зносін з Усявышнім. Бог — толькі для жывых.

— У такім разе прыгадайма Кнігу прарока Данііла. Што там напісана? “Многія з тых, хто спіць у праху зямлі, абудзяцца, адны для жыцця вечнага, другія на вечную ганьбу і пасаромленне”. Як бачыш, і паважаны прарок лічыў, што са смерцю чалавека не ўсё для яго сканчаецца. Аказваецца, для некаторых яшчэ ёсць шанец “паўстаць з праху”. “Разумныя будуць ззяць, як свяцілы на зямлі... навекі, назаўжды”. Нездарма Данііл гэтак выказаўся! А то ж вам, прававерным іудзеям, было б крыўдна: чакаў-чкаў чалавек прыходу Месіі — і не дачакаўся, закапалі яго ў зямлю, так і не зведаў, бедны, усяго таго шчасця, якое

прынясе з сабою Месія. А таму, хто народзіцца пазней, мусіць жа, пашанцуе — дачакаецца ён прышэсця і спазнае “царства міру”. Ці ж гэта справядліва? Вядома ж, не! Дык няхай жа, паводле Данііла, найбольш дабрадзейныя вернікі ўваскрэснуць у старых целах і атрымаюць кавалак свайго шчасця...

— І што ж табе не падабаецца ў гэтым прароцтве? Мы даём кожнаму чалавеку надзею на тое, што ягонае жыццё можа аднавіцца — трэба толькі пільна прытрымлівацца Закона. А што абяцаеце людзям вы?

— Уваскрашэнне плоці — нейкае непаразуменне, і яго ніколі не будзе. Плоць для чалавека – рэч часовая, яна ўвогуле не належыць да існасці чалавека, як не мае дачынення і да існасці іншых тварэнняў Бога. “Тыя, што жыўць паводле плоці, Богу дагадзіць не могуць”, — вось мудрая думка нашага прапаведніка Паўла. У рэшце рэшт, Хрыстос і прыходзіў, каб выратаваць нас ад грахоў, а не пазбавіць ад зямных нястач і бед. Ён і сказаў жа сваім вучням: “Маё царства не ад свету гэтага...” Толькі антыхрыст паспрабуе стварыць “царства божае” на зямлі...

— Вось як? Прынамсі, мы ж вашага Хрыста не прызнаём, марым пра зямныя радасці, дык, выходзіць, і ёсць тыя самыя прыхільнікі антыхрыста... Што праўда, то праўда: мы ўхваляем усіх, хто блоціць вашага Хрыста, супярэчыць ягонаму вучэнню. Шкада толькі, што рымляне ставяцца да яго паблажліва... Аднак жа вернемся да “плоці”: вы, хрысціяне, не адмаўляеце ж Страшны Суд...

— Не адмаўляем. Вось толькі Гасподзь будзе судзіць не целы, а душы. Ты пытаешся, што мы абяцаем людзям пасля смерці? Не, не плоцкае існаванне. Яго не будзе. Сапраўдная існасць кожнага чалавека — ягоная душа, і яна неўміручая, бо з’яўляецца часцінкаю самога Бога.

— “Царства зямнога”, як ты кажаш, не будзе... А як жа тады патрапіць у наканаванае вамі — “нябеснае”? Як атрымаць туды “пропуск”?

— Я табе зноўку працуюць нашага апостала Паўла: “Калі мы злучаныя з Ім падабенствам смерці Ягонаі, дык павінны быць злучанымі і падабенствам уваскрашэння... Калі ж мы памерлі з Хрыстом, дык верым, што і жыць будзем з Ім...”

Кожны вернік — абраннік Божай ласкі. І кожны вернік, як прадвызначана Госпадам, мае шанец для выратавання. А той, хто не пранікся вераю, пазбаўлены магчымасці далучыцца да вечнасці. Адваргаючы Хрыста, вы, прававерныя іўдзеі, адваргаеце магчымасць пазбавіцца ад граху і пазбегнуць тлену. Усе, хто лічыць сябе паслядоўнікам Хрыста, павінны непахісна ісці Ягоным шляхам, выконваць волю Бога...

— Дык мы ж акурат і выконваем волю Бога — шануем Закон.

— “Справамі Закона не апраўдаецца перад Ім нікаяя плоць, бо Законам спазнаецца грэх”, — гэта зноў жа Павел. Жыццё па Закону, па заповедзях пацвярджае толькі тое, што чалавек саманадзейна спадзяецца выратавацца ўласнымі сіламі, цешыць сябе думкамі, што ён абраны. Але толькі Бог гэта вырашае... Няма іншага шляху да выратавання, акрамя веры ў Хрыста, бо ўсе мы саграшылі і пазбавіліся славы Божай і ўсе атрымліваем “апраўданне задарма, па дабрадаці Ягонай, збаўненнем у Хрысце Іісусе цераз веру”. Так што ні ты, Акіба, ні твой найлепшы вучань царства нябеснага не пабачыце, хоць вы і прытрымліваецеся Закона больш як хто...

— Ну, дзякуй табе, “узрадаваў”... — ледзь не зарагатаў Акіба, а ўслед за ім усміхнуўся і Рашбі. — Выходзіць, для таго, каб выратавацца, дастаткова аднае веры ў вашага Хрыста? Маральнасцю можна грэбаваць?

— Я такое не казаў. Аднак маральнасць дзейсная толькі тады, калі абапіраецца на веру, калі чалавек усведамляе, што ён залежыць ад Божай дабрадаці, разумее, што ён не можа выратавацца ўласнымі высілкамі. Мала карысці з таго, што вы, прававерныя іўдзеі, прытрымліваецеся Закона, выконваеце заповедзі. Не забіваць, не красці, не чужаложнічаць — усё гэта толькі знешнія праявы маральнасці. А ў душы часам такая гніль, што аж жудасна... Выратаванне можна знайсці толькі ўнутры сябе, у сваёй душы, бо менавіта там, а не “на небе” знаходзіцца Хрыстос. І калі для вас, іўдзеяў, на першым месцы Закон і заповедзі, дык для нас, хрысціян, — любоў, бо гэта і ёсць Бог.

— Наконт нас, іўдзеяў, вашае пазіцыя зразумелая: у “нябеснае царства” нам не патрапіць ніяк... А што будзе з іншымі

людзьмі і народамі, якія не ўспрынялі вашу веру? Куды патрапяць усе астатнія эліны, тыя ж язычнікі-рымляне? Адразу ў пекла?

— Для таго мы і прапаведуем вучэнне Хрыстова, каб дачесці яго да кожнага чалавека. Гэта вы, іудзеі, замкнуліся ў сваім асяродку, быццам бы Бог існуе толькі для вас.

— А ці не супярэчыш ты самому сабе? Вунь жа той самы Павел, а дакладней сказаць — Саўл, пра якога ты згадваў, у свой час праліў нямала хрысціянскай крыві... Дый не менш знакаміты ваш апостал Пётр грэбаваў снедаць з элінамі, хоць яны і прынялі вашу веру...

— Гэта было толькі напачатку. Усе мы грэшныя. Важна ўсвядоміць свой грэх і пакаяцца. Нездарма Іісус паабяцаў злодзею і рабаўніку, якога распіналі побач з Ім, што ён першым увойдзе ў Царства Нябеснае... Пройдзе час, і вучэнне Хрыста запануе паўсюль, бо для нас, хрысціян, усе народы роўныя. Ізраіль таксама ўспрыме Хрыста як сапраўднага Збаўцу, хіба, можа, пазней за ўсіх, бо вы, іудзеі, будзеце гэтаму працівіцца як мага...

— Не дачакаецеся! Гэтага не будзе ніколі! Чуеш? Ніколі! — з вачэй Акібы пырснула нянавіць, ён, абапёршыся на падлакоці крэсла, надзвычай жвава для свайго ўзросту падняўся, тым самым даючы пазнаку, што размаўляць з епіскапам болей не жадае.

Іуда таксама быў змушаны ўстаць.

Увогуле Акіба разлічваў, што іхняя размова зацягнецца на гадзіны дзве — не меней. Ён не спадзяваўся пачуць ад хрысціянскага епіскапа нешта новае пра сутнасць ягонае рэлігіі, бо ўжо даўно дасканалы вывучыў дагматыку хрысціянства: ідэй ворага, ды яшчэ такога небяспечнага, варта ведаць не горш, чым свае. Пры гэтым Акіба не меў на мэце пераканаць ці абвергнуць епіскапа, хоць у яго было што сказаць, каб развеяць у пыл усю гэтую "хрысціянскую бязглуздыцу". Загадаўшы прывесці Іуду, Акіба толькі і хацеў — пабачыць-паслухаць ледзь не галоўнага носьбіта гэтых ідэй, каб зразумець, што за людзі стаяць на чале хрысціянскага руху, які з кожным годам набірае моц. Недзе ў глыбіні душы ён таіў надзею, што хрысціянскія верхаводы — не больш як фанатыкі, не дужа абця-

жараныя мудрасцю і манументальнымі ведамі. Вунь жа і іхнія так званыя апосталы, якія аціраліся вакол Хрыста, былі звычайнымі рыбакамі... Аднак, чым болей доўжылася размова з Іудам, тым выразней Акіба ўсведамляў, што хрысціянскі епіскап, бадай, раўня яму самому. І гэта раз'ятрыла галоўнага рабіна, ён нават пашкадаваў, што наладзіў гэтую сустрэчу.

— Хай яго завядуць туды, адкуль забралі, — стрымана сказаў Акіба, звяртаючыся да Рашбі і не зважаючы на Іуду, быццам яго ўвогуле тут не было. — Дабірацьмецца адзін, дык яшчэ хто-небудзь прыб'е...

Рашбі высунуў галаву за дзверы, гукнуў Пінхаса. Іуда моўчкі павярнуўся і паклыпаў да выхаду. Ён нават не развітаўся, не сказаў “да сустрэчы”, бо разумеў, што сустрэцца з Акібам яму ўжо ніколі не выпадзе...

— Ну, што я табе казаў, настаўнік, — мовіў Рашбі, застаўшыся з Акібам сам-насам. — Ці ж не погань? Не варта з імі, хрысціянамі, валаводзіцца. Толькі загадай — не будзе ім месца ў Ерусаліме, усіх да аднаго ўслед за іхнім Хрыстом накіруем...

Акіба адказаў не адразу.

— Услед за іхнім Хрыстом, кажаш? Ды мы ім толькі паслугу зробім. Сам жа чуў: жыццё для іх — нішто, яны ў “нябеснае царства” хочуць патрапіць. А калі смерць атрымаецца пакутнаю, за веру, дык туды, як яны лічаць, дарога напрамкі... Не, давай пачакаем, нам спяшацца няма куды. Можна, прыдумаецца што-небудзь іншае...

Рэванш

Хоць перамога над мяцежнікамі была безумоўнаю, але ж і XXII легіён панёс немалыя страты: толькі забітымі — 426 чалавек. А параненых — цяжка і не вельмі — удвая болей. Асабліва парадзелі шэрагі саюзнікаў ды маніпула Катула, на долю якіх выпала самая лютая сеча.

Забітых пахавалі тут жа, у лагчыне, параненых накіравалі ў абоз. Цяпер ён быў адзін, агульны, бо так лацвей яго ахоўваць падчас руху, ды і пры магчымай наступнай сутычцы з непры-

яцелем шматлікія дробныя абозы будуць замінаць маніпулам.

Прынамсі, Марк Юній меркаваў, што Бар Кохба не асме-ліцца на яшчэ адну бітву і астатні шлях да Ерусаліма легіён адужае без перашкод. Вельмі ўжо шмат ваяроў страцілі іўдзеі, каб у Бар Кохбы яшчэ раз з'явілася ахвота падушца са спрактыкаваным, прафесійным войскам. У лагчыне і за яе межамі валялася больш за шэсць тысяч трупаў — ледзь не чвэрць іўдзейскага войска. Праўда, большасцю мяцежнікі ска-налі пасля бітвы, калі іх, параненых і затаптаных сваімі ж паплечнікамі, дабівалі легіянеры...

Напярэдадні, перш чым выступіць з лагчыны, Марк Юній загадаў спекулаторасам праскакаць як мага далей, каб лішні раз упэўніцца, што мяцежнікі сапраўды далі кончага драпака. І праўда: на адлегласці, якую легіён і за дзень не зможа адо-лець, разведчыкам не трапілася ніводнае душы.

Спёка не спадала. Легіянерам неўспадоб было пакідаць насаджанае месца, выбірацца на бясконцую пустэчу, дзе ад узнятага імі ж самімі пылу, падобнага на куродым, дыхалася неймаверна цяжка. Але ж у лагчыне нельга было заставацца хоць бы з-за таго, што незакапаныя трупы іўдзеяў пачалі гнісці, у паветры стаяў густы смурод, крыў божа, нахлыне якая зара-за...

Легіён рухаўся марудней, чым звычайна: параненых давя-лося пакласці на павозкі, а рэчы, знятыя з іх, легіянеры зму-шаныя былі валачыць на сабе, хоць і дагэтуль яны нагадвалі наўючаных мулаў...

Да канца дня, калі сонца напалову схавалася за акаёмам, рымляне конча знясілелі. Аднак належнага месца, дзе можна было б разбіць лагер, вочы не знаходзілі. Паўсюль роўнядзь, пустэча і, што самае непрыемнае, нідзе навокал ніводнае ру-чаіны ці калодзежа. Спекулаторасы далажылі, што наперадзе пейзаж трохі інакшы: дзе-нідзе трапляюцца досыць ладныя ўзвышшы, дый зямля месцамі аздобленая зяленівам. Аднак датуль — добрая гадзіна хады.

Легат палічыў, што лепей трохі ператрываць, адужаўшы пэўны кавалак шляху, чым цэлую ноч пакутаваць у гэтым пекле-пустэчы.

Сіл у легіёна хапіла, каб пераадолець толькі першае ўзвыш-

ша. Далей, падобна, можна было знайсці больш спрыяльнае месца для лагера, але і людзі, і жывёла літаральна валіліся з ног.

Марк Юній змушаны быў спыніць легіён і даў каманду ладкаваць лагер на ўсходнім схіле, абাপал дарогі. Адсюль, з вышыні, бачылася далёка наперад, і мяцежнікі, калі ім уздумаецца, знянацку легіён не заспеюць. Прынамсі, небяспекі легат не адчуваў: іудзеі, няйначш, ужо дабеглі да самага Ерусаліма ці, можа, нават і далей.

Атрымаўшы загад на прывал, рымляне забегалі-замітусіліся, але ў тым не было ніякага хаосу, кожны цэнтурыён дакладна ведаў, дзе належыць размясціць сваю маніпулу¹, кожны легіянер меў досвед, куды ўвагнаць свой кол ці ўваткнуць рыдлёўку, бо месцы для падраздзяленняў адразу ж былі пазначаныя дзідамі і каляровымі сцяжкамі.

Праз гадзіну лагер набыў звыклых абрысы. Не надта ўражваў хіба толькі земляны вал вакол яго: сыпучы пясок распаўзаўся, рассоўваўся ва ўсе бакі.

Намёт Марка Юнія ўзвысіўся пасярэдзіне лагера, непадалёку ад абоза. Перш чым нападзла цемра, легат абышоў каравулы — яны былі расстаўлены як унутры лагера, так і звонку. Іх належала памяняць чатыры разы за ноч. Узмоцнены атрад лёгкай пяхоты нёс варту з боку Ерусаліма. Легат хоць і не чакаў ніякага нападу, але гэтага вымагаў парадак, які складаўся вякамі. Ззаду легіёна дазоры выставіліся амаль сімвалічныя, бо, палічыў Марк, у іх няма ніякай патрэбы, а людзям не зашкодзіць адпачыць лішнюю гадзіну...

І ў страшным сне Бар Кохба не мог уявіць той катастрофы, якая напаткала ягонае войска. Прычым найбольш уразіла Сімона не сама бітва (у ёй іудзеі паказалі сябе якраз няблага), а трагічныя наступствы, калі войска кінулася панічна бегчы, упадобіўшыся звар'яцелай чарадзе авечак. І колькі ні спрабаваў Бар Кохба спыніць ашалелы натоўп, колькі ні заклікаў сваіх ваяроў зноўку павярнуцца тварамі да ворагаў, нічога не атры-

¹ Асобнага камандзіра ў маніпуле не было. Яе ўзначальваў адзін з двух цэнтурыёнаў.

малася. Сімона і самога, мусіць жа, затапталі б, раструшчылі б, калі б ён не сядзеў на кані, які ў спрэсаванай гурме вынес яго цераз “горлычка” ў перадгор’е. Тут Бар Кохба зрабіў яшчэ адну спробу затрымаць уцекачоў, бо менавіта на выхадзе з лагчыны яшчэ меўся шанец паставіць заслону рымлянам, пазбавіўшы іх манеўра. Але дзе там... Уцекачы, не зважаючы на двух коннікаў (Архелай увесь час трымаўся побач з камандзірам), не згадваючы, што дарогу ім заступае сам Месія, якога яны колькі дзён таму лічылі амаль роўным Богу, абміналі іх і беглі далей. Некаторыя нават кідалі зброю.

У рэшце рэшт, і Бар Кохбу, і Архелаю самім давялося ратавацца, бо з “горлычка” пачала выплёсквацца ў перадгор’е рымская конніца...

Дзякаваць богу, рымляне нядоўга пераследавалі ўцекачоў — яны ўжо і так удосталь “напіліся варожай крыві”. Аднак іўдзеі беглі і беглі — хто ўздоўж дарогі, хто ў розныя бакі ад яе, — пакуль ставала сіл, і, толькі конча зняможыўшыся, нібы ссечаныя алівы, гулка падалі на ссохлую зямлю...

Прайшло яшчэ амаль паўдня, пакуль пашкамутанае іўдзейскае войска, рассяянае па ўсёй пустэчы, пачало сцягвацца ў адно месца — туды, дзе спыніўся сам Бар Кохба. Людзі падыходзілі ці невялікімі натоўпамі, ці па аднаму, і, што найболей засмучала і абурала Сімона, хто-ніхто ўжо не меў зброі. У іншы час Бар Кохба загадаў бы сурова пакараць тых, хто, ратуючы сваё жыццё, кінуў меч ці дзіду, магчыма, кара была б нават смяротнаю, аднак жа цяпер, калі войска і так панесла вялікія страты, “дэцымацыя па-іўдзейску” выглядала б недарэчна.

Адно толькі і сказаў камандзір пасля таго, як людзі ў рэшце рэшт скучкаваліся па атрадах і хоць збольшага войска набыло акрэсленыя абрысы:

— Ганьба нам усім за тое, што панічна пакінулі поле бітвы! А яшчэ большая ганьба тым, хто страціў ці наўмысна выкінуў сваю зброю! Толькі крывёю можна змыць гэтую ганьбу! І я дам вам шанец зрабіць гэта! Бітва з рымлянамі яшчэ не скончаная! Вы яшчэ мецьмеце магчымасць абараніць свой гонар! Але змагацца вам ужо давядзецца голымі рукамі, пакуль не ўдасца адабраць зброю ў ворага!

Словы камандзіра ўзбудзілі абязброеных ваяк, якія

адчувалі сябе пабітымі сабакамі і ўжо рыхтаваліся да самага горшага. Адусюль панесліся крыкі:

— Мы здабудзем зброю ў баі!

— Змыем ганьбу крывёю!

Са значна парадзелага атрада Яная гэткіх крыкаў акурат і не чулася: ніхто не выкінуў свой меч, хоць ён і замінаў борздка караскацца ўверх. Янаеўцы ўвогуле, спусціўшыся з вяршыні на супрацьлеглым баку гары, зладжана, без мітусні рухаліся ўздоўж дарогі, пакуль наперадзе не згледзелі асноўныя сілы.

Абвесціўшы войску, што “бітва яшчэ не скончылася”, Бар Кохба не толькі хацеў падбадзёрыць сваіх знявераных апалчэнцаў, хоць і ў самага на душы было пагана. Ён ужо вельмі пашкадаваў, што недацаніў рымлян, быў гэткім самаўпэўненым і нават дапусціў святатацтва, заклікаючы Бога толькі не падсабляць ворагу і не просячы ў Яго помачы. Сімон спадзяваўся, што гэтыя ягоныя словы ніхто не пачуў, нават блізкае атачэнне, інакш усе палічылі б, што менавіта з-за іх атрымалася такая жорсткая параза. Цяпер ужо Бар Кохба ў душы апантана прасіў Бога, каб Ён паспрыяў іўдзеям у наступнай бітве і падарыў ім перамогу.

А перамога была патрэбная Бар Кохбу да зарэзу, бо пад пагрозай знаходзілася і ягонае месіянства, і зыход паўстання ўвогуле. І то праўда: чаго вартае іўдзейскае войска, калі яно не змагло адужаць усяго адзін рымскі легіён...

Можна было б паслаць ганца ў Ерусалім, загадаць, каб і аstatнія апалчэнцы, што засталіся там, рушылі на падмогу, папоўнілі парадзелыя шэрагі, аднак гэта сталася б кончым прызнаннем паразы, і Акіба, без сумневу, вельмі пашкадаваў бы, што даверыў Сімону ўзначаліць паўстанне. Да таго ж, яшчэ немаведама, якое становішча ў самім Ерусаліме, магчыма, ягоныя абаронцы ўжо ўступілі ў схватку з Сірыйскім легіёнам, і ім самім патрабуецца дапамога.

Не, разлічваць на падмацаванне Бар Кохбу не выпадала ніяк. Налезла адолець Егіпецкі легіён тымі рэшткамі ваяроў, якія ацалелі пасля бітвы ў лагчыне. Прынамсі, а чаму рэшткі? Іўдзейскае войска па колькасці ўсё яшчэ значна пераўзыходзіла легіён — амаль утрая. Для перамогі гэтага ўдостатку. Не

варта толькі кідацца ў лабавую сутычку, рызыкуючы паўтарыць памылку, трэба прыдумаць нешта іншае...

Бар Кохба аддаў загад, каб войска выстраілася на дарозе ў адну калону.

— Менавіта ў калону! — паўтарыў Сімон камандзірам атрадаў, якіх папярэдне сабраў вакол сябе. — Ні ў якім разе нельга збочваць з дарогі! Ніводнаму чалавеку! Жорстка гэта кантралюйце!

Бар Кохба не патлумачыў, для чаго патрэбнае такое абмежаванне, а самі камандзіры не здагадваліся. Насамрэч жа Сімон трымаў у галаве дзве мэты. Па-першае, зладжаны, арганізаваны рух дапаможа ваярам усвядоміць маналітнасць усяго войска, адчуць ягоную сілу. Па-другое, пры хаатычным, бязладным руху ў натоўпе, прычым не толькі па дарозе, але і па ўзбочынах, застануцца выяўныя сляды, па якіх рымляне змогуць адсочваць шлях іўдзейскага войска. Гэтага Бар Кохбу акурат і не хацелася. Ён увогуле палічыў бы за лепшае, каб ягоная армія часова правалілася скрозь зямлю і рымляне ніяк не маглі б даўмець, куды яна падзелася.

Прынамсі, усе ваяры, асабліва камандзіры, вельмі здзівіліся, калі па загадзе Бар Кохбы калона зрушылася не ў накірунку Егіпецкага легіёна, а ў бок Ерусаліма. Напаўголасу іўдзеі выказвалі расчараванне:

— Выходзіць, усё-такі змушаны адступаць...

— Мусіць, не верыць наш камандзір у перамогу...

— Самі вінаватыя. Такого драпака далі...

Недзе праз дзве гадзіны руху Бар Кохба, які ехаў наперадзе, раптам завярнуў свайго каня на ўзбочыну і даў знак, каб калона рухалася ўслед за ім.

— Архелай! — паклікаў Сімон свайго памочніка. — Праскачы ўздоўж калоны, дай абвестку, каб усе захоўвалі строй. Ісці толькі ў калоне — след у след! Нікому не збочваць!

Затым падазваў да сябе Яная, атрад якога знаходзіўся ў галаве калоны (Бар Кохба асабіста і з нейкім пэўным намерам вызначыў для янаеўцаў гэтае месца), і коратка патлумачыў свайму былому камандзіру, для чаго атраду трэба адысці трохі ўбок і што належыць зрабіць, калі ў рэшце рэшт з дарогі збочыць хвост калоны.

— Зразумеў, — стрымана адказаў Янай. — Выканаем.

Калона на чале з Бар Кохбам пасунулася ў глыбіню пустэчы, упоперак дарогі, амаль пад прамым вуглом да яе. Узнялася яшчэ большая хмара куравы, і з кожнаю хвілінаю яна разрасталася, засланяючы неба. Ніхто, як і было загадана, не саступаў убок. Зрэшты, па пратаптанай сцежцы проста ішлося лацвей, чым па некранутаму, сыпучаму пяску.

Калі апошнія ваяры сышлі з дарогі, за справу ўзяліся янаеўцы. Адступаючыся назад, яны ці рукамі, ці зброяй, ці ашмёткамі вопраткі загортвалі на добра-такі ўтаптаную сцежку пясок, раўнялі яго, надавалі паверхні выгляд, які нічым не адрозніваўся ад навакольнага. Старонні чалавек нізавошта не здагадаўся б, што ў гэтым месцы толькі што пратупала не адна тысяча людзей, мулаў і коней. Янаеўцы ўвіхаліся аж да тае пары, пакуль дарога не стала бачыцца ім вузенькаю, ледзь прыкметнаю палоскаю, і толькі затым паспяшаліся наўздагон войску.

Па пустэчы калона прасунулася на немалую адлегласць, але Бар Кохба чамусьці не загадваў спыніцца. Усе меркавалі, што камандзір добра ведае гэтую мясцовасць і мае на ўвазе загадзя вызначанае месца, дзе войска можа знайсці прытулак ці хованку. А што камандзір чамусьці вырашыў менавіта схвацца ад рымскіх разведчыкаў, ніхто ўжо не сумняваўся. Вось толькі для чаго яму гэта спатрэбілася? Забаяўся? На тое не падобна. Сам жа абяцаў яшчэ адну бітву...

Насамрэч у гэтых мясцінах Бар Кохбу дагэтуль бываць не даводзілася, ён увогуле ніколі не пакідаў межаў свайго мястэчка і ягоных абсягаў. А збочыў ён наўздагад, інтуітыўна, бо ўсюды пейзаж бачыўся аднолькавым і аднастайным.

Галоўнае, меркаваў Сімон, адысціся ад дарогі як далей, каб рымляне, якія будуць па ёй рухацца, не змаглі выявіць ягонае войска — не толькі ўбачыць, але і пачуць, бо такая процьма народу непазбежна выдавацьме мноства галасоў і гукаў, якая б перасцярога ні захоўвалася.

Нарэшце Сімон палічыў, што войска ўжо адышлося дастаткова. Абшар не надта вабіў — навокал пясок ды скамянелыя ўзлобкі, — але іудзеі да такога асяроддзя звыклія.

— Тут і атабарымся, — сказаў Архелаю Сімон.

— Надоўга?

— Мяркую, што да заўтрашняга вечара. Перадай гэта па калоне, няхай людзі рыхтуюць стаянку ды адпачываюць. Ніякіх вогнішчаў не паліць, залішне не галёкаць. І вось што яшчэ: скажы разведчыкам, каб сачылі за дарогай. Як толькі па ёй пройдзе рымскі легіён, хай адразу ж паведамаць мне.

Вестку пра тое, што легіён пратупаў у Ерусалім, разведчыкі прынеслі не праз суткі, як разлічваў Бар Кохба, а амаль праз тroe. Сімон ужо, было, і хвалявацца пачаў: ці не перадумалі рымляне ісці на Святы горад, можа, здаволіліся перамогаю ў лагчыне? Дзякаваць богу, не перадумалі.

— Здымаемся са стаянкі! — аддаў загад Бар Кохба.

Войска ўспрыняло загад з палёгкаю: усім ужо абрыдла марнаваць час сярод пустэчы, не ведаючы, ці доўга яшчэ давядзецца нечага чакаць.

На дарогу калона (Бар Кохба наказаў захоўваць яе і надалей) выбралася тым жа шляхам і таксама накіравалася ў бок Ерусаліма.

І легіён, і іўдзейскае войска рухаліся ў адным напрамку, хоць і на прыстойнай адлегласці. Аднак Марк Юній, у адрозненне ад Бар Кохбы, гэтага ведаць не мог: сваіх спекулятараў рымляне пасылалі толькі наперад.

Калі пачало ўжо брацца на цемру, іўдзейскія разведчыкі данеслі, што далёка за даляглядам рымляне разбілі лагер, спыніліся на начлег. Іх, конных разведчыкаў, было ўсяго двое, бо так загадаў Бар Кохба. Ён прадбачыў, што большая колькасць коннікаў, калі яны, крыў божа, напоруцца на рымскі ар'ергард, можа насцярожыць Марка Юнія. І так яно ледзьве не сталася сапраўды.

Пакуль разведчыкі скакалі па пустэчы, іхнія позірккі сягалі далёка. А потым акаём засланілі ўзвышшы. Што за імі — немаведама. Аднак жа на тое яны і разведчыкі, каб вывучыць мясцовасць. Коннікі паскакалі далей. Яны непазбежна знячэўку ўварваліся б у самую гушчыню рымскага лагера, раскінутага на супрацьлеглым схіле ўзвышша, калі б хтосьці з іх своечасова не звярнуў увагу на сполахі, якія шугалі ў пацямнелае неба наперадзе. Безумоўна, гэта не водбліскі далёкай навальніцы, якія бываюць тут гады ў рады, дый перуновага

водгулля не чутно. Сполахі, відавочна, зыходзілі ад вогнішчаў ды паходняў. А значыць, па той бок узвышша — рымскі лагер. Каб конча ўпэўніцца ў гэтым, разведчыкі, зрабіўшы вялікі крук і трымаючыся воддаль, абскакалі ўзвышша збоку. Схіл кішэў людзьмі. Яшчэ разведчыкі скмецілі, што спераду легіёна выстаўлены досыць шматлікія дазоры, а вось ззаду, на грэбні ўзвышша, тупаюць толькі адзінокія назіральнікі.

Гэтыя звесткі прыйшліся Бар Кохбу даспадобы. Ён нават не чакаў, што ўсё будзе складвацца так спрыяльна. Мусіць, Бог усё-ткі прабачыў яму нахабства...

Нейкі час калона яшчэ рухалася наперад, а затым спынілася.

— Архелай, камандзіраў атрадаў — сюды! — рашуча загадаў Сімон.

Пакуль усе верхаводы падбежкам дабіраліся да галавы калоны, прайшло не менш як паўгадзіны. Ставячы перад імі задачу, Бар Кохба доўга не рассульваў:

— Наперадзе, адсюль пакуль што не бачна, рымляне разбілі свой лагер. Больш зручнага выпадку, каб паквітацца з імі, у нас не будзе. Слухайце мой загад. Першая палова калоны збочвае з дарогі налева, другая — направа. Разгрупавацца ў абодва бакі на адлегласць да двухсот крокаў ад дарогі. Скінуць з сябе ўсё лішняе, асабліва тое, што грміць, звініць ці звякае. Пакінуць пры сабе толькі зброю. Абоз з гэтага месца не кратэцца. Коней таксама пакідаем тут: ім пысы не заткнеш, а для нас галоўнае — як мага захоўваць цішыню. Па гэтай прычыне — ніякіх зносінаў між сабою. Нават шэптам. Рух наперад пачынаць толькі па камандзе, калі зусім сцямнее. Ступаць без лішняга шуму. Можна, нават увогуле скінуць абутак — зямля ўжо астыла. Ці блізка рымскі лагер, вы самі скмеціце: па той бок першага ўзвышша будуць бачныя сполахі ад вогнішчаў. Штурм пачынаць толькі тады, калі рымляне нас выявяць. Таму як мага бліжэй трэба падступіцца да лагера незаўважна... Задачу зразумелі? Выконвайце! Цяпер усё ў вашых руках... — скончыў было Сімон, а затым усё-ткі дадаў: — ...І Бога.

Загад Бар Кохбы пачаў выконвацца на дзіва дакладна і ўзгоднена. Іудзеі, якія зусім нядаўна зведалі горыч паразы, цяпер цвёрда ўсвядомілі: без дысцыпліны, без дакладнага

выканання загадаў сваіх камандзіраў перамогі ім не ўбачыць як сваіх вушэй.

Здавалася, сама прырода спрыяла іудзеям. Дагэтуль некалькі тыдняў запар стаяла неймаверная гарачыня, ад яе не было ратунку ні ўдзень, ні ўначы, а ў гэты вечар, нібы па заказе, з боку Міжземнага мора павеяла вільготным халадком, і разам з цемраю неба пачала завалокваць лёгкая смуга, скрозь якую марна спрабавала прабіцца месячнае святло. Апоўначы зрабілася гэтак цёмна — хоць вока выкалі.

— Пара, — сказаў Бар Кохба і ступіў наперад. Следам за ім зрушыліся з месца тыя, хто стаяў бліжэй, і ў рэшце рэшт хваля дайшла да флангаў.

Паўтары мілі шырокая чалавечая сцяна моўчкі сунулася ўздоўж дарогі. Прынамсі, абсалютнай, вядома ж, цішыня не была: шаргацеў пад нагамі пясок, раз-пораз чуўся прыглушаны кашаль, зрэдчас усё-ткі звякала зброя. Аднак жа старонні чалавек нізавошта не паверыў бы, што гэтак сцішана можа рухацца дваццацітысячная раць. Зрабілася яшчэ цішэй, калі наперадзе неба пасвятлела...

Хоць перад рэдкімі рымскімі дазорнымі, якія тупалі туды-сюды на грэбні ўзвышша, прасціралася бясконцая роўнядзь, яны не маглі ў цемры згледзець шэрую масу людзей, якая няўмольна насоўвалася з пустэчы. Ззаду ў вартавых гарэлі кастры і паходні, ад чаго навакольная цемра здавалася гусцейшай, чым насамрэч. Пачуць набліжэнне раці таксама было амаль немагчыма: рымскі лагер хоць і адпачываў, але ўсё адно поўніўся разнастайнымі гукамі, конскім іржаннем, і нават калі б іудзейскае войска выдавала сябе залішнім шумам-гамам, дазорным няпроста было б вызначыць, адкуль ён даносіцца — ззаду ці спераду.

Не дзіва, што найбольш пільны з вартавых спачатку адчуў, а потым і скмеціў чалавечую сцяну толькі тады, калі да грэбня ёй заставалася не болей як паўтары сотні крокаў. Вартавы замітусіўся, нешта загалёкаў, і праз імгненне на вяршыні пачуўся пранізлівы сігнал ражка, які азначаў трывогу. Амаль адразу ж яму адгукнуліся дзясяткі іншых корну ў лагеры, затым і галоўная туба легіёна падала свой голас.

Калі для рымлян гук ражка абвесціў трывогу, дык для іуд-

зеяў ён паслужыў сігналам для штурму. Войска адначасна выбухнула такім грамавым воклічам, што, здавалася, з неба ўпала аграмадная жалезная бочка і з грукатам пакацілася па ўзвышшы — вось толькі не ўніз, а ўгару. Пераваліўшыся цераз грэбень, шматтысячная ўзброеная раць, нібы цунамі, хлынула на лагер і праз некалькі хвілінаў затапіла яго...

Змарнелыя, стомленыя за дзень легіянеры, намёты якіх месціліся блізу вяршыні, нават не паспелі з іх выскачыць. Іудзеі, набягаючы, вырывалі з зямлі калы, якія служылі для намётаў падпорамі, і грубае палатно ападала на тых, хто знаходзіўся ўсярэдзіне. Запалоненыя гэткім чынам, легіянеры, знізу перабіраючы рукамі палатно, тыцкаючыся ў яго галовамі, спрабавалі выбрацца з пасткі, але рабілі для сябе яшчэ больш шкоды: у тыя месцы, дзе што-небудзь варушылася ці вытыркалася, іудзеі зверху паролі мячамі, і палатно адразу брыняла крывёю.

Легіянерам, якія адпачывалі ў цэнтры лагера і ля падножжа, пашэнціла больш. Яны павыскоквалі з намётаў, на хаду прыхапіўшы гладыусы і шчыты, а накінуць на сябе панцыры ці кальчугі не ставала часу. Згуртавацца хоць бы ў цэнтурыях магчымасці не было, таму лакальныя сутычкі ўсчаліся каля кожнага намёта. Там, дзе рымлянам удавалася стаць кругам, супраціў быў ярасным, а дзе-нідзе і паспяховым. Аднак у такой сумятні, у такім хаосе баявая вывучка легіянераў не мела вялікага значэння. Іудзеі абляплялі іх з усіх бакоў, і немаведама было, ад каго трэба бараніцца найперш...

Калі нападнікі пачалі граміць абоз, вэрхал узняўся ўвогуле неймаверны. Да чалавечых крыкаў і стогнаў далучылася іржанне, мычанне, выццё жывёлы, звяр'яцелья коні насіліся па лагеры, збіваючы з ног і нападнікаў, і абаронцаў.

Такое калатнечы, такога крывавага месіва яшчэ не ведаў ніводзін рымскі легіён...

Архелай стараўся трымацца паблізу Бар Кохбы, каб пры неабходнасці адхіліць ад яго небяспеку, аднак, захоплены сутычкаю з такім жа, як сам, легіянерам-маладзёнам, на нейкі час затрымаўся, пакуль нехта ззаду не праткнуў рымлянiна здзідай. Архелай пачаў ліхаманкава азiрацца, каб згледзець камандзiра, але той ужо растварыўся ў чалавечай кiшке. У

нейкае імгненне ад'ютанту падалося, што злева, крокаў за сорок, мільганула знаёмая постаць, дый схватка там была асабліва жорсткаю. Хлопец памкнуўся ў той бок.

Каля намёта, які выглядаў значна большым, чым астатнія, ішла бязлітасная сеча. З паўсотні легіянераў, згуртаваўшыся і стаўшы паўмесяцам (тыл ім прыкрыкваў намёт), зносілі галовы і распорвалі жываты ўсім, хто спрабаваў да іх наблізіцца. Асабліва ўдала арудаваў мячом высокі і ўжо немалады ваяр, па ўсім відаць, галоўны ў гэтым рымскім гурце, бо паплечнікі прыціскаліся да яго, засланыя з бакоў, а адзін з легіянераў нават падставіў сваё цела пад дзіду, каб уратаваць камандзіра.

Бар Кохба сапраўды быў у ліку тых, хто насядаў на гэтакія рымскія згуртаванні. Ён спрытна размахваў сваім мячом і нават на вачах у Архелая здолеў паваліць дваіх легіянераў.

Перад рымскім шэрагам ужо ўтварыўся цэлы штабель забітых і параненых нападнікаў, але сілы былі няроўныя, з кожнаю хвілінаю шэраг радзеў, сціскаўся, пакуль у ім не засталіся тры чалавекі, тым лікам і іхні камандзір. Было відавочна, што, нягледзячы на безвыходнае становішча, гэтая троица здавацца не збіраецца, яна, бадай, палічыць за лепшае загінуць.

Легіянераў ужо адцяснілі ад намёта, стоячы спінамі адзін да аднаго, яны, хоць і знясілелі, аднак адчайна працягвалі адбівацца-агрызацца. Нарэшце дзіда праткнула аднаго з легіянераў, затым другога... Такая ж доля чакала і трэцяга, таго, каго рымляне гэтак аберагалі, нехта ўжо замахнуўся мячом, каб ссекчы яму галаву, але нападніка апярэдзіў Архелай. Ён пружыніста адштурхнуўся ад зямлі і ззаду наляцеў на рымлянкіна, збіўшы яго з ног і паваліўшыся сам. Архелай не ведаў, чаму ён гэтак зрабіў. Мусіць, таму, што ў душы імгненна варухнулася шкадоба да такога мужага ваяра, хай сабе і ворага. Не хацелася, каб ён загінуў. Легіянер, лежачы тварам да зямлі, паспрабаваў павярнуцца, але на яго наляцелі-накінуліся яшчэ тры чалавекі, закруцілі рукі за спіну...

Бойня ў лагеры працягвалася яшчэ болей за гадзіну. Гэта была менавіта бойня, бо заспеты зняцак легіён не мог аказаць належнага супраціву...

Жахлівая вестка

Яшчэ цёмначы пераможцы пачалі вылоўліваць спуджаных коней, якія разбегліся па ўсёй пустэчы, збіраць на месцы пабоішча трафейную зброю, сцягваць-зносіць у адно месца трупы сваіх таварышаў. Параненых легіянераў дабівалі, тых, хто ацалеў, сагналі ў сярэдзіну былога лагера, да самага вялікага намёта, у якой зусім нядаўна меў прытулак легат Марк Юній.

Калі трохі развіднела, яшчэ выразней акрэслілася веліч атрыманай перамогі. Па ўсім схіле ўзвышша былі раскіданы мёртвыя рымляне — ужо не толькі без зброі, але і без даспехаў. А гэта, лічы, больш за сем тысяч трупаў. У палон — жывымі і здаровымі — удалося ўзяць усяго 323 чалавекі, большасцю з ліку саюзнікаў ці дапаможнага войска, рымляне ж біліся да астачы сіл, нават параненыя.

Іудзеяў палегла не меней, аднак пасля ганебнай паразы ў лагчыне сённяшні рэванш выглядаў проста трыумфальным.

Бар Кохба не хаваў сваёй радасці. Акурат з пустэчы падцягнуўся ўласны абоз, і да камандзіра падвялі ягонага каня. Сімон борздка на яго ўскочыў і панёсся на грэбень, каб з вышыні ахапіць вачыма ўсю велічную панараму. Услед за ім паскакаў Архелай.

Постаці двух коннікаў на вяршыні, на фоне пасвятлелага неба, бачыліся здалёк, здаваліся казачна-велічнымі, і Бар Кохба на сваім белым кані сапраўды выглядаў, як пасланец Нябесаў...

Тут жа, на вяршыні, Архелай вырашыў падступіцца да Сімона са сваёю пільнаю нэндзаю, бо больш зручнага выпадку, калі Бар Кохба ў гэткім прыўзнёслым настроі, можа і не надарыцца.

— Камандзір, у мяне ёсць просьба... — нясмела пачаў юнак, але Сімон, захоплены аглядам прыемнага відовішча, спярша на ягоныя словы ўвагі не звярнуў.

— Паслухай мяне, камандзір! — ужо гучна сказаў Архелай. — Я хачу што-кольвеч у цябе папрасіць...

— Га? — нарэшце вярнуўся ў рэчаіснасць Бар Кохба. — І ў чым жа твая просьба? Зрэшты, прасі што хочаш! Сёння я магу выканаць любое тваё жаданне!

— Ды не такое яно неймавернае. Сённяя войска, мусіць, рушыць у Ерусалім. Я ж прашу, каб ты дазволіў мне на тры дні адлучыцца...

— Адлучыцца? І куды ж?

— У Віфанію. Адсюль не так і далёка. Пакуль войска дабярэцца да Ерусаліма, я акурат паспею зрабіць невялікі крук. Усё ж на кані...

— Паспееш, не паспееш — мяне гэта мала хвалюе. Лепей скажы, якая ў цябе патрэба ў Віфаніі.

— Там зараз знаходзіцца адна дзяўчына...

— І што? Дзевак у ваколіцах шмат!

Архелай хацеў сказаць “я кахаю яе”, але замест гэтага, густа пачырванеўшы, сарамліва мовіў:

— Яна... Яна мне падабаецца...

Бар Кохба літаральна аслупянеў.

— Як гэта? Калі ж ты паспеў? Здэцца ж, увесь час быў на маіх вачах! І нешта я не прыпомню, каб ты да каго-небудзь заляцаўся.

Архелай прадбачыў, што яму давядзецца тлумачыць Бар Кохбу, адкуль у ягоным жыцці з’явілася нейкае дзяўчо, і загадзя падрыхтаваў прыдумку. Не мог жа ён, насамрэч, паведаць, што пазнаёміўся з дзяўчынаю падчас вылазкі ў Ерусалім і што яна — хрысціянка. Няма сумневу, як успрыняў бы гэта Сімон...

— Яшчэ летась, калі бадзяўся па свеце, пазнаёміўся... Перад тым, як падацца ў Бетар, паабяцаў ёй вярнуцца... Дык вось і наспеў зручны выпадак...

Па тым, як Архелай ніякавата адводзіць убок свой пагляд, з якімі патугамі ён выціскае з сябе словы, Бар Кохба зразумеў, што хлопец нешта не дагаворвае. Але ў Сімона быў гэтакі святочны настрой, што ён палічыў за лішняе дэтальна распытваць свайго памочніка, лезці яму ў душу. Адно толькі зарагатаў:

— Не ўмееш ты хлусіць, хлопец! Але хай будзе гэтак. Калі-небудзь раскажаш праўду... А сённяя любое тваё жаданне — для мяне закон! Заслужыў! Гэта ж трэба — самога рымскага легата ў палон захапіў!

— Як? Пра што ты кажаш?

— Ды той ваяр, якога ты заваліў, акурат і аказаўся легатам! Гэта добра, што яму галаву не знеслі. Можна сказаць, самы

галоўны наш трафей! Уяўляю, як раз'юшыцца імператар, калі пра гэта даведаецца...

Тое, пра што сказаў Бар Кохба, збіла з панталыку Архелая і зусім не ўзрадавала. Выходзіць, пашкадаваўшы ваяра, зратаваўшы ад пагібелі, ён асудзіў рымскага военачальніка на прыжыццёвую пакуту і вечную ганьбу...

— Аднаго цябе ў Віфанію не адпусчу, — дзелавіта сказаў Сімон. — Небяспечна. У наваколлі рознай набрыдзі зараз процьма, а на ілбе ў цябе не напісана, што ты мая правая рука. Крыў божа, дзе-небудзь перахопяць...

— Я пра гэта таксама думаю, — пагадзіўся Архелай.

— І каго ж намерыўся ўзяць сабе ў помач?

— Нахума і Гефена з янаеўскага атрада.

— А-а, прыпамінаю. Вось толькі ці досыць іх? Дый Нахума асілкам не назавеш...

— Затое Гефен чаго варты!

— І то праўда. Коней зараз у нас удостатку, так што можаце выбраць сабе найлепшых.

Тры коннікі дзе лёгкім алюрам, а дзе ўгалоп, калі дазваляла дарога, скакалі па пустыннай роўнядзі другія суткі запар. У невялікіх мястэчках, якія зрэдку трапляліся на іхнім шляху, яны на кароткі час спыняліся толькі для таго, каб напаіць-накарміць коней ды самім падсілкавацца ў заняпалай местачковай карчме.

Нахум і Гефен ахвотна пагадзіліся падацца з Архелаем у ягонае няблізкае падарожжа, і на тое было шмат прычын. Самая галоўная з іх — ім дадуць коней! І ёсць спадзеў, што нават пасля вандроўкі не забяруць. Зброю можна было выбраць любую, хоць Бар Кохба загадаў ставіцца да трафeya ашчадна, бо яны спатрэбяцца для тых, хто застаўся ў Ерусаліме. Гефен узяў сабе доўгі меч — зброю коннікаў. Ён хоць і меў значную вагу, але ў руках асілка Гефена выглядаў пушынкай. Нахуму даспадобы прыйшоўся гладыус з рукаяткаю, пакрытаю басмой — мусіць, належаў нейкаму цэнтурыёну, а ў дадатак прыхапіў зіхоткі кінжал. Яму яшчэ карцела разжыцца кальчугай і шаломам, нават начапіць султан, але хлопец абачліва падумаў, што ўсё гэта будзе замінаць у няблізкай дарозе, а з-за султана над

галавою хто-нікто з насельнікаў можа прыняць яго за рымляніна, што нічога добрага не зычыць.

Нахума і Гефена цешыла яшчэ і тое, што згоду на суправаджэнне Архелая даў сам Бар Кохба, ды і Янай зусім не прырэчыў.

Архелай, вядома ж, не ўтойваў ад спадарожнікаў, для чаго яму гэтак пільна спатрэбілася наведаць Віфанію. Маўклівы Гефен нічога лішняга не распытваў: трэба дык трэба. Затое няўрымслівы Нахум, аднагодак Архелая, сакатаў усю дарогу, лез у душу:

— А якая яна, тая дзеўка? Ці прыгожая?

— Прыедзем — сам пабачыш, — адмахваўся Архелай.

— Раскажы, скуль яна ўзялася? Дзе ты яе нагледзеў? Можна, і для мяне там вабная дзяўчына знойдзецца?

— Знойдзецца, знойдзецца...

Ужо на подступах да Віфаніі Архелай не стрываў, выклаў сябрам усю праўду: і пра тое, як пазнаёміўся, і пра тое, што Вірсавія — хрысціянка. У рэшце рэшт, падумаў хлопец, яны і самі здагадаюцца, калі трапяць у хрысціянскае атачэнне, дзе зараз знаходзіцца ягоная дзяўчына. Прынамсі, Архелай лічыў, што ні Нахум, ні Гефен, як і ўвогуле простыя іўдзеі, выяўнай нянавісці да хрысціян не маюць, ва ўсякім разе іхніх размоў ці спрэчак на гэтую тэму Архелаю чуць не даводзілася. Тым не меней, ачумелы ад пачутага Нахум нават спыніў каня і разявіў рот.

— Ты не хлусіш?

— А навошта мне хлусіць? Вы — мае сябры...

— Дык нам жа, прававерным іўдзеям, з іншаверцамі знацца забаронена.

— Ведаю... Але сэрцу не загадаеш...

Колькі хвілін Нахум памаўчаў, мусіць, пра нешта разважаў.

— А Бар Кохбу ты таксама ўсё раскажаў?

— Не зусім...

— Ну то і добра. І не раскажвай. Не думаю, што твой выбар будзе яму ўспадоб...

Астатні шлях да горада коннікі адолелі моўчкі.

Архелай разлічваў, што Віфанія — звычайнае мястэчка, хай сабе і вялікае, усе тут ведаюць адзін аднаго, і любы сустрэчны падкажа, дзе жыве Габрыель. Аднак насамрэч яны ўехалі ў досыць самавіты горад, нават большы, чым Бетар. У душу

Архелая закраўся сумнеў: а ці ўдасца знайсці Вірсавію ў гэтай людской кішмені? І праўда, ад усіх сустрэчных насельнікаў яны чулі адно і тое ж:

— Габрыель, сын Лірана? Не, такога не ведаю.

На Архелая нахлынуў адчай. Не гойсаць жа па ўсіх вулках і не зазіраць у кожны двор — гэтак і за тыдзень не ўправішся. Выйсце, як здалося, знайшоў Нахум.

— Дзе тут у вас хрысціянскае паселішча? — наўпрост запытаўся ён у сівелага дзядка, які, дзюбаючы перад сабою кульбакай, тупаў насустрач.

— Хрысціянскае паселішча? — перапытаў дзядок з насцярогаю. — Няма ў нас такога. І зроду не было.

Ён ужо наважыўся чыкільгаць далей, але Нахум канём перагарадзіў яму дарогу.

— Пачакай, стары! У вас што, хрысціян увогуле няма?

— А я адкуль ведаю? — чамусьці незадаволена буркнуў дзядок. — Можа, дзе і ёсць, але яны, хрысціяне, абвестак на сваіх варотах не вешаюць.

— Тады падкажы, дзе ў вас рынак, — не сунімаўся Нахум, нешта, мусіць, замысліўшы.

— Па гэтай вулцы і скачыце далей, самі ўбачыце, — без асаблівай ахвоты, адводзячы пагляд, працадзіў скрозь зубы дзядок. Было відавочна: зносіцца з коннікамі яму не даспадобы, адно толькі і змушвала нешта адказваць — іхняя зброя...

Коннікі пагарцавалі па вулцы, і Нахум на скаку патлумачыў сябрам, чаму ім варта завітаць на рынак:

— Там жа з усяго горада люд збіраецца. Магчыма, хтосьці з гэтым Габрыелем побач жыве...

Людзей на рынку было няшмат, бо стаяла паўдзённая спёка. Усе яны адразу звярнулі ўвагу на ўзброеных коннікаў, якія завярнулі на плошчу. Каб не траціць час на доўгія распыты, Нахум на ўсю глотку галёкнуў:

— Гэй, местачкоўцы! Можа, хто з вас ведае, дзе жыве Габрыель, сын Лірана?

Людзі пачалі аб нечым перашэптывацца між сабою, але пэўнага адказу Нахум не пачуў. Таму гучна ўдакладніў:

— Ён хрысціянін!

Лепей бы Нахум гэтага не казаў: усе сталі адварочывацца, а

хто-ніхто кінуў на іх касы ці пагрозлівы позірк з-пад ілба.

— Цьфу ты! — сплюнуў ад злосці Нахум. — І чаго ім гэтыя хрысціяне ў косці ўеліся? Не разумею... Паехалі, хлопцы, адсюль, ніхто нам нічога не скажа, калі нават і ведае...

Яны развярнулі коней і, кіруючыся на вулку, спінамі адчувалі, як свідруюць, працінаюць іх наскрозь дзясяткі калючых позіркаў...

— Дык што рабіць далей? — ці то ў самога сябе, ці то ў сяброў няўцямна запытаўся Архелай.

— А ліха яго ведае... — Нахума таксама ахапіла распач.

— Зірніце туды, — нечакана ўставіў слова зазвычай маўклівы, як камень, Гефен і кіўнуў у бок завулка перад уваходам на рынак. Там, прытуліўшыся да агароджы, стаяла, калі меркаваць па паставе, досыць маладжавая жанчына, з ног да галавы захутаная ў чорную накідку. Твар таксама быў прыкрыты, на ім бачыліся толькі вялікія і выразныя, як у цяляці, вочы. Жанчына знакамі паказвала коннікам, каб яны наблізіліся да яе, што тыя і зрабілі.

З боку рынка іх ужо ніхто бачыць не мог, але жанчына, мусіць, усё-ткі асцерагалася, што іхнія зносіны скмеціць чужое вока, таму таропка, на хаду мовіла:

— Габрыеля я не ведаю, але паспрабуйце параспытваць, пашукаць ягоную сядзібу на заходняй ускраіне. Там якраз большасцю і жылі хрысціяне...

І яна пакрочыла далей, аднак Архелай паспеў запытацца наўздагон:

— Жылі? Чаму жылі?

Жанчына, не спыняючыся, толькі і адказала тужліва:

— Самі пабачыце...

У душы Архелая варухнулася трывога.

Па заходняй ускраіне Віфаніі коннікі сноўдаліся яшчэ цэлую гадзіну, але ніякага плёну не дабіліся. Насельнікі няўцямна паціскалі плячыма, а пачуўшы слова "хрысціянін", дык і ўвогуле адварочваліся і спынялі размову. Адчувалася, што па нейкай прычыне яны нешта ўтойваюць, не дагаворваюць. Урэшце рэшт, Нахуму надакучыла гэтая "гульня ў хованкі", і калі ад дзецюка з хітраватымі вачыма ён у чарговы раз пачуў "не ведаю", хлопец не стрымаўся:

— Усё ты ведаеш, сволач! А ну паказвай, дзе жыве Габрыель, інакш галаву знясу з плячэй!

І ён красамоўна ўзяўся за рукаўтку свайго гладыуса, нават напалову выцягнуў яго з похваў. Дзіўна, але дзяцюк раптам упаў на калені і ўзмаліўся:

— Не забівай! У мяне трое дзетак! А сядзібу Габрыеля я пакажу. Яна тут, непадалёку...

— Во свалата! Чаму ж ты адразу не згадзіўся паказаць?

— Баяўся я...

— Каго баяўся?

— Ой, нават не ведаю, каго найбольш: ці нашых, ці вас...

— Добра, вядзі.

Дзяцюк падбежкам рушыў па вулцы, штохвілінна азіраючыся на коннікаў і бесперапынна паўтараючы:

— Вы толькі на мне злосць не спаганяйце... Я тут ні прычым...

Нарэшце дзяцюк, спыніўшыся, паказаў пальцам наперад:

— Вунь яна, Габрыелева хата. Бачыце пустыя вокны?

З гэтымі словамі ён сарваўся з месца, сігануў цераз бліжэйшую агароджу і завіхляў па дварах, пакуль не знік з вачэй.

Выгляд хаціны, на якую паказаў дзяцюк, прымусіў коннікаў жажнуцца. Гэта была нават не хаціна, а толькі сцены, абпаленыя знізу. Аніякага даху, замест вокнаў — чорныя пашчы праёмаў.

Коннікі спешыліся.

— Ты што-небудзь разумееш? — спытаўся Архелай у Нахума.

— Здаецца, разумею... Тут быў пагром.

— Які пагром? — не хацеў верыць сваім вачам Архелай.

— З якое нагоды?

— А з тае самае... Хіба не скмеціў, як усе цураліся, пачуўшы слова "хрысціяне"?

У галаве Архелая памуцілася, на ватных нагах ён ступіў у двор, цераз аконны праём зазірнуў у сярэдзіну хаты. Там было пуста, на падлозе валялася нейкае ашмэцце ды паламаныя дошкі.

— А людзі дзе? Дзе людзі? — немаведама ў каго распачна запытаўся Архелай.

— Трэба пацікавіцца ў суседзяў, — слухна сказаў Гефен і ўжо накіраваўся да бліжэйшых веснічак, каб ажыццявіць сваю задуму, аднак яго прымусіла спыніцца нечаканае відовішча. Вынырнуўшы з-за павароту, да сядзібы імкліва пачаў набліжацца натоўп — чалавек, можа, на трыццаць. І ўсе — мужыкі. А што самае галоўнае — кожны трымаў у руках ці кол, ці якую-небудзь жалязку. Двое, як вобмельгам скмеціў Гефен, дык і ўвогуле неслі перад сабою мячы. Нічога прыемнага ад натоўпу чакаць не даводзілася — мужыкі нешта гучна выкрыквалі, раз’юшана зыркалі.

— Хлопцы, па конях! — крыкнуў Гефен.

Архелай і Нахум, пачуўшы гэтыя ўстрывожаныя словы, выскачылі з двара, убачылі натоўп і ўслед за Гефенам вокамгненна апынуліся на спінах сваіх коней.

— Даём драпака? — запытальна зірнуў на Архелая Нахум.

— Пачакай! Спярша даведаемся, чаму мы ім гэтак неўспадоб. Дый, можа, падкажуць, што сталася з Габрыелем і ягонай сям’ёй. Падобна, акурат гэтыя ж вылюдкі тут і нашкодзілі...

Пагалоска пра тое, што нейкія тры коннікі цікавяцца Габрыелем дый увогуле хрысціянамі, разнеслася па ўскраіне вельмі хутка. Тыя, хто чыніў здзек з “запраданцаў”, “напамаджаных”, зноў збіліся ў хеўру. Ім было відавочна: гэта — хрысціянскія паплечнікі, адзінаверцы. І ім наканавана такая ж доля...

Натоўп наблізіўся да коннікаў амаль ушчыльную і, мусіць, з ходу “праглынуў” бы іх, калі б не бліснулі ў паветры гладыусы, якія выхапілі з похваў Архелай і Нахум, а доўгі пляскаты меч Гефена, якім асілак махнуў перад сабою, прымусіў натоўп адхлынуць крыху назад.

— Хто вы такія? — падаў голас высокі, мажны, з адвіслым чэравам дзяцюк, які стаяў наперадзе натоўпу і, мусіць, быў у ім за верхаводу.

— Людзі, — непарушна адказаў Архелай. — А вось вы дык, здаецца, нелюдзі. Вунь што натварылі, — ён кіўнуў у бок разбуранай хаціны Габрыеля. — Дарэчы, а што вы зрабілі з тымі, хто тут жыву?

— Гы-гы-гы! — голасна зарагатаў верхавода. — Кішкі ім павыпускалі! Усім да аднаго! Ніхто не ўцёк! О, а іх тут была цэлая плойма! Нават нейкія прыблуды з Ерусаліма аціраліся.

Дык і іхнія чарапы ператрушчылі — і дзецям, і дзеўкам. Цяпер іхнія косці сабакі па пустэчы цягаюць! Гы-гы-гы!

— Што? — Архелай не мог паверыць ягоным словам. — Што ты сказаў?

— Тое, што чуў! Мы тут усю хрысціянскую набрыдзь вынішчылі! Па ўсім бачна, і вы з іхняе кодлы. Абступайма іх, мужыкі, з усіх бакоў, каб не ўцяклі! — загадаў ён сваім паплечнікам. Тыя і без ягонай каманды ўжо абкружылі коннікаў.

— Што вы робіце?! — пагрозна крыкнуў Нахум і паказаў на Архелая. — Перад вамі — галоўны ахоўнік самога Бар Кохбы! Чулі пра такога?

— А як жа, чулі, чулі! Толькі чаго гэты “ахоўнік” тут аціраецца?

— Хто вам паверыць, аблуды?

— Ды яны ж, мусіць, і не хрысціяне, а рымскія лазутчыкі! Зірніце, які белабрысы гэты “ахоўнік”!

— Хапайце іх, браты!

Апошні заклік паслужыў камандай для Гефена. “Гэ-эх!” — гулка выдыхнуў ён з грудзей і паласнуў мячом перад сабою — па зямлі пакаціліся адразу дзве галавы. “Гэ-э-эх!” — яшчэ раз хакнуў асілак, і нечае тулава распалавінілася з галавы да пояса.

Архелай і Нахум таксама пусцілі ў ход свае гладыусы, паласуючы ці пратыкаючы нічым не абароненыя целы. Коннікі, пэўна, неўзабаве “размяцелі” б гэты мітуслівы натоўп, але Нахум, кінуншы вокам уздоўж вулкі, убачыў, што з абодвух яе бакоў на помач нападнікам бягуць дзясяткі раз’ятраных дзецюкоў, і з кожнаю хвілінаю іх становіцца ўсё болей.

— Хлопцы, трэба прарывацца адсюль! — крыкнуў Нахум.

— Самы час! — адгукнуўся Гефен. — Трымайцеся за мной!

І ён, узняўшы каня на дыбкі, накіраваў яго ў гушчыню натоўпу. Ад жаху нападнікі, адкідваючы сваю няхітрую зброю, шугалі наўзбоч, ратуючыся ад капытоў і мяча. Удавалася гэта не кожнаму, бо ўслед за Гефенам гацілі перад сабою дарогу Архелай і Нахум.

За ўсёй гэтай бойняй з-за сваёй агароджы крадком назіралі суседзі Габрыеля — Эльдад і Ніцана. Сэрца падказвала жанчыне, што гэтыя коннікі завіталі сюды з пэўнаю мэтай: мусіць, той, самы прыгожы, хацеў пабачыць Вірсавію. І чаго ён дамог-

ся? Пачуў, што ўсе загінулі. А гэта ж насамрэч не так. Вірсавія жывая. Ніцане вельмі хацелася выбегчы на вулку і сказаць пра гэта хлопцу, але яе, пэўна, разарвалі б на часткі...

Адскакаўшы на захад ад Віфаніі паўтары мілі (а дарога акурат вяла на Ерусалім), коннікі спыніліся. Пагоні не было. Архелай спешыўся, адышоў на ўзбочыну і моўчкі лёг на зямлю, прыкрыўшы твар далонямі.

Нахум памкнуўся да сябра, хацеў сказаць нешта суцяшальнае, але яго ўзяў за плячо Гефен:

— Не лезь...

Гладыятарскія баі

Войска ўступіла ў Ерусалім амаль трыумфальна. Прынамсі, Бар Кохба акурат і імкнуўся надаць гэтаму дзейству абрысы той пампэзнасці, з якой імператары падчас трыумфу на чале арміі ўваходзяць у Рым.

Сам Бар Кохба, годна седзячы на белым кані, ехаў наперадзе. Любы імператар мог бы пазаздросціць ягонай велічнай паставе. За камандзірам — тры сотні коннікаў, узброеных на рымскі манер. Яно й не дзіўна: і коні, і амуніцыя былі трафейнымі.

А ўвогуле трафеі — як рэчавыя, так і жывыя — везліся-несліся-тупалі следам за конніцай. Бар Кохбу хацелася не толькі падкрэсліць значнасць сваёй перамогі, але і прынізіць адоленага ворага. Мажны іудзей, знарок апрануты ў легіянерскія даспехі, нёс у руках дрэўка з сярэбраным арлом, прычым імкнуўся ўзняць яго як мага вышэй. Некалькі дзясяткаў апалчэнцаў ішлі са сцягамі маніпулаў і кагортаў. Бязладным натоўпам, панурыўшы галовы, брылі палонныя. Абяззброеныя, без даспехаў, у адных толькі кашулях-безрукаўках, рымляне выглядалі вартымі жалю... Цугам цягнуліся шматлікія павозкі са зброяй, амуніцыяй. І толькі затым — іудзейскае войска. Яно ішло ў роўных шэрагах, маналітнаю калонаю — як загадаў Бар Кохба.

Вітаць пераможцаў выйшлі ўсе насельнікі горада. Ад Далінных варотаў да самае плошчы Храма выцягнуўся “жывы калідор”, па якім ледзь праціскалася калона. Радасныя крыкі,

воклічы... І нікому не кінулася ў вочы, што ў Ерусалім вярнулася ўдвая меней ваяроў, чым два тыдні таму адсюль сыходзіла...

На плошчы Храма пераможцаў чакалі чальцы сінедрыёна на чале з Акібам. Бар Кохба скіраваў свайго каня да гэтае гурмы і, як сапраўдны трыумфатар, не спяшаючыся, ступіў на зямлю. Ён не зрабіў ніводнага кроку насустрач святарам, каб ім "адрэпартавацца", і тады сам Акіба цяжкаю хадою наблізіўся да Бар Кохбы, моўчкі аберуч яго абняў. Удзячнасць і ўгодлівасць галоўнага святара Сімон успрыняў як належнае...

На плошчы Храма і ў яе ваколіцах ніколі яшчэ не было столькі народу. Людзі, большасцю ўзброеныя, таўхаючы адзін аднаго, стаялі ўшчыльную, найбольш нахабныя спрабавалі праціснуцца да сярэдзіны плошчы, але гэта рэдка каму ўдавалася. Руіны Традавай базілікі і крэпасці Антонія, як саранча, абляпілі чалавечыя целы. І такія шчасліўчыкі пачувалі сябе найбольш зручна: звысака ім бачылася далёка, нават вялікі пусты круг пасярэдзіне плошчы быў для іх як на далоні.

Па перыметры гэтага круга ў два шэрагі стаялі адборныя ваяры з цяжкім трафейным узбраеннем, у шаломах, панцырах і кальчугах. Такая перасцярога не была залішняй, бо з усіх бакоў натоўп імкнуўся наблізіцца да круга як мага, і ачапленню з цяжкасцю ўдавалася яго стрымліваць.

З боку Акры да круга вёў "жывы калідор", які з абодвух бакоў ахоўваўся шчыльнаю сцяною ваяроў.

Масавае зборышча і цікавасць насельнікаў тлумачыліся проста: вось-вось на плошчы павінны распачацца гладыятарскія баі. Такого дзейства ў Ерусаліме не было зроду.

Ідэя наладзіць гэткае відовішча належала Бар Кохбу. З нагоды перамогі іудзеі гулялі-балявалі ў Ерусаліме тры дні. Святкаванне пайшло на спад, а Сімон усё яшчэ ўдостатку не ўсцешыў сваё славалюбства, яму здавалася, што трыумф атрымаўся нейкім будзённым, нічым не адметным. Ідэя, як маланка, успыхнула ў галаве Бар Кохбы, калі Акіба мімаходзь у яго пацікавіўся:

— Мы пакуль так і не вырашылі, што будзем рабіць з палоннымі. У цябе ёсць нейкія меркаванні?

— Што рабіць, што рабіць... А во што! Накануем рымлянам гэтка ж лёс, які яны вызначаюць для сваіх рабоў! Наладзім паміж імі гладыятарскія баі! І людзям пацеха, і рымлянам ганьба. Не ўсё ж ім здзекавацца з простага люду. Хай самі пабудуць у такой скуру...

Акіба незадаволеная зморшчыў твар:

— Не варта нам прыпадабняцца да рымлянаў, пераймаць іхнія элінскія звычаі, тым болей, такія крыважэрныя... Тое не ў традыцыях нашага народа...

— Мяне гэта мала хвалюе. Рымлянам трэба адплаціць тою ж манетаю. Акрамя ўсяго, гладыятарскае пабоішча стане тлустаю кропкаю ў нашай перамозе!

— Сімон, тое, што ты задумаў, — лішняе...

— А я лічу, што не лішняе! І ўвогуле... Ці не лепей табе, рабі, займацца сваімі святарскімі справамі?.. Войска — мая вотчына. Гэтак жа, як і ўсё, што не датычыць веры...

Нечакана Бар Кохбу асцярожна падтрымаў Рашбі, які прысутнічаў пры размове:

— Можна, і праўда, настаўнік: калі мы ўжо даверылі Сімону кіраўніцтва войскам, дык і ў іншым варта даць яму паўнамоцтвы. Што ні кажы, а ён усё-ткі перамог...

Акіба нічога не адказаў ні таму, ні другому, толькі пачаргова пільна глянуў кожнаму ў вочы: Бар Кохбу — з прыкрасцю, Рашбі — з недаўменнем.

Аднак жа паназіраць за гладыятарскімі баямі ніводзін са святароў, тым лікам і Рашбі, не прыйшоў...

Бар Кохбу тое не надта маркоціла. “Гэтак, можна, і лепей, — разважаў ён. — Мая перамога — мне і збіраць ураджай”.

На плошчы, на ўскрайку круга, насупраць “жывога калідора”, па загадзе Бар Кохбы спехам быў скляпаны з дошак невялікі памост — хоць нейкае падабенства месцішча для імператара ў рымскім амфітэатры. На памосце сіратліва стаяла адзінае крэсла.

У чаканні непаўторнага відовішча натоўп хваляваўся, варушыўся, гаманіў. Сярод глядачоў, асабліва з ліку наймітаў, былі і такія, каму некалі давялося пабываць у Рыме і пашчасціла пабачыць там гладыятарскія бойні. Зараз яны пераказвалі свае ўражанні паплечнікам, якія слухалі, разявіўшы раты.

— Пры імператары Траяне я яшчэ зусім смаркачом быў, — няспешна распавядаў худы і доўгі, як сухастоіна, стары ваяка, да якога, каб быць бліжэй і не прапусціць ніводнага ягонага слова, ціснуліся людзі. — Дык ён, імператар, калі заваяваў Дакію, у гонар сваёй перамогі наладзіў у Калізеі такое пабоішча, што свет не бачыў. Гэтых гладыятараў загінула — незлічона. Мёртвыя целы не паспявалі вывозіць за горад, дык проста скідвалі ў калодзежы пад амфітэатрам. Але гэта што! Самы цымус быў, калі на арэну звяроў выпускалі... З усяго свету іх туды звезлі. Львы, леапарды, мядзведзі, сланы, буйвалы, вепрукі, насарогі...¹ Сланой, кажуць, спярша паілі віном, наносілі невялікія раны і пасыпалі іх соллю... Ну то яны на арэне і вытваралі! Тапталі гладыятараў, як смецце!

Хто-ніхто выказваў сумнеў:

— Мусіць, хлусіш ты, дзядзька. Дзе ж было столькі звяр'я набрацца?

— Дый паспрабуй злаві таго ж слана ці льва...

— Ніколечкі я не хлушу! — гораचा пераконваў стары. — Так і было! А звяроў ловаць спецыяльна навучаныя людзі. Іх не меней чым гладыятараў шануюць. Кажуць, цяжэй злавіць не так ільва, як мядзведзя... А я от вам адну гісторыю раскажу — падзвіцёся. Праўда, брахаць не буду, не на маіх вачах яна адбылася, іншыя людзі пераказалі. Неяк з Афрыкі ў Рым прывезлі чарговую зграю звяр'я. У ёй апынулася і дзіцё гарылы. Муштраваць яго даручылі вопытнаму бестыярыю — гэтак у Рыме дрэсіроўшчыкаў называюць. Калі гарыла вырасла, яе сталі выпускаць на арэну — змагацца з драпежнікамі. Велізарны чорны самец адным ударам пераломваў хрыбетнік леапарду, рваў пашчу льву, душыў мядзведзя, зварочваў шыю буйвалу, расколваў чэрап кракадзілу. Мінуй час, і гарылу вырашылі выставіць супраць гладыятараў. У першыя ж хвіліны некалькі байцоў былі забітыя і пакалечаныя тоўстай доўгай жэрдкай, якою арудавала гарыла. На арэну выйшла яшчэ некалькі гладыятараў, сярод іх быў і дрэсіроўшчык малпы. Бестыярыяў чакала незайздросная доля: нікога не выратаваў шчыт і меч. Аднак на свайго сябра ў гарылы не паднялася рука. Яна по-

¹ У гладыятарскіх баях, наладжаных Траянам у 107 г.н.э., загінула больш за 11 тысяч розных звяроў. А ўвогуле з I па V вякі — амаль 400 тысяч.

казна адкінула жэрдку і ўлеглася проста на арэне, спінаю да адзінага ацалелага байца. Публіцы не спадабаўся такі выход — трыбуны патрабавалі забіць гарылу. Калі бестыярыый падышоў да сваёй былой падапечнай, каб уваткнуць ёй у сэрца меч, агромністая малпа была ўжо мёртвай. На ейным целе не аказалася ніводнае драпіны...

Стары на нейкую хвіліну прымоўк.

— Што ты хочаш нам сказаць сваёй гісторыяй? — падазрона азірнуўся на апавядальніка самавіты ваяр з ачаплення, які краем вуха таксама ўсё слухаў.

— Тое, што гарыла памерла ад гора. Часам звярынае сэрца бывае дабрэйшым за чалавечае...

— Па-твойму выходзіць, што ўсе мы, хто тут сабраўся, каб паназіраць за баямі, горшыя, чым тая гарыла? — ужо з выяўнаю пагрозаю павярнуўся да старога ахоўнік.

Немаведама, чым бы скончылася гэтая перабранка, калі б натоўп адначасна не загуў-узбадзёрыўся: на супрацьлеглым канцы “жывога калідора” з’явілася постаць Бар Кохбы. Ён выглядаў акурат гэтак, як у Бетары, калі з’явіўся перад народамі ў абліччы Месіі: белая рыза, на галаве — такога ж колеру кіпа. У правай руцэ Сімон трымаў жазло камандзіра.

Шпаркаю хадю Бар Кохба прашпацыраваў да памоста, падняўся на яго па трох прыступках, павольна акінуў вокам шматтысячны натоўп і, нарэшце, з розгадам сеў на крэсла. Затым уладарна махнуў некаму рукою.

Дзейства пачалося.

Бар Кохба, безумоўна, не ведаў, як праходзяць гладыятарскія баі ў Рыме. Але яму хацелася, каб падабенства было поўнае. Дарадчыкаў доўга шукаць не давялося: сярод паўстанцаў было нямала рымскіх грамадзян, якія не раз наведвалі сталіцу імперыі.

Па “жывым калідоры” ў цэнтр круга двума шэрагамі рушылі гладыятары. Іх было няшмат — не больш чым тры тузіны. Бар Кохба палічыў, што і такой колькасці досыць, каб спатоліць прагу апалчэнцаў да крыві. Ахвочых паставіць на кон сваё жыццё сярод палонных было значна больш, асабліва з ліку саюзнікаў. Іхнія душы не вярэдзіла прыкрасць з-за таго, што, пагадзіўшыся на смяротную сечу перад “быдлам”, яны выстаў-

ляюць сябе на смех і да астачы дзён не адмыюцца ад ганьбы. Ім даваўся шанец, каб выжыць, і наваспечаныя гладыятары вырашылі ім скарыстацца.

Бар Кохба сам адбіраў удзельнікаў баёў — найболей дужых, спрытных, ваяўнічых. Кожнаму належала правесці адзін двубой. Бойка — да смерці (у гэтым была розніца з рымскімі баямі, калі гледачы вырашалі, злітавацца ці дабіць параненага гладыятара). Пераможцам абяцалася не толькі жыццё, але і воля.

— Слава табе, Месія! Тыя, хто ідзе на смерць, вітаюць цябе! — у адзін голас, як ім і было загадана, загалёкалі гладыятары, узнёсла гледзячы на Бар Кохбу.

Той, каму адрасаваліся прывітальныя словы, сядзеў непарушна, ніводзін мускул не здрыгануўся на ягоным твары.

Яшчэ трохі патупаўшы-пакрычаўшы, гладыятары сышлі з імправізаванай арэны, засталіся толькі двое (удзельнікі баёў былі разбітыя на пары загадзя). Адзін з іх, падобна, што рымлянін, быў узброены на ўзор грэчаскіх гоплітаў. У правай руцэ ён трымаў доўгі меч, але найболей кідаліся ў вочы ягоныя абарончыя даспехі: круглы шчыт, нагрудная браня, понажы і наручы. На галаве — грувасткі шалом, упрыгожаны выявай грыфона, крылатага страшыдла з тулавам ільва і галавой арла. Забрала прыкрывала частку твару гладыятара, таму цяжка было вызначыць ягоны ўзрост. Рухаўся баец запаволена, без асаблівага спрыту, але гэта можна было патлумачыць не ягонай старэчай нямогласцю, а цяжкім узбраеннем.

Процістаяць рымлянину, калі меркаваць па зброі, належала фракійскаму ваяру, якіх сярод саюзнікаў мелася найболей. Шчыт у яго быў маленькі, квадратны, шабля таксама не ўражвала памерамі, ейнае лязо выгіналася пад прамым вуглом. Жалезны наруч — толькі на правым запяці, затое, акрамя понажаў, вышэй каленяў ногі аберагалі скураныя рамяні. Тое, што ў фракійца было на галаве, нават нельга назваць шаломам: металічная шапачка з вобадам, але без забрала.

Гладыятары спярша адступіліся ў розныя бакі арэны, а затым пачалі збліжацца. І адначасна над плошчай стаў нарастаць гул. Гледачы спрачаліся наконт будучага пераможцы, кожны падбадзёрваў таго, хто быў яму ўспадоб:

— Выпусці кішкі гэтаму няўклюдзе!

— Раструшчы сваім мячом галаву з “талеркай”!

Фракіец адразу ж зрабіў наскок на рымлянiна, секануўшы крывую шабляю на ўзроўні шыі, але лязо толькі гулка ляснула па шыце. Гэткі ж плён мела і другая спроба. Рымлянiн пакуль што не выказаў агрэсіі, дый яму гэта было неспадручна: заміналі цяжкія даспехі, а ў час атакі можна падставіць аголеную частку цела, і тады канец. Усвядоміўшы марнасць намаганняў, фракіец стаў раз-пораз забягаць то злева, то справа, а то і ўвогуле рабіць вакол рымлянiна круг, але той тупаўвалюхаўся на месцы, паварочваючы тулава туды-сюды. Нарэшце ён і сам злаўчыўся, махнуў сваім доўгім мячом, але фракіец паспеў прысесці, і лязо расекла паветра над ягонай галавой.

Падобныя маневры сталі нудна паўтарацца, і ў натоўпе пачуліся незадаволеныя воклічы. Аднак жа адчувалася, што рымлянiн, які, хутчэй за ўсё, і сапраўды быў немаладога веку, спакваля зняможваецца. У рэшце рэшт, ён не паспеў у чарговы раз падставіць свой шчыт пад крывую шабляю, і вострае лязо ўпілося ў непракрытае левае сцягно, з якога пырснула кроў. Гладыятар адразу ж пахіснуўся, прысеў на правае калена, адставіўшы назад параненую і таму няўклюдную нагу. Яму ўжо цяжка было паварочваць тулава ў розныя бакі, а тым болей круціцца вакол. Фракійцу гэта надало імпэту, яму ўрэшце ўдалося апынуцца за спінаю рымлянiна і ззаду секануць шабляю па шыі. Удар атрымаўся настолькі моцным, што галава з шаломам і забралам зляцела з плячэй і, звякаючы, пакацілася па зямлі...

Фракіец пераможна ўзняў рукі, натоўп зароў ад захаплення. На арэну борздка выскачылі два мажныя дзецюкі (мусіць, прызначаныя для гэтага загадзя), схпілі абезгалоўленае цела за ногі і павалаклі па “жывым калідоры”, пакідаючы за сабою крываваю сцэжку.

Узбраенне гладыятараў другой пары рознілася зусім кантрастна. У першага не было ні шчыта, ні шалома, дый увогуле з абарончых даспехаў на левай руцэ ён меў толькі шматслойны падшываны наруч з тканiны і прымацаваны да яго металiчны наплечнік-гелер, які вытыркаўся ўверх і нават прыкрываў галаву. Цела гладыятара было амаль цалкам аголенае, хiба

толькі скураны пояс з бронзавымі пласцінкамі можна лічыць адзежай. Зброя ў гладыятара таксама была нязвычайна: трохметровая сетка, прывязаная да запяцця вяроўкаю, вялікі трызубец з тоўстай драўлянай фусцынай-рукаяткай і кінжал.

— Гэта рэтыярый, — патлумачыў тым, хто стаяў побач, стары ваяка, які нядаўна распавядаў ім пра непераможную гарылу. — А вунь той (ён паказаў пальцам на другога гладыятара) — секутар. Гэткі бой я на ўласныя вочы бачыў. Захапляльнае, вам скажу, відовішча!

Той, каго стары назваў секутарам, знешне нагадваў звычайнага легіянера, хіба што лязо ягонага гладыуса мела зазубрыны, ды шалом быў пляскаты, без султана і шырокага вобада — каб яго немагчыма было зачапіць сеткаю.

Усім чамусьці здавалася, што рэтыярый, аголены торс якога пераліваўся мышцамі, адужае секутара без асаблівай напругі. Але падзеі пачалі разгортвацца зусім інакш. Секутар хоць і не меў такога мажнага целаскладу, але выказваў неймаверны спрыт. Кожны раз, калі праціўнік закідваў сетку, каб яго “стрыножыць”, секутар своечасова адскокваў убок, і сетка клалася на пустое месца. Больш за тое, аднаго разу секутар здолеў схапіць сетку рукою і рэзка тузануць яе на сябе, ад чаго рэтыярый нахіліўся наперад і ледзь не ўпаў на калені.

Бойка нагадвала паляванне на дзікага звера, якога паляўнічы-рэтыярый спрабуе злавіць у пастку, але без аніякага поспеху. І доўжылася гэта не адну хвіліну.

Перад секутарам стаяла іншая задача: наблізіцца як мага да праціўніка і пусціць у ход свой гладыус. Але пры кожнай спробе зрабіць гэта ён натыкаўся на востры трызубец, абачліва выстаўлены перад сабою рэтыярыем.

Сімпатыі гледачоў былі на баку гладыятара з сеткай, бо ён нагадваў іудзеям іх саміх — узброеных чым давядзецца, падручным рыштункам. Таму над плошчаю безупынна чуліся заклікі:

— Зацугляй яго!

— Шпурні ў яго свой трызубец!

Ці то паддаўшыся гэтым заклікам, ці то ад адчаю, але нечакана рэтыярый сапраўды з усяго размаху запуліў трызубец у бок секутара. На той момант бойка ішла не ў сярэдзіне круга,

а на яго ўскраіне. Секутар паспеў прыгнуцца, трызубец прасвістаў над ягонай галавой і ўвагнаўся ў грудзі немаладому іудзею-гледачу, які стаяў ззаду.

— А-а-ах! — разнёсся над плошчаю адзінадушны выдых. У ім была не столькі шкадоба за забітага супляменніка (смерць для ўсіх ужо стала будзённаю з’яваю), колькі распач ад таго, што агульны любімец цяпер абязброены і непазбежна загіне.

Секутар і праўда падбежкам рушыў да праціўніка, наўзгатоў трымаючы гладыус. Рэтыярыю не было куды падзецца. Сетка, прывязаная да рукі, цяпер яму толькі замінала. Нечакана ён, спачатку прысеўшы і нібы адштурхнуўшыся ад зямлі, з вар’яцкім крыкам, як тая гарыла, рынуўся насустрач, на хаду вольнаю рукою выцягваючы з-за пояса кароткі кінжал. Секутар шалёстка паласнуў гладыусам паміж шыяй і ключыцай рэтыярыя і хацеў адскочыць убок, каб пазбегнуць сустрэчнага ўдара кінжалам, але не паспеў. Рэтыярыў, ужо канаючы, па інерцыі пасунуўся наперад, і ягоны кінжал мякка ўвайшоў у чэрава секутара...

З арэны давялося выцягваць адразу два нежывыя целы. Натоп шалеў, ледзь не стагнаў ад задавальнення. Хай сабе іхні любімец загінуў, але ж і ягонаму ворагу, які стаў увасабленнем рымскага легіянера, ацалець не ўдалося!

Пасля такога сімвалічнага двубою наступныя здаваліся іудзеям прэснымі, хоць і былі яны не меней крывавымі. Нават калі на арэну выскачылі два коннікі, узброеныя дзідамі з лістападобнымі наканечнікамі, ранейшай узрушанасці яны не выклікалі. Коннікі безвынікова спрабавалі праткнуць адзін аднаго дзідамі, а калі тыя паламаліся, жвава спешыліся і пачалі махацца кароткімі мячамі. Бой на зямлі быў непрацяглым, бо ў супернікаў адсутнічалі шчыты...

Жорсткае відовішча іудзеям ужо трохі надакучыла, бо доўжылася яно амаль паўдня, і хто-ніхто стаў пакідаць плошчу. І тут адбылося тое, што Бар Кохба падрыхтаваў, так бы мовіць, на дэсерт. На сярэдзіну плошчы з удаванай урачыстасцю выйшаў вясун і прагалёкаў:

— На бой выклікаюцца ваенныя трыбун першай кагорты Катул і легат дваццаць другога легіёна Марк Юній!

Ад пачутага натоўп спярша застыў-анямеў, а затым выбух-

нуў перуновым водгуллем. Тыя, што стаялі з краю, падаліся наперад, каб добра разгледзець рымскіх верхаводаў, і ледзь не змялі ачапленне, якое хоць і пахіснулася, але ўсё ж устаяла на месцы.

Спярга на плошчу, падштурхоўваючы кухталямі ў спіну, два ахоўнікі вывелі высокага, гонкага мужчыну. Ніякіх даспехаў на ім не было — адна толькі кашуля-безрукаўка, якая крывянілася пад левым плячом. Гэта быў Катул. У час пабоішча ў лагеры ваенны трыбун змагаўся да астачы сіл, але, праткнуты ззаду дзідаю, на кароткае імгненне страціў прытомнасць, а калі акрыяў, гладыуса ў ягонай руцэ ўжо не было. Відавочна, Катула, як і ўсіх параненых, паўстанцы дабілі б там, на месцы, аднак нехта з ацалелых легіянераў, каб уратаваць камандзіру жыццё, наўмысна абмовіўся, што гэта вялікі начальнік. Лепей бы ён гэтага не рабіў. З таго часу, як Катул трапіў у палон, яго не пакідала думка пра выратавальную смерць.

Калі Бар Кохбу далажылі, што ўдалося захапіць трыбуна першай кагорты, Сімон загадаў лекарам любым коштам “выцягнуць рымляніна з таго свету”. Зрэшты, рана аказалася не-смяротнай, левае плячо было праткнутым наскрозь, але вастрыё дзіды, на шчасце, не закранула сэрца. Тады яшчэ Бар Кохба не меў пэўнага разліку, для чаго яму можа спатрэбіцца гэты рымскі трыбун, але падсвядома адчуваў: мусіць, для нечага спатрэбіцца. І вось жа не прагадаў.

Калі ў галаве Бар Кохбы ўзнікла ідэя правесці гладыятарскія баі, у яго не было сумневу, што ў іх павінен узяць удзел сам легат Марк Юній. Гэта будзе вяршыняй трыумфу, лічыў Сімон. Але ж бойка легата з шараговым легіянерам выглядала б не надта пыхліва. Іншая справа, калі сашчэпяцца два рымскія верхаводы...

Тое, што адзін з іх паранены, Сімона не бянтэжыла. У рэшце рэшт, праваю рукою ён валодае, а значыць, меч трымаць можа. І не гэтак важна, што не здалее аказаць належны супраціў. Галоўнае — сам факт двубою паміж рымскімі камандзірамі, які, безумоўна, мецьме вялікі розгалас нават за межамі Іудзеі...

Катул стаяў пасярэдзіне плошчы, горда ўзняўшы галаву, з пагардай пазіраючы і на Бар Кохбу, і на іудзейскі натоўп. Але ён адразу ж знійкавеў, калі скмеціў чалавека, якога, таксама

штурхаючы ў плечы, вялі па “жывым калідоры”. Спярша Катул не пазнаў у гэтым сівагаловым, прыгорбленым старым Марка Юнія, які заўсёды вызначаўся густою чарняваю шавялюраю і самавітаю паставаю. І толькі шырокі валявы падбародак ды характэрныя абвостраныя скулы выдавалі на тое, што гэта сапраўды Марк Юній, ягоны найлепшы сябар і камандзір...

Пасля паразы Катул дабіраўся да Ерусаліма не ў агульнай чарадзе палонных — яго, параненага, Бар Кохба загадаў пакласці на павозку, якая рухалася разам з абозам. У горадзе Катула таксама трымалі адасоблена ад таварышаў, у Гіпікавай вежы, дзе лекаваліся параненыя іўдзеі. Пра тое, што ў палон захапілі самога легата, яму ніхто не казаў.

Бар Кохба ўстаў з крэсла, узяў руку, даючы пазнаку, каб плошча прыціхла, і толькі затым сталёвым голасам мовіў, звяртаючыся да легата і трыбуна:

— Адзін з вас, той, хто пераможа ў двубоі, мае шанец застацца жывым. Гэта не значыць, што пераможцу, як і астатніх, мы адпусцім на ўсе чатыры бакі. Калі імператар пагодзіцца заплаціць выкуп, прычым немалы, нехта з вас трапіць да сваіх... Пачынайце!

Дзецюкі, якія дагэтуль сцягвалі з арэны забітых, вынеслі два гладыусы: адзін аддалі легату, другі ўсунулі ў здаровую руку трыбуна.

— Збліжайцеся! — грозна загадаў Бар Кохба.

Але ні легат, ні трыбун не зрушыліся з месца. І тады дзецюкі сталі піхаць іх у плечы, падштурхоўваючы да сярэдзіны круга, пакуль удзельнікі двубою не наблізіліся адзін да аднаго на адлегласць выцягнутаі рукі.

Толькі цяпер Марк Юній узяў вочы і кінуў стомлены пагляд на свайго сябра. Нейкі час яны моўчкі пазіралі адзін на аднаго, і столькі тугі, столькі гора выпраменьвалася з іхніх вачэй, што не трэба было ніякіх слоў...

— Бывай, Катул! — прахрыпеў з грудзей Марк Юній і, абяруч схапійшы рукаятку гладыуса, рэзка ўваткнуў лязо сабе ў живот. Ён яшчэ не паспеў заваліцца на зямлю і, магчыма, перад смерцю здолеў пачуць голас Катула.

— Бывай, мой дружа! — з гэтымі словамі трыбун здароваю рукою таксама ўвагнаў гладыус у сваё чэрава...

Натоўп на плошчы знерухомеў і анямеў. Бар Кохба таксама на хвіліну здранцвеў: чаго-чаго, але такога зыходу ён не чакаў. Трохі ачуняўшы, Бар Кохба ўскочыў з крэсла.

— Відовішча скончанае! Усім разыходзіцца! — гаркнуў ён і шпаркімі крокамі пашыбаваў з плошчы...

У той дзень за гладыятарскімі баямі назіраў і Гідон. І не таму, што яму дужа карцела палюбавацца жудасным відовішчам. Жахаў Гідону хапіла і ў Віфаніі, адкуль яны з Вірсавіяй ледзьве выбраліся.

Менавіта яна, Вірсавія, папрасіла хлопца схадзіць на плошчу Храма, хоць хрысціянам была неўспадоб крывавая калатнеча, і ніхто з іх не выказаў намеру яе пабачыць. А Вірсавія мела свой інтарэс...

Архелай, гэты прыгожы і шчыры юнак, запаланіў душу дзяўчыны, стаў для яе даражэйшым за ўвесь белы свет. Здавалася б, і бачыла яна хлопца ўсяго аднойчы, і сустрэча была кароткаю, і нават не пацалаваліся яны ні разу, а вось бач ты — запала пачуццё ў сэрцайка...

Вірсавія разумела, што і Архелай шчыра яе ўпадабаў. Інакш не шукаў бы пасля таго, як іўдзейскае войска ўступіла ў Ерусалім. Тата Вірсавіі пра ўсё раскажаў: і як завітаў Архелай на іхнюю сядзібу, і як настойліва распытваў, дзе яна, і як непасрэдна-шчыра сарвалася з ягоных вуснаў “я хахаю...”

А яшчэ тата сказаў Вірсавіі, што юнак гэты харошы, душа ў яго чыстая, дык няхай бы ў іх усё склалася як след...

Са слоў таты Архелай ведаў, што яна, Вірсавія, знаходзіцца ў Віфаніі. У дзяўчыны не было сумневу, што пры першай магчымасці Архелай паспрабуе адшукаць яе, выправіцца ў Віфанію. І што ён там пабачыў? Спаленую сядзібу Габрыеля. А пачаў распытваць, дык людзі, мусіць, сказалі, што ўсіх іх пазабівалі, тым лікам і прышлых. Добра, калі яму на вочы патрапіліся Ніцана ці Эльдад, якія змаглі распавесці пра іхняе з Гідонам выратаванне. Але ж, мусіць, не патрапіліся, калі Архелай дагэтуль не завітаў у хрысціянскае паселішча...

Вірсавія разумела: цяпер Архелаю трэба даць нейкую пазнаку, што яна — жывая. Але як? Дзе шукаць яго ў гэтым перанаселеным узброенымі людзьмі горадзе? Праўда, Архелай

абмовіўся тату, што быццам бы ён служыць галоўным ахоўнікам пры самім Бар Кохбу. Хутчэй за ўсё, так яно і ёсць, бо Архелай хлусіць не будзе. Але ж ці магчыма дабрацца да таго Бар Кохбы ёй, дзяўчыне-хрысціянцы?

Чутку пра тое, што іудзеі вырашылі наладзіць гладытарскія баі з удзелам палонных рымлян, Вірсавія ўспрыняла як адзіны шанец, пасланы ёй Богам. Архелай, безумоўна, будзе там прысутнічаць. І не туляцьмецца дзе-небудзь у шматлікім натоўпе. Ягонае месца як галоўнага ахоўніка — побач з Бар Кохбам, а значыць, навідавоку.

Каб самой ісці на плошчу, і думаць не было чаго: жанок на падобныя відовішчы не пускалі. Але ж Гідон... Вось хто зможа там пабываць і, калі пашанцуе, нейкім чынам зверне на сябе ўвагу Архелая. Ведаючы, як ставіцца да яе Гідон, Вірсавія не сумнявалася, што ёй удасца ўгаварыць хлопца на такую вылазку...

Аднак Гідон, што вельмі здзівіла Вірсавію, спярша рашуча адмовіўся выканаць просьбу. І толькі калі яна, адварнуўшыся, бязгучна і непадробна заплакала, пагадзіўся, хоць яму невыносна пакутна было шукаць нейкага хлопца для дзяўчыны, якую ён сам бязмежна кахаў...

Вірсавія словамі апісала Гідону, як выглядае Архелай. Прынамсі, знешнасць ягоная настолькі адметная ў смуглявым асяроддзі, што памыліцца проста немагчыма.

Даручэнне Вірсавіі Гідон выканаў добрасумленна. Ён, вёрткі і спрытны, нават праціснуўся да цэнтра плошчы, у першыя шэрагі, і без аніякай асалоды назіраў за баямі. А самазайства легата і трыбуна конча прыгняло ягоную душу. Зрэшты, і ўсе тыя, што стаялі вакол, пачувалі сябе ніякавата...

Ні побач з Бар Кохбам, ні сярод ягонага атачэння, што кучкавалася воддаль, Гідон не згледзеў хлопца, якога апісала Вірсавія. Пра гэта, вярнуўшыся, ёй і распавёў.

— Гэтага не можа быць... Не можа быць... — адрачна паўтарала Вірсавія, і вочы яе брынялі слязамі.

Гідон не кінуўся яе супакойваць ці абнадзейваць. Наадварот. Ён чамусьці ўпэўнена і з прыхаванай радасцю сказаў:

— Быць можа ўсё. Ты не забывай, што войска Бар Кохбы вярнулася з вялікае бітвы...

— І што?

— А тое, што Архелай у гэтай бітве, безумоўна, удзельнічаў. Кажуць, людзей там палегла — цераз аднаго... Хутчэй за ўсё, загінуў і твой Архелай. Інакш чым можна растлумачыць адсутнасць галоўнага ахоўніка на такім векапомным відовішчы?

— Што ты плявузгаеш? Я не веру гэтаму! — надрыўна крыкнула Вірсавія і сваімі маленькімі кулачкамі загрузкала Гідону ў грудзі. — Я не веру гэтаму! Можа, ён толькі паранены, таму і не змог прыйсці на тое пабоішча! Я не веру гэтаму!

Гідон зацята маўчаў.

Архелая ў той дзень насамрэч не было на плошчы. Прыскакаўшы ў Ерусалім з Віфаніі, ён не проста заныдзеў — здавалася, што і захварэў. За некалькі дзён схуднеў як трэска. Туляўся сярод людзей як брында, пазіраючы на ўсіх невідучымі вачыма. Бар Кохба здагадаўся, што хвароба Архелая нейкім чынам звязаная з той дзяўчынай, да якой ён ездзіў, спрабаваў тое-сёе распытаць, але нічога ўцямнага ў адказ не пачуў.

Сімон спадзяваўся, што Архелая хоць неяк узбадзёрыць навіна пра заўтрашнія гладытарскія баі, тым болей што “дэсертам” стане паядынак з удзелама легата, якога Архелай захапіў у палон, аднак гэта нагнала на хлопца яшчэ большую скруху. Архелай сказаў Бар Кохбу, што пачувае сябе зусім дрэнна і на плошчу не пойдзе. Ці ж мог ён уласнымі вачыма назіраць, як будуць зневажаць чалавека, мужа нага ваяра, якога ён, Архелай, сам асудзіў на ганьбу?..

Разлад

Апошнім часам Акібу вярэдзіла думка, што наконт Бар Кохбы ён дапусціў памылку. Нават не памылку, а недагляд.

Прынамсі, у галоўнага рабіна не было шкадобы з-за таго, што ён уласнымі рукамі “сатварыў” Месію. Акіба і цяпер лічыў, што задума была правільнай, у яго не мелася іншага выйсця, каб на паўстанне натхнілася ўся іўдзейская грамада. Ідэя насамрэч прынесла плён: даведаўшыся пра Збавіцеля, народ заварушыўся ў самых аддаленых кутках Палесціны.

Акіба не бачыў праліку і ў тым, што спыніў свой выбар менавіта на Бар Козібу. Як ні круці, а Сімон апраўдаў надзеі ў вайсковай справе: хоць і з вялікімі стратамі, ды ўсё ж разграміў цэлы рымскі легіён.

Трывожыла іншае: Бар Кохба адчуў слодыч улады, паводзіць сябе задужа самастойна, можна сказаць, адбіўся ад рук. Ён ужо не толькі кіруе войскам — імкнецца верхаводзіць ва ўсім, нават што тычыцца веры. Калісьці Рашбі выказваў перасцярогу наконт падобнага зыходу, аднак Акіба тады разлічваў, што здолее ўтрымаць Бар Кохбу “ў лейцах”. І вось на табе — нечага недагледзеў...

Зрэшты, і з самім Рашбі адбыліся незразумелыя перамены. То не мінала ні дня, каб ён не наведаў свайго настаўніка, не параіўся з любой нагоды, а цяпер, бывае, цэлымі тыднямі да Акібы носа не кажа, найболей з Бар Кохбам зносіцца: ці глядзіць яму ў рот, ці нешта нашэптвае...

Іх абодвух Акіба і вырашыў запрасіць для сур’ёзнае размовы.

Галоўнага рабіна крыху насцярожыла, што і Бар Кохба, і Рашбі завіталі да яго не паасобку, а разам, нібы згаварыўшыся. “Відаць, насамрэч “знюхаліся”, — кальнула Акібу непрыемная думка. — У адной звязцы ходзяць. Ці не стану я неўзабаве лішнім у гэтай суполцы?”

Бар Кохба, тым не меней, хоць і меў залішне ганарысты выгляд, аднак павітаўся з Акібам з ранейшай пачцівасцю: схіліў перад ім галаву, звыкла павінаваціўся:

— Прабач, рабі, што гэтак рэдка цябе наведваю. Сам разумеш — справы...

Абняў свайго настаўніка і Рашбі.

Акіба не спяшаўся адразу “ўзяць быка за рогі”, нейкі час распытваў Сімона пра будзённае: ці ўдостатку для войска харчу, ці не здараюцца непаразуменні паміж апалчэнцамі і наймітамі, ці захоўваецца дысцыпліна ўвогуле...

І толькі потым Акіба распачаў размову пра галоўнае:

— Безумоўна, мы маем пэўныя поспехі. Ерусалім — наш. І не толькі. Улада перайшла ў нашыя рукі паўсюль. І самае важнае — народ нам паверыў і гатовы за намі ісці. Вось тут і ўзнікае пытанне: куды ісці? Што нам рабіць далей?

— Жыць, — без аніякай іроніі адказаў Бар Кохба. — Проста жыць. Араць, сеяць, гандляваць, гадаваць дзяцей...

— Ты ў сваім розуме, Сімон? Пра што ты гаворыш? Думаеш, калі ўдалося адужаць адзін легіён, дык на гэтым вайна скончылася? Па-твойму, рымляне так забаяліся, што болей сюды і носа не паткнуць? А яны тым часам збіраюць свае сілы ў Кесарыі, каб неўзабаве хлынуць на нашыя гарады і мястэчкі...

— Я, рабі, ведаю гэта не горш за цябе. Але ведаю і тое, што рушыць на Кесарыю мы пакуль што не можам. Зубы аб тую крэпасць абломім. Раней і я прытрымліваўся гэткай жа думкі: трэба адным махам змесці з нашае зямлі ўсю рымскую погань. Але, ці паверыш, пасля таго, як давялося сашчапіцца з Егіпецкім легіёнам, пасля таго, як нам удалося разграміць яго, у маю душу закраўся сумнеў. Гэта ж колькі сваіх людзей нам давялося пакласці, каб адолець толькі некалькі тысяч рымлян! А мы ж заспелі іх знянацку... У адкрытай, лабавой сутычцы — і я гэта бачыў! — у нас шанцаў мала, хай сабе і мецьцем колькасную перавагу. Што ўжо казаць пра бітву за Кесарыю, калі давядзецца штурмаваць крапасныя сцены...

— Чаго ж, па-твойму, не стае нашым ваярам, каб нароўні змагацца з рымлянамі? — задаў пытанне Акіба, хоць адказ на яго добра ведаў і сам.

— Не стае баявой вывучкі. Не хапае належнай зброі. Нам варта рабіць разлік не на колькасць, а на якасць. Гэта першае. А другое — мы можам разлічваць на поспех не ў наступальных баях, а ў абарончых. Нам трэба не штурмаваць мураваныя сцены, а хавацца за імі. Каб вывучка легіянераў не мела вызначальнай перавагі. Каб яны змагаліся не ў маналітных шэрагах, а паасобку...

— Ты дрэнна ведаеш гісторыю, Сімон, — перабіў Бар Кохбу Акіба. — Менавіта такой тактыкі прытрымліваліся мы падчас усіх войнаў з рымлянамі. Абараняліся, адступалі... І што з таго? Усе вайны завяршаліся нашаю паразам.

— Значыць, дрэнна абараняліся. А адступаць увогуле было не след. Кожны горад, кожнае мястэчка павінны стаць вялікаю ці малою крэпасцю. Іх патрэбна рыхтаваць ужо зараз: узводзіць сцены, назапашваць харчы на выпадак доўгай асады. Усе спродкі — толькі на гэта і не на што іншае! Нам не варта дбаць пра

новыя тэрыторыі, нам трэба рабіць усё, каб не страціць тое, што маем...

— Ты таксама гэтак думаеш? — Акіба нечакана і рэзка скіраваў пагляд на Рашбі, які дагэтуль толькі маўчаў:

— Ды я... ды мне... Шчыра кажучы, у вайсковых справах я мала што разумею, — няўцямна замармытаў святар. — Але ўсё ж здаецца, што ў нечым Сімон мае рацыю...

— Здаецца? — іранічна перапытаў Акіба. — А мне здаецца, што вы ўжо да гэтае сустрэчы паразумеліся...

— Ды што ты, настаўнік? Я ў вайсковыя справы не лезу...

— Калі ты не збіраешся ісці на Кесарыю, дык навошта нам гэткае вялікае войска? — Акіба зноў звярнуўся да Бар Кохбы. — Яшчэ ж немаведама, калі рымлянам уздумаецца перайсці ў наступ. Можа, праз месяц, а можа, праз год... І ўвесь гэты час мы трымацьнем людзей, так бы мовіць, пад зброяй? Аднаго толькі харчу колькі трэба...

— Што праўда, то праўда. Таму, мне здаецца, войска варта распусціць.

— Як гэта? — ад такое нечаканкі Акіба літаральна страціў мову. — Ты... ты... Што ты вярзеш? Я паўсвету абхадзіў, каб сабраць наймітаў, цябе, во, прыдумаў, Месіяй абвесціў, каб знявераныя іудзеі акрыялі, за зброю ўзяліся. І ўсё гэта адным махам — пад нож? Ты з глузду з'ехаў, Бар Козіба? Ды я цябе...

— Супакойся, рабі, і выслухай мяне да канца. Я не кажу, што трэба распусціць усё войска. "Сабраных з усяго свету", як ты кажаш, наймітаў, ніхто распускаць не збіраецца. Яны — найболей баяздольныя нашыя ваяры. Няхай служаць. А распусціць я прапаную іудзеяў, мясцовых жыхароў. Які сэнс трымаць іх пад зброяй цяпер, калі ваенных дзеянняў нямашака? Без справы яны тут проста занідзеюць. Нам не ўдасца захаваць сярод іх належную дысцыпліну — ад бяздзеяння, крыў божа, пачнуць тварыць розную непатрэбшчыну... Ці не так, рабі?

Акіба прамаўчаў. Гэта азначала, што апошнім словам Бар Кохбы прэрэчыць яму няма чым. Сімон гэта зразумеў і з падвоеным імпэтам працягваў:

— Амаль у кожнага з іх ёсць жонка, дзеці. Іх трэба карміць, адзяваць. Пустуе без догляду зямля... Ну дык няхай яны гэтым

і зоймуцца. Да таго ж, як я ўжо казаў, нам спатрэбяцца значныя харчовыя запасы. А хто іх створыць, калі не яны, простыя іўдзеі-местачкоўцы?

— Усё гэта так, — змусіўся, нарэшце, пагадзіцца Акіба. — Але хто ж будзе ваяваць з рымлянамі, калі яны рушаць на нас з Кесарыі? Адныя толькі найміты не ўправяцца...

— Сёння мы распусцім мясцовы люд, а заўтра зноў можам склікаць яго пад свае сцягі. Ніякіх перашкод не будзе. Людзі ўжо прывучаныя да зброі, спазнаўшы вольнае жыццё, яны будуць змагацца за яго да апошняй кропелькі крыві. Калі спатрэбіцца, мы без напругі здолеем правесці, так бы мовіць, мабілізацыю. Уся тэрыторыя ад Гісхалы да Масады належыць нам, дарогі — таксама пад нашым кантролем. Варта толькі разаслаць ганцоў, і мы зноў збяром такое ж войска, магчыма, нават і большае...

Бар Кохбу падалося, што ён здолеў пераканаць Акібу, але той пасля доўгае развагі мовіў:

— Над тым, што ты сказаў, я яшчэ падумаю...

Каб конча акрэсліць свае планы, Сімон выказаў і зусім крамольную ідэю:

— Рабі, тую дзесяціну, якую іўдзеі дагэтуль аддавалі рымлянам на ўзвядзенне статуі іхніх багоў, ты перанакіраваў на будаўніцтва нашага Храма...

— А табе гэта не падабаецца?

— Ды не, чаму ж... Толькі, мне здаецца, не час нам думаць пра Храм. Дапусцім, Храм пабудуем. Аднак, калі не зможам яго абараніць, дык рымляне зноў зруйнаюць. Найперш грошы нам патрэбныя на зброю! Вось на што варта ўжыць тую дзесяціну! Часова, вядома...

Акіба паласнуў Бар Кохбу такім спапяляльным позіркам, што ад Сімона павінен быў пайсці дым.

— Ты зусім абнахабіўся, Сімон... Для чаго мы паднялі гэтае паўстанне? Для таго, каб абараніць нашу веру! Што змусіла народ узяцца за зброю? Тое, што рымляне зняважылі нашыя святыні, і спершага Храм! Менавіта дзеля аднаўлення Храма іўдзеі як адзін гатовыя аддаць свае жыцці! А ты збіраешся забраць у іх гэтую надзею? Вера — вось наша галоўная зброя! Яна мацней за любыя мячы і дзіды!

Бар Кохба хоць і меркаваў, што ягоная прапанова, мякка кажучы, не выкліча ў галоўнага рабіна вялікага энтузіязму, але не чакаў, што Акіба ўспрыме яе з гневамі, ды яшчэ такім бурным. Акіба, лічыў Сімон, не дурны чалавек і павінен разумець: аднымі малітвамі рымлян не адолееш, перамогі куюцца ў непасрэдных бітвах... А тут — на табе! — гэтка для яго, Сімона, адлуп...

Нечакана на падмогу Бар Кохбу прыйшоў Рашбі:

— Настаўнік, не варта даводзіць Сімону нашыя ісціны — ён і так іх добра ведае. Таму і кажа, што дзесяціну трэба пусціць на вайсковыя патрэбы часова, бо вымагаюць абставіны...

— Выходзіць, ты таксама лічыш, што будаўніцтва Храма трэба адкласці “да лепшых часоў”?

— Таксама.

— Вось яно як! А мусіць жа, і не зусім Сімонава гэтая ідэя! Па ўсім бачна, ад цябе яна зыходзіць, ад цябе! Проста ўклаў ты яе ў вусны Сімона, каб самому не падстаўляцца, выглядаць незаплямленым. Ці не так, мой любімы вучань?

— Не так, настаўнік. Проста ідэя ляжыць настолькі на паверхні, што яна відавочная любому разумнаму чалавеку...

— Ага! Дык значыць, я яшчэ і дурны!

— Я такое не сказаў, настаўнік...

— Сказаў! Яшчэ як сказаў! Не чакаў я такога ад цябе, Рашбі... Вучыў, пеставаў... Спадзяваўся некалі мець ад цябе падтрымку... Разлічваў, што застанешся маім духоўным паслядоўнікам, захавальнікам веры...

— Такім я і хачу застацца ў тваіх вачах...

— Не крыві душою, Рашбі. З нядаўняга часу, пасля таго, як мы прызначылі Месію, цябе як падмянілі... Што, адчуў новую сілу? Зразумеў, што цяпер Бар Кохба мае рэальную ўладу, і вырашыў перакінуцца да яго?

— Ты памыляешся, настаўнік. Нікуды я не перакінуўся. У нас жа агульная мэта, адны справы... Чаму мы павінны абавязкова пярэчыць Сімону, калі ён выказвае сапраўды слушныя думкі?

— Слушныя? І гэта пра Храм, будаўніцтва якога, паводле ідэі Бар Кохбы, неабходна адкласці? — Акіба размаўляў з вучнем так, быццам сам Сімон пры гутарцы не прысутнічае. —

Эх, Рашбі... З'явіўся ў мяне сумнеў наконт цябе яшчэ тады, калі ты захапіўся астраноміяй. Закрыў я на тваё захапленне вочы... Думаў, пустое ўсё, блюзнёрскае... З часам, разлічваў, пад маім уплывам пройдзе яно, сатрэцца... Ажно не, не сцерлася... Няма ў табе, Рашбі, сапраўднае веры, няма!

Апошнія словы Акіба сказаў з такой сталёвасцю ў голасе, нібы ўбіў цвік. Аднак, як гэта ні дзіўна, яны не змусілі Рашбі жажнуцца ці хаця б засмуціцца. Ён непарушна мовіў у адказ:

— Ты проста не ў сабе, настаўнік. Не варта быць такім катэгарычным. Спадзяюся, праз пэўны час ты супакоішся і зразумееш, што наконт мяне памыляешся. Таму я на твае словы не крыўдую... А пакуль дазволь падзяліцца яшчэ адною турботаю. Я пра хрысціян...

Акіба яшчэ не ачомаўся ад нечаканае абразы (як гэта: галоўны святар — і "не ў сабе"?), словы вучня даляталі да ягоных вушэй, як з глыбокай пячоры. Рашбі гэта заўважыў, таму, павысіўшы голас, паўтарыў:

— Я пра хрысціян, настаўнік! Трэба, у рэшце рэшт, нешта з імі вырашаць. Ці выгнаць з Ерусаліма, ці... Яны — як бяльмо на воку. Народ абураецца...

— Народ ці ты асабіста? — Акіба, здаецца, пачуў ужо словы Рашбі, але ўсім сваім выглядам паказаў, што стасункі з ім яму непрыемныя, таму дэманстратыўна звярнуўся да Бар Кохбы: — Сімон, мне таксама неўспадоб хрысціяне. Я іх не пераношу на дух. Але чапаць гэтых адшчапенцаў пакуль не варта. Я ведаю, што ў некаторых гарадах і мястэчках ужо і так адбываюца пагромы. Хрысціян забіваюць, сядзібы разбураюць... Гэта яшчэ не набыло задужа вялікага размаху. Калі ж мы наладзім пагром тут, у Ерусаліме, ён успрымецца паспалітымі іўдзеямі як сігнал для ўсеагульнага пабоішча. Ці трэба яно сёння, напярэдадні вырашальных бітваў з рымлянамі? Мы толькі прыдбаем новых ворагаў, прычым за спінаю. Усяму свой час. Разбяромся мы з хрысціянамі, павер. Але не цяпер... Ты як военачальнік павінен разумець гэта...

Бар Кохба, падбухтораны Рашбі, дагэтуль быў перакананы: ерусалімскіх хрысціян належыць ці некуды перасяліць, ці проста знішчыць. І цяпер яго не столькі пераканалі довады Акібы, колькі кранула тое, што галоўны святар загаманіў з ім,

як з роўным, ігнаруючы нават свайго лепшага вучня. Узрушаны такою нечаканкаю, Бар Кохба, насуперак дамове з Рашбі, паабяцаў:

— Мы не будзем чапаць хрысціян, рабі.

— Ну то і добра... А цяпер ідзіце. Мне нямогацца. Потым выкажу вам сваё кончае рашэнне...

Калі за Бар Кохбам і Рашбі зачыніліся дзверы, Акіба знясілена асеў у крэсла. Разбалелася сэрца. У галаве галоўнага святара выпявала прадчуванне, што ён ужо і не галоўны...

Хцівасць Гідона

Спакваля Архелай, як кажуць, вяртаўся да жыцця, хоць туга не пакідала ягонае сэрца. За што Бог паслаў яму такое выпрабаванне, чаму ён спярша падарыў светлае пачуццё, а затым адразу ж перайначыў яго ў боль?

Былі хвіліны, калі Архелай крыўдаваў і нават злаваў на Бога, хоць разумёў, што гэта вялікі грэх. Часам у ягоную галаву ўзбрыдалі і зусім ганебныя думкі: а ці ёсць ён, Бог, увогуле? а калі ёсць, ці адзін ён? Можна, у кожнага народа свой, асабісты Бог? Вунь жа пакланяюцца іудзеі Яхве, хрысціяне — Хрысту, а ў рымлян гэтых багоў дык і увогуле цэлая пloidма. І з-за іх, багоў, на зямлі адбываецца гэтка калатнеча: каб даказаць, што іхні бог самы правільны, самы ўсемагутны, вернікі адно аднаго зневажаюць, бэсцяць, забіваюць... Навошта ўсё гэта? Лепей жа было б, каб там, на небе, сабраліся ўсе гэтыя багі разам дый вызначылі б, хто з іх самы галоўны, самы ўсемагутны і каму з іх павінны маліцца ўсе людзі на зямлі. Хай бы тыя багі нават і пабіліся, калі б не прыйшлі да згоды. Адзін раз “памутзіцца” — гэта не страшна. Затое на зямлі насамрэч наступіла б “царства міру”, вернікі ведалі б, каму з іх цяпер належыць маліцца, а так, во, вякамі грызуцца паміж сабою, прыносяць адно аднаму боль, як, напрыклад, яму, Архелаю...

Бар Кохба спрабаваў выведаць у Архелая, што яго так замаркоціла, але высілкі былі марнымі: хлопец трымаўся зацята, не толькі пазбягаў гэтае тэмы, але і увогуле зрабіўся маўчучом. Таму Сімон вельмі ўзрадаваўся, калі ягоны памочнік не-

чакана пацікавіўся лёсам палонных рымлян — з гэтага вынікала, што Архелай трохі акрыяў, вяртаецца да будзённых спраў.

— Ты іх збіраешся неяк пакараць? — спытаўся Архелай у Сімона, калі яны раніцай удвох намерыліся абскакаць паўночную ўскраіну горада, каб праверыць, як узводзяцца абарончыя ўмацаванні.

— Што рабіць з палоннымі, я пакуль што канчаткова не вызначыўся, — шчыра прызнаўся Бар Кохба. — Запатрабаваць у прапрэтар выкуп? Дык жа самы дарагі “тавар” — легат і трыбун — намі ўжо страчаны, а за шараговых легіянераў Руф і сестэрцы¹ не дасць... Пакуль што яны, як рабы, задзейнічаны на будоўлі — ты, дарэчы, зараз пабачыш, — але гэта таксама не выйсе...

— У мяне наконт палонных ёсць ідэя.

— І якая ж?

— Ты казаў, што ёсць задума часова распусціць атрады апалчэнцаў па сваіх паселішчах. Так?

— Так.

— Яны там будуць араць, сеяць, весці гаспадарку і спакваля страцяць тое, што хоць трохі набылі ў Бетары і тут, у Ерусаліме, — баявую вывучку. А яна ж ім яшчэ ого як спатрэбіцца!

— Людзі і самі гэта разумеюць. Таму, безумоўна, ніхто зброю на гарышча не закіне.

— Закіне, не закіне — тое немаведама. Дый ад каго яны засвойвацьмуць навыкі? Ад гэтых жа саматужных настаўнікаў. Карысці з таго мала...

— Дык у чым жа твая прапанова?

— Гэтых палонных рымлян трэба размеркаваць па атрадах, якія ты збіраешся выправіць у родныя гарады і мястэчкі! Яны і стануць там найлепшымі настаўнікамі ў баявой справе! Ты ж не будзеш пярэчыць, што ў кожнага рымскага ваяра вывучка адмысловая...

— Гм... А ў гэтым нешта ёсць! Трэба падумаць... Самае цікавае, што ніводзін з палонных, бадай, і не адмовіцца ад такой прапановы. А куды ім падзецца? Нават калі б я даў ім

¹ Срэбная манета, якая мела ў імперыі найбольшы ўжытак.

волю, дык мала хто ёю скарыстаўся б. Узяць хаця б тых жа пераможцаў гладытарскіх двубояў. У дачыненні да іх я сваё слова стрымаў: ідзіце, кажу, куды вам уздумаецца, хоць у Кесарыю, а потым будзеце з намі ж змагацца. Дык ніхто з іх — ці паверыш? — такую магчымасцю не скарыстаўся, усе засталіся тут, у адзіным кагале з астатнімі палоннымі. А чаму? Ды яны ж выдатна разумеюць: да Кесарыі ім не дабрацца, як толькі выйдуць за ваколіцы Ерусаліма, у першым жа мястэчку іх распазнаюць як рымлян і на кавалкі разарвуць... Так што прапанова твая, бадай, слушная!..

На паўночнай ускраіне горада Архелай і Бар Кохба правялі шмат часу, а калі вярталіся ў Фазаелеву вежу, іхнім коням няпроста было праціскацца па не надта шырокіх ерусалімскіх вулках: у другой палове дня ў горадзе нібы большала людзей. Дзе-нідзе раскінулі свае тавары гандляры, туды-сюды снавалі ваяры ды разявакі. Замінала яшчэ і тое, што, здалёк згледзеўшы Месію і вітаючы яго, насельнікі імкнуліся наблізіцца да коннікаў як мага, падалі на калені, а хто-ніхто спрабаваў пацалаваць стрэмя. Архелай таксама меў сваю долю ўвагі і пашаны, бо ўсе ўжо ведалі, хто ён такі і чаму, як цень, заўжды знаходзіцца побач з Месіяй. Не дзіўна, што Архелай не звярнуў увагі на юнака ў шматлікай гурме, які, у адрозненне ад іншых, не кідаўся пад конскія ногі, не галёкаў, а проста свідраваў яго сваімі чорнымі вачанятамі...

Гэта быў Гідон.

Хрысціяне хоць і жылі адасоблена ад іншых, аднак назваць іхняе паселішча “рэзервацыяй” было нельга. Яны, як і ўсе насельнікі, раз-пораз выбіраліся ў горад, у тым ліку ў цэнтральную яго частку: нешта куплялі, штосьці абменьвалі. Гідон дык і ўвогуле шастаў сярод руін днямі напралёт, бо асаблівых клопатаў па гаспадарцы не меў.

Калі Гідон пачуў узрушаныя воклічы “Бар Кохба! Бар Кохба едзе!”, ён памкнуўся на вулку, запоўненую людзьмі, каб яшчэ раз паглядзець, цяпер ужо зблізку, на іўдзейскага верхаводу. Гідона ўразіў не столькі сам Бар Кохба, колькі ягоны белы конь з пазалочанай збруяй. А яшчэ кінуўся ў вочы светлавалосы юнак, які таксама на кані, толькі вараным, ехаў побач з усеагульным любімцам. У галаве прамільгнула не надта прыемная здагадка:

“Дык гэта ж, мусіць, і ёсць той самы Архелай. Бач ты, не прапаў, не загінуў...” На ўсялякі выпадак Гідон запытаўся ў пузатага гандляра, які таксама гарлаў вітальныя словы:

— А што гэта за хлопец побач з Месіяй?

Гандляр недаўменна зірнуў на Гідона:

— Няўжо не ведаеш? Гэта ж Архелай, правая рука Бар Кохбы!

Коннікі ўжо зусім наблізіліся, і Гідон мог бы кінуцца да Архелая, каб звярнуць на сябе ягоную ўвагу. У гэтай сумятні немагчыма было нешта доўга тлумачыць, але ўдоставку выгукнуць (і Гідон гэта ўсведамляў) адно толькі імя Вірсавія, і Архелай, безумоўна, усё зразумеў бы... Але Гідон не выгукнуў. Не з’явілася ў яго такое жаданне.

Спачатку Гідон правёў коннікаў позіркам, а затым, нібы адумаўшыся, кінуўся ўслед за імі і суправаджаў да тае пары, пакуль коннікі не зніклі за варотамі Фазаелевай вежы...

Пра тое, што Архелай жывы-здоровы, Вірсавіі Гідон не распавёў, хоць і шкада яму было любімую дзяўчыну, якая з-за душэўных пакут высахла, бы сцяблінка...

Вайна вайною

З самае раніцы Архелай наведваўся ў атрад Яная, каб развітацца з сябрамі. Магчыма, нават і назаўжды...

Бар Кохба спраўдзіў сваю задуму: усім апалчэнцам, за выключэннем тых, хто жыў паблізу Ерусаліма, наканоўвалася вярнуцца ў родныя мясціны, дзе яны павінны займацца будзённымі справамі, а ў вольныя часіны набываць баявыя навыкі, у чым ім спрыяцьмуць палонныя рымляне. Па першым закліку, наказаў Бар Кохба, усім належыць прыбыць туды, куды будзе загадана, каб стаць пад агульнавайсковы штандар. У Ерусаліме заставаліся толькі найміты ды яшчэ добраахвотнікі-іудзеі, большасцю маладзёны, не абцяжараныя сем’ямі і гаспадаркай.

Янаеўцаў, натуральна, чакала “дэмабілізацыя”, і яны былі да яе гатовыя, больш за тое — успрынялі з радасцю: вайна вайною, а хлеб вырошчваць трэба.

Яшчэ з вечара янаеўцы сабралі няхітрыя пажыткі, назапашаныя за час службы, каб на самым досвітку, пакуль не нахлынула спёка, выправіцца на поўдзень, у бок Эн-Гадзі, дзе на ўзбярэжжы Мёртвага мора месцілася іхняе паселішча. Так што спазніўся б Архелай на некалькі хвілінаў, дык у янаеўскім лагеры нікога і не заспеў бы.

Як толькі апалчэнцы згледзелі конніка і распазналі ў ім ахоўніка Бар Кохбы, дык напачатку падумалі, што здарылася нешта надзвычайнае і, крый божа, “дэмабілізацыя” адмяняецца. Калі Архелай спешыўся, яны ўсім кагалам абступілі яго, моўчкі чакаючы, што скажа веставы Бар Кохбы. Архелай смеціў напругу ў вачах янаеўцаў і, нават не павітаўшыся, з насцярогаю пацікавіўся:

— Чаго вы пазіраеце на мяне, як на пудзіла? Што-небудзь здарылася?

— Гэта мы ў цябе павінны запытацца, што здарылася, — усё яшчэ не сагнаўшы з твару трывогу, сказаў Янай. — Без дай прычыны ты ж да нас не наведваешся. У планах Бар Кохбы ёсць якія-небудзь змены? Нам належыць заставацца на месцы?

Архелай непрыхавана пакрыўдзіўся:

— Як гэта без дай прычыны не наведваюся? Ды я пры кожным зручным выпадку ў вас аціраюся! Проста не часта гэта выпадае... У мяне ж на ўсім белым свеце, акрамя Сімона ды... — Архелай хацеў сказаць “Вірсавіі”, аднак абсекся (ці ёсць яна на белым свеце?) і пасля кароткае замінікі дадаў: — Няма ў мяне нікога радней, чым вы...

Расчулены гэткам прызнаннем, Янай паспяшаўся выправіцца:

— Прабач, хлопча, што пляцнуў языком абы-што. Ты ж для нас таксама як родны... Але ўсе-ткі ці не здарылася нічогалага насамрэч?

— Ды не, усё па завядзёнцы... Вось развітацца з вамі прыехаў...

— І гэта правільна! Гэта па-людску!

На доўгія размовы часу не было. Архелай пачаргова абняў кожнага чальца атрада, а з Янаем дык нават пацалаваўся. І толькі Нахума ды Гефена ён адклікаў убок. Абодва былі ўдзячныя Архелаю, бо пасля вандроўкі ў Віфанію коней у іх ніхто

не забраў, а ў родным паселішчы яны ох як спатрэбяцца ў гаспадарцы. Зараз тыя коні былі запрэжаныя ў павозкі, на якія ўсе янаеўцы ўзвалілі свой скарб — усё спадручней будзе дабірацца да Эн-Гадзі ўлегцы.

— Не забывай нас, — з тугою мовіў Нахум, калі яны ўдосталь пагаманілі пра тое-сёе. — А можа, і наведайся, як выпадзе... Бар Кохба ж на адным месцы не сядзецьме, дай божа, і ў нашыя мясціны зазірне...

— Ды гэта само сабою...

— Я табе і дзеўку харошую ў нас знайду. Ёсць адна ў мяне на прыкмеце, Малкай завуць. Не горшая, чым твая Вірсавія...

Лепей бы Нахум гэтага не казаў. Архелай адразу спакмурнеў, уабраўся ў сябе.

— Што ты плявузгаеш, прыдурак? — рыкнуў Гефен і смачна выцяў Нахума далонню па патыліцы — той ледзь не зваліўся з ног.

Зрэшты, Нахум і сам дапяў, што ляпнуў лішняга.

— Прабач, Архелай... Проста не падумаў...

— Ну, нічога, нічога.. Ты ж хацеў як лепш...

Нарэшце, уволю наабдымаўшыся з сябрамі (ад "абцугоў" асілка аж храбусцела ў плячах), Нахум і Гефен кінуліся даганяць сваіх. Архелай яшчэ доўга пазіраў услед нешматлікай купіне людзей, якая сыходзіла за акаём, і балесна было ў ягонай душы, бо не пакідала адчуванне яшчэ адной дарагой страты...

Адносіны з Акібам у Бар Кохбы разладзіліся ўшчэнт. Ён ужо ўвогуле не наведваў галоўнага святара, бо не адчуваў ніякай патрэбы ў ягоных парадах. Духоўным настаўнікам і дарадчыкам стаў для Сімона рабі Рашбі, які не назаляў строгімі ўказаннямі, а калі і хацеў дамагчыся нечага свайго, дык рабіў гэта памяркоўна, нязмушана, ненавязліва — адным словам, так, што падказаныя думкі і рашэнні здаваліся Бар Кохбу ўласнымі, ён нават не ўсведамляў, што выконвае чужую волю.

Акіба конча зняверыўся ў Бар Кохбу, змірыўся з тым, што не мае на яго ніякага ўплыву. Хто ён цяпер, Акіба? Звычайны, зямны чалавек, хай сабе і галоўны святар. А Бар Кохба для народа — Месія, пасланнік Бога, і менавіта да яго трэба прыслухоўвацца, выконваць усе ягоныя загады.

З Рашбі Акіба таксама не меў болей ніякіх стасункаў.

Сваім становішчам Бар Кохба скарыстаўся напоўніцу. У адным толькі ён не пайшоў насуперак волі Акібы — не стаў чапаць хрысціян, бо і сам лічыў, што набываць лішняга ворага ў гэтакі няпросты час — неразумна. У астатнім жа Бар Кохба праводзіў сваю (і Рашбі) палітыку паслядоўна і ўпарта.

Апалчэнцаў, як і задумаў, распусціў. Чым боўтацца ў ваколіцах Ерусаліма, няхай лепей зоймуцца гаспадарчымі справамі, заадно рыхтуюцца да непазбежнае вайны. А для таго, каб людзі адчулі сябе сапраўднымі гаспадарамі, усе некалі канфіскаваныя Рымам землі Бар Кохба абвесціў дзяржаўнай уласнасцю і стаў здаваць насельнікам у арэнду выдзелы. Для большай вагі прадстаўнікі ўлады на месцах заключалі дамовы з арандатарамі ад імя самога Бар Кохбы.

“Дзесяціна”, якую іўдзеі спрадвеку аддавалі на будаўніцтва Храма (а пры рымлянах — на ўзвядзенне статуі іхніх багоў), цяпер накіроўвалася на набыццё зброі. Зрэшты, каб хоць трохі спатоліць святароў і найболей дагматычных іўдзеяў, для блізіру да Храма пачалі завозіцца такія-сякія будаўнічыя матэрыялы...

З гэтай нагоды былі ўведзеныя ў абарот і ўласныя грошы, бо карыстацца рымскімі — гэта значыць, прызнаць, што імперыя па-ранейшаму мае ўплыў на вызваленай тэрыторыі. Бар Кохба займаў чаканны станок. Акрамя таго, здавён сярод прававерных іўдзеяў цаніліся манеты, якія некалі чаканіў Сімон Макавей, першы яўрэйскі цар. Яны і цяпер у вялікай колькасці былі ва ўжытку. На некаторых — выява храма з зоркаю над ім і словам “свабода Ерусаліма”. А яшчэ — надпіс: *Simeon nasi d'Israil*. Бар Кохбу адразу прыйшлося ўспадоб, што на манетах пазначана ягонае імя. А тое, што яно належала яшчэ і Макавею, дык хто там будзе разбірацца...¹

Жыццё на вызваленай тэрыторыі ўваходзіла ў спакойнае рэчышча, і паступова, спакваля Іўдзея пачала набываць абрысы самастойнае дзяржавы...

Тым часам на поўначы Палесціны Кесарыя, як пухір, з кожным месяцам усё болей надзьмывалася рымскім войскам...

¹ Гісторыкі не могуць прыйсці да адзінае думкі, каму належыць гэтае *Simeon* — Макавею, Бар Кохбу, сыну Гамалііла ці ўвогуле маецца на ўвазе нехта іншы.

Мор

Браты Эфраім і Манасія таропка крочылі па бязлюдных вулках Ерусаліма. Была ўжо глыбокая ноч, насельнікі адпачывалі, а нешматлікія дазоры большасцю шпацыравалі на ўскраінах горада, тым не менш браты штохвілінна азіраліся: ім усёткі не хацелася патрапіць на чужое вока. Мінаваўшы ўвесь Верхні горад, яны наблізіліся да варот Яссеяў, дзе галоўны акведук рабіў загагуліну ўправа.

Эфраім і Манасія, як і загадаў ім Акіла, перад апалчэнцамі іудзеймі выставілі сябе ахвярамі рымскіх прыгнятальнікаў. Яны показна (можа, нават і залішне) загалялі свае спаласаваныя бізунамі спіны — як доказ таго, што ад рымлян ім добра-такі перапала.

Ніхто не ставіў пад сумнеў іхнія расповеды. Акрыленыя гэткам даверам, браты нават не сталі ўтойваць, што яны — самарыцяне. Гэта таксама не мела ніякіх наступстваў, бо ў іудзейскім войску сабраліся людзі ледзь не з усяго свету, а Самарыя — яна тут, побач, на поўначы мяжуе з Іудзеяй, і многія ейныя насельнікі падтрымалі паўстанне.

Братоў залічылі ў атрад Хагая, апалчэнцы ў ім большасцю былі выхадцамі з мястэчкаў вакол Беф-Цура. Калі адбіралася войска для сутычкі з Егіпецкім легіёнам, Эфраім і Манасія літаральна маліліся, каб атрад Хагая не трапіў у гэтую зборню. Ім пашэнціла: у паход рушылі самыя лепшыя, самыя спрактыкаваныя, а хагаеўцы баявою вывучкаю пакуль што не вызначаліся.

Пасля таго, як атрады апалчэнцаў па загадзе Бар Кохбы разбрыліся па сваіх паселішчах, браты, натуральна, засталіся ў Ерусаліме. Дый навошта ім было следаваць за Хагаем у нейкі Беф-Цур, далёка на поўдзень, у незнаёмыя мясціны? Вяртацца ў Самарыю таксама не выпадала: браты жылі як перакаці-поле, з раднёй не зналіся, ніякай гаспадаркі не мелі. Прынамсі, галоўнаю прычынаю, каб любым коштам застацца ў Ерусаліме, было заданне Акілы...

Браты добра запомнілі ягоны загад: здзейсніць “дыверсію” толькі тады, калі жыццё ў горадзе ўсталюецца як след. І вось, здаецца, яно ўсталявалася. Насельнікі пачуваюць сябе спа-

койна, жвава ідзе гандаль за новыя грошы, у ваколіцах людзі аруць і сеюць, а пра рымлян нават і згадак няма. Такая злагата нават насцярожвала братоў: а раптам рымляне сышлі назаўжды? Ці варта ў такім разе труціць іудзеяў, калі сярод іх давядзецца правесці астачу жыцця? Аднак жа неўзабаве пачалі даходзіць чуткі, што ў Кесарыі рымляне збіраюць вялікае войска...

Акведук быў стары, занядбаны, а дзе-нідзе нават паўразбураны. Рымляне не паспелі давесці яго да ладу, а ў Бар Кохбы не даходзілі рукі, каб прывесці ў парадак галоўную артэрыю, якая забяспечвала вадою цэнтральную частку горада, хоць Рашбі не раз нагадваў яму, што зрабіць гэта варта найперш.

Здатнае для сваёй задумы месца браты нагледзелі загадзя, а тры дні таму нават падцягнулі сюды дзве дошкі, каб лацвей было ўзбрацца хай сабе на невялікую, але ўсё-такі вышыню. Яны ўсё рабілі моўчкі, без мітусні, бо ўгаднілі дзеянні зараней, вызначыўшы для кожнага сваю ролю. Пакуль прыземісты Эфраім прыстаўляў да сцяны дошкі, Манасія дастаў з-за пазухі невялікі керамічны збанок, у якім нешта плёхалася.

Збанок гэты некалі ўручыў ім Акіла, і выгляд ён меў не зусім звычайны, злёгка пляскаты: без ручкі збоку і без адтуліны зверху. Можна сказаць, поўнасцю герметычны. Гэта сведчыла аб тым, што ў сярэдзіне збанка знаходзіцца вельмі небяспечнае рэчыва, мяркуючы па ўсім, вадкае, і яго ні ў якім разе нельга “выпускаць на волю” дачасна. Акіла падрабязна пракансультаваў братоў, як трэба з гэтым збанком абыходзіцца, і зараз Манасія дзейнічаў у адпаведнасці з ягонай інструкцыяй.

У руцэ Манасіі з’явілася іголка, якую ён праткнуў збанок зверху. Месца, куды трэба тыкаць, таксама паказаў Акіла. Яно было залепленае нечым мяккім (кераміку ж не праткнеш).

Па дошках, якія прытрымліваў Эфраім, Манасія ўзбраўся да пралома ў сцяне акведука, напалову ўсунуў у яго сваё тулава і збоку рукою намацаў невялікую нішу, дзе некалі ад сцяны адкалоўся і выпаў камень. У гэтую нішу Манасія паклаў збанок плазам — так, каб горлычка вытыралася са сцяны і было нахіленае трохі ўніз. Можна было б, вядома, выплюхнуць са збанка ўсё змесціва ў акведук і не валэндацца. Аднак Акіла наказаў пакласці збанок менавіта так, каб вадкасць з яго

сцякала па кроплі і яе хапіла не на адзін дзень.

Зрабіўшы ўсё як належыць, Манасія прыслухаўся. Паблізу не было чутна ніякіх гукаў, і толькі знізу, у жолабе, пшчотна журчала вада...

Каторы тыдзень у Ерусаліме і ў ягоных ваколіцах лютаваў мор. Ніхто не ведаў, адкуль на горад нахлынула гэтая навала. Дзень і ноч рабіны, дый увесь астатні люд, апантана маліліся, каб Яхве злітаваўся над сваім народам.

Горад быў завалены трупамі — іх не паспявалі сцягваць і закопваць у агульных ямах за межамі Ерусаліма.

Найперш смерць чамусьці касіла дзяцей, якіх у горадзе, на шчасце, было няшмат, і людзей старэчага веку.

І немаведама было, па якіх мерках мор выбірае для сябе ахвяр: адзін, аблеплены мухамі з галавы да ног, цэлымі днямі валаводзіцца з трупамі, вывозячы іх за горад, і ніякая трасца яго не бярэ, а другі з асцярогаю, толькі па пільнай патрэбе выбіраецца на вулку і затым валіцца з ног.

Было заўважана: як толькі чалавек пачынае неўтаймавана дрыс...ць, пражыць яму застаецца не больш як тры-чатыры дні. “Пракажонага” цураліся ўсе, нават сваякі. Сыны выганялі нямоглых бацькоў з хацін, бацькі выносілі аслабленых дзяцей за горад, каб яны паміралі ў адзіноце. Тых, хто ўпарціўся, не жадаў выбірацца за ваколіцы, гналі туды палкамі.

Часам смерць забірала чалавека проста на вуліцы. Ідзе ён, на першы погляд, жывы-здоровы, і раптам падае, як падкошаны, пачынае хапацца за чэрава, ногі сутаргава торгаюцца, а з роту камякамі пульсуюць ваніты нахшталь рысавага адвару... Такіх адразу ўсе абыходзілі, бо ведалі, што праз гадзіну-другую ён сканае.

Захварэўшы, усе ахвяры адчувалі неадольную смагу і ніяк не маглі яе наталіць. Каля акведука выстройваліся чэргі — вады на ўсіх не хапала.

Здавалася, Ерусалім асуджаны на выміранне...

Так яно, мусіць, і сталася б, калі б не Рашбі. Ён першым зразумеў, што аднымі малітвамі людзей не ўратуеш. Маючы, пэўна, такія-сякі досвед у медыцыне, ён меркаваў, што небяспека, хутчэй за ўсё, зыходзіць ад вады, і менавіта ад гарадскіх

акведукаў, якія сілкуюць горад, бо за ягонымі межамі эпідэмія амаль не распаўсюдзілася. Мусіць, палічыў Рашбі, нехта штодня, а дакладней, штоночы “падсілкоўвае” акведукі гэтай заразай, інакш нельга растлумачыць тое, што мор не спадае, не затухае, а толькі набірае моц. Па парадзе Рашбі Бар Кохба загадаў выставіць уздоўж акведукаў кругласутачную варту, аднак і гэта не прынесла збавення.

І тады Рашбі прапанаваў проста праверыць акведукі — хаця б у межах горада: магчыма, нехта ўкінуў туды здохлую жывёліну, ад якой і пайшла зараза. Жывёліну не выявілі, але затое знайшлі ў нішы пляскаты збанок, з якога ўсё яшчэ капала ў жолаб нейкая вадкасць...

Хто ён, той зламыснік, які заклаў збаночак з заразаю ў акведук? Над гэтым і мазгавалі Бар Кохба і Рашбі.

Сімон схіляўся да думкі, што напаскудзіў нейкі рымскі лазутчык: не было сумневу, што легат-прапрэтар і ягоныя паслугачы пакінулі іх у Ерусаліме ўдостатку.

— Зусім магчыма... — няпэўна і нават крыху загадкава выказаўся Рашбі. — Але што з таго? Хіба ж мы можам вылічыць атрутніка сярод такой процьмы людзей? Горад зараз як прахадны двор. І яшчэ немаведама, пакінуў прапрэтар свайго чалавека перад адыходам ці прыслаў яго блізкім часам. Так што шукаць атрутніка — гіблая справа. Аднак жа з нашае бяды ворта займець хоць нейкую карысць...

— Карысць? — здзівіўся Бар Кохба.

— Менавіта так. Вось раскажу табе адну гісторыю. Гадоў семдзясят таму рымскім імператарам быў сапраўдны самадур. Неронам звалі. І лічыў ён сябе непераўздызеным паэтам. А каб натхніцца велічным відовішчам, загадаў сваім паслугачам падпаліць Рым. Пажар быў адмысловы... Гараджане на імператара азлобіліся і, чаго добрага, маглі разарваць на кавалкі. Каб пазбегнуць гэтага, Нерон вырашыў скіраваць гнеў у іншае рэчышча: запусціў чутку, што Рым падпалілі хрысціяне. Не ўсе яму паверылі, аднак пекла для хрысціян пачалося такое, што свет не бачыў...

— Я разумею, да чаго ты хіліш, але ж Акіба...

— Што Акіба?

— Я паабяцаў яму, што хрысціян чапаць не буду.

— Дык ты і стрымаеш слова. Акібу пра гэта ўвогуле не трэба нічога казаць. І ніякіх загадаў ты аддаваць не будзеш. Варта толькі запусціць у народ чутку...

— Наўрад ці хто паверыць. Нашы хрысціяне на такое паскудства не здольныя.

— Здольныя, не здольныя — гэта мы абмяркоўваць не будзем. Аднак жа ў тое, што павераць, у мяне сумневу няма. Варта толькі належна падаць... Вось глядзі: хрысціянскае паселішча мор, лічы, не закрануў. Так?

— Так. Але ж гэта таму, што з галоўнага акведука яны ваду не бяруць, і гэта ўсе ведаюць.

— Дык гэта ж можна патлумачыць акурат не на карысць хрысціян. Маўляў, калі б чорную справу надумалі зрабіць рымляне, дык яны занадта пераборлівымі не былі б — атруцілі б усе акведукі. Але ж чамусьці той, якім карыстаюцца хрысціяне, не атручаны. Чаму? Ды проста не рымляне гэта зрабілі. А зламыснік не будзе шкодзіць там, дзе жыве...

Бар Кохба ўсё яшчэ вагаўся, ці варта ісці на такую выяўную аблуду, бо ў душы быў упэўнены, што хрысціяне да мора дачынення не маюць. Рашбі "ўбіў апошні цвік":

— Так ці інакш, але пытанне з хрысціянамі вырашаць давядзецца. І лепшага шанцу ў нас не будзе...

Гібель Іуды

Мор і сапраўды амаль не закрануў паўднёвы ўсход Ніжняга горада, дзе жылі хрысціяне. Яны не карысталіся галоўным акведукам, у іх быў "свой", зусім маленькі і яшчэ болей занядбаны.

Да таго ж, хрысціяне трымаліся адасоблена, асабліва пасля "іудзейскага нашэсця", і толькі хто-ніхто, як, напрыклад, Гідон, зрэдку выбіраўся ў цэнтральную частку горада. Калі ж пачалася эпідэмія, дык Іуда наказаў аднаверцам увогуле не пакідаць паселішча: далей ад бяды. Зрэшты, зусім пазбегнуць ахвяр хрысціянам усё роўна не ўдалося. Аднак, як толькі ў чалавека з'яўляліся першыя прыкметы невядомай заразы, яго ізалявалі,

вялі ў своесаблівы шпіталь — хаціну, некалі пакінутую гаспадарамі. Там мелі прытулак гэтка ж бедакі-гаротнікі. Бабуля Кармэла нават спрабавала іх лячыць, але плёну гэта не прыносіла... Памерлых закопвалі ў асобных, значна глыбейшых, магілах.

Тое, што мор пакуль літуе з ягоных аднаверцаў, радавала епіскапа Іуду, і адначасна ў душу закрадвалася трывога. Ён разумеў: з часам іудзеі непазбежна звернуць увагу, што ў хрысціянскім паселішчы смерць лютуе не гэтак, і, чаго добрага, хлынуць сюды, каб зратавацца. А яшчэ горш, калі ім, крый божа, узбрыдзе ў галовы, быццам гэты мор нейкім чынам спарадзілі хрысціяне, і тады ўвогуле пачнецца немаведама што...

З кожным днём трывога Іуды нарасталала, і ў рэшце рэшт ён звярнуўся да аднаверцаў з парадаю:

— Усе, хто можа, пакідайце Ерусалім. Адно што трэба ратавацца ад мору, другое — яшчэ большая небяспека, магчыма, сыходзіць ад раз'юшаных іудзеяў.

Прычым Іуда раіў падавацца не ў блізкія гарады ці мястэчкі, а ўвогуле за межы Іудзеі, бо пагромы нахталт таго, што адбыліся ў Віфаніі, былі не адзінкавымі. Найлепш шукаць прытулак па той бок ракі Іардан, паблізу гарадоў Панаем, Хаўрон ці Маавам, дзе большасцю жывуць евіаніты.

Евіаніты (іх яшчэ называлі назарэямі) хоць і мелі зносіны з іудзеямі, аднак прызнавалі звышнатуральныя народзіны Хрыста, лічылі яго не простым чалавекам. Іхняя вера была бліжэй да хрысціянства, чым да іудаізму, а некалі рымляне змусілі евіанітаў пакінуць Святы горад толькі таму, што яны захоўвалі абрад абразання¹. Натуральна, ерусалімскім хрысціянам можна было разлічваць на спагаду хай сабе і не аднаверцаў, дык хоць бы ў нейкай ступені аднадумцаў. Ва ўсякім разе, пагромаў яны рабіць не будуць...

Ерусалімскія хрысціяне разумелі, што Іуда мае рацыю, але падацца за Іардан наважыліся зусім нямногія: шлях усё ж няблізкі, дый немаведама, што чакае на чужой зямлі. А тыя, хто ўсё ж выправіліся ў дарогу, падазрэнняў у іудзеяў не

¹ Евіанізм праіснаваў да V веку н.э., а затым "растварыўся" ў ісламе.

выклікалі, бо зыход з горада, ахопленана невядомай заразай, стаў масавым, нават некаторыя найміты, якія ў свой час адгукнуліся на заклік Акібы і служылі не за грошы, а, так бы мовіць, за ідэю, лічылі за лепшае пакінуць войска.

Разам з перасяленцамі Іуда хацеў выправіць і Вірсавію, але яна, спазнаўшы жакі ў Віфаніі, цвёрда сказала:

— Не, татачка, нікуды я не паткнуся. Калі і наканавана будзе загінуць, дык лепей ужо тут, разам з табою...

Злыя чуткі пра тое, што менавіта хрысціяне атруцілі галоўны акведук, пачалі распаўзацца па горадзе, як гадзюкі. Ніхто не ведаў, дзе іхні выток, але з вуснаў у вусны перадаваўся “неабвержны доказ”: саміх хрысціян мор абыходзіць бокам, бо не будуць жа зламыснікі гадзіць там, дзе жывуць. Для большай вагі дадалася, што “дыверсію” хрысціян выкрыў сам рабі Рашбі, лепшы вучань Акібы — куды ўжо доказней...

Варожасць да хрысціян з кожным днём нарасталала, здавалася, нянавісць вісіць у паветры, і варта з’явіцца маленькай іскры, каб адбыўся выбух. І ён, нарэшце, грывнуў...

На той час наймітаў у Ерусаліме было нават болей, чым саміх іўдзеяў, якія “распаўзліся” па сваіх паселішчах па загадзе Бар Кохбы ці ратуючыся ад мору. Прыхадні з іншых краін ставіліся да хрысціян з асаблівай нелюбоўю, і на тое было некалькі прычын. Па-першае, ім было няўцям, чаму гэтыя адшчапенцы не бяруцца за зброю, не далучаюцца да паўстання. Іншая, чым у іўдзеяў, вера? Ну дык і што? Радзіма ж агульная, і яе трэба бараніць. Вунь для іх, наймітаў, іўдзейская вера таксама пабоку, а яны, тым не менш, пасцягваліся сюды немаведама адкуль, прычым не сваю зямлю бараніць, а толькі для таго, каб процістаяць рымскім заваёўнікам, якія ўжо ўсяму беламу свету абрыдлі.

Па-другое, наймітам не падабалася, што хрысціяне жывуць у ціхім, дагледжаным квартале, а яны змушаныя туляцца сярод руін ды развалін. Узброены люд ужо даўно “выкалупіў” бы гэтых хрысціян з іхняга паселішча, ды на тое, на жаль, не было пакуль хоць бы намёку з боку іўдзейскага начальства.

А калі нахлынуў мор і вушы пачулі, што ў тым вінныя тыя ж адшчапенцы, дык у наймітаў увогуле закіпела кроў.

— Атрутнікаў трэба пакараць!

— Бі хрысціян!

Гэтыя словы-заклікі спярша нарадзіліся ў асяродку прыхадняў з Кападокіі, а затым, як бліскавіца, шуганулі па ўсім горадзе, і ўзброеныя людзі неўтаймаванаю лавінаю рушылі ў хрысціянскае паселішча...

Хрысціяне хоць і жылі ўвесь апошні час у напружанні, але такога імклівага нападу не чакалі і былі заспетыя знянацку. Азварэлая раць накінулася на безабаронных людзей. Мужчын і старых проста секлі мячамі, дзяцей нанізвалі на дзіды, дзявок згаладалыя па жаночым целе прыхадні гвалтавалі ў дварах і нават на вулках...

У хату Іуды са сваёй хеўрай уварваўся камандзір фрыгійскіх наймітаў Друз. Хадзілі пагалоскі, што некалі ён быў рымскім грамадзянінам, аднак чамусьці трапіў у няміласць да самога Адрыяна, змушаны быў хавацца на ўскрайках імперыі, затым асеў у Фрыгіі, дзе здолеў "выбіцца ў людзі".

Друз ведаў, дзе жыве хрысціянскі епіскап, і правіўся да ягонае сядзібы мэтанакіравана. У зацемненым кутку хаціны ён згледзеў нямоглага, сівога чалавека, які маліўся на кут.

— Што, хрысціянскі завадатар, у свайго бога помачы просіш? — пырснуў слінаю Друз. — А не будзе яе! Не дапросішся! Хаця не... Я цябе зараз да Хрыста і адпраўлю. Можна, твае малітвы хутчэй дойдуць, калі ты да яго наблізішся...

Іуда быццам не чуў ягоных слоў, нават не павярнуў галавы да раз'ятраных прыхадняў.

— Ты чуеш мяне, абоўдзіла? — непарушанасць старога яшчэ болей раз'юшыла Друза, ён схопіў епіскапа за валасы і тузануў на сябе гэтак рэзка, што ў ягонай руцэ засталася сівая пасма. — У-у, порхаўка! Цягнеце яго на двор, там мы яму наладзім належную экзекуцыю, — загадаў Друз сваім хаўруснікам, абтрасаючы з рукі Іудавы валасы.

Два дзецюкі падхапілі епіскапа пад пахі, перавалаклі ссохлае цела цераз парог і шпурнулі пасярод двара. Друз наблізіўся да яго і гулка вутнуў насаком пад бок.

— Прызнавайся, смярдзюк: гэта ты загадаў сваім галадранцам атруціць ваду ў акведуку? Ты? Палова маіх людзей палегла ад гэтае трасцы... Прызнавайся! — і Друз ашалела

пачаў біць нагамі па ўсім целе, пакуль не знямогся. Адступіўшыся, загадаў:

— Пераварніце яго на спіну! Можа, ужо здох...

Звераватага выгляду найміт нават не перавярнуў, а проста прыўзняў старога за шкіркі і плюхнуў спінаю аб зямлю. Галава Іуды выцялася аб камень. Стары застагнаў, а потым ледзь чутна прахрыпеў:

— Госпадзі! Пашкадуй іх, неразумных... Самі не ведаюць, што твораць...

— Глядзі ты, яшчэ жывы! — зарагатаў Друз. — І нават просіць свайго бога, каб ён нас пашкадаваў! Дык давайце ж і мы яму ласку зробім — няхай прыме такую ж смерць, як і іхні Хрыстос... Мужыкі, пашукайце паблізу цвікі!

Адразу ж пасля гэтых слоў немаведама адкуль, як з-пад зямлі, у двары з'явілася дзяўчына, падбегла да нерухомага Іуды, стала перад ім на калені, абхапіла рукамі шыю, а затым накрыла яго сваім целам.

— Татачка! — на ўвесь голас крыкнула яна. — Не чапайце майго татачку!

Як толькі з вулкі данесліся першыя крыкі і лямант, Іуда зразумеў: распачалося тое, чаго ён з трывогай чакаў апошнія месяцы. Вірсавія на той час таксама была ў хаце.

— Дачушка, бяжы ў сваю хованку! — крыкнуў Іуда. — Ратуйся!

Вірсавія і сама ўжо зразумела, што набліжаецца нешта нядобрае, але ўсё ж запыталася:

— Гэта што, татачка?

— Тое, чаго мы баяліся і што табе давалося перажыць у Віфаніі...

— Я не буду ад іх хавацца! Я хачу быць побач з табою!

— Паслухай мяне, дачушка. Можа, нават у апошні раз. Я ўжо стары... Мне губляць няма чаго. А табе яшчэ жыць ды жыць...

— А нашто мне жыць, калі не будзе цябе?

— Родненькая, я малю, бяжы ў хованку! — на вачах Іуды ажно выступілі слёзы, ён схапіў Вірсавію за руку і ледзь не сілком выштурхнуў за парог.

— Татачка! — яшчэ паспеў ён пачуць, перш чым зачыніў дзверы.

Згадваючы пра хованку, Іуда меў на ўвазе той катух-бакоўку, куды скідваўся розны непатрэбны хлам і дзе Вірсавія некалі хавалася ад Акілы. У гэтую шчыліну магло праціснуцца толькі яе тоненькае цельца. Сюды Вірсавія і шыгнула, хоць і з вялікай неахвотай. Яна дабралася ў самы канец катуха, прысела на кукішкі і накінула на сябе нейкую сапрэную мешкавіну, што валялася побач.

Пагромшчыкі, шукаючы, ці не схавалася дзе жывая душа, перавярнулі ўсё і ў хаце, і на падворку. Адзін з прыхадняў зазірнуў і ў катух, нават паспрабаваў у яго праціснуцца, але без поспеху. Тады ён пачаў тыкаць сваёй дзідай ва ўсе атопкі-атрускі, зваленыя ў кучу, ды, на шчасце, да мешкавіны дзіда не дацягнулася...

Вірсавія, хутчэй за ўсё, пераседзела б пагром у сваёй хованцы, хоць і парывалася з яе выскачыць, калі пачула тупыя ўдары аб цела бацькі. Яна калацілася, бязгучна плакала, але пакуль што стрымлівала сябе. Калі ж зразумела, што прыхадні збіраюцца распнуць бацьку, у галаве памутнела, не стала страху за ўласнае жыццё, і яна сіганула ў двор...

— А гэта што за пігальца? — вылупіў вочы Друз. — Адкуль яна ўзялася? Мы ж, здаецца, усё тут абшасталі...

Ён нетаропка скруціў у жмут асмолкавыя валасы Вірсавіі, наматаў іх на руку і зноў жа павольна падцягнуў дзяўчыну да сябе, зазіраючы ёй у твар.

— Го! Ды яна ж сапраўдная прыгажуня! — без аніякай удаванасці ўсклікнуў Друз.

— Пусці, нелюдзь! — крыкнула Вірсавія, схапіўшыся за ягоную руку і спрабуючы вырваць з яе свае валасы.

— Не трымці, птушачка! — ухмыльнуўся Друз. — З маіх рук яшчэ ніхто не выслізваў.

У наступную хвіліну ён нема закрычаў, бо Вірсавія ўпілася ў ягоную руку сваімі маленькімі, але вострымі зубкамі, пракусьшы яе да косці.

— У-у, гадаўка! — зароў Друз і вольнаю рукою таўхануў Вірсавію так, што яна паляцела-пакацілася да агароджы. — Ну, я табе пакажу! Я цераз цябе ўвесь свой атрад прапушчу!

— І то праўда! — юрліва выскаліўся дзяцюк, ад якога

патыхала перагарным смуродам. — Я ўжо сто гадоў з бабай не быў!

— І я не супраць паласавацца “свежым мясам”!

— І я...

— Цыц! — асадзіў хаўруснікаў Друз. — Толькі пасля мяне... І не цяпер. Хай гэтая гадаўка спярша палюбецца, як ейнага бацьку мы ўкрыжоўваць будзем. Цвікі знайшлі?

— А як жа!

— Ну то падцягвайце старога да дзвярэй...

Не зважаючы на мор і перасцярогі Іуды, Гідон зрэдчас усё ж выбіраўся за межы хрысціянскага паселішча, туляўся па апусцелых вулках, бо дома яму не сядзелася, а Вірсавія, схуднелая і ўчарнелая, не надта імкнулася падтрымліваць з ім размову, зацята маўчала. Калі да вушэй Гідона даляцелі першыя заклікі біць хрысціян, ён акурат знаходзіўся каля моста цераз Ксіст і пабег услед за ўзброенымі людзьмі, якіх з кожным крокам большала і большала. На Гідона ніхто не зважаў, бо каму ўзбрыдзе ў галаву, што юнак, які знешне нічым не адрозніваецца ад іншых, таксама хрысціянін? Вось толькі ўсе беглі, каб забіваць і гвалціць, а Гідон інстыктыўна імкнуўся туды ж, усведамляючы, што яму трэба некага бараніць, і ў першую чаргу Вірсавію. Але як толькі ён апынуўся на ўскраіне паселішча, дык у клёк шуганула думка, што нікога ён абараніць не здолее і сам стане ахвяраю. Уцяміўшы гэта, Гідон спыніўся, як укапаны, ззаду на яго наляталі, штурхалі ў спіну ашалелыя нападнікі. Колькі хвілінаў хлопец стаяў у развазе, адчайна спрабуючы знайсці хоць нейкае выйсце, затым крута развярнуўся і, сутыкаючыся з людзьмі, якія беглі насустрач, ва ўвесь дух панёсся да Фазаелевай вежы...

Бар Кохба, узмацніўшы ахову акведука, штодня сам выязджаў у горад, каб праверыць патрулі, пазнаёміцца з абстаноўкай. З сабою ён зазвычай браў Архелая ды яшчэ двух ахоўнікаў.

Як толькі коннікі выехалі за вароты Фазаелевай вежы, Архелай адразу звярнуў увагу на чалавечую мітусню: і натоўпамі, і паасобку людзі чамусьці беглі ў Ніжні горад і нешта

крычалі. Да вушэй Архелая даляталі толькі абрыўкі фраз:

— ...Знішчыць да аднаго!

— ...Прыйшоў час расплаты!

Мусіць, адбывалася нешта надзвычайнае, і Архелая здзівіла, што Бар Кохба не надае гэтаму ніякага значэння, трымаецца спакойна, быццам усё ідзе як належыць.

А з ускраін Ніжняга горада ўжо даносіліся адчайнае галашэнне, дзіцячы піск, балесныя крыкі. Дзе-нідзе над пабудовамі віўся лёгкі дымок.

— Ты разумееш, што ўсё гэта значыць? — звярнуўся Архелай да Бар Кохбы.

Той абыякава адказаў:

— Здаецца, людзі пайшлі біць хрысціян.

— Біць хрысціян? За што?

— А то ты не ведаеш. Увесь горад даўно гамоніць, што менавіта яны атруцілі ваду ў акведуку.

— І няўжо ты гэтаму верыш?

— Веру — не веру... Якая розніца? Народ лепш ведае, чыіх рук гэтае паскудства.

— Дык нічога ж не даказана! Я, напрыклад, упэўнены, што хрысціяне тут ні пры чым.

— Адкуль такая ўпэўненасць? І ўвогуле... Чаму ты іх гэтак абараняеш? Хрысціяне — і ты гэта добра ведаеш — нашы ворагі. За іх даўно варта было ўзяцца...

— Вось як? Дык, можа, усё гэта робіцца па тваім загадзе?

— Скуль ты ўзяў? Ніякага загаду я не аддаваў. У людзей саміх, як бачыш, злосць саспела...

— Якая злосць? Яны такія ж яўрэі, як і мы, дарма што па-іншаму моляцца. Сімон, трэба нешта рабіць, трэба спыніць гэты гвалт!..

— Я каб і хацеў, дык не здолеў бы. Ты ж бачыш, як усё далёка зайшло...

— Ды ты ж Месія! Яны цябе паслухаюць! Едзем туды!

— Супакойся. Нічога мы ўжо не перайначым. Позна...

Душа Архелая разрывалася на шаткі. З усіх насельнікаў Ніжняга горада ён толькі і ведаў Іуду ды ягоную суседку Ніру, але хрысціяне ўжо здаваліся яму не зусім чужымі людзьмі, бо ў іхнім асяродку жыла Вірсавія...

— Сёння мы ў горад не паедзем, — цвёрда сказаў Бар Кохба. — Няма сэнсу: вунь што робіцца...

І ён ужо завярнуў свайго каня, каб падацца назад у вежу, але краем вока заўважыў, як уздоўж разбуранай першай сцяны Верхняга горада ў іхні бок, спатыкаючыся, бяжыць і нешта крычыць ці то дзяцюк, ці то юнак. Бар Кохба прыпыніў каня.

Аднак хлопец чамусьці падбег не да яго, Бар Кохбы, а зняможана плюхнуўся на зямлю перад канём Архелая.

— Там... там... — хлопец ніяк не мог аддыхацца.

— Што там? — раззлавана гыркнуў Бар Кохба.

Але хлопец на яго не зважаў, пазіраў толькі на Архелая.

— Вірсавія... там... Вірсавія... Яе заб'юць... Выратуй... Вірсавія...

Кроў хлынула ў галаву Архелая. Ён ніяк не мог даўмецца, што хоча сказаць гэты юнак. Якая Вірсавія? Яна ж загінула... Аднак хлопец выдыхаў адно:

— Вірсавія... Выратуй яе...

Нарэшце Архелай ачуняў і здолеў задаць разумнае пытанне:

— Ты хочаш сказаць, што ў паселішчы знаходзіцца Вірсавія? І яна жывая?

— Так...

— А... А ты хто такі?

— Я Гідон, ейны сусед...

— Гідон? Той самы Гідон, які загінуў разам з Вірсавіяй у Віфаніі?

— Нам з ёю ўдалося выратавацца...

— І вы вярнуліся ў Ерусалім?

— Так... Хутчэй! Не марудзь! Спяшайся на помач Вірсавіі!

— Гідон ужо не выдыхаў асобныя словы, а слёзна ўмольваў. Зрэшты, гэта было залішне. Архелай уздыбіў каня — пярэднія капыты ледзь не разбілі Гідону твар — і з месца ўгалоп панёсся ў бок Ніжняга горада... "Вірсавія! Яна жывая!" — адна толькі думка свідравала ягоны клёк.

— Куды?! Стой! — зароў Бар Кохба і, пераканаўшыся, што ягоных слоў Архелай не чуе ці не хоча чуць, рыкнуў дваім ахоўнікам: — За ім! Дагнаць! Спыніць! Затрымаць!

Коннікі паімчалі ўслед за Архелаем.

Цяпер Бар Кохба ўсё зразумеў. Вось чаму Архелай гэтак цураўся размоў пра сваю дзяўчыну! Вось чаму занідзеў, вярнуўшыся з Віфаніі! Яна, нейкая Вірсавія, відавочна, хрысціянка, і Архелай баяўся прызнацца ў гэтым яму, Сімону, хоць і самаму блізкаму чалавеку, але ўсё ж іўдзейскаму Месіі. А яшчэ Бар Кохба ведаў, што зараз Архелай, калі яго не ўдасца спыніць, палезе ў бойку з раззлаваным, раз'юшаным натоўпам, і, крыў божа, можа здарыцца вялікая бяда...

Позірк Сімона спыніўся на юнаку, які стаў прычынаю магчымых непрыемных наступстваў. Ён усё яшчэ не падняўся з калень, пачціва-ўгодліва пазіраў на такога знакамитага чалавека. Бар Кохбу раптам ахапіла лютая злосць на хрысціянскага выкармака, які ў адну хвіліну парушыў ягоны спакой, паставіў на кон жыццё Архелая.

— І якая нячыстая сіла цябе сюды прынесла, вырадак?! — скрозь зубы працадзіў Бар Кохба і, выхапіўшы з похваў меч, секануў ім па шыі Гідона...

Напачатку ахоўнікі, якія кінуліся наўздагон Архелаю, не адставалі ад яго, але коннік прапаў з іхніх вачэй, калі скакаць давялося па шматлікіх вуліцах і завулках, што пераразалі Ніжні горад уздоўж і ўпоперак. Калі б яны ведалі, што нейкая Вірсавія — дачка хрысціянскага епіскапа, дык не было б патрэбы несціся за Архелаем след у след. Ахоўнікі правіліся б да сядзібы Іуды — хай сабе і іншым шляхам — і непазбежна заспелі б там свайго маладога камандзіра. Але яны нічога не ведалі. І таму тыцкаліся ў завулкі і тупікі, спрабуючы згледзець знаёмую постаць, аднак марна...

Архелай, у адрозненне ад папличнікаў, ведаў, куды трэба кіравацца і які шлях самы кароткі. На ўсё, што адбывалася абাপал, ён не зважаў, хоць наўсцяж відовішча было жудаснае...

Людзі шугаліся ад узмыленага каня, прыціскаліся да сцен, а каго-нікаго ўсё-ткі збівалі з ног цяжкія капыты, і тады ўслед Архелаю несліся праклёны.

Яшчэ здалёк Архелай згледзеў, што каля сядзібы Іуды ніякай мітусні няма, і на яго нахлынуў адчай. Няўжо ўсё скончылася? Няўжо не паспеў?... Каля астатніх падворкаў ішла сап-

раўдная бойня, уроскідку валяліся акрываўленыя целы, туды-сюды насіліся звар'яцелыя жанкі і дзеці, іх даганялі ўзброеныя людзі, літаральна распалавіньвалі мячамі ці пратыкалі дзідамі. Над хрысціянскім паселішчам стаяў адзіны, суцэльны крык-стогн. Аднак Архелай быццам не чуў яго. “Няўжо не паспеў?” — стрэмкаю засела ў галаве.

Ён на хаду саскочыў з каня, які, яшчэ трохі прабегшы і не адчуўшы на сабе гаспадара, самахоць спыніўся, патупаў назад. Мімаходзь Архелай усё ж кінуў позірк на суседскую сядзібу і скмеціў мажное нерухомае цела каля двара, а воддаль — тры дробненькія дзіцячыя цельцы. “Гэта Ніра...” — прыйшла здагадка. Аднак засяроджвацца на чужым горы не выпадала. Архелай літаральна ўляцеў у двор і... аслупянеў.

Да дзвярэй, што вялі ў хату, было “прылеплена” цела Іуды. Галава старога схілялася набок і ўніз, ногі ніжэй каленяў слабіліся па зямлі, а само цела трымалася на дзвярах толькі таму, што ў выцягнутыя ўгару рукі, у запясці, былі ўвагнаныя два вялізныя цвікі. Кроў ужо не цякла з ран, і Архелай зразумеў, што Іуда — мёртвы.

Збоку ад дзвярэй тапталіся тры дзецюкі, а чацвёрты стаяў на карачках і зрываў адзенне з дзяўчыны, якая таксама выглядала мёртваю, бо вочы былі заплюшчаныя, а цела не варушылася. Адзін з дзецюкоў азірнуўся, скмеціў Архелая, пазнаў яго і радасна ўсклікнуў:

— Во, ад'ютант Бар Кохбы! У час паспеў! Нам тут дачка хрысціянскага верхаводы ў рукі трапілася — хар-рошая маладзіца! Калі Друз дазволіць, дык можаш стаць першым... — і ён кінуў у бок нерухомай Вірсавіі.

Астатнія дзецюкі, тым лікам і Друз, таксама скіравалі позіркі на Архелая.

— Так і быць, саступлю! — выскаліўся з ухмылкаю Друз. — Можна, калі спатрэбіцца, перад Бар Кохбам слова за мяне замавіш!

— Яна... Яна што, мёртвая? — скаўтнуўшы сліну, хрыпла запытаўся Архелай, і зямля паплыла пад ягонымі нагамі.

— Чаму мёртвая? Жывая! Яшчэ якая жывая! Мяне, вунь, за руку так зубамі цапанула, што і цяпер кроў не суняць. Гэта ж мы на ейных вачах бацьку ўкрыжавалі, акурат як іхняга Хры-

ста, дык дзеўка і знепрытомнела, ніяк ачомацца не можа. Але нічога, разварушыцца, як адчуе ў сабе мужчынскі...

Дагаварыць Друз не паспеў. Меч у руцэ Архелая мільгануў маланкаю, і галава фрыгійскага камандзіра пакацілася проста пад ногі нерухомага Іуды.

Паплечнікі Друза ніяк не чакалі такога зыходу, таму нібы скамянелі, разявіўшы раты. Архелай жа ў наступнае імгненне прапароў чэрава аднаму, секануў па шыі другому і ўжо збіраўся падскочыць да трэцяга, але той, нарэшце, ачомаўся і, жвава крутануўшыся, з крыкам сігануў цераз агароджу на вуліцу. Архелай не стаў яго даганяць, схіліўся над Вірсавіяй. Паляпаў далонню па ейных шчоках, але дзяўчына не ачуньвала. Марудзіць было нельга: праз хвіліну-другую хаўруснік Друза, які ацалеў, прывядзе сюды сваіх сяброў, і тады не ўратавацца ні Вірсавіі, ні самому.

Архелай падхапіў нерухомае цела на рукі і падбежкам падаўся з двара. Конь хоць і не быў прывязаны, але паслухмяна чакаў гаспадара. Архелай асцярожна паклаў Вірсавію на конскую спіну, жыватом уніз (рукі і ногі дзяўчыны бязвольна павіслі) і ўскочыў на каня сам — ззаду. Адною рукою прытрымліваючы дзявочае цела, лёгкім алюрам Архелай пусціў каня да паўночнае ўскраіны горада.

Ён яшчэ дакладна не ведаў, куды рушыць, але разумеў, што ў Фазаелевай вежы, побач з Бар Кохбам, як і ўвогуле ў Ерусаліме, болей яму месца няма. Выбрацца з горада як мага хутчэй — вось што зараз было галоўным, бо магчымая пагоня — калі не друзаўскіх наймітаў, дык людзей Бар Кохбы.

І толькі ўжо на ўскраіне Архелай конча вырашыў, куды падацца. Ніводнага блізкага чалавека, акрамя Яная, Нахума ды Гефена, у яго на белым свеце не было. І ён скіраваў каня ў бок Мёртвага мора, да Эн-Гадзі...

Смерць Рашбі

Мор паступова пайшоў на спад, а затым і ўвогуле смерць пачала выходзіць людзей як бы нехаця, агрызаючыся. І ў

гэтую перамогу чалавека над чорнай навалай самы важкі ўнёсак зрабіў рабі Рашбі.

Калі на вуліцах з'явіліся толькі першыя трупы, Рашбі зразумеў, што гэта не Божая кара, бо, змагаючыся за волю, іудзеі не маглі прагнавіць Яхве, зламысніка трэба шукаць не на "небе", а на зямлі. (Апасля менавіта па падказцы Рашбі пачалі шукаць і знайшлі атрутны збаночак у акведуку). А з зямнымі ворагамі, слухна палічыў Рашбі, трэба змагацца не малітвамі, тут варта прыкласці простыя чалавечыя высілкі.

Рашбі заўважыў, што невядомая зараза пры зносінах паміж людзьмі перадаецца рэдка. Нават тое, што здаровы чалавек дакранаецца ці пераносіць трупы, яшчэ не падстава, каб абавязкова захварэць таксама. Брудная вада, чалавечыя ваніты ды фекаліі — вось што тоіць у сабе галоўную небяспеку. А яшчэ — мухі. Мільёны мух, якія аблепліваюць непрыбраныя трупы і іхнія перадсмяротныя спаражненні, разносяць заразу па ўсім горадзе.

З гэтага вынікала, што найперш трэба своечасова вывозіць з вуліц і дамоў мёртвыя целы, прыбіраць каля іх ваніты і ўвогуле як мага захоўваць чысціню.

Але як гэта давесці цёмнаму люду, які цураецца не толькі трупаў, але і жывых, калі на іх заўважаюцца першыя прыкметы хваробы? Спосаб быў адзін — уласны прыклад.

З раніцы да позняга вечара Рашбі прападаў у горадзе: нароўні з прызначанымі для гэтага людзьмі, хоць у яго не ставала сілаў, сцягваў да павозак мёртвых, поўзаў на карачках, зграбаючы адкіды-нечыстоты...

Людзі святара пазнавалі. Спярша дзівіліся: як гэта ён, вядомы чалавек, да таго ж нямоглы, не баіцца падхапіць заразу? Пагалоскі пра безразважную руплівасць Рашбі разляцеліся па ўсім Ерусаліме. І што найболей усіх уражвала — ніякая трасца мужнага святара не бярэ, хоць ён і лезе ў самае пекла. Значыць, не такі ён і страшны, гэты мор? Выходзіць, можна не грэбаваць блізкімі людзьмі, калі яны захварэлі, а памерлых ільга хаваць без аніякай боязі? І людзі адужалі мор...

Ужо не было патрэбы сцягваць трупы самому Рашбі, бо яны трапляліся толькі зрэчас, але Рашбі па завядзёнцы штодня ішоў у горад, па-свойму "патрулюючы" вуліцы. Неяк пад вечар,

ужо вяртаючыся ў Фазалеву вежу, дзе Рашбі меў уласны пакойчык, ён пачуў пісклявы дзіцячы галасок, які даносіўся з руінаў былога палаца Ірада. Асцярожна ступаючы па камянях, Рашбі паглыбіўся ў руіны. Вываленае ў шэрым друзе, на самым санцапёку заходзілася ад крыку зусім голенькае немаўля. Хтосьці паленаваўся ці пасаромеўся вывезці хворае дзіця за горад і пакінуў яго канаць тут, на сядзібе самага жорсткага цара Іудзеі, які загубіў не адну дзіцячую душу...

У тым, што немаўля хворае, Рашбі не сумняваўся: дзіця (а гэта быў хлопчык) сутаргава калацілася ўсім цельцам. Рашбі стаў на калені, узяў на рукі хлопчыка, правёў далонню па ягонай кволенькай спінцы, каб адарваць ад яе калючыя каменьчыкі-друз, прытуліў жывы камячок да сваіх грудзей. Зрэшты, жыць хлопчыку заставалася няшмат — ад ягонага цельца зыходзіў перадсмяротны жар.

І праўда: пакуў Рашбі з хлопчыкам на руках выбіраўся з руінаў, той спакваля заціхаў, а потым і ўвогуле замоўк. Рашбі пратупаў да былога палаца Макавеяў, дзе стаяла павозка з трупамі, якія вось-вось павінны павезці за горад, беражліва паклаў цельца хлопчыка зверху і прытуліў свае вусны да ягонага лобіка. Па шчоках Рашбі марудна спаўзала буйная сляза...

Глыбокім вечарам, прачытаўшы апошнюю малітву, Рашбі адчуў востры боль у жываце, яму нясцерпна захацелася піць. Перш чым легчы ў ложак, рабі працягнуў руку да збана з вадою. Піў павольна, доўга, але смага не праходзіла. Каму як не яму, Рашбі, чалавеку, які спазнаў цяжкую хваробу ва ўсіх яе праявах, ільга было зразумець, што з гэтага вынікае...

“У мяне ёсць яшчэ цэлыя суткі, — падумаў Рашбі. — Цэлыя суткі... а можа, усяго суткі?”

Што б там ні было, Рашбі вырашыў сёння нікога не трывожыць...

Цэлымі днямі Акіба амаль бесперапынна маліўся. Яму было што прасіць у Яхве, і найперш — каб злітаваўся з іудзеяў, конча спыніў мор. Дый зацішша, якое ўсталявалася, хутчэй не радавала Акібу, а трывожыла. Так звычайна бывае перад навальніцаю... Дарэмна Бар Кохба паспяшаўся распусціць апал-

чэнне. Хлеб вырошчваць, безумоўна, трэба, але ж спярша належаў цалкам ачысціць Палесціну ад рымскай набрыдзі, “сапхнуць у мора” гарнізон у Кесарыі, не пакінуўшы Адрыяну ніякага плацдарму для чарговага нашэсця. Аднак жа Бар Кохба на яго, Акібу, цяпер не зважае, да ягоных думак не прыслухоўваецца. Цяпер для яго галоўны дарадчык Рашбі. Дый сам найлепшы вучань Акібу пазбягае, да яго не завітвае, хоць і жывуць яны абодва амаль побач, у Фазаелевай вежы...

У разважанні ўклініўся голас Пінхаса — Акіба нават не пачуў ягонага стуку.

— Рабі, тут да цябе чалавек прыйшоў ад Рашбі. Кажы, што той хоча цябе бачыць...

— Ад Рашбі? Дзіўна... І як ты сказаў? “Хоча цябе бачыць”? Ну, абнахабіўся... Выходзіць, ужо не ён да мяне, а я да яго павінен на прыём запісвацца... Зусім страціў сумленне... Перадай таму чалавеку, што я нікуды не пайду. Калі Рашбі нешта ад мяне трэба, дык няхай сам спанадзіцца сюды прыйсці. А я яшчэ падумаю, ці варта распачынаць з ім размову...

— Рабі, ён кажы, што Рашбі моцна захварэў — з ложка падняцца не можа. Падобна, гэтая зараза і яго зачাপіла...

— Вось як? Тады... тады іншая справа. Скажы, што я неўзбаве зазірну...

Як ні крыўдаваў Акіба на свайго вучня, аднак вестка пра хваробу Рашбі перакрэсліла ўсе ягоныя негатыўныя пачуцці: калі Рашбі насамрэч падхапіў заразу, дык, выходзіць, жыць яму засталіся лічаныя гадзіны. Ці ж можна варагаваць перад смерцю? Безумоўна, Рашбі хоча сказаць нешта самае важлівае...

Гледзячы ў столь, Рашбі нерухома ляжаў на ложку, і нават калі ў пакой зайшоў Акіба, ён не перавёў позірк на свайго настаўніка, не сказаў ніводнага слова. Акіба таксама моўчкі сеў на зэдлік, што стаяў побач з ложкам. Колькі хвілінаў прайшло ў цішыні.

— Ну, вось, настаўнік... — першым парушыў яе Рашбі, паранейшаму пазіраючы ў столь. — Наспела і мая сустрэча з Яхве...

— Ты ў гэтым упэўнены? Можа, проста знямогся?

Вусны Рашбі кранула лёгкая ўсмешка:

— Ды не... Я мог бы яшчэ тупаць і тупаць, калі б не гэтая зараза... Зрэшты, магчыма, так і лепей...

— Чаму лепей? Не кажы абы-што.

— Вінаватым я сябе адчуваю перад табою, настаўнік. Ты і сам, мусіць, гэтак лічыш...

Акіба прамаўчаў.

— Але я хачу сказаць табе, настаўнік, — працягваў Рашбі, — што нічога благага табе не зычыў. Проста мне часам здавалася, што ты памыляешся — прабач за такое блюзнерства. Насамрэч я твайго мезенца не варты. Многа я ў апошнюю ноч перадумаў... Прабач мне, настаўнік. Прабач за тое, што ў чымсьці пайшоў насуперак табе, хоць і не меў пры гэтым ніякай карыслівай мэты... Мне цяпер здаецца, што я прынёс нашай агульнай справе толькі шкоду...

— Памылкі бываюць у кожнага... Але ж ты — і я ў гэта веру — хацеў як найлепш... А што датычыць шкоды... Калі і зроблена нешта не так, дык не ты ў гэтым вінаваты, а я. Менавіта мне трэба было ўсё прадугледзець...

— Аднак...

— Ніякага “аднак”. Тое, што ты зрабіў для нашага народа, пераважвае любыя памылкі. Ты дапамагаў мне збіраць войска. Ты ў кожную хвіліну быў са мною побач. У рэшце рэшт, толькі дзякуючы табе нам, падобна, удалася адужаць мор — ён ужо амаль сышоў на нішто, — хоць ты і сам стаў ягонаю ахвяраю... За гэта іўдзеі не забудуць цябе ніколі. Нават праз тысячагоддзі. Пакуль будзе жыць нашая вера. А яна будзе жыць вечно...

— Дзякуй табе, настаўнік, за такія словы... Аднак жа віну я адчуваю... Можна, нават непапраўную...

— Ты маеш на ўвазе залішнюю самастойнасць Сімона?

— Так. І я гэтаму, на жаль, паспрыў...

— Мы абодва нечага не ўлічылі... Так што задужа сябе не дакарай...

Абодва зноўку надоўга замоўклі.

— Дзякуй табе, настаўнік, — нарэшце азваўся Рашбі. — Дзякуй за ўсё... І вось што: табе, мусіць, тут затрымлівацца не варты. Я ўсё-ткі хворы... Хто яго ведае, з якога боку гэтая зараза падбіраецца... Я вунь не думаў, не гадаў...

— Ды ўжо лепей і мне з табою разам...

— Навошта? У цябе яшчэ і тут многа спраў... Бывай, настаўнік! Абдымі мяне, блаславі...

Акіба з напругаю прыўзняўся з зэдліка, нахіліўся над Рашбі, сваёю шчакою прытуліўся да ягонае шчакі...

Веставы адшукаў Бар Кохбу за межамі горада, дзе ён, як і зазвычай, прападаў з самае раніцы. Пачуўшы, што Рашбі нечакана захварэў і вось-вось сканае, Сімон толькі і сказаў:

— Як гэта? Я ж з ім яшчэ ўчора размаўляў, ён быў жывы-здоровы...

Затым ускочыў на каня і наўскапыт пагнаў яго ў Ерусалім...

Сімон літаральна ўляцеў у пакой Рашбі і яшчэ з парога ўзрушана загаманіў:

— Што з табою сталася, рабі? Чаму ўздумаў паміраць у гэтакі няпросты час?

Аднак, згледзеўшы, што Рашбі ляжыць у ложку ўвесь счарнелы, ссохлы, адразу “прыкусіў язык”, суцішыў крок.

— Ты мяне чуеш, рабі?

Рашбі не адказаў.

Сімон нахіліўся над ім і паўтарыў:

— Рабі, ты чуеш мяне?

Рашбі, нарэшце, павольна расплюшчыў павекі:

— А-а, Сімон... Добра, што ты паспеў... — адчувалася, што кожнае слова даецца яму з вялікаю напругаю. — Як бачыш, не жыхар я ўжо... Ёсць да цябе апошняя просьба... Выканаеш?

— Усё, што ты захочаш, рабі!

— Ну то і добра... Дык вось... Аб адным цябе прашу... Ва ўсім слухайся Акібу... Ва ўсім...

— Але ж... — хацеў нешта запырачыць Бар Кохба, ды Рашбі яму не дазволіў, перабіў:

— Ты мне паабяцаў!.. Апошняя просьба...

— Добра, рабі, добра. Усё, што скажаш...

— Паклянися перад Яхве...

Сімон сумеўся. Яму не тое што перад Богам — увогуле ні перад кім яшчэ не даводзілася клясціся. Аднак жа адмовіць Рашбі ў перадсмяротнай просьбе ён не мог.

— Клянуся...

— Вось і добра... Цяпер мне спакойна...

І Рашбі зноў жа павольна прыкрыў павекі, нібы назаўжды захінаючыся імі ад гэтага свету...

Васямнаццатага дня месяца Іяра Шымон бар Іёхай, якога ўсе з пшчотаю называлі Рашбі, памёр¹.

Легат-прапрэтар у няміласці

Іудзейскае паўстанне скалыхнула Рымскую імперыю. Фактычна, на тэрыторыі Палесціны ўтварылася самастойная дзяржава — са сваім кіраўніцтвам, уласнасцю, грашымі, законамі... Існавала пагроза, што насельніцтва іншых правінцый, натхнёнае поспехам яўрэяў, вось-вось таксама возьмецца за зброю, каб прагнаць са сваіх земляў рымскіх каланізатараў.

Імператар Адрыян быў вельмі гэтым устрывожаны. Магло стацца, што тэрыторыі, з неймавернымі высілкамі заваяваныя ягоным папярэднікам Траянам, будуць незваротна страчаныя. І кім ён, Адрыян, застанецца ў гісторыі? Ці ж згадаюць яго нашчадкі добрым словам?

І Адрыян — філосаф, архітэктар, паэт, дый увогуле не палкаводзец, а міратворац — прыняў рашэнне, не ўласцівае ягонай існасці: іудзейскае паўстанне патрэбна задушыць з такой жорсткасцю, каб рэха аб тым разнеслася па ўсёй імперыі і ў ніводнага народа-васала больш не з'явілася жадання запырчыць кесару.

Было відавочна: тымі сіламі, якія меліся ў Палесціне і навакольных правінцыях, справіцца з паўстанцамі немагчыма. Імперыя і так ужо страціла шмат салдат, а дробныя гарнізоны дык і ўвогуле былі знішчаныя. Таму Адрыян не збіраўся ўтаймоўваць мяцежнікаў наскокам, без належнае падрыхтоўкі: калі, крыі божа, здарыцца параза, дык імперыя затрашчыць па швах...

Перш чым перайсці ў наступ, Адрыян вырашыў сабраць моцны кулак. Канцэнтрацыя войска адбывалася ў Кесарыі — адзіным

¹ 11 траўня (па сучасным календары), у дзень смерці Шымона бар Іёхая, іудзеі адзначаюць адно з самых значных свят — Лаг Баомер. У гэты дзень, як лічыцца, спынілася эпідэмія, якая забрала жыцці 24 тысяч вучняў Акібы.

“пятакку”, на які паўстанцы пасягнуць не асмеліліся. Горад месціўся на ўзбярэжжы Міжземнага мора, і гэта спрыяла рымлянам: войскі можна было перакінуць сюды водным шляхам.

З усяе імперыі ў Кесарыю прыбыло 12 легіёнаў, а таксама 12 кагортаў дапаможнай пяхоты і 3 атрады конніцы. Натуральна, быў тут і 10-ы Ерусалімскі легіён, салдаты якога рваліся ў бой з найбольшым імпэтам.

У сірыйскіх водах дзяжурў шматлікі флот.

Камандзірам усёй гэтай вайсковай раці імператар прызначў самага паспяховага на той час рымскага военачальніка Юлія Севера, які быў тэрмінова адкліканы з Брытаніі. Ягоным намеснікам стаў Квін Лолій Урбк з Ніжняе Германіі.

Калі ўсе неабходныя сілы былі сабраныя, у Кесарыю на караблі прыплыў сам імператар Адрыян.

Двое сутак запар Ціней Руф чакаў, што імператар пакліча яго на прыём. А ён не клікаў. І нічога добрага для Руфа гэта не зычыла. Бо хіба ж натуральна, што, правёўшы перамовы з усімі, хто меў хоць нейкае дачыненне да ўлады, перагаварўшы сам-насам з легатамі, Адрыян так і не спанадзіўся выслухаць яго, легата-прапрэтар, які пакуль што лічыўся кіраўніком Іудзеі.

Тое, што ён трапіў да імператара ў няміласць, Руф зразумеў яшчэ тады, калі паслаў Адрыяну першае данясенне з Кесарыі. У ім прапрэтар тлумачў, чаму ён змушаны быў пакінуць Ерусалім. Адказу так і не дачакаўся. Відаць, Акіла яго апярэдзіў, паслаў імператару свой данос-пасквіль, у якім выклаў падзеі па-свойму...

Калі Адрыян прыплыў у Кесарыю, на беразе было выстраена ўсё войска. Імператар павольна прайшоў уздоўж парадных шэрагаў, павітаўся за руку з кожным легатам, а затым адразу ж падаўся ў загадзя падрыхтаваную цэзарэю, якая месцілася непадалёку, на ўзбярэжжы. За Адрыянам неадступна следаваў Юлій Север.

Прэтар, які стаяў наперадзе шэрагаў, імператар быццам не заўважў, слізгануўшы па ім халодным позіркам, прайшоў міма. Руф так і застаўся стаяць з выцягнутай наперад рукой, якою збіраўся павітацца з Адрыянам.

Яшчэ ў тую хвіліну Руф зразумеў: ягонай кар'еры — канец. І добра, калі толькі кар'еры, можна яшчэ страціць і галаву...

Таму не дзіўна, што ў гэтыя двое сутак напярэдадні вышальнай для свайго лёсу сустрэчы з імператарам Руф не самкнуў вачэй, пад якімі ад бессані і цяжкіх думак з'явіліся чорныя кругі.

Веставы ад Адрыяна прыбыў апоўдні. Сваім ліктарам Руф даў пазнаку, што яго суправаджаць не трэба, і цяжкаю хадю пакрочыў да цэзарэі.

Імператар прыняў прапрэтара не адразу, амаль цэлую гадзіну яму давялося туляцца ў невялікім памяшканні з прыхаду. Раз-пораз Руф чуў за дзвярыма гучны рогат, ад якога ён яшчэ болей заныдзеў: рогат, безумоўна, належаў Акілу. Ці ж не абразы: нейкі плебей, чалавек без роду-племені нязмушана бавіць з імператарам час, а ён, легат-прапрэтар, нашчадак знакамітых патрыцыяў, змушаны ацірацца, як сабака, каля парога...

Нарэшце дзверы, што вялі ў апартаменты Адрыяна, шырока расчыніліся, і з іх выкацілася адруэлае цела Акілы. Было відавочна, што ён на добрым падпідку, і, мусібыць, галоўнага забудоўшчыка пачаставаў менавіта імператар. Акіла мімаходзь кінуў свой асалавелы позірк на прапрэтара, зласліва яму ўхмыльнуўся і няўцямна прамармытаў:

— Ну-ну... якраз...

Болей Акіла нічога сказаць не здолеў, абыякава махнуў у бок Руфа рукою і пачыкільгаў далей.

Прайшло яшчэ з паўгадзіны, пакуль лёкай-раб не запрасіў прапрэтара прайсці ў апартаменты імператара. Руф рушыў за ім.

Адрыян, раскінуўшы рукі на падлакотніках, сядзеў у шырокім крэсле акурат насупраць дзвярэй.

— Вітаю цябе, імператар! — нацягнуўшы на твар удаваную ўсмешку і ўзняўшы правую руку ўгару, як мага больш узнёсла мовіў Руф і паспрабаваў наблізіцца да крэсла, аднак Адрыян жэстам паказаў, каб ён заставаўся на месцы, каля дзвярэй. Хвіліну-другую імператар пільна ўзіраўся ў твар прапрэтара, а затым нечакана запытаўся:

— Ты што, шмат п'еш? Чаму чырвоныя вочы?

Не чакаючы такога пачатку размовы, Руф сумеўся і, ледзь не заікаючыся, прамармытаў:

— Ды не, што ты... Я ўвогуле амаль не п'ю... Проста не спалася... Амаль тры начы...

У галаве ж Руфа прамільгнула: “А што калі і п'ю? Акіла вунь які жлукта — і ўсё яму з рук сыходзіць. Нават ты, імператар, сам яму наліваеш...”

— Ну, што ж, паверу, — стрымана сказаў Адрыян. — Тым болей што ў цябе ёсць прычыны, каб не спаць: страціў сваю правінцыю...

— Імператар, ці ж ёсць мая віна ў тым, што гэтак сталася? Яшчэ пры нашай апошняй сустрэчы, там, у Александрыі, я прасіў у цябе помачы, потым у лістах пісаў...

— Дык, выходзіць, я ва ўсім вінаваты? — павысіў голас Адрыян.

— Ды не, што ты...

— Калі не я, значыць, ты. У цябе было ўдостатку сіл, каб утаймаваць паўстанне яшчэ напачатку. Ды і потым. Чаму ты без майго дазволу вывеў легіён з Ерусаліма? Чаму павёў яго не на Бетар, каб разграміць мяцежнікаў, а сюды, у Кесарыю, дзе схаваўся за высокімі сценамі?

— Я пісаў табе пра ўсё гэта, тлумачыў... Іншага выйсця не было...

— Было! Яго табе падказвалі і Акіла, і легат Гней! Чаму ты да іх не прыслухаўся? Вялікім палкаводцам сябе лічыш? Стратэгам? А можа, усё-ткі сваю шкуру зберагчы хацеў?

— Гэта не так...

— Так! Я пра ўсё ведаю. Мне пра ўсё паведамлілі. Дапусцім, Акіла ў вайскавай справе нічога не петрыць. Але ж Гней! Я з гэтым легатам яшчэ дваццаць год таму ўсю Палестыну з поўначы на поўдзень прайшоў, калі пляжыўся чарговы іўдзейскі бунт. І Гней ведае, як трэба “размаўляць” з мяцежнікамі. Хіба не памятаеш, што табе прапанаваў легат? Ісці ў наступ! Ты ж збэсціў Гнея. Мужны ваяр, які ніколі не ведаў паразы, змушаны быў літаральна ўцякаць з Ерусаліма... Аднак яго я ні ў чым папракнуць не магу. Гней як дысцыплінаваны ваяр выконваў загад. Загад прапрэтара! Што ж, у легата яшчэ будзе магчы-

масць вярнуць сабе гонар, хоць ён, прынамсі, яго і не траціў, а вось у цябе...

— Імператар, я...

— Маўчаць і слухаць! Ты сваё слова ўжо сказаў, калі здаў мяцежнікам Іудзею. Больш за тое: цябе варта аддаць пад суд за гібель Егіпецкага легіёна. Цэлага легіёна. Хто як не ты паслаў ганцоў у Сірыю і Егіпет, хто як не ты прасіў помачы ў Марцэла і Тыцыяна?! Ну, прасіў дык прасіў. Хай сабе. Але чаму ж ты яе не дачакаўся, каб аб'яднанымі сіламі нанесці паразу Бар Кохбу?

— На той момант нельга было марудзіць...

— Марудзіць у чым? У тым, каб як найхутчэй даць драпака? А легіёны змусіліся біцца паасобку!

— Я потым пасылаў ганцоў яшчэ — каб яны павярнулі назад...

— Пасылаў — не пасылаў... Хто цяпер табе паверыць? Ад дваццаць другога легіёна не засталася і следу! Ты ў гэтым вінаваты, ты! І ўвогуле... У мяне няма ніякай жадобы ў нечым разбірацца, хоць я і мог бы вынесці прысуд вось тут, зараз. Але няхай з табою разбіраецца сенат. Не думаю, што ён будзе болей літасцівы, чым я, хоць у цябе там нямала сяброў. Вельмі ўжо цяжкая твая правіна — на мяжы са здрадаю. Я ж пакуль што прыму адно рашэнне: з гэтае хвіліны ты болей не прапрэтар Іудзеі. Прэч адсюль! Прэч! І каб нагі твае ў Кесарыі не было! — Адрыян гэтак раз'ятрыўся, што з ягоных тонкіх вуснаў пырснула сліна.

Твар Цінея Руфа зрабіўся белым, як палатно, прапрэтар, цяпер ужо былы, ледзь не старціў прытомнасць і, хапаючы ротам паветра, яшчэ доўга не мог крануцца з месца...

Юлій Север пачаў вайсковую аперацыю на поўначы Палесціны. Пасля працяглых асад былі захоплены добра ўмацаваныя крэпасці-гарады Кабул, Сіхін і Магдала. Каб мець найменшыя страты, Север не прыспешваў падзей. Рымляне паступова, спакваля выцяснялі мяцежнікаў з умацаванняў, перакрываючы шляхі, па якіх пастаўляліся харчаванне і вада. Гэтану спрыяла вопытная і шматлікая конніца, якая рабіла імклівыя маневры.

Рымскія легіёны пагрознаю хмараю набліжаліся да Іудзеі...

Архелай вяртаецца ў Ерусалім

Мінулі ўжо чатыры месяцы, як Архелай і Вірсавія знайшлі для сябе прытулак у невялічкім мястэчку паблізу Эн-Гадзі.

Янай, вядома ж, вельмі здзівіўся, калі ўбачыў здарожаных, знясіленых маладзёнаў каля свайго двара. З насцярогаю ён выслухаў аповед пра пагром у хрысціянскім паселішчы, а калі даведаўся, што Архелаю давялося забіць Друза і ягоных пап-лечнікаў, дык Яная ўвогуле ахапіла трывога:

— Дабром гэта не скончыцца... Няма сумневу, што сябры Друза будуць вас шукаць, каб адпомсціць. Дый Бар Кохба, мусіць жа, на цябе злы... А ў які бок падаліся, хто-ніхто, пэўна, скмеціў...

— Гэта наўрад, — заспакоіў Яная Архелай. — А калі хто і скмеціў, дык нічога не дапетрыць. З Ерусаліма мы выбіраліся ў паўночным кірунку і толькі потым завярнулі на поўдзень. Мне Вірсавія расказала, што напярэдадні многія хрысціяне падаліся за Іардан, да назарэяў. Калі і шукацьмуць нас, дык менавіта там.

З гэтым меркаваннем Янай пагадзіўся. Але на ўсялякі выпадак засяліў уцекачоў не ў сваёй хаціне, дзе і так было цесна, — вечарам за стол садзіліся жонка Эйлат і пяцёра дзяцей, — а завёў на ўскраіну мястэчка, да сваёй цётхны Хавы.

Бабуля Хава была ўжо старэчага веку, абручніка яна ніколі не мела, бо ўпадабаць яе ніхто не мог: ад нараджэння галава ў Хавы была схіленая набок, а між лапатак вытыркаўся досыць прыкметны горб.

Нечаканым пастаяльцам бабуля вельмі ўзрадавалася: анягож, яшчэ дзве жывыя душы з'являцца ў хаце, будзе з кім хоць словам перакінуцца. А калі даведалася, якое гора напаткала Вірсавію, дык ажно ў ладкі пляснула і прашамкала бяззубым ротам:

— Бедненькая мая... Колькі ж табе давялося вытрываць... І чаму людзі такія жорсткія? Ці ж гэта важна, хто якія малітвы чытае? Бог жа адзін... Дый мы аднае крыві — яўрэйскае...

У адрозненне ад Яная, Нахум і Гефен, дый астатнія былыя ваяры, успрынялі з'яўленне Архелая і Вірсавіі без аніякай

трывогі-насцярогі. Нахум, шматзначна зірнуўшы на Гэфена, нават расправіў плечы:

— Хай толькі сунецца каторы... Мы ім усім ногі павырыва-ем!

А пасля, адклікаўшы Архелая ўбок і не хаваючы захаплен-ня, усклікнуў:

— Ну і прыгажуня твая Вірсавія! Цяпер разумею, чаму ты ў Віфанію гэтак рваўся. У нашым мястэчку такіх красунь зроду не было. А я, дурань, нашую Малку табе прапаноўваў...

Прынамсі, з той самай Малкай Архелай і Вірсавія неўзабаве таксама пазнаёміліся, яе прывёў Нахум.

— Во, пабачце, гэта мая абранніца, Малка, — весела сказаў ён, лёгка падштурхоўваючы наперад смуглявую валавокую дзяўчыну, якая гарэзліва зыркала з-пад месячыкаў-броваў. Малка была таго ж узросту, што і Вірсавія, ды і прыгажосці ў яе ставала. Прыйшла чарга Архелая адклікаць Нахума ўбок.

— Якая абранніца? Ты ж зусім нядаўна гэтую дзеўку хацеў мне аддаць.

— І аддаў бы. Для харошага сябра нічога не шкада.

— Ну, за гэта дзякую... Але не трэба. І даўно ў цябе з Малкаю?

— Яшчэ з дзяцінства. Па-суседску раслі.

— Тады тым болей не разумею тваёй шчодрасці.

— А я ўжо і не шчодры. Я ж прапаноўваў, калі табе пагана-моташна было, каб ты, крыў божа, нічога благога з сабою не зрабіў. А цяпер у цябе Вірсавія ёсць.

— Што праўда, то праўда.

Між тым, Вірсавія за гэтыя чатыры месяцы так і не змагла адысці, ачوماцца ад усяго перажытага. Тварык зусім схуднеў, абвострыўся, зрэнкі вачанят памутнелі... Нават з Архелаем Вірсавія трымалася зацята, а збоку выглядала, што і адчужа-на. Часам юнаку здавалася, што ў дзявочай душы не заста-лося да яго ніякіх пачуццяў. Праўда, ён адразу ж адганяў гэты сумнеў, бо разумеў, што душа Вірсавіі не адкіпела, не адбалела, і трэба яшчэ шмат часу, каб яна ўтаймавалася, адкрылася, вярнулася да будзённай рэчаіснасці. Архелай не назаляў Вірсавіі залішнімі размовамі, а тым болей не лез да яе з любошчамі.

І толькі з Малкай у Вірсавіі завязаліся хоць нейкія стасункі. Бывала, яны, адасобіўшыся ў зацішным кутку, падоўгу гаманілі пра нешта сваё, дзявочае. Зрэшты, большасцю няспынна сакатала Малка, Вірсавія ж толькі зрэдку ўстаўляла слоўца ці моўчкі ківала галавою.

Для Архелая занятак знайшоўся адразу. Местачкоўцы яшчэ раней атрымалі ў арэнду зямлю, якой бальшыня ніколі не мела, і зараз кожны ўвіхаўся на сваім выдзеле: паспела пшаніца. Архелай падсабляў то аднаму, то другому, а часцей за ўсё прападаў на дзялянцы Яная — яму як былому камандзіру атрада за заслугі перапаў найбольшы кавалак.

На пачатку месяца Цішрэі да мястэчка сталі даходзіць трывожныя весткі: рымляне пачалі захоп Палесціны і ўжо акупавалі паўночную частку Галілеі. Значыць, пачынаецца новая вайна, і яна, бадай, будзе больш крывапралітнаю, чым папярэдняя, бо народ ужо адчуў смак волі, займеў маёмасць, а самае галоўнае — яўрэі ўпершыню за многія гады атрымалі магчымасць адкрыта, не тоячыся, звяртацца да свайго Бога, адзначаць іудзейскія святы, шанаваць Закон, і нават з'явілася надзея на аднаўленне Храма.

За ўсё гэта можна было аддаць і жыццё.

Архелая трохі дзівіла, што местачкоўцы, якія не так даўно былі апалчэнцамі, не выказваюць пэўнага намеру зноў сабрацца ў адзіны атрад і падацца ў Ерусалім, каб з'яднацца з асноўным войскам. Размовы пра новую вайну, вядома ж, хадзілі, але яна пакуль што была далёка, недзе ў Галілеі, і здавалася чужою, недасяжнаю...

Неяк увечары, завітаўшы да Яная, Архелай запытаўся ў яго найпрост:

— Ці думаеш ты зноў збіраць атрад? Вунь што на свеце робіцца...

Янай доўга маўчаў. Затым падняўся, падышоў да куфэрка і выцягнуў з яго футарал для тэфіліна¹. З яго, у сваю чаргу, дастаў папірус, скручаны ў сувой, і кінуў яго на стол.

— На, во, пачытай.

— Што гэта?

¹ Малітвенныя прылады іудзеяў.

— Ты чытай, і сам усё зразумееш.

Архелай разгарнуў скрутак, прабег вачыма па тэксце:

“У дваццаты¹ Шэват, года другога вызвалення Ізраіля пад кіраўніцтвам Сімона, сына Кохбы, правіцеля Ізраіля, Янай, сын Мардэхая, сказаў Галілею, сыну Гарыса²: я, па сваёй волі, арандаваў у цябе выдзел зямлі.

Арандаваў у Сімона, правіцеля Ізраіля, на пяць год. Калі не буду апрацоўваць гэты выдзел, буду прагнаны і пазбаўлюся ўсяго. Я арэндаваў у цябе ад сённяшняга дня да канца шэміты. Арэндная плата, якую я буду адважваць табе тут штогод, будзе ўнесена пшаніцай якаснай і чыстай у памеры чатырох кор і васьмі сеа³, з якіх будзе спагнана дзесяціна. І гэты дакумент абавязвае мяне згодна з ягоным зместам. Янай, сын Мардэхая, за сябе падпісаў...”

— І што з таго? — Архелай упёрся ў Яная позірам. — Для чаго ты мне гэта паказаў?

— А ты не зразумеў? Зрэшты... Ты яшчэ маладзён, не маеш ні сям’і, ні... Я ўсё жыццё гарбаціўся на некага і меў за гэта толькі крошкі — каб не сканаць з голаду. А цяпер у мяне ёсць зямля. Свая зямля...

— Якая ж яна твая? Тут жа ясна напісана: выдзел здадзены ў арэнду на пяць год. А што будзе потым? Раптам той самы Галілей, прадстаўнік Бар Кохбы, перадумае?

— А чаго яму перадумваць? Я ж буду плаціць пшаніцаю. І самае галоўнае: аддам, што належыць, а астатняе — маё.

— Тваё... А вось прыйдуць рымляне, і гэтая дамова — кату пад хвост. Калі ты займеў кавалак зямлі, дык трэба ж яго бараніць.

— Бараніць можна па-рознаму. Не толькі са зброяй у руках. Ты мне адкажы: хто будзе карміць сабранае войска? Хто? Пры галодным страўніку доўга не паваюеш. Вось я і буду пастаўляць для войска харч.

— А астатнія? Што думаюць іншыя чальцы твайго атрада?

— Што думаюць... Гэтак жа, як і я! Зямля ж цяпер ёсць у кожнага...

¹ Дзень месяца.

² Галілей, сын Гарыса, — відавочна, упаўнаважаны Бар Кохбы па задачы земляў у арэнду.

³ Усяго каля 1714 кілаграмаў зерня.

— Значыць, збіраць атрад ты не будзеш?

— А навошта? Дый ад Бар Кохбы загаду на збор пакуль што не паступала. Ён жа і сам разумее: хтосьці павінен ваяваць, а хтосьці вырошчваць хлеб...

Архелаю пазіцыя Яная была неўспадоб. Але што ён мог зрабіць? Як пераканаць чалавека, які ўпершыню атрымаў нейкую значную маёмасць, хай сабе і ў арэнду, і хоча хоць трохі пажыць па-людску?

Сам жа Архелай ірваўся ў бой. Тут, у мястэчку, яго нічога не звязвала і не стрымлівала. Хіба што Вірсавія. Але ж ніякай небяспекі для яе нямашака — тутэйшыя нелюбові не выказваюць. Да таго ж, Вірсавія ўся замкнулася ў сабе, да гэтага часу не можа ачуняць ад жахаў, якія яе напаткалі. І з ім, Архелаем, зносіцца як бы з неахвотаю. Яе, вядома, зразумець можна, але ж... Магчыма, яно будзе і лепей, калі Архелай на нейкі час пакіне Вірсавію, трохі паваюе, а калі вернецца, дык тыя жахі, дай божа, сатруцца з ейнай памяці.

Аднак жа, калі Архелай распавёў Вірсавіі пра свой намер падацца ў Ерусалім, на вайну, яна раптам расплакалася, уваткнуўшыся тварыкам у ягоныя грудзі, і скрозь слёзы мовіла:

— Цябе ж могуць забіць... А як жа я... без цябе? У мяне ж нікога болей на гэтым свеце няма...

Архелай сумеўся, ледзь не расплакаўся сам, а потым усё-ткі з паказушнаю бадзёрасцю ўсклікнуў:

— Не заб'юць! Мяне яшчэ колісь бабуля Алума ад смерці заговіла! А вось разаб'ём рымлян, дык вярнуся да цябе героем!

— А чым табе рымляне на дагадзілі? — нечакана запыталася Вірсавія. — Чаму ты іх за ворагаў лічыш?

— Як гэта? — збіўся з панталыку Архелай. — Яны ж акупанты...

— Хай сабе і акупанты, але гэтак з людзей не здзекаваліся... — і Вірсавія зноў заплакала.

— Ты зразумей: мы — яўрэі, і павінны бараніць сваю зямлю. І не гэтак важна, хто як моліцца.

— Важна, яшчэ як важна...

Нават пасля слёзнае размовы з Вірсавіяй Архелай не адмовіўся ад свайго намеру. Больш за тое, ён паспрабаваў узяць сабе ў хеўру Нахума, балазе той быў сіратою, зямельнага выдзелу не меў — сам адмовіўся, хоць яму і прапаноўвалі, а на жыццё зарабляў, падсабляючы іншым гаспадарам, можна сказаць, парабкаваў. Каму ж, як не Нахуму, ісці на вайну? Архелай быў упэўнены, што атрымае ягоную згоду.

Аднак Нахум, на здзіўленне, імпэту не выказаў. Апусціўшы вочы долу, ён праямліў:

— Я з задавальненнем да цябе прыб'ўся б... Што мне яшчэ рабіць, як не ваяваць? Але... не магу...

— Што табе замінае?

— Справа такая... Разумееш, Малка мая пузатая...

— Гоп-па! Няўжо ад цябе?

— Ад каго ж яшчэ...

— Нешта па ёй не дужа прыкметна.

— Дык жа ранавата, а пад вопраткаю што ты ўбачыш...

— Ну і хай сабе нараджае. А табе нашто каля яе туляцца? Чым ты дапаможаш?

— А хто яе даглядацьме? Ты ж ведаеш: Малка толькі з маткаю жыве, а яна ўжо старая. Потым дзіця з'явіцца... Сям'ю ж карміць трэба...

Ад гарэзлівага, бесшабашнага Нахума Архелай не чакаў такой разважлівасці, як быццам той з няўрымслівага дзяцінства адразу пераскочыў у памяркоўную сталасць. Так што ўгаворваць Нахума і далей не было сэнсу.

Каб правесці Архелая, за ваколіцу выйшлі ледзь не ўсе насельнікі мястэчка, нават дзеці. Гэта азначала, што светлавалосы юнак паспеў стаць для іх сваім, амаль што родным. А яшчэ тое, што яны, асабліва сталыя дзецюкі, падсвядома адчуваюць нейкую віну перад ім: ці ж не прыкра, што вось гэты хлопец, зусім яшчэ маладзён, ідзе на вайну, а яны, дужыя і спрактыкаваныя, нібы хаваюцца за жаночымі спадніцамі... Удзячнасць і павага да Архелая міжволі перакідвалася і на Вірсавію, ягоную абранніцу, якая не адступалася ад хлопца ні на крок. Было відавочна, што цяпер гэтую дзяўчыну ніхто ў крыўду не дасць.

З усімі, каго добра ведаў, Архелай ужо ўволю наабдымаўся раней, таму ні з кім болей не зносіўся. Адзін толькі Янай сам

падышоў да юнака і сказаў тое, пра што ўжо не раз было гаворана-перагаворана:

— А можа, усё-ткі перадумаеш? Самахоць лезеш у пашчу льва... Ці ж яны забылі, што ты там натварыў?

— У каторы раз табе кажу: я не да наймітаў еду, а да Сімона. Яму асабіста я нічым не напаскудзіў. Да таго ж, не за нейкімі выгодамі туды выпраўляюся, а каб уласным жыццём рызыкаваць. Мне здаецца, Бар Кохба гэта зразумее.

— Ну, глядзі, глядзі...

І Янай, паляпаўшы Архелая па плячы, пакінуў яго сам-насам з Вірсавіяй.

Яны стаялі насупраць і моўчкі пазіралі адно аднаму ў вочы: усё, што трэба было сказаць, яны ўжо казалі, усе свае слёзы Вірсавія выплакала. Архелай прытуліў дзяўчыну да сваіх грудзей, Вірсавія пакорліва-аддана злёгка прыўзняла галаву, і яны зліліся ў доўгім пачуццёвым пацалунку...

Ужо ўскочыўшы на каня, Архелай са сталёваю ўпэўненасцю ў голасе мовіў:

— Я абавязкова вярнуся. Абяцаю.

Вірсавія толькі кінула галавою.

Людзі ўжо разышліся, а яна стаяла на ўскраіне мястэчка і глядзела ўслед Архелаю да тае пары, пакуль шэрае воблака пылу не рассялася за акаёмам...

Не чакалі...

Ужо ў Ніжняй Галілеі легіёны Севера сутыкнуліся з жорсткім супрацівам паўстанцаў. Горныя хрыбты тут цягнуліся з захаду на ўсход і чаргаваліся з далінамі, утвараючы падабенства хваляў на паверхні вады. Гэткі рэльеф найперш спрыяў мяцежнікам. Яны незлічонымі лавінамі імгненна спускаліся з гор у даліны, нападзілі на рымскія цэнтуры, калі яны стаялі лагерам ці рухаліся паходнымі калонамі, а затым гэтак жа імкліва знікалі. Асабліва вялікія страты рымляне панеслі ў даліне Рымон паблізу Назарэцкага горнага ланцуга.

Дадаткам жа распачалася так званая "вайна кратоў". Мяцежнікі ніколі не з'яўляліся ў адкрытым полі, але валодалі

вышынямі, узводзілі на іх умацаванні і рылі паміж сваімі крэпасцямі патаемныя хады. Святло і паветра ў іх паступала зверху, цераз адмысловыя прадухі. Абаронцы ў самыя нечаканыя моманты з'яўляліся як з-пад зямлі і груганамі накідваліся на ар'ергарды ці аboзы. Пераследаваць іх было немагчыма: яны гэтак жа вокамгненна знікалі ў сваіх норах.

Рымляне змушаны былі прасоўвацца ў глыбіню тэрыторыі з вялікаю асцярогаю. Каб пазбегнуць падобных сутычак, легіянеры асаджвалі крэпасці да тае пары, пакуль ім не ўдавалася "выкурыць" з нор усіх абаронцаў. Таму войска рухалася вельмі марудна. Тым не менш, Север не прыспешваў падзей: у першую чаргу ён імкнуўся захаваць жыцці сваім ваярам.

Занятая тэрыторыя бязлітасна спустошваліся. Палонных без прамаруджвання забівалі.

Адрыян, які разлічваў на хуткацечную пераможную вайну, зразумеў, што яна можа зацягнуцца не на адзін месяц і нават год, таму пакінуў Кесарыю і падаўся ў Рым.

Бар Кохба не павёў сваю армію на поўнач, цераз Іудзею і Самарыю, каб яшчэ ў Галілеі даць належны адпор рымскім легіянам. Ён усведамляў, што ў адкрытай бітве ў ягонага войска амаль няма шанцаў перамагчы. Пospех магла прынесці толькі "партызанская вайна". І яна распачалася. Ды з такой сілай, што і сам Бар Кохба гэтага не чакаў.

Бар Кохба разлічваў на тое, што рымляне, з першых дзён зведаўшы жорсткі супраціў, могуць адмовіцца ад сваёй задумы захапіць Палесціну. Калі ж яны ўсё-ткі не адступяцца, дык пакуль дабяруцца да Ерусаліма, панясуць гэтка страты, так знясілеюць, што іудзейскае войска зможа процістаяць ім на роўных.

Зрэшты, у тым, што насельнікі, займеўшы свой кавалак зямлі, пачалі за яго змагацца, нечакана для Бар Кохбы выявіўся і недахоп: яны гатовы былі бараніць менавіта свой кавалак, сваю вотчыну (таму і была такою бязлітаснаю партызанская вайна), а абарона краіны ў цэлым уяўлялася ім другаснаю. З гэтае прычыны ў Бар Кохбы ўзніклі цяжкасці пры мабілізацыі: нават былыя ваяры, якія зусім нядаўна бралі ўдзел у разгроме Егіпецкага легіяна, асеўшы на сваёй зямлі, вярталіся ў войска з неахвотаю ці ўвогуле яго пазбягалі.

Хоць у далёкай Галілеі ўжо даўно распачаліся баявыя дзе-

янні, Бар Кохба, як гэта ні дзіўна, усё меней часу мог удзяляць вайсковым справам. А ўсё таму, што ён ужо быў не толькі военачальнікам, а яшчэ і царом, князем, уладаром — адным словам, правіцелем вялізнае тэрыторыі, на якой, акрамя вайсковых, было шмат іншых, будзённых, жыццёвых праблем, і як кіраўніку дзяржавы вырашаць іх належала менавіта яму. Сімону ўсё радзей выпадала наведацца ў войска, бывала, ён цэлымі днямі не вылазіў са сваёй рэзідэнцыі ў Фазалеевай вежы, надыктоўваючы пісару розныя лісты, загады і распараджэнні.

Так было і ў гэты дзень.

Найперш Сімон надыктаваў пасланне кіраўнікам Эн-Гадзі Іанатану і Масбэлу. Прылеглыя да горада тэрыторыі на ўсходнім узбярэжжы Мёртвага мора давалі Іудзеі найбольшыя харчовыя запасы, да таго ж, Эн-Гадзі быў месцам адгрузкі з караблёў прадуктаў і ўзбраення для войска. Аднак харчовыя патокі адтуль амаль сышлі на нішто. Бар Кохба наказаў датэрмінова правесці жніво часткова паспелага ўраджаю і накіраваць зерне арміі. Напрыканцы паслання зрабіў папрок мясцовым военачальнікам: “У дастатку вы жывяце, харчуецеся з даходаў дома Ізраілева, але ніколькі не турбуецеся аб сваіх братах”¹.

Тым жа Іанатану і Масбэлу Бар Кохба надыктаваў яшчэ адно пасланне, у якім загадаў забраць усю маёмасць у Элеазара, сына Хіты, а яго самога арыштаваць і даставіць сюды, у Ерусалім, “не марудзячы, да прыходу суботы”. Гэты Элеазар, як стала вядома Бар Кохбу, зусім абнахабіўся.

Сімон ад самага пачатку задумваў, каб кожны насельнік, і не толькі іудзей, атрымаў зямельны надзел, хай сабе і невялікі, адчуў сябе гаспадаром. А гэты Элеазар у хеўры са сваім сынам, таксама Элеазарам, вырашылі абдурыць дзяржаву: за нейкі грош быццам бы бралі ў субарэнду выдзелы збыднелых мес-тачкоўцаў ці проста пуштадомкаў, а на самай справе валодалі гэтымі надзеламі, як ім захочацца. Бач ты, багацеямі захацелася стаць. Бар Кохба, вядома, не супраць багацеяў, але хай яны здабываюць даброты сваёй працай, а не падманам.

Па гэтай жа прычыне Бар Кохба загадаў канфіскаваць усю пшаніцу і ў Тахнуна, сына Іішмаэля, прыгразіўшы кіраўнікам:

¹ Тут і далей прыводзяцца вытрымкі з пісьмаў, знойдзеных у 50-60-х гадах XX стагоддзя ў пячорах на ўзбярэжжы Мёртвага мора.

“А калі вы не зробіце гэта, самі будзеце пакараныя”.

Насельнікам мястэчка Тэкоа на мяжы з Іудзейскай пустыняй Бар Кохба надыктаваў і зусім гнеўнае пасланне: мабілізацыю яны не праводзяць, сабраны ўраджай прыхоўваюць, а замест таго, каб рабіць абарончыя збудаванні, дружна ўзяліся рамантаваць уласныя хаты. З глузду з’ехалі, ці што? Каму патрэбны гэты рамонт, калі вось-вось могуць прыйсці рымляне і ўсё ператрушчыць?

Трэба было яшчэ разабрацца з начальнікам крэпасці Іісусам, сынам Галголы. Скаргі на яго ідуць адна за адной. Вось і зараз кіраўнікі абшчыны ў мястэчку Бет-Машка наракаюць на тое, што ў аднога з насельнікаў гвалтам забралі карову, а ў паселішчы Га-Варуха ў няміласць трапілі выхадцы з Галілеі. І гэта ў той час, калі ідзе вайна і лішніх ворагаў нажываць не след. Бар Кохба адно за другім, без перапынку, надыктаваў два пасланні:

“Ад Сімона, сына Кохбы, Іісусу, сыну Галгулы, і жыхарам Га-Варуха, мір вам! Заклінаю ў сведкі нябёсы супраць цябе ў тым, што калі хто-небудзь з галілеяў, які знаходзіцца пры табе, будзе пакрыўджаны, закую ў жалеза вашыя ногі, як зрабіў з сынам Афлуля”.

“Ведай, што ты павінен паставіць пяць кор зерня, каб я атрымаў іх цераз маіх падначаленых.

Падрыхтуй кожнаму належнае яму месца госця, і хай яны застануцца ў цябе да суботы. Паклапаціся, каб сэрцы іх усіх былі задаволеныя: будзьце мужчынамі і падбадзёрце сваіх. Ды будзе мір!

Любому, хто прынясе табе сваё збожжа, я загадаў: хай прынясуць яго пасля суботы.

Сімон, сын Кохбы, асабіста”.

Заставалася яшчэ падрыхтаваць загад, каб у войска былі завезеныя лімоны і пальмавыя галінкі (“этрагім” і “лулавім”), бо блізіўся Сукот — свята збору ўраджаю. А як жа можна пайсці ў храм, іх не маючы?¹ У такі няпросты час належала

¹ Згодна з іудзейскім звычаем, у асенняе свята Сукот людзі ў храме трымалі ў руках пальмавыя галінкі і лімоны. Іосіф Флавій расказвае, як аднойчы ў час такога свята народ, які сабраўся ў храме, закідаў лімонамі цара Аляксандра-Яная. Пальмавая галінка была эмблемай Іудзеі. Нездарма рымляне, задушшышы паўстанне 66-73 гг., чаканілі яе на сваіх манетах з надпісам “Іудзея пераможаная”.

падтрымаць баявы дух вайскоўцаў, і гэтаму акурат магло паспрыяць паўнавартаснае святкаванне ў храмах.

Аднак гэтую надобу давялося адкласці, бо расчыніліся дзверы, і ў памяшканне нехта зайшоў. Бар Кохба азірнуўся і... не паверыў сваім вачам. Не дзіва, што ахоўнікі прапусцілі наведніка, нават не папярэдзіўшы Сімона: гэта быў іхні колішні камандзір Архелай.

— Ты?... — толькі і змог выціснуць з сябе Бар Кохба, затым павярнуўся да пісара:

— Выйдзі пакуль.

Той, спехам згробшы са стала папірусы і дашчэчкі, павалюхаў да дзвярэй.

Архелай моўчкі перамінаўся з нагі на нагу. Дый што яму было казаць? Ён чакаў вырашальнага слова ад Сімона. А той чамусьці нечакана запытаўся:

— Хтосьці, апрача ахоўнікаў, бачыў цябе ў горадзе?

— А як без гэтага? Я ж не па пустыні сюды дабіраўся. Хто-ніхто нават і пазнаў...

Сімон незадаволена скрывіў твар:

— І як людзі рэагавалі?

— Дзівіліся...

— І правільна рабілі. Я вунь таксама здзівіўся. І табе не страшна было паказвацца людзям на вочы пасля таго, што ты тут натварыў?

— А што асаблівага я натварыў?

— Не прыкідвайся прасцячком. Ты Друза забіў! Ведаеш, што пачалося ў стане наймітаў, калі яны пра гэта даведаліся? Ледзь не бунт паднялі! Патрабавалі, каб я выдаў цябе ім на справу.

— А што ты?

— Хм... А што мне заставалася? Скажаў, што ты ўцёк. Маўляў, калі знойдзеце, рабіце з ім, што хочаце. Вось так...

Бар Кохба ўшчыльную падступіўся да Архелая і, сцяўшы сківіцы, сцішана працадзіў скрозь зубы:

— Ты што, не мог там забіць і чацвёртага? Ніхто б і не ведаў, што гэта ты іх пасек. Ці мала хто з хрысціян свайго епіскапа абараняў... А так, во, гэты недабітак сваім усё і расказаў. Па ўсім горадзе нядобрая чутка разнеслася....

- Я не паспеў...
- Што не паспеў?
- Забіць “недабітка”. Ён цераз агароджу кулём пералаяцеў. Дый не да яго мне было...
- А да чаго? Да дзеўкі гэтае? Дарэчы, дзе яна цяпер? Можа, сюды з сабою прывалок?
- Не прывалок. Вірсавія ў надзейным месцы.
- Вірсавія... Вось як яе завуць... Ведаю я, дзе тое “надзейнае месца”! Нябось, у Яная разам з ёю ўвесь гэты час хаваўся!
- Чаму ты так думаеш?
- А куды яшчэ табе, галадранцу, падацца было? У цябе ж ні кала ні двара, дый радні ніякай нямашака.
- Свет вялікі... Зрэшты, хлусіць не буду: мы насамрэч знайшлі прытулак у Яная. Але ж калі ты ведаў, дзе нас шукаць, чаму не падказаў каму трэба?
- Бар Кохба доўга і недаўменна пазіраў на Архелая, затым, сплюнуўшы ўбок, вылаяўся:
- Дурань! Няўжо ты думаеш, што я тваёй смерці жадаю?
- Не, не думаю...
- Дык чаго пытаешся?
- Архелай прамаўчаў.
- Ну, добра, годзе пра гэта. Лепей раскажы, што за дзеўка, дзеля якой ты жыццём рызыкаваў.
- Дачка епіскапа...
- Пра гэта мне ўжо паведамілі. Я нават здагадваюся, дзе ты яе знайшоў... Мусіць, калі з Рашбі на выведку ў Ерусалім хадзіў.
- Так і ёсць.
- Ну і нашто табе гэтая хрысціянская выкарміца? Не мог сярод нашых вартае дзеўкі знайсці?
- А я нікога не шукаў. Вірсавію маё сэрца знайшло.
- Сляпое тваё сэрца. І дурное. Ты што, насамрэч яе пакахаў?
- Вельмі моцна.
- От ёлуп... Ну дык і жыў бы са сваёй Вірсавіяй там, у Янаевым мястэчку. Чаго ты зараз сюды прыпёрся?
- А хіба не пачалася новая вайна? Я хачу быць поруч з табою...

— Які з цябе зараз ваяка? Свае ж у спіну пры выпадку заб'юць! Во даў клопату...

— Дык што мне рабіць? Ты прапануеш вярнуцца назад, да Яная?

— Галавой трэба было думаць! Які сэнс цяпер вяртацца? Цябе ўсё адно многія тут скмецілі. І тое, што ў мяне пабываў, ні для каго не будзе сакрэтам. Што ж, выходзіць, я цябе мог затрымаць і адпусціў? Гэта ж яшчэ горш. Давай так. Пакуль што з вежы і носа не кажы. Трэба падумаць-памазгаваць. Зараз у мяне шмат неадкладных спраў. Сустрэнемся заўтра раніцай — раскажаш пра ўсё падрабязна. Пераначуй разам з ахоўнікамі. А там пабачым...

Патрабуецца ахвяра

Аднак жа назаўтра перамовіцца з Архелаем Бар Кохбу не ўдалося. На самым досвітку, яшчэ не расплюшчыўшы вачэй, Сімон пачуў шматгалосы гоман і ўзбуджаныя крыкі, якія не маглі прыглушыць нават мураваныя сцены вежы.

— Што там? — спытаўся Бар Кохба ў ахоўніка, які стаяў за дзвярыма.

— Найміты прыйшлі...

— Многа іх?

— Ды сотні дзве набярэцца.

— Чаго яны хочуць? А зрэшты... Я і сам здагадваюся. Хочуць, каб я выдаў ім Архелая? Так?

— Так.

— Скажы, каб не гарлалі. Зараз я да іх выйду.

У Бар Кохбы яшчэ не саспела рашэнне, якім чынам можна пазбегнуць непрыемнасцей, звязаных з нечаканым з'яўленнем Архелая. Сімон разлічваў, што ў яго ёсць дзень-другі, каб знайсці нейкае выйсце, а тут, во, ні хвіліны нямашака...

Калі Бар Кохба выйшаў за вароты вежы, на невялікай плошчы тоўпіліся не дзве сотні ўзброеных людзей, а ўжо з паўтысячы, прычым натоўп большаў і большаў — найміты падцягваліся сюды з усіх куткоў горада. Згледзеўшы Месію, людзі, якія дагэтуль на ўсю моцу рвалі глоткі, амаль імгненна замоўклі.

Сімон абвёў натоўп пільным позіткам, перачакаўшы, пакуль гамана заціхне зусім, і сурова запытаўся:

— Чаго вы тут сабраліся? Што вам трэба?

Пагрозны выгляд Бар Кохбы збянтэжыў людзей, і спярша ніхто не адважыўся наўпрост выказаць нейкія патрабаванні, а затым крок наперад зрабіў Фрыкс — барадаты і ўвогуле ўвесь аброслы густым шчаціннем дзяцюк, якога пасля гібелі Друза фрыгійцы абралі сваім завадатарам.

— Мы ведаем, што аднекуль вярнуўся і зараз хаваецца за гэтымі сценамі твой былы памочнік Архелай, — не зусім упэўнена пачаў ён, але затым, адчуваючы трывалую падтрымку з боку паплечнікаў, працягваў амаль ультыматыўна. — Усім вядома, што ён забіў нашага сябра, нашага камандзіра і яшчэ дваіх ваяроў. Прычым забіў нізавошта — яны рабілі святую справу, вынішчалі хрысціянскую поскудзь, якая труціла ваду ў акведуку. Ты абяцаў нам: калі твой памочнік знойдзецца, мы можам рабіць з ім, што захочам. Дык і выдай яго цяпер. Мы патрабуем!

— Патрабуем! Патрабуем! — з усіх бакоў пачуліся асмялялыя воклічы.

Бар Кохба ўзняў руку, заклікаючы суцішыцца, а затым запытаўся:

— Тут сабраліся толькі фрыгійцы?

— Не толькі, — адказаў той жа Фрыкс, які, падобна, рабіўся галоўным перамоўшчыкам з боку наймітаў. — Я выказваю патрабаванне ад імя ўсіх, хто па закліку Акібы прыйшоў на падмогу Іудзеі.

Пасля гэтых слоў натоўп як прарвала, хто з абурэннем, а хто і ўвогуле з лютасцю пачаў выкрыкваць:

— За што мы кроў праліваем? Каб нас тут зневажалі?

— У нас свой гонар ёсць!

— Навошта мы сюды прыперліся? Хай самі яўрэі з рымлянамі ваююць!

— А то возьмем дый сілаю захопім Архелая!

Гэта ўжо была выяўная пагроза, і Бар Кохба зразумеў: калі натоўп будзе “распальвацца” і далей, дык найміты, чаго добрага, насамрэч пойдучь на штурм вежы. І ён зноў паспяшаўся ўзняць руку, прыцягваючы да сябе ўвагу.

— Супакойцеся! Астыньце! Я абяцаю вам, што Архелай будзе пакараны! Але мы не можам проста так пазбавіць чалавека жыцця. У нас не бандыцкая шайка. У нас дзяржава! А ў дзяржаве ёсць законы. І ёсць суд. Няхай ён і вырашыць лёс Архелая.

— Які суд? Ваш, іудзейскі? — пачуўся з натоўпу зусім нахабны голас. — Ды вы свайго чалавека проста апраўдаеце. Аддайце Архелая нам! Мы будзем судзіць!

І ў падтрымку нахабніка над натоўпам пранеслася:

— Мы!

— Мы!

— Ён нашых людзей забіў!

Немаведама, чым бы ўсё скончылася, калі б нечакана на помач Бар Кохбу не прыйшоў Фрыкс. Ён выйшаў з натоўпу далёка наперад, стаў амаль упоравень з Сімонам, павярнуўся тварам да людзей і гаркнуў:

— Паслухайце мяне! Паслухайце, кажу! Мы ж сапраўды не бандыты, каб без розгаду чыніць расправу. Суд дык суд. Хай ён будзе! Але не за гэтымі сценамі, употайкі, а прылюдна! На плошчы! Каб усе бачылі і чулі! Згодныя са мною?

Пачуліся адабральныя воклічы.

— А ты, камандзір, згодзен? — павярнуўся Фрыкс да Бар Кохбы.

Што заставалася Сімону?

— Згодзен, — стрымана адказаў ён, праглынуўшы знявагу, якой не ведаў ніколі ў жыцці.

А Фрыкс не адступаўся:

— Хай гэты суд сёння і адбудзецца. Альбо заўтра. Чаго марудзіць?

Бар Кохба, сцяўшы сківіцы, маўчаў. Фрыкс успрыняў гэта як згоду і непарушна дадаў:

— Да суда Архелай павінен знаходзіцца ў цямніцы — у падвале Гіпікавай вежы. Пад нашаю аховаю. А не — дык, крыў божа, зноў уцячэ...

Бар Кохбу неўспадоб было слухаць гэтыя словы, тым болей што гучалі яны амаль як загад. І ад каго даводзілася трываць такую знявагу? Ад звераватага дзікуна-фрыгійца. Секануць бы яго мячом па бруднай шыі, вырваць бы з роты паганы язык, які

пасмеў зблоціць яго, іудзейскага цара, Месію! Сімон ледзьве стрымаўся, каб не выхапіць з похваў меч. Замест гэтага ён скрозь зубы працадзіў:

— Хай будзе так... Суд — заўтра.

У гэтыя хвіліны Сімон бачыў перад сабою толькі адну мэту: суцішыць, утаймаваць раз'юшаны натоўп, які вось-вось можа насамрэч уварвацца ў вежу і разарваць Архелая на часткі. А там і ўвогуле, крыў божа, бунт... Галоўнае — збіць, астудзіць лютасць наймітаў зараз, у гэтыя імгненні, каб яны, здаволіўшыся, разышліся. А што будзе заўтра — яшчэ немаведама...

Аднак натоўп не рассяяўся да тае пары, пакуль па загадзе Бар Кохбы ягоныя ахоўнікі не вывелі Архелая. Навідавоку ва ўсіх яго праканвавалі да Гіпікавай вежы. Услед несліся зласлівыя крыкі:

— За ўсё заплаціш!

— У-у, вырадак!

Збянтэжаны нечаканым развіццём падзей, Бар Кохба не ведаў, што яму рабіць. Ён змусіўся даць згоду на арышт Архелая, бо не было іншага выйсця. А што далей? Не аддаваць жа, насамрэч, хлопца, якога лічыў амаль што сынам, на суд, а лепей сказаць, на расправу гэтым азвярэлым прыхадням...

Ніякага вартага рашэння ў галаву Сімона не прыходзіла. І ён наважыўся параіцца з Акібам.

Пасля смерці Рашбі адносіны Бар Кохбы з галоўным святаром наладзіліся. Адно што Сімон імкнуўся выканаць абяцанне, дадзенае Рашбі, а другое — яму сапраўды патрабаваўся мудры дарадчык, бо на плечы звалілася столькі клопатаў, што галава пухне. А хто можа падсабіць, параіць, як не Акіба? Да яго адразу ж пасля таго, як разышоўся натоўп, і накіраваўся Бар Кохба.

Па ўсім было бачна, што Акіба і сам чакаў Сімона, бо калі той пачаў тлумачыць, якая стрэмка засела ў ягонай душы, святар перабіў:

— Не трэба... Я ўсё чуў.

І праўда: канфлікт перад вежаю вырашаўся гэтак голасна, што пра яго даведаўся б і глухі.

— Дык што мне цяпер рабіць? — разгублена запытаўся Сімон.

Акіба адказаў не адразу. Патупаў туды-сюды і, нарэшце, мовіў:

— Рабіць трэба тое, што ты ім паабяцаў.

— Гэта значыць, суд?

— Суд. Прылюдны, на плошчы.

— Рабі, хіба ж ты не ведаеш, якога прысуду яны чакаюць? Іх можа задаволіць толькі смерць Архелая!

— Гэта так.

— І што: мне насамрэч належыць аддаць яго на расправу гэтым дзікунам? Ты ж ведаеш, што значыць для мяне Архелай...

Акіба зноў надоўга прымоўк, а калі пачаў гаварыць, дык ужо сцішана і неяк урачыста:

— Я распавяду табе, Сімон, адну прытчу. Магчыма, ты чуў яе ад Рашбі, але нагадаць не зашкодзіць... Некалі Бог, спакушаючы Аўраама, сказаў яму: "Вазьмі сына твайго адзінага Ісаака, якога ты любіш, і ідзі ў зямлю Морыа, на адну з гор, якую я табе пакажу. Там прынясеш яго Мне ў ахвяру". Аўраам устаў раніцай, асядлаў асла свайго, узяў з сабою Ісаака і яшчэ дваіх отракаў і пайшоў да таго месца, якое ўказаў яму Бог. Ubачыўшы яго здалёк, Аўраам сказаў двум отракам: "Заставайцеся тут, з аслom, а мы з Ісаакам пойдзем туды, а потым да вас вернемся". Паклаў Аўраам на Ісаака дровы, якія падрыхтаваў загадзя для кастра, і пайшлі яны разам. І запытаўся Ісаак: "Вось агонь і дровы. А дзе ж ягня для спальвання?" І адказаў яму Аўраам: "Бог сам убачыць для Сябе ягня..." І прыйшлі яны на месца, якое ўказаў Бог. І ўладкаваў там Аўраам ахвярнік, расклаў дровы, звязаў Ісаака і паклаў яго паўзверх. І ўзяў Аўраам нож, каб закалоць сына свайго. Але Анёл Госпада сказаў яму з неба: "Аўраам! Не падымай рукі на сына свайго, бо цяпер Я ведаю, што баішся ты Бога і не пашкадаваў сына для Мяне". І ўбачыў Аўраам ягня, якое заблыталася рагамі ў голлі, і прынёс яго на ахвярнік замест Ісаака. І зноў сказаў Анёл Госпада з неба: "Калі не пашкадаваў ты сына свайго для Мяне, дык бласлаўляю цябе і прымножу семя тваё, як зоркі нябесныя і як пясок на беразе мора. І блаславляцца ў семені тваім усе народы зямлі за тое, што ты паслухаўся голасу Майго..."

— Я чуў гэтую прытчу, і не толькі ад Рашбі, — сказаў Сімон.
— І здагдваюся, да чаго ты хіліш...

— Ну то і добра.

— Але ж ты не ўлічваеш аднаго, рабі. Бог — Ён літасцівы. І ў рэшце рэшт захаваў Ісааку жыццё. А Фрыкс са сваімі паплечнікамі Архелая не пашкадуе... Ці, можа, ты думаеш, што яны, пачуўшы для хлопца смяротны прысуд, пачнуць прасіць, каб яго не забівалі?

— Не пачнуць.

— Дык і што потым? У Аўраама была хоць нейкая надзея на Божую літасць, а тут ніякай надзеі нямашака. У рэшце рэшт Аўраам быў гатовы прынесці ахвяру самому Богу. А я каго павінен улагодзіць? Нейкіх прыблуд, розны зброд!

— Зброд — не зброд, але ты не забывай, што гэтых людзей я збіраў не адзін год і ледзь не з усяго свету. І яны змагаюцца за нашую з табою Іудзею. Дык што, плюнуць на іх? Калі б і хацелася, дык не ўдасца. Найміты ўяўляюць з сябе грозную сілу. Ты хочаш, каб яна была скіраваная на нас з табою? Ты хочаш, каб напярэдадні вырашальных баёў з рымлянамі мы страцілі сваё найболей падрыхтаванае войска? І дзеля каго? Дзеля аднаго чалавека, хай сабе ён для цябе і вельмі дарагі! Заўсёды бываюць выпадкі, калі кімсьці ці чымсьці даводзіцца ахвяраваць. А тут на кон пастаўлены лёс усяе Іудзеі! Ды ты, я ўпэўнены, не пашкадуеш для такой высокай мэты і ўласнага жыцця, не тое што чыйгосьці! Ці не так, Сімон?

Бар Кохба маўчаў. Яму не было чым запырэчыць. А Акіба, смеціўшы разгубленасць Сімона, стаў насядаць на яго яшчэ болей:

— Суд сапраўды павінен адбыцца не пазней чым заўтра — каб сярод наймітаў не ўзнікалі беспадстаўныя здагадкі. Бо так і да смуты недалёка. Пра літасць да Архелая і думаць няма чаго. Толькі ягоная смерць зможа спатоліць наймітаў. Больш за тое: яна ўскалыхне, узрушыць іх лепей, чым любыя заклікі ці грошы. Хіба ж не ўсцешыць іх, што сам Бар Кохба, Месія, ахвяруе сваёю “праваю рукою”, каб засведчыць іхнюю значнасць?! Ды пасля гэтага найміты будуць змагацца з падвоенай сілай! Так што ахвяра пойдзе на карысць усёй нашай справе. І калі б такога зручнага выпадку не было, дык яго варта было б прыдумаць...

Бар Кохба кінуў на Акібу калючы позірк.

— Так-так, прыдумаць! — не сумеўся святар. — Дзеля перамогі не шкада ніякіх ахвяраў. Мы правядзём суд на плошчы Храма — каб пабачыць і паслухаць змагло як мага болей людзей. Каб вестка пра тваю справядлівасць і непахіснасць разнеслася далёка за межы Ерусаліма. Гэта надасць рашучасці не толькі наймітам, але і ўсім іўдзеям. Я зараз жа пашлю ў горад сваіх людзей, каб яны абвесцілі, што суд адбудзецца заўтра раніцай. Няхай народ рыхтуецца, смакуе чаканае відо-вішча... Ці не так, Сімон?

— Усё так... Аднак жа мне будзе вельмі цяжка...

— Цяжка не толькі табе. Зараз цяжка ўсяму нашаму народу. Трэба трываць...

Пакінуўшы Акібу, Сімон адразу ж накіраваўся ў сваю спачывальню і загадаў ахоўнікам нікога да сябе не пускаць. Сам жа ніцма ўпаў на ложак і нерухома пралажаў на ім дзве гадзіны. І ніхто не ведаў, што сэрца гэтага мужа чалавека аблівалася крывёю...

Высакароднасць ці здрада?

Памяшканне ў падвале Гіпікавай вежы, куды заштурхалі Архелая, было затхлым і сырым, нават пякельная спёка не магла дабрацца сюды звонку. Ні вакенцаў, ні шчылінаў. Поўны змрок. У куце Архелай намацаў ляжанку з перасохлае саломы, гупнуў на яе ўсім целам. Яму трэба было прывесці ў парадак свае думкі, бо пакуль што ў галаве тварыўся поўны вэрхал: арышт і зняволенне сталіся для хлопца такою нечаканкаю, што яму здавалася, быццам усё гэта адбываецца не з ім самім, а проста ён збоку назірае за кімсьці іншым. Нават зняважлівыя крыкі з натоўпу, калі яго вывелі з вежы, Архелай напачатку ўспрыняў як вітальныя воклічы, з якімі звыкся раней...

Паступова да розуму Архелая стала даходзіць рэальная карціна ўсяго, што здарылася, і ён пачаў усведамляць жахлівасць свайго становішча.

Выходзіць, дарма ён не прыслухаўся да Яная, які даводзіў, што тут, у Ерусаліме, нічога добрага яго не чакае. Сімон, як

і разлічваў Архелай, зла на яго не трымае, але ж іншыя... Архелай дапускаў, што найміты, асабліва фрыгійцы, будуць выказваць нейкую незадаволенасць ягоным вяртаннем, магчыма, нават запатрабуюць пэўнага пакарання. Але ж не смерці... Да таго ж, лічыў Архелай, Сімон мае такую ўладу, такі аўтарытэт, што варта яму "цыкнуць", і ўсе гэтыя найміты з іхнімі патрабаваннямі прыкусяць языкі. Ажно выйшла зусім не так...

Прытым Архелай спакваля пачынаў разумець, што інакш не магло і быць. Цяпер, калі ідзе вайна, найміты адчуваюць сваю значнасць, і таму зрабіліся нахабнымі, а Бар Кохба, наадварот, маючы патрэбу ў ваярах, змушаны ісці ім на саступкі. Чаму ён, Архелай, не мог прадбачыць гэтага раней?

Відавочна, што Бар Кохба, калі б і захацеў, дапамагчы яму нічым не зможа. Найперш Сімону трэба дбаць, каб у войску не пачалося брадзэнне. А значыць, у Архелая няма ніякіх шанцаў на літасць...

Раней пра смерць Архелай ніколі не думаў. Нават напярэдадні бітвы ў лагчыне, калі яму ўпершыню належала адчуць ейны подых, у хлопца не было і згадкі пра нейкую небяспеку, пра тое, што ягонае жыццё можа імгненна абарвацца. Як гэта: ён, малады-здоровы, — і раптам нежывы? Лухта нейкая. Забіць могуць каго заўгодна, толькі не яго, Архелая. А тут, во, смерць насоўваецца, як чорная хмара, і немагчыма ні ўцячы ад яе, ні яе адштурхнуць...

Архелай ведаў: у гэты суровы час гінуць сотні, тысячы такіх жа, як ён, маладзёнаў, і нічога адметнага ў тым нямашака. Але ж яны большасцю гінуць у сутычках з ворагамі, са зброяй у руках, з гонарам і годнасцю. А што чакае яго? Ганебная кара.

А яшчэ Архелая вярэдзілі думкі пра Вірсавію. Што з ёю будзе? Хто абароніць яе пры патрэбе? Ніхто... Ад гэтае высновы шчымяла ў грудзях, хацелася грызці сцены, каб вырвацца на волю...

Знясілены цяжкімі думкамі, Архелай часам адключаўся ад рэчаіснасці, правальваўся ў кароткі сон ці трызненне. Таму ён не ўяўляў, колькі часу прайшло з тае пары, калі яго сюды прывялі і што цяпер на дварэ — дзень ці ноч. Конча вярнуцца да явы прымуслілі гучныя галасы, якія чуліся з-за дзвярэй:

— Я табе кажу, што мне загадана прывесці яго ў Фазаелеву вежу, — даводзіў нехта. Гэты голас здаўся Архелаю знаёмым. Так і ёсць! Гэта ж Пінхас, галоўны ахоўнік Акібы.

— А ў мяне іншы загад: ахоўваць як зрэнку вока! — пярэчыў другі голас, якога Архелай распознаць не мог і толькі потым, паслухаўшы размову далей, здагадаўся, што да яго нае цяжкі быў прыстаўлены асобны ахоўнік, хоць вакол Гіпикавай вежы варты мелася ўдасць. Мусібыць, гэта быў чалавек Фрыкса, які не надта давяраў абяцанню Бар Кохбы.

— Што твой загад супраць майго? — не адступаўся Пінхас. — Хто табе яго даў? Фрыкс? А мне загадаў сам Акіба! Ну хто твой Фрыкс супраць Акібы?

— Акібу мы паважаем, не тое што Бар Кохбу... — голас фрыгійца стаў мякчэйшым. — Але нашто здаўся гэты вылюдак такому паважанаму святару?

— Абвешчана, што раніцаю суд. Злачынцу трэба папярэдне дапытаць. Магчыма, ён скажа такое, што там, на плошчы, лішнім вушам чуць не належыць. Гэты Архелай жа побач з Бар Кохбам аціраўся, шмат ведае. А Акіба ў Бар Кохбу трохі зняверыўся — гэта я табе па сакрэце скажу. Вось і хоча мой гаспадар што-кольвечы ў гэтага аблуды выведаць пра Сімона...

— Яно і няблага было б, каб гэтага вашага Месію на месца паставіць. Забранзавеў зусім... Гэта для вас, іўдзеяў, ён Божы пасланнік, а для нас... Мы толькі Акібу паважаем і аднаму яму верым.

— Ну дык і дазволь мне выканаць загад Акібы!

— А чаму б паважанаму святару самому сюды не прыйсці і не дапытаць гэтага злыдня тут, на месцы? — усё яшчэ не здаваўся фрыгіец.

— Ты думаеш, што плявузгаеш? Ці ж да твару Акібу, вялікаму чалавеку, рабіць ласку гэтаму адшчапенцу — ісці да яго самахоць?

— Яно дык так...

— Значыць, ты і сам усё разумееш. Так што аддавай мне свайго нявольніка, павяду яго да Акібы.

Падобна, фрыгіец ужо гатовы паслухацца Пінхаса, ды ў апошнюю хвіліну спахапіўся:

— Як гэта павядзеш? Адзін? На ім жа нават кайданоў ня-

машака! А ён жа такі бугай, што дасць табе ў морду ды ўцячэ. Не, я з табою пайду!

— Хіба ж я з глузду з'ехаў, каб аднаму сюды ісці? Там, наўерсе, яшчэ трое — уся Акібава ахова. Няўжо ж мы гэтаму смаркачу рады не дадзім? А табе пост пакідаць нельга. Тым болей што Акіба прасіў, каб пра гэты допыт ніхто не ведаў. Асабліва Бар Кохба... Мы гэтага Архелая праз гадзіну-другую назад прывядзём. І калі запытаецца ў цябе той жа Фрыкс, дык ты яму пра гэтую адлучку нічога не кажы. Хто ведае, якія ў яго стасункі з Бар Кохбам. Ён жа, вунь, паслухаўся Сімона, пагадзіўся на суд... А табе і хлусіць не давядзецца: скажаш, што пост не пакідаў, не спускаў вачэй...

— А ты праўду кажаш, што вас чацвёрта?

— Ды не сысці мне з гэтага месца! Сваімі дзецьмі клянуся!

— Ну, калі дзецьмі...

— А то як жа!

— Так і быць, забірай. Толькі вы за ім пільна сачыце... Крыў божа, дасць драпака...

У наступнае імгненне ляснула засаўка, дзверы ў цямніцу расчыніліся, і ў праёме з'явілася постаць фрыгійца, які, узіраючыся ў цемру, рыкнуў:

— Дзе ты там, абоўдзіла? Выходзь!

Архелай, падслухаўшы размову, быў ужо напегатове і доўга чакаць не прымуся. Як толькі ён ступіў за парог, Пінхас з усяе сілы вутнуў яму ў карак, другою рукою выцягваючы з-за пояса свой знакамiты цясак.

— Ідзі!

— Во-во! — зласліва ўхмыльнуўся фрыгіец. — Так яму, так! А вернецца, дык я яшчэ і дабаўлю!

Архелая было няўцям, чаму на яго гэтак вызверыўся Пінхас і нават даў балючага кухталя. Адна справа — фрыгійцы. Яны кіруюцца помстаю. А за што Пінхас на яго зло трымае? Здаецца ж, ніколі не варагавалі, некалі ён, Пінхас, сам прывёў яго ў атрад свайго земляка Яная, а потым, калі Архелай стаў служыць пры Бар Кохбу, яны зносіліся ледзь не штодня, можна сказаць, сябравалі.

— Ты чаго мяне таўхануў? Чым я перад табою вінаваты? — азіраючыся, з крыўдаю запытаўся Архелай, калі яны падыма-

ліся па лесвіцы з падвала — нявольнік наперадзе, ахоўнік ззаду.

— Ідзі, не азірайся, а не дык і во гэтым цесаком паласну! — пагрозна і на ўсю глотку гаркнуў Пінхас, нібы даючы фрыгійцу пазнаку, што з гэтым адшчапенцам, калі што якое, ён валаводзіцца не стане.

Архелай, апусціўшы галаву, пакорліва патупаў наверх...

Толькі апынуўшыся за межамі вежы, Архелай убачыў, што на дварэ глыбокая ноч — цёмная, беспраглядная. Можна было б сігануць у гэтую цемру — і хто яго здагоніць? Аднак у яго не было такога памкнення. Ці далёка ўцячэш? І каля вежы, і ў горадзе, і на ягоных ускраінах — шматлікія пасты, іх не абмінеш. Архелай пачаў круціць галавою, спрабуючы згледзець іншых ахоўнікаў Акібы, але паблізу нікога не было, і толькі крыху воддаль сцішана гаманілі два вартавыя, прыстаўленыя да вежы.

— Ну і дзе твае памагатыя? — гучна звярнуўся Архелай да Пінхаса.

— Не раві! — чамусьці прыглушаным голасам мовіў той. — Ідзі за мною!

Дзіўна, але Пінхас узяў накірунак не да Фазаелевай вежы, якая месцілася зусім побач, а ледзь не ў супрацьлеглы бок, на захад, уздоўж разбуранай крапасной сцяны. У галаве Архелая варухнулася нясмелая здагадка, што ніякі Акіба іх не чакае, а ён, Пінхас, мае нейкі зусім іншы намер...

Амаль што след у след яны моўчкі пратупалі дзве сотні крокаў, потым Пінхас нечакана спыніўся. Недзе збоку адрывіста фыркнуў конь.

— Туды! — загадаў Пінхас і сам першым рушыў у той бок.

Коней было двое. Зачэпленыя аброцямі за ствол паламанае алівы, яны паслухмяна чакалі сваіх гаспадароў. Прынамсі, побач нікога не было.

— І што далей? — нецярпліва і шэптам запытаўся Архелай.

— Пачакай! — нервова азваўся Пінхас і стаў мітусліва азірацца навокал.

Нарэшце зблізку пад нечаю нагою хрумснуў друз, і з цемры да іх пачала набліжацца неакрэсленая постаць. Чалавек з галавы да ног быў захінуты ці ў балахон, ці проста ў нейкае

пакрывала — у змроку не разбярэш. Ён чамусьці правіўся не да Пінхаса, а найпрост да Архелая. Падступіўшыся да яго амаль ушчільную, незнаёмец адкінуў капюшон. У Архелая адвісла сківіца. Перад ім, тварам у твар, стаяў Бар Кохба.

Колькі хвілін яны моўчкі пазіралі адзін аднаму ў вочы, і позірк іхнія гаварылі болей, чым любыя словы. Першым загаманіў Сімон:

— Гэта ўсё, што я магу для цябе зрабіць. Вось коні. Разам з Пінхасам вы неадкладна пакінеце Ерусалім. Шлях у вас адзін — у мястэчка, дзе жыве Янай. Гэта і Пінхасава радзіма. Яго там усе ведаюць.

— А як жа...

— Не перабывай і слухай. Часу ў вас мала. Неўзабаве Фрыкс спахопіцца і пачне вас шукаць. Таму вам трэба ад'ехаць адсюль як мага далей. Што рабіць потым, Пінхас табе раскажа па дарозе — мы з ім ужо ўсё абмеркавалі...

— А як жа ты? — нарэшце здолеў уставіць слова Архелай.
— Як ты патлумачыш наймітам мае ўцёкі?

— За мяне не перажывай, — злёгка ўсміхнуўся Сімон. — Усё будзе як трэба... Лепей давай пра іншае, — ужо сур'ёзна, амаль трагічна прадоўжыў ён. — У мяне няма сумневу, што бачуся з табою ў апошні раз. Наперадзе вялікія бойні, і я, безумоўна, загіну...

— Што ты кажаш?!

— Тое і кажу. Навошта крывіць душою? Рымляне ўзяліся за нас усур'ёз. Рана ці позна яны возьмуць верх. А ў палон мне здавацца нельга... Дай Бог ацалець табе... Ты для мяне... ты...
— Сімон запнуўся, голас ягоны зрабіўся дрыготкім. — Шкада, што мы так і не паспелі пра ўсё перагаварыць... Ты не расправёў мне падрабязна пра сваю Вірсавію... А яна, відаць, дзеўка харошая, калі ты дзеля яе сабою ахвяраваць гатовы... Ну дык беражы яе... Дзетак народзіце... І хай у вас усё будзе добра...

Сімон забаяўся, што ён конча расчуліцца, а яму хацелася застацца ў памяці Архелая мужным і непарушным, таму паспяшаўся скончыць размову, перасіліўшы сябе, цвёрда дадаў:

— Усё, хопіць. Дай я цябе абдыму, дый выпраўляйцеся ў дарогу.

І ён абяруч абхапіў Архелая за плечы, моцна прытуліў да

сябе.

— Сімон, я буду ўдзячны табе ўсё жыццё! Я цябе ніколі не забуду! І дзецям сваім раскажу... — гарача прашаптаў Архелай, ледзьве стрымліваючыся, каб не заплакаць.

Сімон, нічога не сказаўшы, злёгка адштурхнуў Архелая ад сябе, павярнуўся і, не разбіраючы шляху, пашыбаваў у цемру. Ён болей не мог трываць, яшчэ імгненне — і пачуцці выплеснуліся б вонкі...

Пінхас, які дагэтуль адышоў на прыстойную адлегласць, каб не чуць апошняе размовы Архелая і Бар Кохбы, скмеціўшы, што Сімон сыходзіць, паспяшаўся да коней.

— Хутчэй! — клікнуў ён Архелая. — Кожная хвіліна на ўліку.

З Новага горада яны выбраліся без аніякіх прыгодаў: вулкі былі пустыннымя, а вартавыя на пастах хоць і спынялі коннікаў, але, распознаўшы Пінхаса, на ягонага спадарожніка ўвагі не звярталі і іх не затрымлівалі.

А напярэдадні адбылося вось што.

Бар Кохба не мог змірыцца з тым, што заўтра Архелая, самага дарагога для яго чалавека, пакараюць смерцю. І найбольш жахліва, што прысуд павінен вынесці менавіта ён, кіраўнік дзяржавы. Лепей бы ўжо самому загінуць...

Доўга шукаў Сімон хоць нейкае выйсце, не адзін сівы волас з'явіўся на ягонай галаве, аж пакуль Бог не падказаў яму прыдатнае, як падалося, рашэнне.

Свайму ахоўніку Бар Кохба загадаў прывесці Пінхаса. Прычым наказаў зрабіць гэта употайкі, каб пра іхнюю сустрэчу ніводная жывая душа не ведала.

Напачатку Пінхас ніяк не мог уцяміць, чаго дамагаецца ад яго Бар Кохба, чаму ўвогуле такія знаны чалавек, уладар, Месія, вырашыў аблашчыць сваёю ўвагаю яго, хай сабе і галоўнага ахоўніка Акібы, але ўсё-ткі прасталюдзіна. Тым болей што размову Бар Кохба пачаў здалёк, чамусьці ўзяўся распытваць пра роднае мястэчка, пра Яная, пра тое, як ён патрапіў на службу да Акібы. Пінхас распавёў усё як ёсць, не здагадваючыся, для чаго гэта можа спатрэбіцца Бар Кохбу.

Роднае паселішча, якое месцілася паблізу Мёртвага мора,

Пінхас пакінуў больш як пятнаццаць год таму, калі шугала па-
пярэдняя вайна з рымлянамі і калі ён быў зусім яшчэ маладзё-
нам. А чаго яму было там ацірацца? Бацькі паўміралі, блізкай
радні нямашака, ды і ніводная мясцовая маладзіца сэрца ягонае
не запаланіла. Былі, вядома, сябры, той жа Янай, але ж з імі не
векавацьмеш, яны ўжо сем'ямі пачалі абзаводзіцца. І вырашыў
Пінхас падацца ў свет. Неўзабаве прыбіўся да войска, якое
аказвала рымлянам супраціў. Ваяваў адчайна, нават безразваж-
на, пра ягонае геройства нават пагалоскі хадзілі. Дайшлі яны і
да Акібы, які і тады быў вялікім чалавекам. Святар прыблізіў
Пінхаса да сябе, зрабіў яго першым памочнікам у будзённых
справах, гэта ўжо потым Пінхаса пачалі называць ахоўнікам.

Акіба і Пінхас вельмі зблізіліся, можна сказаць, прыраслі
адзін да аднаго душамі, і калі паўстанне захлынулася, яны разам
пакінулі Іудзею і блукалі па свеце, збіраючы новае войска.

Так што няма ў Пінхаса зараз ні кала, ні двара. І сям'і ніколі
не было. Вось чаму ён без развагі кляўся фрыгійцу сваімі
дзеткамі, якіх насамрэч не меў...

Распытаўшы пра гэта, Бар Кохба падступіўся да галоўнага:

— Ты чуў, што заўтра адбудзецца суд над Архелаем?

— Чуў. Шкада хлопца...

— Вось і мне шкада. Трэба яго ратаваць.

— А я чым магу дапамагчы?

— Можаш. Яшчэ як можаш...

Пінхас напружыўся: ён не мог дапетрыць, якім чынам здо-
леў бы паспрыяць вызваленню Архелая, які сапраўды быў яму
даспадобы і ў кім бачыў сябе — колішняга, маладога...

— Не разумею...

— А ты паслухай. Трэба зрабіць так, каб і Архелая вырата-
ваць, і не наклікаць абурэнне ці нават бунт наймітаў. Калі я
вызвалю яго сваім загадам, дык смуты не мінаваць — сам
разумееш. Таму вызваліць Архелая павінен ты...

— Як гэта? Мне што, са сваімі людзьмі на штурм Гіпікавай
вежы ісці? Не адужаем...

— Штурмаваць нічога не спатрэбіцца. Можна ўзяць хітра-
цю... Я ўжо ведаю, што Фрыкс пад дзвярыма цямніцы, дзе
знаходзіцца Архелай, паставіў свайго ахоўніка. Не давярае
мене... Ну і няхай... Сёння ноччу ты павінен пайсці ў вежу і

вывесці адтуль Архелая. Скажаш, што яго хоча дапытаць Акіба. Маўляў, яму трэба што-кольвеч выведаць пра Бар Кохбу. Пра мяне, значыць...

— А чаму б табе не паслаць свайго чалавека? Чаму ты хочаш, каб гэта зрабіў менавіта я?

— Я ж табе сказаў: Фрыкс мне не давярае. А Акібу найміты паважаюць і нізавошта не адчуюць нейкі падвох. А хто най-больш набліжаны да Акібы? Ты.

— Хай сабе так. І што з таго? Ну, выведу я Архелая з вежы, а што далей? Няхай ідзе на ўсе чатыры бакі? Далёка не зойдзе... Дый што са мною будзе? Потым разам з Архелаем на плошчы судзіцьмуць... Гэта адно. А другое — як да гэтага паставіцца Акіба? Ён што, з табою ў хаўрусе? Дык чаму сам мяне не азадачыў?

— Акіба пра гэта нічога не ведае. Больш за тое — і гэта я кажу табе шчыра: ён хоча суда над Архелаем... Каб не злаваць наймітаў.

— Вось дык закавыка! А чаму я павінен ісці насуперак волі Акібы? Я ж яму служу, а не табе...

— Давай не будзем высвятляць, хто каму служыць. У рэшце рэшт, мы ўсе служым свайму народу, нашай Іудзеі. А я — ейны правіцель. Гэта значыць, найперш ты павінен падпарадкавацца мне.

Пінхас хітравата, з-пад ілба зыркнуў на Бар Кохбу:

— Як сказаць...

— Што, ты лічыш інакш? Для цябе аўтарытэт толькі Акіба? — павысіў голас Бар Кохба. — Думаеш, калі ты ягоны ахоўнік, дык я на цябе ўправу не знайду?

У словах Сімона Пінхас адчуў выяўную пагрозу і зрабіў спробу “асадзіць назад”:

— Ды не, ты не так зразумеў... Вядома ж, самы галоўны — ты... Я пра іншае... Куды мне паткнуцца пасля таго, як Архелай уцячэ? Літасці ж не будзе не толькі ад Фрыкса, але і ад Акібы...

— Вось гэта — іншая справа, іншая размова, — прымірэнча мовіў Бар Кохба. — Сапраўды, заставацца ў Ерусаліме табе нельга будзе ніяк. Я сам жа змушуся аддаць загад, каб тваю галаву з плячэй... Таму ты знікнеш разам з Архелаем.

— Як гэта знікну? Дзе?

— Ёсць адно месца. І ты яго добра ведаеш. Вы знойдзеце хованку на тваёй радзіме, у мястэчку, дзе ты некалі жыў.

— Якая там хованка? Я нават не ведаю, ці стаіць там яшчэ мая хата. А калі і стаіць, дык людзі Фрыкса назаўтра ж нас і знойдуць. Я ўпэўнены, што яны найперш памкнуцца туды.

— Гэта ты праўду кажаш. І нават не людзі Фрыкса там вас зацугляюць, а мае, бо мне давядзецца аддаць загад на ваш росшук. Але вы схваецеся так, што ніводная сволач не знойдзе. Колісь Янай мне распавядаў, што блізу вашага мястэчка, на беразе Мёртвага мора, ёсць дзсяткі, сотні пячор. Спрадвеку людзі хаваліся ў іх ад заваёўнікаў, можна сказаць, абжылі. Не кожны можа туды патрапіць... Зрэшты, чаго я табе раскажваю? Ты і сам усё добра ведаеш. Ніякія пераследнікі туды не паткнуцца, калі хто-небудзь нават і падкажа. Прынамсі, лепей бы, каб не падказаў. Таму ў мястэчку вы надта не "свяціцеся". Завітайце ўпотаікі да Яная, і ён вам падсобіць. Я ўпэўнены, што Янай вас не выдасць. Архелая ён любіць, дый ты ягоны добры сябрук. Перачакаеце ў тых пячорах, пакуль шукацьмуць, а там і не да вас будзе: вайна вунь на носе...

Пінхас слухаў праўдзівыя, правільныя словы Бар Кохбы, і хоць бездакорным быў ягоны план, аднак не клаўся ён на душу ахоўніка. Выходзіць, што яму, Пінхасу, прапануецца здрадзіць Акібу, па сутнасці, перакрэсліць усё сваё ранейшае жыццё... Адначасна Пінхас разумеў, што адмовіцца найпрост не выпадзе: Бар Кохба заўтра ж жыве яго са свету...

Сімон адчуў, што Пінхас вагаецца, і, нібы прачытаўшы ягоныя думкі, загаварыў пранікнёна, нават умольна:

— Я ведаю, што з Акібам цябе звязвае вельмі многае і ты не хочаш, каб у яго былі непрыемнасці... Пра гэта не хвалюйся. На Акібу найміты наракаць не будуць. Яны ні ў якім разе не западозраць яго ў двурушніцтве. Найміты вераць Акібу бязмежна. Усё выглядацьме так, быццам ты адважыўся на... на ўчынак самахоць, без чыёйсьці падказкі ці загаду. І ў цябе былі падставы, каб уратаваць Архелая. Кожны ведае, што вы з ім сябравалі... Турбуешся, што цябе папракнуць у здрадзе? Хто? Акіба? Магчыма. Але пройдзе час, і я пастараюся ўсё яму растлумачыць, давяду, што ты тут ні пры чым,

што я табе загадаў. Паракнуць Фрыкс з ягонымі дзікунамі? А што табе да іхніх папрокаў? Яны ж звяры, нелюдзі. Вунь як з хрысціянамі абышліся... Цяпер ім яшчэ адну нявінную душу падавай... Па сутнасці, ты зробіш вартую, высакародную справу — выратуеш жыццё харошаму чалавеку. Я ўпэўнены, што Бог табе некалі гэта залічыць... Ну каму, каму будзе лепей, калі Архелая распнуць? Нікому. А можа, ты турбоцішся пра бяспеку Акібы? Баішся, што яго не будзе каму ахоўваць? Дарэмна. Акібу пакуль што нічога не пагражае. Пакуль... А прыйдзе час, і мы з ім разам галовы складзём... Ты разумееш, пра што я кажу... Калі ты будзеш побач з Акібам да ягонае апошняе хвіліны, дык і самому давядзецца легчы ў сырую зямельку. А так, во, магчыма, мецьмеш шанец выжыць...

Пінхас не надта абцяжарваў сябе думкамі пра ўласную пагібель, хоць і разумеў, што побач з Акібам яна непазбежная. Не тое яго хвалявала, не тое... Тым не меней Пінхас конча ўсвядоміў, што нейкага выбару ў яго нямашака...

Напрыканцы ўмовіліся, што Бар Кохба асабіста прывядзе коней у належнае месца, каб пра іхнюю змову ніхто лішні нават не здагадваўся.

Суд адкладаецца

Назаўтра з самае раніцы ахоўнік Тамір паведаміў Акібу, што сустрэчы з ім дамагаецца Фрыкс. Святар трохі здзівіўся, што вестку прынёс не Пінхас, бо толькі галоўнаму ахоўніку было дазволена парушаць ягоны спакой, дакладаць пра нейкія патрэбы ці паведамляць пра візіцёраў.

— А дзе Пінхас? — здзіўлена запытаўся Акіба. — Захва-рэў, ці што?

— Шчыра сказаць, мы і самі не ведаем, — няўцямна паці-снуй плячыма Тамір. — З вечара як сышоў, дык ніхто яго і не бачыў. Нічога нікому не сказаў...

— Вось як? Можа, і праўда з ім штосьці благое здарылася? Выведайце ўсё, пашукайце, калі трэба... Фрыкс, кажаш? Чаго яму гэтак закарцела? Ну, хай зойдзе.

Фрыкс уляцеў у пакой, як віхор, і з ходу гучна загаманіў:
— Рабі, ну колькі можна дапытваць? Вунь ужо людзі на плошчы збіраюцца, чакаюць, калі пачнецца суд. А ты ўсё дапытваеш і дапытваеш... Што цікавага можа расказаць гэты запраданец? Што ён ведае? Смаркач жа яшчэ зусім. Але ж хоць і малады, ды паскудства нарабіць паспеў. Распнуць яго — вось і ўся размова...

— Пастой! Пастой! — Акібу ледзьве ўдалося супыніць слоўную лавіну Фрыкса. — Не разумею, пра што ты кажаш. Якія допыты? Чые?

— Ну як жа? — вочы ў Фрыкса зрабіліся круглымі, як манеты. — Допыты гэтага пярэваратня Архелая, каб на яго немач... Каго ж яшчэ? Лічы, цэлую ноч ён тут аціраецца, а было ж абяцана, што ты яго толькі на гадзіну-другую забіраеш...

— Я забіраю? — Акіба хоць і даўмеў, што Фрыкс мае на ўвазе сённяшняга падсуднага, аднак яму ўсё яшчэ было няўцям, чаму фрыгіец цяўпе пра нейкія допыты. — Нікога я ў цябе не забіраў. Што ты плявузгаеш? Ці, можа, з глузду з'ехаў?

— Рабі, ды пры сваім розуме я! Хай сабе не ты асабіста, але ж твае ахоўнікі яго сярод ночы з вежы забралі. Па тваім загадзе.

— Што ты вярзеш? Па якім загадзе? — Акіба падышоў да дзвярэй, расчыніў іх і клікнуў: — Тамір! Хадзі сюды!

Ахоўнік, які краем вуха чуў абрыўкі Фрыксавага маналога, бо той ледзь не роў ва ўвесь голас, няўпэўнена ступіў цераз парог.

— Вы ноччу каго-небудзь забралі з Гіпікавай вежы? — строга запытаўся Акіба.

— Ды не, не забралі. Усе як адзін спалі...

— І Пінхас? Ты ж казаў, што з вечара яго не бачыў.

— Ну так. Аднаго яго толькі з намі і не было...

— Во-во, Пінхас! — уклініўся ў размову Фрыкс. — Гэта ён забраў Архелая. Сказаў майму чалавеку, што па тваім загадзе і што на версе яго чакае астатняя ахова.

— Бязглуздзіца нейкая! — разлаваўся Акіба. — Нічога я Пінхасу не загадваў! А сам ён на такую авантуру пайсці не мог! Я Пінхаса амаль два дзясяткі гадоў ведаю, мы з ім агонь і вадугу прайшлі! Нешта тут не тое!

— Рабі, у душу чалавека не зазірнеш... — глыбакадумна заўважыў Фрыкс.

— Што ты хочаш гэтым сказаць? Што Пінхас здрадзіў мне? Не веру!

— А можа, калі не ты, дык хто-небудзь іншы яму загадаў?

— Хто? Хто мог бы загадаць Пінхасу, апрача мяне?

— Ну... мне не надта ёмка гаварыць... не па сану... — сумеўся Фрыкс. — Але... той жа Бар Кохба мог загадаць! — раптам на адным выдыху выгукнуў ён. — У нашага камандзіра ёсць падставы парупіцца пра жыццё Архелая...

— Бар Кохба? — перапытаў Акіба і на хвіліну задумаўся. — Не, ён не мог загадаць. Мы з ім учора якраз пра ўсё перагаварылі і прыйшлі да паразумення. Бар Кохба пагадзіўся аддаць Архелая пад суд. Не, Сімон не мог...

— Твае мудрыя меркаванні я не магу аспрэчваць, рабі, — з прахалодаю мовіў Фрыкс. — Але ж тады выходзіць, што Пінхас дзейнічаў на свой страх і рызыку. Самастойна. Па нейкай прычыне ён намерыўся выратаваць Архелая і, як ты кажаш, здрадзіць табе...

Па тым, як трымаўся Акіба, Фрыкс ужо даўмеўся, што асабіста святар насамрэч не мае ніякага дачынення да ўцёкаў Архелая, а вось наконт Бар Кохбы сумнеў так і не развееўся. Але ж ці мог ён настойваць на сваіх падазрэннях? Так і ўласную галаву можна страціць...

Акурат у гэтую хвіліну ў пакой завітаў і сам Бар Кохба.

— Ты чуў непрыемную навіну? — адразу ж запытаўся ў яго Акіба.

— Якую навіну? — у сваю чаргу перапытаў Сімон. — Рымляне падступіліся да Ерусаліма? Зноў распачаўся мор?

— Не іранізуй, — нахмурыўся Акіба. — Сёння ноччу з Гіпікавай вежы ўцёк Архелай.

— Як гэта? — недаўменна ўсклікнуў Бар Кохба. — Ён што, здолеў перабіць усю варту?

— Не перабіць, а абдурыць. І не сам ён, а мой памагаты Пінхас... Зрэшты, Фрыкс зараз сам табе раскажа. Давай, — кіўнуў Акіба ў бок фрыгійца. Пераказаўшы ўсё, што ведаў, Фрыкс безапеляцыйна падсумаваў:

— Трэба арганізаваць пераслед. Далёка сысці яны не маглі...

— Чаму сысці? — выказаў сумнеў Акіба. — А можа, яны выправіліся на конях...

— Якія коні? — запырэчыў Бар Кохба. — Дзе іх твой Пінхас мог бы ўзяць?

— Мог бы... Пінхас усё мог бы. Ён жа заўсёды дзейнічаў ад майго імя. І ўсе яму верылі. І ніколі ні ў чым не адмаўлялі. Магчыма, сказаў каму-небудзь, што для мяне тыя коні спатрэбіліся... Трэба параспытваць вайскоўцаў... Дый гарадскую варту апытаць не зашкодзіла б. Калі Архелай і Пінхас выбраўся за горад, ды яшчэ на конях, дык незаўважнымі яны не прашмыгнулі б. Ты, Фрыкс, потым гэтым займіся...

— Займуся. Але найперш нам належыць наладзіць пагоню. Хай сабе яны і на конях — дагонім...

— А ты ведаеш, у які бок яны паехалі? — з'едліва запытаўся Бар Кохба.

— Не ведаю. Таму і прапаную паслаць дазоры па ўсіх дарогах, што вядуць з Ерусаліма. Людзі ў любым бліжэйшым мястэчку не пакінулі б без увагі невядомых коннікаў. Хто-небудзь абавязкова падкажа...

— Дазоры я пашлю, — цвёрда паабяцаў Бар Кохба. — Думаю, найбольш верагодна, што яны падаліся ў бок Ерыхона. Адтуль рукой падаць да Заіарданна, дзе нашага ўплыву, лічы, нямашака.

У размову зноў уступіў Акіба:

— Ты памыляешся, Сімон. Пінхас не дурны і добра разумее, што найперш іх шукацьмуць менавіта ў гэтым накірунку. А дзе пошукі будуць не надта пільнымі? Там, дзе мы трымаем тэрыторыю пад кантролем, — на поўдні.

— Дык гэта тое ж самае, што самахоць лезці ў пашчу льва, — не пагадзіўся Бар Кохба. — Мне пра іх адразу дакладуць і затрымаюць. Не, Пінхас на поўдзень не падасца...

— Так ды не так. Паблізу Ерыхона ці ў Заіарданні ўцекачам цяжка будзе знайсці прытулак — там для іх незнаёмыя мясціны, дый местачкоўцы не паспрыяюць. А вось на поўдні... Вам, магчыма, невядома, што Пінхас родам з-пад Эн-Гадзі. Прынамсі, ты, Сімон, павінен пра гэта ведаць. Здаецца, на першым часе ты служыў у атрадзе нейкага Яная. Пінхас мне не раз распавядаў, што гэта ягоны зямляк і нават сябар. Дык

вось там, у родным мястэчку, Пінхасу схавацца лацвей за ўсё. І людзі яго не выдадуць, бо свой...

— А што! Тваё меркаванне, рабі, як заўжды, слушнае! — усклікнуў Фрыкс. — Менавіта там іх і варта шукаць. У мяне нават сумневу няма... Я зараз жа вазьму сваіх людзей і пачачу туды.

Фрыкс ужо, было, памкнуўся да дзвярэй, але яго спыніў Бар Кохба:

— Пачакай! Яшчэ не ўсё дагаварылі. Па-першае, я дам табе людзей са сваёй аховы...

— Навошта? — не стрымаўся Фрыкс. — У мяне і сваіх досыць.

— Досыць — не досыць... Не ў тым жа справа. Ці падахоцяцца іўдзеі, тым болей у мястэчку, дзе жыве Янай, зносіцца з вамі? Як ні круці, а вы ж для іх чужынцы... Вось чаму твой атрад трэба разбавіць маімі людзьмі. Яны і ў давер могуць увайсці, і прасочаць, каб ты не перагнуў палку...

— Як гэта я магу яе перагнуць?

— А так. Крыў божа, учыніш там які-небудзь гвалт — пачнеш зброяй размахваць, з местачкоўцаў здзекавацца, каб падказалі, дзе хаваюцца ўцекачы... А гэта ж нашыя людзі. Магчыма, там і духу Пінхасава не было, а ты ў іх вымагаць-меш... Ёсць і другая прычына, каб мае памочнікі пры табе былі. Калі вы насамрэч заспееце ўцекачоў, дык ты з імі, бадай, валаводзіцца не станеш, паадсякаеш галовы і толькі іх сюды прывязеш. А нам самасуд не трэба. Нам трэба сапраўдны, законны суд, тым болей што падсудных цяпер ужо двое. Віна Пінхаса, можа, нават большая, чым Архелая. Хлопец малады, неразумны, па дурноце забіў вашых... нашых людзей і заслугоўвае кары. Пінхас жа — здраднік. У нашых умовах, ва ўмовах вайны, гэта самае цяжкае злачынства. І мы абавязкова павінны правесці над імі паказальны суд — каб другім было ў навуку. Ці не так, рабі? — Бар Кохба павярнуўся да Акібы.

— Сімон праўду кажа, — задумліва мовіў святар. — Да таго ж, мне вельмі хацелася б зірнуць Пінхасу ў вочы... Як ён мог?..

Фрыкс разявіў рот, каб яшчэ ў нечым запырэчыць, аднак Бар Кохба, не даўшы мовіць і слова, асадзіў:

— Гэта загад! Ці ты ўжо лічыш, што мае загады для цябе не абавязковыя?

— Што ты, камандзір! — знійкавеў Фрыкс. — Тваё слова для мяне — закон.

— Так будзе лепш. Аднак жа тут, у Ерусаліме, ёсць патрэба, якая замянае табе кінуцца ў пагоню неадкладна. Мне паведамлілі, што людзі ўжо сабраліся на плошчы — чакаюць суда. А які можа быць суд, калі няма падсудных? Што мы патлумачым народу? Што Архелай уцёк з-пад варты? Што яму дапамог галоўны ахоўнік рабі? Як гэта выглядацьме? Ці паверыць народ увогуле? А калі і паверыць, дык які цень упадзе на рабі, на мяне і нават на цябе, Фрыкс — ты ж прылюдна сказаў, што Архелая будуць ахоўваць твае людзі...

— І сапраўды... — змушаны быў пагадзіцца Фрыкс. — Дык што ж рабіць?

— Найперш народ трэба супакоіць, растлумачыць, чаму суда сёння не будзе, і пры гэтым нават не заікацца пра ўцёкачоў. Хто, апрача нас, пра іх ведае? Ніхто. Нават твой чалавек, які ахоўваў Архелая, лічыць, што ён знаходзіцца ў нас... Ну і няхай лічыць. Ты яго, дарэчы, ні ў якім разе не карай, каб іншыя не падумалі: "За што?" Інакш хто-ніхто можа запозрыць... Трэба сказаць людзям, што суд над Архелаем адкладаецца на няпэўны час. Маўляў, ён аказаўся яшчэ і рымскім лазутчыкам, таму ўзнікла патрэба правесці дадатковыя допыты — каб выведаць, што ён паспеў паведаміць ворагу... Гэта важкая падстава. Спадзяюся, што праз некалькі дзён табе ўдасца знайсці ўцёкачоў, і мы сапраўды правядзём суд.

— Вартая задума! — узбудзёрыўся Фрыкс. — Але ж я тут пры чым? Чаму я не магу зараз жа кінуцца ў пагоню?

— Таму што давесці ўсё гэта народу павінен менавіта ты і ніхто іншы. Найперш жа фрыгійцы патрабуюць кары для Архелая. Калі прычыну, з-за якой суд адкладаецца, назаву я, дык яны могуць і не паверыць — я ўжо ў гэтым упэўніўся. Мог бы абвесціць яе рабі Акіба — ён яшчэ даверу не страціў. Аднак жа і з ягоных вуснаў усё прагучыць не гэтак пераканаўча, як з тваіх, бо каму, як не табе, ёсць падстава найболей ненавідзець Архелая і жадаць яму смерці...

Фрыкс пасля нядоўгай развагі змушаны быў пагадзіцца.

Ён насамрэч выступіў на плошчы (ні Бар Кохба, ні Акіба туды не пайшлі), і народ, хоць і быў незадаволены з-за таго, што яго пазбавілі досыць рэдкага відовішча, пачаў разыходзіцца.

Фрыкс разам са сваёй хеўрай і далучанымі да яе ахоўнікамі Бар Кохбы змог выправіцца ў пагоню, калі сонца ўжо выкацілася на сярэдзіну неба...

Пагоня

Пінхас і Архелай амаль усю дарогу гналі коней наўскапыт, абмінаючы рэдкія паселішчы, каб не трапляцца на чужыя вочы, бо не было сумневу, што за імі кінуцца ў пагоню і будучь распытаць у месцічаў, ці не бачылі яны двух коннікаў.

Спыняліся толькі на кароткі час, каб падсілкавацца, балазе харч для сябе і авёс для коней Пінхас падрыхтаваў загадзя.

Калі напраткі, дык ад Ерусаліма да Эн-Гадзі — не болей як паўсотні міляў, але прамой дарогі не было, яна то роўна слалася па пустэльнай раўніне, то вужакаю вілася ў гарах, таму коннікам давлялося рухацца астатак начы і яшчэ цэлы дзень. Да мястэчка дабраліся, калі цемра трывала асела на спіны хат. Гэта таксама радавала: да патрэбнай сядзібы можна было датураць, не рызыкуючы і тут звярнуць на сябе чыюсьці ўвагу, тым болей што Янай жывіць амаль на ўскраіне.

Янай не дужа здзівіўся нечаканым гасцям, калі жонка Эйлат, пачуўшы, што нехта асцярожна стукае ў дзверы, успарола яго з ложка. Не надта ўзрушыў Яная і кароткі аповед пра тое, што змусіла ягоных сяброў тут апынуцца. Ён толькі і сказаў Архелаю:

— Я цябе папярэджваў...

Янай пагадзіўся, што ў мястэчку ўцекачам атабарвацца нельга, бо гэта тоіць небяспеку не толькі для іх, але і для Янаевай сям'і. Задуму пра хованку ў адной з пячор на ўзбярэжжы Янай таксама ўхваліў. Хоць адсюль да мора ўсяго з паўгадзіны хады, аднак не кожны чужынец-прыхадзень, нават ведаючы пра тыя пячоры, здолее да іх дабрацца па бездара-

жы. Зрэшты, цёмначы ды яшчэ без належнай падрыхтоўкі не варта было сунуцца туды і ім, местачкоўцам, хоць у дзяцінстве Янай і Пінхас аблазілі там усе даступныя для іх мясціны. Вырашылі перачакаць, пакуль хоць трохі развіднее, тым болей што належала вызначыцца, што рабіць з коньмі і куды падзець Вірсавію.

Пакінуць коней сабе Янай, вядома, не мог, хоць і хацелася: яны, коні, — выяўныя падказка, што ўцекачы тут усё ж пабывалі. Слушную думку выказаў Пінхас:

— А давай іх з сабою прыхопім. Дзе-небудзь на паўдарозе, у зацішнім месцы, спутаем ды і навяжам. Ты колькі дзён будзеш ім корм падносіць, а калі пераследнікі схлынуць, дык і дадому забраць можна. Каго ўжо тады баяцца?..

Янаю задума спадабалася: той з местачкоўцаў, хто меў каня, лічыўся амаль што багацеем.

Пакідаць Вірсавію ў мястэчку нельга — гэта бясспрэчна. Хоць і злагадна жывецца ёй у бабулі Хавы, аднак жа хто яго ведае, што наўме ў якога-небудзь мясцовага зламысніка: возьме ды і шапне прыхадням пра дачку хрысціянскага епіскапа...

Як ні мазгавалі, а ўсё адно выходзіла, што Вірсавію трэба браць з сабою. Архелай у душы гэтаму нават парадаваўся. Эйлат пашыбавала да хацінкі бабулі Хавы, балазе месцілася яна непадалёку. Неўзабаве вярнулася разам з Вірсавіяй. Па дарозе паспела расказаць, якая прыгода чакае яе наперадзе.

Дзяўчына галубкаю кінулася ў абдымкі Архелая, і яны мілаваліся-цалаваліся да тае пары, пакуль Янай не буркнуў:

— Годзе ўжо! У вас яшчэ будзе столькі часу, што абрыднуць адно аднаму паспееце... Вунь і віднець пачало...

І праўда: цемра спакваля распаўзалася, зоркі на небе паступова затухалі. Час выпраўляцца ў дарогу.

Вялікага рыштунку з сабою не бралі — толькі запасы харчу на тры дні. Пінхас і Янай ведалі, што рознае гаспадарчае драбязы ў пячорах удостатку, бо ў іх людзі хаваліся ад заваёўнікаў на працягу многіх вякоў¹.

Пакінуўшы, як і задумалі, коней у ціхай цясніне, яны дабраліся да пячор, калі ўжо можна было разгледзець не толькі

¹ Сучаснымі археолагамі ў пячорах знойдзены нават гаспадарчыя прадметы ізраільска-іудзейскага перыяду (VII в. да н.э.)

абрысы скал і крутых абрываў, але й такія-сякія дэталі.

У скале, якая крута, амаль пад прамым вуглом, навісала над безданню, віднеліся дзіркі — большыя і меншыя, дыяметрам ад дзесяці да дваццаці метраў. Здалёк яны нагадвалі ластаўчыныя кропачкі-гнёзды ў абрывістым беразе ракі.

— І як жа мы туды патрапім?! — здзіўлена ўсклікнула Вірсавія.

— І сапраўды, каб да іх дабрацца, патрэбны крылы, — падтрымаў яе Архелай.

— А людзі ж неяк дабіраліся, — усміхнуўся Янай.

— Не ўяўляю, як гэта ім удавалася...

— Спосаб адзін, — патлумачыў Янай. — На вяршыні скалы замацоўвалася вяроўка, а яшчэ лепш — вярвачная лесвіца, а другі яе канец скідваўся ўніз. Па гэтай вяроўцы, абматаўшыся ёю, і спускаліся да пячоры.

— Дык да яе ж зверху метраў пяцьдзесят будзе, а то і болей, — не паверыў сваім вушам Архелай. — Гэта ж якой даўжыні вяроўка трэба! Дый небяспечна вельмі. Можна ж у любы момант сарвацца...

— Усякае бывала, — пацвердзіў Янай. — Але іншае надзейнае хованкі тут няма. Зрэшты, мы па вяроўках спускацца не будзем, — паспяшаўся ён заспакоіць Вірсавію, якая, уявіўшы, што за прыгоду давядзецца перажыць, ажно збялела тварыкам. — Ёсць некалькі пячор, да якіх можна дабрацца сваім ходам. Пайшлі туды, — паказаў ён пальцам некуды ўбок.

Учацвярых яны прабіраліся па камянях яшчэ колькі часу, пакуль Янай упэўнена не мовіў:

— Тут!

— Што “тут”? — з недаўменнем зірнуў на яго Архелай, бо скала, на першы погляд, і ў гэтым месцы была гэткаю ж абрывістаю, як паўсюль.

— Тут будзем спускацца.

Янай падышоў да самага краю скалы, дзе ўгрызаўся ў камень адзінокі куст, і, сагнуўшыся, рукою адгарнуў ягонае ссохлае голле. Толькі цяпер Архелай і Вірсавія заўважылі, што ўніз са скалы спускаецца ледзь прыкметная сцежка. Ступаць на яе таксама было страшна, але ж людзі колісь неяк хадзілі...

Першым зрабіў крок уніз Янай, за ім — Архелай і Вірсавія, і ўжо ззаду, на ўсялякі выпадак прытрымліваючы дзяўчыну за край адзежы, — Пінхас. Асцярожна намацаваючы выступы-камяні, на якія можна было паставіць нагу, яны рухаліся павольна, прычым туды-сюды ў розныя бакі — іначай з такога крутога абрыву спусціцца немагчыма. Таму, хоць ад краю скалы да пячоры было з паўсотні метраў, насамрэч яны пераадо-лелі трыста і прабіраліся, як падалося Вірсавіі, цэлую веч-насць.

Нарэшце Янай, а затым і астатнія, адштурхнуўшыся нагамі ад вытыркнутага са скалы пляскатага каменя (як быццам пры-рода прыдумала яго знарок!), апынуліся ў пашчы досыць шырокае пячоры.

Пачало ўжо ўзыходзіць сонца, і першыя ягоныя промні хлынулі ў глыбіню пячоры, балазе яна знаходзілася акурат на ўсходнім баку скалы. Так што хоць і ў паўзмроку, аднак можна было разгледзець усё, што ў ёй знаходзілася.

Пячора доўжылася больш як на трыццаць метраў, дый у вышыню выглядала прасторнай: да яе “столі” нават тры чала-векі, калі іх паставіць адзін на аднаго, наўрад ці дасталі б. Абапал сцен стаялі скрыні, збаны, дый увогуле розныя пасуд-зіны. Пазней, калі Архелай і Вірсавія трохі абжывуцца, чаго толькі ў іх не знойдуць! Ад медыцынскіх прыстасаванняў да ўсякай лішняй, на першы погляд, драбязы: кольцы, грэбні, тканіна, абутак, сякеры, іголки, цвікі — усяго не пералічыць. Нават дзве прасніцы знайшла Вірсавія ў аддаленым кутку. Выглядала на тое, што некалі людзі жылі тут гадамі, таму мелі пры сабе ўсё, што патрэбна для гаспадаркі і прыстойнага існа-вання.

Але найбольш узрушыў маладзёнаў пяціметровы басейн глыбінёю ў рост чалавека, які месціўся з прыходу пячоры. Па ўсім было бачна, што ён — рукатворны: дажджавая вада па-ступала сюды праз вертыкальны сцёк з прыстасаваннем для адстою, а сцены басейна былі па-майстэрску атынкаваныя. Ды ў такіх умовах можна жыць нават лепей, чым у якім-небудзь занябаным мястэчку!

— Ну, вы тут абжывайцеся, а мне трэба тэрмінова вяртацца, — сказаў Янай. — Вось-вось могуць аб’явіцца пераследнікі,

і лепей, каб я на той час быў дома. Як толькі яны схлынуць, я да вас зазірну...

Фрыкс і яшчэ два дзясяткі коннікаў пераадолені шлях хутчэй, чым уцекачы. Яны не абміналі паселішчаў, не спыняліся. Калі наперадзе паказаліся абрысы патрэбнага мястэчка, Фрыкс загадаў усім спыніцца, патлумачыўшы:

— Нам няма сэнсу ўрывацца туды з наскоку і нахрапам шукаць Архелая да Пінхаса. Наробім вэрхалу, і ўцекачы дзе-небудзь схаваюцца ці прытояцца — паспрабуй іх потым выкалупі. Чакайце тут, а мы з Сасонам, — Фрыкс кіўнуў на гэткага ж, як сам, барадатага конніка, — зазірнем у мястэчка і паспрабуем выведаць, дзе знайшлі прытулак уцекачы, калі яны тут увогуле ёсць...

Фрыкс абраў Сасона нездарма. Яшчэ набіраючы хеўру для пагоні, ён палічыў, што варта прыхапіць каго-небудзь з іудзеяў, якому зносіцца з супляменнікамі будзе лацвей. Бо яшчэ немаведама, як паставяцца месцічы да чужынцаў-наймітаў, калі давядзецца гвалтам забіраць Пінхаса: усё-ткі зямляк.

Аддзяліўшыся ад гурмы, два коннікі паскакалі ў мястэчка. Дзень ужо ўбіраўся ў сілу, і вулкі большасцю былі пустымі, бо дарослыя (зрэшты, як і падлеткі) шчыравалі ў полі — конча паспела пшаніца. І толькі ў глыбіні паселішча Фрыкс згледзеў плойму дзяцей, якія пад наглядам пультнацелай маладзіцы забаўляліся, бегалі каля падворка.

— Кіруем да іх, — сказаў Сасону Фрыкс. — Размову будзеш весці так, як я табе наказаў.

Сасон у знак згоды моўчкі кіўнуў галавою.

Маладзіца, згледзеўшы коннікаў, якія кіраваліся да яе, загалёкала:

— Дзеці! А ну хутчэй у двор! Хутчэй, я кажу!

Жэўжыкі ці былі дужа паслухмянымі, ці проста спалохаліся незнаёмых барадатых дзядзькоў, але дружна, як парасяты ў загарадзь, шыганулі ў варотцы. Маладзіца ж, не хаваючы трывогі, засталася чакаць, пакуль коннікі наблізяцца. У яе былі падставы для хвалявання. У мястэчку толькі і гаварылі пра блізкую вайну, а дзецюкі не сумняваліся, што з дня на дзень паступіць загад на агульны збор. Усе былі да яе гатовыя, аднак

разлічвалі, што паспеюць сабраць ураджай, каб сем'і, калі іхнія кармільцы і загінуць на той вайне, хоць на першым часе не сканалі з голаду. І вось падобна, гэтыя коннікі акурат і прывезлі вестку аб зборы...

Аднак, павітаўшыся, адзін з барадатых коннікаў нечакана для маладзіцы загаманіў на іншую тэму:

— Скажы, гаспадынька, а дзе тут Пінхас жыве?

— Пінхас? Які Пінхас? — няўцямна перапытала жанчына, узрадаваная тым, што шукаюць не Яная, які ўзначальваў мясцовых апалчэнцаў, а некага іншага. — У нас людзей з такімі імёнамі шмат...

— Ну як табе патлумачыць... Той Пінхас, якога мы шукаем, тут ужо даўно не жыве. Але сядзіба ж, мусіць, засталася. Гэты Пінхас гадоў дваццаць як з вашага мястэчка сышоў...

— Ну, калі дваццаць, дык я такога не помню, — перабіла Сасона маладзіца. — Яшчэ ж зусім малая была...

— Ты паслухай. Гэта ж не прасты Пінхас. Ён пры самім Акібу — чула пра такога? — служыў... служыць. Не можа быць, каб пра такога выбітнага земляка ў мястэчку не чулі, не ведалі.

— Можа, хто і ведае... А я мужыцкімі справамі не цікаўлюся, — было відавочна, што жанчына не хлусіць, і Фрыкс ужо даў пазнаку Сасону, што толку ад яе не даб'ешся, трэба пашукаць некага іншага, аднак маладзіца, засмучаная тым, што не змагла дагадзіць незнаёмцам, якія не прынеслі благае весткі, раптам зашчабятала:

— А нашто вам той Пінхас? Можа, я каго лепшага падкажу?

— Галоўны ахоўнік Пінхас адпрасіўся ў Акібы на тыдзень, каб напярэдадні вялікай вайны пабыць на радзіме, — цярпіва патлумачыў Сасон. — Але становішча памянялася. Акіба тэрмінова заве Пінхаса да сябе. Вось мы па яго і завіталі... Так што нікога лепшага ты нам падказаць не можаш.

— Падумаеш, галоўны ахоўнік Акібы! — не суніталася маладзіца. — Да нас і болей важныя птушкі заляталі! Вунь нават Архелай, памочнік самога Бар Кохбы, тут жыве! — апошнія словы ўжо ляцелі наўздагон, але вушы Фрыкса ўсё-ткі іх пачулі.

— Трр-р-р-у! — рэзка нацягнуў аброць фрыгіец і завярнуў

каня назад. — Што ты сказала? Архелай? Ён тут жыву? І ты яго бачыла?

— А то як жа! Во, як цябе, бачыла. Харошы хлопец. І дзеўка ягоная, Вірсавіяй завуць, харошая, дарма што хрысціянка. Людзі казалі, што гэты Архелай нешта са сваім начальнікам не падзяліў, дык і перабраўся сюды. Але потым быццам бы Бар Кохба свайго памочніка прабачыў, дык ён зноў у Ерусалім падаўся — яшчэ і тыдня не прайшло як паехаў. Нашыя мужыкі ваяваць не надта хочучь, а ён проста рваўся ў бой... Мы яго ўсім мястэчкам праводзілі.

— Ну, праводзілі, а далей што? Пасля тых праводзінаў ты яго болей не бачыла? — Фрыкс не мог стрымаць хвалявання, і маладзіца гэта заўважыла, яе сэрца кальнула яшчэ лёгкае, але нядобрае прадчуванне: ці не ляпнула яна што-небудзь лішняе?

— Як я магла яго бачыць? Ён жа з'ехаў...

— Што, разам са сваёю дзеўкаю?

— Ды што ты? Якая з дзеўкі ваяка? Тут яна... — маладзіца ўжо конча ўцяміла, што наплявузгала незнаёмым людзям зашмат, і прыкусіла язык. — А навошта вы пра іх распытваеце?

— Ды ты не хвалюйся. Архелай — мой сябар. Я ведаю, што ён у Ерусаліме, зноў пры Бар Кохбу служыць, — наколькі мог, лагодна і пранікнёна загаварыў Фрыкс. — Проста ў Ерусаліме пасля ягонага вяртання мы не паспелі пабачыцца: то ён куды з'едзе, то мяне куды пашлюць. А вось буду праз два-тры дні ў горадзе, дык, мусіць жа, абавязкова сустрэнемся. Уяўляеш, гаспадынька, як ён узрадуецца, калі перадам прывітанне ад ягонае любімае дзяўчыны? А можа, тая Вірсавія і паслаць Архелаю што-небудзь захоча, рэч якую... Дык дзе яна жыве, ягоная Вірсавія, у каго?

Жанчына, падобна, паверыла і паказала пальцам на другі канец вуліцы:

— Вунь там, на ўскраіне. Адтуль — чацвёртая хата. Вы яе адразу распазнаеце — самая нехлямяжая. У ёй бабуля Хава жыве. Там Вірсавію і знойдзеце, калі на жніво разам з усімі не падалася...

— Дзякуй табе, гаспадынька! — крыкнуў Фрыкс, пускаючы каня ўгалоп. — Ты шыбуй да нашых, няхай падступаюцца да

тае хацінкі, — ужо на скаку загадаў ён Сасону. — Перш чым зайсці ў хату, трэба абкласці падворак так, каб ніводная мыш адтуль не вышмыгнула. А я пакуль здалёк паназіраю...

Маладзіца, якая пільна пазірала ўслед коннікам, з неўраўменнем згледзела, што адзін з іх супыніўся паблізу хаты бабулі Хавы, але чамусьці з каня не злазіць, а другі падаўся далей, за ваколіцу. Праз некалькі хвілінаў ён вярнуўся ў атачэнні цэлай зграі коннікаў, якія таропка пачалі спешвацца каля бабулінага падворка і абступаць яго з усіх бакоў. Цяпер да розуму жанчыны дайшло, што ніякія гэта не сябры Архелая, што Вірсавіі пагражае небяспека, і яна, цыкнуўшы на дзяцей, каб сядзелі ў хаце, падбежкам, уздоўж агароджы кінулася да перадгор'я, дзе месціліся надзелы...

Фрыкс ужо быў упэўнены, што Архелай і Пінхас знаходзяцца тут, у мястэчку, і, хутчэй за ўсё, менавіта ў гэтай нягэглай хацінцы — адпачываюць-адлежваюцца пасля цяжкай дарогі. А як жа інакш? Не мог жа Архелай падацца ў другое месца, не прыхапіўшы з сабою сваю каханку... Фрыкс прадбачыў, што ўцекачы могуць аказаць супраціў. Каб пазбегнуць гэтага, трэба было заспець іх знянацку. Як толькі ягоныя ваяры абсталі падворак, Фрыкс нагою выбіў хліпкія дзверцы і першым (а следам і яшчэ чацвёрта) уляцеў ў хацінку, на хаду азіраючыся па баках. Дзіўна, але ўсярэдзіне нікога не было, і толькі ўгледзеўшыся ў паўцемрадзь, Фрыкс заўважыў у кутку ссохлую чалавечую істоту, якая ціснулася да сцяны і, падобна, калацілася ад страху.

— Ты — Хава? — гаркнуў у той бок Фрыкс. — А дзе Вірсавія? Дзе астатнія?

Бабуля настолькі спалохалася, што не магла вымавіць ні слова. Яна яшчэ раней скмеціла праз вакенца двух коннікаў, якія спярша праімчалі міма яе хаты, затым вярнуліся, а неўзбаве коннікаў стала гэтак шмат, што яны запрудзілі ўсю вуліцу. Хава была разумнаю жанчынаю, нават хітраю: неўладкаванае асабістае жыццё з-за калецтва давала шмат часу для роздумаў і назіранняў. Вось і цяпер Хава адразу здагадалася, чаго завіталі сюды гэтыя прыхадні. Зрэшты, і Эйлат, калі сёння ў прыцемках забірала Вірсавію, наказала ёй: “Пра дзеўку нікому чужому не кажы. Куды пайшла, з кім... Дый увогуле, калі хто

будзе пытацца, не прызнавайся, што Вірсавія тут жыла..." Бабуля Хава разумела, для чаго трэба гэтак рабіць, бо за доўгія месяцы, праведзеныя сам-насам з Вірсавіяй, дзяўчына стала для яе самым родным чалавекам, радней, чым дачкі ці ўнучкі, тым болей што іх у Хавы ніколі і не было... Дый Архелая яна ўпадабала. Хіба ж можна нашкодзіць ім? Хай яе самую хоць на кавалкі разарвуць, усё адно жыць засталася няшмат, але яна Вірсавію і Архелая не выдасць.

Перасіліўшы страх, бабуля ступіла з кута і незадаволеная, без дрыжыкаў у голасе мовіла:

— Нікога, акрамя мяне, тут няма і ніколі не было. А вы хто такія? Што вам трэба?

Фрыкс, разгледзеўшы гарбатую істоту з пахіленай набок галавою, нават сам спалохаўся, адхінуўся назад. Адначасна ён яскрава ўсвядоміў, што ад гэтае нямоглае калекі сілком нічога дабіцца не ўдасца, трэба шукаць да яе нейкі іншы падыход. А яшчэ Фрыкс падумаў: магчыма, Архелай і Пінхас не паспелі сюды дабрацца, ён апярэдзіў іх, што не ўздзіў: гэтак перліся ўсю дарогу... І Фрыкс раптам зарагатаў на ўсю глотку:

— А што, бабулечка, няблага мы пажартавалі? Мусібыць, спалохалася трохі? Ну, прабач, калі хапілі лішку... А між тым, нас сюды Архелай прыслаў. Самому яму няма калі — усё-ткі пры начальстве службыць, — дык мне, во, даручыў Вірсавію ў Ерусалім даставіць. Не магу, сказаў, без каханай дзяўчыны ні дня пражыць, вязіце яе сюды...

— Гэтак? — зусім супакоіўшыся, Хава зыркнула на прыхадня спадылба. — Толькі не ведаю я ніякай Вірсавіі — і чуць пра яе не чула. І што ж гэта за дзеўка такая, не раўнуючы царэўна, калі яе трэба ў такой свеце суправаджаць? А можа, пад канвоем? — уваччу бабулі з'явілася хітрынка.

Фрыкс заўважыў яе і таксама паспрабаваў пажартаваць:

— А чаму б і не пад канвоем? Кажуць, Вірсавія такая прыгажуня, што свет не бачыў. Дык, крый божа, па дарозе якому маладзёну захочацца яе адбіць ці скрасці...

— А дзверы навошта зламаў? — нечакана пасуровела Хава.

— Ды што тыя дзверы? — Фрыкс усё яшчэ спадзяваўся ўлагодзіць старую і трымаўся на жартаўлівай хвалі. — Мае хлопцы зараз жа новыя паставяць. Дык дзе, бабулька, Вірсавія?

— Я ж табе ясна сказала: не ведаю я ніякай Вірсавіі! І нікога ў гэтай хаце не было — адна векавую! Каму я трэба?

— І сапраўды, — адчуўшы, што па-харошаму з гэтую каргою паразумецца не атрымаецца, зласліва працадзіў скрозь зубы Фрыкс. — Я паспрабую высветліць, чаму Архелай і Вірсавія знайшлі прытулак у цябе і кім ты ім даводзішся. А можа, ты Пінхасу якая радня? Помніш пра такога? Павінна помніць! Ты ж сказала, што тут звекавала. Апошні раз прапаную: раскажы ўсё як ёсць, інакш пашкадуеш, што на свеце жывеш...

— Чаго ты да мяне прычапіўся? Адна я живу, адна...

У тым месцы паміж плячэй, дзе ў старой вытыркаўся горб, Фрыкс жменяю згроб ейную кашулю і лёгка прыўзняў хударлявае цельца над падлогаю.

— Дык не прызнаешся?

— Пусці, абоўдзіла! — ненавісна прашамкала бабуля.

Фрыгіец з агідаю, як кавалак гною, шпурнуў цельца да сцяны. Бабуля, мусіць, моцна ўдарылася, застагнала.

Акурат у гэтую хвіліну ў хаціну заскочыў Янай. Ён толькі што вярнуўся ад пачор і, здалёк убачыўшы каля цётчынага падворка цэлы табун коней, доўга не разгадваў, каму яны належаць. Аднаго толькі не мог зразумець: як гэта пераследнікі так хутка вылічылі, дзе жыла Вірсавія? Але ж марудзіць нельга, мусіць, яны ўжо вымагаюць у цёткі звесткі пра ўцекачоў.

— Што тут робіцца? Завошта здзекуецца са старога чалавека? — з парога крыкнуў ён.

— А ты хто такі? — павярнуўшы да Яная толькі галаву, пагардліва запытаўся Фрыкс.

— Сваяк ейны. Тут, непадалёку живу.

— Сваяк, кажаш? Ну то хадзем у двор, — Фрыкс паказаў рукою на праём, побач з якім на адной зашчэпцы віселі-гайдаліся сарванья дзверы. — Цеснавата тут.

Ужо на падворку, пры дзённым святле добра разгледзеўшы Яная, Фрыкс запытаўся:

— Нешта мне тваё аблічча знаёмае. Дзе я мог цябе бачыць?

— Ведама ж дзе — у войску. Я ў Бар Кохбы са сваім атрадам служыў.

— А-а, тады зразумела. І на Егіпецкі легіён хадзіў?

- Хадзіў.
- Хвалю. Паважаю. А завуць як?
- Янай.

— Дык вось, Янай, бачу я, наш ты чалавек, тым болей заслужаны. Помач твая трэба. Прычым не мне асабіста. Сам Бар Кохба і рабі Акіба нас сюды прыслалі. Ёсць падставы лічыць, што ў тваім мястэчку хаваюцца два небяспечныя злачынцы...

— Якія злачынцы? У нас спакон веку нават ніводнага злодзея не было!

— Магчыма, злодзеяў і не было, а вось дзяржаўны злачынца ўжо ёсць! Свайго земляка Пінхаса помніш? Пры Акібу аціраўся... Ён падмануў варту, выкраў яшчэ аднаго злачынца, і разам яны ўцяклі. Акіба лічыць, што сюды.

— А хто ж другі злачынца? — зрабіўшы прастакаваты выгляд, пацікавіўся Янай.

— Ты яго таксама ведаеш. Архелай, ад'ютант Бар Кохбы.

— Няўжо? І што ён такога ўчыніў?

— Доўгая гісторыя. А калі коратка, дык майго камандзіра нізавошта забіў. Але не будзем пра гэта. Ты лепей скажы, ці не аб'яўляліся ў вашым мястэчку гэтыя Архелай і Пінхас?

Янай усё яшчэ не спускаў з твару ўдаванага здзіўлення:

— Не, не аб'яўляліся. Я іх увогуле апошнім разам бачыў толькі там, у Ерусаліме.

— І не хлусіш? — Фрыкс насцярожыўся, бо гэта быў відавочны падман.

— А нашто мне хлусіць?

— Дык ты, можа, і Вірсавію, дзеўку Архелая, не ведаеш?

— А скуль мне ведаць?

— І не жыла яна тут са сваім Архелаем апошнім часам?

Янай зразумеў, што фрыгійцу ўжо ўдалося нешта ў некага выведаць, таму трэба было тэрмінова мяняць тактыку.

— Ці мала хто тут жыве... — пачаў ён, але дагаварыць не паспеў: Фрыкс з усяе сілы ўвагнаў свой кулак-кувалду ў ягоны твар. Удар заспеў Яная знянацку, таму ён, адляцеўшы на два метры, гулка, усім цэлам гупнуў на зямлю.

Фрыкс не змог стрымаць лютасці, бо да яго конча дайшло, што і во гэты "былы ваяка", як і тая старая, будзе прыкідвацца

дурнем, тлуміць яму галаву, хоць, хутчэй за ўсё, ён акурат і хавае ўцекачоў.

— Дык кажаш, што нічога не ведаеш? — пагрозна рыкнуў Фрыкс і памкнуўся да ляжачага Яная, каб дадаць яму насаком, але, нібы выскачыўшы з-пад зямлі, дарогу яму пераградзіў Рам, адзін з двух ахоўнікаў Бар Кохбы, якіх Сімон выправіў з фрыгійцамі і наказаў ім: “Ні ў якім разе не дазваляйце Фрыксу ўжываць сілу супраць жыхароў! Калі што — потым скажаце мне”. Яшчэ зусім нядаўна Архелай быў камандзірам Рама, амаль аднагодкі, яны мелі сяброўскія стасункі, і Рам у душы радаваўся, што Архелаю ўдалося ўцячы, таму загад Бар Кохбы ён успрыняў з неахвотаю: выходзіць, яму даручана злавіць і падвесці да плахі свайго таварыша...

— Стаяць! Табе не дазволена распускаць рукі! — крыкнуў Рам, узяўшы фрыгійца за грудкі.

— Прэч з дарогі, смаркач! — рыкнуў на яго Фрыкс і, як пушынку, адштурхнуў убок.

Прынамсі, наблізіцца да Яная ён усё ж не паспеў: напярэймы кінуліся два фрыгійцы, павіслі на плячах. І не таму, што ім было шкада гэтага местачкоўца (пры іншых абставінах яны і самі “змясілі б яго на цеста”), проста паплечнікі Фрыкса, у адрозненне ад свайго камандзіра, якому лютасць засціла белы свет, бачылі, што каля падворка сабраўся досыць шматлікі натоўп, і ён павялічваўся з кожнаю хвілінаю — людзі подбежкам набліжаліся аднекуль з ускраіны, трымаючы ў руках хто касу, хто сякеру. Калі Фрыкс “заехаў у зубы” Яную, самаму паважанаму чалавеку ў мястэчку, натоўп памкнуўся яму на падмогу, але астатнім фрыгійцам пры дапамозе зброі ўдалося яго стрымаць. Другога націску фрыгійцы не вытрымалі б, бо нейкі маладзён (а гэта быў Нахум) кінуў кліч:

— Мужыкі, ці ж мы самі не ваявалі? Хіба ж у нас зброі нямашака? Бяжыце па хатах ды хапайце свае мячы! Няўжо ж мы не абаронім свайго таварыша?

І што зусім напалохала фрыгійцаў — бальшыня дзецюкоў кінулася ў блізкія і далёкія двары...

Нарэшце і Фрыкс дапярэ, якая небяспека ім пагражае: два дзясяткі ягоных ваяроў — нішто супраць безлічы гэтых галадранцаў, тым болей што яны ўжо маюць пэўныя баявыя навыкі.

— Супакойцеся! — прымірэнча крыкнуў Фрыкс. — Не трэба хапацца за зброю! Я тут па загадзе Бар Кохбы! Вы што, супраць улады пайсці намерыліся?

— Мы не ведаем, што табе загадаў Бар Кохба, але збіваць нашых людзей не дазволім! — гучна адказаў Нахум, якому Малка паспела ўжо прынесці меч з упрыгожанаю басмою рукаяткаю.

Натоўп абуральна загуў. Янай ужо стаў на ногі, абтрасаючы з вопраткі пыл, моўчкі патупаў да сваіх людзей.

— Мы прачулі, што ты пра Архелая ды нашага Пінхаса распытваеш. А яшчэ Вірсавію шукаеш, — здалёк працягваў перамовы Нахум. — Так ці не?

— Так.

— Дык я табе ад імя ўсіх скажу. Сапраўды, жылі тут Архелай і Вірсавія. Нам усё роўна, што вы з ім там, у Ерусаліме, не падзялілі, а для нас ён нічога благога не зробіў. Ён нават ваяваць зноў падаўся. Дык чаго вы тут яго шукаеце? Я асабіста болей яго не бачыў — магу Богам паклясціся. Дый іншыя таксама. І Пінхасава хата ўжо каторы год пустая стаіць. Можце самі ўпэўніцца. А супраць улады мы нічога не маем, мы за яе змагаліся. Так што, каб і хацелі вам памагчы, дык не здолеем. Так і скажы Бар Кохбу...

— Ну, што Архелая вы болей не бачылі, я магу яшчэ паверыць... Але ж ён — дзяржаўны злачынца, яго паўсюль расшуквалі, а вы далі яму прытулак. Як гэта разумець? — Фрыкс ужо зусім супакоіўся і паспрабаваў скіраваць размову ў мірнае рэчышча.

— А хіба ў Архелая на ілбе было напісана, што ён злачынца? Мы нічога не ведалі! — выставіў свой аргумент Нахум.

— Хай сабе і так. Аднак жа цяпер памагчы вы нам можаце. Я наконт Вірсавіі. Дзе яна? У каго хаваецца?

Натоўп зноў загаманіў, загуў, пакуль дзябёлая жанчына ззаду на ўсю моцу свайго голасу не агучыла агульнае пытанне:

— А нашто вам Вірсавія? Чым яна ўладзе нашкодзіла? Вы што, з жанчынамі ваяваць намерыліся? Ідзіце, вунь, з рымлянамі ваюйце, а то яны хутка дасюль дабяруцца...

Фрыксу не было чым запырэчыць. Не мог жа ён, насамрэч, сказаць, што збіраецца зрабіць Вірсавію закладніцай, і на такую

прынаду абавязкова “клуче” Архелай. Просты, шчыры мес-
тачковы люд — і гэта Фрыкс добра разумеў — успрыме ягоны
довад як подласць. І ён выклаў свой апошні козыр:

— А вы хоць ведаеце, што гэтая Вірсавія — хрысціянка?
І не проста хрысціянка, а дачка самога іхняга епіскапа!

Пасля гэтых слоў людзі прыціхлі. Усе ведалі, што ў Іудзеі
хрысціяне паўсюль трапілі ў няміласць, іх пераследуюць, а дзе-
нідзе і забіваюць... Дык жа не варта, мусіць, ісці супраць
дзяржаўнае палітыкі... І ўсё-ткі нехта з натоўпу падаў нясме-
лы голас:

— І што з таго, што Вірсавія — хрысціянка? Вунь і ты ж
таксама не іўдзея, а ўсё адно з намі ў адным кагале...

— І праўда!

— Слушна сказана! — пачулася з усіх бакоў, а затым і
ўвогуле загучалі катэгарычныя воклічы:

— Не выдадзім вам Вірсавію!

— Шуруйце адсюль, пакуль цэлыя!

Цяпер ужо Фрыкс зусім упэўніўся: давядзецца пакінуць
мястэчка ні з чым. Пагоня не ўдалася. І самае галоўнае, што
ён не зможа пераканаць Бар Кохбу і Акібу, каб жыхары гэтага
мястэчка былі як след пакараныя. Што Архелай і Пінхас хава-
юцца ці будуць хавацца недзе тут, у Фрыкса сумневу не было.
Але ж ніякіх доказаў у яго няма. Паставіць у правіну мес-
тачоўцам тое, што яны не выдалі хрысціянку? Але ж іх, хрысціян,
ёсць яшчэ ўдостатку па ўсёй Іудзеі...

— Па конях! — злосна-змрочана скамандаваў Фрыкс. —
Вяртаемся ў Ерусалім!

Акіла нагадвае пра сябе

Калі Фрыкс, вярнуўшыся ў Ерусалім, распавёў Бар Кохбу і
Акібу пра няўдалую пагоню, тыя хоць і выказалі прыкрасць,
але надта на гэтым не засяроджваліся. Іх ужо хвалявала іншая
абставіна, ад якой залежаў лёс не аднаго-двух чалавек, а
будучыня ўсяе Іудзеі.

Зусім нечакана, літаральна за лічаныя дні, становішча “на
фронце” карэнным чынам змянілася — рэзка пагоршылася. З

неймавернымі высілкамі і стратамі акупаваўшы Галілею, у Самарыі рымляне амаль не сутыкнуліся з супрацівам, прайшлі яе, як нож скрозь масла. І гэтаму меўся пэўны вытлумак.

Хоць самарыцяне, на першы погляд, і падтрымалі паўстанне, аднак не з-за “вялікай ідэі” аднаўлення Ізраільска-іўдзейскага царства, а з-за таго, што адчулі часовую слабінку Рыма і паспяшаліся ёю скарыстацца. У войска яны ішлі з вялікаю неахвотаю, а часцей за ўсё дык пад прымусам (гэтак жа, дарэчы, як і хрысціяне). Таму, калі ўзнікала патрэба па-сапраўднаму ваяваць, многія самарыцяне кідалі зброю, адмаўляліся абараняць свае гарады і мястэчкі, якія, часцей за ўсё, рымляне бралі без бою.

Бар Кохба разлічваў, што ў яго яшчэ шмат часу, каб спярша даць магчымасць насельнікам сабраць ураджай, зрабіць належныя запасы харчу, і толькі потым ён планаваў спакойна, без мітусні сабраць войска. А тут — на табе! — заваёўнікі ўжо ўступілі ў межы Іўдзеі.

Каб адразу ж накіраваць усё войска, якое мелася ў наяўнасці, на абарону паўночных гарадоў Іўдзеі, і думаць не было чаго. У адкрытых бітвах рымскім легіёнам яно супрацьстаяць не змога, і ў рэшце рэшт без абаронцаў застанецца сам Ерусалім.

Прынамсі, Бар Кохба пакуль што не прыйшоў да кончай высновы, ці варта абараняць Ерусалім увогуле. Святы горад, безумоўна, быў сэрцам Іўдзеі, сімвалам дзяржаўнасці і еднасці, але як крэпасць не меў ніякага стратэгічнага значэння. Разбураныя сцены ды дзе-нідзе ўзведзеныя абарончыя ўмацаванні наўрад ці стануць перашкодай для штурмавых атрадаў Севера...

Аднак жа і сядзець склаўшы рукі, чакаць, пакуль рымляне наблізяцца да Ерусаліма, не выпадала. Асобныя атрады Бар Кохба накіраваў у найбольш буйныя гарады на поўначы, дзе яны папоўнілі і ўмацавалі мясцовыя шэрагі абаронцаў¹...

Пакуль вайна ішла за межамі Іўдзеі, браты Эфраім і Манасія пачувалі сябе няблага. Служылі яны ў дапаможным атрадзе,

¹ Паводле талмудычных дадзеных, для заваявання Палесціны рымскай арміі давялося вытрымаць больш за 50 бітваў з паўстанцамі.

можна сказаць, пры абозе. Ніякай вайсковай муштры яны не ведалі, толькі і быў адзін абавязак — ездзіць па мястэчках ды збіраць-звозіць харчовую даніну, якою былі абкладзеныя ўладальнікі зямельных надзелаў. Спярга ўсё звозілася ў Ерусалім, дзе былі пабудаваныя агромністыя сховішчы. А пазней, калі вайна падступілася зусім блізка, атраду чамусьці было загадана большыню абозаў накіроўваць у Тур-Сімон і Бетар. Братам гэта дало падставу для роздуму. Выходзіла, што справы ў Бар Кохбы — дрэнь, і на абарону Ерусаліма ён разліку не робіць...

Набліжэнне рымскіх легіёнаў выклікала ў душах братоў не толькі прыхаваную радасць, але і трывогу: чаго добрага, з-за навіслай небяспекі Бар Кохба вось-вось захоча ўзмацніць сваё войска і дасць у рукі зброю нават ім, "абознікам". І тады гамон. Удалося ацалець пры іўдзейскім панаванні, затое давядзецца загінуць ад рук рымскіх легіянераў. Бо хто там у баі будзе разбірацца, свой ты ці чужы...

Эфраім і Манасія ўсур'ез намерыліся даць з Ерусаліма драпака і выправіцца ў родную Самарыю, ужо занятую рымлянамі. Аднак іхнія планы нечакана парушыліся.

Аднаго разу, калі браты без асаблівай патрэбы сноўдаліся па рынку, нехта зачупіў сваім плячом руку цыбатага Манасіі, у якой ён трымаў два лімоны, толькі што прыкупленыя ў аднавокага гандляра. Лімоны выслізнулі са жмені, Манасія гучна вылаяўся і, кінуўшы злосны позірк на цельпукаватага няўклюду, хуценька прысеў на кукішкі, каб падняць жоўта-зялёныя плады, але схапіў толькі адзін, а другі пакаціўся па зямлі. Да яго кінуўся той самы няўклюд і, своечасова выхапіўшы з-пад нечых ног, з вінаватаю ўсмешкаю працягнуў лімон Манасіі.

— Прабач, брат... — мовіў ён, пільна пазіраючы ў вочы самарыцяніна.

Твар няўклюды здаўся Манасіі вельмі знаёмым. Пакуль ён спрабаваў згадаць, дзе мог раней сутыкацца з гэтым чалавекам, той сам даў падказку:

— Што, не пазнаеш? Мы з табою разам на Галгофе працавалі...

— На якой Галгофе? — насцярожыўся Манасія, бо падумаў, ці не правакацыя гэта...

— На той самай. Тады намі Акіла кіраваў...

— Акіла?! — вырвалася з грудзей Манасіі, і ён нават спа-
лохаўся, што гэтае імя выгукнуў залішне зычна: крыў божа,
пачуў хто небудзь старонні.

— Так, Акіла, — сцішана паўтарыў няўклюдка. — І зараз я
тут па ягоным даручэнні...

У гэты момант да іх на сваіх кароценькіх ножках падкаціўся
круглячок Эфраім, які дагэтуль беспаспяхова збіваў цану ў
гандляра фінікамі.

— Ёсць праблемы? — голасна запытаўся Эфраім, смеціў-
шы на твары брата нейкую занепакоенасць.

— Ды ёсць... Толькі ты цішэй трохі, — сказаў Манасія і ўжо
амаль шэптам дадаў: — Гэты чалавек — ад Акілы...

— Во як! — Эфраіма, падобна, навіна не насцярожыла, а
ўзрадавала. — Даўно пара...

— Можна, адыдзем у больш зацішнае месца? — слушна
прапановаў пасланец Акілы. — Ці мала хто тут боўтаецца...

— І то праўда, — пагадзіўся Эфраім. — Пайшлі адсюль...

Яны моўчкі пратупалі з паўсотні крокаў. Эфраім, які шыба-
ваў паперадзе і, пэўна ж, ведаў, дзе можна знайсці зацішны
куток, завінуў у завулак-тупік, над якім навіслі і не прапускалі
сонечнае святло сляпыя, без аконных праёмаў, сцены.

— Вось тут можна пагаварыць без боязі, — спыніўшыся,
мовіў ён. — Дык ты ад Акілы, кажаш?

— Ад яго.

— А чым ты гэта можаш даказаць?

Незнаёмец усміхнуўся і выцягнуў з-пад вопраткі шэры мя-
шэчак, які, туга набіты, без сумневу, манетамі, крамяна зары-
пеў у ягонай руцэ.

— Пазнаеце?

Як тут было не пазнаць! Такі ж мяшэчак з вышытай збоку
літарай "А" Акіла кінуў ім пры апошняй сустрэчы, калі даваў
заданне атруціць акведук.

— Гэта нам даплата за выкананую працу? — запытаўся
Манасія.

— Здагадлівы. На, трымай, — і незнаёмец, як колісь Акіла,
нібы не чалавеку, а сабаку, кінуў у бок Манасіі мяшэчак. Той
спрытна злавіў яго на ляту, прыцмокнуў языком:

— Важкі... Гэта добра...

Эфраім, у адрозненне ад Манасіі, захаплення не выказаў. Ён, нашмат хітрэйшы і, можна сказаць, разумнейшы за прастакаватага брата, адразу ж даўмеў, што Акіла перадаў грошы не таму, што яму вельмі карцела аддаць абяцанае. Гэта ён мог зрабіць і апасля, пры асабістай сустрэчы, ці ўвогуле пакінуць іх з “кукішам”. Анягож: справа зробленая, дык навошта яны цяпер, тыя самарыцяне, абыдуцца, грошы ні ў кога не лішнія... Калі ж Акіла паспяшаўся ім заплаціць, дык, трэба меркаваць, зноў у нечым на іх разлічвае. Эфраіму гэта было неўспадоб, рызыкаваць і далей яму не хацелася, тым болей што атрыманай “капейчыны” ім удостатку хапіла б для прыстойнага жыцця, асабліва, калі яны стануць рымскімі грамадзянамі, як паабяцаў Акіла.

— Гэта ўсё? — з надзеяй і насцярогай запытаўся Эфраім.
— Акіла болей нічога не перадаў?

— Што ты маеш на ўвазе? Грошы? А хіба вам мала?

— Я не пра тое... Што ён перадаў на словах? Ці можам мы, нарэшце, пакінуць гэты абрыдлы горад? Мы збіраемся падацца насустрач рымскаму войску, бо тут заставацца небяспечна: у любы момант нас могуць паслаць на вайну. А там, чаго добрага, заб'юць — і нашто нам тады гэтыя грошы?

— Не пашлюць і не заб'юць. Я, пакуль шукаў, выведаў, што вы ў гаспадарчым атрадзе аціраецеся. Каму патрэбныя такія “ваякі”? Акіла ж насамрэч што-кольвеч перадаў вам на словах. А менавіта — свой наступны загад. Вам належыць паранейшаму заставацца ў іўдзейскім войску. Магчыма, ваша яшчэ спатрэбіцца...

— Што, зноў трэба некага труціць? — вочы ў Эфраіма зусім патухлі.

— Якраз і не. Ерусалім хутка будзе наш. Дык навошта рымлянам атручаныя акведукі?

— Калі ўжо пра Ерусалім размова зайшла, дык іўдзеі, хутчэй за ўсё, яго абараняць не будуць, — уставіў слоўца Манасія.

— Чаму ты так лічыш?

— Не я, а мы з братам. Апошнім часам нам часцей даводзіцца пастаўляць збожжа не сюды, а ў Бетар. З гэтага вынікае, што іўдзеі рыхтуюцца да асады менавіта там...

— Малайчына! Хвалю за назіральнасць! Зрэшты, пра гэта рымлянам ужо вядома...

Падахвочаны пахвалою, Манасія паспяшаўся выкласці дадатковую інфармацыю:

— А яшчэ, акрамя Бетара, шмат прадуктаў завозіцца ў Тур-Сімон. Верагодна, і там іудзеі збіраюцца ваяваць доўга...

— Вось гэта ўжо цікава! Абавязкова распавяду Акілу... Цяпер, мусіць, і самі зразумелі, для чаго вам належыць не пакідаць іудзейскае войска. Рымлянам патрэбныя звесткі накшталт тае, што я пачуў пра Тур-Сімон. Зразумелі? Акіла так і загадаў: заставацца ў стане ворага да апошніх дзён. Узнагароду ж ён паабяцаў такую, што вам і не снілася...

— А як жа мы будзем перадаваць тыя звесткі, калі палічым іх вартымі? — ужо змірыўшыся з сумнаю непазбежнасцю, прыбітым голасам запытаўся Эфраім.

— Да вас будуць раз-пораз наведвацца. Ці я, ці хто-небудзь іншы. Так што да сустрэчы, — сказаўшы гэта, незнаёмец павярнуўся і таропка пашыбаваў з завулка, пакінуўшы братоў у глыбокім роздуме.

Не злагада, а супрацьстаянне

Браты зрабілі правільную выснову, што іудзеі найперш збіраюцца абараняць Тур-Сімон і Бетар. Прынамсі, гэтае рашэнне прыняў толькі адзін чалавек — Бар Кохба. І пакуль што ён адзін ведаў пра гэта дакладна. Нічога нікому не патлумачыўшы, Сімон загадаў скіроўваць харчовыя плыні ў два гарады-крэпасці, мінуючы Ерусалім. Пра гэта не ведаў нават Акіба, бо не ўнікаў у вайсковыя і гаспадарчыя справы: пасля смерці Рашбі Сімон прыйшоў да галоўнага святара з "павіннай", яны паразумеліся, і Акіба цалкам даверыўся Бар Кохбу, разлічваючы, што той ніколі болей не прыме нейкага вызначальнага рашэння, не ўгадніўшы з ім.

Так яно напотым і было. Аж да тае пары, пакуль перад Бар Кохбам не паўстала вострая дылема: абараняць Святы горад ці здаць яго без вялікае бітвы і тым самым зберагчы асноўныя сілы войска? Пасля доўгіх разваг Сімон выбраў другі варыянт.

Можна было б адразу ж пайсці да Акібы і выкласці яму ўсе свае довады, аднак Бар Кохба марудзіў з гэтым, адкладаў на

пасля. Ён проста разумеў, што ніякімі довадамі, нават самымі відавочнымі, не здолее пераканаць святара — Акіба іх проста не ўспрыме. Задача без бою Святога горада для яго, безумоўна, рэч болей жажлівая, чым уласная смерць. Але ж і Бар Кохба не хацеў адступаць ад свайго, бо лічыў прынятае рашэнне адзіна правільным. Хай сабе яно не гарантуе перамогі над рымлянамі, але ж дае хоць нейкі шанец прадоўжыць з імі барацьбу...

Дык навошта ісці на раздрай загадзя? Раз'ятраны Акіба можа “наставіць у колы палак”, будзе ўсімі сіламі супрацівіцца яго-наму намеру. Гэтага, вядома ж, пазбегнуць немагчыма, але няхай вышальная размова адбудзецца як мага пазней, каб святар паспеў зрабіць найменей шкоды для ягоных планаў.

Вось чаму падрыхтоўка двух крэпасцяў (асабліва Бетара) да абароны вялася Бар Кохбам як бы ўпотаікі. Прычым туды завозіліся не толькі харчовыя запасы. І ўдзень, і ўначы муляры, мабілізаваныя з паўднёвых раёнаў Іудзеі, умацоўвалі і нарошчвалі крэпасныя сцены.

У рэшце рэшт, наспеў час, калі таіцца ад Акібы не было сэнсу. Бліжэй да ўзбярэжжа Міжземнага мора пасля працяглых асад рымляне ўжо захапілі Іопію, Лідду, Ямнію, Экрон. У цэнтральнай частцы — Антыпатрыду, Эфраім, Бет-Харон, Міхмас. Да Ерусаліма — рукой падаць...

Зрэшты, Акіба апярэдзіў Бар Кохбу — сам паклікаў для вышальнай размовы. Сімон прадчуваў, што яму давядзецца вытрымаць “бітву” не менш жорсткую, чым з рымскім легіёнам...

За апошні час Акіба прыкметна схуднеў. Ён і раней не вызначаўся мажным целаскладам, а тут увогуле зрабіўся як шкілет: здавалася, толькі скура абцягвае ягоныя косці, твар пажайцеў, абвастрыўся, ад чаго вочы нібы пабольшалі і позірк стаў пранізлівым, калючым, можа, нават і злым. Ніколі святара не гнялі гэтакія цяжкія думкі.

Як ні ўтойваў, як ні маскіраваў Бар Кохба свае высілкі па ўмацаванні Бетара, яны не маглі застацца па-за ўвагай Акібы: усё-ткі да яго прыходзіла шмат людзей, і яны дзяліліся сваімі назіраннямі. Таму галоўнае пытанне ён задаў адразу ж, можна сказаць, у лоб (апошнім часам сустрэчы Акібы і Бар Кохбы

хоць і пачасціліся, але былі кароткімі, нешматслоўнымі — гаварылі толькі пра самае важнае):

— Сімон, у мяне складаецца ўражанне, што ты не збіраешся абараняць Ерусалім. Гэта так?

Бар Кохба не здолеў вытрымаць пільны позірк Акібы, адвёў вочы ўбок.

— Так, рабі... — пасля працяглай паўзы стрымана і цвёрда адказаў Бар Кохба.

Хоць злыя языкі і намякалі Акібу, што падрыхтоўка Ерусаліма да абароны вядзецца цераз пень-калоду, але ён ўсё ж спадзяваўся, што вось зараз Бар Кохба абвергне гэтыя беспадстаўныя домьслы, запэўніць яго, што ўсё ідзе як след. Ажно не. Не абвергнуў, не запэўніў. І кроў хлынула ў галаву Акібы, у ягоных вачах памутнела. Як мага стрымліваючы свой гнеў, Акіба зноў запытаўся:

— Ты ўсведамляеш, што сказаў?

— Усведамляю...

— Ды гэта ж... гэта ж здрада!

Бар Кохба палічыў, што трэба адразу ж, адным махам выкласці ўсе свае довады, каб размова не перарасла ў перабранку.

— Гэта не здрада, рабі, а разумны разлік, — на дзіва спакойна пачаў Сімон. — Усё складаецца не на нашу карысць. З дня на дзень рымляне падступяцца да Ерусаліма. Ці дастаткова ў нас сіл, каб яго адстаяць? Не дастаткова. Я маю на ўвазе не людзей, зусім не. Я пра іншае... Дзе тыя крапасныя сцены, за якімі можна было б адседжвацца-адбівацца? Іх няма. Прыгадайма: нават Ціней Руф са сваімі спрактыкаванымі ваярамі не адважыўся бараніць гэтыя руіны! Дапусцім, у горадзе ці на подступах да яго мы навяжам Северу вялікую бітву. Аднак жа я ўпэўнены, што яна стане для нас апошняй. Мы страцім асноўныя сілы, нашая армія перастане існаваць! А што гэта значыць? Тое, што на ўсёй тэрыторыі, якая яшчэ не занятая рымлянамі, іўдзеі конча зняверацца, страцяць надзею ў перамогу. І што тады за сэнс ім змагацца? За што аддаваць жыцці? Супраціўленне рымлянам адразу сыдзе не нішто. Таму, я лічу, нам найперш трэба захаваць касцяк арміі. Для чаго? Насельнікі ўсяе Палесціны будуць ведаць, што паўстанне не задушана,

што барацьба працягваецца. Гэта натхніць іх, прымножыць сілы. Захопнікі нідзе не пачувацьмуцца спакойна. Няхай супраціў будзе толькі тлець, але ён конча не затухне! А прыйдзе час — і разгарыцца з новай сілай! Вось тады і спатрэбіцца захаваны намі касцяк. Вакол яго мы зноў збяром незлічонае войска. Я ўпэўнены: калі народы іншых правінцый убачаць, што, нягледзячы на велізарныя высілкі і страты, акупантам не ўдаецца пакарыць адзін маленькі народ, дык развеецца міф пра ўсемагутнасць Рыма. Усе прыгнечаныя і заняволеныя падымуць галовы, пачнецца новае, яшчэ магутнейшае паўстанне, і ахопіць яго не толькі Палесціну, а ўсю імперыю! Дык дзе мы можам захаваць асноўныя сілы арміі? Толькі ў добра ўмацаванай крэпасці. І лепшага месца, чым Бетар, нам не знайсці. Праўда, крэпасць не задужа вялікая, каб размясціць у ёй усё нашае войска, таму ягоную частку, значна меншую, я і планую пакінуць у Тур-Сімене — там таксама можна трымаць абарону цэлую вечнасць...

— Сімон, што ты нясеш, пра якую абарону кажаш? — схапіўся за галаву Акіба. — Ужо якія сцены былі ў Ерусаліме, калі іх штурмавалі Веспасіян ды Ціт, — не раўня тым, што ў Бетары, а ўсё адно не ўстаялі. Адумайся, Сімон!

— Якімі б ні былі сцены ў Бетары, але яны ёсць. А ў Ерусаліме зараз — няма. Ніякіх.

— Не сцены, зусім не сцены — галоўнае, што можа нас абараніць! Вера — вось наш абярэг! Калі нам наканавана загінуць, дык хай гэта адбудзецца тут, у Ерусаліме! Іудзеі, якія жывуць сёння і якія жыцьмуць праз вякі, будуць ведаць, што мы загінулі, баронячы Святы горад, а значыць, сваю веру. Калі ж мы рушым у Бетар ці Тур-Сімон, каб там адсядзецца (хоць адсядзецца ўсё адно не ўдасца), дык гэта будзе выглядаць так, быццам мы спрабавалі ўратаваць уласныя жыцці, а не нашыя святыні! Што значыць тваё ці маё жыццё ў параўнанні са святынямі, з верай, з Богам?!

— Нішто, — пагадзіўся Бар Кохба, але ад сваёй задумы не адступіўся. — Я гатовы ў любы момант аддаць уласнае жыццё за нашу веру. Вось толькі хачу, каб ахвяра мая мела хоць нейкі сэнс, каб яна пайшла на карысць веры і нашаму народу. Прабач, рабі, але ты зараз разважаеш не як іўдзейскі святар,

а як хрысціянскі: гэта яны, паклоннікі Хрыста, перакананыя, што ахвяравальная смерць у імя іхняе веры — найвялікшая асалода і гонар. І яны пакорліва, як ягняты, ідуць на пагібель. А я лічу, што за веру трэба не гінуць, а змагацца! Змагацца да тае пары, пакуль ёсць магчымасць. Збіраючыся абараняць Ерусалім, ты, рабі, загадзя і свядома асуджаеш сябе самога на непазбежную смерць і, як той хрысціянін, адчуваеш пры гэтым вялікую шчаснасць... Я ж не хачу аддаваць сваё жыццё задарма, і не таму, што надта за яго трымаюся. Пакуль у мяне ёсць хоць адзін шанец (а ў Бетары ён будзе!) пазмагацца за нашу веру, я скарыстаю яго напоўніцу. І ніхто — нават ты, рабі! — не здолее прымусяць мяне зрабіць інакш! — апошнія словы Бар Кохба проста выкрыкнуў.

— Я гэта ўжо зразумеў... — адрачона і спустошана мовіў Акіба. — Аб адным толькі цяпер шкадую і шкадавацьму да астачы дзён — аб тым, што прызначыў цябе Месіяй. Гэта мой самы вялікі грэх перад Богам... Непраўны...

Бар Кохба нічога на гэта не сказаў, хоць і хацелася. А Акіба працягваў:

— Ніякай падтрымкі з майго боку для цябе і тваёй задумы не будзе. Не ўхваліць яе і сінедрыён...

— А мне вашае падтрымкі і не трэба, — нечакана дзёрзка сказаў Бар Кохба. — Вы толькі не перашкаджайце. А будзеце цішком ці адкрыта працівіцца, дык...

Бар Кохба не закончыў фразу, але Акіба зразумеў яе сэнс. Гэта была выяўная пагроза. Святар, уціснуўшы галаву ў плечы, моўчкі павярнуўся да Сімона спінаю...

У Акібы не было вялікага жадання склікаць сінедрыён. Больш за тое: душа ягоная працівілася, бо, па сутнасці, павінна адбыцца не абмеркаванне здрадніцкага рашэння Бар Кохбы (галоўны святар здагадваўся, што большасць рабінаў палічыць яго менавіта здрадніцкім), а пройдзе суд над ім самім, Акібам...

Але ж зрабіць выгляд, быццам нічога не адбылося і пры гэтым мяркуецца здаць без бою Ерусалім, Акіба не мог. Не меў права. Па-першае, гэта азначала б, што Бар Кохба зрабіў гэта з ягонае згоды, па-другое, усё выглядала б так, быццам ён, Акіба, самахоць адхіліўся ад будзённасці, "хавае галаву ў пясок".

На той час святарскага люду ў Ерусаліме было як ніколі. Большасць рабінаў, падзяляючы трагічны лёс сваёй паствы, гінула пры асадзе гарадоў і мястэчак, а некаторыя, зноў жа разам са сваімі прыхаджанамі, ратуючыся, падаліся на поўдзень, у Святы горад, дзе спадзяваліся знайсці прытулак і абарону. Акіба загадаў, каб на сінедрыёне прысутнічалі і найбольш паважаныя рабіны з прышлых: калі ўжо “пасыпаць галаву попелам”, дык не тоечыся, прылюдна...

Акіба ледзь не слова ў слова пераказаў чальцам сінедрыёна змест сваёй апошняй размовы з Бар Кохбам. Галоўны святар меркаваў, што на ягоны адрас адразу ж насыплюцца папрокі і абвінавачанні, маўляў, гэта з тваёй ласкі Бар Кохба быў абвешчаны Месіяй, які насамрэч аказаўся пярэваратнем і прыстасаванцам. Аднак, на здзіўленне, нічога падобнага Акіба не пачуў. Усе зацята маўчалі, бо павага да галоўнага святара была бязмежнаю. І толькі рабі Іянатан бар Торта не ўпусціў моманту, каб нагадаць пра сваё “прароцтва” і ўпікнуць Акібу:

— Памятаеш, што я сказаў, калі ты вылучаў гэтага Бар Козібу? “Хутчэй трава прарасце скрозь твае мёртвыя сківіцы, чым прыйдзе сын Давыда”. Так і сталася...

Акіба змоўчаў.

Зрэшты, размова пра неабачлівасць Акібы на гэтым і скончылася. Чальцоў сінедрыёна найперш хвалявала пытанне, што рабіць далей.

Рабі Элеазар з Модзіна выказаўся першым і катэгарычна:

— Трэба пазбавіць Бар Кохбу ўлады. Якім чынам? Абвесцім яго махляром, чарговым ілжэ-Месіяй. Народ нам паверыць...

Ягоную прапанову адзінадушна адверглі як бязглуздную. Дый насамрэч: у гэтым выпадку ашуканцам выглядаць само святарства, а не Бар Кохба, бо менавіта яно прызнала Сімона нашчадкам Давыда, пасланцам ад Бога, Збавіцелем. І зараз прызнаць, што гэта не так? “Дык што ж вы за служкі Бога, — спытаюцца людзі, — калі размаўляеце з намі не ад Ягонага імя, а даводзіце нам што ўздумаецца?” Позна ўжо выкрываць і ганьбіць Бар Кохбу, вельмі далёка ўсё зайшло. Пры такіх абставінах хутчэй зганьбяць іх, рабінаў, чым Сімона...

У рэшце рэшт, пасля доўгіх спрэчак сінедрыён прыйшоў да высновы: калі ўплыў на Бар Кохбу канчаткова страчаны і ўжо

нічога немагчыма паправіць, варта з гэтым змірыцца. Вяўная варажнеча паміж святарствам і вайсковым камандаваннем яшчэ болей пагоршыць і так крытычнае становішча, прыспешыць трагічную развязку... Канчатковае рашэнне сінедрыёна выглядала так: ніякай падтрымкі Бар Кохбу не аказваць, аднак і ніякай шкоды яму не рабіць. Хай усё ідзе самацёкам, увесь спадзеў — толькі на Бога...

Трыумфу не атрымалася

Бар Кохбу ўжо не было сэнсу ўтойваць свой намер аб здачы Ерусаліма без бою. У войску гэта ўспрынялі па-рознаму. Найміты — ухвалялі. Для іх горад быў звычайным населеным пунктам, які для абароны зусім не здатны. А вось за крапаснымі сценамі можна і пазмагацца: ёсць хоць нейкі спадзеў пазбегнуць паразы і ў рэшце рэшт (што ўжо крывіць душою) выратаваць уласныя жыцці. Іудзеі ж, для якіх Ерусалім быў ледзь не галоўнаю святыняю, выказвалі незадаволенасць і нават абурэнне. Прынамсі, гэта ўвасаблялася толькі ў словах, да нейкіх дзеянняў справа дайсці не магла: пра тое, што Акіба і сінедрыён не падтрымалі Сімона, ніхто не ведаў, Бар Кохба па-ранейшаму быў для народа Месіяй, якому трэба безумоўна падпарадкоўвацца.

У Тур-Сімон выправіліся толькі тыя атрады, у якіх служылі выхадцы з прылеглых да крэпасці мясцін: сваю радзіму і бараніць будуць лепей.

“Эвакуацыя” ж у Бетар вялася паступова, спакваля, без мітусні і паспешнасці. Спярша на паўднёвы захад пацягнуліся павозкі з правіянтам, нешматлікая свойская жывёла, і толькі ўжо затым без аніякай пампезнасці з горада рушыла войска.

Перш чым пакінуць Ерусалім, Акіба завярнуў да Заходняй сцяны — адзінай, што засталася ад агромністай сцяны вакол Другога Храма, якую пабудаваў цар Ірад. Доўга і зацята стаяў ён перад каменнымі глыбамі, шчыльна падагнанымі адна пад адну, апантана маліўся. Акіба разумее, што яму ўжо ніколі не выпадзе шчасце стаяць каля гэтай сцяны, гладзіць рукамі шурпатыя камяні. Дый ці толькі яму? Ці здолеюць увогуле іудзеі

вярнуцца ў Ерусалім, каб, стоячы каля адзінай рэліквіі, што засталася ад храма, звярнуцца з малітвамі да свайго Бога?

Легат Гней быў незадаволены тым, што іудзеі сышлі з Ерусаліма без аніякага супраціву — гэтак жа, як колісь ягоны дзясяты легіён. Тады легат хоць і выконваў загад Цінея Руфа, але ў душы ўсё адно засталася гаркота, быццам у адступленні была і ягоная правіна. Да таго ж, сумным наступствам уцёкаў з горада (як ні круці, а раптоўнае адступленне можна назваць і так) стаў разгром Егіпецкага легіёна. Марк Юній быў ягоным даўнім сябрам. Некалі Гней пачынаў службыць цэнтурьёнам у кагорце, якую ачольваў Марк. Колькі паходаў, колькі бітваў яны зведалі разам!..

Прынамсі, імператар Адрыян ні ў чым Гнея не папракнуў, наадварот, падбадзёрыў і нават паабяцаў: калі Ерусалім зноў будзе адваяваны, Гней са сваім легіёнам першым уступіць у яго, прычым з трыумфам. Гнею хацелася менавіта адваяваць горад, а не ўзяць яго, як кажуць, голымі рукамі, бо ў такім разе рэванш атрымаецца не надта пераканаўчым.

У той вайне ніводзін рымскі легіён не змагаўся, не рваўся ў бой ці на штурм з такой самаахвярнасцю, як дзясяты: не толькі Гней, але і ўсе легіянеры імкнуліся вярнуць сабе гонар і годнасць. Таму не ўздзіў, што дзясяты легіён панёс найбольшыя страты, асабліва ў даліне Рымон, дзе загінуў кожны чацвёрты салдат і нават два трыбуны.

Пра тое, што іудзеі не збіраюцца абараняць Ерусалім, першым Гнею паведаміў Акіла. Прычым распавёў гэта з радасцю, маючы спадзеў, што і Гней ад такой навіны ўзрушыцца і падбадзёрыцца. Ажно не: Гней чамусьці насупіў бровы і кінуў на сінопскага грэка калючы позірк.

Чым далей армія Севера прасоўвалася ў глыбіню Іудзеі, тым часцей Акіла стаў наведваць дзясяты легіён, а на подступах да Ерусаліма ён разам са сваім атачэннем увогуле атабарыўся ў абозе легіёна. Тлумачылася ўсё проста: Акіла ведаў, што імператар даверыў Гнею першым увайсці ў Ерусалім. Фанабэрыя нашэптвала галоўнаму забудоўшчыку, што ён павінен быць калі не першым, дык хоць бы другім. І каб не празываць часіну трыумфу, трэба было ацірацца побач з Гнеем.

Легат неўзлюбіў Акілу, які апошнім часам назаляў яму сваёю прысутнасцю, мільгаў перад вачыма. Пыхлівасць і бесцырымоннасць галоўнага забудоўшчыка і раней былі Гнею неўспадоб, а цяпер дык і ўвогуле абрыдлі. А яшчэ абурала, што Акіла з ранку да вечара туляецца ў лагеры легіёна ў яркай баграніцы, якую па сваім статусе не меў права насіць. А ён жа не толькі носіць, дык яшчэ імкнецца выставіць на паказ, каб усе бачылі і ведалі: ён тут самая важная, самая ўплывовая фігура. І гэта сапраўды выглядала так, тым болей што Гней, які акурат і меў права апрацаваць баграніцу, ніколі гэтага не рабіў...

Неяк легат не стрымаўся і ў прысутнасці трыбунаў усё-ткі выказаў Акілу сваё абурэнне:

— Чаго ты мітусішся перад усімі, прыбраўшыся, як певень ці цецярук на такавішчы? Ты ж не консул і не прапрэтар, каб у такой адзежы красавацца. І да трыумфу яшчэ далёка...

Ад такое нечаканкі Акіба ажно разявіў рот, не здолеўшы хоць што-небудзь мовіць у адказ, але крыўду на легата глыбока ў душы затаіў. З часам яна перарасла ў нянавісць. Хіба ж не нахабства: сам імператар ніколі не зважаў на ягоную неадпаведную вопратку (што ўжо казаць пра Цінея Руфа!), а тут нейкі шараговы легат асмельваецца яго папракнуць...

Хоць Акіла па-ранейшаму не скідваў з плячэй баграніцу, аднак жа з таго дня стаў пазбягаць Гнея, імкнучыся не трапіць яму на вочы.

Дзясяты легіён увайшоў у Ерусалім паходнаю калонаю. Нават колішняе адступленне выглядала больш велічна і ўрачыста. Гней так і не наважыўся надаць дзейству абрысы трыумфу. Дый чым было аздобіць, як зазвычай, тое трыумфальнае шэсце? Ні багатых трафееў, ні палонных абаронцаў горада, якія б рухаліся паперадзе легіёна, папросту не было.

Горад выглядаў настолькі пустэльна, што, здавалася, яго пакінулі нават бадзяжныя сабакі. Інакш не магло і быць. Хрысціян усіх перабілі. А іўдзеі ведалі, што на захопленых тэрыторыях рымляне вынішчаюць усё жывое, таму ўцякалі хто куды мог.

Вялікае перасяленне

Пінхас, Архелай і Вірсавія заставаліся ў пячоры яшчэ два тыдні — аж да тае пары, пакуль Янай не прынёс ім адначасна сумную і радасную вестку: іудзейскае войска пакінула Ерусалім. Сумна было таму, што страчана сталіца дзяржавы, на даляглядзе агульная параза паўстання. А гэта значыць, зноў прыйдуць рымляне і іхнія паслугачы, забяруць у насельнікаў надзелы, будуць здэкавацца і забіваць...

А радавацца можна было з-за таго, што і Фрыксу, і Акібу ўжо не да ўцекачоў. Дагэтуль Янай асцерагаўся, што фрыгіец не супакоіцца, будзе рабіць наскокі на мястэчка ці ладзіць засады, каб усё-ткі вылавіць асабістых ворагаў, таму паказвацца на людзях уцекачам было рызыкаўна. Цяпер жа ім нішто не пагражае. Завітаць у мястэчка ўжо не толькі можна, але і трэба — для гэтага ёсць важлівая прычына.

Ад Ерусаліма да Мёртвага мора адлегласць невялікая, а галоўнае — на шляху нямашака ніводнага буйнога горада-крэпасці, хіба што Традыён, таму рымляне могуць з'явіцца ў мястэчку з дня на дзень. Ім, вядома, давядзецца павалаводзіцца з Эн-Гадзі, але акупанты, перш чым узяць у аблогу горад, спустошаць усе ягоныя ваколіцы. Так што трэба ратавацца. А дзе ратавацца простаму люду?

Толькі ў пячорах, як і спрадвек.

У іх, безумоўна, шукацьмуць прытулак насельнікі ўсіх прылеглых да ўзбярэжжа мястэчкаў, аднак пячор гэтулькі шмат, што месца хопіць усім. Іншая справа, што пячора пячоры не раўня: у адной ёсць усе выгоды, нават басейн, і дабрацца да яе можна сваім ходам (напрыклад, тая, якую занялі ўцекачы), а ў другой толькі голая сцены, і спускацца да яе з вяршыні скалы трэба на вяроўцы і не менш як сотню метраў...

Таму Янай прапанаваў:

— Ты, Пінхас, заставайся тут. Калі хто паткнецца ў гэтую пячору, дык засведчыш, што месца ўжо занятае. А я з маладзёнамі пашыбую ў мястэчка: і перабрацца сюды з усім скарбам падсобяць, і для сябе там выберуць самае неабходнае.

Пінхас не запырэчыў. Дый чаго яму было ўпірацца? Ніякіх

пажыткаў у яго нямашака, хоць і стаіць яшчэ хата, дык не цягнуць жа сюды тыя сцены...

Калі Архелай і Вірсавія аб'явіліся ў мястэчку, на іх ужо ніхто не звярнуў асаблівай увагі: людзей хвалявалі ўласныя турботы. Каля кожнай сядзібы назіралася мітусня. І старыя, і малыя, не кажучы ўжо пра дарослых, выносілі са сваіх хацін розныя рэчы, пакавалі іх у вялікія клункі, абкідвалі вяроўкамі. Дзе-нідзе, каля найбольш багатых падворкаў, стаялі павозкі, на якія ўскідваўся гаспадарчы рыштунак.

Уцекачоў з непрыхаванаю радасцю прывеціў толькі Нахум. Пажыткаў у яго было няшмат, ды і ў Малкі клункі атрымаліся не надта пульхнымі, так што Нахум, ужо не маючы асабістага клопату, дапамагаў суседзям. Здалёк згледзеўшы знаёмыя постаці, ён кінуўся ім насустрач, пачаргова абняў, прыгаворваючы:

— Як добра, што мы зноў разам. Як добра!

Усёю гурмою яны накіраваліся да Янаевага двара, дзе ўжо шчыравала Эйлат, а з ёю ўпоравень — і дзедзі. Яшчэ з раніцы, перш чым пайсці да пячор, Янай запрог у павозкі коней (акурат тых, на якіх прыехалі сюды Архелай і Пінхас) і паставіў іх каля двара, каб жонка да яго вяртання паспела тое-сёе загрузіць.

Згледзеўшы, колькі рознага рыштунку Эйлат ужо ўсцягнула на павозку, Янай ажно схапіўся за галаву:

— Ты з глузду з'ехала? Навошта там, у пячоры, увесь гэты хлам?

— Па-твойму, гэта хлам? — злосна зыркнула на Яная жонка.

— Гадамі нажывалі дабро, а цяпер, выходзіць, яго трэба пакінуць на разрабаванне супастатам? Прыйдуць рымляне, дык ніводнага гаршчэчка цэлым не пакінуць. Дзе ты ўсё гэта возьмеш, калі вернешся? Дый у пячоры нічога лішнім не будзе.

Янай толькі махнуў рукою:

— Ат, рабі што хочаш!

Хоць і без асаблівай ахвоты, ён усё ж узяўся пераносіць да павозак рэчы, загадзя выстаўленыя Эйлат з хаты за парог. Архелай, Нахум і Вірсавія таксама "ўпрэглися" ў гэтую работу. Чаго толькі ні было ў падрыхтаванай да "эвакуацыі" кучы: жалезныя патэльні, нажы, сярпы, шклянныя і керамічныя чашы, бутэлькі, збаны, падсвечнікі, вазы, шка-

тулкі, дзіцячыя абутак і адзежа, маткі шарсцяных і льяных нітак, кашы, сумкі...

— А гэта там нашто?! — усклікнуў Янай, калі жонка загадала валачы да павозкі агромністы збан-піфус.

— Як нашто? А ў чым мы ваду будзем захоўваць?

— Будзе ў чым! Там басейн для гэтага ёсць!

Аднак жа Эйлат настаяла на сваім.

Не меншым быў і харчовы запас: мяса, зерне, арэхі, гранаты, фінікі, масліны — усё, чым сям'я збіралася карміцца да наступнага ўраджаю.

У павозкі не магла ўмясціцца і траціна “добра”. Аднак Эйлат гэта не збянтэжыла:

— Нічога, можна зрабіць некалькі ходак...

— А ты хоць ведаеш, што коньмі да пячор не пад'ехаць? — усё яшчэ спрабаваў абразуміць жонку Янай. — Усё гэта давядзецца валачы на сваіх гарбах! А колькі будзем валэндацца, спускаючы тваё “багацце” ў пячору!

— І павалэндаешся! Часу яшчэ ўдосталь — цябе ніхто ў каршэнь не гоніць. Людзі, вунь, усё да апошняй ніткі з хат выграбаюць, з сабою бяруць. А мы што, зломкі?

Зломкі — не зломкі, але каб “пераправіць” увесь рыштунак у пячору, спатрэбілася тры дні. І гэта пры тым, што ў Янаевай сям'і былі памагатыя — Архелай, Нахум, Вірсавія, а затым і Пінхас. Яны яшчэ дапамагалі і іншым местачкоўцам, асабліва тым, у каго не было ні коней, ні павозак.

У гэтыя дні вяршыні скал кішэлі людзьмі. Сотнямі, тысячамі людзей з усяе ваколiцы...

Тым, каму пашэнціла заняць пячоры бліжэй да вяршынь, ужо абжываліся ў іх, ладзілі новы побыт.

Аднак большасць пячор месцілася ў глыбіні, у стромкіх скалах, над самаю безданню. Дзясяткі вярочных лесвіц і проста вярочак звiсалi з вяршынь, па іх спускаліся рэчы і людзі.

Дзяцей, якія не маглі самі трымацца за вярочкі, абмотвалі імі і асцярожна, нетаропка спускалі, нібы навязаныя снапы, больш чым на сотню метраў, дзе іх падхоплівалі дарослыя, якія ўжо паспелі перабрацца ў новае жытло. Дзеці (ды і жанкі), бачачы перад сабою бездань, вiшчэлі, галасілі.

Бывала, што вяроўка абрывалася, і тады чалавек з жудасным крыкам ляцеў у прадонне...

У пачоры, дзе хаваліся Архелай і Вірсавія і якую пільна ахоўваў Пінхас, знайшла прытулак не толькі Янаева сям'я. Месца ў ёй хапіла, каб сюды перасялілася яшчэ з паўсотні местачкоўцаў, тым лікам і Нахум з Малкай, жывот у якой вырас на вачах. Састарэлая маці Малкі, а таксама бабуля Хава наадрэз адмовіліся пакідаць мястэчка.

— Сіл у мяне нямашака, каб поўзаць па тым каменні, — сказала Хава. — Калі і заб'юць, дык няхай... Затое ля сваёй хаты сканаю...

Яшчэ напярэдадні, калі “вялікае перасяленне” толькі-толькі пачыналася, Архелай звярнуўся да Яная з самым важным, як ён лічыў, пытаннем:

— Няўжо мы, як пацукі ў норах, будзем адсежвацца ў тых пяхорах да самае смерці? Я яшчэ разумею, калі там будуць хавацца жанкі ды дзеці. А мы, здаровыя мужыкі... У нас жа ва ўсіх ёсць зброя! Мы яшчэ можам пазмагацца з рымлянамі. Ты ж камандзір цэлага атрада, мужыкі за табою пойдучь!

— І многа мы назмагаемся? — пасля нядоўгага роздуму ў сваю чаргу запытаўся Янай. — Ты што, прапануеш з кучкай людзей у адкрытым баі супрацьстаяць рымскім легіёнам? А наконт жанок і дзяцей... Хіба ж яны здолеюць выжыць без нас, мужыкоў, у тых сутарэннях?

— І ўсё-ткі неяк не па-ваярску гэта выглядае...

— Не хвалюся, паваяваць мы яшчэ паспеем. Толькі не бязглузда, а з розумам. Для гэтага і возьмем з сабою зброю. З нашае пяхоры можна выбірацца без вярвак. Вось мы і рабіць мем вылазкі... Толькі не адразу, а тады, калі рымляне страцяць пільнасць. Будзем нападаць ноччу. На абозы, на малалікія атрады...

З гэтае прычыны Янай і прапанаваў засяліцца ў пяхору чальцам свайго былога атрада, тым болей што яны большасцю не былі абцяжараныя сем'ямі. Архелая такая перспектыва супакоіла і нават узрадавала.

У аблозе

Неўзабаве рымскае войска акупавала ўсю Іудзею. Яно і Бетар паспрабавала ўзяць з ходу, адным наскокам. Горад месціўся на горным хрыбце, што ўзвышаўся над далінаю Сорэк, і падступіцца да яго можна было толькі з боку гэтай даліны. Аднак сцены крэпасці былі настолькі высачэзнымі, а абаронцаў гэтулькі шмат, што пры першым штурме легіёны, страціўшы наймаверную колькасць ваяроў, змусіліся адкаціцца назад.

Была яшчэ спроба разбурыць крапасныя сцены так званым “бараном”, аднак і яна не прынесла плёну. “Баран” — агромністая бэлька, падобная на карабельную мачту. На адным канцы яе замацаваны жалезны наканечнік накіраваны барановай галавы. Пасярэдзіне бэлька на тоўстых канатах падвешваецца да папярочнага бярвеня, замацаванага на моцных слупах. Кагалам легіянеры адцягвалі “барана” назад, а затым адпускатлі яго. Жалезны наканечнік ускалыхваў сцяну, але яна ўсё адно не паддавалася. Да таго ж, абаронцы крэпасці засыпалі легіянераў стрэламі і каменнем, ад якіх не заўжды ўратаўваў своеасаблівы дах над “бараном”, сплечены з галінак вярбы і зверху абцягнуты скурамі.

Для захопу крэпасці можна было скарыстаць і іншы спосаб, правяраны рымлянамі падчас папярэдніх войнаў, хоць ён вымагаў шмат часу і сілаў. Вакол крэпасці высакаліся лясы, збіралася безліч каменя, і ўзводзіўся вал насупраць крапасной сцяны — роўны ці нават большы. З гэтага вала зручна было і абстрэльваць, і штурмаваць крэпасць. Аднак Север палічыў, што не варта рабіць столькі намаганняў. У данясенні, адасланым у Рым, ён давёў імператару, што паўстанне практычна задушана, а Бетар і Тур-Сімон, у якіх хаваюцца рэшткі іудзейскага войска, штурмаваць не варта, каб пазбегнуць залішніх страт. Дастаткова ўзяць крэпасці ў аблогу, і з часам іхнія абаронцы ці сканаюць з голаду, ці здадуцца ў палон. Адрыян са сваім палкаводцам пагадзіўся.

У аблогу былі ўжытыя і пячоры на ўзбярэжжы Мёртвага мора. Зрэшты, каб заблакаваць усе хады-выхады, рымлянам не спат-

рэбілася трымаць тут шмат войска. На вяршынях скал Фракійскі легіён выставіў толькі нешматлікія пасты.

Насельнікі пячор не маглі выбрацца з іх без старонняй дапамогі: некаму ж трэба было замацаваць вярхоўкі на вяршынях і скінуць іх уніз. Пасты акурат і прызначаліся для таго, каб не пусціць сюды памагатых з навакольных паселішчаў, якіх яшчэ не паспелі вынішчыць.

Аднак рымляне не ведалі, што з некаторых пячор, накшталь той, дзе знайшлі прытулак Янай і ягоныя папличнікі, можна падняцца на вяршыню сваім ходам, без нечае помачы...

Ужо каторы тыдзень насельнікі “янаеўскае” пячоры не выбіраліся на “паверхню”, і на тое была важкая прычына. І ўдзень, і ўначы яны чулі наверху галасы, рогат, песні: падобна, што адзін з пастоў месціўся акурат насупраць сцежкі, якая спускалася да пячоры. Дзіўна, што рымляне сцежкі, прыкрытае кустом, не агледзелі, а інакш, магчыма, паспрабавалі б па ёй спусціцца. А можа, і агледзелі, ды не захацелі рызыкаваць: унізе такая строма, што чорт галаву зломіць.

Здаровым дзецюкам ужо абрыдла без аніякіх дзеянняў сноўдацца ў пячорнай паўцемрадзі, яны занялі і ўсё часцей сталі падбухторваць свайго камандзіра на вылазку. У рэшце рэшт, Янай даў згоду. Аднак палічыў, што найперш варта зрабіць выведку, паслаць наверх кагосьці аднаго, каб ён цішком паназіраў за легіянерамі, прыкінуў, колькі іх і чым узброеныя, дзе стаяць іхнія намёты. Пайсці ў разведку вызваўся Нахум. Прынамсі, хто як не ён, малады, шустры, лёгкі, мог бы лепей справіцца з заданнем?

Нахум выбраўся з пячоры яшчэ ў прыцемках, з самае раніцы, калі галасоў наверху зусім не было чутно: легіянеры адпачывалі. Як горны козлік, ён асцярожна ступаў на каменне і дабраўся да вяршыні без аніводнага гуку-шораху. Злёгка высунуўшы галаву з-за куста, стаў назіраць...

У пячору Нахум вярнуўся толькі апоўдні, выбраўшы момант, калі легіянеры заселі палуднаваць і на тое, што робіцца ўнізе, не звяжалі. Дзецюкі адразу ж стоўпіліся вакол разведчыка, і Нахум распавёў ім пра ўсё, што ўбачыў:

— Па маіх падліках, іх там больш за паўсотні — акурат цэлая цэнтура. Жывуць у пяці намётах. Пастаўленыя яны

паўкругам — уваходамі да абрыву і прыкладна ў сарака кроках ад яго. Перад намётамі — вялікае вогнішча. Распальваецца яно толькі ноччу — мусіць, берагуць дровы. Касцёр я яшчэ заспеў. На той час каля яго сядзелі чатыры чалавекі. Гэта варта, якая ахоўвае лагер. А ёсць яшчэ і патрулі, што шапацыруюць уздоўж абрыву. Іх, падобна, чатыры, у кожным па два чалавекі. Ходзяць туды-сюды як сягае вока і мяняюцца прыкладна праз кожныя чатыры гадзіны. Выходзіць, што нават ноччу, калі ўзяць агулам, не спіць больш як дзесяць чалавек...

— Нямала... — выказаўся нехта задумліва-сумна.

— Дык нас жа ўтрая болей, — запярэчыў яму хтосьці другі.

— І што з таго? Мы ж не можам выскачыць са сцежкі на вяршыню ўсе адразу, давядзецца па адным выбірацца. Хопіць і дваіх легіянераў, каб перагарадзіць нам шлях...

— Годзе! — перабіў спрачальнікаў Янай. — Мала — не мала... Мы ў любым выпадку будзем рабіць вылазку — гэта ўжо вырашана. Іншая справа — калі, якою парою. Атрымліваецца, што зручней рабіць напад ноччу: усё-ткі дзесяць рымлян — не шэсцьдзiesiąт... Але ж і нам у цемры ды яшчэ цішком выбірацца наверх будзе няпроста...

— Як-небудзь выберамся, — запэўніў Нахум, крыху незадаволены тым, што яго не выслухалі да канца. — Нам трэба без лішняга гвалту справіцца толькі з чатырма вартавымі, што бавяць час ля вогнішча, каб потым за дзве-тры хвіліны перарэзаць усіх, хто знаходзіцца ў намётах. А патрульныя, якія ходзяць уздоўж стромы, прыбягуць у лагер не хутка, калі ўсё будзе скончана. Дык няўжо мы ім рады не дадзім? І не ноччу, мусіць, трэба падавацца наверх, а як я, пад раніцу, калі нават вартавых будзе хіліць на сон...

Прапанову Нахума ўсе палічылі мудрай, і вылазку было вырашана зрабіць ужо напрыканцы наступнае начы.

Жанкі (а іх у пячоры было з дзясяткаў ды яшчэ ўдвая болей дзяцей) з трывогаю ўспрынялі мужыцкі намер: як жа ім потым тут выжываць, калі спроба атрымаецца няўдалай і ўсіх мужыкоў пераб'юць? Асабліва бедавала Малка. З-за свайго распухлага, як гарбуз, жывата яна ўжо не бачыла ўласных ног і, па ўсіх разліках, неўзабаве павінна была нарадзіць. Ці ж гэта

добра, калі дзіця, яшчэ не з'явіўшыся на свет, можа застацца без бацькі?

Дужа маркоцілася і Вірсавія. Тут, у пячоры, амаль усе былі для яе чужымі людзьмі, і толькі з Архелаем яна магла напоўніцу адвесці душу. А як жа жыць далей, калі Архелая не будзе?

Для жанчын і дзяцей быў адведзены самы дальні закуток пячоры, яго нават адгарадзілі навешанымі на вярхоўку пасціланкамі, каб яны не пачувалі сябе ніякавата, без сораму спраўлялі свае патрэбы. Мужчыны ў той закуток ніколі не заходзілі, а дзеці ці жанкі, калі ім хацелася пазносіцца са сваімі бацькамі ці абраннікамі, рабілі гэта на агульнай тэрыторыі, ва ўсіх навідавоку. Натуральна, што нейкіх задужа пачуцёвых сцэн, а тым болей любошчаў ніхто сабе дазволіць не мог. Вось і Архелай з Вірсавіяй заўжды размаўлялі паміж сабою на паўголасу, а то і шэптам, толькі зрэдку і крадком дазваляючы сабе жарсныя пацалункі. Дык ці магла Вірсавія напоўніцу, не стрымліваючы эмоцый, выказаць Архелаю свой боль і сваю трывогу напярэдадні начное вылазкі? Не магла. І ніхто не мог. Таму астача дня і вечар прайшлі без галашэння і слёз, і толькі твары ў жанок былі больш панурымі, чым зазвычай.

У тую ноч у пячоры ніхто не змог заснуць, хіба што дзеці, і калі наспеў належны час, Янаю нікога не давялося будзіць. Адзін за адным дзецюкі вынырвалі з чорнае пашчы пячоры і, абмацваючы нагамі камяні, перш чым ступіць на іх, моўчкі, нават прытаіўшы дыханне, рухаліся па сцежцы-серпанціне. Кожны трымаў у руцэ толькі меч-гладыус. Дзідаў вырашылі з сабою не браць, бо яны заміналі б падымацца наверх. Затое першыя чатыры чалавекі мелі за плячыма лукі...

Аднак ціха дабрацца да вяршыні атраду не ўдалося. З-пад нечых ног выслізнуў камень і паляцеў уніз, чапляючы іншыя. Праз некалькі імгненняў у бездань абрушылася сапраўдная каменная лавіна, якая нарабіла грукату і ляскату. Без аніякае каманды янаеўцы дружна ўціснулі свае целы ці ў бакавіну скалы, ці проста пападалі на зямлю — хто дзе стаяў — і застылі ў нерухомасці.

— Што там робіцца? — пачуўся на версе ўстрывожаны голас.

— Олус, схадзі зірні!

— Ды чаго туды хадзіць? — буркнуў нехта незадаволена.

— Няйначай, кажан пралацеў ці мыш прабегла, камень зачачпіўшы. Хіба мала тут абвалаў бывае?

— А я табе кажу — схадзі! — рыкнуў голас на Олуса. — Зусім ужо зацеляпеніўся — касцямі паварушыць лянота!

Олус мармытнуў яшчэ нешта незразумелае, але ўсё ж падаўся да абрыву — было чутно, як ад ягонай хады зарыпеў-зашаргацеў друз. Наблізіўшыся да краю, легіянер зірнуў у густую чэрань прадоння. Але што ён мог згледзець, калі вочы яшчэ не адвыклі ад агню?

— А што я казаў? Няма тут нікога! — гучна, каб пачуў ягоны камандзёр, сказаў Олус. — Дарэмна сюды прыпёрся!

— Ногі не адваліліся, калі лішні раз устаў! — пачуў ён у адказ.

Затым да вушэй янаеўцаў данеслася цурчэнне, а хто-ніхто адчуў на сабе пырскі вады: Олус, каб ягоны “паход” не стаўся зусім “дарэмным”, пачаў спраўляць малую патрэбу проста ў бездань. Напрыканцы яшчэ раз палыпаў вачыма пад нагамі і, павярнуўшыся, патупаў да вогнішча.

Колькі хвілінаў янаеўцы па-ранейшаму не варушыліся, а затым зноў рушылі да вяршыні. Цяпер ужо кожны ступаў з яшчэ большаю асцярогаю...

Лучнікі, выбраўшыся наверх і моўчкі размеркаваўшы, каму ў каго страляць, пачакалі, пакуль да іх далучыцца некалькі ваяроў: на той выпадак, калі пацэліць ва ўсіх вартавых не ўдасца і хто-небудзь з ацалелых паспрабуе падняць вэрхал. Тады гурмою належыць кінуцца наперад, каб дабіць іх і як мага хутчэй выканаць тое, што задумана.

Так яно, прынамсі, і сталася: толькі дзве стралы патрапілі дакладна ў цэлі. Адзін з легіянераў схапіўся за горла, праткнутае наскрозь, нібы спрабуючы выцягнуць з яго стралу, захрыпеў, з роты хлынула кроў. Другому страла папала ў грудзі, чамусьці не прыкрытыя кальчугай ці панцырам. Дагэтуль ён сядзеў, але яшчэ здолеў устаць, павярнуцца, кінуць няўцямны позірк у цемру і толькі затым усім целам, як падсечанае дрэва, гулка гупнуў у вогнішча, над якімі адразу ж святочным феерверкам паляцелі ў шэрае неба дзясяткі знічак. Яшчэ адна страла прашыла плячо трэцяга легіянера, і ён ці то ад болю, ці каб разбудзіць сваіх таварышаў, зароў, як бугай, на ўсё наваколле.

Галёкаць пачаў і чацвёрты рымлянін, падобна, той самы Олус, якога страла ўвогуле не зачепіла.

Нападнікам ужо не было патрэбы таіцца. Тыя, што паспелі апынуцца на вяршыні, з ваяўнічымі крыкамі кінуліся ў бок намётаў. Архелай, як самы спрытны, бег наперадзе. Олусу, які нават не спрабаваў абараняцца, а толькі ад страху прыкрываў твар далонямі, ён на хаду секануў мячом па шыі, а затым, зрабіўшы два скачкі, агрэў па спіне яшчэ аднаго легіянера, які на карачках выбіраўся з намёта. У наступнае імгненне, перакінуўшы гладыус з правае рукі ў левую, Архелай схапіўся за кол, на якім мацавалася палатка, і з усяе сілы пацягнуў яго на сябе. Пярэдні край намёта зморшчыўся, пасунуўся ўніз, перакрываючы выхад для ўсіх астатніх, што знаходзіліся ўсярэдзіне.

А далей пачалося тое, што іўдзейскае войска некалі сатварыла з Егіпецкім легіёнам, заспеўшы яго зняцку: янаеўцы павыбівалі калы з-пад намётаў і сталі тыкаць мячамі ў тыя месцы, дзе што-небудзь варушылася...

Пачуўшы крыкі, да лагера з абодвух бакоў памкнуліся патрульныя легіянеры, але на іх накідваліся ўсёю хеўраю, не даўшы магчымасці адмахнуцца мячом хоць бы адзін раз... Зрэшты, дваім патрульным усё-ткі ўдалося пазбегнуць смерці. Здалёк згледзеўшы, што ў лагеры ідзе сапраўдная бойня, яны далі такога драпака, што даганяць іх не было ніякага сэнсу.

— Шкада, што яны паўцякалі, — аддыхваючыся, скрушна сказаў Янай. — Прывядуць сюды легіянераў з бліжняга лагера. У нас ёсць не болей чым паўгадзіны, каб перанесці ў пячору ўсю здабычу. Марудзіць нельга...

— Мы толькі адзін аднаму замінацьцем, — падаў голас Нахум. — Давайце ўсё, што трэба, знясём да абрыву, а потым, выстраіўшыся ў ланцуг на сцежцы, перадавацьцем уніз.

— Малайчына! Добра прыдумаў! — пахваліў яго Янай. — Ну дык за справу...

Людзей для жывога ланцуга не хапіла, каб ён выцягнуўся да самае пячоры, таму спярша янаеўцам давялося соўгацца ўверх-уніз па некалькі крокаў, каб перадаць рэчы з рук у рукі. Скецеўшы гэта, на помач прыйшлі жанкі. Яны занялі ніжнюю частку сцежкі, і прамежкі паміж людзьмі значна скараціліся.

Пачынала віднець. Насельнікі суседніх пячор, безумоўна,

чулі, што наверху адбываецца нешта нязвычайнае. А калі ўбачылі жывы ланцуг, па якім спускалася здабыча, зразумелі: янаеўцы разграмілі рымскі лагер. Што тут усчалася! Сотні галоў высунулася з пячор, чуліся вітальныя воклічы, хто-ніхто размахваў стракатымі палотнішчамі.

Янаеўцы ўправіліся нашмат раней, чым у спляжаным і разрабаваным лагеры з'явілася першая рымская цэнтурія, а затым і яшчэ дзве. Легіянеры тупалі на краі скалы, гучна ляяліся, але спусціцца ўслед за янаеўцамі, каб пакараць іх, не асмеліліся. Дый хіба маглі б яны адразу ўсёй зграяй патрапіць у пячору? Давялося б, рызыкуючы зваліцца ў прадонне, спускацца цугам, і Янаю ўдостатку было б паставіць на сцезы аднаго вартага ваяра, таго ж Гефена, каб ён пачаргова паскідваў усіх прыхадняў у апраметную...

Усю раніцу ў пячоры разбіралі і сартавалі трафеі. Найболей было зброі і легіянерскіх даспехаў. Гэтага добра прывалаклі аж зашмат — нашто яго столькі? — але ж не хацелася пакідаць у лагеры такія хвацкія шчыты, шаломы, гладыусы і кінжалы. Магчыма, яны яшчэ спатрэбляцца — калі не самім, дык іншым паўстанцам: янаеўцы верылі, што барацьба яшчэ далёка не скончылася...

Удалося пажывіцца і харчам. Мясца, зерне, садавіна — усяго гэтага цэнтурый хапіла б, каб сілкавацца не меней чым месяц.

Нават акрываўленыя намёты янаеўцы прыхапілі з сабою: у пячорных умовах жыцця можа спатрэбіцца любая драбязя — у гэтым яны ўжо паспелі пераканацца.

Але галоўнае, што падчас вылазкі ніхто не быў забіты ці нават паранены. І толькі цельпукаваты Міха, бацька дваіх хлопчыкаў-гарэзаў, якія з ранку да вечара насіліся па пячоры, ужо напрыканцы аступіўся і падварнуў нагу.

Здрада

Асада Бетара доўжылася ўжо каторы месяц¹. Рымляне болей не спрабавалі ўзяць горад штурмам. Абапал сцен яны ўзвялі

¹ Дакладна невядома, колькі часу рымляне трымалі Бетар у аблозе. Паводле розных крыніц — ад некалькіх месяцаў да двух гадоў. А згодна з Талмудам, асада ўвогуле працягвалася 3,5 года, што малаверагодна, бо столькі часу доўжылася само паўстанне.

лёгка ўмацаванні, каб засцерагчыся ад нечаканых вылазак абаронцаў крэпасці. Бар Кохба насамрэч, асабліва на першым часе, выпускаў за вароты асобныя атрады, а часцей за ўсё конніцу, якія “казыталі нервы” легіянерам. Каб увогуле прарваць блакаду, і думаць не было чаго, бо пад сценамі Бетара Север трымаў досыць шматлікае войска. Зрэчас мяняючыся, тут стаялі 3-і Кірэнскі, 3-і Гальскі, 6-ы Сірыйскі, 10-ы Ерусалімскі легіёны, а таксама 12 кагортаў дапаможнай пяхоты і 3 атрады конніцы.

З кожным днём становішча абаронцаў рабілася ўсё больш невыносным. Скончыліся харчовыя запасы. Былі забітыя і з’едзеныя ўсе коні, у крэпасці не засталася ніводнага сабакі, ката ці пацука...

Таму сапраўднай трагедыяй стала страта харчовага абоза, які на горным хрыбце перахапілі рымляне. Нягледзячы на шчыльную асаду, абаронцы Бетара ўсё ж падтрымлівалі нейкія сувязі з іншымі паўстанцамі, якія хаваліся ў пустыні. Менавіта яны, ведаючы, як пакутуюць людзі ў крэпасці, сабралі гэты абоз і накіравалі цераз горны хрыбет. І вось на табе — усё захапілі легіянеры... Ні ў кога не было сумневу, што без здрады не абышлося.

Яшчэ больш, чым голад, дапякала смага. Такого засушлівага лета Іудзея не ведала даўно. Нават ручай Іарэдэт га-Шалмон, які сцякаў з хрыбта і звычайна забяспечваў Бетар вадою, зусім перасох.

Не дабаўляла радасці і вестка пра тое, што рымляне захапілі Тур-Сімон.

Бар Кохба быў у роспачы. Усё складалася не так, як ён задумаў. Не спраўдзіўся спадзеў на тое, што рымляне, “абламайшы зубы” аб крапасныя сцены, у рэшце рэшт адступяцца, а натхнёныя стойкасцю іудзеяў насельнікі іншых правінцый паўстануць супраць акупантаў. Усяго гэтага, на жаль, не адбылося.

Сімон адпачываў, калі Рам, які цяпер замяняў Архелая, прывёў да яго падборыстага дзецюка з парэпанымі вуснамі і сумна-дапытлівымі вачыма.

— Камандзір, — сказаў Рам, — я не трывожыў бы твой

спакой, калі б тое, пра што распавёў гэты чалавек, не здалося мне такім важным. Выслухай яго і ты. Давай, — Рам злёгка падштурхнуў дзецюка ў спіну, і той, глытаючы словы, загаманіў:

— Мяне Гілем завуць... Я не магу болей трываць... Мне сорамна... Гэта такое паскудства... Рыхтуецца змова, а лепей сказаць — здрада. І мяне ў яе ўцягнулі... А я ж свайму народу не вораг...

— Ты можаш гаварыць як след? — нецярпліва перабіў яго Бар Кохба. — За што табе сорамна? У чым здрада? Якая змова?

— Ага, я паспрабую. Змову рыхтуе рабі Элеазар з Модзіна. У яго ёсць і прыхільнікі, праўда, я іх не ведаю. Але што ёсць — гэта дакладна. Элеазар мне пра гэта сам казаў...

— Табе? Чаму менавіта табе?

— А справа ў тым, што я — ягоны пляменнік. Таму Элеазар мне і даверыўся. Нават даваў такія-сякія заданні...

— Якія, напрыклад?

— Вось нядаўна рымляне наш абоз перахапілі... А чаму? Дзядзька даручыў мне, каб я схадзіў да Шмуліка (ён таксама з Модзіна) і наказаў яму, каб ён нейкім чынам, пэўна, цераз горы, дабраўся да рымлян і раскажаў ім пра гэты абоз. Я Шмуліку ўсё і перадаў. І ён сапраўды некуды знік. А праз некалькі дзён стала вядома, што рымляне той абоз і разграмілі... Гэта ж якая падмога была б згаладалым людзям...

Бар Кохба падступіўся да Гіля і схапіў яго за грудзі:

— Чаму ты пайшоў да таго Шмуліка, а не адразу да мяне? Адказвай! І дзе цяпер гэты Шмулік?

— Я не ведаю... Шмуліка болей тут не бачыў... Мусіць, у рымлян застаўся... — замармытаў збялелы ад страху Гіль. — А я не думаў, што ўсё так сур'ёзна... Баяўся... Жыць хацелася... Дзядзька мне паабяцаў, што калі рымляне захопяць крэпасць, дык мяне не заб'юць...

У Бар Кохбы з'явілася неадольнае жаданне задушыць гэтага Гіля на месцы, уласнымі рукамі, бо з-за яго столькі шкоды нарабілася, аднак Сімон стрымаў сябе, нават адступіў два крокі назад: мусіць жа, гэты пляменнічак яшчэ не пра ўсё раскажаў, варта даслухаць яго да канца...

— Што ты яшчэ ведаеш? — ужо спакойна запытаўся Бар Кохба.

— Дзядзька мне казаў, што пры зручным выпадку яны збіраюцца паспрыяць, каб рымляне захапілі крэпасць...

— Хто “яны”? Якім чынам паспрыяць?

— Дальбог, не ведаю... Клянуся... Ён мне толькі намёкамі... А яшчэ наказаў, каб я распускаў па горадзе чуткі, што Бар Кохба... ну, значыць, ты... ніякі не Месія, а, прабач, ашуканец, усіх з панталыку збіў, вунь і завуць цябе, маўляў, не Бар Кохбам, а Бар Козібам... сынам ашуканца... А яшчэ ён наказваў, каб я людзям у вушы ўводзіў, што ўсім трэба здавацца, тады рымляне з нас злітуюцца, нікога не заб'юць, а так галоднаю смерцю падохнем...

— І што, ты распускаў такія плёткі?

— Ды барані Божа! Хіба ж я дурны? Я, во, сюды і прыйшоў, каб такім паскудствам не займацца. Гэта ж здрада! А хіба ж я здраднік?..

— Ну, гэта мы яшчэ паглядзім... — зацята мовіў Бар Кохба. — Аднаго таго, што ты не паведаміў пра Шмуліка і мы страцілі абоз, удостатку, каб табе жывот распароць... Рам, — звярнуўся Бар Кохба да ахоўніка, — пакуль што адвядзі “пляменнічка” ў надзейнае месца, пастаў ахову, і каб вачэй з яго не спускалі! Ён нам яшчэ спатрэбіцца... Потым зноў зойдзеш да мяне.

— За што? Я ж сам прыйшоў! — узмаліўся Гіль, але Рам ужо схапіў яго за карак і павалок за сабою.

Нутро Бар Кохбы кіпела ад злосці. Значыць, вось дзе выпела здрада... Элеазар з Модзіна... Рабін... А мусіць жа, ён не адзін, бо не пад сілу аднаму падрыхтаваць змову... Пэўна, ніці цягнуцца да астатняга вышэйшага святарства... Можа, нават да самога Акібы... Пра тое, што нехта распаўсюджвае чуткі, быццам ён, Бар Кохба, зусім не Месія, а самазванец, Сімон ужо ведаў — яму дакладалі. Але што плёткі зыходзяць ад рабінаў — гэта нечаканка... Нашто ім тое спатрэбілася? Сябе ж пад людскую нянавісць падстаўляюць, бо менавіта з іхняга бласлаўлення Сімон стаў Месіяй... Трэба з гэтым модзінскім Элеазарам добра “папрацаваць”, выбіць з яго ўсё, што задумваў і ведае...

Акурат вярнуўся Рам, і Бар Кохба адразу ж яго азадачыў:
— Тэрмінава знайсці і затрымаць гэтага рабіна Элеазара!
Я асабіста яго дапытаю...

З рабі Элеазарам Бар Кохбу раней зносіцца не даводзілася: святар з Модзіна не быў чальцом сінедрыёна, а беглых рабінаў у Бетары апынулася задужа шмат, каб кожнага з іх надзяліць сваёю ўвагаю.

Якім ужо гонкім быў сам Сімон, а рабі Элеазар аказаўся вышэйшым за яго на паўгалавы. Доўгія валасы злёгка пакрытыя павуціннем-сівізнай, кароткая дагледжаная бародка вытыркаецца не ўніз, а неяк наперад, гэтак жа, як і арліны нос, пукатыя вочы, у якіх адначасна годнасць і нахабства, — усё гэта Бар Кохба выхапіў адным сваім позіркам і чамусьці падумаў, што “зламаць” гэтага чалавека наўрад ці ўдасца.

Элеазар, мусіць, здагадваўся, чаму яго прывялі да Бар Кохбы, хоць Рам і ягоныя памагатыя сілу не ўжывалі, рукі не выкручвалі, а проста казалі, што яго хоча бачыць Месія, і прапанавалі пайсці следам за імі. Але па тым, што Элеазару давялося ісці не “следам”, а паперадзе, рабін зрабіў выснову: Бар Кохба нешта даведаўся. Дый навошта правядыру без дай прычыны сустракацца з ім, звычайным рабінам, калі ён і з вышэйшым святарствам стасункаў не мае? Элеазар падрыхтаваўся да самага горшага, а яшчэ вырашыў: як ні давядзецца пакутаваць, Бар Кохба не пачуе ад яго нічога звыш таго, што ўжо ведае. Спярша рабін намерыўся ўвогуле зацята маўчаць, а затым наважыўся сказаць так званаму Месіі ўсё, што пра яго думае: у любым выпадку смерці не мінаваць.

Бар Кохба не стаў падступацца здалёк, запытаўся наўпрост:

— Сам пра ўсё раскажаш ці табе дапамагчы?

— Не разумею, што ты маеш на ўвазе...

— Вось як? Ну, тады намякну: зусім нядаўна тут стаяў твой пляменнік, Гілем, здаецца, завуць... Цікавы аповед ад яго пачуць давялося. Напрыклад, імя Шмулік табе нічога не кажа?

— Не ведаю я ні Шмулікаў, ні Шломікаў. А што Гіль табе напляцкаў, дык мне да гэтага справы няма. Думай і рабі што хочаш...

— Значыць, аповед пляменніка ты дапоўніць не жадаеш?

— Не жадаю.

— А калі я загадаю вырваць прызнанне разам з тваім паганым языком?

— Можаш паспрабаваць. Аднак, апрача языка, нічога ўсё адно не займееш...

— Ну, мы гэта яшчэ пабачым... — Бар Кохба паспрабаваў скіраваць размову ў іншае рэчышча і нават загаманіў прымірэнча, з лагодаю ў голасе. — Ніяк не магу ўцяміць, чаго вы, святары, на мяне ўз'еліся? Змовы рыхтуеце, плёткі распускаеце... А я ж Месія, Богам да вас пасланы!

Элеазар палічыў, што самы час выказаць Бар Кохбу наבלае, і, працяўшы яго знішчальным позіркам, у сваю чаргу запытаўся:

— Які ты Месія? Чарговы ашуканец, аблуда.

Бар Кохба вытрымаў абразу, голасу не павысіў:

— Чаму ты так лічыш? Мяне ж і Акіба прызнаў, і сінедрыён...

— Акіба дапусціў памылку, а мы яму безразважна паверылі. Сапраўдны Месія павінны быць не такім...

— І якім жа? Што я рабіў і раблю не так?

— У тваіх дзеяннях і ўчынках не адчуваецца Боскага бласлаўлення. Ты ўсё робіш не ў імя веры, не дзеля яе, а дзеля ўласнага славалюбства, таму Бог і не паспрыяў, каб мы дабіліся перамогі над рымлянамі. Ці ж ты слухаўся нас, святароў, атрымаўшы ўладу? Ты стаў тыранам, самадурам, якому ніхто не мае права запырэчыць!

— А як жа інакш? Уладзе трэба быць моцнаю, нават жорсткаю...

— Улада павінна трымацца не на страху, а на даверы людзей. Месію, калі ён сапраўды прыйдзе, народ будзе не баяцца, а паважаць.

— А мяне, па-твойму, не паважаюць? Я думаю, ты памыляешся... Аднак жа няхай. Скажы мне лепей вось што. Дапусцім, як ты лічыш, я не Месія. Але ж я змагаюся за народ і разам з народам! А ты? Ты здрадзіў гэтаму народу! Выдаў рымлянам абоз, каб абаронцы каналі з голаду, увогуле збіраешся нейкім чынам здаць крэпасць... І, мусіць жа, у гэтай хеўры ты не

адзін... За табою, напэўна, стаіць усё вашае гнілое святарства, магчыма, нават сам Акіба...

Элеазар перабіў:

— Калі б за мною стаяў Акіба, дык ты ўжо даўно не быў бы на чале ўлады. На жаль, гэты мудры чалавек не робіць ніякіх высілкаў, каб выбіць з-пад цябе трон...

— А хто ж, калі не Акіба?

— Так я табе і сказаў...

— Скажаш... Яшчэ як скажаш... Але найперш растлумач, навошта вы, змоўшчыкі, намагаецеся, каб нам тут было як найгорш? Чаму вы ўвогуле гатовыя здацца рымлянам? Вы што — ворагі свайму народу?

— Ворагі не мы, а ты, бо давёў паўстанне да гэткага незайздроснага, вартага жалю фіналу. Каму патрэбна зараз “змаганне” ў крэпасці? Рана ці позна прыйдзе параза. Рымляне ж, раз’юшаныя тым, што ты ўсё яшчэ аказваеш супраціў, вынішчаюць людзей па ўсёй Палесціне. Вынішчаць, у рэшце рэшт, і тут, у Бетары... Навошта гэтыя ахвяры? Які ў іх сэнс? У імя чаго? Дзеля таго, каб ты пражыў лішні дзень? Ва ўсякім разе нашай веры твая ўпартасць не паспрыяе. Дый што для цябе вера, наш Бог? Нішто. У горадзе з тваёй ласкі не захоўваецца Закон, нават суботы зрабіліся звычайнымі днямі...

— Годзе! — спыніў рабіна Бар Кохба. — Наслухаўся цябе ўдостатку. Цяпер даю нейкі час, каб ты змож падумаць і прыгадаць усіх сваіх хаўруснікаў. А не, дык...

Дапытвалі і катавалі рабі Элеазара тры дні. Ён то губляў прытомнасць, то зноў ачуньваў, але на назваў ніводнага імя.

У рэшце рэшт Бар Кохба змушаны быў сабраць народ на плошчы і, распавёўшы пра змову, прылюдна ўвагнаў свой меч у чэрава здрадніка.

Гэткі ж лёс напаткаў і Гіля.

Апошняя вылазка

“Пячорныя людзі” дагэтуль не раз нападзілі на рымскія пасты і патрулі, бо зброю з сабою прыхапілі не толькі ваяры янаеўскага атрада. Аднак вялікае шкоды легіянерам гэтыя напады

не прыносілі: іх ці своєчасова заўважалі, ці ўдавалася паспяхова адбіцца і нават захапіць у палон некаторых нападнікаў.

Вылазка ж янаеўцаў, калі загінула цэлая цэнтурья, змусіла легата Фракійскага легіёна абсталяваць часовыя лагеры належаўным чынам.

З паўднёвага захаду найлепшым умацаваннем можна было лічыць абрывы скал: дастаткова паставіць на краях кругласутачныя патрулі, якія б пільна назіралі, што робіцца ўнізе, і адтуль небяспека не прыйдзе. Аднак жа паўстанцы маглі напасці і з супрацьлеглага боку, з поўначы: іудзеі, якія не знайшлі сабе месца ў пячорах, хаваліся ў пустыні і перадгор'ях, разпораз рабілі наскокі на рымскія лагеры і абозы. Таму ад іх належала хоць неяк “засланіцца”. У прыватнасці, там, дзе сцежка з янаеўскае пячоры выходзіла наверх, на паўночным баку скалы была ўзведзеная сцяна на паўсотні метраў, а ўшыркі — ажно на цэлы метр. Паміж ёю і абрывам па ўсіх ваенных правілах месціўся сам лагер: не толькі квадратныя (два на два метры) намёты, але і пабудова для камандзіраў-цэнтурьёнаў — самавітая, дыхтоўная. Колькасць легіянераў павялічылася ўдвая — у лагеры несла варту цэлая маніпула. Таму ўсе ў янаеўскай пячоры разумелі: паўтарыць вылазку болей не ўдасца, бо ўжо няма ніводнага шанцу ўзабрацца на скалу незаўважна.

Між тым мінаў тыдзень за тыднем, і становішча насельнікаў пячор рабілася ўсё болей невыносным. Не спраўдзіўся разлік на тое, што рымлянам надакучыць пільнаваць “пячорны люд” і яны ў рэшце рэшт адступяцца. Наадварот, легіянераў на ўзбярэжжы Мёртвага мора толькі пабольшала.

У пячорах скончыліся харчы. Даймала смага. Бог нібы паслаў іудзеям новую навалу: яшчэ ніколі не было такога засушлівага лета, з неба не ўпала ніводнае кропелькі вады. Згаладалыя, сасмяглыя пячорныя насельнікі паміралі, як мухі. Кожны дзень у бездань скідваліся дзясяткі трупаў. Звар'яцелыя ці даведзеныя да адчаю людзі часам самахоць моўчкі скакалі ў прадонне, каб спыніць свае пакуты...

Насельнікі янаеўскай пячоры трымаліся даўжэй за ўсіх: трохі расцягнуць паўгалоднае існаванне дапамаглі харчовыя трафеі, здабытыя ў рымлян. Але смага дапякала і янаеўцаў. Басейн,

які колісь упадабалі Архелай і Вірсавія, так і застаўся незапатрабаваным, сухім, як калодзеж сярод пустыні.

Спярша (і менавіта ад смагі) паўміралі дзеці. У пячоры было шмат месца, таму іхнія трупікі ў бездань не скідвалі. У сцяне мужыкі выдзеўблі вялізную пахавальную нішу даўжынёю ажно чатыры метры і вышынёю ў рост чалавека, куды складвалі мёртвыя цельцы. Прычым галовы аддзялялі ад тулаваў і клалі ў кашы (кашоў, дзеля эканоміі плошчы пастаўленых адзін на адзін, было тры). Цельцы ж, абгорнутыя шарсцяною ці льняною тканінаю, папірусамі свяшчэнных кніг дый увогуле адзежаю ці мешкавінаю, размяшчалі крыху воддаль, у радок¹...

Трываць болей не ставала сіл, і Янаю, які адчуваў уласную віну за смерць дзяцей і адказнасць за жыцці ацалелых дарослых, належала, нарэшце, вырашыцца: здацца ў палон, змірыцца з лёсам і ціха канаць тут, у пячоры, ці зрабіць яшчэ адзін напад на рымскі лагер, каб разжыцца хоць нейкім харчам і пітвом. Пра палон Янай думаў менш за ўсё, бо наперадзе ў лепшым выпадку чакала рабства, прынамсі, у палон рымляне іх і не ўзялі б, адразу ж перабілі б усіх да аднаго, бо выношвалі лютую злосць і прагу помсты за знішчаную цэнтурную. Безнадзейна правесці астачу дзён у пячоры — таксама не выйсце: гэтых дзён засталася зусім няшмат...

Выходзіла, што належыць зрабіць яшчэ адну вылазку: лепей загінуць з годнасцю, са зброяй у руках, пры гэтым, калі ўдасца, забіць хоць аднаго ненавіснага акупанта, чым без аніякае карысці сатлець у сутарэнні.

Гэтую думку падзялялі і астатнія. Не пярэчылі нават жанкі, больш за тое, яны самі былі гатовыя ўзяцца за зброю (балазе ў пячоры яе мелася ўдостатку) і ўпоравень з мужыкамі караскацца наверх, каб знайсці сваю смерць там, а не ў гэтай затхлай і абрыдлай пячоры. Зрэшты, жанок засталася ўсяго сем, тым лікам і пузатая Малка (дзве найбольш састарэлыя жанчыны і тры зусім нямоглыя дзецюкі памерлі напярэдадні, і іхнія целы ўсё-ткі скінулі ў бездань). Дык якая з іх помач, якія яны

¹ Падобнае пахаванне было знойдзенае археолагамі ў пячоры, якой далі ўмоўную назву "пячора пісьмаў".

ваякі? Хай лепей застаюцца на месцы, і калі вылазка атрымаецца ўдалай, змогуць яшчэ трохі пажыць, падсілкаваўшыся здабычай.

Прынамсі, на ўдалы зыход амаль не было спадзеву: наўрад ці ўдасца непрыкметна дабрацца да вяршыні, не тое што адужаць цэлую маніпулу, тым болей у такім знясіленым стане. І ўдзень, і ўначы па краі абрыву тупалі патрулі, часам хто-ніхто з легіянераў схіляў галаву ўніз і здзекліва галёкаў:

— Гэй, іудзеі! У вас там кішкі да рабрын не прысохлі? Вылазьце са сваёй нары, мы вас пачастуем як след!

Яшчэ ж, як назло, ночы стаялі светлыя, здраднік-месяц вынырваў з-за акаёму, калі сонца не паспявала схвацца за небакрай. Тым не менш, вылазку наважыліся зрабіць менавіта ноччу, а дакладней, пад раніцу, як і колісь: калі нападнікаў і скмецяць, дык будзе хоць нейкі час, пакуль легіянеры паўс-порваюцца і павыскокваюць са сваіх намётаў.

Архelay і Вірсавія, зрэшты, як і Нахум з Малкай, у гэтую ноч не адыходзілі адно ад аднаго. Яны сядзелі моўчкі, дзяўчаты нават не плакалі, бо ўсю пяшчоту выказалі раней, а слёзы былі лішнімі: маладзёны ўжо даўно змірыліся з тым, што хуткае смерці не мінаваць — як уласнай, так і свайго абранніка.

На гэты раз Янай вырашыў ісці першым. У лучніках ужо не было патрэбы, бо зараз яны не змогуць падабрацца да краю незаўважнымі і спакойна застрэліць вартавых. Бадай, цяпер ужо давядзецца падбірацца не ўпотаікі, а недзе з сярэдзіны сцежкі, калі іх заўважаць, з усіх ног несціся наверх, браць вяршыню штурмам. А хто мог зрабіць гэта лепей, чым Янай ды яшчэ Гефен, які, дарэчы, акурат і рушыў услед за камандзірам?

Дзіўна, але Янай ужо сапраўды пераадолеў палову шляху, а ў лагеры рымлян было ціха. Спыраша Яная гэта радавала, аднак, чым бліжэй бачыўся край абрыву, тым выяўней нарастала ў ягонай душы няўцямная трывога...

І трывожыўся ён нездарма.

Два легіянеры, якія неслі варту і раз-пораз зазіралі ўніз, скмецілі ўзброеных людзей амаль адразу, калі сцежка толькі-толькі пачала "варушыцца", напаўняцца янаеўцамі. Як ім і наказаў цэнтурыён, вартавыя не паднялі вэрхал, не абвесцілі трывогу, а ціхенька падаліся да свайго камандзіра, які адпа-

чываў у асобнай пабудове, і даклалі пра небяспеку. Затым і цэнтурыёны, і вартавыя, не парушаючы цішыні, хуценька абышлі ўсе намёты, зноў жа без аніякага шуму-гаму разбудзілі легіянераў, якія, прыхапіўшы зброю і накінуўшы на сябе даспехі, літаральна на дыбачках пачалі разыходзіцца ў абодва бакі ўздоўж абрыву і ўзведзенай уласнымі рукамі сцяны, каб заняць загадзя намечаныя пазіцыі...

Рымлянам ужо надакучыла каторы месяц жыць у паходных умовах, чакаць, пакуль насельнікі пячор, асабліва тых, дзе хаваюцца ўзброеныя людзі, сканаюць ці здадуцца ў палон. Хацелася знішчыць іх, як кажуць, адным махам, каб як мага хутчэй “развязаць сабе рукі”. Спускацца да той жа янаеўскай пячоры не выпадала ніяк: небяспечна, дый пры захопе можна панесці вялікія страты. Заставалася адно: не ўпусціць момант, калі згаладалыя іўдзеі ў рэшце рэшт наважацца на вылазку, даць ім магчымасць выбрацца на вяршыню і тут перабіць усіх да аднаго.

Цэнтурыёны загадзя прыкінулі: каб адолець сцежку, ды яшчэ крадком, ледзь не на карачках, іўдзеям спатрэбіцца не менш чым паўгадзіны. Гэтага часу хопіць, каб выканаць усе неабходныя маневры.

Так яно і сталася.

Перш чым зрабіць крок на вяршыню, Янай доўга ўзіраўся ў абрысы рымскага лагера і нічога не мог даўмець. Як і колісь, гарэла вогнішча, але вакол яго нікога не было. Тым жа паўкругам стаялі намёты, аднак з іхняга боку не чулася ніводнага гуку, нават звыклага для мужчынскае гурмы храпу. Янай вагаўся і разважаў, што ўсё гэта магло азначаць. Рымляне страцілі пільнасць? Па нейкай прычыне пакінулі лагерь? Але ж чаму не забралі сваю амуніцыю? А можа, недзе ў іншым месцы такія ж, як яны, адчайныя іўдзеі зрабілі напад на лагерь, і маніпула паспяшалася на помач сваім суседзям? Але ж у такім разе пачуўся б сігнал трывогі... Што б там ні было, аднак зваротнага шляху няма: наперадзе, калі рымляне заманьваюць у пастку, непазбежная гібель, ззаду — таксама смерць, толькі ўжо галодная.

І Янай ступіў на вяршыню. Услед за ім на скале пачалі вырастаць іншыя постаці. Янай не спяшаўся даваць каманду на атаку: калі ўсё складаецца гэтак спрыяльна, калі няма нія-

кага падвоху і легіянеры знаходзяцца ў наметах, дык лепей накінуцца на іх усім кагалам. Нарэшце тры дзясяткі ваяроў у напружаным чаканні застылі перад абрывам. Янай кінуў позірк улева-ўправа, быццам пераконваючыся, што ягоны атрад тут у поўным складзе, і паўшэптаў мовіў:

— Пайшлі!

Янаеўцы моўчкі, без аніякага крыку-гвалту, шэрагам, не прыспешваючы крокаў, рушылі да наметаў. Дый навошта галёкаць-мітусіцца, загадзя падымаць лямант?

Дайсці да наметаў янаеўцы не паспелі. З-за сцяны, з абодвух флангаў, лавінамі выкаціліся зграі легіянераў і, трымаючы перад сабою дзіды і гладыусы, панесліся насустрач адна адной.

— Адразайце ім шлях! — крыкнуў цэнтурыён і сам узяў кірунак бліжэй да абрыву, дзе пачыналася сцежка.

Янаеўцы, збянтэжаныя, спярша падаліся назад, а затым, зразумеўшы, што ўсё адно не паспеюць знайсці ратунак за абрывам, міжволі пачалі збівацца у гурт, туліцца адзін да аднаго. З нападнікаў ім належала ператварыцца ў абаронцаў.

— У круг! Станавіцеся кругам! — скамандаваў Янай, нарэшце ачуняўшы.

Папечнікі выканалі ягоную каманду, але гэта ім не дапамагло. Сеча была кароткаю і бязлітаснаю. Выбіраючыся з пячоры, янаеўцы не прыхапілі з сабою шчыты і дзіды, бо яны замяналі б узбірацца наверх, узялі толькі гладыусы, якія ў гэтай схватцы былі амаль бескарыснымі. Легіянеры, выставіўшы наперад дзіды, прапорвалі імі жываты і грудзі абаронцаў, не падступаючыся ўшчыльную.

Архелай і Нахум стаялі поруч, плячо ў плячо, бліжэй не да сцяны, а да абрыву, і гібель ужо здавалася ім немінучай. Нечакана Нахуму ўдалося перасекчы дрэўка дзіды, легіянер, які трымаў яе ў руцэ, адступіўся трохі назад, каб выхапіць з похваў меч, і на кароткую хвіліну стаў як бы абяззброеным. Рашэнне прыйшло ў галаву Нахума імгненна.

— Прарываемся! — крыкнуў ён Архелаю, а сам ірвануўся наперад, з разгону збіў легіянера з ног, нават не спрабуючы пырнуць яго мячом, каб не траціць на гэта час, і панёсся да абрыву.

Архелай след у след кінуўся за сябрам, мімаходзь наступіўшы на твар збітага легіянера. У створаную дзірку паспрабаваў нырнуць яшчэ нехта з янаеўцаў, аднак напароўся на вастрыве, бо легіянеры зноў самкнулі кола.

Наўздагон уцекачам пабеглі адразу чацвёра рымлян. Нахум паспеў схавацца за абрываам, а Архелая заставалася зрабіць да краю два скачкі, як ён адчуў штуршок ззаду і востры боль пад праваю лапаткаю: дзіда да яго ўсё-ткі дацягнулася... Архелай і ад штуршка, і па інерцыі падаўся наперад, перад самым абрываам плазам гупнуў на зямлю, але падымацца не было калі, і ён проста перакуліўся цераз край, каб уратавацца ад наступнага і, безумоўна, смяротнага ўдару.

Зрэшты, збавенне было ўяўным, бо Архелай адразу ж кулём пакаціўся ўніз, у бяздонную строму...

Выратаваў Архелая Нахум. Ён ужо спусціўся па сцежцы на дзесяць крокаў і, азірнуўшыся, убачыў, што збоку коціцца бязвольнае цела сябра. Нахум саступіў са сцежкі і здолеў схапіць Архелая за вопратку, пры гэтым сам ледзь утрымаўся на нагах.

А намерсе мітусіліся і распачна ляяліся легіянеры. Адзін з іх, найболей малады, не вытрымаў і таксама ступіў на сцежку, каб дабіць такіх блізкіх — рукой падаць! — уцекачоў, але праз два крокі нага ягоная саслізнула з камяня (анягож: навошта сунуцца, не ведаючы дарогі, ды яшчэ цёмначы), і легіянер з адчайным крыкам паляцеў у прорву. Ягоны незаыздросны лёс адбіў у астатніх ахвоту да пераследу, яны толькі пачалі хапаць пад нагамі каменне і шпурляць яго ўніз, маючы спадзеў, што ўдасца трапіць камусьці ў галаву. Не трапілі. Ды ўсё ж адна камянюка, калі Архелай пры дапамозе Нахума спрабаваў узабрацца на сцежку, папала яму ў калена, і ён ужо не мог самастойна спускацца ўніз. Да таго ж, кашуля на спіне Архелая ўсё болей брыняла крывёю, мусіць, рана была сур'ёзнаю, і сілы паступова пакідалі яго. Нахум змушаны быў узваліць сябра на плечы, рызыкуючы пры кожным кроку страціць раўнавагу...

Дабірацца да пячоры давялося да самага ранку. Добра яшчэ, што жанкі паспяшаліся насустрач і падхапілі Архелая сваімі нямоглымі рукамі. Жанкі, вядома ж, чулі, што намерсе адбываецца нешта жажлівае, і калі крыкі заціхлі, яны палічылі, што

ўсіх янаеўцаў забілі. І толькі Вірсавія не магла паверыць у гібель Архелая, яна стаяла на краі пячоры і ўмольна пазірала ўгару, пакуль не згледзела, нарэшце, Нахума і самага дарагога для яе чалавека...

Рана Архелая, на шчасце, аказалася не надта глыбокаю. Аднак вастрэй дзіды закрунула жылу, таму паранены і страціў шмат крыві. Ад яго, перавязанага і беспрытомнага, Вірсавія не адыходзіла ні на крок.

За крапасною сцяною

Пасля пакарання рабіна Элеазара варажнеча паміж Бар Кохбам і святарствам стала відавочнаю для ўсіх насельнікаў Бетара. Аднак Сімон не наважыўся зрабіць супрацьстаянне больш кідкім, бо гэта не было ў ягоных інтарэсах. Што ні кажы, а менавіта дзякуючы рабінам, і ў першую чаргу Акібу, ён стаў правадыром, і калі выбіць з-пад уласных ног гэты падмурак, дык іудзеі могуць задумацца: Месію павінен прыслаць Бог, а хто як не рабіны падтрымліваюць з Ім сувязь, каму як не ім лепш ведаць, сапраўдны Месія ці не? Па гэтай прычыне Бар Кохба не наладзіў “масавую чыстку” ў святарскім асяродку, хоць, скарыстаўшы момант, меў поўнае права “выкасіць” рабінаў цераз аднаго, асабліва тых, хто нейкім чынам зносіўся са здраднікам Элеазарам. Агульнай справе гэта не зашкодзіла б. Калі пад гарачую руку трапіўся б нехта нявінны, дык бяды вялікай няма: паўсюль людзі і так гінуць тысячамі. Затое разам удалося б вынішчыць усіх запраданцаў і змоўшчыкаў, а так паспрабуй іх вылічы. Тым не менш, Бар Кохба ад такога кроку ўстрымаўся.

Адзінае, што ён зрабіў, каб хоць неяк абясшкодзіць таемных змоўшчыкаў, — загадаў нікога з крэпасці не выпускаць, для чаго варта была падвоеная. Калі і захочуць здраднікі перадаць рымлянам нейкую звестку, дык не ўдасца. А самі яны, запраданцы, вялікае шкоды тут, у крэпасці, нарабіць не здолеюць.

Як гэта ні дзіўна, але ў душу Сімона глыбока запаў папрок, нават абвінавачанне рабіна Элеазара ў тым, што ён

цураецца веры, ігнаруе Закон, не выконвае заповеты, дадзеныя Богам. Што ні кажы, як ні круці, але гэта сапраўды так. А хіба ж ён, Сімон, робіць гэта наўмысна? Хіба ж да Закона і да заветаў, калі трэба вяршыць будзённыя, жыццёвыя справы, найперш дбаць пра бяздольнасць войска? Тым не менш, каб хоць неяк паказаць рабінам і простым іудзеям, абаронцам крэпасці, што іхні правадыр шануе веру і насамрэч з'яўляецца Боскім пасланнікам, Бар Кохба загадзя абвесціў, што наступная субота будзе адзначацца так, як прадпісвае Тора. Гэта значыць, ніхто не займаецца ніякаю працаю, нават варта на крапасных сценах будзе чыста сімвалічнаю. Ці таілася ў тым пагроза для бяспекі горада? Бар Кохба палічыў, што яе няма. З крэпасці, каб паведаміць ворагам пра “незвычайную суботу”, выбрацца ніхто не зможа, а самі рымляне ні з таго ні з сяго менавіта ў гэты дзень на штурм не пойдучь. Падобна, што яны ўвогуле не збіраюцца штурмаваць добра ўмацаваныя і абароненыя сцены, спадзяюцца ўзяць крэпасць на змор.

А каб з лішкам засцерагчыся ад магчымых непрыемнасцей, Бар Кохба вырашыў напярэдадні суботы зрабіць напад на рымскія пазіцыі. Іх, нападаў-вылазак, дагэтуль было многа, але яны не прыносілі вялікага плёну, бо за вароты атрады пасылаліся нешматлікія — Бар Кохба не хацеў рызыкаваць, агаляць крэпасць. На гэты раз ён наважыўся на самую буйную вылазку, у ёй павінна ўдзельнічаць ледзь не палова войска. Разлік быў на тое, што рымляне апошнім часам страцілі пільнасць, не чакаюць нападу, таму ўдасца добра іх пашкамуляць. І што самае важнае — здабыць хоць якія трафеі, найперш пітныя і харчовыя, бо галоўнымі ворагамі для абаронцаў даўно ўжо сталі голад і смага. Патармошаныя кагорты ачуняюць не хутка, ва ўсякім разе ў суботу ім будзе не да штурму — так разважаў Бар Кохба.

Ён абвесціў, што ў заўтрашняй вылазцы могуць паўдзельнічаць усе добраахвотнікі — не толькі ваяры, бо зброі ў крэпасці мелася ўдостатку.

На долю братоў Эфраіма і Манасіі выпалі тыя ж выпрабаванні, што і на астатніх абаронцаў Бетара. Панадныя мяшэчкі

з грашыма яны заўсёды трымалі “бліжэй да цела”, зашытымі ў вопратку, і адчувалі сябе сапраўднымі багацеямі. Але што з таго багацця тут, у крэпасці? Манеты ж не ўкусіш...

Ганцоў ад Акілы браты так і не дачакаліся. Ды яно й не дзіўна: патрапіць у крэпасць чужынцам было немагчыма. Эфраім ужо даўно падбухторваў Манасію даць дзёру з гэтага пекла, аднак брат катэгарычна пярэчыў:

— Хіба ты не памятаеш, што загадаў Акіла? Знаходзіцца ў стане іудзеяў да апошніх дзён.

— Ага, наказаў, — злаваў Эфраім. — Ён яшчэ перадаў, што будзе прысылаць сваіх людзей. Дзе яны? Здохнем тут, як сабакі...

— Акіла таксама прыб’е, калі не выканаем ягоны загад. Да таго ж, мы не атрымаем абяцаную ўзнагароду. Табе лішнія грошы зашкодзяць? А рымскае грамадзянства?

— Хай спрахнуць і тыя грошы, і тое грамадзянства, бо найпярод спрахнем мы самі!

Бывала, Манасія, калі ў ягоным пустым чэраве кішкі вурчэлі занадта настойліва і незадаволена, трохі змякчаў сваю катэгарычную пазіцыю:

— Здыхаць тут, вядома ж, ніякага сэнсу нямашака... Аднак жа было б няблага паўстаць перад Акілам не з пустымі рукамі, а прынесці яму якую-небудзь важную звестку. Тады б ён не раз’юшыўся, магчыма, нават узнагародзіў бы...

Аднак жа “важную звесткаю”, якая магла б па-сапраўдному зацікавіць рымлян, разжыцца ніяк не ўдавалася.

І толькі калі разнеслася пагалоска, што наступная субота пройдзе па звыклай для ўсіх іудзеў завядзёнцы, браты зразумелі: вось яно, тое, што трэба! У гэты дзень рымлянам акурат і належыць пайсці на вырашальны штурм!

Эфраім і Манасія паспрабавалі паткнуцца да горнага хрыбта, з боку якога ахова звычайна была не надта шматлікаю, аднак на гэты раз вартавыя завярнулі іх яшчэ на далёкім падыходзе. І ўвогуле ўзброеныя людзі стаялі тут ледзь не ланцугом — мыш не прашмыгне. Ад распачы браты гатовыя былі кусаць локці. Яны ўжо зняверыліся, што, маючы такую навіну, змогуць данесці яе да Акілы, але зусім нечакана іх абнадзеіла другая пагалоска: рыхтуецца напад на рымскія

асадныя ўмацаванні, і ўзяць у рукі зброю могуць усе ахвочыя, нават яны, абознікі.

Ці ж гэта не шанец? Дужацца з легіянерамі, рызыкаваць жыццём братам, вядома ж, не хацелася, аднак іншага спосабу выбрацца за сцены крэпасці яны не бачылі. Зрэшты, каб зберагчыся ад гібелі і пры гэтым дабрацца да рымлян, браты прыдумалі няхітры план...

Вароты крэпасці расчыніліся на досвітку, і першым, увесць у даспехах, трымаючы перад сабою гладыус, памкнуўся наперад сам Бар Кохба. Свайго знакамітага белага каня ён ужо даўно пусціў на харч, падчас вылазак змагаўся пешкі — як і ўсе. Конніца, безумоўна, сёння была б акурат дарэчы, але дзе ж яе ўзяць?..

Следам за камандзірам з праёма хлынуў людскі паток, які адразу ж пачаў расцякацца ўшыркі, ён ужо нагадваў лавіну, а з крэпасці ўсё яшчэ выбягалі ваяры.

Перад варотамі лагерам стаяў Гальскі легіён. Праз дзень ён павінен быў саступіць свае пазіцыі легіёну Гнея — 10-му Ерусалімскаму, які ўжо знаходзіўся на падыходзе, таму легіянеры цешылі сябе надзеямі на блізкі адпачынак, “рассупоніліся” і такога гібельнага нашэсця не чакалі.

Пакуль вартавыя абвесцілі трывогу, пакуль легіянеры, на хаду нацягваючы на сябе даспехі, выскоквалі з намётаў, пакуль яны выстройваліся ў стракатыя, няроўныя шэрагі і “квадрацікі”, першыя іўдзейскія ваяры паспелі дабежчы да лагера і распачаць бітву. З кожнаю хвілінаю да іх далучаліся ўсё новыя нападнікі, якія адчайна, безразважна лезлі грудзямі на дзіды, падстаўлялі свае плечы пад гладыусы, але не спыняліся. Іўдзеяў ужо было перабіта шмат, але значныя страты панёс і легіён. У рэшце рэшт, па загадзе легата прагучаў сігнал на адступленне, і рымскія шэрагі, адбіваючыся, павольна, без панікі пачалі адыходзіць назад, у глыбіню даліны. Неўзабаве ўвесь лагер аказаўся захопленым іўдзейскім войскам, і пакуль адны ваяры біліся і гінулі на пярэднім краі, другія, тыя, што знаходзіліся ззаду, накінуліся на абоз, пачалі шастаць па намётах, выцягваючы з іх усё, што можна з’есці ці выпіць, прычым, згаладалыя і сасмяглыя, жавалі і глыталі тут жа, на месцы...

Тым часам на флангах ужо была абвешчана трывога ў суседніх легіёнах — 3-м Кірэнскім і 6-м Сірыйскім, — і “квадрацікі” маніпул падбежкам рухаліся на помач сваім таварышам. Над нападнікамі навісла пагроза акружэння, таму Бар Кохба, уцяміўшы гэта, зычна скамандаваў:

— Назад, у крэпасць!

Спярга няспешна, а пасля нават мітусліва лавіна іўдзейскага войска пачала адсоўвацца да крапасной сцяны, паступова згортваючыся, ад чаго перад варотамі ўтварыўся шматтысячны натоўп. Хутчэй схвацца за мураваную сцяною войску замінала яшчэ і тое, што многія ваяры, апрача зброі, трымалі ў руках грувацкую здабычу — хто паўмеху пшаніцы, хто збан з віном ці з вадою. Тым не менш, асноўная частка нападнікаў усё ж паспела праціснуцца ў праём, перш чым вароты зачыніліся...

Эфраім і Манасія, як і задумалі, засталіся за межамі крэпасці.

Яны, вядома ж, не імкнуліся трапіць у першыя шэрагі нападнікаў, наадварот, туляліся-аціраліся ззаду і выбеглі за вароты толькі тады, калі ўжо ішла шалёная сеча. А ў лагеры, пільна трымаючыся блізу адзін аднаго, браты ўвогуле апынуліся пасля таго, як рымляне адступілі і пачалося разрабаванне. У той сумятні кожны імкнуўся ўварваць для сябе што-небудзь найболей панаднае, таму ніхто не заўважыў, што два дзецюкі амаль адначасна, нібы па камандзе, упалі-паваліліся, уторкнуўшыся тварамі ў глебу, і застылі ў нерухомасці. І ўроскідку, і крыж-накрыж пластом ляжалі знявечаныя трупы, і “забітыя” самарыцяне выглядалі сярод іх зусім натуральна... Эфраім, крадком скасавурыўшы вока, на адлегласці выцягнутай рукі збоку ад сябе згледзеў нерухомае цела легіянера. Ягоная раскурочаная гладыусам шыя была залітая крывёю, якая ўсё яшчэ выцякала з перасечанае артэрыі. Эфраім марудна — хоць бы хто не скмеціў! — працягнуў да легіянера сваю руку, абмакнуў пяцярню ў чужую кроў і для большай пераканаўчасці абмазаў ёю ўласны твар...

Непрыемнасць наспела неспадзявана.

Калі іўдзеі пакідалі лагер, нехта, спяшаючыся, на бягу спатыкнуўся аб Манасію, і трэба ж такому здарыцца — акурат аб

галаву. Ад болю Манасія не стрываў, схапіўся за выцятае месца, адарваўшы твар ад зямлі. Але гэта яшчэ паўбяды, горшым было тое, што за спінаю ён пачуў голас няўклюды, які зачапіўся за яго нагою і цяпер уставаў на карачкі:

— Манасія? Ты? Цябе што, паранілі?

Нават не азірнуўшыся, Манасія распазнаў, каму належыць гэты голас: праствакатаму Ханану, які служыць у адным з ім абозным атрадзе і які чамусьці таксама спрычыніўся на вылазку.

— Ну, так... я... паранены... — змушаны быў прамармытаць у адказ Манасія.

Увогуле параненых, а тым болей забітых ніхто не падбіраў — тут бы самому ўратавацца. Але ж Ханан сапраўды лічыўся ў атрадзе “не такім, як усе”. Хто-ніхто ўвогуле называў яго прыдуркаватым, хоць уся ягоная “дурасць” заключалася ў тым, што ён быў найўным, бясхітрасным, а галоўнае — чулым, спагадлівым да чужога бяды, мог прыйсці на помач любому, хто адчуваў у ёй патрэбу. Хіба ж гэта звыкла, асабліва ў тых абставінах, у якіх апынуліся абаронцы крэпасці, калі за кус хлеба ці глыток вады кожны гатовы перагрызці горла свайму бліжняму...

— Давай я табе падсаблю! — кінуўся да Манасіі Ханан. — Трэба ўцякаць, бо вось-вось сюды прыйдуць рымляне! Дзе цябе зачала? — і ён ліхаманкава стаў абмацаваць цела “параненага”. — Можна, я паспею перавязаць...

— Ды адчапіся ад мяне! — злосна гыркнуў Манасія і адштурхнуў памагатага. — Сам лепей ратуйся!

Ад штуршка Ханан трохі нахіліўся назад, але не пакрыўдзіўся, наадварот, яшчэ з большым імпэтам засакатаў:

— Разумею цябе! Гэта так высакародна — не ставіць пад пагрозу маё жыццё... Але я не магу пакінуць на гібель свайго таварыша! Не магу! Інакш усё жыццё буду сябе дакараць... Пайшлі, брат, пайшлі! — і ён паспрабаваў падхапіць Манасію пад пахі.

Было відавочна, што Ханан не адступіцца, хутчэй загіне разам са сваім, як ён лічыў, таварышам, чым пакіне яго, параненага, на полі бою. Манасія не ведаў, што рабіць, каб адагнаць гэтага надакучлівага ёлупа, тым болей што ўжо амаль усе

іудзеі пакінулі лагер і з усіх ног беглі да крэпасці. Раптам твар Ханана знерухомеў, ягоная сківіца адвісла, а ў шкляных вачах застылі спагада і здзіўленне. У наступную хвіліну цела хлопца пачало завальвацца наперад, на Манасію, які ледзьве паспеў выставіць рукі, каб адхіліць прамое, нібы слуп, цела ад сябе, і адразу ж заўважыў за ім круглую постаць брата, які трымаў у правай руцэ акрываўлены гладыус.

— Памагаты знайшоўся! Спагадлівы! — з'едліва працадзіў скрозь зубы Эфраім, выціраючы лязо аб уласную кашулю. — Не трэба нам твая помач!

— Ты... ты забіў яго? — толькі і змог вымавіць Манасія.

— А што мне было рабіць? Ён жа да цябе як муха да дзярма прыліп. Не адчапіўся б... Нашто нам лішні клопат?

Эфраіму ўжо не было чаго таіцца, бо ў лагеры, апрача іх, не зраненых, а жывых-здоровых, нікога не засталася.

Толькі цяпер Манасія звярнуў увагу на жахліва-акрываўлены твар брата.

— Што гэта з табою? — устрывожана ўсклікнуў ён. — Няўжо сапраўды паранены?

— Ды кінь ты! — махнуў рукою Эфраім. — Цалей, чым я, не бывае... Маскарад гэта ўсё, маскіроўка... — і ён, сплюнуўшы на свае далоні, пачаў выціраць кроў спярша на іх, а затым і на твары.

Між тым братам пагражала небяспека — ужо не ад нядаўніх паплечнікаў, а ад легіянераў: адны з іх кінуліся наўздагон уцекачам, якія спяшаліся схавацца ў крэпасці, другія паступова напаўнялі толькі што раскалшмачаны лагер, бязлітасна дабівалі параненых іудзеяў, спагадліва схіляліся над сваімі.

Адкінуўшы гладыус, Эфраім мітусліва замахаў узнятымі ўгару рукамі і пабег насустрач вусатаму цэнтурыёну, які знаходзіўся найбліжэй, пры гэтым голасна галёкаючы:

— Гэ-э-й! Мы свае! Мы вашыя! Не забівайце!

Услед за ім, амаль не згінаючы цыбатых ног, падбежкам рушыў Мансія. Сваім перуновым голасам ён выпускаў з глоткі толькі адно слова:

— Свае! Свае!

Зрэшты, у суцэльным гуле й гудзе, сярод крыкаў і стогнаў, якія павіслі над раўнінаю, цэнтурыён спярша не расчуў іхніх слоў і ўжо замахнуўся гладыусам, каб распалавініць цела Эфраіма з галавы да ног, але ў апошняя імгненне гэтае “свае” ўсё-ткі прабілася да ягоных вушэй, і цэнтурыён паспеў скіраваць меч трохі ўбок, лязо зачাপіла плячо самарыцяніна, слізганула па ім, але, не нарабіўшы вялікае шкоды, разам з рукавом садрала толькі скуру.

— Авой! За што?! — залямантаваў Эфраім, і, другою рукою схапіўшыся за рану, бухнуў на калені. — Мы ж самі здаліся!

Манасія, скмеціўшы, што над галавою брата мільгануў меч, спярша хацеў на хаду развярнуцца і даць драла, аднак своечасова краем вока заўважыў, што няшчасная доля Эфраіма мінавала, таму застыў на месцы і ўзмаліўся:

— Злітуйся! Мы не іудзеі! Мы самарыцяне! І ў нас ёсць важныя звесткі!

— Якія яшчэ звесткі? — аддыхваючыся, грозна і незадаволена гаркнуў цэнтурыён, але гладыус болей не ўзняў, трымаючы яго вастрыём да зямлі.

— Вельмі важныя! — зморшчыўшы твар ад болю і не ўстаючы з каленяў, зажундзеў Эфраім. — Адвядзі нас да свайго галоўнага камандзіра! Мы — людзі Акілы, ягоныя лазутчыкі!

— А хто такі Акіла? — падазрона зыркнуў на яго цэнтурыён. — Я пра такога военачальніка ніколі не чуў!

— Ды ён не вайсковец! Ён проста вялікі начальнік...

Цэнтурыёну неўспадоб былі гэтыя галадранцы, ды ўсё-ткі ён палічыў за лепшае адвесці “лазутчыкаў” да свайго легата — няхай ён з імі разбіраецца, можа, і насамрэч самарыцяне ведаюць нешта важнае.

Акурат у гэтыя хвіліны да лагера набліжалася калона 10-га легіёна. Здалёк пачуўшы гукі бою, Гней загадаў салдатам прыспешыць крок, але да вырашальнае схваткі легіён усё адно не паспеў. І цяпер вось толькі ўваходзіў у разбураны лагер.

Гней, як і зазвычай, ехаў на кані наперадзе калоны, і Эфраім адразу ж пазнаў яго, бо не раз бачыў падчас працы на руінах Ерусаліма, часам і разам з Акілам. Не зважаючы на цэнтурыёна, Эфраім сарваўся з месца і кінуўся да калоны.

— Камандзёр, выслухай мяне! — пачаў крычаць ён яшчэ здалёк. — Я чалавек Акілы і маю каштоўныя звесткі!

Пачуўшы знаёмае імя, Гней спыніў каня і зірнуў у той бок, адкуль бег да яго адрузлы дзяцюк, а калі ён наблізіўся, строга запытаўся:

— Што цябе яднае з Акілам?

— Я — ягоны шпег!

— Шпег? І чым ты гэта можаш даказаць?

Спыраша Эфраім хацеў выдраць з вопраткі грашовы мяшэчак з вышытаю літараю "А", аднак своечасова спахапіўся: чаго добрага, рымскага легата найболей зацікавіць не сам мяшэчак, а тое, што ў ім захоўваецца... Замест таго Эфраім замянташыў языком:

— Ты, напэўна, чуў, камандзёр, пра мор, які летась лютаваў у Ерусаліме? Дык гэта мы з братам яго наслалі. Па заданні Акілы... Ён нам збаночак з атрутаю даў і наказаў, каб мы яго ў акведуку прыладзілі. Пасля таго палову гараджан як касою скасіла...

Нечакана для самарыцяніна легат спахмурнеў, зыркнуў на яго з агідаю.

— Дык вось адкуль ногі растуць...

Гней, безумоўна, ведаў пра эпідэмію, але ніяк не суадносіў яе са штукарствамі Акілы: ці мала якая зараза бушуе ў свеце... А тут адразу ж усплылі ў памяці апошняя сустрэча ў апартаментах Цінея Руфа і словы, мімаходзь сказаныя Акілам: "...варта ў водныя крыніцы, якімі сілкуецца Бетар, што-нішто падсыпаць, і ягоныя насельнікі пачнуцьдохнуць, як мухі... у мяне і надзейныя людзі ёсць..." Дык во яны, тыя людзі! Гней тады з абурэннем паставіўся да гідкай Акілавай задумы, здаецца, і сам прапрэтар яе не ўхваліў, але ж потым, мусіць, даў згоду. Абое рабое... Не паспелі атруціць ваду ў Бетары, дык нарабілі паскудства ў Ерусаліме...

У душы Гнея ўзнікла жаданне тут жа, на месцы, пасекчы на кавалкі мярзотніка-самарыцяніна і ягонага брата, але ён перасіліў сябе, стрымаўся: магчыма, лазутчыкі Акілы сапраўды ведаюць пра паўстанне нешта карыснае для рымскага войска, бо, мяркуючы па ўсім, дагэтуль аціраліся ў крэпасці.

СРІ — Забярыце іх і трымайце пад аховай! — не паварочваючы галавы, цераз плячо загадаў легат свайму ад'ютанту. — Разбяруся з імі крыху пазней...

СІ — Хай бы нас пакармілі... Каторы тыдзень кавалка хлеба ў руках не трымалі... — Эфраім умольна, як галодны шчанюк, зірнуў у вочы легату.

— Абыдзешся, не здохнеш! — раўнуў у адказ Гней. — Спярга паслухаю, што раскажаце. Можа, і заслужыце якую абгрызеную костку...

Тое, пра што потым распавялі самарыцяне, заслугоўвала не толькі косткі, але і ладнага кавалка мяса (зрэшты, браты яго ўсё адно не атрымалі). Навіна пра заўтрашнюю “іудзейскую суботу” падалася Гнею вельмі цікаваю, і ён паспяшаўся да намёта Севера...

Штурм

Вылазка за сцены крэпасці сталася для абаронцаў надзвычай удааю: і рымлян “укусілі” як мае быць, і немалою здабычаю разжыліся. Цяпер перад Бар Кохбам стаяла адна задача: забраць захопленое дабро — найперш ежу і пітво — у тых, хто яго прынёс у крэпасць, пакуль яны ўсё не з’елі, не выпілі: трэба ж, каб хоць нешта перапала і тым, хто заставаўся ў горадзе, ды і варта стварыць хай сабе і мізэрныя, але ўсё ж запасы на будучыню, бо паўтарыць падобную вылазку, пэўна ж, удацца не хутка — з гэтага дня рымляне будуць пільнымі як ніколі.

Дабрахоць здабычаю ніхто не дзяліўся, таму былі створаны асобныя атрады, якія прачэсвалі горад, “шарсцілі” насельнікаў: пагрозамі, а дзе і сілком забіралі трафеі. Не абышлося без крываваых сутычак, бо зброя мелася ў кожнага. Тым не менш, “усё да крошачкі і кропелькі” сабраць не ўдалося: штосьці ўжо было з’едзенае і выпітае, нешта надзейна прыхаванае.

Горад нібы акрыяў, ажыў і, можна сказаць, баляваў астачу дня і ўсю ноч — да самае раніцы. Трапляліся і людзі на падпітку, бо хто-ніхто ў рымскім лагеры разжыўся віном, хай сабе і не ў вялікай колькасці, але ж ці шмат яго трэба на галодны страўнік?..

Расслабляла, разнявольвала людзей яшчэ і тое, што заўтрашняя субота будзе па-сапраўднаму іўдзейскай, калі ўспадоб Богу не толькі не трэба, але і забаронена што-небудзь рабіць ці чым-небудзь займацца.

Нават пасты ўздоўж сцен крэпасці пад раніцу былі знятыя — засталіся толькі назіральнікі. Бар Кохба палічыў, што рымлянам, каб ачомацца ад нападу, спатрэбіцца не адзін дзень. Таму ніхто не звяртаў увагі і не дзівіўся, што з боку рымскіх пазіцый усю ноч даносіліся гул і ляскат, скрозь цемру цьмяна назіралася нейкая мітусня-варушэнне. Дый чаго дзівіцца? Рымляне, мусіць, даводзяць да ладу свой разбураны лагер...

Насамрэч жа рымляне цэлую ноч рыхтаваліся да штурму крэпасці.

Паведамленне Гнея пра “іўдзейскую суботу” выклікала ў Севера незвычайны імпат: анягож, калі яшчэ выпадзе шанец заспець абаронцаў знянацку і адным махам пакончыць, нарэшце, з паўстанцамі. Север аддаў каманду легіёнам: як толькі сцямнее, пачаць падрыхтоўку да штурму, а на самым досвітку ісці на прыступ.

Спачатку “загаманілі” катапульты і балісты. За ноч рымляне падцягнулі іх як мага бліжэй да крэпасці, і цяпер яны лёгка перакідвалі цераз сцены свае “снарады”: катапульты — цяжкія стрэлы, балісты — агромністае каменне і бэлькі. Раз-пораз балісты “выплёўвалі” ёмістасці, напоўненыя вогненным тлушчам ці смалою, і яны нагадвалі хвастатыя каметы, якія пляскаліся на зямлю, на дахі, шыпелі змяюкамі, тысячамі іскраў разляталіся абাপал, падпальваючы ўсё, што магло і не магло гарэць.

Падобныя “феерверкі” рымляне ладзілі не раз, але раней яны не маглі нарабіць столькі шкоды, як зараз. Шматлікія абаронцы-лучнікі, выпускаючы хмары стрэл, не дазвалялі балістам наблізіцца, яны змушваліся “плявацца” здалёк, і “каметы” не заўсёды пераляталі цераз сцены, а калі ўсё ж пераляталі, дык іх паспявалі засыпаць пяском насельнікі горада, якія былі напегатове. Цяпер жа лучнікі на сценах адсутнічалі, а сонныя, няўцямныя насельнікі, з вечара настроіўшыся на бяздзейную, “лянівую” суботу, з жахам і неўразуменнем выскоквалі на вуліцы, у паніцы гойсалі туды-сюды, і мала хто кідаўся

тушыць пырскі вогненнай смалы. Не дзіва, што горад ахапіў вялікі пажар.

Катапульты і балісты яшчэ не паспелі адстраляцца, як да сцен крэпасці не бязладна, а па-ранейшаму трымаючыся ў маніпулах, пабеглі тысячы легіянераў. Паперадзе яны неслі доўгія драўляныя лесвіцы, якія ім бесперашкодна ўдалося прыставіць да сцен. І толькі ўжо калі першыя салдаты пачалі караскацца па гэтых лесвіцах, наверху заўважыўся нейкі рух, і на галовы нападнікаў спярша рэдзенька, а з кожнаю хвілінаю ўсё гусцей і гусцей паляцелі каменне і стрэлы, палілася тая ж распаленая смала. Уздоўж сцен адразу ж павырасталі “чарапахі”: салдаты першых шэрагаў выставілі перад сабою шчыты вертыкальна, а астатнія ўзнялі іх над галовамі, шчыльна прытуліўшы адзін да аднаго і стварыўшы суцэльны дах. Ні стрэлы, ні каменне, ні смала не маглі ўжо нашкодзіць нападнікам як след.

Абаронцы спрабавалі адштурхнуць лесвіцы ад сцен, і калі гэта ім удавалася, легіянеры, якія знаходзіліся на драбінах, гулка гупалі на зямлю, ці разбіўшыся насмерць, ці пакалечыўшыся. Аднак на змену ім заступалі іншыя, упарта лезлі наверх, не зважаючы на каменне і стрэлы. Некаторыя легіянеры здолелі ўжо ўзбрацца на сцяну і вялі бой там. Сярод іх быў і легат Гней.

Адчуванне віны за здачу Ерусаліма па-ранейшаму вярэдзіла ягоную душу. Гней не мог спатоліцца вяртаннем горада без бою, бо рэванш здаваўся яму непаўнаважнасцю. Хоць нейкае заспакаенне магло прынесці толькі ўзяцце Бетара, таму на штурм легат пайшоў у першых шэрагах.

Паступова з крэпасных сцен, якія цалкам захапілі рымляне, баі перамясціліся на вуліцы горада.

Бар Кохба ўжо конча ўцяміў, што наблізілася параза — і не толькі ў абароне Бетара, але і паўстання ўвогуле. Калі пачаўся штурм, ён спрабаваў надаць абароне хоць нейкую зладжанасць, арганізаванасць, аддаваў каманды, пасылаў падмацаванне на найбольш небяспечныя ўчасткі і ў рэшце рэшт сам кінуўся ў адчайную спохватку з перадавым атрадам рымлян, які, пераадолеўшы сцяну, гаціў перад сабою знясіленых і збянтэжаных іудзеяў, набліжаючыся да цэнтра горада. Ачоль-

ваў атрад падборысты, зграбны, ладна скроены камандзір з задзірыстым султанам над шаломам і бліскучымі даспехамі, пэўна, пазалочанымі і пасярэбранымі. Было прыкметна, што ён ужо сталага веку, але арудаваў гладыусам і прыкрываўся мячом гэтак па-заліхвацку, што яму мог пазайздросціць любы маладзён. Бар Кохба прыкінуў, што гэта сама меней трыбун, а то і легат, ад ваяўнічага азарту ў жылах Сімона закіпела кроў, і ён ірвануўся насустрач рымскаму камандзіру.

А той ужо таксама заўважыў высокага, шыракаплечага іўдзея з глыбокім шнарам на левай шчацэ. Вакол яго кучкаваліся маладыя ваяры, па ўсім відаць, ахоўнікі, і рымлянін падумаў, што наперадзе нейкі іўдзейскі верхавода, магчыма, нават сам Бар Кохба. Легат Гней (а гэта быў менавіта ён) палічыў, што сам Юпітэр пасылае яму шанец вярнуць ваярскую годнасць, напоўніцу рэабілітавацца ў вачах імператара, і ён, размахваючы гладыусам налева і направа, стаў прабівацца да адметнага іўдзейскага ваяра.

І, нарэшце, яны сышліся.

Бар Кохба таксама быў у даспехах, адно што не меў на галаве шалома, бо не любіў насіць яго ўвогуле. Дый навошта той шалом? Пры такім высачэзным росце наўрад ці хто-небудзь змог бы секануць па ім зверху ўніз.

У Гнея ж быў шалом з шырокім забралам, якое прыкрывала падбароддзе, шчокі і часткова нос, таму Бар Кохба не мог дэталёва разгледзець твар свайго праціўніка, і толькі ягоныя блакітныя вочы выпраменьвалі адвагу, рашучасць і... цікавасць.

І той, і другі разумелі, што спохватка іхняя будзе смяротнаю, а таму няпростаю. Разумелі гэта і ваяры з абодвух бакоў, і хоць яны не спынялі сечу, аднак міжволі адступіліся, стварыўшы своеасаблівы круг-арэну, нібы наўмысна даючы сваім камандзірам магчымасць правесці вырашальны, нават сімвалічны бой сам-насам.

Першым зрабіў выпад гладыусам Бар Кохба, але Гней удала засланіўся шчытом і ў сваю чаргу секануў мячом на ўзроўні шыі. Сімон паспеў адхінуцца, пераступіў з нагі на нагу і зноў пайшоў у атаку, гулка ляснуўшы лязом гладыуса па шышаку шчыта. Ад такога ўдару шчыт звычайнага легіянера, мусіць,

разляцеўся б на трэскі, але не той, што быў у Гнея, легата...

Паядынак зацягваўся. Адчувалася, што сышліся сапраўды роўныя супернікі. Адзін праяўляў неверагодную сілу, а другі хоць і не выглядаў на волата, валодаў мячом і шчытом не горш, чым самы спрактыкаваны гладыятар.

І легіянеры, і іўдзеі па-ранейшаму не ўмешваліся ў двубой, але, размахваючы мячамі, цікавалі, чый камандзір усё-ткі возьме верх.

Пашэнціла Бар Кохбу.

Гней не паспеў ні ўхіліцца, ні засланіцца ад чарговага магутнага ўдару, гладыус Сімона зверху ляснуўся лязом па шаломе, слізгануў па ім, зачапіў забрала, з-за чаго шалом, зрываючы на сківіцы скуру, зляцеў з галавы легата і пакаціўся па брукаванцы. Ад болю ў Гнея памутнела ўваччу, на нейкае імгненне ён, як здалося, страціў прытомнасць. Аднак гэта было не самае страшнае.

У той удар Сімон уклаў столькі сілы, што гладыус, сустрэўшы перашкоду ў выглядзе шаломы і сарваўшы яго, працягваў рух уніз і перабіў-перасек правае плячо Гнея. Легат захістаўся, але на нагах устаяў. Затое меч міжволі выпаў з ягонае перабітае (а можна сказаць, і адсечанае) рукі...

Бар Кохбу толькі заставалася прапароць живот свайму безабароннаму праціўніку ці яшчэ раз секануць зверху ўніз, і ён ужо размахнуўся, каб зрабіць гэта, аднак у апошняе імгненне раптам застыў, знерухомеў, так і трымаючы свой гладыус узнятым угару. Сімону падалося, што перад ім стаіць... Архелай. Так, Архелай, толькі ў яго чамусьці ссівельныя валасы і скроні, абветраны, узараны маршчынамі твар... Зусім нечакана мільгнула ў галаве згадка пра першую сустрэчу з Архелаем, калі Пінхас вёў іх у янаеўскі атрад і хлопец распавядаў пра сваіх бацькоў, пра бабулю Алуму, а яшчэ пра тое, што гэтая бабуля перад смерцю распавяла хлопцу: ягоную маці, яшчэ да нараджэння Архелая, згвалтаваў малады рымскі цэнтурыйён...

Гней, ужо змірыўшыся з непазбежнаю гібеллю, не мог даўмецца, чаму гэты іўдзей марудзіць, чаму ён раптам уторкнуўся ў яго няўцямным, разгубленым позіркам і не апускае свой гладыус на ягоную галаву.

Здавалася, спыніўся час.

Не спыніўся ён толькі для ад'ютанта Гнея, які, скарыстаўшыся замянкай і ратуючы жыццё легата, падскочыў да Бар Кохбы і па самую рукаятку ўвагнаў свой меч у ягоны жывот. Сімон са здзіўленнем зірнуў на свайго забойцу, затым зноў перавёў позірк на Гнея, хацеў нешта сказаць, але з роты хлынула кроў. Павольна, як бы нехаця Сімон стаў асядаць на зямлю...

— Бар Кохбу забілі! Забілі Месію! — пранесліся над галовамі іўдзеяў жahlівыя крыкі, а разам з імі паднялася панічная хваля, пацякла-палілася ў глыбіню шэрагаў, падхопліваючы, захлынаючы іх. Іўдзеі, ужо амаль не агрызаючыся, пачалі падавацца назад...

— Сімон ляжаў нерухома, але быў яшчэ жывы. Наступаючы на ягонае цела, беглі наперад легіянеры, але ён на гэта ўжо не зважаў. Свядомасць то пакідала яго, то вярталася зноў. Часам Сімону здавалася, што ён ляжыць у родным мястэчку, завалены трупамі сваіх таварышаў, якія наважыліся напасці на рымскі гарнізон. Тыя ж мроі... тое ж трызненне... Але чаму не чуваць голасу Бога?.. Чаму? Сімон помніць гэты голас з неба, помніць... Зараз, зараз ён зноў прагучыць... Вось і велічнае святло-ззянне ўжо з'явілася перад ягонымі вачыма... За ім павінны прагучаць голас, які загадае яму падняцца і ісці... Куды ісці?.. Сімон ніяк не мог успомніць, куды яму загадаў ісці той голас... Але гэта няважна... Зараз прагучыць голас і нагадае... Зар...

І святло-ззянне знікла. Знікла ўсё. Засталася адна цемра.

9 дня месяца Ава 135 г. н.э. абаронцы Бетара канчаткова спынілі супраціў.

Рымляне жорстка расправіліся з насельнікамі горада, паводле сведчанняў летапісцаў, “уся зямля тут набрыняла іўдзейскаю крывёю”. Бетар быў зруйнаваны¹.

Над абрываам

Людзей у пячорах амаль не засталася. Большасць паўмірала, а ўсе, хто мог падняцца наверх, здаліся ў палон.

¹ Месца, дзе знаходзіўся Бетар, зараз па-арабску называецца Хірбет-ал-Яхуд: “Яўрэйскія разваліны”.

Апусцела і “янаеўская” пячора. Страціўшы сваіх мужыкоў, неяк хуткацечна, адна за адной, сканалі і жанкі.

Архелай і Вірсавія, Нахум і Малка пакуль што трымаліся — магчыма, таму, што былі маладзейшымі.

Рана Архелая неўзабаве зажыла-зацягнулася — як і не было.

Малка, нарэшце, разрадзілася. Роды давялося прымаць Вірсавіі, бо на гэты час, акрамя іх чацвярых, у пячоры ўжо нікога не было.

Дзіця бесперапынна крычала, каўкала, як кацяня, Малка падсоўвала яму сваю ссохлую, і без таго амаль дзіцячую цыцку, але малака ў яе не было. На трэці дзень хлопчык ссінеў — ці то ад крыку, ці то ад голаду — а потым, усхліпнуўшы ў апошні раз, канчаткова заціх...

Нахум паспрабаваў забраць яго ў Малкі, каб пакласці цельца побач з іншымі памерлымі дзецямі, аднак нечакана Малка вызверылася на яго, як раз’ятраная тыгрыца:

— Адыдзі! Не чапай! Мой Янайчык жывы!

З ейных вачэй зыходзіў такі шалёны бляск, што Нахум палічыў за лепшае адступіцца.

У наступныя дні, нават засынаючы, Малка не выпускала мёртвага хлопчыка з рук: размаўляла з ім, спявала калыханку, па-ранейшаму тыцкала сваю цыцку ў нерухомы тварык... Падобна, яна кранулася розумам.

Дзіўна, але з нараджэннем дзіцяці ў Малкі нібы пабольшала сіл, цяпер толькі яна соўгалася па пячоры, люляючы хлопчыка, астатнія днямі і начамі ляжалі моўчкі, уторкнуўшыся позіркамі ў каменную столь, а часцей дык з заплюшчанымі вачыма. Чакалі смерці. А яна ўсё не прыходзіла.

Аднае начы Архелаю прысніліся бабуля Алума. Праўда, сон быў кароткім, амаль імгненным, бабуля толькі і паспела сказаць:

— Што ж гэта ты, унучак, паміраць намерыўся? Рана табе яшчэ да мяне... Дый не адзін жа ты цяперака — за сваю Вірсавію ў адказе. Вы павінны жыць, нарадзіць дзетак...

Сон на гэтых словах абарваўся, Архелай колькі хвілін яшчэ паляжаў моўчкі, а затым, не пазнаўшы свайго голасу, прахрыпеў:

- Нахум! Ты мяне чуеш, Нахум?
- Чую, — сябар ужо таксама не спаў.
- Я вось пра што... Мы з табою далі адзін аднаму слова, што хутчэй памром, чым здадзімся ў палон. Так?
- Так. А ты што, перадумаў?
- Ды не, я гатовы памерці... Як і ты... Толькі чаму мы нашых дзявок на смерць асудзілі?
- Дык яны ж таксама пагадзіліся. Хіба не памятаеш? Сказалі, да апошніх дзён будуць з намі...
- З намі... Гэта азначае толькі, што куды мы, туды і яны. Выходзіць, мы з табою памром, а заадно пацягнем у магілу і сваіх жанчын... А застанемся жыць — жыцьмуць і яны... Табе не боязна распараджацца чужым жыццём?
- Нахум не адказаў, надоўга прымоўк, думваючы над словамі Архелая.
- А нашто маёй Малцы жыць? — нарэшце распачна мовіў ён. — Ты ж бачыш, з глузду з'ехала... Каму патрэбнае такое жыццё?
- Мне здаецца, гэта часова, — Архелай адказаў адразу, відаць, таксама думаў пра незайздросны стан Малкі. — Гора яна перанесла вялікае — вось і памуцілася трохі ў галаве. Я чуў, што такое бывае... Але потым можа прайсці...
- Можа прайсці? — ажывіўся Нахум. — Ты сапраўды гэта чуў? Ад каго?
- Не памятаю... Здаецца, ад бабулі Алумы..
- А-а, ты пра яе раскажваў! Разумная, відаць, была старая, дасведчаная. І яна абы-што не казацьме... — Нахум ужо конча акрыліўся надзеяй. — Дык што ты прапануеш? Здавацца?
- А хіба ў нас ёсць іншае выйсце, каб выратаваць жанчын?
- Няма... Але ж... Мне здаецца, як толькі мы падымемся наверх, рымляне нас адразу пазабіваюць...
- Магчыма, і так... А можа, і не... Рымляне ўжо ўдостатку насыціліся крывёю, вунь колькі пазабівалі... Але ім патрэбныя і рабы — хтосьці ж павінен адбудоўваць разбуранае... А мы маладыя, такія для іх самы раз...
- Дык усё-ткі ты згодзен на рабства?
- Я табе пра гэта не казаў. Я сказаў толькі, што нас могуць пакінуць жывымі. А з рабства потым можна і ўцячы...

На нейкі час яны прымоўклі абодва. Кожны думаў і пра сваё, і пра адно і тое ж.

— Дык што ты надумаў, Нахум? — першым зноўку азваўся Архелай.

— Што надумаў... Мусіць, і сапраўды трэба здавацца... Куды дзенешся...

На іх, яшчэ зусім нядаўна маладых і бестурботных, зваліўся такі груз адказнасці, што яны за лічаныя месяцы нібы пасталелі на дзясяткі год, сталі разважаць, як мудрыя дзядзькі.

— Тады давай будзіць жанчын...

Зрэшты, ні Вірсавія, ні Малка таксама не спалі і чулі ўсю іхнюю размову, аднак у яе не ўмешваліся: жанкам не варта лезці ў справы, якія належыць вырашаць толькі мужчынам.

Ужо акурат развіднела.

На зборы не пайшло ніводнае хвіліны, бо браць з сабою нейкія рэчы не было сэнсу: рымляне ўсё адно адб'яруць, ды і выбрацца наверх з паклажай будзе вельмі цяжка, ім бы самім, знясіленым, як-небудзь дабрысці-дапаўзці...

Нахум зрабіў яшчэ адну спробу забраць у Малкі мёртвае дзіця, але яна агрызнулася з яшчэ большым гневам:

— Не аддам! Хлопчык жывы! А будзеш чапляцца, дык сама тут застануся, але Янайчыка не пакіну!

Давялося Нахуму змірыцца. Ён толькі і сказаў:

— Пойдзеш у мяне паперадзе. Я буду прытрымліваць за спадніцу. Калі што, дык...

Яно і праўда: прабірацца над прорваю з кульком у руках, не маючы магчымасці за што-небудзь зачапіцца ці прытуліцца, — вельмі рызыкаўна.

Першым на сцежку ступіў Архелай, за ім — Вірсавія, далей — Малка і Нахум. Ступалі моўчкі, рукі і ногі ва ўсіх калаціліся — не ад страху, а ад знямогі.

Неўзабаве іхнія крокі, шоргат падэшваў аб пясок і каменне пачулі наверху патрульныя легіянеры. Адзін з іх нахіліўся, зірнуў у бездань і радасна-зычна, каб пачулі ўсе ў лагеры, выгукнуў:

— Го! Падобна, іудзеі здавацца ідуць!

У лагеры ўжо заставалася чалавек дваццаць — не болей. Дый навошта трымаць тут цэлую цэнтурую, калі ў пячорах ужо

амаль абязлюдзела? Да абрыву адразу ж пачалі падб'ягаць астатнія легіянеры, якім даўно надакучыла ацірацца ў гэтай глухмені, таму салдаты весела і адначасна здзекліва сталі падбадзёрваць тых, хто падымаўся:

— Гэй, мужык, не спатыкніся, пад ногі глядзі, а то ўпадзеш і нос разаб'еш!

— Дзеўку ў першую чаргу трымай, мы ўжо згаладалі па жаночым целе!

— Ат, як такія дзеўкі, дык лепей з казой ці з авечкай! Зірні: худыя, як трэскі...

Архелай ад злосці скрыпеў зубамі, Нахум люта зыркаў наверх спадылба, але ў адказ яны нічога абразлівага выкрыкнуць не маглі: і сілы бераглі, і не варта было злаваць людзей, якія хутка вырашацьмуць іхнія лёсы.

І толькі Вірсавія, зняважаная гнюснымі намёкамі, успрыняўшы іх усур'ёз, раптам захісталася, страціла раўнавагу. Архелай, вядома ж, гэтага бачыць не мог, затое своечасова скмеціла Малка. Дагэтуль яна трымала кулёчак, ашчаперыўшы яго абэруч, а тут выкінула адну руку наперад і паспела схапіць Вірсавію за край кашулі, не даўшы ёй кульнуцца ўніз галавою...

Усё гэта адбылося настолькі імгненна, што ні Вірсавія, ні Малка нават не войкнулі, таму іхнія абраннікі так і не даведаліся, якой небяспекі толькі што пазбегла Вірсавія дзякуючы сяброўцы.

З вялікімі высілкамі маладзёны, нарэшце, дабраліся да краю абрыву. Архелай літаральна выпаўз на скалу і, не падымаючыся, стоячы на каленях, павярнуўся спінаю да легіянераў, быццам на іх не зважаючы, стаў дапамагаць астатнім. Нахуму давалося падштурхоўваць Малку ззаду.

Прыгорбленыя, падрапаняны, у абдзёртай адзежы, яны моўчкі сталі ў радок перад зграяй легіянераў, чакаючы для сябе прысуду.

— У пячоры нікога не засталася? Усе выйшлі? — грозна спытаўся адрузлы легіянер, які, відаць, быў тут за галоўнага.

— Усе... — выціснуў з сябе Архелай.

— А што ў тваіх руках? — легіянер перавёў позірк на Малку.

— Пакажы!

І ён, памкнуўшыся да маладое жанчыны, працягнуў да яе руку. Малка адхіснулася, зрабіла крок назад і залямантавала:

— Не чапай! Не тваё! Не аддам!

На помач свайму камандзіру кінуліся яшчэ два легіянеры, і пасля зацятай валтузні ім удалося выкалупіць з рук Малкі кулёчак.

— Аддайце! Вярніце маю крывіначку! — ужо галасіла Малка, парываючыся зноў выхапіць немаўля.

Легіянер адгарнуў кавалак белага сукна, якім быў прыкрыты тварык дзіцяці і, не хаваючы здзіўлення, усклікнуў:

— Сапраўды, дзіця! Калі ж гэта вы паспелі? — раптам твар ягоны скрывіўся, перакасіўся ад агіды. — Ды ён жа мёртвы! Паглядзіце, ссінеў увесь! Фу, брыдота! — з гэтымі словамі ён сплюнуў і... шпурнуў кулёчак у бездань.

— А-а-а! — вырвалася з грудзей Малкі, і яна, не даўшы нікому ніводнага імгнення для роздуму ці нейкіх дзеянняў, кінулася ў прорву ўслед за сваім сыночкам. Ад яе жудасна-адчайнага крыку паляцела-панеслася па цясніне гулкае рэха...

— Ты што нарабіў? Ды я цябе!.. — адкуль толькі ў Нахума ўзяліся сілы, ён, як пантэра, наляцеў на легіянера, абедзвюма рукамі схпіў за горла і стаў душыць.

— Памаж-ж-жыце!.. — захрыпеў рымлянін, хоць і не адразу, да іх падступіліся два легіянеры, якія стаялі бліжэй за ўсіх, і паспрабавалі адарваць Нахума ад камандзіра, але іхнія высілкі былі марнымі — хлопец ужо зубамі грыз глотку свайго ненавіснага ворага. Кагалам усе яны паваліліся на зямлю.

На хаду выцягваючы з похваў гладыус, да кучы падскочыў яшчэ адзін легіянер і, прымерыўшыся, каб не патрапіць у свайго, увагнаў меч Нахуму паміж лапатак.

Перад гэтым на помач сябру паспрабаваў кінуцца Архелай, ён ужо нават зрабіў два крокі наперад, але пад ногі яму ўпала Вірсавія, схпіла за калені, умольна-пакутна гледзячы знізу ўверх, закрычала:

— Не трэба! Я прашу! Ты ўсё адно не паможаш! І нас з табой заб'юць!

І Архелай адступіў назад.

Ягоны намер не застаўся па-за ўвагай рымлян, аднак яны

ацанілі і тое, што малады іўдзеі усё-ткі паслухаўся дзеўкі, не палез у бойку.

Тым часам галоўны легіянер, трымаючыся за акрываўленую шыю, з крэткам падняўся і з усяе сілы ўдарыў нагою нерухомае цела Нахума.

— Ледзьве глотку не перагрыз! А здавалася б, здохлік...

— Куды яго? — запытаўся легіянер, які стаяў побач.

— А то ты не ведаеш! Цягніце да абрыву!..

Калі цела Нахума валаклі да прорвы, Вірсавія адварнула, заплакала, а Архелай, наадварот, глядзеў услед, не адрываючыся, хоць так, хоць позіркам праводзячы ў апошні шлях свайго лепшага сябра...

— А з гэтымі што будзем рабіць? — вярнуўшыся ад абрыву і кінуўшы галавою ў бок Архелая і Вірсавіі, запытаўся той жа легіянер, чамусьці самы тут актыўны. — Туды ж?

Камандзір, ацэньваючы, пільна зірнуў на маладзёнаў і разважліва мовіў:

— Ды яно і варта было б, але ж... Бач, гэты бэйбус за свайго не ўступіўся... Дзеўка малайчына... Глядзі, якія спраўныя, дарма, што худыя завельмі... Калі трохі падкарміць, дык неблагія рабы атрымаюцца... Так што хай жывуць! Вядзіце іх у агульны лагер...

Апошняя пакута

Квін Лолій Урбік адразу, як толькі ўвайшоў у кабінет Севера, заўважыў, што ягоны начальнік чамусьці надзвычай усхваляваны і ўзрушаны.

— Што-небудзь здарылася? — насцярожана запытаўся былы намеснік Ніжняе Германіі.

— Здарылася... Я атрымаў пасланне ад імператара...

— І што ж ён такое напісаў, з-за чаго ты зmusіўся страціць спакой? Здаецца ж, усё ў нас ідзе як след: Бетар захоплены, паўстанне, лічы, задушана...

— Гэта так. Аднак Адрыян усё адно незадаволены. Вельмі ўжо вялікія страты мы панеслі... Ты ж ведаеш, імператар у пасланні да Сената з нагоды перамогі нават не напісаў звык-

лае фразы: “Калі Вы і дзеці Вашыя здаровыя — добра. Я і мае легіянеры здаровыя”. Заўваж: упершыню ў гісторыі не прагучалі гэтыя словы... Дарэчы, калі мы ўжо загаманілі пра здароўе, як там пачуваецца легат Гней?

— Не вельмі... Давялося ампутаваць правую руку. Які з яго цяпер ваяка?

— Ваяваць ён ужо і не будзе. Я перад гэтым напісаў Адрыяну, што Гней штурмаваў Бетар у першых шэрагах, праявіў выключную храбрасць і нават асабіста забіў Бар Кохбу...

— А кажуць, што іўдзейскага верхаводу быццам бы прапароў не сам Гней, а ягоны ад’ютант.

— Якая розніца? Галоўнае — менавіта Гней сашчапіўся з Бар Кохбам. А хто нанёс вырашальны ўдар... Важна, каб гэта быў военачальнік, а не просты легіянер. Для прэстыжу, для значнасці перамогі... Дык вось, імператар адклікае Гнея ў Рым, там ён атрымае належнае ўшанаванне і, падобна, стане сенатарам. Што яшчэ трэба, каб годна сустрэць старасць? Дарэчы, адклікае ён і цябе. Час вяртацца ў сваю Ніжнюю Германію...

— А ты?

— А я застаюся тут... Так загадвае імператар.

— Але ж якая ў тым надоба? Навошта такому слыннаму военачальніку, як ты, заставацца без войска? Вунь ужо амаль усе легіёны пакінулі Іудзею...

— Усе, ды не ўсе. Акрамя Ерусалімскага легіёна, у Іудзеі застаецца Сірыйскі. Надоўга. Магчыма, назаўжды. Зрэшты, самой Іудзеі, як правінцыі, ужо няма...

— Што ты маеш на ўвазе?

— Імператар загадаў выдаліць гэтую назву на ўсіх мапах і ўвогуле не згадваць яе — ні ў лістах, ні ў летапісах. Нават слова “іўдзеі” пад забаронай.

— А як жа цяпер называць гэтую тэрыторыю?

— Сірыя-Палесціна. І што самае непрыемнае, Адрыян прызначыў мяне праконсулам на гэтай, як ты кажаш, тэрыторыі...

— Дык віншую! Такі гонар! Займееш сапраўдную ўладу!

— Уладу над чым і над кім? Мы ж усіх насельнікаў вынішчылі тут цераз аднаго, і нават болей... Дый каму ўвогуле ўспадоб кіраваць гэтым мяцежным краем? У мяне няма сумневу, што праз нейкі час іўдзеі акрыяюць і зноў пачнецца смута...

— Дык Адрыян, напэўна, і пакідае цябе тут, каб не дапусціць тае смуты?

— Напэўна... Але мне ад гэтага не лягчэй... Дарэчы, імператар яшчэ цікавіцца лёсам Акібы. Ён лічыць, што не Бар Кохба, а менавіта святар распачаў мяцеж і ўзначальваў яго. Правільна лічыць... Таму Адрыян патрабуе, каб Акібу напаткала пакутная кара. Прылюдная. Маўляў, хай для іншых будзе навукай... Ніяк не магу даўмецца, што здарылася з Адрыянам. Ён ніколі не быў такім крыважэрным...

— А за чым замінак? Хіба нам цяжка наладзіць “прылюдную і пакутную кару”?

Север з недаўменнем зірнуў на свайго намесніка.

— Я ваяр, а не кат. Адна справа забіваць мяцежнікаў на полі бою, нават вынішчаць іх пасля, а другая — чыніць справу над безабароным старым чалавекам...

— Гэта не проста стары чалавек... І як бы ты ні хацеў, а выканаць загад Адрыяна давядзецца.

— Давядзецца. Дык можна ж забіць — і ўсё. Без аніякіх катаванняў, цішком. Што дасць пакутная смерць Акібы? Нам з табою як ваярам — нічога, апрача ганьбы. Для імперыі карысці таксама аніякай. Паслядоўнікі Акібы выстаўляцьмуць “гучную” гібель як сімвал, а ягоныя пакуты — як сцяг для іншых пакаленняў. Такім чынам, Акіба, нават мёртвы, будзе сядзець у нас косткаю ў горле, а для іудзеяў наvekі застанецца святым пакутнікам, роўным іхнямю Маісею... Нам гэта трэба?

— Я з табою згодны, але насуперак волі імператара не пойдзеш. Калі б мы без лішняга гвалту загадалі забіць Акібу раней, дык ніякіх непрыемных наступстваў не было б. А цяпер... Публічнае кары не мінаваць. У Адрыяна, безумоўна, ёсць тут свае “вушы і вочы”, якія за табою сочаць і пра ўсё яму дакладаюць. Докладаць і пра гэта...

— У тым жа й справа. Давядзецца ўсё ж зрабіць кару паказальнай...

Астрожнае жытло, у якое трапіў Акіба пасля захопу рымлянамі Бетара, мала чым рознілася ад таго пакоя-келлі, дзе ён меў прытулак напярэдадні выступу ў Ерусалім. Хіба што адсутнічалі збан і кубак ды не было акенца, праз якое маглі б трапіць

сюды сонечныя промні, таму ў памяшканні і ўдзень, і ўначы стаяў беспраглядны змрок. Прынамсі, ложка таксама не было, замест яго ў кутку, каля забраснявелей сцяны, месціўся спляжаны насціл з сатлелай і смярдзючай саломы.

У апошнія месяцы паўстання Бар Кохба пазбягаў сустрэч з Акібам, нібы даючы пазнаку, што святарства для яго — як абуза, ва ўсякім разе прыслухоўвацца да рабінаў, тым лікам да самага галоўнага з іх, Сімон не будзе. Больш за тое, калі выкрылася здрада рабіна Элеазара з Модзіна, Акіба чакаў, што Бар Кохба западозрыць у змове ўсіх святароў і распачне іхні пераслед, а то і вынішчэнне. На шчасце, не распачаў. Акіба, дый бальшыня іншых рабінаў, насамрэч не мелі ніякага дачынення да змовы, а ўчынак Элеазара і ягоных паплечнікаў стаў нечаканкаю для іх саміх.

Калі ў Бетары рымляне ўчынілі крываваю разню, Акібу мінаваў трагічны лёс. Відаць, Север, а магчыма, і сам імператар, загадалі на пэўны час і для нейкае мэты пакінуць жывым натхняльніка паўстання. Акібу запіхнулі ў гэтае астражнае памяшканне, дзе ён ужо амаль два месяцы чакаў для сябе прысуд.

Ніхто, акрамя ахоўнікаў, не меў права наведваць самага важнага злачынца імперыі. Але ніякія забароны не маглі супрацьстаяць чалавечай сквапнасці, грошы пераадольваюць любыя перашкоды. Ахоўнікі, атрымаўшы жменю срэбных дынараў, цішком дазвалялі нешматлікім наведнікам хвіліну-другую пагутарыць з вязнем. Сярод іх большасцю былі колішнія паплечнікі Акібы, якім удалося ўратавацца і ад якіх галоўны рабін даведваўся, што робіцца ў Іудзеі.

А навіны Акібу, безумоўна, не радавалі.

Тое, што паўсюль вынішчаецца народ, ён ведаў і раней. Яшчэ горшымі сталіся для Акібы звесткі, што вынішчаецца, выпус-тошваецца і вера.

Ацалелае святарства спрабуе перайначыць, прыстасаваць Закон да ўмоваў пераследу і прыгнёту. З асабліваю жарсцю вядуцца спрэчкі ў рабінскім асяродку Лідды¹.

¹ Гэты горад сапраўды даў знакамітых пакутнікаў, якіх потым назвалі "забітымі ў Ліддзе".

Абмяркоўваецца, якія прадпісанні Закона дазвольна парушаць, каб пазбегнуць смерці, і дзеля якіх варта ператрываць пакуты. У рэшце рэшт некаторыя казуісты прыйшлі да высновы, што ў час пераследу можна адмовіцца ад усіх патрабаванняў Закона, пакінуўшы толькі тры забароны: ідалапаклонства, чужаложства і забойства. Вылучаецца такое правіла: “Супраціў загадам імператара ёсць самазабойства”. Прызнаецца, што выконваць Закон можна і таёмна, скажам, абразаць дзяцей, не ладзячы з гэтае нагоды пышнае, як раней, свята.

Найперш, палічылі, варта кіравацца заповятам “Захоўвайце пастановы Мае і законы Мае, выконваючы якія, чалавек будзе жыць. Я Гасподзь (Бог ваш)”¹. Гэта значыць, калі ёсць выбар паміж безумоўным выкананнем Закона і жыццём, дык належыць аддаць перавагу другому, гэтак жа, як і пры небяспечных хваробах можна ўжываць лекі, якія ўтрымліваюць “нячыстыя рэчывы”. Аднак жа пагадзіліся наконт таго, што лепей пайсці на смерць, чым парушыць Закон публічна.

Ад усяго гэтага душу Акібы паглынала роспач. Выходзіць, паўстанне, якое ён замысліў і ўзняў, прынесла шкоду не толькі ягонаму народу, але і веры, якая стагоддзямі заставалася непарушнай, і вось цяпер хай сабе і з дабрадзейных памкненняў, каб уратаваць народ, нехта хоча “паправіць” Закон, прыстасаваць яго да неспрыяльных абставін. Акібу міжволі прыгадвалася размова з ерусаліміскім епіскапам Іудам і ўвогуле непарушнасць хрысціян, якія з пагардаю ставяцца да смерці, прымаюць яе з пакорай і адрачнасцю, бо не лічаць зямное жыццё самаю вялікаю каштоўнасцю, мяркуюць, што смерць, асабліва ў пакутах за веру, набліжае іх да Бога, і што душы іхнія жыцьмуць вечна. О, як не хапае зараз іудзеям гэтай адрачнасці, гэтага грэбавання зямным існаваннем дзеля чысціні веры, дзеля захавання Закона! Хіба язычнікі-рымляне, катуючы пакутнікаў-іудзеяў, задавалі б ім здзеклівае пытанне: “Ну і дзе цяпер ваш Бог, чаму ён вас не ратуе?”, калі б іудзеі, як тыя ж хрысціяне, былі цвёрда ўпэўненыя, што Бог і ў самых цяжкіх пакутах застаецца з імі і наперадзе, пасля смерці, іх

¹ Левіт 18:5.

чакае “царства нябеснае”? Ніхто тады не задумваўся б, як “паправіць” Закон, каб захаваць зямное жыццё...

Сам Акіба не баяўся смерці — незалежна ад таго, ёсць тое нябеснае царства ці яго няма. У рэшце рэшт, у параўнанні з вечнасцю чалавечае жыццё такое кароткае (адна-дзве хвіліны), што няма вялікае розніцы, праіснуеш ты на гэтай зямлі адно імгненне ці два. Галоўнае — пражыць годна, у зладзе з Богам.

Болей Акібу вярэдзілі думкі пра ўласныя памылкі. Не, ён не шкадаваў аб тым, што ўзняў народ на паўстанне, бо ўжо немагчыма было трываць здзекі з людзей, са святыняў, з веры.

Але ці правільна ён зрабіў, што прыдумаў Месію? Трызніў Гамалііл пры апошняй сустрэчы, ці ягонымі вуснамі гаварыў сам Бог і збудзеца злавеснае прароцтва, што “расее цябе Гасподзь Бог ва ўсе народы, ад краю зямлі да краю яе”? Ці не наконт Бар Кохбы гучала перасцярога ў Другазаконні: “Пра-рока, які асмеліцца гаварыць ад імя Майго тое, чаго Я не загадваў яму гаварыць... такога прарока аддайце смерці”? У рэшце рэшт, якога Прарока меў на ўвазе Бог, калі папярэджаваў, што іўдзеі Яго не паслухаюцца, з-за чаго ім наканаваныя неймаверныя пакуты? Пакуты — вось яны, навідавоку, і ўжо доўжацца больш як палову стагоддзя. Хрысціяне сцвярджаюць, што тым Прарокам, Божым пасланцом акурат і быў Хрыстос, якога іўдзеі не тое што не паслухаліся, а нават асудзілі на пакутную смерць. Няўжо яны маюць рацыю?... Акіба не мог з гэтым змірыцца, гнаў з галавы падобныя думкі як далей...

А яшчэ Акіба так і не змог прыйсці да кончай высновы, насамрэч сатварыў ён вялікі грэх перад Богам, ці знойдзеца для яго хоць нейкае апраўданне. Усё-ткі ён хацеў як лепш, калі і памыляўся, дык шчыра, без аніякае ўласнае карысці. Што ж, няхай сам Бог вырашае...

З-за адсутнасці акенца Акібу цяжка было вызначыць, што на дварэ — дзень ці ноч, але ён арыентаваўся на нейкія гукі, якія чуліся звонку, на ўласныя адчуванні. І аднойчы ўвечары яму яскрава падалося (нібы хтосьці падказаў знутры самога сябе), што заўтра адбудзеца ягонае пакаранне. Прадчуванне зусім не выбіла Акібу з раўнавагі, ён нават адчуў нейкую палёжку, адно што цэлую ноч не самкнуў вачэй — апантана маліўся...

Раніцай у астрожнае памяшканне завітаў не адзін ахоўнік, як звычайна, а адразу два. Яны моўчкі, схапіўшы пад пахі, узнялі Акібу з каленяў — мусіць, не верылі, што нямоглы стары здолее пайсці самастойна — і пацягнулі да выхаду.

Апынуўшыся на дварэ, Акіба не здагадаўся заплюшчыць вочы, і ў вачах, адвыклых ад святла, адразу пацямнела, з-пад павек выкаціліся слёзы. Без старонняй дапамогі ён ужо на-самрэч не змог бы рухацца, бо нічога не бачыў.

Ахоўнікі на гэта не зважалі, цягнулі старога ў той бок, адкуль чулася людская гамана.

Толькі праз некалькі хвілінаў цёмная заслона перад вачыма Акібы спакваля пачала расейвацца, і скрозь яе прабіліся цьмяныя абрысы навакольнага асяроддзя.

У астрожным двары без асаблівай пыхлівасці выстраілася адна рымская цэнтурія. Збоку і крыху воддаль, зб'іўшыся ў купку, туліліся адзін да аднаго абарваныя, ссохлыя людзі — відаць, ацалелыя насельнікі, якіх рымляне сагналі сюды, каб яны назіралі за наканаваным дзействам і потым пераказалі ўбачанае астатнім. Людзі скіроўвалі позіркі сабе пад ногі, нібы саромеючыся Акібы.

Пасярэдзіне плошчы чамусьці гарэла вогнішча, каля яго высіўся ўкапаны ў зямлю слуп. “Няўжо мяне паспрабуюць спаліць?! — мільганула ў галаве Акібы здагадка. — У такім разе чаму яны распалілі вогнішча загадзя?”

Ахоўнікі падвялі Акібу да слупа, прымусілі старога абхапіць яго рукамі, накінулі на запясці вяроўку і моцна яе нацягнулі, завязаўшы канцы вузлом. Акібу так шчыльна прыціснула тварам да слупа, што ён ледзьве мог павярнуць галаву.

Рымляне рабілі ўсё замаруджана, у поўнай цішыні, як бы нехаця, салдаты таксама назіралі без нейкай узрушанасці ці імпату, дый увогуле ўсё гэтае дзейства выглядала паказушна і выконвалася нібы пад прымусам.

За сваёю спінаю Акіба пачуў злавесны голас:

— Ну, што, іудзейскі верхавода, прыйшоў час расплаты. Не спадзявайся, што я буду секчы цябе бізуном. Во, пабач! — і перад вачыма старога нехта правёў спярша вялізнымі абцугамі, а затым і граблямі, на якіх заместа звыклых зубцоў былі замацаваныя вострыя крукі.

Акіба паспрабаваў азірнуцца, каб паглядзець у вочы кату, але яму гэта не ўдалося, а сам мучыцель, падобна, не меў ахвоты выстаўляць напаказ сваё аблічча.

Да Акібы даляцелі іскры ад вогнішча: відавочна, кат паварушыў дровы, напальваючы да чырвані абцугі і граблі. Вось-вось ён вернецца і пачне катаванне...

Прадчуваючы блізкую смерць, Акіба з напругаю павярнуў галаву да купкі мясцовых насельнікаў і, наколькі мог, зычна выгукнуў:

— Дзеці мае! Не бядуйце па мне! Я дасягнуў сваёй мэты! Я жарсна жадаў аддаць сваё жыццё дзеля праслаўлення Імя Божага, бо сказана: “І палюбіў Госпада Бога твайго ўсім сэрцам тваім...” Хіба ёсць лепшы доказ гэтай бязмернай любові, чым смерць, якая асвятчае Імя Божае?!

У гэтую хвіліну кат з трэскам разарваў заскарузлы балахон на Акібавай спіне, да самага пояса агаліўшы ссохлае, з выразнымі рабрынамі па баках, тулава старога.

— Слухай, Ізраіль! — яшчэ гучней закрычаў Акіба. — Іегова — наш Бог! Іегова — Бог наш адзіны!

Акіба адчуў на сваёй спіне дотык распаленага жалеза, і ў наступнае імгненне ключні абцугоў вырвалі з ягонай ключыцы кавалак мяса разам са скурай. Святар ледзь не страціў прытомнасць, ціха застагнаў, але зноў уголас вымавіў:

— Іегова — Бог наш а-а-дзі-і-ны-ы!

Гэтае “адзіны” ён цягнуў як бы нараспеў, тужліва-працяжна, ад чаго ўсім, тым лікам і легіянерам, рабілася млосна, у душы закрадваўся незразумелы страх.

Вырваўшы абцугамі яшчэ некалькі кавалкаў старэчай плоці, кат узяўся за граблі. Вострыя крукі ўпіліся ў цела паблізу шыі і павольна папаўзлі ўніз, здзіраючы са спіны пласты скуры і пакідаючы глыбокія барозны.

— Іегова — Бог наш а-а-дзі-і-ны-ы! — напружваючы апошнія сілы, толькі гэтыя словы цяпер паўтараў Акіба.

Праклаўшы барозны да самае паясніцы, кат зноў узяў граблі і ўваткнуў крукі ў плечы старога.

— Іегова — Бог наш а-а-дзі-і-ны-ы! — ужо зусім ціха ў

апошні раз выціснуў з сябе Акіба і, перш чым адысці ў нябыт, ён, як здалося, пачуў голас Бога:

— Блажэнны Акіба, які памёр, вымаўлячы слова “адзіны”!..¹

* * *

Вайна 132-135 гг. стала апошнім значным паўстаннем іудзеяў супраць рымскіх каланізатараў². У Талмудзе гэты перыяд пазначаны як “час небяспекі”, “час вынішчэння”. Паводле Дыюна Касія, акрамя паўсотні крэпасцяў, “было знішчана 985 значных паселішчаў, у бітвах загінула 580 000 і яшчэ большая колькасць ад голаду і хваробаў, амаль уся Іудзея ператварылася ў пустыню”. Былі апустошаныя таксама Кіпр, Кірэна, канчаткова разрабаваны Егіпет, што ў рэшце рэшт абумовіла эканамічны крызіс Рымскай імперыі ў III ст. н.э. Стала немагчымаю наступная экспансія імперыі на Усход.

Рэшткі насельніцтва мяцежнай правінцыі былі прададзеныя ў рабства, прычым людзі каштавалі не даражэй, чым коні. У Церабінце паблізу Хеўрона ўзнікла Кірмашнае поле, на якім штогод ішоў гандаль жывым таварам. Тых, для каго не знайшлі пакупнікоў, гналі ў Газу і там прадавалі на іншых кірмашах, перавозілі ў Егіпет, прычым большасць рабоў гінула пры караблекрушэннях ці ад голаду.

Іудзеі, якім удалося ўцячы ў пустыню, лічылі сябе памілаванымі Богам.

Надзея на аднаўленне Храма канчаткова знікла, на ягоным месцы быў узведзены храм Юпітэра Капіталійскага. Забудова Эліі Капіталіны распачалася з яшчэ большым імпэтам. Было зроблена ўсё, каб знішчыць памяць аб мінулым. На паўтара стагоддзя знікла назва “Ерусалім”, і пра яе амаль ніхто не ведаў. У горадзе з’явілася мноства язычніцкіх пабудов: форум, лазні, храмы, тэатры, тэатраніmfей і г.д. Паўсюль выраслі статуі: Вакха, Серапіса, Астарты, Дыаскуры і асабліва шмат — імператара Адрыяна. Паблізу Галгофы ўзвысіліся

¹ Як засведчана ў Талмудзе, гэтыя словы сапраўды прагучалі з неба.

² Зрэшты, смуты ў Палесціне адбываліся і пазней. Напрыклад, падчас імператарства Септымія Севера на чале паўстанцаў стаяў нехта Клаўдый, якому удалося авалодаць Іудзеяй і Сірыяй і ледзь не захапіць у палон самога імператара, які следаваў у Італію пасля вайны з парфянамі (199 г.)

статуі Юпітэра і Венеры. А над варотамі, ад якіх пачыналася дарога на Віфлеем, высілася скульптура з выяваю свінні, у чым іудзеі бачылі насмешку над пераможаным народам (насамрэч жа дзікі кабан быў рымскім сімвалам і маляваўся на сцягах легіянераў).

Эдыкт Адрыяна прымушаў усіх яўрэяў пакінуць Ерусалім пад пагрозай смерці, ім нават было забаронена бачыць Святы горад. Толькі адзін раз у год, у гадавіну ўзяцця Ерусаліма, яўрэям дазвалялася прыйсці і паплакаць на руінах Храма. Зрэшты, і гэты дазвол каштаваў ім вельмі дорага. “У гэты дзень, — піша св. Еранім, — ты мог бачыць пануры натоўп, народ самы няшчасны, хоць ён і не паспявае выклікаць спагаду, які збіраецца, падыходзіць. Лядашчыя жанчыны, старыя ў лахманах... Усе плачуць. І вось, між тым, як слёзы льюцца па іхніх шчоках і яны папраўляюць раскудлачаныя валасы, да іх падыходзіць легіянер і патрабуе плату за права паплакаць яшчэ трохі”.

І толькі больш як праз васьмнаццаць вякоў, у 1948 годзе, яўрэі змогуць вярнуцца на заповітную зямлю і заснаваць уласную дзяржаву Ізраіль.

Усе дарогі вядуць у Рым

Акіла з двума легіянерамі ззаду няспешна крочыў уздоўж доўгіх шэрагаў палонных іудзеяў і не хаваў злосці. Ягонае вока ніяк не магло зачапіцца за больш-менш прыстойнага раба — усе мужчыны нагадвалі шкілеты, нават маладзёны, знясіленыя і прыгорбленыя, выглядалі як векавечныя старыя. Сюды, на Кірмашнае поле, Акіла наведваўся, каб прыдбаць як мага болей рабоў. Імператар даручыў яму зноў распачаць будову Ерусаліма — не, цяпер ужо дакладна Эліі Капіталіны, бо былую назву горада нават згадваць забаронена. Акілу дазволена ў любой колькасці набраць самых дужых рабоў з ліку палонных. Але дзе яны, “самыя дужыя”? Усе цяпер “на адно цела” — скура ды косці. Іх жа спярша цэлы месяц адкормліваць давядзецца...

Акіла пакуль што толькі і здолеў адабраць тры дзясяткі не зусім нямоглых іудзеяў, а іх жа трэба не адна сотня!

Слізгаючы позіркам па целах і тварах палонных, Акіла прашпацыраваў міма чарговага шэрага і раптам спыніўся, застыў на месцы — легіянеры зняцэцку нават уваткнуліся ў ягоныя плечы. Там, ззаду, здаецца, прамільгнуў вельмі знаёмы твар... Вельмі знаёмы... Акіла рэзка павярнуўся і жвава пакрочыў назад, спыніўшыся насупраць гонкага белагаловага юнака з блакітнымі вачыма. Тое, што гэта сапраўды юнак, было відавочна, але ягоны схуднелы, абвостраны і таму на выгляд састарэлы твар быў як дзве кропелькі вады падобны на твар... легата Гнея.

— Ты хто? — уторкнуўшыся позіркам у юнака, груба запытаўся Акіла. — Іудзей?

— Іудзей... — не адводзячы вачэй, стрымана адказаў юнак.

— Як завуць?

— Архелай...

Хвіліну пастаяўшы-падумаўшы, Акіла аддаў загад легіянерам:

— Гэтага забіраем!

Акіла яшчэ не ведаў, ці спатрэбіцца яму гэты дваінік Гнея, але падсвядома адчуваў: мусіць жа, у нечым спатрэбіцца...

Легіянер, лёгка падштурхнуўшы Архелая ў плечы, паказаў яму на невялікі гурт палонных, адабраных Акілам:

— Ідзі вунь туды!

Архелай патупаў да гурта.

Палонных мужчын і жанчын рымляне трымалі адасоблена, у розных лагерах. Архелая і Вірсавію таксама разлучылі, пры развітанні дзяўчына, як і ўсе навокал, крычала, вырывалася з рук легіянераў, бо ў яе не было сумневу, што бачыць свайго каханага ў апошні раз. Архелай таксама не мог змірыцца з вечным расстаннем, але яго скруцілі і пацягнулі адразу чатыры легіянеры...

Гурт хоць і марудна, але ўсё ж папаўняўся.

З другога канца Кірмашнага поля чамусьці пад узмоцненай аховай стала набліжацца нешматлікая жаночая калона. Калі яна параўнялася з гуртом, Архелай пачаў узірацца ў паланянак, тоячы надзею ўбачыць Вірсавію, але твары жанчын былі прыкрытыя ажно да самых вачэй. Прынамсі, менавіта яны, вочы з мазаічнымі зрэнкамі, як здалося Архелая, і прамільгнулі ў калоне!

— Вірсавія! — ва ўвесь голас гукнуў ён.

І — о дзіва! — тая, каму належалі гэтыя вочы, раптам азірнулася і нават у адказ паспела крыкнуць “Архелай!”, але адразу ж на дзяўчыну цыкнуў легіянер, які шыбаваў збоку, і груба заштурхнуў у калону Вірсавію, якая памкнулася была кінуцца да свайго каханага.

Архелай падскочыў да састарэлага ветэрана, прыстаўленага да іхняга гурта, і ўзмаліўся:

— Скажы, куды іх пагналі? Куды? Ну скажы!

— А скуль я ведаю? — паціснуў плячыма той без аніякае злосці, нават з пэўнаю спагадаю.

— Дык запытайся! Табе ж, мабыць, знаёмы хоць нехта з канваіраў!

— Гм, — чмыхнуў ветэран і стаў узірацца ў хвост калоны. — Але ж і праўда, вунь, здаецца, Кодра пацёгся — мы з ім некалі ў адной маніпуле служылі. Гэй, Кодра! — гукнуў ветэран.

На шчасце, легіянер, які плёўся ззаду, сапраўды азірнуўся.

— Го, Баўкіда! — пазнаў ён свайго аднапалчэнца. — Як маешся? Дзе служыш? Па-ранейшаму пры Акілу?

— Пры ім... Ты мне скажы, куды вы гэтых пекных дзевак гоніце?

— Што пекныя, то пекныя! Можна сказаць, адборныя!

— Дык куды ж усё-ткі гоніце?

— Як куды? У порт! А адтуль на караблі — і ў Рым. Файныя гетэры з гэтых дзевак атрымаюцца!

Нейкі час ветэраны яшчэ перагалёкваліся, але Архелай іх ужо не слухаў, у ягоных вушах толькі і гучала: “У Рым!.. у Рым... у Рым...”

АДРЫЯН

*Тады будуць аддаваць вас на пакуты
і забіваць вас; і вас будуць
ненавідзець усе народы за імя Маё.*

Евангелле ад Мацвея, 24:9

*Па меры, як прымнажаюцца ў нас
пакуты Хрыстовы, прымнажаецца
Хрыстом і сущышэнне нашае.*

**Другое пасланне да карыньянаў
апостала Паўла, 1:5**

Прыхамаці імператара

У глыбіні перыстылю – агромністага, як акінуць вокам, двара, выбрукаванага ружовым мармурам, раскінулася велізарная зала пад купалам. З апсідаў-нішаў, выбітых у чатырох кутах, асклелымі позіркамі акідвалі залу рымскія багі-статуі. Выява ж галоўнага з іх, Юпітэра, велічна ўзвышалася ў паўкруглай і самай дальняй апсідзе.

У гэтай зале імператар Адрыян даваў аўдыенцыі, прымаў дэпутацыі ад гарадоў і правінцыі.

Сёння імператар прыняў толькі аднаго візіцёра, Акілу, і загадаў ліктарам нікога больш не запрашаць. Іхняя размова доўжылася амаль дзве гадзіны і, нарэшце, Адрыян устаў з крэсла, далонню прыязна паляпаў Акілу па плячы, прамаўляючы:

– Ты добра папрацаваў. Малайчына. Цяпер можаш з паўгода адпачыць тут, у Рыме. А то і ўвогуле застанешся назаўжды. Я яшчэ падумаю... Дарэчы, ці ёсць у цябе ў Рыме належнае жылло?

– Пакуль што не. Але я ўжо нагледзеў прыстойны дамок на Патрыцыянскай вуліцы, – Акіла ўдзячна зірнуў на імператара.

– З тваёй ласкі сродкаў у мяне стае...

– Ну то і добра. А цяпер я пакажу табе сваё жытло. Хадзем.

Два гады мінулі з тае пары, як захлынуўся ў крыві іудзейскі мяцеж, і Акіла наноў і з яшчэ большым імпэтам распачаў забудову Святога горада. Штомесяц ён дасылаў імператару падрабязныя справаздачы, і ў рэшце рэшт Адрыян, задаволены ўвішнасцю свайго галоўнага забудоўшчыка, вырашыў аддзячыць яму, адклікаў у Рым, каб Акіла змог адвесці душу ў шматлікіх забавах, якіх у сталіцы імперыі было цераз край.

Апошнім часам Адрыян, лічы, не пакідаў сваю знакамітую вілу ў Цібуры, узведзеную лепшымі будаўнікамі імперыі ў адгор’і Апенінаў, за дванаццаць міляў ад Рыма. Гэта была нават не віла, а сапраўдны горад, які немагчыма было прайсці ўздоўж за цэлую гадзіну.

Віла раскінулася на ўзгорку паміж дзвюма невялікімі раўнінамі, якія паралельна цягнуліся з поўначы на поўдзень. Зрэшты, Адрыян, як і ўсе рымляне, любіў роўнядзь, таму, перш чым распачаць забудову, імператар загадаў знесці ўсе пагоркі ды ўзвышшы.

Дзве ручаіны, якія збягалі з Сабінскіх гор, перасякалі даліны і злучаліся ў адзінае рэчышча каля ўваходу ў вілу. Летам ручаіны амаль перасыхалі, таму з гор былі пракладзены акведукі, якія ўдосталь забяспечвалі вілу свежаю вадою.

Апроч палаца, паўсюль былі раскіданыя шматлікія порцікі, перыстылі, храмы, вежы, тэрасы, аздобленыя вінаграднымі альтанкамі, дзве бібліятэкі, тэатры, сады з безліччу антычных статуяў...

Менавіта гэтак сваё “жытло” Адрыян хацеў паказаць Акілу.

Пасля працяглае хады праз васьмікутны вестыбюль яны апынуліся на адкрытай мясцовасці.

– Пазнаў? – Адрыян паказаў рукою налева ад сябе.

Акіла няўцямна паціснуў плячыма, і хоць яму няёмка было прызнавацца, бо гэта, пэўна ж, не спадабаецца імператару, але ўсё ж сказаў як ёсць:

– Калі па праўдзе, дык не...

– Ну як жа! – усклікнуў Адрыян. – Гэта ж Каноп! Егіпецкі горад паблізу Александрыі. Здаецца, мы былі там разам з табою...

– Во, цяпер пазнаў! – удавана-радасна загаманіў Акіла, каб дагадзіць імператару, хоць абрысы сапраўднага Канопа ўжо даўно сцерліся з ягонай памяці.

– Давай падыдзем бліжэй.

Яны выбраліся на раўніну, у глыбіні якой бачылася аграмадная апсіда. Падобна, яна адначасна была і сажалкай, і храмам: пасярэдзіне апсіды высілася статуя Серапіса, а па баках – выявы іншых егіпецкіх багоў. Па мармуровых прыступках, а таксама цераз цэлы каскад басейнаў, размешчаных адзін вышэй за другі, у вялізную паўкруглую сажалку шчодра сцякала вада. Адтуль яна трапляла ў шырокі канал, які займаў усю сярэдзіну раўніны. Абапал берагоў гайдаліся дзясяткі лодак і караблёў накіраваных на александрыйскіх гандолаў.

Цераз масток, упрыгожаны калонамі, якія падтрымлівалі купал, Адрыян і Акіла перайшлі на другі бераг, дзе месціліся прасторныя гатэлі.

– Тут у мяне не толькі Каноп, – задаволена мовіў Адрыян. – Тут ёсць паменшаныя копіі ўсіх мясцін, якія прыйшліся мне даспадобы падчас вандровак. Болей блукаць па свеце не давядзецца, ды і няма ніякай патрэбы: захацеў, скажам, зноўку наведаць грэчаскі Пойкім, – праз дзесяць хвілін хады ён перад тваімі вачыма. Вунь зірні: бліжэй да нас тая самая Вежа вятроў...

Акіла таксама нямала павандраваў, тым лікам і з самім Адрыянам, і чым далей яны ішлі, тым выразней акрэсліваліся знаёмыя абрысы: Лікей¹, Прытаней²...

– У мяне тут нават Пекла ёсць, – усміхнуўся Адрыян. – Але яно адсюль далёка, у самым канцы, і мы туды не пойдзем – не стае часу. – Зрэшты, ты ўжо, мусіць, маеш уяўленне пра маё “жытло”...

Зваротны шлях яны адольвалі па “Тэмпійскай даліне”³. Вядома, тут не было ні Алімпа, ні Пеліёна, ні Оссы, ні тых

¹ Гімназія ў старажытных Афінax каля храма Апалона Лікейскага, дзе вучыліся Сакрат і Арыстоцель.

² Будынак у Афінскай рэспубліцы, дзе за дзяржаўны кошт палуднавалі асобы, якія зрабілі для дзяржавы важныя паслугі.

³ Даліна ў Фесаліі паміж гарамі Осса і Алімп. Паводле старажытнагрэчаскага міфа, Геракл прабіў горны праход паміж скаламі, у якім утварылася рака Пенэй.

стромкіх скал і векавых лясоў, якія надавалі сапраўднай даліне Тэмпі велічны і ў той жа час зграбны выгляд. Аднак жа і мініяцюрная адрыянаўская копія была цудоўным месцам для прагулак, а зяленіва тут расло нават болей, чым у Грэцыі. З боку вілы, насупраць даліны, цягнуліся тэрасы з порцікамі і мармуровымі басейнамі, а над усёй далінай спадарыла шырокая экседра – глыбокая ніша, завершаная паўкупалам. Па яе адхоністым схіле Адрыян і Акіла сышлі да кветнікаў і трапілі ў галерэю, акаймаваную маленькімі ручайкамі (колісь іх называлі зўрыпамі). Па мармуровым мастку яны перайшлі на востраў, у цэнтры якога стаяла статуя Венеры, а абাপал – фантаны, калоны і барэльефы з выявамі марскіх пачвараў, трытонаў, нерэід.

– Там, далей, – мае тэрмы, – сказаў Адрыян. – Я хацеў паказаць табе іх, але толькі што ў мяне з’явілася іншая задума. Памыцца нам усё-ткі трэба. Але не тут, у Цібуры, а ў Рыме. Даўно я там не быў... Зараз жа і паедзем!

Імператар крута развярнуўся і пашыбаваў да сваіх апартаментаў. Акіла ледзь паспяваў за ім услед.

– Усю сваю шыкоўную адзежу пакідаем тут. Апранаем тунікі, – на хаду камандаваў Адрыян. – Каштоўнасці і ўпрыгожанні таксама з сабою не бяры – у тэрмах часта крадуць.

А лёкаю, які выцягнуўся перад ім струною, коратка кінуў:

– Я еду ў Рым. І ніякіх насілак! Рыхтуйце звычайную каруку¹ ...

Калі карука ўехала ў межы Рыма, Адрыян загадаў фурману:

– Спыніся і чакай тут, пакуль мы не вернемся!

І, ужо звяртаючыся да Акілы, патлумачыў:

– Я падпісаў эдыкт, які забараняе павозкам, асабліва перагружаным, уезджаць у гарады, тым болей у Рым. Вуліцы вузкія – не размінуцца. Дый брукаванка псуецца. Па горадзе дазволена перавозіць толькі будаўнічыя матэрыялы. Тут ужо нікуды не дзенешся...

Адрыян і Акіла саскочылі з карукі і без аніякай аховы пешкі рушылі ў глыбіню вірлівага Рыма. Адрыян не асцерагаўся, што гараджане пазнаюць у ім імператара: ён ужо тры гады запар

¹ Адкрытая дарожная карэта з высокім кузавам.

не паказваўся на людзі, бязвылазна сядзеў у Цібуры, адно толькі і наведаў Іудзею ды Афiны, нават не ўдзельнічаў у трыумфе (дый які там трыумф?) з нагоды перамогі над іудзеямі. Без баграніц, у звычайных туніках, знешне Адрыян і Акіла нічым не адрозніваліся ад рымскіх грамадзян-просталюдзінаў, таму, пакуль яны, таўхаючыся з сустрэчнымі-папярэчнымі, прабіраліся па шматлюдных вулках, ніхто на іх не звяртаў увагі.

– Як ты думаеш: чаму я павёў цябе не ў сваю тэрму, а ў агульную, гарадскую? – на хаду запытаўся Адрыян у Акілы і сам жа адказаў: – Каб ты ўпэўніўся, што не толькі я жыву ў раскошы, але і ўсе рымскія грамадзяне і нават рабы маюць патолою для душы.

І хоць ніякай заслугі Адрыяна ў тым, што ў любым рымскім горадзе грамадскія тэрмы месціліся, мовіць так, ледзь не на кожным кроку спакон вякоў, Акіла асцярожна змаўчаў.

Да цэнтральнай часткі горада, дзе грамадскія тэрмы былі найбольш дыхтоўнымі, яны не дайшлі.

– Сюды, – паказаў Адрыян на невялікі садок, у якім у альтанках сядзелі-гаманілі нешматлікія дзецюкі з расчырванелымі, прыпухлымі тварамі – адпачывалі.

Мінаваўшы калідор, на столі якога на блакітным фоне былі раскіданыя залатыя зоркі, Адрыян і Акіла апынуліся ў ападытэрыі, інакш кажучы, у распранальні. Гэта быў доўгі пакой, купал якога абапіраўся на магутны гзымс, упрыгожаны злепленымі грыфамі, амфарамі і лірамі. Паміж імі віліся дзівосныя арнаменты-арабескі. Сцены былі пафарбаваныя ў жоўты колер, столь падзеленая на белыя квадраты з чырвонымі бардзюрамі, а падлога выкладзеная простаі, грубай мазаікай. Уздоўж сцен выцягнуліся доўгія лавы, над якімі мацаваліся паліцы з адзежай.

Святло ў ападытэрыі трапляла цераз акно пад самым купалам з бронзавай рамай і тоўстым матавым шклом. Побач – магутныя рэльефныя трытоны з пасудзінамі на плячах, а ў нішы пад акном – вялізная маска Акіяна.

Адрыян накіраваўся да маленькага пакойчыка, прылеглага да ападытэрыя, і сунуў у руку рабу-вартаўніку (капсарыю) дзве сестэрцыі.

– Пакінем адзежу ў яго, а не на агульных паліцах, – пра-

панаваў імператар. – На ўсялякі выпадак. Я ж табе казаў: у тэрмах шмат баланаклептаў-злодзеяў... І вось гэта прыхопім, – Адрыян паказаў на скрабкі і збанкі, напоўненыя нейкаю вадкасцю.

– Што гэта? – пацікавіўся Акіла.

– Вадзяністае мыла. Гэта раней расціраліся аліўкавым маслам ці ўвогуле пяском. А пры мне во што вынайшлі...¹

Калі яны пакінулі капсарыя, Адрыян паказаў рукою наперад:

– Направа – халодны басейн-фрыгідарый, налева – гарачая пара. Табе што болей даспадобы?

– Лепей бы спярша ў басейн...

– І я так думаю.

Падлога, басейн і лаўка ўздоўж яго былі выкладзеныя белым мармурам. З меднай трубы біў магутны вадзяны струмень. У фрыгідарыі чамусьці было бязлюдна. Па прыступках Адрыян і Акіла спусціліся ў басейн – вады ў ім было ўсяго па шыю – і адразу ж скурчыліся ад холаду. Зрэшты, пасля паўдзённай спёкі гэта прынесла толькі асалоду.

Акіла агледзеў памяшканне. Сцены былі распісаныя дрэвам і кустамі, нагадвалі гушчар, у якім пырхалі птушкі. Зірнуў угару – і здалося, што басейн знаходзіцца пад адкрытым небам: купал меў блакітны колер. Паўсюль з ваз накшталт кветкавых кубачкаў білі фантаны.

– Ну, годзе, – мовіў Адрыян. – Хадзем грэцца.

У тэпідэрыі, дзе рымляне не мыліся, а толькі праграваліся, Акілу ў твар адразу патыхнула гарачым паветрам. Тут ужо было шматлюдна, хто-ніхто сядзеў ці прагульваўся нават у вопратцы. За сцяною гучала ціхая музыка.

– А чаму тут адны мужчыны? – не хаваючы здзіўлення, запытаўся Акіла.

– Хоць з часоў заснавання Рыма мужчыны і жанчыны мыліся разам, у адным кагале, я сваім эдыктам забараніў гэткую непрыстойную завядзёнку, – насупіўшы бровы, сталёвым гола-

¹ Хоць вадзяністае мыла (сумесь аліўкавага масла з попелам ці шчолаччу) рымляне сапраўды пачалі ўжываць пры Адрыяне, але яно было вядомае здавён. Напрыклад, шэсць тысяч гадоў таму вадзяністым мылам карысталіся егіпцяне, а ў Еўропе яго зноў вынайшлі галы і германцы.

сам адказаў Адрьян, а затым, палагаднеўшы, дадаў: – У рэшце рэшт што можа быць прыгажэйшым за мужчынскае цела?..

– Я згодны з табою, імператар! – падхапіў ягоныя словы Акіла, згадаўшы Антыноя і ўвогуле юрлівую цягу Адрьяна да юнакоў і маладых мужчын. Ён міжволі краёчкам вока акінуў голае цела самога імператара: некалі гонкі, падборысты, цяпер Адрьян выглядаў амаль на старога дзеда, паўсюль з’явіліся тлустыя скураныя складкі, пуза, хоць і не надта, але ўжо адвісла...

Тое, што імператар за апошні час вельмі пастарэў, асунуўся, Акіла заўважыў яшчэ па ягоным твары, як толькі пабачыў у Цібуры. Адрьян ужо ніколі – ні пры ўсмешцы, ні пры незадаволенасці – не крывіў, не выцягваў свае вусны ў трубочку, ледзяніста ці спустошана пазіраў не на Акілу, а нібы скрозь яго...

У тэпідэрыі таксама меліся паліцы-нішы для адзежы. Па краях перагародак паміж нішамі стаялі маленькія тэрактавыя фігуркі аголеных гігантаў, якія на выцягнутых руках трымалі цяжкі гзымс столі-купала, аздобленага белымі рэльефнымі фігурамі: Ганімед, украдзены арлом, Амур з лукам, Апалон верхам на грыфе, маленькія амуры, якія кіруюць дэльфінамі, лвы ў квадратах, ромбах, кругах і шматкутніках на фіялетавым, белым і светла-блакітным фоне.

Аднак жа Адрьян не даў магчымасці Акілу доўга любавання гэтамі вабносцямі, пашыбаваў у кальдарый – самае спякотнае памяшканне ва ўсёй тэрме, дзе меўся басейн з гарчай вадою. Тут ужо ніякіх упрыгожанняў ці роспісаў не было. Дый навошта яны? Ад вільготнага, насычанага параю паветра фарбы ўсё адно сцерліся б. І толькі ў купале меўся рэльефны арнамент: крылатыя жанчыны луналі ў вышыні.

У кальдарый людзей было найболей, але ўсе яны скрэбліся-мыліся моўчкі, засяроджана, падстаўляючы свае плечы рабам ці мясцовай прыслузе, якая за невялікія грошы падсабляла пазбавіцца броду. І толькі воддаль мужчыны збіліся ў гурт, і з таго боку чулася гамана, а часам і рогат. Адрьяна зацікавіла тое, што да ягоных вушэй раз-пораз далятала слова “імператар”.

– Давай падыдем бліжэй, паслухаем, – прапанаваў Адрьян і нетаропка падаўся да гурта.

... – І вось трэцца гэты ветэран спінаю аб мармуровую сцяну, і не надта добра ў яго атрымліваецца – спіна ўсё адно свярбіць, бо закарэла ад гразі, – распавядаў мажны дзяцюк з глыбокай залысінай і парэпанымі вуснамі. – І тут падыходзіць да яго нейкі мужчына і пытаецца: “Чаму гэта ты трэшся аб сцяну?” Зірнуў на яго ветэран і анямеў: перад ім стаіць сам імператар! Адрыян жа, бывала, разам з простым людам у тэрмы хадзіў. “А што ж мне застаецца? – з жалобаю кажа ветэран. – Няма ў мяне ні грошай, ні рабоў, якія б спіну паскрэблі. Вось і даводзіцца самому...” А трэба сказаць, што імператар ведаў таго ветэрана. Мусіць, яшчэ з Дакіі, калі ён легіёнам камандаваў. “Нядобра, – кажа імператар, – што такі заслужаны чалавек дый абяздолены”. І што вы думаеце? Назаўтра атрымаў той ветэран і рабоў, і грошай удосталь. Во як!

– Пашэнціла ветэрану...

– І не кажы...

– Мне б такую ўдачу, – пачуліся галасы з усіх бакоў.

– Ды я ж яшчэ не ўсё распавёў! Паслухайце далей! – падбадзёраны пільнаю да яго ўвагаю, працягваў дзяцюк. – На наступны дзень многія старыя людзі, прачуўшы пра гэты выпадак, лавінаю хлынулі ў тэрму і сталі церціся спінамі аб сцены. Разлічвалі, што імператар паспагадае і ім, шчодро адорыць дабротамі і рабамі. І праўда: Адрыян заўважыў агульную “часалаўку”. Паклікаў да сябе гэтых людзей і замест даброт даў ім карысную параду: “Па чарзе скрабіце і расцірайце спіны адзін аднаму”...

Спыраша гурт прымоўк, пераварваючы пачутае, а затым гримнуў дружны рогат. Усміхнуўся і Адрыян.

– Што праўда, то праўда: наш імператар – дасціпны і на язык востры, – падхапіў размову другі дзяцюк, сухарэбры, як трэска. – Вось чуў я, напрыклад, такую гісторыю. Аднаго разу прыйшоў да Адрыяна чалавек, галава ў якога пачала сівецць, і стаў яго аб нечым прасіць. Просьбу тую імператар выконваць не захацеў. Праз нейкі час прасьбіт, пафарбаваўшы валасы, зноў звярнуўся да імператара. Вы думаеце, які ён атрымаў адказ? “Ідзі адсюль, бо я ўжо адмовіў у гэтым твайму бацьку!” – прагнаў яго Адрыян.

– Сапраўды было такое? – запытаўся Акіла.

– Было, было... – нехаця буркнуў Адрыян. – Хадзем лепей у судаторый – самы час пагрэць косці параю...

І яны падаліся ў наступнае прасторнае памяшканне, падзеленае на невялікія пакойчыкі-кабіны, у якіх меліся “сядзячыя” ванны, дзе акурат спатрэбіліся вадзяное мыла і пахучы ялей...

Уволю напарыўшыся, Адрыян і Акіла выйшлі з тэрмы і трапілі на палестру – адкрытую спартыўную пляцоўку, з трох бакоў абкружаную крытай каланадаю. Вольнага месца на ёй не было: воддаль калашмацілі адзін аднаго баксёры, побач дужаліся барцы, а ўзброеныя гладыусамі юнакі, абступіўшы драўляны цурбан, вучыліся наносіць трапныя ўдары.

Аднак жа найболей людзей сабралася каля пляцоўкі, дзе ішла гульня ў “трохкутнік”. Большасцю гэта былі заўзятары. Самі ж гульцы, стаўшы па краях намаляванага на зямлі трохкутніка, перакідвалі адзін аднаму мяч. Ад гульцоў патрабаваўся неверагодны спрыт, былі задзейнічаныя абедзве рукі адразу.

Некалькі хвілін паназіраўшы за гульнію, Адрыян і Акіла прыселі ў цяністым порціку, якіх тут было ўдостатку. Спярша маўчалі, а затым Адрыян раптоўна спахмурнеў, падумаўшы пра нешта сваё, і загаманіў на тэму, якая стала для Акілы нечаканкаю:

– Я столькі шмат зрабіў для народа... Даўжнікам імператарскай казны – не толькі ў Рыме, але і па ўсёй Італіі – прабачыў іхнія запазычанасці, а распіскі спаліў на форуме Траяна... Маёмасць злачынцаў перастаў забіраць сабе, як гэта было пры ранейшых імператарах, і аддаю яе ў дзяржаўную казну... Тым, хто жыве ў нішчымніцы і каму падсабляў яшчэ Траян, я павялічыў грашовыя выплаты... Я наладзіў працу казённай пошты... Я даю людзям відовішчы, праводжу гладыятарскія баі: толькі ў свой дзень нараджэння выпусціў на арэну тысячу дзікіх звяроў... Дый хіба ўсё пералічыць? А што за гэта маю? Хіба згадваюць мяне добрым словам? Адны праклёны...

– Ды што ты, імператар! – Акіла паспяшаўся яго супакоіць. – Народ цябе любіць! Ты ж сам чуў, з якою павагаю выказваліся пра цябе людзі ў тэрме...

– А-а, пустое!.. – махнуў рукою Адрыян. – Нічога гэта не значыць... Дарэчнымі былі ўсе мае патугі... Падзякі ад народа ўсё адно не дачакаюся...

І што зусім збянтэжыла Акілу – на шчаку Адрыяна выпаўзла дробная слязінка. Імператар не змог утаіць слабіну, і Акіла зразумеў, што нічога добрага гэта яму не зычыць: дыктатары звычайна помсцяць міжвольным сведкам свайго маладушша ці сентыментальнасці. І ўжо зусім даканала Акілу тое, што Адрыян ні з таго ні з сяго змрочна мовіў:

– З залатой чашы піць атруту і ад сябра хцівага парадку прыняць – адно і тое ж...¹

Трохі памаўчаўшы, ён зноўку загаманіў пра людскую няўдзячнасць:

– А колькі добра я зрабіў іншым народам і плямёнам! Насуперак волі Траяна не стаў пашыраць памеры імперыі, спыніў заваёўніцкія паходы... А тым, хто знаходзіцца ў межах імперыі, даў амаль поўную самастойнасць... Я не прэрэчыў, калі яны маліліся не Юпітэру, а ўласным багам... І што за таго? Варта мне было нешта перайначыць па-свойму, як гэтыя народы, разбэшчаныя маёй паблажлівасцю, распачыналі смуту... Узяць хаця б тую ж Іудзею... Цяпер я цвёрда засвоіў: усе войны, усе бунты распачынаюцца з-за таго, што людзі моляцца розным багам. Так было, так ёсць і так будзе ў наступныя вякі і тысячагоддзі. А што гэта значыць? Што люблю веру, калі яна супярэчыць нашай, рымскай, любых багоў, калі гэта не Юпітэр, Марс ці Венера, трэба бэсціць, а ўсіх, хто ўсё-ткі не хоча маліцца нашым багам, прытрымліваецца іншае веры, – вынішчаць на корані!..

Пры гэтым ён секануў далонню паветра і адразу ж схамянуўся, застыў.

– Што гэта я?... Навошта?... Ну, годзе, засядзеліся мы тут... Пайшлі!

Адрыян рэзка ўстаў і накіраваўся да выхаду. Ужо на вуліцы ён павярнуў галаву да Акілы, які плёўся ззаду, і з прахалодаю мовіў:

– Можаш мяне не суправаджаць. Сам дайду...

Акіла разлічваў правесці з імператарам астачу дня і, можа, нават пераначаваць на ягонай віле ў Цібуры, а пасля гэтых слоў зніякавеў зусім...

¹ Выслоўе Плутарха (каля 50-120 г.н.э.), сучасніка і настаўніка Адрыяна, які часта ўжываў выразы гэтага грэчаскага гісторыка, а часам выкарыстоўваў як свае.

На вуліцах Рыма

Пасля апошняе сустрэчы на Кірмашным полі, калі стала вядома, што Вірсавію павязуць у Рым, для Архелая не было іншае мэты, яна стала сэнсам ягонага існавання: любым коштам і як мага хутчэй трапіць у сталіцу імперыі, знайсці сваю абранніцу. Зрэшты, ва ўмовах, у якіх ён апынуўся, мэта здавалася недасяжнай. З ранку да позняга вечара пад бізунамі легіянераў-ветэранаў Архелай цягаў камяні на руінах Ерусаліма. Рабоў пільна вартавалі і ноччу.

Уцячы ўсё ж было магчыма: удзень вартавыя часам некуды сыходзілі, мусіць, ім, ужо састарэлым, невыносна было трываць пякельную спёку. Прытаіцца сярод каменных глыб, а затым выбрацца за межы горада – у гэтым заступоркі не было. Спрыяла і тое, што Архелай меў нетыповую для тутэйшых мясцін знешнасць, і нікому не магло ўзбрысці ў галаву, што гэта раб, а не рымскі грамадзянін.

Так што ўцячы Архелай мог і нават зрабіў дзве спробы. Першы раз яго перанялі хутка, каля Гаваона. Шукалі ўцекача чамусьці па загадзе самога Акілы, ганцы былі разасланыя ва ўсе блізкія гарнізоны. Мясцовыя военачальнікі нават дзівіліся: чаму з-за нейкага беглага раба ўзняўся гэтакі вэрхал?

Дзіўна, але па загадзе таго ж Акілы пакаралі Архелая не надта строга: іншага знявечылі б ці ўвогуле забілі б, а Архелая толькі спаласавалі спіну бізунамі.

У другі раз уцекачу ўдалося дабрацца ажно да Веф-Арона – адтуль ужо рукою падаць да Іоппіі, дзе меўся порт і адкуль раз-пораз адпльвалі караблі ў Рым. Акіла сам прысутнічаў пры пакаранні: было падобна, што сачыў, каб уцекача не забілі да смерці.

Архелай не мог акрыяць цэлы месяц. А потым, калі ўсё ж выйшаў на працу, да яго прыставілі асобнага ахоўніка.

Архелай невыказна здзівіўся, калі аднаго разу яго прывялі да Акілы і той з нейкаю лагодаю ў голасе абвесціў:

– Цяпер ты мой асабісты раб – я выкупіў цябе ў дзяржавы. Імператар выклікае мяне ў Рым, і я бяру цябе з сабою. Будзеш прыслугоўваць. І не ўздумаі уцякаць. Болей літасці не будзе. Ты мая ўласнасць, і я магу зрабіць з табою ўсё, што захачу,

дарма што імператар забараніў забіваць рабоў і караць вас толькі цераз суд. Я, калі спатрэбіцца, буду для цябе і суддзёй, і катам... Ты ўсё зразумеў?

Ад неверагоднае навіны Архелай не здолеў вымавіць і слова, адно толькі скаўтнуў сліну і кіўнуў галавою. Ці можна было паверыць у такое шчасце? Тое, пра што марыў і мроіў, вось-вось збудзецца! Бог нарэшце пачуў ягоныя малітвы! Архелаю было няўцяям, чаму менавіта яго выкупіў Акіла, каб зрабіць сваім лёкаем, ды і ён над гэтым не задумваўся. Галоўнае – неўзабаве ён трапіць у Рым, знойдзе сваю Вірсавію!

Праз тыдзень на вайсковым караблі, абшытым меддзю, яны плылі ў сталіцу імперыі. Судна было хуткасным: яго “падганялі” наперад не толькі ветразі, але і рабы-весляры.

Апрача Архелая, Акіла прыхапіў з сабою Эфраіма і Манасію. Пасля захопу Бетара самарыцяне атрымалі шчодрую ўзнагароду, жылі бестурботна, але ўдадатак ім карцела стаць рымскімі грамадзянамі, як і паабяцаў Акіла. Галоўны забудоўшчык патлумачыў братам, што для гэтага трэба наведацца ў Рым, і калі з’явілася такая магчымасць, узяў іх з сабою. Вядома ж, Акіла не збіраўся хадайначаць, каб гэтыя браты-аблуды атрымалі грамадзянства, але ён прадбачыў, што ў Рыме давядзецца “абцяпваць” не зусім прыстойныя справы, і падсвядома адчуваў: самарыцяне з іхняю подласцю і хіжасцю могуць спатрэбіцца. Да таго ж, будзе каму павіжаваць за Архелаем, даверу да якога Акіла ўсё-ткі не меў.

Пакуль шукаў прыстойны дом у цэнтры Рыма, Акіла засяліў сваю нешматлікую світу ў несамавіты гатэль з незразумелаю назваю “Пад мячом”. Для сябе ён абраў самы лепшы пакой, які меўся ў гатэлі, а Архелаю, Эфраіму і Манасіі давялося марнець у адным і не зусім дагледжаным памяшканні, хоць на ягонай сцяне гаспадар гатэля пакінуў красамоўны надпіс-перасцярогу:

Раб твой хай ногі памые і вытра,

Каб не мараліся просціны чыстыя нашы.

Праўда, нехта з былых пастаяльцаў ніжэй накрэмзаў сваю “рэзальцыю”:

Мы памачыліся ў ложка. Прабач, гаспадар.

Толькі чаму ты не даў нам начнога гаршчка?

Акіла наказаў, каб без яго дазволу з гатэля ніхто не выходзіў. Харчавацца можна было на першым паверсе, дзе месцілася карчма. Архелай пачуў ад Акілы асабістую пагрозу:

– Тут табе не Іудзея. Калі і захочаш, далёка не ўцячэш. З беглымі рабамі ў Рыме строга... Дый куды ты паткнешся, хто дасць прытулак, апрача мяне? Так што глядзі...

Гэтая пагроза была залішняю. Архелай і не збіраўся кудысьці ўцякаць, прынамсі, да тае пары, пакуль не знойдзе Вірсавію.

Аднак жа праз тры дні бязвылазна сядзець у гатэлі абрыдла, тым болей у адной хеўры з Эфраімам і Манасіяй, якіх Архелай неўпадабаў з першых дзён: нейкія яны слізкія, цёмныя. Дый размаўляць з імі не было пра што, таму пастаяльцы, змушаныя дзяліць адзін пакой, толькі зрэдку перакідваліся словамі.

– Гаспадар, дазволь на некалькі гадзін выбрацца заўтра ў горад – перастрэўшы Акілу з вечара, стаў прасіць Архелай. – Я ж у Рыме ўпершыню. Хоць бы адным вокам зірнуць... Дальбог, не ўцяку! Ты ж сам сказаў: куды мне падзецца?

Акіла, крыху падумаўшы-паразважаўшы, даў згоду:

– Так і быць, схадзі. Пасля полудня. Толькі будзь уважлівым: калі не ўцячэш, дык можаш заблудзіцца...

Архелай ледзь не самлеў ад шчасця: яму чамусьці здавалася, што заўтра ён пабачыць Вірсавію.

Архелай разумей: Вірсавію трэба шукаць там, дзе найболей лупанарыяў¹, бо ў ягонай памяці заселі словы легіянера Кодры: “Файныя гетэры з гэтых дзевак атрымаюцца!” Гетэр было ўдосталь і ў гатэлі. Азызлыя, з разбэрсанымі космамі, яны сноўдалі па калідорах і выклікалі ў Архелая толькі агіду. Хіба ж можна ўявіць, што сярод такой набрыдзі будзе ацірацца Вірсавія?

Гатэль хоць і быў нехлямяжы ўсярэдзіне, але месціўся ён ледзь не ў цэнтры Рыма, непадалёку ад форуму Траяна. Ступіўшы за парог, Архелай разгубіўся. Яны засяляліся ў гатэль позна ўвечары, калі вуліцы былі амаль пустыя, а цяпер

¹ Публічных дамоў.

яны віравалі, кішэлі людзьмі – не пратаўхнуцца¹. І ўсё ж трэба было рухацца ў нейкі бок, і Архелай, сам таго не ведаючы, узбіўся на Свяшчэнную Дарогу, якая злучала галоўны Форум, раскінуты ў нізіне, з Палацінам.

Павольна тупаючы па вуліцы і азіраючыся па баках, Архелай звярнуў увагу, што сцены амаль усіх дамоў стракацяцца ад нейкіх надпісаў. Некалі яшчэ бабуля Алума навучыла яго распазнаваць лацінскія літары, але чытаў Архелай кепска, па складах. Дый дзе яму было спасцігаць навуку? І ўсё-ткі ён падышоў да бліжняй сцяны, стаў узірацца ў надпісы. Магчыма, там ёсць што-небудзь і пра гетэр?

“Зрабіце Пансу эдылам, прашу вас. Ён дастойны гэтага”.

“Цырульнікі: у эдылы – Юлія Трэбіла”.

“Земляробы патрабуюць зрабіць эдылам Марка Казелія Марцэла”.

“Рыбакі, выбірайце эдылам Папідзія Руфа”.

“Калі хто адвяргае Квінтыя, той няхай усядзецца побач з аслом”.

Архелай уцяміў, што на гэтай сцяне – нейкія перадвыбарчыя заклікі, і тое, што яго можа зацікавіць, варта пашукаць на іншых сценах.

“Гэты бой з дзікімі звярамі адбудзецца на пяты дзень перад вераснёўскімі календамі, а Фелікс пазмагаецца з мядзведзямі”.

“Баі з дзікімі звярамі, атлеты, распырскванне вады. Няхай живе Май, першы з гараджан!”

І тут не тое, што трэба. Рушыў далей.

“Марк кахае Спендузу”.

“Карнелію Алену кахае Руф”.

Архелай узбадзёрыўся: калі пайшлі надпісы пра каханне, дык, напэўна, дойдзе і да гетэр. Аднак ягоная надзея не спраўдзілася, далей надпісы былі зусім будзённымі:

“Нядобра робіш, Сара, пакідаеш мяне аднаго”.

“Арунцый быў тут з Цібурцінам”.

“Эмілію Фартунату, брату свайму – прывітанне”.

¹ Вуліцы Рыма былі вузкімі — ад 3 да 7 метраў, таму па іх забаранялася рухацца не толькі павозкам, але і коннікам. Забарона не распаўсюджвалася на вясцалак — рэлігійных жрыц — і членаў імператарскай сям’і.

“Самій Карнелію: павесся”¹.

Магчыма, у якім-небудзь месцы і гетэры пакінулі свае аб’явы, але ж, каб знайсці тую сцяну, і дня не хопіць. Архелай стаў узірацца ў твары гараджан, прыкідваючы, хто мог бы даць яму падказку. Ягоную ўвагу прыцягнуў бялявы юнак з мітуслівымі вачыма, які чамусьці нікуды не спяшаўся, хадзіў туды-сюды на адным месцы, як быццам некага чакаў ці пільнаваў. Архелай падступіўся да яго.

– Ты... гэтае самае... не падкажаш, дзе тут лупанарыі месцяцца? – саромеючыся, нібы завёў размову пра нешта ганебнае, прамармытаў Архелай.

Юнак зірнуў на яго са здзіўленнем.

– Ты што, не тутэйшы?

– Ну так...

– А адкуль будзеш?

– З Іудзеі...

– Чуў пра такую. Адтуль гады два таму ў Рым рабоў навезлі. Але ты, падобна, не яўрэй...

Архелай на гэта нічога не сказаў, толькі злёгка пацепенуў плячыма: прызнавацца, што ён яўрэй ды яшчэ і раб, не выпадала ніяк.

– Дзявочага цела, кажаш, захацелася? – усміхнуўся юнак, не зважаючы на збянтэжанасць Архелая. – А што, магу памагчы. Здаецца, свайго сябра я ўжо не дачакаюся, так што вольнага часу – процьма. Пайшлі!

І ён, завярнуўшы са Свяшчэннай Дарогі на вузейшую, але таксама дыхтоўную вуліцу, пашыбаваў наперад – Архелай ледзьве за ім паспяваў. Аднак неўзабаве ім давялося заповоліць хаду, бо людзей на вуліцы пабольшала. Архелай ужо мог пазыркаць вачыма навокал, што-нішто разгледзець. Падобна, вуліца была забудаваная прыватнымі дамамі, уздоўж якіх шпарка ішоў гандаль рознай драбязою. Юнак заўважыў цікаўнасць Архелая і з ганарлівасцю стаў праяўляць сваю дасведчанасць перад жыхаром далёкай правінцыі:

– Вуліца называецца Аргілет, гэта значыць, “глiнiная”. Вунь

¹ Падобныя надпісы на сценах у старажытным Рыме выконвалі ролю сучасных газет.

і кар’еры бачныя. Мы ўжо, лічы, прыйшлі туды, куды табе трэба – у Субуру.

Наперадзе даліну амаль на дзве роўныя паловы разразала вуліца, абапал якой назіралася яшчэ большая людская мітусня. Чаго толькі ні прапаноўвалі гандляры, ледзь не за крысо хапаючы тых, хто ішоў міма: капусту, масліны, казляціну, яйкі, курэй, рыбу, адзежу, абутак, жалеза... Адусюль даносіўся гул і грукат.

– Гэтае месца – самае шумнае ў горадзе, – патлумачыў юнак. – Яго называюць “крыклівым” ды яшчэ “кіпенем”. Але пра што гэта я? Цябе ж цікавіць зусім іншае. Акурат тут і аціраецца найболей гетэр, а лупанарыяў – цяжка пералічыць. Дарэчы, – раптам спахапіўся хлопец, – я ведаю, дзе тут можна купіць нештачка такое, што табе можа спатрэбіцца, калі ты ідзеш да гетэры. Кроў гладыятара! Варта яе выпіць, і сэксуальны імпэт будзе неўтаймоўным. Ты ж, мусіць, чуў, што смяротна параненых гладыятараў заносаць пад арэну і там выпускаюць з іх кроў. Усю да кропелькі. Праўда, каштуе яна не танна... У цябе грошай шмат?

– Не вельмі... – пашкроб патыліцу Архелай, не прызнаючыся, што ў яго ўвогуле нямашака ніводнае сестэрцыі.

– Значыць, забылі пра гладыятараў, – не сунімаўся юнак. – Можна набыць сумесь малака і крыві маладых рабынь. Таксама дзейсны сродак. І значна таннейшы. Будзеш купляць?

– Ды не... – Архелай адвёў вочы ўбок. – У мяне яшчэ і ўласнага імпэту хапае...

Па вуліцы сапраўды ледзь не цугам шпацыравалі большасцю маладыя ці зусім юныя дзяўчаты з заклікальнымі позіркамі. Архелай узіраўся ў іхнія твары, маючы спадзеў, што вось-вось убачыць знаёмае аблічча, і з кожнай хвілінаю ягоны настрой усё болей псаваўся. Юнак гэта скмеціў.

– Табе што, тут не падабаецца? – і, не чакаючы адказу, прызнаўся: – Шчыра кажучы, мне таксама. Я пры патрэбе ў іншае месца хаджу, на Этрускую вуліцу. Яна адсюль непадалёку. Хадзем!

І ён пацягнуў Архелая за сабою. Пакуль ішлі, юнак не змаўкаў:

– Я гляджу, ты ў гэтай справе зусім недасведчаны. Дык слу-

хай. Самыя шыкоўныя, самыя дарагія гетэры “пасуцца” ў тэрмах. А ў карчмах ды лупанарыях – большасцю абслугоўваюць правінцыялкі. І каштуюць яны нядорага – не болей як пятнаццаць асаў. А іншая і за два згодная. Гэта ж усяго адзін кубак віна ці праснак. Дарэчы, гетэры і па “спецыяльнасцях” розныя бываюць. Ёсць, напрыклад, булачніцы. Трымаюцца паблізу хлебных крамаў і гандлююць праснакамі – без солі і дражджэй. Яны прызначаныя для прынашэння багам і багіням – Венеры, Ізідзе, Прыапу... І што адметна: праснакі гэтыя маюць форму мужчынскіх чэlesaў ці жаночых вагін. Так што калі згледзіш, што дзеўка трымае ў руцэ падобны праснак, дык можаш смела з ёю дамаўляцца. Ёсць яшчэ “плакальшчыцы”. Гэтыя сноўдаюць на могілках. А што ты думаў? І да такое жарсці ахвочых нямала... Ёсць “патрыцыянкi”. Я назваў бы іх звычайнымі блудніцамі. Маюць багатых мужоў, але ў лупанарыі ўсё адно ходзяць, каб свой юр спатоліць. Потым жа заробленыя грошы на храмы ды алтары аддаюць – грахі замольваюць...

Юнак і далей працягваў бы сваю “асветніцкую лекцыю”, але яны ўжо ступілі на тую самую Этрускую вуліцу, і Архелай адчуў помесь розных водараў: кветак, ладану, віна, вэнджанага сыру...

– Ну, вось, глядзі, выбірай, – прапанаваў юнак.

І праўда: гетэр на вуліцы было яшчэ болей, чым на Субуры. Яны выглядалі нават з аконных праёмаў, юрліва лыбіліся, панадна аблізвалі вусны...

Да розуму Архелая канчаткова дайшло, што ўсе ягоняя спробы знайсці Вірсавію ў гэтай кішме, у гэтым незлічоным скопішчы гетэр і блудніц ніякага плёну не дадуць, хоць ты перабірай іх да астачы жыцця.

– Далей не пойдзем! Я перадумаў... – рашуча мовіў ён і спыніўся.

Спыніўся і юнак, няўцямна ўторкнуўшыся ў яго позірам.

– Што здарылася?

– Перадумаў і ўсё.

– Ну, як сабе хочаш... Дарэчы, мы з табою нават не пазнаёміліся. Мяне Эмілем завуць, – ён працягнуў руку. – А ты?

– Архелай.

– А дзе жывеш?

- У гатэлі “Пад мячом”.
- А-а, ведаю. Можа, калі-небудзь зазірну. Ты не супраць?
- Ды не, вядома. Буду рады.
- Цябе правесці ці сам дарогу назад знойдзеш?
- Знайду. Я ўсё запамінаў...
- Ну то бывай! Я тут яшчэ трохі пагуляю, – і юнак, махнуўшы рукою, растварыўся ў людской гурме.

Інтрыгі прэфекта

Будынак, з якога распачыналася Субура, рымляне называлі “домам, дзе вісяць акрываўленыя плёткі катаў”. Гэткую нянавісць у іх выклікала штаб-кватэра гарадскога прэфекта. І не таму, што ўжо каторы год запар прэфекторыю ачольваў жорсткі, неспагадлівы да чужое бяды Катылій Север. Так павялося здавён: гарадскую ўладу жыхары Рыма не любілі ніколі, бо ўсё карнае, дрэннае, бязглуздае ставілі ў правіну прэфекту, а самае прыемнае, відовішнае, разумнае – у заслугу імператару.

Для Катылія Севера, якому доўгі час давялося кіраваць правінцыяй у Сірыі¹, пасада рымскага прэфекта была, вядома ж, памыснаю. Прынамсі, напачатку. Але паступова, увабраўшыся ва ўладу, спазнаўшы яе смак, Север захацеў большага. А менавіта – стаць імператарам. Балазе, для ажыццяўлення мары акурат з’явіўся шанец...

Тры разы Север таемна пасылаў свайго ліктара да швагра імператара, дзевяностагадовага Сервіяна, перадаючы просьбу, каб ён наведзе прэфекта для важнае размовы. Аднак Сервіян чамусьці запрашэнне ігнараваў, а загадаць такому саноўнаму чалавеку прэфект, безумоўна, не мог.

І вось, нарэшце, Сервіян усё-ткі азваўся на запрашэнне: ліктар далажыў, што ягоныя насілкі набліжаюцца да штаб-кватэры: як чалец імператарскай сям’і, Сервіян меў права перамяшчацца па вузкіх вуліцах Рыма нават у карэце.

Север наўмысна не паспяшаўся да ўваходу ў прэфекторыю,

¹ Не трэба блытаць з военачальнікам Юліем Северам, якога пасля іўдзейскага паўстання Адрыян прызначыў праконсулам правінцыі Сірыя-Палесціна.

каб сустрэць знамага сенатара, бо для старонняга вока гэта азначала б, што візіт запланаваны загадзя, прычым самім прэфектам, а Северу хацелася, каб усё выглядала так, быццам сваяк імператара завітаў да яго дабрахоць, па нейкай будзённай справе.

Цяжкаю хадюю згорблены, ссівелы сенатар усунуўся ў кабінет, і хоць прэфект, падхапіўшыся з крэсла, з выцягнутымі для абдымак рукамі і шырокаю ўсмешкаю кінуўся насустрач, Сервіян не выказаў узаемнай радасці, хмура запытаўся з парога:

– Што за прыхамаць? Чаму табе гэтак закарцела патрывожыць спакой старога чалавека? А калі ўжо закарцела, дык ці не лепей было мяне ўважыць і самому наведаць мой дом?

– Што ты, сенатар, я бязмежна паважаю і цябе, і тваю старасць! – усклікнуў Север, усё-ткі абхапіўшы рукамі слабыя плечы. – А што сам не завітаў да цябе дадому, дык на гэта, павер, ёсць важкая прычына...

– Што яшчэ за прычына?

Север планаваў пагаварыць аб гэтым пасля нязмушанай балачкі, аднак, калі сам Сервіян адразу ж “бярэ быка за рогі”, дык і яму, прэфекту, таксама не след “хадзіць кругамі”.

– Тое, што я хачу з табою абмеркаваць, чужыя вушы чуць не павінны. А я не ўпэўнены, што ў тваім доме можна забяспечыць гэтую ўмову...

Сервіян недаўменна ўскінуў бровы:

– Чаму ты так думаеш?

– Ну, у цябе ёсць рабы, прыслуга... Ці мала да якой сцяны або шчыліны яны прыкладваюць свае вушы...

– Магчыма. А ты ўпэўнены, што тут, у прэфекторыі, няма шака такіх жа вушэй?

– Упэўнены, – мовіўшы гэта, Север падышоў да дзвярэй у кабінет, расчыніў іх насцеж і абвёў рукою пакой з прыхаду. – Зірні, тут – нікога. А сцены ў прэфекторыі мураваныя...

Ён, шчыльна прычыніўшы дзверы, вярнуўся да свайго грувасткага стала-картыбула, але прысеў не за яго, а за пераносны столік, які на зграбных выгнутых ножках з казлінымі капітцамі прытуліўся побач. За гэты столік Север запрашаў толькі сяброў ды блізкіх людзей, калі размова мела не дзелавы, а інтымны напыл.

Прэфект жэстам запрасіў Сервіяна таксама прысесці, і той, з крэткам уладкоўваючыся ў крэсле, зноў запытаўся:

– Дык хто ж не павінны ведаць змест нашае размовы? Каго ты асцерагаешся?

– Таго ж, каго і ты, – наўпрост выпаліў Север. – Імператара!

– Вось як? Чаму мне трэба асцерагацца ўласнага швагра? Што за таямніца, якую ты збіраешся са мною абмеркаваць? Дарэчы, ад Адрыяна немагчыма нічога ўтаіць увогуле. У яго столькі даносчыкаў... Падобна, і твае мураваныя сцены не засцерагуць... Ты ж, мусіць, чуў колішнюю забавную гісторыю пра Адрыянавага сябра-спадарожніка, якога ў сваім лісце жонка папракнула ў тым, што, захоплены забавамі і купаннем, ён не хоча вяртацца дамоў. Адрыян праз сваіх таемных агентаў¹ адразу ж аб гэтым даведаўся. І калі сябар прыйшоў да імператара з просьбай, каб той даў яму адпачынак і дазволіў наведацца дадому, Адрыян таксама папракнуў яго ў залішніх забавах і купанні... “Няўжо і табе мая жонка напісала тое ж, што і мне?!” – усклікнуў збянтэжаны сябар... А ты спадзяешся, што ад Адрыяна можна нешта ўтаіць...

Север незадаволена зморшчыў твар:

– Навошта ты мне нейкія байкі пераказваеш? Пра змест нашае размовы імператар можа даведацца толькі ад нас. Але, думаю, гэта не ў тваіх і не ў маіх інтарэсах...

– Не разумею, да чаго ты хіліш.

– А вось да чаго. Не сакрэт, што Адрыян пачувае сябе не надта добра... Хварэе наш імператар – вунь і на людзі ўжо каторы год амаль не паказваецца. Лічы, адышоў ад дзяржаўных спраў. Дый гэта не дзіва: і ў дождж, і ў спёку, і ў слоту па свеце швэндаўся... Адкуль тое здароўе? Так што неўзабаве можа паўстаць пытанне пра імператарскага пераемніка...

– Ты з глузду з’ехаў, прэфект! Ведаеш жа, што Адрыян усюнавіў Луцыя Цэйонія Каммода, даўшы яму новае імя – Цэзар.

– Усынавіў... А за якую ласку? За тое, што гэты прыгожанькі перастарак стаў ягоным палюбоўнікам. Трасцу Адрыян наблізіў бы Луцыя да сябе, калі б не загінуў Антыной...

¹ У войску служылі фрументарыі — “пастайшчыкі хлеба”. Першапачаткова гэта быў канвой, які суправаджаў абозы. У легіянах фрументарыям належала сачыць за салдатамі і выяўляць незадаволеных ці падазронных людзей.

– А вось у гэтым ты памыляешся, ці проста не ведаеш. З Луцыем у імператара была інтымная сувязь яшчэ да таго, як ён упадабаў Антыноя...

– Ды якая розніца! Усё адно Луцый дабіўся прыхільнасці Адрьяна цераз ложка! Аболтус... А якое ўшанаванне ён атрымаў пасля ўсынаўлення! Цыркавыя гульні... Народу і войску раздалі грошы... Стаў прэтарам, цяпер, во, консул...

– Як бы там ні было, але менавіта Луцыю наканавана стаць імператарам пасля Адрьяна...

– Не прыкідвайся прастачком! – перабіў Север. – Усім вядома, што Луцый на гэтым свеце, лічы, не жыхар і з дня на дзень перабярэцца ў падземнае царства – ва ўсякім разе хутчэй, чым Адрьян. Пра ягонае здароўе мне штодня дакладваюць... Зусім ужо здохлік... Галоўнае ж, што і сам Адрьян змірыўся з блізкаю смерцю спадкаемцы. Надоечы ўдалося пабываць у Цібуры, і імператар з адчаем-роспаччу сказаў: “Мы страцілі трыста мільёнаў сестэрцый, якія заплацілі войску і народу. Мы абAPERліся на даволі хісткую сцяну, якая не тое што дзяржаву, але нават нас з цяжкасцю можа падтрымліваць”. Як табе гэтыя словы? Відавочна, што зараз Адрьян падбірае новага кандыдата на ўсынаўленне...

– І правільна робіць. Імперыя не павінна заставацца без дыктатара ні на хвіліну, прычым ягонае імя трэба ведаць загалю, інакш, як толькі трон апусце, на яго паспрабуюць узлезці і жук, і жаба. Такая валтузня пачнецца, такі раздрай, столькі пральецца крыві... А галоўнае – у выніку міжусобнай вайны імперыя затрашчыць па швах, а то і ўвогуле распадзецца...

– Усё гэта так. Але няўжо цябе не хвалюе, хто можа стаць наступнікам Адрьяна? Ходзяць чуткі, што неўзабаве імператар збіраецца ўсынавіць Арыя Антаніна...

– І я гэта чуў. А што, неблагі выбар. Знаны сенатар. Адукаваны, добрапрыстойны. І не смаркач які-небудзь – паўвека пражыў. Разважлівы, мудры. Ва ўсякім разе не наламае дроў, не насмяшыць увесь свет. Сам прыгадай: калі Рымам правілі сталыя імператары – Ціберый, Клаўдый, Веспасіян, Траян, – усё ішло як след. А што тварылася, калі да ўлады дарываліся “сысункі”? Суцэльны вэрхал. Узяць хоць бы Калігулу ці Нерона...

– Дык і я пра тое ж! Чым больш чалавек пражыў, тым болей у яго мудрасці, каб кіраваць імперыяй. Антанін, вядома, ужо сталага веку, але ж ёсць і старэйшыя за яго, больш дастойныя, каго мог бы ўсынавіць Адрыян...

– І хто ж гэта?

– Ты!

Сервіян недаўменна зірнуў на Севера, а той паспешаўся патлумачыць:

– Каму, як не табе, стаць пераемнікам? Да таго ж, менавіта цябе Адрыян паважае больш за ўсіх: тры разы прызначаў консулам, хоць ты аб гэтым і не прасіў, усе ведаюць, што імператар толькі табе насустрач выходзіць са свайго пакоя падчас прыёмаў... Так што было б правільна, калі б Адрыян усынавіў менавіта цябе¹...

– Правільна – не правільна, але ён гэтага ніколі не зробіць, – сумна мовіў Сервіян.

І ў яго былі прычыны для гэтакай высновы...

Вестка аб тым, што імператар Нерва ўсынавіў Траяна, заспела маладога трыбуна Адрыяна ў Дакіі, дзе на той час знаходзілася большасць рымскіх легіёнаў. У войску разумелі: Траян узыдзе на трон з дня на дзень, бо Нерва зусім ужо нямоглы, састарэлы, дзіўна, што ён раней не сканаў... А яшчэ, ведаючы ваяўнічы характар Траяна, у войску радаваліся: наперадзе чакаюць бітвы і агмены, зноўку закіпіць-забурліць застаялая кроў, а заадно будзе чым пажывіцца...

Легаты вырашылі, што было б няблага паслаць да Траяна ганца, які першым павіншуе будучага імператара ад імя ўсяго прыдунайскага войска. Каму даручыць такое адказнае і ганаровае заданне? Сышліся на Адрыяне.

Па-першае, гэты малады патрыцый, які ўзначаліў кагорту зусім нядаўна, адмовіўшыся ад цывільнага жыцця, паспеў набыць сярод ваяроў павагу сваёй храбрасцю, цвёрдасцю характару, ён не задаецца, не выказвае ўласнай адукаванасці,

¹ З-за таго, што многія імператары не мелі прамых нашчадкаў, практыка ўсынаўлення існавала ў Рыме здавён, і не мела значэння, што "сын" намнога старэйшы за "бацьку". Проста такім чынам імператар вызначаў свайго наступніка.

трымаецца з усімі на роўных. Да таго ж, выдатна падрыхтаваны фізічна, бо колісь, яшчэ ў юнацтве, захапляўся паляваннем на дзікіх звяроў, хадзіў на іх ледзь не з голымі рукамі. А гэта важная акалічнасць: ганца чакае няблізкі шлях, ажно ў Верхнюю Германію, дзе акурат і знаходзіцца Траян.

Па-другое, не было сакрэтам, што Адрыян даводзіцца Траяну нейкаю раднёю, а найбольш дасведчаныя дык і ўвогуле ведалі ўсю “паднаготную”.

Бацька Адрыяна, які меў мянушку Афрыканец, памёр у іспанскім гарадку Італіка, калі хлопчыку споўнілася ўсяго дзесяць гадоў. Пад сваё апякунства яго ўзялі рымскі коннік Цэлій Аттыян і стрыечны дзядзька Ульпій Траян, на той час прапрэтар.

Хлопчык, а затым ужо і юнак, захапіўся культураю грэкаў, пераймаў іхнія звычкі: вывучыў мову, норавы, схільнасці афіянаў, гэтак жа, як яны, спяваў, маляваў, вырабляў скульптуры з медзі і мармуру ўпоравень з Паліклетам і Еўфранорам. Нездарма некаторыя называлі Адрыяна маленькім грэкам.¹

Дзядзька ставіўся да Адрыяна як да роднага сына, паспрыяў, каб спярша юнака прызначылі дэцэмавірам, які вырашае судовыя справы, а затым і трыбунам другога, “Дапаможнага”, легіёна.

Дык і не дзіва, што ў якасці ганца абралі менавіта Адрыяна.

І толькі адзін чалавек гэтаму працівіўся – Сервіян, муж Адрыянавай сястры Паўліны. Здавалася б, навошта ставіць “палкі ў колы” не зусім чужому чалавеку? А справа ў тым, што першым імкнуўся данесці Траяну віншаванне сам Сервіян, бо разлічваў дабіцца ад Траяна яшчэ большай прыхільнасці і, чаго ўжо крывіць душою, спадзяваўся, што ў аддзяку калі-небудзь Траян, стаўшы імператарам, усыновіць яго самога...

Сервіян паслаў у Верхнюю Германію ад’ютанта з наказам, каб ён любым чынам апярэдзіў Адрыяна, а яшчэ ўпотаікі выправіў услед за афіцыйным ганцом ад войска сваіх людзей – з тым разлікам, што яны ўсяляк будуць замінаць Адрыяну ў падарожжы. Сваю ролю людзі Сервіяна выконвалі спраўна:

¹ Мянунка “Грэк” захавалася за Адрыянам да канца ягонага жыцця.

спярша нечакана зламалася павозка, у якой ехаў ганец, а затым, падчас пераправы цераз раку, Адрыяна і ягонае нешматлікае атачэнне чакала засада, нападнікі перабілі ўсіх коней, так што значную частку шляху да Калоны¹, дзе месцілася рэзідэнцыя Траяна, маладому трыбуну давялося адольваць пешшу. Прыспешвала Адрыяна і тое, што ў дарозе ён даведаўся: Нерва памёр! А гэта значыць, што ёсць магчымасць першым павіншаваць дзядзьку не толькі з усынаўленнем, але і з узыходжаннем на імператарскі трон! І Адрыян ўсё-ткі апярэдзіў Сервіянаўскага ад'ютанта!

Раз'юшаны швагер адпомсціў сваяку як мае быць: пры выпадку распавёў Траяну, якое разгульнае жыццё вёў Адрыян у Рыме яшчэ да службы ў войску. Што праўда, то праўда: малады вісус тварыў нямала “подзвігаў”, нават залез у даўгі. Дзядзьку, выхадцу з цнатлівай правінцыі, такія паводзіны прыйшліся неўспадоб, ён абурыўся і пачаў ставіцца да пляменніка з недаверам, нават непрыязнасцю, прычым, хоць потым і наблізіў Адрыяна да сябе, так і не прабачыў яму да канца сваіх дзён...

Натуральна, такую непрыемнасць Сервіяна Адрыян не мог забыць ніколі. Зрэшты, ён не стаў помсціць швагру, нават стаўшы імператарам. Наадварот, прылюдна выказваў яму такую пачцінасць, якой не меў ніхто. Аднак жа сам Сервіян адчуваў: стрэмка з душы Адрыяна яшчэ не вырваная...

Пра ўсё гэта Сервіян прэфекту не раскажаў, а Север, пэўна, сам і не ведаў, бо ў той час, калі адбываліся згаданыя падзеі, ён знаходзіўся зусім далёка ад уладных вяршыняў.

– Адрыян мяне не ўсыновіць, бо я ўжо адною нагою ў магіле стаю, – сцяўшы сківіцы, мовіў Сервіян. Было бачна, што аб гэтым ён акурат і шкадуе: каму ж не хочацца памерці імператарам...

– А Гальба? А Нерва? Хіба ж яны былі нашмат маладзейшыя за цябе, калі ўзышлі на імператарскі трон? Лічы, і па году не пакіравалі, сканалі, але ў гісторыю ўвайшлі... – усё яшчэ даводзіў сваё прэфект, хоць і без ранейшага імпэту.

– Не, імператарам мне не быць...

¹ Сучасны Кельн.

Уласна кажучы, Север і чакаў ад суразмоўцы такіх слоў. Ён быў упэўнены, што Адрыян нізавошта не прызнае ў гэтай “порхаўцы” свайго “сына”. Ведаў, што і сам Сервіян ужо даўно страціў надзею стаць усемагутным дыктатарам. Таму з гэтым паказушным запалам і падбіваў старога чалавека на імператарства, выказваючы яму сваю ўяўную павагу і адданасць, каб дабіцца ўзаемнай прязнасці, а потым падступіцца да тае часткі размовы, дзеля якой ён настойліва дамагаўся сустрэчы з гэтым уплывовым чалавекам.

– Шкада, што ты зняверыўся... – скрушна-спачувальна мовіў Север. – Аднак жа, мне здаецца, было б няблага, каб наступнікам Адрыяна ўсё-ткі стаў не Антанін, а іншы, больш надзейны чалавек. Хто ведае, што ў галаве гэтага Антаніна і як ён падводзіцьме сябе, займеўшы ўладу. А табе ж, мусіць, хочацца дажыць астатнія дні спакойна і злагадна. Дый каб радня клопатаў не мела...

– Не думаю, што Антанін можа зрабіць мне якое-небудзь паскудства. За што? Папярок ягонага шляху я ніколі не стаяў.

– Заракацца не варта. Новая мятла звычайна вымятае ўсё смецце, якое раней не заўважалася...

– І хто ж, па-твойму, не зычыць мне нічога благаго?

– А ты яшчэ не здагадаўся? Вось ён – перад табою. Гэта значыць, я, Катый Север!

– Ты гэта сур’ёзна? – Сервіян зірнуў на яго з недаверам і лёгкаю пагардаю.

– А то як жа! Ва ўсякім разе Антанін мне не раўня. Я ўсё-ткі і правінцыяй пакіраваў, і ў такім вялікім горадзе, як Рым, парадак навёў... Так што вопыту маю ўдосталь. А для цябе, калі выпадзе, казкаю жыццё зраблю. У чацвёрты раз консулам прызначу – такога гонару яшчэ ніхто не меў. Грашыма не абдзялю...

– Пачакай з абяцанкамі. Лепей патлумач, пры чым тут я. Хіба ж ад мяне залежыць, хто стане наступным імператарам?

– Залежыць, яшчэ як залежыць. Хто, як не ты, найболей пераканаўча можа ўвесці ў вушы Адрыяну, што лепшага пераемніка, чым я, Север, у Рыме нямашака...

– Ты памыляешся, бо не ўсё ведаеш... Можна стацца, што маё хаданіцтва прынясе табе не карысць, а шкоду...

– Гэта чаму?
– Доўгая гісторыя... Але павер на слова: будзе лепш, калі тваё імя пры імператары я нават не згадвацьму...

Прэфект спахмурнеў: падобна, гэты стары корч проста не хоча яму паспрыяць. Ніякіх непаразуменняў паміж шваграмі апошнім часам ніхто не заўважаў. Наадварот, адзін аднаму ў рот глядзяць... Але ж вось не хоча чамусьці гэты дзед бачыць яго, Севера, імператарам. Прэфект падумаў, што дарма ён зрабіў спробу пахейравацца з Сервіянам: ужо ясна, што дапамагаць не стане, затое цяпер можа напаскудзіць, калі наплявузгае Адрыяну лішняе.

– Я ўсё зразумеў, – суха мовіў Север і ўстаў з крэсла. – Спадзяюся, што пра змест нашае размовы будуць ведаць толькі гэтыя сцены...

– Не сумнявайся, – Сервіян з хрустам у каленях таксама падняўся. – Адрыяну было б неўспадоб, калі б ён даведаўся, што я з кім бы то ні было вяду размовы пра ягонага наступніка. Нават тое, што я ў цябе пабываў, – вялікая для мяне рызыка...

Ад знаёмства да сяброўства

Браты Эфраім і Манасія распазналі ў Архелаі былога га-лоўнага ахоўніка Бар Кохбы яшчэ пры першай сустрэчы, калі Акіла паведаміў ім, што вось гэтага раба ён таксама бярэ з сабою ў Рым. Прастакаваты Манасія адразу памкнуўся быў распавесці свайму апекуну, што за “птушку” прыгрэў ён каля сябе, бо Акіла, безумоўна, не мог ведаць, каму прыслугоўваў гэты бяскрыўдны на першы погляд юнак два гады таму. А браты ведалі. Яны хоць і аціраліся ў абозе, збіраючы харчовы аброк з арандатарай зямельных надзелаў, часцей за ўсё прападалі за межамі Ерусаліма, аднак жа і ў Святы горад раз-пораз даводзілася наведвацца. І, вядома ж, белагаловы юнак, які неадступна следаваў за Бар Кохбам, не мог не кінуцца ім у вочы. Праўда, у апошнія месяцы перад здачай іўдзеямі Ерусаліма гэты Архелай некуды прапаў, ва ўсякім разе побач з так званым Месіяй браты яго не заўважалі. Не было яго і

ў Бетары падчас асады крэпасці. І вось, бач, аднекуль вынырнуў...

Пра тое, што Архелай проста хаваўся ад пераследу, браты нават не чулі, бо "насаліў" ён толькі наймітам, і менавіта яны прагнулі расправы над забойцам сваіх таварышаў.

Калі Манасія толькі заікнуўся Акілу пра мінулае Архелая, хітраваты Эфраім адразу ж тузануў брата за крысо і, гледзячы знізу ўверх, скрозь зубы працадзіў-прашыпеў:

– Замойкні, прыдурак!

А потым ужо, застаўшыся сам-насам, патлумачыў свайму бязмозглуу сваяку, чаму наконт Архелая ім пакуль што варта трымаць язык за зубамі:

– Ты памятаеш легата, якому мы трапілі на вочы адразу пасля ўцёкаў з Бетара і які пашкадаваў нам кавалка мяса за такія каштоўныя звесткі пра іўдзейскую суботу? А ці згадваеш, як ён вызверыўся, калі мы паведамілі, што атруцілі ваду ў акведуку? Дык пратры свае вочы: Архелай цюцелька ў цюцельку падобны на таго легата. Кім Архелай прыходзіцца таму легату і як ён апынуўся ў іўдзейскім лагеры, мы не ведаем. Але што паміж гэтым хлопцам і легатам ёсць нейкая сувязь-повязь – бясспрэчна. І сам Акіла гэта адчувае. Таму і бярэ яго ў Рым, бо хоча займець для сябе нейкую карысць... І пакуль нам няўцяям, што наўме ў Акілы, трэба перачакаць, прыглядзецца-прыслухацца... Магчыма, нашыя звесткі пра Архелая будуць для Акілы якраз неўспадоб, і замест пахвалы мы атрымаем ягоную лютасць... Гэта адно. А другое – мы пастаянна трымаць мем Архелая, так бы мовіць, на кручку, шантажуючы тым, што ў любы момант можам выкрыць яго перад гаспадаром. Зразумеў, курыная твая галава?

– Праўду кажаш, – лыпаючы вачыма, пагадзіўся Манасія. – Але ж які ты дальнабачны...

На першым часе браты рабілі спробы пахеўравацца з Архелаем, уціснуцца да яго ў давер, тым болей што і на караблі, і ў гатэлі сквапны Акіла не надта дбаў пра іхні побыт, каб не раскашэльвацца, засяліў у адно памяшканне: хочаш – не хочаш, а давялося і ўдзень, і ўначы месціцца побач, дыхаць адным паветрам. Але Архелай, нутром адчуваючы подлую існасць самарыцянаў, трымаўся з імі адчужана. А ведаў бы ён, колькі

паскудства натварылі браты ў Ерусаліме ды Бетары...

Харчаваліся яны таксама асобна. Штодня Акіла выдаваў Архелая такую мізэрную колькасць сестэрцый, што іх хапіла толькі на лусту хлеба, змочаную ў віне ці проста пасыпаную соллю, жменю алівак і кавалак сыру – гэта раніцай. У полудзень Архелай мог дазволіць сабе пакаштаваць знакамітую італійскую кашу: сумесь пшанічнай мукі, сыру, мёду і яек. А яшчэ – клёцкі з тых жа прадуктаў, пасыпаная макама. Увечары на астачу грошай Архелай разгавейваўся на скрылічак сала ды салату з капусты, мальвы, шчавелю, рэдзькі. Чаго было ўдоставіць, дык гэта часнаку і цыбулі, даступных па кошце для самых збяднелых рымлянаў і рабоў. Усё гэта мелася ў прыгатэльнай карчме.

Эфраім і Манасія спярша таксама спускаліся на першы паверх, каб спатоліць апетыт. А потым, калі ўсё часцей сталі выбірацца ў горад, сілкаваліся ў больш прыстойных харчэўнях, балазе грошай у іх было ўдоставіць.

Аднаго разу яны вярнуліся ў гатэль на добрым падпітку. Цэлы вечар гарлалі песні. Архелай пакуль што трываў. Перад тым, як улегчыся ў ложка, Эфраім раптам запатрабаваў у гатэльнай прыслугі, каб яму прынеслі ражку з гарачаю вадою. Гэта было дзіўна, бо самарыцяне ніколі не мылі ног перад сном, з-за чаго ад іх заўжды патыхала смуродам. А тут Эфраім чамусьці спадабўўся...

Усунуўшы свае адрузлыя ногі ў ражку, самарыцянін уторкнуўся позіркам у Архелая і загадаў:

– Мый!

– Што-о-о? – у Архелая ад такога нахабства ажно адвісла сківіца.

– Мый, кажу, мае ногі!

– За якую такую ласку я павінны пэцкацца аб твае кульцяпкі?

– Таму што ты раб, а я – вольны чалавек!

– Бач ты, паскудзь! Я раб Акілы, і тое ён не прымушае мяне да такога гвалту. А каб я мыў ногі табе... Калі будзеш плявузгаць абы-што, дык я іх у цябе проста павырываю!

– Глядзі, каб табе самому Акіла галаву не адарваў. Думаеш, мы не ведаем, хто ты? Бачылі, як ты ў Ерусаліме побач з Бар

Кохбам гарцаваў! Ягоным першым памочнікам быў! Ды за такое табе месца не сярод рабоў, а на шыбеніцы! Акіла ні пра што не здагадваўся, а мы яму заўтра возьмем дый шапнём... А можам і змаўчаць... Так што мый мае ногі!

Твар Архелая пачаў налівацца чырванню, а вочы – ярасцю і лютасцю. Бач, паганец! Шантажаваць надумаў! А заўтра і зусім на галаву захоча сесці...

– У-у, гніда! Запалохаць мяне рашыў? Дык на табе! – Архелай у адзін скачок апынуўся побач з Эфраімам, і ягоны досыць ладны кулак увагнаўся ў пульхную шчаку самарыцяніна. Той не паспеў і войкнуць, адкінуўся ўсім целам назад, зачапіўшы нагамі ражку з вадою, якая выплюхнулася на ягонае ж чэрава.

Манасія кінуўся на помач брату, але праз імгненне шалёс-ткая зубатычына адкінула яго да дальняе сцяны памяшкання.

– А-а! Ратуйце! – нарэшце падаў голас Эфраім, зразумеўшы, што з гэтым маладым жарэбчыкам ім не справіцца, чаго добрага, абодвух пакалечыць, а то і пазабівае – вунь якая раз’юшанасць пырскае з ягоных вачэй.

Пакуль прыбеглі гатэльныя служкі, Архелай паспеў яшчэ прайсціся насакамі па рэбрах Манасіі і пуціць крывавую юшку Эфраіму, выбіўшы ў яго два пярэднія зубы. Служкі павіслі на руках буйнага пастаяльца, неяк суцішылі...

Неўзабаве на парозе з’явіўся і Акіла. Акінуўшы позіркам “рысталішча”, ён не стаў высвятляць, з-за чаго адбылося пабоішча, бо для яго не было сакрэтам, што раб і самарыцяне жывуць як сабака з катамі, і дзіўна, што падобная сутычка не адбылася раней... Акіла толькі і мовіў:

– Ты, – ён паказаў пальцам на Архелая, – з сённяшняга дня будзеш жыць асобна. Хадзем са мною.

Цяжка паверыць, але ні ў той жа вечар, ні назаўтра браты так і не распавялі Акілу, з-за чаго атрымалі ў зубы і па рэбрах. Дый пра што яны маглі расказаць? Пра тое, што Эфраім вымагаў Архелая памыць яму ногі? Дык за гэта можна атрымаць у зубы і ад самога Акілы. Бо хто ён такі, Эфраім, каб распараджацца чужымі рабамі...

Пра іўдзейскае мінулае Архелая браты таксама не абмовіліся. Ён, вядома, заслугоўваў помсты, але ў галаве Эфраіма саспела новая ідэя: тое, што Акіла прыгрэў каля сябе аднаго

з кіраўнікоў іўдзейскага паўстання, пры выпадку можна будзе скарыстаць супраць самога гаспадара...

Перамовіўшыся з уладальнікам гатэля, Акіла засяліў Архелая нават не ў пакой, а ў катух, дзе толькі і хапіла месца для канапы, а ўверсе, пад самую столлю, свяціўся краёчак акенца – памяшканне знаходзілася ў падвале. Праўда, перш чым пайсці, Акіла абнадзеіў свайго раба:

– Дні два тут пераб'ешся, а потым перабярэмся ў мой дом. Купчая ў мяне на руках.

І ўжо з парога, азірнуўшыся, дадаў паблажліва:

– А шкада, што ты таўстапузаму паспеў толькі два зубы выбіць. Можа, каб ты іх усе “пералічыў”, дык гэты самарыцянін паменей жор бы...

Архелай хоць і быў у распачы, але ўсё ж цешыў сабе надзеяй, што яму ўдасца адшукаць Вірсавію ў гэтым бяскрайнім, мітуслівым горадзе. Штодня ён адпрошваўся ў Акілы, блукаў па вуліцах і завулках, аднаго разу нават заблудзіўся і вярнуўся ў гатэль у прыцемках, але пошукі, вядома ж, не прыносілі плёну. Архелай нават спрабаваў прасіць помачы ў Яхве, прыгадваў нейкія малітвы... Аднак, калі шчыра, задужа набожным ён сябе не лічыў, а ва ўсемагутнасці іўдзейскага Бога дык зняверыўся зусім. Вунь як апантана маліліся і Акіба, і Рашбі, дый шараговыя іўдзеі, а ўсё роўна Яхве не дапамог ім адужаць рымлянаў. Выходзіць, гэтыя Юпітэр ды Марс валодаюць большаю сілаю, чым Бог іўдзейскі. Дый не дзіўна: іх жа, рымскіх багоў, цэлая хеўра¹, а Яхве адзін. Наваліліся на яго кагалам і падужалі...

Праўда, Архелай пакуль што не вызначыўся, як яму ставіцца да Хрыста, якога ўвесь час згадвала Вірсавія. Падобна, ён таксама не самы магутны, бо хрысціян шпыняюць усе каму ўздумаецца – і іўдзеі, і рымляне, а Хрыстос сваіх прыхільнікаў абараніць не здалее... Ён, Хрыстос, увогуле нейкі не ваяўнічы, міралюбны, спакойны. Заклікае людзей жыць у міры і зладзе, не рабіць шкоду бліжняму... Па праўдзе кажучы, Архелай Ягоня думкі падзяляе, бо сам ніколі без дай прычыны не

¹ Галоўнымі багамі для рымлянаў былі: Юпітэр, Юнона, Веста, Марс, Цэрэр, Апалон, Дыяна, Нептун, Вулкан, Меркурый, Мінерва, Венера.

рабіў паскудства для каго-небудзь іншага, хіба толькі, калі даводзілася даваць здачы. Вядома, няблага было б, каб усе людзі жылі так, як вучыў Хрыстос, але ж гэтага, мусіць, ніколі не будзе, бо адзін сквапны, другі злодзей, трэці чужаложац, чацвёрты ўвогуле прагне чужой крыві... Хіба ж усіх перайначыш? Зрэшты, Архелай бліжэйшым часам усё ж намерваўся памаліцца Хрысту, папрасіць у Яго помачы, тым болей што некаторыя хрысціянскія малітвы заселі ў памяці з тых часін, калі Вірсавія шэптам малілася ў пячоры на беразе Мёртвага мора...

Архелай, амаль паўдня затраціўшы на блуканне па Рыме, прылёг на канапу ў сваім нягэлым катушку, каб пераварыць у галаве ўбачанае. Аднак думкі пайшлі ў іншым кірунку. Чаму ўсё ж Акіла спадобіўся прывезці яго сюды, у Рым? Пра колішнія заляцанні і дамаганні свайго гаспадара да Вірсавіі Архелай, безумоўна, ведаў. Дык, можа, Акіла і спадзяецца з ягонаю дапамогаю знайсці тут Вірсавію? Але ж гэта абсурд. Па-першае, Акіла не ведае, што Вірсавія знаходзіцца ў Рыме, толькі яму, Архелаю, пашчасціла пабачыць яе на Кірмашным полі і даведацца, куды павязуць "самых пекных дзевак". Па-другое, скуль Акілу вядома, што Вірсавія стала абранніцай Архелая і што іхнія шляхі, іўдзея і хрысціянкі, увогуле дзе-небудзь перасякаліся? Падказалі Эфраім і Манасія? Глупства. Не тое што гэтыя аблуды, у Ерусаліме нават блізкія людзі не бачылі Архелая і Вірсавію разам. Нешта тут не складваецца... Мусіць, Акіла ўсё ж прыхапіў яго ў Рым па нейкай іншай прычыне. Па якой? Пакуль што даўмець Архелай не мог, і гэта вярэдзіла ягоны розум, нават трохі насцярожвала...

Пры ўсім пры гэтым Архелай вымушаны быў прызнаць, што Акіла чамусьці ставіцца да яго паблажліва, прынамсі, іхнія стасункі не надта падобныя на адносіны гаспадара з рабом: пашкадаваў, не дазволіў забіць да смерці ў Ерусаліме, не прымушае прыслугоўваць (хаця б мыць тыя ж ногі) і нават дае такую-сякую капейку на харч.

Развагі Архелая парушылі крыкі, якія сталі даносіцца зверху, адтуль, дзе трымальнік гатэля звычайна сустракаў новых пастаяльцаў, як падалося маладзёну, нехта нават называе ягонае імя. Прыслухаўся – і праўда.

– У каторы раз паўтараю: мне трэба Архелай. Малады зусім, высокі... Дык у якім нумары ён жыве?

– А я кажу, што няма ў нас такога. І не тлумі мне галаву, а не, дык загадаю слугам выштурхаць адсюль у карак! – гэты голас, безумоўна, належаў гаспадару гатэля. Знаёмым здаўся і голас суразмоўцы. Так і ёсць: гэта ж Эміль, той самы хлапец, які вадзіў яго па вуліцах Рыма. На развітанне ён яшчэ запытаўся, дзе Архелай жыве, і паабяцаў наведацца ў госці. І во, бач, стрымаў слова, хоць Архелай і не разлічваў, што іхняе выпадковае знаёмства будзе мець нейкі працяг.

Архелай падхапіўся з канапы, выскачыў з катуха. Згледзеўшы яго, Эміль дакорліва зірнуў на ўладальніка гатэля:

– Ды во ён, Архелай! А ты кажаш няма, не жыве... Ну, здароў, Архелай! – з выцягнутаю рукой ён памкнуўся насустрач, а затым дык і ўвогуле абняў свайго знаёмца, як быццам яны ведаліся ўсё жыццё.

– Дык які ж гэта пастаялец? Гэта ж раб! – пачуўся ззду насмешлівы вокліч гаспадара. – Ён нават у мяне не пазначаны...

– Што ты пляцкаеш? Які раб? – Эміль кінуў калючы позірк на гаспадара, а затым перавёў яго на Архелая. – От пустадомак! Сваіх знаных пастаяльцаў запомніць не можа!

Аднак, заўважыўшы на твары Архелая разгубленасць, а яшчэ з-за таго, што той не ўспрыняў словы гаспадара як абразу і не паспяшаўся іх абвергнуць, Эміль недаўменна запытаўся:

– Гэта што, праўда? Ты раб?

Архелай нічога не адказаў, апусціў вочы долу і ўжо стаў паварочвацца, каб сысці, вярнуцца ў свой заняпалы катух. Яму было сорамна. Як гэта ён адразу не даўмеў, што не след яму паказвацца на вочы Эмілю ў другі раз, тым болей у прысутнасці таго, хто ведае ягоны паднявольны статус...

– Пачакай! – Эміль схапіў Архелая за плячо. – Чаму ж ты мне адразу не сказаў? А зрэшты... Гэта няважна. А што, калі і раб? Хіба рабы – не людзі? Людзі! І, можа, нават лепшыя, чым во гэтакія, – ён паказаў пальцам на трымальніка гатэля. Той абурана ўзвыў:

– Пагавары мне тут! Як корак, вобмельгам адсюль выляціш!

Аднак Эміль на яго ўжо не зважаў.

– Хадзем пакажаш сваё жытло, – прыязна паляпаў ён Архелая па спіне.

– Ды якое там жытло... – хлопцу зрабілася яшчэ болей сорамна ад таго, што госця давядзецца весці ў катух.

– Гэта тое, што трэба! Сапраўдныя харомы! – ці сур'ёзна, ці жартам усклікнуў Эміль, калі яны апынуліся ў пакойчыку і прыселі на канапу. – Галоўнае – нямашака і не можа быць ніякіх падсяленцаў!

– Падсяленцаў нямашака, а жыву як на рынкавай плошчы. Сцены такія, што чуваць, як на другім канцы гатэля нехта храпе...

– Гэтак? Тады чаго мы тут расселіся? Мне не надта хочацца, каб нашую размову чулі чужыя вушы. Можа, пайшлі пагуляем? Ці табе гаспадар забараняе?

– Не сказаць, каб... Дый некуды з'ехаў ён, мусіць, толькі начаваць вернецца.

– Дык у нас жа немаведама колькі часу! Пайшлі! Заадно і горад яшчэ пакажу...

Спыраша яны крочылі ранейшым шляхам, а на Этрускай вуліцы збочылі ў лагчыну паміж паўночна-заходнім схілам Палаціна і Капітоліем.

– Гэта Велабр, – патлумачыў Эміль. – Колісь і тут, і на месцы Форума, кажуць, было балота. Людзі ў чаўнаках плавалі. А цяпер, во, не праткнуцца...

Як і паўсюль, на Велабры жвава ішоў гандаль, але знаёмцы на яго не зважалі, дый грошай, падобна, ніводзін не меў. Абодва былі захопленыя размоваю. Зрэшты, большасцю распавядаў Архелай, а Эміль толькі зрэдчас устаўляў у ягоны маналог такія-сякія пытанні.

Пра што расказваў Архелай? Ды пра ўсё сваё ранейшае жыццё. Магчыма, таму, што ён адчуў духоўную еднасць са сваім новым знаёмцам-равеснікам, а можа, з-за таго, што рымлянiна зусім не пакрыўдзіла слова “раб” у дачыненні да яго, Архелаю закарцела разгарнуць перад Эмілем душу. Ён распавёў і пра абяздоленае дзяцінства, і пра паўстанне. Калі ж аповед дайшоў да ад'ютанцтва Архелая пры Бар Кохбу, Эміль, падобна, не паверыў сваім вушам.

– Ды ты што? Няўжо праўда? Ды ты ж... ты ж такі чала-

век... герой... Калі не хлусіш, вядома...

– А нашто мне хлусіць? Тым болей табе. Якая карысьць?

– Яно дык так... Але ж гэта неверагодна! І мне выпала пазнаёміцца з табою...

Пра ўсё, што Архелай распавядаў далей, Эміль слухаў, як кажуць, у чатыры вухі. Чамусьці згадкі Архелая пра Бар Кохбу, пра бітву з Егіпецкім легіёнам яго зацікавілі найбольш.

Тым часам яны мінавалі Каровіны рынак, дзе, як патлумачыў Эміль, колісь гандлявалі жывёлай і аднойчы бугай забег на трэці паверх прылеглай будыніны, што ўсе палічылі дрэннай прыкметай; завярнулі на вуліцу Яромную, якая атрымала такую назву, бо тут жылі майстры па вырабе ярмоў, а яшчэ ўзвышаўся алтар Юноны Югі, у якім людзі злучаліся шлюбным ярмом; па гэтай вуліцы абышлі вакол Капітолія; спусціліся на Капіталійскі ўзвоз, якім заканчвалася Свяшчэнная Дарога.

– Дарэчы, гэты ўзвоз – адзіны шлях, па якім можна дабрацца да Капітолія на павозцы, – уважліва слухаючы, Эміль тадысяды перабіваў Архелая, каб папоўніць ягоныя веды пра сталіцу імперыі. – Тут падымаюцца калясніцы трыумфатараў і спускаюцца ў даліну Вялікага Цырка – вунь яна, трохі ніжэй – павозкі з выявамі і сімваламі розных бажкоў... Скажы, а чаму ты ў мінулы раз цікавіўся гэтэрамі? – зусім нечакана запытаўся Эміль. – Нешта ты не дагаворваеш...

Пытанне збіла Архелая з панталыку, бо ён і праўда пакуль што і словам не абмовіўся пра Вірсавію, палічыў, што ўсё-ткі ранавата раскрываць сваю галоўную таямніцу. Але ж, мусіць, дзевяццацца, дый няма прычыны замоўчваць...

Пачулае пра Вірсавію, пра іхнія сумесныя пакуты ўразіла Эміля яшчэ болей, чым згадкі пра Бар Кохбу. Ён не мог ачомацца і ўвесь зваротны шлях раз-пораз паўтараў:

– Чаго толькі не бывае на свеце... Як жа я вам спачуваю...

Ужо на падыходзе да Субуры Эміль, зусім пасур'ёзнеўшы, мовіў:

– Цяпер мая чарга спавядацца... Дык ведай, што я таксама раб. Толькі беглы... І мы з табою, можна сказаць, землякі: мае продкі таксама з Дакіі...

Ягоны расповед атрымаўся карацейшым, але не меней трагічным.

Эмілевы бацькі трапілі ў рабства пасля Дакійскае вайны, распачатае Траянам, і гарбаціліся на плантацыях землеўладальніка Папірыя на Сіцыліі. І калі Архелая заняволілі, лічы, дарослым, дык Эміль рабом нарадзіўся. Ён збег ад Папірыя яшчэ малым, дзесяцігадовым, да таго часу бацькі ад цяжкае працы сканалі. Папірый маленькага раба надта не расшукваў: ці многа карысці з дзіцяці? Толькі кармі, а што з яго потым атрымаецца – немаведама...

Да падлеткавага ўзросту Эміль аціраўся на востраве: дзе што скрадзе, дзе што ўварве... Тут ягонае жыццё супадала з Архелаевым амаль адзін у адзін. Калі споўнілася шаснаццаць, прыбіўся да рыбакоў, з паўгода падсабляў ім, з рыбакамі ж трапіў у Рым, дзе і атабарыўся.

З часам сышоўся з гэтакімі ж, як сам, абяздоленымі падлеткамі-юнакамі, якіх у вялізным горадзе было процьма. У войска іх не бралі, бо ніводзін не меў рымскага грамадзянства. Паступова Эміль стаў верхаводзіць у досыць шматлікай хеўры – можа, на тры дзясяткі такіх жа маладзёнаў без даху над галавою. Днём усе выпраўляюцца “на промысел”. Інакш кажучы, крадуць дзе што можна. Але не рабуюць! Эміль за гэтым сочыць строга... Ён і горад вывучыў да драбніц, бо штодня даводзіцца бываць у розных месцах, кантраляваць сваіх хаўруснікаў.

Ужо напрыканцы, каля самага гатэля, Эміль, крыху падумаўшы, мовіў:

– А ведаеш, я паспрабую знайсці тваю Вірсавію... Хоць, прызнацца, шанцаў мала. Гэтэр у Рыме столькі, што не злічыць... І нават калі падключу да пошукаў усю сваю “армію”, наўрад ці ўдасца ўправіцца. Да таго ж, яшчэ немаведама, ці стала Вірсавія гэтэраю ўвогуле. Вось ты кажаш, што яна вельмі прыгожая. Дык не выключана, што яе выкупіў хто-небудзь з багаццяў, мовіць так, для асабістага карыстання... Але ж паспрабаваць можна... Ты мне апішы знешнасць Вірсавіі, каб я сваім хлопцам пераказаў.

Архелай, узрушаны тым, што нечакана атрымаў такога дасведчанага памагатага, пачаў падбіраць словы:

– Невысокая... чарнявая... валасы ўвогуле як асмолак... вусны як ружы...

– Э-э, – перабіў яго Эміль, – што гэта за прыкметы? Чарнявых шмат. Ты пра што-небудзь адметнае скажы. Радзімка на шчацэ, шнар на твары...

– Што ты? Які шнар? Анёльскі тварык, ніякімі пісагамі не чэпаны. І радзімак нямашака... Во, ёсць адметная прыкмета! Ні ў кога няма такіх вачэй, як у Вірсавіі! Яе зрэнкі... як бы табе сказаць... быццам выкладзеныя мазаікай. Рознакаляровай, з асобных шкельцаў...

– Што ты нясеш? Якія шкельцы, якая мазаіка? Хіба ж бываюць такія зрэнкі? Ва ўсякім разе я зроду не бачыў.

– І я болей ні ў кога не бачыў! Ні раней, ні потым. Але ж, дальбог, не хлушу!

– Ну, калі так, дык гэта ўжо нешта... Нашыя шанцы павялічваюцца... Заўтра ж азадату сваіх хлопцаў. Як будзе вынік – паведамлю. Так што да сустрэчы. Спадзяюся – блізкай...

Архелай крыкнуў Эмілю наўздагон:

– Пачакай! А як жа ты мяне знойдзеш? Мой гаспадар купіў сабе дом і праз пару дзён туды перабярэцца...

– Адрас табе вядомы?

– У тым жа й справа, што не.

– Твой гаспадар багаты чалавек?

– Думаю, што не бедны.

– Ну, тады зразумела: багацеі звычайна скупляюць дамы ці на Субуры ці на Патрыцыянскай вуліцы. Як завуць твайго гаспадара?

– Акіла.

– Не хвалюйся, знойдзем. Бывай!

Калі Архелай ужо расчыняў дзверы гатэля, яму чамусьці прыгадаўся Нахум...

Сенатар Гней

Дом былога легата Гнея месціўся на самай ускраіне Рыма, можна нават сказаць, за ягонымі межамі, бо далей ужо наўсцяж туліліся адна да аднае несамавітыя сялянскія пабудовы ды стракаціліся сады і палеткі. Хоць імперыя няблага плаціла сваім салдатам, а тым болей камандзірам, у Гнея ўсё адно не

хапіла грошай, каб купіць прыстойнае жылло ў самім горадзе. Да таго ж, варта было прыберагчы сродкі на астачу жыцця.

Зрэшты, Гней і не імкнуўся трапіць у вірлівую цэнтральную частку Рыма, паблізу Форума ці Палаціна, дзе з ранку да вечара не змаўкалі гул і гамана. Пасля бясконцых агменаў і бітваў, суровага салдацкага побыту яму хацелася цішыні, спакою і хоць трохі ўтульнасці і добрабыту. І гэты дом, куплены ў землеўладальніка Глера за не надта вялікі кошт, акурат адпавядаў ягоным жаданням.

Сядзіба нагадвала прамавугольнік, абкружаны пабудовамі, якія цесна прылягалі адна да аднае, утвараючы вакол двара суцэльную сцяну, перарваную толькі там, дзе былі ўваход і ўезд. Над дваром, які меў назву атрый, навісаў дах, падпёрты каланадаю. Цераз праём у даху ў атрый трапляла дзённае святло.

Засяліўшыся, Гней перарабіў дом на свой манер. Да атрыя быў дабудаваны перыстыль, абапал якога жылі ў сваіх пакоях насельнікі дома і гатавалася ежа. Перыстыль таксама быў пакрыты дахам з праёмам, а на адкрытай прасторы пад сонечнымі промнямі буялі-красаваліся невялікі садок і кветнік. Гэтае месца Гней любіў найболей.

Звыклы да ранняе салдацкае пабудкі, ён не мог сябе перайначыць, падымаўся, калі сонца яшчэ не вынырвала з-за акаёму, а лёкай-дзяншчык Дыадор і рабыня, якія даглядалі ўсю гаспадарку, не прачнуліся. Гней ставіўся да гэтага паблажліва, не прымушаў іх успорвацца з ложкаў разам з ім ці нават раней. Ён звыкла ішоў у перыстыль, дзе з асалодаю бавіў свой час ажно да полудня.

Паўсядзённаю забаваю сталі для Гнея дэкаратыўныя расліны і кветкі. Ён сам іх пасадзіў, сам і даглядаў, на давяраючы гэта ні Дыадору, ні служцы-рабыні, хоць без правае рукі ўвіхацца было не надта спадручна. Усю плошчу перыстыля, аздобленую фантанамі і бронзавымі статуэткамі, пакрываў рознакаляровы дыван з раслін і кветак. Тут былі алоз, плюшч, тамарыкс, мірт, трыснёг, стакроткі, просты і махровы мак, лілеі, шпакнік, нарцысы, ірысы, мальвы... І ледзь не кожную кветачку ці сцяблінку Гней штодня пеставаў-гладзіў шурпатаю даланёю, перабіраў каструбаватымі пальцамі. Гэты занятак прыўносіў у ягоную душу злагаду і спакой.

Калі па праўдзе, Гней мог бы знайсці для сябе і іншы занятак: з вялікае ласкі і пры падтрымцы імператара яго абралі сенатарам. Пасада хоць і надавала вагу асобе былога легата, але сам ён ставіўся да сваіх новых абавязкаў пагардліва-абыякава і наведваў Сенат гады ў рады. Дый навошта яму пустая балбатня ў пыхлівай зале? Гней цалкам быў згодны з Тацытам¹, які яшчэ дваццаць гадоў таму слухна выказаўся пра ролю Сената пры імператарскім дыктаце: “Цяпер свабода слова абмежаваная судовым красамоўствам. Аб прасторы, якою карысталіся прамойцы часін Цыцэрона і Варрона, няма чаго і думаць... Якая патрэба ў шматслоўных прамовах, што гучаць у Сенаце, калі ўсе добранамераныя адразу ж прыходзяць да згоды? Навошта цяпер народныя сходы, калі дзяржаўныя справы абмяркоўваюць не невукі і шматлікі натоўп, а самы мудры і адзін?” І сапраўды: Сенат, не тое што пры рэспубліканскім ладзе, стаў дэкаратыўным дадаткам да бязмежнай улады імператара, які сваімі эдыктамі перакрэсліваў, перайначваў усе законы...

Вось і ў гэты дзень Гней калупаўся-корпаўся ў перыстылі, паспеў пасадзіць “дамаскія ружы”, а потым пачуў вінаваты голас Дыадора, якому, відавочна, не хацелася адрываць гаспадара ад любімае справы:

– Там чалавек прыехаў... Калі меркаваць па павозцы, дык заможны... І апрануты шыкоўна...

– Ён назваўся? – разагнуўшы спіну, незадаволена буркнуў Гней.

– Нейкі Акіла...

– Акіла?! – перапытаў-усклікнуў Гней, спярша не тоячы здзіўлення, а затым ягоны твар зрабіўся змрочным. – Ты скажаў, што я дома?

– Так...

Падумаўшы-паразважаўшы хвіліну-другую, Гней, нарэшце, мовіў:

– Правядзі яго ў атрый. Няхай пачакае. Скажы, што я хутка падыду.

Каго-каго, а Акілу ў сваім доме Гней ніяк не разлічваў уба-

¹ Гісторык і пісьменнік (55-120 г.н.э.).

чыць. Якім ветрам яго сюды прынесла? Што ён увогуле робіць тут, у Рыме? Чаму яму закарцела сустрэцца з ім, Гнеем? Паміж галоўным забудоўшчыкам Ерусаліма і легатам ніколі не было ўзаемнай прыязнасці, тым больш апошнім часам, калі Гней даведаўся, што менавіта Акіла “наслаў” мор на Ерусалім і прылеглыя да яго мястэчкі. Ці ж гэта па-людску? Нічога, акрамя агіды, Гней да Акілы не адчуваў.

Гней падставіў запэцканую руку пад струмень фантана, які біў з рота мармуровае статуі Геркулеса, выцер яе ручніком, навешаным у нішы, выкладзенай мазаікай і ракавінамі, і пакрочыў у спачывальню, каб пераапануцца – не варта паказвацца на чужое вока ў будзённай адзежы. Служка-рабыня ўжо чакала яго каля ўваходу ў спачывальню – без ейнай дапамогі Гней апрануцца не мог.

– Сенатарскую туніку, – коротка мовіў Гней, і рабыня паспешліва паднесла да яго доўгую кашулю з кароткім рукавом, які не дасягаў локця адзінай рукі. Спераду, ззаду і па баках туніку аздаблялі шырокія пурпуровыя палосы – сенатарская пазнака. Рабыня стала на дыбачкі і цераз галаву і шыю нацягнула на цела Гнея ваўняную тканіну, сшытую з дзвюх полак. На правым плячы яна сашчапіла тканіну засцежкай, а затым, абхапіўшы туніку поясам, стала абтузваць так, каб яна спусцілася трохі ніжэй каленяў. Спускаць адзежу яшчэ ніжэй мужчынам не належала, гэта было “па-жаноцку”, а задзіраць яе вышэй, “насіць, як цэнтурыёны” ў адукаванай рымскай суполцы лічылася непрыстойным¹. І хоць Гнею, як існаму ваяру, усё жыццё даводзілася насіць туніку менавіта “па-цэнтурыёнску”, цяпер ён змушаны быў падпарадкавацца бязглуздым, на ягоную думку, правілам рымскай знаці.

Прыдбаўшы самавіты выгляд, Гней няспешна патупаў у атрыі.

Колісь, калі Італія была яшчэ рэспублікай, гэты пакой лічыўся самым галоўным у доме любога рымляніна. Сюды сыходзілася ўся сям’я, каб паснедаць ці павячэраць, заняцца хатнімі справамі, пасядзець у вольны час, тут прыносілі ахвяры Ла-

¹ Слова “цэнтурыён” мела такое ж пагардлівае значэнне, як сёння “салдафон”.

рам¹. У атрыі стаяў і ткацкі станок – неад’емны прадмет любога рымскага дома. Дый увогуле пакой лічыўся “царствам гаспадыні”, дзе яна з дочкамі і служкамі прала, ткала, вышывала.

Пасля таго, як у дамах пачалі з’яўляцца перыстылі, атрыі ператварыўся ў парадную, афіцыйную гасцёўню. Ткацкі станок адсюль прыбралі, бо ў рымлянаў знікла патрэба ў “занятках воўнай”, ежа гатавалася на кухні, туды ж перанеслі і нішу для ахвяраванняў Ларам.

Акіла сядзеў спінаю да перыстыля і таму не заўважыў, а пачуў, што ў атрыі з’явіўся гаспадар, ускочыў з крэсла і, выцягнуўшы наперад абедзве рукі, падаўся яму насустрач, удаванаю ўсмешкаю выказваючы радасць ад сустрэчы. Гней позіркам паказаў на сваё абкарнанае правае плячо, тым самым моўчкі патлумачыўшы, што ён не можа паўтарыць жэст Акілы, а леваю рукою здароўкацца неспадручна.

Яны прыселі за картыбул – выцягнуты ўдоўжкі стол-пліту, якая трымалася на чатырох ножках у выглядзе львіных лап. Па краях пліта была аздобленая барэльефам вінаграднай лазы над грыфонамі, пасярэдзіне ж на высокай падстаўцы месціўся кратэр, у якім дзве статуэткі аголеных юнакоў з усіх сіл цягнулі ўніз вялізную вінаградную гронку. Картыбул, бадай, быў цяпер адзіным прадметам ва ўсім атрыі, дзе Гней прымаў наведвальнікаў. А глыбокая ніша, якая для колішняга гаспадара служыла спачывальняю, стала цяпер таблінам – нечым на-кштальт завешанага фіранкаю кабінета Гнея, дзе ён захоўваў дзелавыя паперы і афіцыйныя дакументы.

Каб лішні раз падкрэсліць сваю блізкасць да імператара, надаць уласнай асобе велічы і пыхлівасці, Акіла адразу ж мовіў:

– Калі б не Адрыян, я нізавошта не знайшоў бы тваё жытло. Гэта ён мне падказаў, у якую глухмень ты забраўся. Няўжо не мог знайсці штосьці лепшае? Я вунь на Патрыцыянскай вуліцы сабе дом прыдбаў...

– Мне і тут няблага, – суха азваўся Гней.

– Але ж не па сале. Сенатар усё-ткі... Дарэчы, і пра тваё

¹ Старажытнарымскія багі ў выглядзе двух юнакоў у сабачых шкурах, якія апекавалі дом, сям’ю.

сенатарства мы з імператарам гаманілі. Адрыян табою задаволены. Скажаў, што, у адрозненне ад некаторых, не гарлапаніш, не высоўваешся дый увогуле ў тым Сенаце цябе амаль не відно... І правільна! Няма сэнсу пляцкаць языком, калі ў імперыі ёсць адзіны гаспадар... Дарэчы, Адрыян наогул ставіцца да цябе паважліва. Скажаў, што ты лепшым легатам у войску быў...

Гней змаўчаў. Ён чакаў, калі Акіла, нарэшце, выкажацца, з якою нэндзаю прыпёрся на далёкую ўскраіну Рыма. Галоўны забудоўшчык зразумеў запытальны позірк былога легата і патлумачыў:

– Ты не думай, мне ад цябе нічога не трэба. Імператар адклікаў мяне з Ерусаліма – для нас з табою ён па-ранейшаму Ерусалім, а не Элія Капіталіна, ці не так? – быццам бы на адпачынак. Але ў мяне ёсць прадчуванне, што гэты адпачынак можа зацягнуцца на гады... У Адрыяна мала сяброў, і ён хоча бачыць мяне побач з сабою... – Акіла мімаходзь, быццам бы незнарок, зноўку нагадаў пра значнасць сваёй асобы. – Так што, магчыма, стану я паўнапраўным жыхаром Рыма. Увесь жа час з імператарам бавіць не будзеш, а ў горадзе, лічы, у мяне знаёмцаў нямашака. Трэба ж наладжваць нейкія сувязі...

– У гэтай справе я табе не памочнік, – перабіў Акілу Гней. – Як бачыш, сам жыву пустэльнікам. Мае сябры даслужваюць у войску, а з тымі, што заставаліся ў Рыме, у мяне цяпер мала агульнага...

– Ды я не пра тое! Мы ўсё-ткі столькі часу правялі разам, у гэтай праклятай Іудзеі! Хіба ж нам няма чаго ўспомніць, штосьці прыгадаць?..

Тут Акіла не крывадушнічаў. Хай сабе яны з Гнеем і былі зусім рознымі людзьмі, але самы хцівы, з гнілою душою чалавек з павагаю ставіцца і, можа, нават зайздросціць таму, хто не згінаецца, не ліслівіць, у любых абставінах цвёрда стаіць на сваім. Менавіта такім Гней выглядаў у вачах Акілы – чаго вартыя толькі ягоныя бескампрамійсныя адносіны з прапрэтарам Цінеем Руфам. А калі дадаць адмысловую ваярскую годнасць, дык Гней увогуле быў для Акілы ўзорам сапраўднага рымляніна, і яму хацелася зблізіцца з ім – нават не з нейкаю карысліваю мэтай, а проста так, па-чалавечы. Бо каму ж не хочацца мець

побач з сабою сябра, які ніколі не пакіне ў бядзе і не здрадзіць? Што праўда, то праўда: у Ерусаліме Акілу не ўдалося дабіцца ад Гнея прыязнасці, уцерціся да яго ў давер, хоць ён і імкнуўся зрабіць гэта, як мог. Акіла спадзяваўся, што ўжо тут, у Рыме, яму ўдасца знайсці паразуменне з Гнеем, бо самае горшае, самае непрыемнае з часам забываецца, сціраецца – такая ўжо ўласцівасць чалавечай памяці, застаецца толькі шчымлівая настальгія па тых падзеях і часе, у якіх ты пакінуў часцінку свайго жыцця...

Уласна кажучы, па гэтай прычыне Акіла і раба Архелая спярша забраў на Кірмашным полі, а потым выкупіў яго ў імперыі, аберагаў ад смерці ці знявечання, разгледзеўшы ў ім наймавернае падабенства з легатам. Акіла падсвядома адчуваў, што такое падабенства не можа быць выпадковым. Падчас шматлікіх агменаў ці стаянак ніякі легіянер, нават такі добрапрыстойны, як Гней, не мог абысціся без жаночае пяшчоты (хоць агульнавядома, што для спатольвання салдацкае жарсці пры кожным легіёне трымалі коз ці авечак) і, пэўна, у маладосці недзе “наследзіў”... Так гэта ці інакш, але Акіла разлічваў, што ў любым выпадку Гнею будзе прыемна сустрэцца са сваім двойніком, хай сабе і значна маладзейшым. Галоўны забудоўшчык Эліі Капіталіны быў упэўнены, што ягонае знаходжанне ў гэтым горадзе – не вечнае, што рана ці позна ён перабярэцца ў сталіцу імперыі і там іхнія з Гнеем шляхі абавязкова перасякуцца...

Акіла вырашыў не браць Архелая на першую сустрэчу з наваспечаным сенатарам: спярша хацеў пабачыць, як успрыме яго Гней цяпер, у новых абставінах, незалежна ад “двойніка-падарунка”. На жаль, былы легат хоць і не адмовіўся ад сустрэчы, але прывячае яго без асаблівага імпэту...

Аднак жа пакуль Акіла спрабаваў выклікаць у Гнея настальгічныя пачуцці, той зрабіў некаму лёгкі знак рукою, і неўзабаве з перыстылю выйшла рабыня. У адной руцэ яна трымала чашу з вінаградам, упрыгожаную фрызам з фігурамі жывёлаў і раслін, у другой – нізканогі кубак, аздоблены рэльефнымі фігуркамі амураў і вакханак.

– Гэта тваё любімае фалернскае – кіўнуў на кубак Гней,

здзівіўшы Акілу тым, што былы легат не забыў, якому віну ён аддае перавагу.

Рабыня падышла да Акілы са спіны, і спярша ён не звярнуў на яе ўвагу (дый ці належыць знанаму чалавеку засяроджвацца на нейкіх рабынях?), а калі яна нахілілася, каб паставіць на картыбул чашу і кубак, усё ж кінуў на дзяўчыну позірк і ў тое ж імгненне голасна ўсклікнуў:

– Вірсавія?! Ты?!

Дзяўчына здрыганулася ўсім целам, таксама зірнула на госця, і ногі яе падкасіліся, яна, відаць, знепрытомнеўшы, пачала асядаць на падлогу. На шчасце, Гней, які яшчэ не страціў ва-ярскі спрыт, паспеў імкліва ўскочыць з крэсла і адзінаю рукою падхапіць тоненькае цельца – інакш дзяўчына вутнулася б галавою аб мармуровую пліту.

– Дыадор! Сюды! Хутчэй сюды! – на ўсю моц свайго голасу галёкнуў Гней, і дзяншчык, па-старэчы шаркаючы нагамі па падлозе, адразу ж выбег з перыстылю – як быццам чакаў, што яго ў любы момант пакліча гаспадар.

Дыадор перахапіў нерухомае цела з рукі Гнея.

– Нясі ў спачывальню! Хутчэй! – устрывожана загадаў Гней, і дзяншчык зноўку зашаркаў падэшвамі. Гней падбежкам рушыў за ім, не зважаючы на госця.

Пакуль Дыадор беражліва ўкладваў дзяўчыну на ложка, сам гаспадар завінуў да фантана, напоўніў кубак вадою і стаў пырскаць яе на застылы твар рабыні.

– Вірсавія, што здарылася? Вірсавія, ачуняй! – умольваў-прасіў ён, і, нарэшце, векі дзяўчыны расплюшчыліся.

– Гэты чалавек зрабіў табе нешта благое?

Вірсавія нічога не адказала, толькі злёгка кінула галавою.

Гней не стаў дакучаць рабыні падрабязным роспытам – гэта можна зрабіць пазней.

– Ты паляжы, адпачні, а я пакуль скончу размову з гэтым чалавекам, – ласкава сказаў Гней і, звяртаючыся да Дыадора, дадаў: – Не адыходзь ад яе, пакуль я буду адсутнічаць.

Акіла, вядома ж, дачакаўся гаспадара, які заспеў госця ўсхваляваным, узрушаным.

– Гэта твая рабыня? – таропка запытаўся Акіла, свідруючы Гнея масляністымі вочкамі.

– Так...
– Прадай яе мне! Любыя грошы заплачу!
Гней паласнуў па ім знішчальным позірам.
– Ты вось што... Прэч адсюль! Не ведаю, якое паскудства ты зрабіў Вірсавіі – пэўна ж, яшчэ там, у Ерусаліме, – што яна ад аднаго твайго выгляду самлела. Ад цябе нічога слухаць не хачу, яна потым мне сама раскажа...

– Гней, ты што? – напраўду здзіўвіўся Акіла. – Гэта ж рабыня! Быдла! Больш за тое: яна хрысціянка! Я гэта дакладна ведаю. А ейны бацька быў нават епіскапам ерусалімскіх хрысціян!

– Ну і што? Рабыня – хіба не чалавек? І хрысціяне таксама людзі...

– Ты гэта сур’ёзна? А можа, і сам прыняў іхнюю веру? Наколькі мне вядома, пасля іўдзейскае вайны імператар ужо не ставіцца паблажліва да тых, хто не прызнае нашых багоў...

– Якім багам я малюся, гэта не твая справа! І ўвогуле: у мяне болей няма ні жадання, ні часу на размовы з табою. Ідзі! – і Гней паказаў рукою на выхад з атрыя.

Нехаця падымаючыся з крэсла, Акіла зыркнуў на Гнея з-пад ілба і скрозь зубы працадзіў:

– Ты яшчэ аб гэтым пашкадуеш... Будзеш валяцца ў маіх нагах, а я, магчыма, і не злітуюся... Так што да наступнай сустрэчы!

– Ніякіх сустрэч з табою я болей не планую.

– А давядзецца...

Ужо седзячы ў каруцы, Акіла падумаў, як жа добра ён зрабіў, што на гэтую сустрэчу не прыхапіў Архелая. Дурань, хацеў аддаць Гнею раба задарма, толькі для таго, каб дабіцца ягонай прыхільнасці. Да д’ябла тая прыхільнасць! Вірсавія – вось што цяпер патрэбна яму ад Гнея. І Архелай у будучай угодзе можа стаць ягоным галоўным козырам...

Мусіць, толькі з Божае ласкі жыццёвыя шляхі Гнея і Вірсавіі некалі сышліся ў адным пункце.

Пасля няўдалай ампутацыі рукі рана доўга не заживала. Адно, што ў Іудзеі на той час не было прыстойных лекараў, а другое – загойванню перашкаджала пякельная спёка. Наспе-

ла патрэба далечвацца ў Рыме, дзе і клімат лагоднейшы, і лекары лепшыя. Да таго ж, вяртання Гнея ў сталіцу запатрабаваў сам імператар.

Замінала толькі адно: хоць іудзейскае паўстанне сышло на нішто, флот па-ранейшаму дзяжурый у сірыйскіх водах, не маючы загаду пакінуць свае пазіцыі. Так што з Іоппіі ў Рым адчальвалі толькі гандлёвыя судны. Плысці на іх – і марудна, і небяспечна, не тое што на ваенных караблях. Але выбару не было, бо чакаць, пакуль скончыцца блакада, – яшчэ горш.

З сабою ў дарогу Гней узяў ветэрана Русціка, у якога акурат сышоў тэрмін службы і якому таксама карцела патрапіць у Італію, дзе ў прадмесці Салоны дажывала свой век ягоная састарэлая маці. Русціку належала даглядаць легата падчас падарожжа, падсабляць яму пры любой патрэбе. Зрэшты, Юлій Север прапаноўваў Гнею ў помач ажно трох ветэранаў, аднак легат рашуча адмовіўся: ён хоць і паранены, але ж не дзіця, каб мець такі пільны догляд...

На тым жа судне буйны гандляр рабамі Фантыкул перапраўляў з Іудзеі ў Рым чарговую партыю “тавару”, прычым элітнага: то былі адборныя, найболей маладыя і пекныя рабыні-яўрэйкі, якіх Фантыкул спадзяваўся з вялікаю выгодаю перапрадаць ў самыя шыкоўныя лупанарыі. Па гэтай прычыне ён вырашыў суправаджаць “тавар” асабіста.

Караблекрушэнні на той час былі звыклаю з’яваю, і судна, на якім плыў Гней, таксама трапіла ў моцны шторм. Русцік паспеў прывязаць Гнея да карабельнай мачты, так-сяк накінуў вяроўку і на сябе. Мора кідала судна, як трэску. Бурапенныя хвалі змывалі з палубы нават спрактыкаваных весляроў-матросаў, што ўжо казаць пра юных рабынь – большасць з іх апынулася ў царстве Нептуна. Адна з марскіх хваляў змылапраглынула і Русціка.

Гней ацалеў. Гэтак жа, як і Фантыкул. Затое ад ягонае дзясвочае хеўры засталася ўсяго пяцёра дашчэнтупа запалоханых істот, выратаваных толькі дзякуючы Богу, бо ніхто іх да мачты ці да чагосьці іншага не прывязваў.

Судна адолела толькі палову шляху, востраў Крыт, дзе можна было б ачомацца ад марскае навалы, застаўся далёка ззаду, вяртацца туды не было сэнсу, і капітан вырашыў, што лепей

усё ж дабірацца да Італіі, у горшым выпадку – да Грэцыі. Амаль без весляроў, толькі на адным ветразі, плысці належала доўга...

У Гнея становішча было крытычным. Без памагатага, з адною рукою, цяпер ён сапраўды пачуваўся як дзіця. Да таго ж, незагоеную рану стала раз'ядаць марская соль.

Легат змушаны быў папрасіць помачы ў Фантыкула:

– Хай бы хто з тваіх дзевак мне падсабляў... Хаця б рану прамыла кіпенем...

Фантыкул не адмовіў, нават успрыняў просьбу з імпэтам, бо ведаў, хто такі Гней, і спадзяваўся, што ягоная паслуга знаным чалавекам не забудзецца...

Гандляр падышоў да купкі дзяўчат, якія ці то ад холаду, ці то ад страху шчыльна туліліся адна да аднае, і тыцнуў пальцам на тую, што сядзела бліжэй:

– Як цябе завуць?

– Вірсавія...

– Дык вось, Вірсавія, пакуль будзем плысці, ты даглядаць-меш вунь таго чалавека без рукі. І каб ні на крок ад яго не адыходзіла, любую прыхамаць выконвала! Зразумела?

– Зразумела...

Ведаў бы Фантыкул, з якою радасцю ўспрыняла Вірсавія ягоны загад! З першага дня яна скмеціла, якое неверагоднае падабенства мае гэты сталы і, па ўсім бачна, вельмі паважаны ваяр з ейным Архелаем. Ну проста кропелька ў кропельку, калі не ўлічваць узрост! Архелай, у якога ад Вірсавіі не было ніякіх таямніц, безумоўна, распавёў ёй і пра тое, што некалі малады рымскі цэнтурыён згвалтаваў ягоную маці і праз пэўны тэрмін нарадзіўся ён, Архелай, – пра гэта яму паведала бабуля Алума. Дзявочае сэрца падказала, што чалавек з адною рукою – і ёсць той самы цэнтурыён, сапраўдны бацька Архелая...

Безумоўна, Вірсавія не магла без дай прычыны падысці да гэтага знамага рымляліна і расказаць пра ўсё, што ведае. Бо хто яна такая? Рабыня! Дый ці паверыць рымлянін ейным словам? Нізавошта!

Аднак жа толькі тое, што хоць на нейкі час, пакуль карабель плыцьме да Рыма, яна будзе падсабляць бацьку Архелая, кож-

ную хвіліну знаходзіцца побач з ім, акрыліла Вірсавію.

Ніводная сядзелка, ніводная маці так не апекуе, так не дбае пра сваё дзіця, як Вірсавія дагаджала Гнею. Яна сапраўды не адыходзіла ад рымляніна, і калі ноччу ён варочаўся ці нешта ўсклікаў у сне, Вірсавія падхоплівалася, бегла да яго...

Гней, вядома ж, заўважыў, з якою ўвагаю, пяшчотаю і нават самаахварнасцю ставіцца да яго маладая і надзвычай прыгожая рабыня. Магчыма, менавіта тады ў ягоным салдацкім сэрцы варухнулася нешта незразумелае, дагэтуль не знаеае...

Яны шмат размаўлялі, зрэшты, Вірсавія болей маўчала, распавяла толькі пра свайго бацьку, пра Гідона дый увогуле што-кольвеч пра хрысціянскую суполку. Згадала і Архелая. Нават прызналася, як моцна яны адно аднаго кахаюць... Вірсавія не заўважыла, што пры гэтых словах твар слухача чамусьці крыху пацямнеў, азмрочыўся...

Аднак жа, нават зблізіўшыся, Вірсавія і словам не абмовілася пра падабенства Архелая і Гнея, а тым болей не выказала здагадку пра іхнюю роднасць. Яна нават дала сабе зарок, што ніколі, ні пры якіх абставінах не паведае легату гэтую праўду, бо немаведама, як ён да яе паставіцца. Каму ж прыемна згадаць свой грэх, усведамляць, што сын у цябе нарадзіўся не ад вялікай любові, а ў выніку твайго гвалту?..

Гней звычайна таксама быў скупы на словы, але побач з гэтай прыгажуняю яго як прарвала: гаманіў і гаманіў. Зрэшты, што цікавае ён мог расказаць маладой дзяўчыне? Што ён бачыў у сваім жыцці, апрача крывавых бітваў ды салдацкага лагернага побыту? Тым не меней Вірсавія слухала яго з зачараваннем...

Калі судна ўжо ўвайшло ў рэчышча Цібра і на даляглядзе паказаліся абрысы Рыма, Гней паклікаў Фантыкула і папрасіў:

– Прадай мне гэтую рабыню.

Фантыкул хоць і ставіўся да легата паважліва, аднак, як і належыць гандляру, адчуў, што можна сарваць ладны куш, таму, адводзячы позірк убок, вінавата мовіў:

– Сам бачыш, колькі дзевак у мяне засталася пасля таго шторму... Такія грошы патраціў... Каб хоць напалову кампенсаваць страты, астатніх давядзецца прадаваць па завышанай цене...

– Я з табою гандлявацца не буду! – перабіў яго Гней. – Плачу за Вірсавію як за траіх рабынь! Досыць?

– Лічы, што яна твая!

Пазней, калі Гней ужо прыдбаў дом у прадмесці Рыма, да яго прыбіўся і Дыадор.

Без чалавека, які даглядаў бы немалую сядзібу, абысціся было немагчыма, і Гней намерваўся купіць раба, а можа, нават і двух, ды неяк яму на вочы трапіўся не зусім састарэлы жабрак, які прасіў міласціну непадалёку ад Форума. Хоць і не адразу, але Гней пазнаў у ім колішняга шараговага легіянера сваёй другой кагорты (памяць у легата была ўчэпістая, кожнага салдата ён ведаў у твар і па імені).

– Дыадор, што ты тут робіш? – здзівіўся Гней. – Жабруеш? А куды ж падзеў грошы за службу?¹

Ветэран-жабрак, згледзеўшы свайго былога легата, адразу ж зніякавеў, апусціў вочы долу – яму было сорамна.

– Камандзір... так склалася... Лягнуліся мае грошы, давлялося прадаць і зямлю... Хацеў сваю справу адкрыць ды прагарэў...

– Не ты першы, – Гней спагадліва паляпаў Дыадора па плячы.

І сапраўды: многія ветэраны, адвыклыя ад цывільнага жыцця, неўзабаве пасля адстаўкі страчвалі ўсё атрыманае багацце, даходзілі да галечы.

У наступную хвіліну Гней падумаў, што, няйкакш, сам Марс, іхні вайсковы бог, паспрыяў, каб адбылася гэтая сустрэча. Можна і сваю патрэбу вырашыць, і дагадзіць Дыадору. А ён (легат гэта добра памятаў) быў ваяром разважлівым, самавітым. Такі і гаспадарку мог бы весці спраўна.

– Дыадор, у мяне ёсць прапанова. Не варта табе, заслужанаму ветэрану, стаяць з працягнутаю рукою. Ідзі служыць да мяне. Я акурат прыкупіў дом, і мне патрэбны чалавек, які б сачыў у ім за парадкам. А ты гаспадарлівы... Плаціць табе не буду, але жыллом ды ежаю-адзежаю забяспечу да астачы дзён. Ва ўсякім разе гэта лепей, чым галодным туляцца па сметніках...

¹ У імператарскі перыяд рымскі грамадзянін служыў у войску ад 17 да 46 гадоў, прычым пехацінец звычайна павінен быў паўдзельнічаць у 16-20 паходах або бітвах, коннік — у 10. Пасля службы ветэраны атрымлівалі немалыя грошы і ўчастак зямлі.

Ці трэба казаць, што прапанову Гнея Дыадор успрыняў з радасцю.

Вось так і зажылі яны ўтрох – Гней, Дыадор і Вірсавія. З часам адзін да аднаго прывыклі, зблізіліся, нібы раднёю пачуваліся, дарма што Вірсавія была рабыняю.

У кожнага ў доме меліся свае абавязкі, з якімі яны паціху спраўляліся, і патрэбы ў іншых рабах не было.

Справадзіўшы Акілу, Гней паспяшаўся да Вірсавіі. Яна ўжо канчаткова ачуняла, але ўсё яшчэ ляжала на ложку, тужліва пазіраючы ў столь. Гней прысеў каля яе ног.

– Можа, раскажаш, што здарылася? Чаму ты самлела ад аднаго толькі выгляду Акілы? У Ерусаліме ў цябе з ім былі нейкія стасункі?

Вірсавія загаманіла не адразу, нібы сілком аднаўляючы ў памяці самыя жahlівыя часіны свайго жыцця, а потым ціхім голасам паведала, як гэты прэварацень-грэк карысліва прыняў хрысціянскую веру, як дамагаўся і пераследаваў яе, Вірсавію, як здэкаваўся з яе бацькі.

Пасля сумнага аповеду дзяўчыны ў душы Гнея ўзнікла яшчэ большая агіда да нахабнага, подлага Акілы. Дадавала нянавісці яшчэ і тое, што і сам ён ужо быў не зусім абыякавым да Вірсавіі...

Фантыкулу Гней пераплаціў утрая не таму, што разлічваў мець ад Вірсавіі належны догляд. Пачуццё, якое закралася ў ягонае сэрца яшчэ на судне, з кожным днём набірала моц, думкі ўсё часцей тычыліся гэтае рабыні. Часам Гнею самому хацелася стаць ейным рабом...

Звыклы ў салдацкім жыцці спатольваць свае мужчынскія прыхамаці з гетэрамі ды выпадковымі жанчынамі, Гней і ўявіць не мог, што калі-небудзь, нават пасля адстаўкі, зможа закахацца. Ён нават не ведаў, ці ёсць яно, каханне, увогуле, і з насмешкаю ўспрымаў гісторыі пра нечыя жарсці, рэўнасць, душэўныя пакуты. І вось – на табе! На старасці гадоў “з’ехаў з глузду”. Зрэшты, якая там старасць, толькі-толькі пераваліла за сорок, вунь і старэйшыя за яго патрыцыі імкнуцца ўзяць сабе ў абручніцы юных спакусніц.

Аднак жа Гней саромеўся свайго пачуцця, стараўся ні ў чым яго не выяўляць, тым болей перад Вірсавіяй. Наадварот, трымаўся з ёю строга, адчужана – нават залішне.

Нечаканы візіт Акілы і жажлівая рэакцыя на яго Вірсавіі падштурхнулі Гнея да таго, на што ён намерыўся б не хутка, а можа, і наогул не адважыўся б.

– Вірсавія, – ніколі яшчэ Гней не вымаўляў імя рабыні з такою пшчотаю. – Я не дам цябе ў крыўду. Нікому. Заўтра ж ты атрымаеш ад мяне вольную... Больш за тое: я паруплюся, каб ты стала рымскаю грамадзянкаю. І тады ўжо ніякі Акіла, ніякі іншы паганец не здолее абыходзіцца з табою насуперак тваёй волі...

У вачах Вірсавіі застыла здзіўленне, яна не магла даўмець, чаму гаспадар вырашыў зрабіць ёй такую ласку, бо пра ягонае пачуццё нават не здагадалася. Некалькі хвілін яны абодва маўчалі, затым Вірсавія пачала задаваць пытанні, якія змусілі здзівіцца ўжо Гнея:

– А навошта мне тая вольная? Нашто мне тое грамадзянства? Куды я паткнуся ў гэтым вялікім, ненавісным для мяне горадзе?

Гней паспяшаўся яе заспакоіць:

– Я ж цябе не выганяю! Жыцьцем, як і жылі. Проста ў гэтым доме ты ўжо будзеш не рабыняю, а... а... – Гней ніяк не мог вымавіць наступныя словы і нарэшце выдыхнуў: – А гаспадыняю! Так, так, я гатовы з табою пабрацца!

Ён хацеў яшчэ шмат чаго сказаць і ў рэшце рэшт прызнацца ў каханні, але Вірсавія раптам ўскрыкнула – гэтак жа, як і тады, калі згледзела Акілу, адно што не самлела, а толькі закрыла тварык далонямі, павярнулася на ложку спінаю да Гнея і, уваткнуўшыся ў падушку, наўзрыд заплакала.

Гней спярша разгубіўся, ён не чакаў ад Вірсавіі такога, а потым здагадаўся: гэта ж яна ад радасці! Анягож, толькі што была рабыняю, а цяпер можа стаць жонкаю сенатара! Узбздзёраны, ён вырашыў пакінуць спачывальню Вірсавіі, каб будучая абранніца ўволю і ўслодыч змагла нацешыцца сваім шчасцем...

На баляванні ў Адрыяна

У другой палове дня да імператарскай вілы ў Цібуры адна за адною, амаль што цугам, з Рыма пацягнуліся разнастайныя павозкі: лёгкія двухколкі, якія рымляне называлі біротамі, калясніцы-эседы, адкрытыя спераду, эlegantныя двухколавыя карпентумы, зверху захінутыя полагам (на іх звычайна выязджалі знаныя рымскія матроны), раскошныя карукі, багата аздобленыя звонку і настолькі ўтульныя ўсярэдзіне, што ў іх можна нават улегчыся і выспацца...

Трапляліся і рэды – вялікія, аб'ёмістыя павозкі, якія цягнулі чацвёркі коней або мулаў. І ўжо зусім адзінкава па дарозе “плылі” дыхтоўныя насілкі-актафароны. Іх неслі на сваіх плячах восем рабоў-лектыкарыяў, апранутых у адмысловыя ліўрэі – кароткія дарожныя плашчы-пенулы. Колісь, пры Юліі Цэзары, насілкамі мелі права карыстацца толькі жонкі сенатараў ці ўвогуле жанчыны, а цяпер і самі сенатары дазвалялі сабе такую раскошу.

Можна сказаць, з Рыма ў Цібур выправілася ўся вышэйшая знаць. Упершыню за апошнія гады імператар вырашыў наладзіць баляванне, і запрашэнні на яго атрымалі толькі самыя прывіляваныя асобы са сваімі жонкамі. Не дзіўна, што “абраныя” ўсе як адзін, нягледзячы на хваробу ці нямогласць, імкнуліся прыбыць на гэтае баляванне: калі яшчэ выпадзе магчымасць трапіць на вочы імператару, засведчыць павагу да яго, а заадно падкрэсліць сваю асабістую значнасць.

Наконт таго, чаму Адрыян, які даўно ўжо зрабіўся пустэльнікам, спадобіўся на такую “весьлуху”, хадзілі розныя здагадкі. Але часцей за ўсё сыходзіліся на адным: на баляванні, у прысутнасці ўсёй знаці, імператар хоча назваць свайго новага пераемніка, абвесціўшы аб ягоным усынаўленні. Луцыя, як будучага імператара, ніхто ўжо ў разлік не браў: усе ведалі, што ён дажывае апошнія месяцы, а можа, нават і дні. З такое нагоды некаторыя сенатары нават перашэптваліся, выказваючы адзін аднаму сваё неўразуменне: навошта Адрыян ладзіць гэтае баляванне цяпер, хіба нельга трохі пачакаць, пакуль Луцый сканае, каб не засмучаць, не вярэдзіць ягоную душу перад смерцю?

З некаторымі экіпажамі на вілу прыбывалі яшчэ адна ці дзве павозкі з рабамі, якім належала абслугоўваць гаспадароў, хоць у Цібуры і сваёй прыслугі мелася ўдостатку. Госці, якія трапілі сюды ўпершыню (а такіх было большасць, бо Адрыян амаль нікога да сябе не запрашаў), бавячы час, падаваліся ў глыбіню вілы, любаваліся вабносцямі, але далей Канопа не ішлі: можа стацца, што ў агромністую імператарскую трыклінію, дзе адбудзецца баляванне, запросаць з хвіліны на хвіліну.

Найболей знаныя патрыцыі, для якіх цібурскія дзівосы былі не ў навіну, адразу кіраваліся ў раздзявальні: у імперыі ўвайшло ў звычку перад ядою скідваць з сябе будзённую вопратку, пераапранацца ў “сінтэсіс” – адзежу, якую называлі “абедзеннай”. Нічым адметным яна не вызначалася – набор рознакаляровых яркіх плашчоў, якія на працягу балявання мяняліся некалькі разоў.

Нарэшце прабегла чутка, што гасцям можна займаць свае месцы ў трыклініі. Прычым у кожнага было менавіта “сваё” месца – згодна са статусам, званнем і заслугамі. Рабы, якія стаялі пры ўваходзе ў вялікую і ярка асветленую залу, праводзілі гасцей куды тым належыць. Усіх вельмі здзівіла, што іх сустракае не сам імператар. На ранейшых баляваннях ён прывячаў кожнага: з кім проста здароўкаўся, а каго нават абдымаў. Такою ўвагаю да гасцей Адрыян вызначаўся сярод усіх папярэдніх імператраў. А на гэты раз, бач, не выйшаў...

Уся зала была застаўленая прыземістымі сталамі, каля кожнага з іх туліліся па тры паўкруглыя софы – за падабенства з грэчаскай літарай іх называлі сігмамі. Кожная сіigma была разлічана на тры чалавекі, і мужчыны пачалі на іх укладвацца наўскасяк, левымі рукамі абапіраючыся на падушкі, пакладзеныя збоку. Найболей ганаровым лічыўся правы “рог” сігмы, і госць, якому выпала яго заняць, пазіраў на сваіх суседзях з гонарам і лёгкаю пагардаю...

Жанчын служкі-рабы праводзілі да асобных сталоў, засланных белымі абрусамі, якія ўвайшлі ва ўжытак параўнальна нядаўна, можа, з паўвека таму. Для матрон былі падрыхтаваныя крэслы, бо для рымскіх жанчын, прычым не толькі знаных, лічылася непрыстойным есці лежачы. На сталах пакуль што

стаялі толькі кубкі для віна: ці авальныя чашы без ручак, якія на грэчаскі манер называлі фіяламі, ці кілікі – чашы з дзвюма ручкамі і на нізенькіх ножках. Усе яны былі срэбнымі або залатымі, да таго ж, упрыгожанымі каштоўным каменнем. Дзе-нідзе трапляліся чашы з чорнага крышталю. Побач – саялкі, воцатніцы ды пасуднікі-рэпазітарыі, куды слугі потым пачнуць класці прынесеныя стравы. А яшчэ – сурвэткі. Без іх рымляне не маглі абысціся ніяк. Хоць пры трапезе яны ўжо карысталіся і нажамі, і лыжкамі, але зазвычай бралі ежу рукамі, якія раз-пораз даводзілася выціраць. Кожны гаспадар абавязаны быў забяспечыць гасцей сурвэткамі, але многія “нахлебнікі”, якія любілі паласавацца за чужым сталом, прыносілі свае – шырокія, як палотны, каб непрыкметна скласці ў іх найболей прынаднае смакоцце, якое не ўдалося ўпіхнуць у чэрава.

Калі ўсе ўжо ўлегліся-ўселися, слугі пачалі разносіць і класці на рэпазітарыі лёгкую, але вытанчаную страву, у якой былі змяшаныя печань рыбы скар, фазанавыя і паўлінавыя мазгі, языкі фламінга, малокі мурэнаў і яшчэ немаведама якія інгрэ-дывенды, дастаўленыя сюды на караблях з усіх куткоў свету – ад Парфіі да Іспанскага праліва. Адначасна на сталах з’явіла-ся салата, парэй, вострыя травы, яйкі, салёная рыба. Рыбу, дарэчы, рымляне вельмі любілі, таму ў імперыі было шмат сажалак і басейнаў, напоўненых прэснаю ці марскою вадою – у залежнасці ад таго, для якой пароды рыб яны былі прызначаны. Дасюль хадзілі пагалоскі, як яшчэ два стагоддзі таму знакаміты гурман Луцый Ліцыній Лукул, славуты сваімі легендарнымі баляваннямі, для таго, каб напоўніць басейны з марскою рыбаю салёнаю вадою, наказаў пракапаць у гарах шматкіламетровы канал. Некаторыя рымляне ўвогуле цанілі рыб вышэй, чым людзей. Напрыклад, багацей Квінт Гартэнзій не раз праліваў слёзы над сваімі здохлымі мурэнамі, а Ведзі Палліён, багаты коннік часін Актавіяна Аўгуста, разводзячы рыб, карміў іх цэламі сваіх рабоў...

Між тым усе разумелі, што пададзеныя стравы – толькі на перакус, што наперадзе чакаюць яшчэ больш вытанчаныя далікатэсы і смаката, таму ніхто не спяшаўся спатоліць голад. Стравы засталіся амаль некранутыя. Была і яшчэ адна прычына, па якой госці наўзахапкі не кінуліся набіваць раты ежаю:

чамусьці пакуль на людзі не выйшаў сам гаспадар, імператар Адрыян. Гэта збівала з панталыку і адначасна насцярожвала.

Тым часам слугі ўнеслі ў залу падносы, на якіх стаялі вослікі з карынфскай бронзы, у кожнага на спіне месціліся кошыкі: у адным масліны зялёныя, у другім – чорныя. На срэбных рашотках ляжалі гарачыя каўбасы, пад імі – слівы і карфагенскія гранаты. Амаль без перапынку, пакуль госці разглядвалі вослікаў, у трыклініі на велізарных падносах “прыляцелі” драўляныя курыцы з раскінутымі крыламі. Нібы на седалах, яны раскапошыліся ў кашалях, быццам выседжваючы куранят. Рабы пад гукі музыкі пачалі шнарыць у саломе, бесперапынна дастаючы і раздаючы гасцям яйкі паўлінаў. Адначасна ўсе атрымалі вялізныя лыжкі, не меней як паўфунта кожная, каб імі можна было разбіць шалупайку. Той, хто не прывык да такіх мудрагелістых гасцінцаў, не адразу справіўся з абваленымі ў муцэ яйкамі і нават асцерагаўся, ці не выгляне з-пад шалупайкі птушаня. Затое найболей спрактыкаваныя “бальявальшчыкі” з крыкамі: “Тут павінна быць нешта смачнае!” – разбівалі яйкі і знаходзілі ў пасыпаных перцам жаўтках тлустых слонак...

Аднак жа гул і гамана амаль раптоўна прыціхлі, бо па трыклініі шапатоку хваляю пранесліся словы:

– Імператар! З’явіўся імператар!

Усе, тым лікам і жанчыны, паўставалі са сваіх месцаў, скіраваўшы позіркі ў адзін бок. Адрыян моўчкі прабега вачыма па зале, затым, вітаючы ўсіх адразу, падняў угару правую руку.

– Сябры мае! – урачыста мовіў ён. – Я ўдзячны, што вы адгукнуліся на мае запрашэнне. Спадзяюся, час, праведзены ў мяне ў гасцях, станецца для вас прыемным.

На гэтым ён збіраўся скончыць сваю кароткую прамову, аднак, адчуўшы нямоё пытанне залы, скурушна дадаў:

– На жаль, мая жонка Сабіна не ўзрадуе нас сваёю прысутнасцю. Ёй трохі няможацца...

І Адрыян накіраваўся да імператарскае сігмы, якая дагэтуль, натуральна, пуставала. Усіх цікавіла, каго Адрыян запрасіць да сябе ў хаўрус. Наконт першага абранага сумневу ні ў кога не было: швагер імператара, Сервіян, каторы год знаходзіцца ў фаворы, і яму Адрыян выказвае найбольшае ўша-

наванне. А хто ж другі? Відавочна, што той, хто зараз зойме месца па левы бок ад імперетара, і будзе ягоным пераемнікам, варта чакаць, што сёння Адрыян назаве яго сваім сынам...

І праўда: імператар паважліва зірнуў на сівагаловага сваяка і прапанаваў яму:

– Мой любы Сервіян! Не пагрэбуй патрапезнічаць побач са мною...

І ў напружанай цішыні, павярнуўшыся да надзвычай высокага, самавітага мужчыны, які, мяркуючы па знешнім выглядзе, пражыў ужо не меней чым паўвека, дадаў:

– І цябе, Арыў Антанін, я запрашаю за сваю сігму...

Здагадкі спраўдзіліся, і госці амаль аднадушна з палёгкаю выдыхнулі. Ніхто не скмеціў, з якою лютасцю бліснуў вачыма прэфект Рыма Катылій Север...

Пасля з'яўлення імператара баляванне розняволілася, набыло новы імпульс. Слугі ледзь паспявалі заносіць у трыкліній новыя стравы, усё болей дзіўныя і экзатычныя, хоць рымскую знаць, ды і нават простых рымлянаў, цяжка было здзівіць адмысловаю ежаю. З пашырэннем імперыі разнастайваўся і рацыён грамадзянаў Вечнага горада. Спознаўшы раскошу Усходу, яны імкнуліся надаць свайму побыту тыя ж рысы. У мільённы Рым прывозілі не толькі тавары першай неабходнасці, але і розную экзотыку, якая задавальвала любыя прыхамаці гараджанаў і гараджанак. Сярэдні рымлянін харчавалася хлебам, выпечаным з мукі пшаніцы, якая вырасла на Сіцыліі ці ў Паўночнай Афрыцы. Рымскі грамадзянін гатаваў стравы на афрыканскім масле ў гаршчках і каструлях з медзі, здабытай у Іспаніі, карыстаўся посудам, абпаленым у печах Галіі, піў іспанскія і гальскія віны, а калі ён праліваў які-небудзь соус на сваю тогу, дык ачышчаў яе спецыяльнай глінай з астравоў Эгейскага мора. Багаты гараджанін насіў адзежу з мілецкай воўны ці з егіпецкага палатна, ягоная жонка прыбіралася ў кітайскі шоўк, упрыгожвала сябе алмазамі і жэмчугам з Індыі, націралася духмянымі рэчывамі з Паўднёвай Аравіі. Стравы прыпраўляліся індыйскім перцам і афінскім мёдам. На сталы з афрыканскага цытрусавага дрэва ежу падавалі на падносах з іспанскага срэбра, а сіцылійскае віно налівалі ў пасудзіны з сірыйскага шкла. Цены ў доме заможнага рымлянкіна былі

аздобленыя каляровым мармурам, здабытым у каменяломнях Малой Азіі, пакоі застаўленыя прадметамі з індыйскага эбенавага ці тукавага дрэва, інкруставанымі афрыканскай слановай косткай, паўсюль высіліся статуі, вывезеныя з Грэцыі...

У зале было досыць шумна, але гамана суцішвалася, калі хто-небудзь прамаўляў здравіцу – вядома ж, у гонар імператара. Раней Адрыян пачуваўся ніякавата, калі чуў хвалебныя словы на свой адрас, цяпер жа ўспрымаў іх як належыць. Прамоўцы навыверадкі пераказвалі заслугі імператара перад народам і дзяржавай, згадваючы нават самыя раннія і даўно забытыя. А іх, заслуг, па праўдзе было нямала.

У час другога пахода на дакаў Траян паставіў Адрыяна на чале першага легіёна Мінервы, і малады легат паказаў сябе настолькі мужным і мудрым камандзірам, што Траян падарыў яму алмазны пярсцёнак, які атрымаў ад папярэдніка – імператара Нервы. Дарэчы, менавіта з таго часу Адрыян стаяў цешыць сябе надзеяй, што стане пераемнікам... Ужо стаўшы імператарам, Адрыян зрабіў неймаверныя высілкі, каб усталяваць мір як на самой тэрыторыі дзяржавы, так і абাপал ейных межаў. А неспакойна было ўсюды: нападзілі маўры, ішлі вайною сарматы, немагчыма было ўтрымаць пад рымскаю ўладаю брытанцаў, мецяжамі быў ахоплены Егіпет, праяўлялі непакорны дух Лівія і Палесціна... І Адрыян дамогся свайго: дзе зброяй, а дзе ўгаворамі ўлагодзіў бунтарскія плямёны, хоць і ахвяраваў землямі за Тыграм і Еўфратам. Годна, мудра кіраваў Адрыян імперыяй, пры гэтым праяўляючы надзвычайную шчодрасць, добразычлівасць і асабістую сціпласць.

Асабліваю павагу меў Адрыян у войску, бо часам нёс службу ўпоравень з легіянерамі. У Германіі, напрыклад, адзін час камандаваў маніпулай, жыў у агульным лагера, харчавалася звычайным салам і тварагом. Ён увогуле загадаў разбурыць у лагера памяшканні для баляванняў, портыкі, закрытыя галерэі і мастацкія сады, якімі карысталіся камандзіры.

Адрыян рабіў багатымі сваіх сяброў, хоць яны і не прасілі аб гэтым, а тыя, што прасілі, ніколі і ні ў чым не мелі адмовы.

Усё гэта, дый шмат што іншае, згадвалі ліслівыя прамоўцы. Акіла ж, які, безумоўна, прысутнічаў на баляванні і нават займеў месца на адной з самых ганаровых сігмаў, каб падкрэсліць

боскую існасьць Адрыяна, распавёў, як імператар аднойчы прыбыў у Афрыку і пасля пяцігадовае засухі з неба адразу ж хлынуў дождж...

Адрыян выслухоўваў прамовы з непарушным тварам, здавалася, што ён абьякавы да панегірыкаў, хоць на справе было зусім не так: проста яму, жывому богу на зямлі, належала захоўваць адпаведную самавітасць.

Не даслухаўшы да канца чарговую здравіцу, імператар раптам падняўся са сваёй сігмы і паволі патупаў у супрацьлеглы бок залы, дзе балявалі найменей ганаровыя госці. Спыніўшыся каля аднаго са сталоў, агледзеў стравы, што-нішто паклаў сабе ў рот.

– Вам усяго хапае? Вы задаволеныя? – спытаўся ён у збянтэжаных гасцей, якія з перапуду паўсхопліваліся з сігмы.

– Дзякуй, імператар! Нам усяго ўдосталь! І смачна! – запэўнілі яны.

“Найменей ганаровыя” не крывілі душою, бо слугі добра ведалі пра гэтую адметную рысу імператара – выказваць клопат пра ўсіх і каштаваць ежу з апошніх сталоў, таму наўмысна прыносілі сюды самае смакоцце.

Задаволены, імператар вярнуўся назад. Сам ён на ежу не налягаў, перад ім стаяў толькі пентафармакон – стравы, прыдуманая ягоным любімым Луцыем, якую Адрыян дужа ўпадабаў: помесь свіных саскоў, фазана, паўліна, запечанага кумпяка і вепруковага мяса.

Прадчуваючы, што вось-вось у трыкліній пачнуць заносіць асноўныя стравы, госці, якія паспелі набіць свае чэравы ежаю накшталт марскіх вожыкаў, драздоў са спаржою і курыц, абпечаных у муцэ, пачалі ўставаць са сваіх сігмаў і наведвацца ў сумежнае памяшканне, дзе рабілі гвалт са сваіх арганізмаў: засоўвалі пальцы ў рот або проста пнуліся, каб званітаваць ужыты наедак і выслабаніць месца ў страўніку для новых прысмакаў. Прычым некаторыя паспелі зрабіць туды па дзверы ходкі.

Неўзабаве слугі і сапраўды ўнеслі ў залу вялізныя падносы, на якіх сыходзілі параю шматлікія рыбныя стравы, кабановыя галовы, свіныя смочкі, смажаныя качкі і зайцы...

Нехта з гасцей, мусіць, паспеўшы залішне хлебануць фа-

лернскага віна і згледзеўшы такое смакоцце, не стрымаўся, стаў ва ўвесь рост на сваю сігму і ні з таго ні з сяго пачаў дэкламаваць сатыру Гарацыя:

– Прадаўгаватыя яйкі – запомні! – чым круглыя, лепей:
Там і бялейшы бялок, і жаўток там мацнейшы, таму што
Мае сапраўдны мужчынскі зародак. За званым абедам
Іх падавай. А капуста, што вырасла ў полі,
Значна смачнейшая той, што ўзнялася на градах,
Бо гаспадар сапсаваў яе поліўкай лішняй.
І калі госць завітаў да цябе на вячэру,
Дык, каб мякчэйшаю курыца стала, жывую
Трэба яе акунаць у фалернскі напітак спачатку.
Правільны грыб – лугавы, а другім давяраць ненадзейна.
...Не ганарыся, што знаўцам ты стаў балявання,
Покуль не вывучыш сам усе тонкія правілы смаку.
Мала таго, каб купіць дарагую ўсю рыбу,
Калі не знаеш, якою аздобіць падлівай,
Смажыць якую, каб госць ад наедку прыўзняўся на локаць...
Спінку зайчыхі цяжарнай ацэньваюць знаўцы.
Вызначыць рыбіны ўзрост і пароду па смаку
Колісь не мог бы ніхто, я спадобіўся першы!..

На гэтым суседзі асадзілі падпітага прамоўцу, бо ўскочыў ён не ў час і не да месца: розныя дэкламацыі і бяседы чакаліся напрыканцы балявання, а зараз належала ўволю частавацца.

Напоўніцу запрацавалі рабы, якія стаялі або сядзелі ззаду, за спінамі сваіх гаспадароў. Усе яны былі як на падбор прыгожымі, безбародымі юнакамі, аднолькава апранутымі і прычасанымі. Дагэтуль рабы трымалі-вартавалі сандалі, якія перадалі ім іхнія гаспадары, перш чым узабрацца на сігмы, а цяпер па-заліхвацку, спрактыкавана пачалі арудаваць нажамі, дзелячы рыбу і мяса на дробныя кавалкі. Колісь нахабны самадур-імператар Калігула прымушаў рабіць гэта знаных сенатараў...

Усе ўзрушыліся, калі на падносах слугі вынеслі аграмадных кабаноў. З іхніх клыкоў звісалі кашы, сплеченыя з пальмавых галінак: адны былі напоўненая сушанымі, а другія – свежымі фінікамі. На некаторых падносах месціліся не кабаны, а свінні,

на што ўказвалі маленькія парасяты, вырабленыя з цеста і ўкладзеныя вакол іх так, быццам яны цягнуліся да саскоў. Слугі паляўнічымі нажамі пачалі разразаць бакі кабаноў і свінняў, і адтуль павыляталі дразды. Іншыя слугі былі нападготове, з дапамогаю дубчыкаў, намазаных клеём, пералавілі ўсіх птушак і раздалі іх гасцям.

На дэсерт падалі фрукты: яблыкі, грушы, слівы, чарэшні, райскія яблычкі, гранаты, фігі, арэхі, каштаны, вінаград...

Пакуль ішло баляванне, Адрыян не ўступаў у размовы, зрэдку перакідваючыся словамі з Сервіянам ці з Антанінам. Толькі тады, калі госці ўволю наеліся, удосталь паванітавалі, разняволіліся, набрынялі злагадным настроём, імператар таксама трохі пажвавеў. Слугі ўжо зносілі са сталоў стравы, а наўзамен з'явіліся пасудзіны з віном: зазвычай рымляне спярша елі і толькі потым памяркоўна, з розгадам – пілі. Акурат наспявала пара для рэцытацый – публічнага дэкламавання сваіх ці чужых твораў.

Віно падавалася найлепшае: фалернскае – з вінаграднікаў у Кампаніі, масікскае – з памежнай вобласці Латыя, цэкубскае – адтуль, дзе Латыя падступалася да Цірэйскага мора. Было яшчэ віно капуанскае, сурэнтынскае, з выспаў Кос, Кнід, Крыт, з Сіцыліі і Іспаніі.

Усе ведалі, што Адрыян вельмі майстравіты прамоўца, піша вершы, мае досвед ва ўсіх галінах мастацтва, і самае галоўнае – заўсёды насміхаецца з іншых творцаў, ставіцца да іх з пагардаю, прыніжае, лічыць сябе самым разумным. Чаго варта толькі гісторыя з гальскім філосафам і паэтам Фаварынам, да якога Адрыян спярша ставіўся з вялікаю прыхільнасцю. Адночы імператар папракнуў Фаварына за няўдалы выраз, ужыты ім. Філосаф прызнаў сваю памылку. І калі сябры сталі насміхацца над Фаварынам, маўляў, што ж ты пагадзіўся, ён адказаў ім: “Вы даеце мне няправільную парадую, сябры, калі не дазваляеце мне лічыць самым разумным сярод усіх таго, хто камандуе трыццацю легіёнамі”. Гэтыя словы дайшлі да вушэй Адрыяна, Фаварын адразу ж трапіў у няміласць і быў сасланы на востраў Хіас¹. А заадно – і ўсе ягоныя сябры-філосафы...

¹ Пры Антаніне Фаварын вярнуўся ў Рым і жыў пры дастатку і славе.

Таму не дзіўна, што ніхто з гасцей, хоць сярод іх былі і знаныя паэты, не асмеліўся чытаць свае творы пасля балявання: усё адно Адрыян іх збэсціць, а пачнеш прырэчыць, дык і ўвогуле не зносіш галавы... Дэкламавалі ўсё таго ж Гарацыя ды "правераных" Ювенала, Плаўта, Марцыяла, Герода...

А потым чамусьці распачалася нязмушаная размова пра сям'ю, пра жонак. Адрыян не ўпусціў магчымасці бліснуць сваім красамоўствам ("Муж і жонка павінны ва ўсім знаходзіць параўменне, але вяршэнства ўсё адно належыць мужу, за ім – апошняе слова"; "жонцы не трэба мець сяброў і сябровак, досыць ёй і тых, што ёсць у мужа"; "пры старонніх людзях жонка павінна маўчаць, бо гэта тое ж самае, што распранацца пры іх: па голасе можна вызначыць нутро чалавека").

Акурат дарэчы Адрыян распавёў пра Спурія Карвілія памынушы Руга, які амаль чатырыста гадоў таму першым у Рыме скасаваў шлюб са сваёю жонкаю, бо яна не магла нарадзіць яму дзяцей; пра колішняга консула Публія Семпронія Софа, які адцураўся ад жонкі за тое, што яна выправілася ў тэатр без ягонага ведама.

І Карвілія, і Софа Адрыян асудзіў. У інтарэсах дзяржавы, выказаўся ён, лепей прытрымлівацца законаў Лікурга¹ і Аўгуста².

А "на дэсерт" прагучаў анекдот пра знамага рымляніна, якога сябры папракалі тым, што ён адмовіўся ад сумеснага жыцця з прыгожаю і багатаю жонкаю. У адказ рымлянін выцягнуў сваю нагу са зграбным чаравікам і мовіў: "Гэты абутак новы і вельмі добра глядзіцца, але ніхто не ведае, дзе ён мне цісне..."

¹ Лікург — спартанскі рэфарматар. Паводле ягонага закона, маладыя людзі ў Старце абавязаныя былі выбіраць сабе жонак з бедных сем'яў. Гэта замінала канцэнтравацца багаццю ў адной сям'і і адпавядала грамадскай роўнасці вольных грамадзянаў. А калі муж значна старэйшы за жонку і ў іх няма дзяцей, ён павінен выбраць моцнага і прыгожага юнака, прывесці ў дом да жонкі, а дзіцёнка прызнаць сваім. І наадварот: калі каму-небудзь падабаецца чужая пладавітая жонка, дык ён можа дамовіцца з мужам і жыць з ёю як са сваёю.

² Імператар Актавіян Аўгуст (63 г.д.н.э. — 14 г.н.э.) клапаціўся аб прыросце насельніцтва, таму ў шлюбе належала быць жанчынам ва ўзросце ад 20 да 50, а мужчынам — ад 25 да 60 гадоў. Той, хто скасаваў шлюб, абавязаны быў пабрацца нанова, жанчынам для гэтага давалася ад шасці месяцаў да двух гадоў.

Ад сямейнае тэмы размова злагадна перацякла ў дыспут пра сяброўства, і Адрыян таксама выказаў некалькі мудрых думак, якія вельмі нагадвалі выслоўі Плутарха, але ніхто, натуральна, гэтага “не заўважыў” і не нагадаў. (“Сябар, які ва ўсім з табою згаджаецца і ўвесь час ківае галавою, – дрэнны сябар, бо цень робіць гэта лепей”; “зраднікі здраджваюць перш за ўсё самім сабе”).

Мімаходзь Адрыян абмовіўся-намякнуў, як варта трымацца з валадарамі, каб дабіцца іхняе прыхільнасці (“Ад залішняе пахвалы людзі рэдка становяцца лепшымі, аднак чым менш ты будзеш хваліць свайго начальніка, тым менш у цябе будзе заслуг”).

Успрыняўшы апошняе выслоўе як “кіраўніцтва да дзеянняў”, госці наўзахлёб пачалі нахваляваць красамоўства імператара. Адрыян, у сваю чаргу, і на гэты конт падкінуў некалькі трапных фраз (“Трэба ўмець слухаць, бо нават ад дурня часам можна пачуць нешта вартае ўвагі”; “лепш прамаўчаць, чым сказаць нешта пустое, – будзе больш карысці”; “на баляванні бяседа павінна быць агульнаю – гэтак жа, як і віно”; “калі хочаш нешта сказаць, гавары коротка, а калі ў тваіх словах няма вялікага сэнсу, дык хоць бы гавары прыгожа”).

Аднак жа не “застольная бяседа” імператара цікавіла гасцей найперш. Усе з нецяярпеннем чакалі, калі ён абвесціць свайго новага пераемніка.

І імператар гэта разумеў, бо яму ўжо дакладвалі, што па Рыме распаўзаюцца чуткі, быццам ён, Адрыян, занепакоены слабым здароўем Луцыя, падбірае яму замену, і нават называецца канкрэтны чалавек – Арый Антанін, які зойме месца хваравітага пераемніка. Адрыян здагадваўся, “адкуль растуць ногі”: не так даўно пры сустрэчы з прэфектам Катыліем Северам ён неабачліва абмовіўся пра “трыста мільёнаў сестэрцый”, патрачаных дарэмна, бо Луцый – “даволі хісткая сцяна, на якую нам немагчыма абаперціся”. Ці ж ведаў тады Адрыян, што прэфект, як памяло, пачне пляцкаць языком налева і направа?

Тое, што Луцыю засталося жыць не болей чым некалькі месяцаў, Адрыяну паведаміў ягоны асабісты лекар Гермаген, які па даручэнні імператара наведваў Луцыя ледзь не штодня:

Адрыян усё ж спадзяваўся, што такі спрактыкаваны лекар здолее выцягнуць пераемніка з таго свету. Аднак Гермаген шчыра прызнаўся: “Якіх толькі лекаў я не перабраў... І Асклепію на востраве¹ ахвяру прыносіў... Але, падобна, нішто ўжо беднаму Луцыю не паможа...”

Адрыян змірыўся з непазбежнаю стратаю і лепшага наступніка, чым Антанін, не бачыў. У таго было ўсё, каб годна кіраваць імперыяй.

Найперш Антанін меў славыты радавод. Ягоны дзед, Ціт Аўрэлій Фульвій, прайшоў па ўсіх прыступках ганаровых пасадак, двойчы прызначыўся консулам і, нарэшце, прэфектам Рыма. Другі дзед, Арыій Антанін, таксама быў консулам два разы, меў бездакарную рэпутацыю, а найбольш запомніўся тым, што вельмі шкадаваў састарэлага Нерву, калі таго абралі імператарам... Бацька Антаніна, Аўрэлій Фульвій, вызначаўся суровым норавам і непадкупнасцю, асабліва тады, калі быў консулам.

Антанін – спакойны, ураўнаважаны, вельмі міласэрны, шчодрый, ніколі не пасягае на чужое дабро. Ён з такою глыбокаю пашанаю ставіцца да сваіх сваякоў, што нават стрыечныя браты, айчыны і проста блізкія людзі па завяшчанню пакінулі яму сваю маёмасць.

І кіраўнік з Антаніна адмысловы: пацвердзіў свае здольнасці, калі трапіў у лік чатырох кансулярыяў, якім Адрыян даручыў кіраваць Італіяй.

Да таго ж, бліскучы прамоўца, выдатна ведае літаратуру, што Адрыяну асабліва даспадобы, зусім не ахвочы да віна...

Адна бяда: жонка, Аннія Фаўстына, у Антаніна няўдалая. Кажуць, блытаецца з кім папала, каб спатоліць сваю жарсць. А немаладая ж ужо, час суцішыцца, ды і дзетак ажно чацвёрта – два сыны і дзве дачкі. Тут зноў жа варта аддаць належнае Антаніну: як ні ганьбяць, як ні няславяць людскія языкі Фаўстыну, ён абараняе годнасць жонкі як мага, хоць у душы, мусіць, моцна перажывае...

¹ Асклепій (інакш — Эскулап) — грэчаскі бог. У 293 г. да н.э. у Рыме здарылася эпідэмія. Жрацы звярнуліся да прарочых кніг і даведаліся, што трэба прывезці з Эпідаўра змяя і ахвяраваць яе Асклепію. Калі карабель падплываў да Рыма міма невялікага вострава на Цібры, змяя выслізнула і пераплыла на востраў. У гэтым убачылі знак волі бога Асклепія і таму ўзвялі там сваяцішча, якое адначасова служыла і лякарняй, як грэчаскія асклепіёны.

Ну чым не будучы імператар?

Але ж гэта не значыць, што ён, Адрыян, здольны зрабіць баляча Луцыю, любімаму чалавеку, якога загадзя назваў Цэзарам. Няхай дажыве ў спакоі, колькі яму адведзена...

Уласна кажучы, Адрыян і наладзіў гэтае баляванне толькі для таго, каб развеець прыкрыя чуткі. Усе чакаюць, што ён з дня на дзень назаве новага пераемніка, дык, здавалася б, баляванне – акурат найлепшы момант для гэтага. Ажно не, не пачулі таго, што хацелі... Можа, нарэшце, хто-ніхто прыкусіць свой язык, ва ўсякім разе да тае пары, пакуль Луцый не сышоў у магілу...

Госці, задаволеныя раскошным баляваннем, але расчараваныя тым, што не даведаліся імя будучага імператара, пачалі выбірацца з вілы толькі пад раніцу. Адзін прэфект Катэліі Север адчуваў сябе не расчараваным, а падбадзёраным: выходзіць, наконт пераемніка пакуль што нічога не вырашана...

Север пераняў Акілу, калі той ужо збіраўся садзіцца ў каруку.

– Дружа, – сказаў прэфект, – ты ўжо каторы дзень у Рыме, а ашчаслівіць сваім візітам галаву горада так і не спадобіўся. Нам ёсць пра што пагаварыць. Некалі мне давлялося кіраваць Сірыяй, дык цікава было б даведацца, што цяпер дзеецца ў гэтай правінцыі. Ад Іудзеі да Сірыі рукой падаць, і табе, пэўна, многае вядома... Дык завітаў бы на хвіліначку?

Акіла, які выглядаў на дзіва цвяроза, паабяцаў:

– Бліжэйшым часам абавязкова зазірну ў прэфекторыю! Прычым не на хвіліначку...

– Ну-ну, буду чакаць...

Север добра ведаў, што імператар прыхільна ставіца да Акілы, і, у адрозненне ад іншых, здагадваўся, чаму: і Адрыян, і Акіла родам з аднаго гарадка – з іспанскай Італікі. Землякі...

Сафія

Гнея дзівіла, што ні ў той жа дзень, ні назаўтра Вірсавія ніяк не азвалася на ягоныя прапановы. Больш за тое, яна старалася пазбягаць свайго гаспадара, толькі пры пільнай патрэбе паказвалася яму на вочы. А калі Гней, нарэшце, узяўшы дзяў-

чыну пад локаць, сам зрабіў спробу вярнуцца да шчырай размовы, Вірсавія чамусьці, адчайна ўскрыкнуўшы “вой, не трэба”, шпарка пабегла ў свой пакой. Пасля гэтага да Гнея пачало даходзіць, што не ўсё так проста, што дарэмна ён быў саманадзейна ўпэўнены, быццам Вірсавія ўспрыме ягоныя ласку і шчадроты з вялікаю ўдзячнасцю, так бы мовіць, адразу ж кінецца яму на шыю.

“Можа, я, бязрукі калека, здаюся ёй агідным? – разважаў Гней. – Магчыма, у яе вачах выглядаю перастаркам? Але ж у дзеўкі няма асаблівага выбару: усё-ткі лепей быць жонкаю такога знананага чалавека, хай сабе і нялюбага, чым усё жыццё заставацца бяспраўнаю рабыняю з нявызначаным лёсам. Вірсавія – не дурніца, яна ўсё гэта разумее. Дык чаму ж не спяшаецца абедзвюма рукамі схапіць сваё шчасцейка? Мусіць, нешта ёй замінае, пэўна, у душы сядзіць нейкая стрэмка, пра якую я пакуль што не ведаю...”

У рэшце рэшт Гней вырашыў не прыспешваць падзей. Паспадзяваўся, што з часам ён выведзе ў Вярсавіі прычыну, па якой яна цураецца свайго гаспадара, і калі ўсё стане зразумелым, яму, магчыма, удалася нешта паправіць, нешта зрабіць, каб вырваць тую “стрэмку”.

А што тварылася ў душы Вірсавіі, і пераказаць цяжка. Яна з першых дзён прыкмеціла, што гаспадар ставіцца да яе зусім не так, як да звычайнай рабыні. А часам і ўвогуле заўважала на сабе ягоныя жарсныя позіркі... Што ж тут незразумелага? Куды ўжо болей?

Пачуцці Гнея Вірсавію не радавалі, наадварот, яна жахалася ад думкі, што ў рэшце рэшт гаспадар не здолее зладзіць са сваёй жарсцю, і немаведама, чым гэта ўсё скончыцца...

Здараліся хвіліны, калі яна ўсё ж парывалася расказаць Гнею пра Архелая, пра тое, што яна ніколі не зможа забыць гэтага хлопца, што будзе адданаю яму да скону. Але ж заадно непазбежна давядзецца распавесці, што Архелай – ягоны сын, інакш гаспадар не адступіцца, будзе даводзіць, што любое каханне з часам затухае, так будзе і на гэты раз, тым болей што з тым каханым хлопцам ёй ужо ніколі не выпадзе пабачыцца. Ці ж магла Вірсавія нанесці гаспадару такую рану?

Аднак жа бывала, што дзяўчыну па-здрадніцку наведвалі і блюзнерскія, грэшныя думкі. Яна таксама выдатна ўсведамляла: няма ніякіх шанцаў на тое, каб іхнія з Архелаям шляхі калі-небудзь сышліся ці хоць бы перакрываюцца. Дзе тая Іудзея, а дзе Рым... Дык няўжо яна дзеля безнадзейнага кахання павінна ахвяраваць сабою, сваёю маладосцю, увогуле жыццём? А можа, Бог акурат і пасылае ёй гэтага Гнея, які нагэтулькі падобны да Архелая, дарма што старэйшы? Да таго ж, немаведама, як павядзе сябе гаспадар, калі не атрымае ад яе ўзаемнасці: магчыма, прадасць каму-небудзь іншаму, жорсткаму, неспагадліваму, а можа, – увогуле ў лупанарый, і тады жыццё сапраўды будзе пеклам...

Супярэчлівыя думкі і пачуцці разрывалі душу Вірсавіі на часткі. Яна адчувала, што не здолее самастойна зрабіць правільны выбар, не зможа абысціся без падказкі мудрага, разважлівага чалавека. І такога чалавека яна ведала...

Калі пачало ўжо брацца на прыцемкі, Вірсавія нясмела ўвайшла ў атрыі, дзе Гней перабіраў нейкія паперы, і ціха мовіла-папрасіла:

– Гаспадар, дазволь мне сёння наведаць Сафію...

Гней недаўменна ўскінуў вочы:

– З чаго б гэта? Ты ж звычайна толькі па суботах да сваіх братоў і сясцёр ходзіш? А сёння серада.

– Мне вельмі трэба...

– Можа, патлумачыш, у чым такая пільная неабходнасць? А то ўсё таямніцы ды таямніцы...

– Гэта маё, асабістае... Дык адпусціш? На гэты раз я ў Сафіі доўга не затрымаюся. Прынамсі, не да раніцы, як звычайна.

– А Дыадор? Ты яго папярэдзіла?

– Не. Сёння ніякага набажэнства не будзе, і ён мне толькі замінацьме.

– Без Дыадора я цябе не адпусчу! У прыцемках, а тым болей ноччу, тут розная набрыдзь швэндаецца. Пяройме якая сволач, дык потым бяды не абярэшся... Дыадор! – гучна гукнуў Гней. – Хадзі сюды!

Ветэран не прымусяў сябе доўга чакаць, жвава прашаркаў з двара, пакорліва схіліў тулава перад гаспадаром.

– Слухаю!

– Вірсавіі раптам закарцела наведаць Сафію. Правядзеш, як зазвычай, туды і назад.

– А мне не ў напругу! – на дзіва радасна пагадзіўся Дыадор! – Тым болей, што па гаспадарцы я ўжо ўсё парабіў.

– Ну то і добра. Збірайся.

Адпрошвацца ў Гнея на хрысціянскія эклексіі-набажэнствы Вірсавія пачала неўзабаве пасля таго, як яны засяліліся у гэты дом. Першым часам яна толькі малілася ў сваім пакоі, а потым нейкім чынам знайшла, сышлася з хрысціянскаю суполкаю. “І як гэта ёй удалося? – не мог даўмець Гней. – Здаецца ж, амаль нікуды не хадзіла, нідзе не бывала... Падобна, гэтыя хрысціяне чуюць адзін аднаго за мілю...”

Спярша Гнею было неўспадоб, калі ён даведаўся, што Вірсавія – хрысціянка, а тым болей не ўхваляў ейныя начныя адлучкі да нейкае Сафіі, па ўсім бачна, хрысціянскае заправілы. І хоць Вірсавія пераконвала, што нічога ганебнага на тых эклексіях не адбываецца, хрысціяне проста моляцца ці вядуць размовы пра свайго Бога, Гнея хвалявала зусім не гэта.

Высветлілася, што тая самая Сафія жыве нават не на ўскраіне Рыма, а досыць далёка за межамі горада, прынамсі, каб дабрацца туды, Вірсавіі спатрэбіцца паўгадзіны шпаркай хады. Ці ж мог Гней выправіць адзінокую дзяўчыну ў такую далеч, ды яшчэ на ноч гледзячы? Гэта проста небяспечна. Таму суправаджаць Вірсавію Гней наказаў Дыадору. Ветэран спярша выконваў загад з неахвотаю. І то праўда: цягнуўся немаведама куды, потым туляўся амаль цэлую ноч пад вокнамі, пакуль гэтыя хрысціяне ўволю не намоляцца. Наступны дзень, лічы, кату пад хвост – трэба адсыпацца. Зрэшты, Гней ставіўся да гэтага паблажліва. Але ж твае справы за цябе ўсё адно ніхто не паробіць. Паступова Гней стаў заўважаць, што Дыадор ужо не выказвае незадаволенасці начнымі падарожжамі, наадварот, увесь тыдзень як быццам чакае суботы...

Перамены, незразумелыя для яго самога, сталі адбывацца і ў душы Гнея. Чым болей ён распытваў Вірсавію пра ейнага Бога (а такія размовы апошнім часам адбываліся ўсё часцей, бо Гнею карцела выведаць, чым жыве абранніца), тым прыкметней расла ягоная павага да хрысціянаў. Па сутнасці, нічым ганебным яны не займаюцца. Хоць паўсюль распускаюцца

плёткі, быццам хрысціяне пакланяюцца богу з аслінаю галавою, і што самае ганебнае – пры абрадзе прысвячэння забіваюць дзяцей. Прычым, маўляў, робіцца гэта пачварным спосабам. Да таго, хто павінен прыняць хрысціянскую веру, падносіцца немаўля, абсыпанае цестам, – каб лягчэй было яго забіць. Удар – і льецца кроў, усе яе п’юць, замацоўваючы такім чынам еднасць і абяцаючы адзін аднаму захоўваць маўчанне. А калі нап’юцца крыві ўволю, парекульваюць каганцы, каб у цемры аддацца ўсеагульнаму блуду...

Усё гэта, вядома, бязглуздзіца, чыесьці хваравітыя фантазіі, і дарма Тацыт называе хрысціянскае вучэнне “шкодным”, а Пліній-малодшы¹ – “бязмежна пачварным”, як вычытаў Гней у іхніх творах. Ніякія яны не пачвары. На сваіх сходах слухаюць пропаведзі, чытаюць малітвы і... вячэраюць. Агульная трапеза звязаная з абрадам прычашчэння ў памяць тайнай вячэры Хрыста. Прычым кожны прыносіць тыя харчы, якія мае, і ніхто іх за сталом не дзеліць на “сваё і чужое” – усё агульнае. Праўда, як расказвала Вірсавія, здараюцца і прыкрыя непаразуменні, асабліва з тымі чальцамі абшчыны, якія толькі што ў яе ўступілі. Прынясе такі навічок клунак, разгорне перад сабою і давай “умінаць” у дзве шчакі, а той, хто побач і нічога не прынёс, бо жабрак, толькі глядзіць на суседа галоднымі вачыма... Пра такіх красамоўна сказаў колішні хрысціянскі правадыр Павел: “Хто есць і п’е недастойна, той есць і п’е асуджэнне сабе”², – здаецца, так Вірсавія пераказала ягоныя словы. Зрэшты, гэта зусім не азначае, што любы дармаед можа там падсілкавацца за кошт іншых, кожны хрысціянін павінен “рабіць сваю справу, працаваць сваімі ўласнымі рукамі”³, бо “калі хто не хоча працаваць, той і не еж”⁴. Прынамсі, гэты Павел і пра сваіх папличнікаў-прапаведнікаў выказваўся наўпрост: “мы ні ў кога не елі хлеб задарма, працавалі дзень і ноч, каб не абцяжарваць каго-небудзь з вас”⁵.

Гэткае стаўленне хрысціянаў да тых, хто шчыраваў у працы,

¹ *Старажытнарымскі палітычны дзеяч, пісьменнік, адвакат (61-112 г. н.э.).*

² *Першае пасланне да карынфянаў апостала Паўла, 11:29.*

³ *Першае пасланне да фесаланікійцаў апостала Паўла, 4:11.*

⁴ *Другое пасланне да фесаланікійцаў апостала Паўла, 3:11.*

⁵ *Тамсама, 3:7.*

і лайдакоў, вельмі падабалася Гнею. А яшчэ – бескарыслівая дапамога, спагада хрысціян адзін да аднаго.

Нездарма яны называлі сябе братамі і сёстрамі. Усе па меры магчымасці рабілі ў “агульны кацёл” свае ўнёскі: хто маёмасць, хто грошы. Усё гэта ішло на лекаванне хворых, на пахаванне нябожчыкаў, на падтрымку тых, хто апынуўся ў турме. Таму не дзіўна, што да хрысціянскай веры найперш гарнуліся людзі абяздоленыя, збяднелыя, а то і ўвогуле жабракі.

Зрэшты, і сярод багатых рымскіх грамадзянаў было нямала прыхільнікаў Хрыста. Праўда, не ўсе яны шчодро дзяліліся з абшчынаю сваёй маёмасцю, некаторыя спрабавалі нешта ўтаіць і былі за гэта пакараныя Богам. Вірсавія расказала Гнею павучальную прытчу. Нейкі Ананія і ягоная жонка Сапфіра, па прыкладзе іншых, прадалі свой маёнтак і прынеслі грошы апосталам. Але не ўсе – частку прыхавалі. Вядома, ніхто не прымушаў хрысціянаў ахвяраваць усю іхнюю маёмасць на агульныя патрэбы, гэта была вольная праява ўзаемнай любові. Апосталы, прасветленыя Духам Божым, адразу адчулі няшчырасць, і Пятро сказаў Ананіі: “Чаму ты дазволіў д’яблу ўкласці ў тваё сэрца думку схлусіць Духу Святому і ўтаіць частку грошай за прададзеную маёмасць? Хіба маёнтак належаў не табе? Ты схлусіў не людзям, а Богу”. І як толькі апостал мовіў гэтыя словы, Ананія ўпаў мёртвы. Вынеслі ягонае цела. Праз тры гадзіны прыйшла Сапфіра. На пытанне Пятра, за якія грошы прададзены маёнтак, яна адказала гэтак жа, як і Ананія. “Чаму вы пагадзіліся спакусіць Дух Госпада? – сказаў апостал Пятро. – Вось у дзверы ўваходзяць тыя, што пахавалі мужа твайго. І цябе вынесуць”. У тую ж хвіліну Сапфіра ўпала і сканала...

Як патлумачыла Вірсавія, Бог пакараў Ананію і Сапфіру не за тое, што яны аддалі не ўсе грошы (гэтага ад вернікаў ніхто і не патрабаваў), а за тое, што карысліва схлусілі.

Праявы дабрачыннасці з боку імперыі ці асобных патрыцыяў для рымлянаў, тым лікам і для Гнея, былі не ў навіну. Яшчэ здавён у час святаў грамадзянам і нават рабам з гарадской казны раздаваліся грошы і харчаванне. Нездарма натоўп заўсёды патрабаваў у імператараў “хлеба і відовішчаў”. Аднак жа гэтыя раздачы былі разлічаны менавіта на натоўп, а не на асобных людзей: хто атрымае звыш меры, а каму не дастанець-

ца нічога. Дый “ахвярадаўцы” трымалі наўме карыслівыя мэты: імперыя – каб задобрыць сваіх грамадзянаў, асобныя патрыцыі – каб атрымаць лішнія галасы на выбарах у Сенат.

У хрысціянаў жа ўсё было інакш. Яны не абмяжоўваліся “разавымі падачкамі” для тых, хто мае ў гэтым патрэбу, падсаблялі да тае пары, пакуль жабрак не ўзаб’еца на ўласны хлеб, нявольнік – не выйдзе з турмы, гаротнік – не забудзе пра сваю бяду. Можна сказаць, дапамога хрысціянскіх эклексій была адраснай.

Прыхільнікаў Хрыста папракалі яшчэ і ў тым, што яны замест таго, каб узводзіць ахвярнікі, статуі і храмы, ствараюць “тайныя таварыствы”, цураюцца астатніх людзей, таму зазвычай свае сходні ладзяць начамі. Гней ужо не памятаў, у каго з сучаснікаў прачытаў ён такія абуральныя радкі пра хрысціянаў: “І сапраўды, для чаго яны любым чынам імкнуцца зрабіць тайнаю для іншых тое, што шануюць, калі пахвальныя справы звычайна здзяйсняюцца адкрыта і ўтойваюцца толькі справы злачынныя?.. Чаму яны не асмельваюцца адкрыта выказвацца і вольна збірацца на свае сходны?” Аўтар відавочна крывіў душою, і Гней разумеў гэта сам, нават без падказкі Вірсавіі. Як жа хрысціянам не збірацца начамі, калі яшчэ з часоў Нерона Хрыстос шэльмуецца, а саміх вернікаў пераследуюць і забіваюць? На справе ж хрысціяне нічога не ўтойваюць, яны проста аддзяляюць сябе ад іншага свету, унутрана жывуць па-за ягонымі межамі, хоць і існуюць у ім. У свае абшчыны яны прымаюць усіх, хто пранікся вераю ў іхняга бога і Хрыста, і ў той жа час з пагардаю ставяцца да сваіх пераследнікаў ці прыстасаванцаў, а іхнія прапаведнікі дык і ўвогуле заклікаюць: “Не давайце святыні сабакам і не кідайце жэмчуга вашага перад свіннямі, каб яны не тапталі яго нагамі сваімі і, перавярнуўшыся ў прыхільнікаў, не разарвалі вас”¹.

Гней усё часцей міжволі лавіў сябе на думцы, што і неаспрэчныя пастулаты гэтае веры, і шчырыя, бескарыслівыя ўзаемаадносінны хрысціянаў паміж сабою яму даспадобы...

Тым часам Дыадор і Вірсавія ўжо выйшлі са сваіх пакояў, апранутыя, як і належыць тым, хто выпраўляецца ў дарогу.

¹ Евангелле ад Мацвея, 7:6.

Паверх тунікі на Дыядоры быў сагум – салдацкі плашч са шчыльнай, тоўстай тканіны, накінутай на спіну і зашпіленай фібулай на правым плячы. Ветэран аддаваў перавагу толькі гэтай, звыклай для яго апараты, якая колісь, пры легіянерскім побыце, надзейна засцерагала ад непагадзі і слоты, ратавала ад спёкі. Вірсавія апранула доўгую закрытую сукенку з рукавамі да запяццяў, а зверху абматалася шырокаю паллай – хусткай, наконт якой некалі скардзіўся Гарацый, маўляў, “у матроны, акрамя твару, ты нічога не можаш разгледзець”. Па праўдзе кажучы, Вірсавіі больш падабалася стола, але яе, на жаль, не дазвалялася насіць ні гетэрам, ні рабыням...

– Ну, мы пайшлі? – ці то лішні раз папрасіў дазволу, ці проста паведаміў Гнею Дыядор.

Гаспадар на знак згоды моўчкі кіўнуў галавою.

Пакуль ішлі, Вірсавія чамусьці зацята маўчала, нават не адзывалася на грубаватыя салдацкія жарты Дыядора, пры якіх раней зазвычай густа чырванела. А ветэран, наадварот, быў у прыўзнятым настроі, яго цешыла, што лішні раз удасца правесці нейкі час у хрысціянскай суполцы, пазносіцца з адзінаверцамі. Так-так, з адзінаверцамі, бо зусім нядаўна хрысціяне прынялі Дыядора ў сваю эклексію.

Спяраша ён не праяўляў цікавасці да таго, што адбываецца на хрысціянскіх зборышчах. Ці блукаў па наваколлі, ці, захутаўшыся ў сагум, паспяваў нават крыху паспаць на шырокай лаўцы каля падворка, балазе ночы стаялі сухія, цёплыя. А неўзабаве пацягнула холадам, заімжэла...

Дыядор змусіўся звярнуцца да Вірсавіі:

– Спытайся ў гаспадыні, можа, яна дазволіць мне прытуліцца дзе-небудзь з прыхаду – абы пад дахам...

Дыядор ужо ведаў, што гаспадыню, прыгожую жанчыну сярэдняга веку са злёгка пасярэбранымі валасамі і сумнымі вачыма (відаць, паспела ў сваім жыцці паспытаць нямаля гора), усе завуць неяк здзіўна – дзяканіса, і што яна ў абшчыне ледзь не галоўная.

Коротка перамовіўшыся з гаспадыняй, Вірсавія запрасіла Дыядора ў дом. Прычым яму дазволілі прымасціцца не з прыхаду, а ў досыць вялікім пакоі, дзе акурат і адбываліся адправы. Праўда, за агульны стол ветэрана не паклікалі, паставілі

для яго табурэтку каля ўваходу, усеўшыся на якой і прытуліўшы галаву да сцяны, ветэран драмаў пад манатонныя пропаведзі і малітвы. Але гэта спярша. Пакрысе ён стаў прыслухоўвацца да тых малітваў і пропаведзяў, унікаць у іхні сэнс, і нечакана зрабіў для сябе выснову, што не такія ўжо бязглуздыя гэтыя прамовы, больш за тое, яны суладныя з ягонымі думкамі і перакананнямі, простыя і па-чалавечы справядлівыя...

Потым, па дарозе, ён распытваў Вірсавію пра ўсё незразумелае, а яна з ахвотаю распавядала ветэрану пра Бога, пра Хрыста, пра ягоных вучняў, тлумачыла, у чым сутнасць хрысціянскае веры.

Наспеў час, калі Дыадор без аніякага ўціску абвесціў Вірсавіі, што хоча стаць паўнаwartасным хрысціянінам. І яго прынялі ў эклексію, правёўшы абрад хрышчэння, а папярэдне наказаўшы Дыадору пасціцца ў пятніцу цэлы дзень...

Так што цяпер ветэран не проста суправаджаў Вірсавію, а сам з ахвотаю кіраваўся за ўскраіну, каб папрысутнічаць на набажэнстве. Гнею, вядома ж, Дыадор не расказаў, што здрадзіў і Юпітэру, і астатнім рымскім багам, бо невядома, як гаспадар да гэтага паставіцца...

Калі яны ўжо наблізіліся да сядзібы Сафіі, Вірсавія нечакана мовіла:

– Ты пачакаеш мяне тут, на дварэ.

– Як гэта? – здзівіўся Дыадор. – Я ж таксама маю права...

– Маеш, маеш, – перабіла яго Вірсавія. – Але сёння ніякага набажэнства не будзе. Ці ты забыў, што яны адбываюцца толькі па суботах?

– Дык чаго ж мы сюды прыперліся?

– Мне трэба пагаварыць з Сафіяй... Сам-насам, каб ніхто не перашкаджаў... Гэта наша, жаночкае...

– А-а, вось яно што... – расчаравана выдыхнуў Дыадор. – Ну, трэба дык трэба. Я пагуляю.

Кінуўшы на ветэрана ўдзячны позірк, Вірсавія тры разы – умоўны знак – пастукала ў дзверы. Гаспадыня адчыніла не адразу, відаць, была занятая нейкімі хатнімі справамі дый, мусіць, не чакала позніх гасцей.

– Вірсавія? Ты? – недаўменна спыталася Сафія, і на яе твар

набегла трывога. – Што-небудзь здарылася?

– Ды не, нічога асаблівага, – паспяшалася супакоіць яе Вірсавія. – Я проста хачу параіцца...

– Ну то заходзь, – Сафія саступіла ўбок.

Кім стала гэтая жанчына для Вірсавіі? Як ні дзіўна, але адначасна і маці, якой у дзяўчыны ніколі не было, і сястрою, і сяброўкаю, і настаўніцаю, і дарадчыцаю. Вірсавія лічыла вялікім шчасцем, падарункам Бога тое, што Сафія з’явілася ў яе жыцці. Тата, Архелай... Яны, вядома, самыя блізкія людзі, але ўсё ж мужчыны, і ім не заўсёды ўдавалася зразумець дзявочую душу, дый сама Вірсавія не магла выплюхнуць перад імі свае пачуцці напоўніцу, да астачы. Іншая справа – Сафія. Ад яе ў дзяўчыны няма ніякіх таямніц.

Пра ранейшае жыццё Сафіі ў абшчыне мала хто ведаў, дый яна сама не імкнулася выставіць яго напаказ. Вірсавія толькі чула, што яна, па нейкай прычыне застаўшыся ўдавою, з трыма малымі дзецьмі перабралася сюды аднекуль з-пад Мілана. І менавіта са з’яўленнем Сафіі хрысціяне адчулі сваю еднасць, пачалі гуртавацца вакол гэтае жанчыны, паступова ўзнікла сапраўдная эклексія, а Сафія, натуральна, стала дзяканісай.

Увогуле абшчыну ўзначальваў прэсвітэр, які чытаў пропаведзі, павучаў, дабравеставаў. А ўсе будзённыя справы акурат вырашала дзяканіса Сафія: збірала ўнёскі, размяркоўвала дапамогу, рыхтавала прытулак для тых, каго пераследалі, наведвала хворых і вязняў. Яна ж прыслугоўвала іншым на працашчальных трапезах. Таму не дзіва, што Сафію вернікі паважалі, можа, нават болей, чым прэсвітэра...

Тры дзяўчынкі, тры дачкі Сафіі, звыклія да таго, што ў іхнім доме амаль ніколі не змаўкаюць галасы вернікаў, спярша засталіся абыякавымі да нейкай позняй госці. Іхні пакой быў аддзелены ад агульнага памяшкання досыць тоўстаю сцяною – каб начныя адправы вернікаў не перашкаджалі дзяўчынкам адпачываць (зрэшты, калі-нікалі Сафія дазваляла і дочкам папрысутнічаць пры набажэнствах), і зараз яны ўжо рыхтаваліся да сну, але з-за таго, што дзверы ў пакой былі зачыненыя не надта шчыльна, дзяўчынкам удалося распазнаць знаёмы і вельмі прыемны ім голас.

– Вірсавія! Вірсавія! – зашчабяталі яны, саскочылі-скаці-

ліся з шырокага агульнага ложка, вырабленага з ясеня і пакрытага ваўняным матрацам, і, расчыніўшы дзверы ў сумежнае памяшканне, навыперадкі кінуліся да свае старэйшае сяброўкі – прынамсі, гэтак лічылі яны самі.

Дзяўчынкі ўпадабалі Вірсавію з першых дзён, як толькі яна пачала з'яўляцца ў доме. Вірсавія звычайна прыходзіла на набажэнствы крыху раней, чым астатнія вернікі: з-за няблізкага шляху яна баялася дзе-небудзь наспадзявана затрымацца і, каб не спазніцца, разлічвала час з невялікім гакам. Акурат гэтыя “лішнія” хвіліны яна і бавіла з дочкамі Сафіі. Вірсавія трымалася з дзяўчынкамі “на роўных”, бо, як лічыла, яшчэ не адышла далёка ад дзяцінства, і ім было пра што пагаварыць...

А яшчэ Вірсавія ніколі не прыходзіла без гасцінцаў, частавала то арэхамі, то мёдам, то салодкай запяканкай, пасыпанай макама. Сафія была жанчынаю не беднаю, дзецям усяго хапала ўдосталь, але каму ж неўспадоб гасцінцы?

Таму не дзіва, што сястрычкі забылі на сон, кінуліся насустрэчу Вірсавіі, абступілі яе, уваткнуўшыся тварыкамі ў яе паллу. Госця пшчотна гладзіла іх па галоўках, усміхалася.

– Ну, годзе, годзе, – нарэшце падала голас Сафія, якая дагэтуль замілавана пазірала на ідылію. – Позна ўжо. Сёння памаліцеся на сон без мяне дыў укладвайцеся... А мы з Вірсавіей яшчэ трохі пагамонім...

Дзяўчынкі паслухмяна патупалі ў свой пакой, і толькі самая меньшанькая, Любачка, на хаду азірнуўшыся, запытальна глянула ў вочы Вірсавіі.

– Як жа гэта я забыла пра гасцінцы! – схямянулася госця, згадаўшы пра клунак, які трымала ў левай руцэ. – Тут салодкі крэм, булачкі і піцэнскае печыва...

Любачка памкнулася было да клунка, але Сафія яе спыніла:

– Давай пакінем гасцінцы на заўтра, дачушка. Нельга на ядацца на ноч гледзячы.

– Дабранач, мае харошыя! – ласкава мовіла Вірсавія ўслед сваім любіміцам.

О, як прыкіпела яна душою да гэтых сястрычак-анёльчыкаў – паслухмяных, выхаваных, набожных! А яшчэ – такіх розных. Верачцы, старэйшай, нядаўна дванаццаць споўнілася. Амаль падлетак. Яна і сама ўжо лічыць сябе дарослаю, спраўна па-

магае маці па гаспадарцы. Дзяўчынка сур'ёзная, з удумлівым позіркам. Верачка прыглядвае за малодшымі сястрычкамі, а часам і павучае іх. У яе чарнявыя валасы, акурат як былі ў маці, пакуль іх не кранула ранняя сівізна.

У дзесяцігадовай Надзейкі галоўка святлейшая, дый вачаняты шэрыя, летуценныя. Дзяўчынка вельмі спагадлівая, чулая да чужое бяды. Часам яна нібы захінаецца ад гэтага свету, доўга і засяроджана глядзіць у вакно, думае пра нешта сваё...

Затое Любачка, меншая за Надзейку на год, – поўная ёй супрацьлегласць¹. Рухавая, жвавая – адным словам, гарэза. Такімі ж свавольнымі выглядаюць і каштанавыя кучаравінкі на ейнай галоўцы. Па праўдзе кажучы, Вірсавія адчувае да Любачкі найбольшую сімпатыю, дый малая горнецца да яе як ніхто.

Часам Вірсавіі па-блужнерску здавалася, што яна прыходзіць у гэты дом не для таго, каб папрысутнічаць на адправе, а каб сустрацца-пашчабятаць з гэтымі мілымі сястрычкамі...

Аднак жа якраз сёння яна прыйшла не для гэтага.

– Прысядзьма, – прапанавала Сафія, паказаўшы позіркам на канапу, прысунутую да дальняе сцяны. – Адчуваю, што размова нашая кароткаю не будзе...

Так яно і сталася.

Распавядаць Сафіі пра Археляя, Акілу і Гнея патрэбы не было: дзяканіса ўжо ведала жыццё Вірсавіі да драбніц. Таму дзяўчына, то глытаючы словы, то заліваючыся слязамі ад роспачы, адразу пачала расказваць пра тое, да чаго іхнія размовы ніколі не даходзілі, дый сама Вірсавія раней старалася гнаць з галавы здагадкі і сумневы наконт Гнеевай жарсці да яе. Але ж цяпер гаспадар сказаў пра свае пачуцці наўпрост, нават прапанаваў пабрацца, і трэба даваць яму нейкі адказ, рабіць выгляд, што нічога не здарылася, не выпадае.

– Што мне рабіць? Што мне рабіць? – амаль штохвілінна паўтарала Вірсавія, раз-пораз перапыняючы свой аповед.

Сафія супакойвала яе, але даць нейкую пэўную параду не спяшалася. І толькі калі Вірсавія канчаткова замоўкла, адно

¹ Дзяўчынкi мелi грэчаскія імёны — Пістыс, Эліс, Агапэ, што ў перакладзе і гучыць як Вера, Надзея, Любоў.

што зрэдку ўсхліпвала, скалынаючыся плечыкамі, дзяканіса пасля кароткай развагі пачала свой удумлівы маналог:

– Любая мая Вірсавія... Я пражыла нямала, а яшчэ болей зведала ўсяго рознага... Але шчыра скажу: сама не ведаю, што табе параіць. Давай разважаць разам. Па ўсім адчуваецца, гэты Гней – зусім неблагі чалавек. Прыстойны. Сумленны. Ва ўсякім разе не такі, як большасць ганарлівых, разбэшчаных асоб з ліку рымскае знаці. Іншы і не пытаўся б твае згоды, а тым болей не прапаноўваў бы пабрацца, каб дамагчыся свайго. Анягож, рабыня! Чаго з ёю валаводзіцца? Гэта ж, лічы, звычайная рэч. Як стол, як крэсла, як дом, што належаць толькі гаспадару і больш нікому. І з табою, як з рэччу, Гней можа зрабіць усё, што ўздумаецца – хіба толькі забіць не мае права. Але ж ён, бач, не ўжывае сваю ўладу над табою, хоча, каб усё было па-чалавечы, можна сказаць, па-хрысціянску... Пра што гэта сведчыць? Не толькі пра тое, што твой гаспадар вельмі годны чалавек. Гэта пазнака таго, што ён сапраўды цябе пакахаў, таму не дамагаецца гвалтам, хоча дабіцца ўзаемнасці, бо для яго ты ўжо не рабыня, ён ставіць цябе ўпоравень з сабою... Наша жаночая доля – горкая. Не мы выбіраем, з кім ісці па жыцці. Выбіраюць нас. Нават дочкі патрыцыяў не вольныя прыгарнуцца да таго, да каго ляжыць сэрца. А што ўжо казаць пра рабынь... Ледзь не кожны, хто пачуў бы тваю гісторыю, палічыў бы, што табе пашанцавала. Я нават не ведаю, ці здаралася ў гісторыі Рыма, каб рабыня стала жонкаю сенатара. Мусіць, не здаралася. І ты ўяві, чым рызыкуе Гней, зрабіўшы табе такую прапанову: з яго будуць кпіць, насміхацца... Ён гэта разумее і ўсё адно робіць такі крок...

– Дык ты лічыш, што я павінна даць згоду? – ускінула вочы Вірсавія.

Сафія сумна ўсміхнулася:

– Пакуль што я нічога не параіла. Я толькі засведчыла высакароднасць Гнея. Ён – сапраўдны хрысціянін. Хай сабе не па веры, а па сваіх учынках. На жаль, далёка не ўсе нашыя аднаверцы могуць гэтым пахваліцца. І невядома, хто болей даспадобы Богу: той, хто апантана яму моліцца, але не заўсёды паводзіць сябе праведна, ці той, хто не пакланяецца Хрысту, але жыве па Ягоных заповедзях, захоўваючы душэўную

чысціню... Дык вось, менавіта таму, што ў твайго гаспадара хрысціянская існасць, ты і павінна яму... адмовіць.

– Як гэта? Не разумею, у чым тут сувязь...

– Скажы, Вірсавія: тваё сэрца належыць Архелаю? Ты кахаш толькі яго?

– Толькі яго! І да скону!

– А да Гнея ставішся зусім абыякава?

– Чаму ж... Я бясконца яго паважаю...

– І ён гэтага заслугоўвае. Але ж паважаць можна многіх людзей, а кахаць – толькі аднаго. Каханне – падарунак Бога, і не кожнаму яно даецца... А цяпер пра тое, чаму ты можаш адмовіць Гнею. Я ўпэўнена, што ён не стане цябе пераследаваць, не зробіць нічога благога – менавіта таму, што хрысціянін па сутнасці і не здольны на ганебны ўчынак. Калі б на ягоным месцы быў хто-небудзь іншы, я яшчэ падумала б, ці даваць табе такую параду...

– Але ж Гней, нават калі не стане помсціць, усё адно можа пакрыўдзіцца, больш за тое – абразіцца. І невядома, як будучы складвацца нашыя адносіны пасля...

– Вядома ж, ён пакрыўдзіцца. Пакрыўдзіцца, калі ты не скажаш яму ўсю праўду.

– Што ты маеш на ўвазе?

– Тое, што Архелай, хутчэй за ўсё, – ягоны сын.

– Як?... Я не магу... Толькі не гэта... Ты ўяўляеш, якім ударам станецца для Гнея такая навіна?

– Дзяўчынка мая! Кожны з нас у сваім жыцці здзейсніў нямала грахоў. Прычым некаторыя нават не ўсведамляюць, не ведаюць, што зрабілі нешта неўспадоб Богу. Так і жывуць, не здагадваючыся, што калі-небудзь паўстануць перад Госпадам з цяжкаю ношаю... Учыніць грэх – страшная правіна. Але яшчэ страшней тое, што чалавек не пакаяўся ў гэтым граху. Гасподзь міласцівы – ён усё можа прабачыць, калі пакаянне будзе шчырым. І каяцца трэба тут, на гэтым свеце, бо там, на нябёсах, будзе позна... Пра свой грэх, здзейснены ў маладосці, Гней, магчыма, і згадвае, верагодна, і раскайваецца, але ён не ведае, якія наступствы прынёс ягоны грэх. І, можа, найболей пераконаўчым пакаяннем для твайго гаспадара будзе тое, што ён

ахвяруе сваім каханнем дзеля шчасця свайго сына, які і стаў вынікам таго грэху...

– Сафія, пра якое шчасце ты гаворыш? Архелай – немаведама дзе. Я не ведаю, ці жывы ён увогуле. А калі і жывы, дык ці можа ён знайсці мяне на абсягах вялізнай імперыі?

Крыху памаўчаўшы, Сафія адказала ціха але цвёрда:

– Усё ў руках Госпада. І нявызнаныя Ягоняя шляхі. Трэба маліцца і спадзявацца. Спадзявацца і маліцца...

За ўвесь зваротны шлях Вірсавія не прамовіла ніводнага слова. Уцяміўшы, што паміж дзяўчынаю і Сафіяй адбылася нейкая важная размова і зараз спадарожніца “пераварвае” яе ў галаве, маўчаў, не дакучаў і Дыадор.

Сафія, безумоўна, выказала слушную параду: каханнем трэба даражыць і спадзявацца на Божую міласць. Аднак... Яны з Архелаем так раскіданыя па свеце, што немагчыма нават уявіць, быццам ёсць хоць нейкая верагоднасць іхняе сустрэчы. Усё ва ўладзе Госпада? Але хто яны такія, Архелай і Вірсавія, каб Бог паспрыяў ім? Вунь колькі абяздоленых і нешчаслівых, але не да кожнага ў Бога “даходзяць рукі”, хоць яны і моляцца апантана...

А можа, гэта якраз і ёсць ласка Госпада, і Ён заместа Архелая пасылае ёй Гнея? Можа, варта змірыцца з лёсам і даць згоду на прапанову гаспадара? Шчыра кажучы, Вірсавія падсвядома чакала, што Сафія параіць ёй менавіта гэта. Ажно не...

Тым не меней Вірсавія адчувала, што ўпершыню не паслухаецца Сафію і зробіць па-свойму...

Пакуты Луцыя

Луцый Цэйёній Каммод, якога пасля ўсынаўлення імператараў Адрыянам сталі называць Луцыем Эліем Цэзарам¹, курчыўся ад нясцерпнага болю ў жываце. Гэты боль пераследаваў яго даўно, амаль год, але сёння з раніцы ён чамусьці зусім

¹ *Летапісец Элій Спартыян памылкова дадаў яму яшчэ адно імя — Вер, якое і замацавалася ў памяці нашчадкаў як асноўнае, бо памылку Спартыяна пачалі паўтараць іншыя гісторыкі.*

сцішыўся, а затым пекануў з яшчэ большаю сілаю, здавалася, па кішках цячэ распаленая смала. Ды каб жа толькі боль у жываце! На целе занылі незагойныя скураныя язвы, стаў даймаць бесперапынны кашаль, пасля якога з горла ляцелі макроты з прожылкамі крыві. Боль калоў і ў скроні, кругам ішла галава, з-за чаго Луцый не рызыкаваў падняцца з ложка, вараўся, стагнаў, скрыгітаў зубамі.

Ніводзін лекар не мог вызначыць, што за немач схапіла ў абцугі імператарскага спадкаемца. А можа, і не адна, а адразу некалькі хваробаў адразу, як зграя раз’юшаных сабак, накінуліся на некалі прыгожае, спешчанае цела і пачалі разрываць яго на часткі, душыць з сярэдзіны, выпальваць гарачкаю. Падобныя сімптомы раз-пораз з’яўляліся і ў іншых рымлянаў-патрыцыяў і прасталюдзінаў, праз кароткі час яны каналі, не ведаючы ад чаго, і ніхто не звяртаў на гэта ўвагі, бо незразумелых хваробаў было столькі, што не ўсе мелі назвы. А тут жа не плебей і нават не консул, а Цэзар!..

Луцыя даймаў не толькі фізічны боль – з ім ён за доўгія месяцы звывся і ўспрымаў як належнае. А з мінулага дня дадаліся і пакуты душэўныя.

Учора раніцай да яго наведваўся чалавек ад гарадскога прэфекта, прынёс на подпіс нейкія папірусы наконт маёмасці і мімаходзь – ненаўмысна ці знарок – абмовіўся, што ў другой палове дня распачнецца баляванне ў імператара, на якое запрошаны самыя знакамітыя людзі Рыма. Мусіць, ён сказаў гэта ўсё ж наўмысна, бо блізкаму атачэнню Луцыя, тым лікам і жонцы Луцыле, было забаронена расказваць Цэзару пра грамадскае жыццё – каб не абцяжарваць хворага чалавека.

Луцыя не надта засмуціла тое, што ён асабіста запрашэння не атрымаў: Адрыян ведаў, у якім стане пераемнік, таму і не паклікаў на баляванне, бо гэта выглядала б насмешкаю і нават здэкам. Дый сам Луцый нізавошта не паехаў бы ў Цібур. Які з яго “балявальшчык”? Ужо даўно прапаў апетыт, ежу проста немагчыма глытаць, бо яна драпае горла, і такое ўражанне, быццам у страўніку засела іншароднае цела. Па гэтай прычыне Луцый схуднеў да непазнавальнасці, павытыркаліся рабрыны, запалі шчокі і вочы, і толькі нос абвострыўся, нібыта дзюба.

Узрушыла іншае. Чалавек ад прэфекта мімаходзь дадаў (тут ужо дакладна – наўмысна, каб зрабіць балюча Луцыю), што па горадзе ходзяць чуткі, быццам на гэтым баляванні імператар хоча абвесціць пра ўсынаўленне Антаніна. Ці ж можна было Луцыю ўспрыняць гэтыя словы без горычы?

Луцый, безумоўна, разумеў: на чале імперыі ён ужо не стане, бо проста не перажыве Адрыяна. Уласна кажучы, Луцый з-за гэтага не надта засмучаўся, бо ў яго ніколі не было асаблівага жадання ўзысці на імператарскі трон. Але ж чаму Адрыян спяшаецца з новым усынаўленнем, тым самым быццам загадзя хавае свайго былога фаварыта, яшчэ жывога? Чаму не можа дачакацца ягонае блізкае смерці? Няўжо не ўсведамляе, што гэтая паспешлівасцю ён выказвае абыякавасць да папярэдняга сына, прыносячы яму душэўныя пакуты?

Цяжкія думкі перапыніў раб, які наведваў, што прыйшоў Гермаген. Сам Адрыян не наведваў свайго фаварыта з тае часіны, як на Луцыя накінуліся хваробы. Можа, таму, што асцерагаўся падчапіць заразу, а больш з-за таго, што не жадаў бачыць некалі любімага чалавека ў такім жahlівым, бездапаможным абліччы, хацеў, каб ён застаўся ў памяці жыццярадасным і прыгожым. Зрэшты, тут іхнія жаданні супадалі: Луцыю таксама хацелася, каб светлае да яго пачуццё Адрыяна не перарасло ў шкадаванне.

Затое наведваць Луцыя імператар наказаў свайму асабістаму лекару. Гермаген прыносіў новыя лекі, абглядваў-абстукваў, даваў нейкія парады.

– Ну, як ты пачуваешся? – яшчэ з парога бадзёра запытаўся Гермаген, але, перахапіўшы патухлы позірк Луцыя, насцярожыўся. – Што-небудзь здарылася? Табе стала горш?

– Стала горш... – панура мовіў Луцый.

– Што найболей дакучае? Страўнік? Галава? – не дачакаўшыся адказу, лекар пачаў даставаць са скрынкі накшталт футарала розныя лекі і інструменты, раскладваць іх на століку побач з ложкам. – Зараз паглядзім...

– Гермаген, скажы, гэта праўда? – не зважаючы на мітусню лекара, Луцый зірнуў на яго поўнымі слёз вачыма.

– Я цябе не зразумеў. Што “праўда”?

– Што ўчора на баляванні імператар усынавіў Антаніна...

Ад такое нечаканкі лекар ажно разявіў рот. Ён, натуральна, ведаў, што па Рыме гуляюць чуткі-плёткі, дый сам Адрыян неяк абмовіўся, што яму варта падабраць новага пераемніка. Але ж як мог даведацца пра гэта Луцый? Тым болей пра Антаніна...

– З чаго ты ўзяў? – Гермаген адказаў не адразу. – Хто ўвёў табе ў вушы такую... такое...

– Дык праўда ці не?

– Вядома ж, не! На баляванні нават размовы не было пра нейкае новае ўсынаўленне. А ўвогуле...

– Што ўвогуле? Імператар усё-ткі мае падобны намер?

– Я ў душу імператара зазірнуць не магу, але нізавошта не паверу, што ён пра гэта задумваецца, – каб не нашкодзіць пацыенту, Гермаген, як і належыць лекару, высакародна хлусіў.

– Ты ж ведаеш, як ён цябе любіць.

– Лепей сказаць – любіў...

– І цяпер любіць! Каму, як не мне, гэта ведаць найперш? Вунь як пра цябе клапаціцца.

– Ну, не так, як колісь...

Лекарам людзі чамусьці заўжды распавядаюць не толькі пра свае хваробы, але і выкладваюць душу. Вось і Луцый закарцела паспавядацца Гермагену.

– А ведаеш, чаму імператар усынавіў мяне? Адночы пасля нашай інтымнай блізкасці¹, калі Адрыян атрымаў найбольшае задавальненне, ён пакляўся зрабіць мяне сваім пераемнікам... А калі б не пакляўся? Хутчэй за ўсё я ніколі не стаў бы Цэзарам...

– А вось гэта ты дарэмна. Мне здаецца, імператар даўно выношваў такую задуму, і зусім не з-за вашай інтымнай блізкасці. І вось табе доказ: Антыной. Якія ўжо жарсці былі паміж гэтым юнаком і Адрыянам, але ж імператар, бач, яго не ўсынавіў...

Гермаген зноў жа пакрывіў душою, каб падбадзёрыць свайго пацыента, хоць выдатна ведаў, што так яно і было: пытанне пра ўсынаўленне вырашалася ў ложку, бо Луцый мог пахваліцца толькі сваёю знешняю прыгажосцю, а вялікага

¹ У тагачасным рымскім грамадстве аднаполыя сувязі не лічыліся чымсьці ганебным, былі звычайна з'яваю.

розуму і ваеннага таленту багі яму не далі. Менавіта за тое, што Луцый майстравіта спатольваў інтымныя патрэбы Адрыяна, той прызначыў яго спачатку прэтарам, а затым і правіцелем у Панноніях. Неўзабаве Луцый стаў і консулам.

Аднак жа пра Антыноя Гермагену пляцкаць было не варта. І гэта ён сам адразу ж зразумеў, калі пабачыў, як перакрываўся твар Луцыя пры згадцы пра свайго інтымнага саперніка.

– Антыной? О, зноў гэты Антыной! – Луцый пакутна закаціў вочы пад лоб. – Як я яго ненавіджу! Нават мёртвага! Ці ведаеш ты, Гермаген, што палюбоўнікам Адрыяна я стаў задоўга да таго, як гэты Антыной трапіў на вочы імператару? Так-так, Адрыян упадабаў мяне яшчэ тады, калі хадзіў у консулах. О, якімі слодычнымі былі нашыя імгненні! А потым нехта падсунуў імператару гэтага Антыноя... Як я перажываў, як пакутаваў з-за таго, што Адрыяну болей не патрабавалася мая пяхчота... Але ж багі пачулі мае малітвы! Сорамна пра гэта казаць, але я жадаў Антыною... Ну, чаго жадаў, тое з ім і здарылася... Грэх, вядома, вялікі на мне... Ты, Гермаген, пра ўсё гэта Адрыяну не кажы – вельмі цябе прашу. Бо імператар можа і мяне самога ўзненавіздець за праклён... Абяцаеш не казаць?

– А навошта мне распускаць язык? Што было, тое было, усё адно ўжо нічога не паправіш. Дык не варта лішні раз вярэдзіць душу імператару, ён і так пачуваецца не надта здорава. А табе я тым болей нічога благога не зычу...

– Дзякуй, Гермаген! – задаволены прыязнасцю лекара, Луцый выплюхнуў на яго і астатнія рэшткі рэўнасці да Антыноя, які колісь перабег яму дарогу. – Мне балюча, што ў сэрцы Адрыяна ўсё яшчэ захоўваецца пачуццё да гэтага юнака. Бывала, што ў найбольш жарсныя моманты імператар называў мяне Антыноем...

– Гэта яшчэ нічога не значыць. Падобнае з кожным здарэццям – такія ўласцівасці чалавечай памяці: раз-пораз выкідаць на паверхню што-небудзь прыемнае...

– Кажаш, раз-пораз? Не, Антыной засеў у душы Адрыяна як стрэмка! Інакш не называў бы ягоным імем гарады, не будаваў бы ў яго гонар храмы, не стаялі б па ўсёй імперыі статуі Антыноя...

– Гэта не павінна цябе засмучаць. Тыя храмы і статуі перш

за ўсё сведчаць не пра заслугі Антыноя, а пра высакароднасць нашага імператара. Ён не забывае пра тых, хто пакінуў у ягоным жыцці прыемны след. Тое ж самае будзе і з табою. Я ўпэўнены, што пасля тваёй... ну, калі ты зоймеш месца побач з усімі нашымі багамі, у твайго гонар Адрыян загадае ўзвесці і гарады, і храмы, і статуі.

– Ты сапраўды так лічыш?

– А то як жа! Імператар любіць цябе, як і раней. Ён толькі і гаворыць, што пра Луцыя... Вось, напрыклад, надоечы ён прагульваўся па садзе і напяваў радкі Вергілія:

*Толькі на кроплю імгнення пашлюць юнака на зямлю,
Ну а потым
Жыць не дазваляць яму...*

Трэба сказаць, што побач з ім на той час знаходзіліся вельмі адукаваныя людзі, якія ведаюць творы Вергілія не горшчым Адрыян. Дык нехта і нагадаў:

*А здалося б занадта магутным
Для багоў племя рымлянаў, каб
Дар падобны для іх захавала...*

Але Адрыян яму запырэчыў: “Гэтыя радкі не падыходзяць да жыцця Луцыя.” І сам жа дадаў словамі таго ж Вергілія:

*Дайце руж пурпуровых і жоўтых лілей:
Я хачу імі ўнука душу вельмі шчодро абсытаць –
Перад ім абавязак свой выканаць неяк,
Хоць бы гэтакім дарункам мізэрным...*

Ці ж гэта не доказ, што імператар не дазволіць, каб тваё імя знікла ў небыцці? Ён ушануе цябе так, што свет не бачыў...

У дадзеным выпадку Гермаген ні кропелькі не схлусіў, але... не пераказаў змест далейшае размовы ў імператарскім садзе. Адрыян лічыў сябе найлепшым астралагам (зрэшты, ягоныя выключныя здольнасці ў гэтай навуцы адзначалі ўсе сучаснікі). Ён нават на сябе склаў гараскоп, а ўжо на свайго фаварыта

Луцыя – тым болей. І яшчэ да ўсынаўлення ведаў, што імператар з яго будзе проста нікчэмны. Дый ці будзе? Зоркі загадзя падказалі Адрыяну, што Луцыю ніколі не ўзысці на імператарскі трон. Для чаго ж тады ўсынаўляў? Захацелася зрабіць свайму палюбоўніку прыемнае, спатоліць ягоныя амбіцыі... Вось і тады, у садзе, Адрыян, працытаваўшы Вергілія, з сумнаю ўсмешкаю прызнаўся: “Я ўсынавіў баство, а не сына”. Нехта з прысутных, каб суцешыць імператара, выказаў сумнеў: “А можа, пры нараджэнні Луцыя не зусім правільна было вызначана размяшчэнне зорак, і ён, як мы спадзяемся, будзе жыць доўга?” Адрыян жа з прыкрасцю яму адказаў: “Гэта лёгка гаварыць табе, бо ты шукаеш спадкаемца сваёй маёмасці, а не імперыі”.

Дык ці меў права Гермаген давесці ці намякнуць Луцыю, што Адрыян ніколі на яго не разлічваў, што будучыня імперыі яго хвалюе значна болей, чым лёс аднаго чалавека, хай сабе і вельмі блізкага? Ён не мог зрабіць гэта, бо асноўная заповедзь лекара – “не нашкодзь!”

Луцый жа, даведаўшыся толькі пра пачатак размовы ў імператарскім садзе, увачавідкі акрыяў, разняволіўся і нават ледзь не расплакаўся.

– Якія незабыўныя імгненні зведаў я з любым Адрыянам!.. Я прысвячаў яму вершы, а ён – мне... Я ведаю, што некаторыя папракаюць мяне ў разбэшчанасці. І праўда, любіў я палюбоўныя жарсці. Дык хіба ж гэта дрэнна? Чалавек і нараджаецца для таго, каб жыць з асалодаю... Ведаеш, якая палюбоўная забава падабалася мне найболей? Колісь я загадаў зрабіць ложа з чатырма высокімі спінкамі. З усіх бакоў яно было зацягнутае густою сеткаю. Я напайняў гэтае ложа пялёсткамі ад ружаў, прычым, заўваж, рабы папярэдне абразалі ў гэтых пялёстках кончыкі, каб ад іх зыходзіў водар. Побач са мною песціліся юныя спакусніцы, накрытыя коўдраю з лілей... А што датычыць жонкі, якая папракала мяне ў залішняй юрлівасці, дык я сказаў ёй раз і назаўсёды: “Калі ты не можаш даць мне таго, што я хачу, дык дазволь мне спатольваць жарсць з іншымі жанчынамі, бо слова “жонка” служыць для азначэння годнасці, а не прадмета асалоды”. Вось нарадзіла яна мне прыстойных дзяцей – і досыць. Мой меншанькі, Вер, такім разумным хлопчыкам расце...

Гермаген слушаў гэтыя саладжавыя прызнанні і ў душы радаваўся, што Луцый ніколі не ўзыхдзе на трон. У што ён ператварыў бы магутную імперыю? У ложу, пакрытую пялёсткамі руж?

Але гэтага ён, вядома ж, не сказаў. Лекар быў задаволены тым, што яму ўдалося хоць трохі падняць Луцыю настрой, развеець цяжкія думкі і здагадкі. Пакінуўшы на століку новыя лекі, Гермаген ужо каля самых дзвярэй павярнуўся і яшчэ раз заспакоіў:

– Так што наконт новага пераемніка не хвалюйся. Плёткі ўсё гэта. Іх распускаюць зайздроснікі. Імператар ніколі не прамяняе цябе на некага іншага.

Луцый з удзячнасцю зірнуў лекару ўслед.

Вярняўшыся ў Цібур, Гермаген па завядзёнцы накіраваўся на справаздачу да імператара.

– Ну, як ён? – нецярпліва і заклапочана запытаўся Адрыян.

– Нічога прыемнага... Тры-чатыры месяцы, можа, пражыве, але не болей. Горш іншае...

– Што яшчэ?

– Складваецца ўражанне, што хто-ніхто хоча заўчасна заганаць Луцыя ў магілу.

– Чаму ты так думаеш?

– Луцыю ніяк нельга хвалявацца, а яму ўвялі ў вушы, што ты ўжо намеціў сабе новага пераемніка – Антаніна. І быцам бы на ўчарашнім баляванні намерваўся гэта абвесціць...

– Хто? Хто мог яму такое сказаць?

– Луцыя “ўзрадаваў” чалавек, які прыходзіў ад прэфекта...

– Катэлія Север?! Ну, нягоднік... Мала таго, што расплявузгаў словы, неабачліва сказаныя мною ў ягонай прысутнасці – пра “трыста мільёнаў сестэрцыі, патрачаных дарма”, дык яшчэ і вось гэта... Север не Луцыя ў магілу загоніць, ён сябе пахавае...

Двайнік

Праз некалькі дзён Акіла сапраўды перабраўся ў новае жытло. Дом быў тыповы для таго часу – з атрыем, перыстылем, каланадамі, трыкліяй, – толькі больш дыхтоўны, чым у звы-

чайнага рымляніна. У былога гаспадара Акіла выкупіў і ўвесь рыштунак, мэблю, посуд, так што ў доме нічога перарабляць не давялося. У Архелая складвалася ўражанне, што Акіла прыдбаў жытло для часовага карыстання, таму і не збіраецца ў ім нешта мяняць.

Неяк апоўдні Акіла загадаў Архелаю:

– Паедзеш са мною!

– Куды?

– Куды трэба! Ці, можа, ты ўжо не адчуваеш сябе рабом, што асмельваешся задаваць пытанні?

Фурман, відаць, добра ведаў дарогу і куды трэба дабірацца, бо карука доўга не тарахцела па брукаванцы, неўзабаве спынілася каля досыць прыстойнага дома на самай ускраіне горада.

– Хадзем са мною, – сказаў Акіла, саскочыўшы з карукі.

Усю дарогу Архелай губляўся ў здагадках: куды вязе яго гаспадар, навошта спатрэбілася выбірацца ажно за межы Рыма? Калі ж павозка спынілася каля няблага абгароджанае сядзібы, у клёк кальнула: “А ці не прадаваць ён мяне прывёз іншаму гаспадару?” Гэта было зусім верагодна, бо Архелай разумеў, што ніякае карысці з яго для Акілы пакуль што няма, адно харчы пераводзіць. Такое жыццё Архелаю падабалася, і ён нават устрывожыўся, бо невядома, у чые рукі можа патрапіць зараз і як з ім будучь абыходзіцца.

– Гаспадар дома? – строга запытаўся Акіла ў сталага служкі, які выглянуў з-за варотаў. Той доўга ўзіраўся ў твар нечаканнага госьця, адчувалася, што пазнаў, але чамусьці мовіў:

– Няма яго...

– Не хлусі! – гаркнуў Акіла. – Па вачах бачу, што няпраўду кажаш. Дома твой гаспадар, дома! Дакладзі Гнею, што я хачу з ім пабачыцца. І вось што... Магчыма, усё-ткі адмовіцца, дык ты яму дадай, што сустрэча больш патрэбная для яго, чым для мяне. У ягоных інтарэсах перамовіцца са мною! Зразумеў?

Служка моўчкі і насцярожана кіўнуў галавою.

Калі Дыадор далажыў Гнею, што прыехаў той самы чалавек, з-за якога зусім нядаўна самлела Вірсавія, сенатар раз’юшыўся:

– Я ж наказаў не пускаць яго на парог! Чаму ты не сказаў, што гаспадар некуды з’ехаў?

– Не ўмею я хлусіць... – апусціў вочы Дыадор. – Да таго ж, ён вельмі настойвае на сустрэчы. Кажа, што яна больш патрэбная табе...

– Э-э, што з табою зробіш!.. Ну, няхай заходзіць, калі дужа настойвае.

Іншым разам Гней нізавошта не пагадзіўся б зноўку пабачыцца з Акілам, але сёння ў яго быў прыўзняты настрой, бо ўчора вечарам здарылася тое, чаго ён чакаў усе апошнія дні. Гней не назаляў Вірсавіі, не патрабаваў, каб яна неадкладна дала адказ на ягоную прапанову, але ўчора дзяўчына сама падышла да яго, відаць, адчуваючы, што нельга бясконца “гуляць у маўчанку”, рабіць выгляд, быццам тае прапановы не было ўвогуле. Не, Вірсавія не сказала наўпрост, што хоць заўтра гатовая стаць ягонай абручніцай, але ўсё адно дала Гнею надзею. “Гаспадар, – сказала Вірсавія, – я зраблю ўсё, што ты загадаеш. І жонкаю тваёю стану. Але... Не прыспешвай мяне, калі ласка. Мне трэба трохі разабрацца ў сваіх пачуццях, супакоіць сваю душу...” Гэтых слоў Гнею было дастаткова, каб акрыліцца. Няма вялікае розніцы, цяпер ці потым, галоўнае, што Вірсавія зрабіла выбар, прычым канчатковы, бо гэтая дзяўчына, адчуваецца, слоў на вецер не кідае, перш чым на нешта адважыцца, як след усё ўзважвае.

І вось жа якраз прыпёрся гэты Акіла! Няўжо ён разлічвае, што Гней усё-ткі прадасць яму Вірсавію? Ды ні за якія грошы! Тым болей цяпер... Трэба яму так і сказаць – як абсекчы. Каб нават і думкі пра Вірсавію выкінуў са сваёй бязмозглай галавы!

Тым часам Акіла ўжо ступіў у атрый. Архелаю ён наказаў чакаць каля варотаў.

– Вітаю цябе, – суха мовіў Акіла, памятаючы, чым скончылася ягоная апошняя спроба павітацца з Гнеем “па-людску”.

– І я цябе... – з іранічнаю ўхмылкаю адказаў Гней і дапытліва стаў пазіраць на непажаданага госця. Гаспадар і сам стаяў у поўны рост, і Акілу не прапанаваў прысесці, гэтакім чынам даючы пазнаку, што на працяглую размову госць можа не разлічваць.

– Прадбачу тваю рэакцыю, – сказаў Акіла, – але я зноўку з тою ж прапанаваю: прадай мне сваю рабыню...

– Калі прадбачыш, дык чаго ж тады завітаў? – Гней усё яшчэ не сагнаў з твару ўхмылку.

– Змяніліся абставіны...

– Калі яны і змяніліся, дык толькі не на тваю карысць!

– Не спяшайся... Апрача любых грошай, якія ты запатрабуеш за рабыню, я гатовы прапанаваць вельмі важкі дадатак...

– Які яшчэ дадатак?

– Жывы!

– Я не люблю паўтараць двойчы, але для цябе гэта зраблю, калі адразу не дайшло: Вірсавія не прадаецца і не купляецца! Ні з нейкім дадаткам, ні без яго!

– Ды ты спярша зірні, што за дадатак. А можаш называць яго падарункам. Падыдзі сюды...

Хоць і без вялікае ахвоты, Гней усё ж зрабіў некалькі крокаў з глыбіні атрыя, скіраваў свой позірк туды, куды паказаў Акіла. За расчыненымі варотамі туды-сюды тупаў ці ўжо дзяцюк, ці яшчэ юнак. Ён не пазіраў у атрый, але твар усё-ткі быў павернуты ў іхні бок, і яго можна было разгледзець.

– Ну? – злавесна запытаўся Акіла.

– Што “ну”?

– Ды пратры свае вочы!

Толькі цяпер гаспадар пільна ўгледзеўся ў твар чалавека, якога, відавочна, прывёз з сабою Акіла, і знерухомеў. Кроў хлынула яму ў галаву. Гэта ж ён, Гней, толькі не цяперашні, а такі, якім быў гадоў дваццаць таму!

– Х-хто гэта? – пабялелымі вуснамі прашаптаў Гней.

– Табе лепш ведаць! – задаволены ўражаннем Гнея, усклікнуў Акіла. – Асабіста я ведаю адно: гэта мой раб...

– Твой раб?

– Так. Здагадваешся, адкуль я яго прывёз? Мусіць, здагадваешся! З Іудзеі!

– Прычым тут Іудзея? – усё яшчэ не мог ачомацца Гней.

– Дык ты ж у Палесціне, лічы, палову жыцця правёў...

– І што з таго?

– Ну які ты няўцямы! Мой раб з Іудзеі, і ты для тых мясцінаў не чужы... Мне здаецца, улічваючы выключнае падабенства, паміж вамі павінна быць нейкая сувязь...

– Якая яшчэ сувязь?

– Ды скуль я ведаю? – Акіла траціў цярпенне. – Сын, брат, пляменнік ці яшчэ якая радня – сам мне лепей скажы, кім ён табе даводзіцца!

– Які сын? Які брат? Што ты плешчаш? У мяне нікога няма і ніколі не было – ні жонкі, ні дзяцей! Я за свае ўчынкi заўсёды ў адказе... – Гней, нарэшце, узяў сябе ў рукі, да яго вярнулася здольнасць разважаць. – Гэта звычайнае супадзенне! У свеце ўсякае бывае...

– Бывае. Але каб супадзенне было поўнае – да рысачкі, да драбніцы, – мне пра такое чуць не даводзілася...

– Трэба яшчэ паглядзець, ці поўнае яно...

– Ну дык і паглядзі! Аддай сваю рабыню ўзамен гэтага хлопца, і разглядвайце адзін аднаго хоць усё астатняе жыццё! Пагаманіце, паўспамінайце, і, мне здаецца, абавязкова знойдзеце нешта агульнае...

Згадка пра Вірсавію канчаткова прывяла Гнея да розуму.

– Які абмен?! Я не ведаю, што гэта за чалавек, але ён не варты і пазногця Вірсаві!

– Нават калі гэта твой сын?

– Няма ў мяне сына! Чуеш? Няма! І ўвогуле: годзе тлуміць мне мазгі! Ідзі прэч! І гэтага... свайго...

– Твайго!

– Свайго! Забірай, і каб мае вочы болей яго не бачылі! Прэч!

Акіла быў расчараваны, нават раззлаваны, бо дагэтуль ён не сумняваўся, што абмен абавязкова адбудзецца. Ну хто такая для Гнея Вірсавія? Звычайная рабыня, якіх на рынку – тысячы. А за яе ж можна атрымаць не толькі грошы, але і раба! Ды якога раба! Нават дзеля цікавасці кожны захацеў бы прыдбаць уласную копію. А калі яшчэ высветліцца, што ў жылах гэтае “копіі” цячэ родная кроў... Не, у Акілы былі ўсе падставы для ўдалай здзелкі! І вось на табе...

– Дык, значыць, Вірсавію ты мне не прадасі?

– Я ж казаў: двойчы не паўтараю.

Акіла вырашыў зрабіць апошняю спробу дамагчыся свайго не пернікам, дык бізуном. Гней хоць і фанабэрыцца, але па ўсім бачна, сустрэча з дваініком яго ўразіла, і цяпер сенатар не будзе абыякавым да лёсу Архелая. Ён абавязкова задума-

ецца: “А раптам паміж намі сапраўды ёсць нейкая сувязь?”

– Калі так, дык я ствару для гэтага раба сапраўднае пекла, – прыгразіў Акіла. – Ён шкадавацьме, што нарадзіўся на белы свет.

– Ты гэта можаш...

– Магу. А калі табе захочацца яму паспагадаць, дык, аду-маўшыся, мяне знойдзеш. Прапанова наконт абмену пакуль што застаецца ў сіле... – з гэтымі словамі Акіла пакінуў атрыў.

Застылы, як слуп, Гней правёў яго лютым позіркам...

А ў гэты час Вірсавія, забіўшыся ў кут свайго пакоя, кала-цілася ўсім целам. Калі завітаў Акіла, яна акурат знаходзілася ў перыстылі. Пачуўшы знаёмы і такі ненавісны голас, Вірсавія ледзь не самлела, яе апанаваў жах, падкасіліся ногі. Спатыка-ючыся, яна міжволі кінулася шукаць хованку.

Пакуль Гней і Акіла вялі перамовы, Вірсавія сядзела ў сваім пакоі, як мыш у норцы. Яна была ўпэўнена, што гаспадар не дасць яе ў крыўду, а тым болей не прадасць гэтаму нелюдзю. І ўсё адно калацілася: нават блізкая прысутнасць ненавіснага чалавека выклікала ў яе душы панічнае пачуццё.

Вірсавія заставалася ў пакоі нават тады, калі галасы заціхлі і, падобна, Акіла пакінуў дом, атрымаўшы ад гаспадара належ-ны адлуп. Гней чамусьці не стаў шукаць яе, каб сказаць, што зноўку наведваўся Акіла. І яно зразумела: навошта лішні раз вярэдзіць Вірсавіі душу? Лепей бы ёй увогуле не ведаць пра гэты візіт.

Затое, папярэдне пастукаўшы, у пакой увайшоў Дыядор. Згледзеўшы спалоханы тварык Вірсавіі, ён паспяшаўся дзяў-чыну супакоіць:

– Ды не хвалюйся ты гэтак! Твой Акіла ўжо даўно сышоў.

– А чаго яго зноў сюды прынесла?

– Як быццам не ведаеш! Па тваю душу прыходзіў... Ды гаспадар яму кукіш паказаў. Калі па праўдзе, я ўсю іхнюю размову падслухаў...

– І многа грошай Акіла за мяне прапаноўваў?

– Па любой цане гатовы быў купіць! Яшчэ і жывы дадатак даваў.

– Як гэта – “жывы дадатак”?

– Свайго маладога раба. І што цікава: вось тут гаспадар

наш трохі зніякавеў... Той раб у дом не заходзіў, каля варотаў туляўся, але ягоны твар ўсё-ткі можна было разгледзець. Гнея, мусіць, уразіла (гэтак жа, дарэчы, як і мяне), што той раб – выліты Гней, толькі ў маладосці...

Твар Вірсавіі імгненна зрабіўся белым, як палатно.

– Паўтары, што ты сказаў... – прашаптала яна здранцвелымі вуснамі.

– А што я такога сказаў? Той раб сапраўды вельмі падобны на нашага гаспадара. Лічы, адзін у адзін.

– Ты пачуў, як яго завуць?

– Ды не, імя не называлася.

– Архелай... – паспела прашаптаць Вірсавія, перш чым вочы яе заплюшчыліся.

Седзячы ў каруцы, Акіла не знаходзіў сабе месца, жаўлакі на ягоных сківіцах хадзілі хадунцом. Архелай жа, наадворт, у душы радаваўся: калі і хацеў гаспадар прадаць яго некаму іншаму, дык, падобна, задумка не атрымалася. Трохі бянтэжыла толькі тое, што купец нават не захацеў зірнуць на тавар: Архелая ніхто ў дом не паклікаў.

Акіла ж увесь час думаў і ніяк не мог даўмець, чаму Гней гэтак упарціцца, адмаўляецца прадаць яму рабыню. І ўжо напрыканцы шляху кальнула здагадка: “Ды, мусіць жа, Гней сам упадабаў Вірсавію! А чаму б і не? Дзеўка такой пекнаты, што ва ўсёй імперыі не знайсці...”

У такім разе Гнея можна зразумець. Ён ніколі не аддасць Вірсавію дабрахоць. Трэба прыдумаць нешта іншае...

Дарэчы, варта падумаць і пра Архелая. Безумоўна, Гней заклапоціцца ягоным лёсам і, занепакоены тым, што ён, Акіла, паабяцаў “стварыць для гэтага раба пекла”, магчыма, паспрабуе неяк аблегчыць долю Архелая. Не выключана, што нават захоча яго выкрасці, бо Акіла, каб дапячы Гнею, таксама не прадасць раба за любыя грошы. Так што Архелая трэба берагчы, як зрэнку вока, можа, нават на нейкі час ізаляваць яго ад белага свету, забяспечыць надзейную варту, каб зламыснікі да яго не дабраліся.

Акіла нават ведаў, дзе лепей за ўсё ўтрымліваць Архелая, пакуль усё не ўсталоецца, пакуль не вырашыцца лёс Вірсавіі. Калі ён яшчэ толькі збіраўся купіць дом і аглядваў усе ягоныя

куткі, у вочы кінулася досыць прасторная жалезная клетка, якая месцілася ў падвале. Муціць, колішні гаспадар трымаў у ёй льва ці мядзведзя (а што, у людзей бываюць розныя прыхамаці), прынамсі, у падвале дагэтуль стаіць застаялы жывёльны дух. На клетцы і надзейны замок ёсць. Калі хто і захоча вызваліць Архелая, дык не ўдасца...

Сваю задуму Акіла вырашыў здзейсніць адразу ж.

– Ідзі за мною, – сказаў ён Архелаю, як толькі яны ўвайшлі ў дом, а сам па пакатай лесвіцы стаў спускацца ў падвал.

– Туды, усярэдзіну, – кінуў Акіла галавою, калі яны апынуліся перад клеткаю.

– Не зразумеў... – няўцямна прамармытаў Архелай.

– Ідзі ў клетку! – гаркнуў Акіла і, не чакаючы, пакуль раб самахоць зробіць два крокі наперад, падштурхнуў яго ў плечы. Затым прычыніў дзверцы, два разы крутануў ключом у вялізным замку.

– За што, гаспадар? – шчыра здзівіўся Архелай. – Што я такога зрабіў, каб ты мяне ў клетку – як звера?

– Не звера, а раба, – удакладніў Акіла. – Рабам акурат у клетцы і месца. А то адчуў вольніцу...

Затым чамусьці палагоднеў і дадаў:

– Не хвалюйся, гэта часова. Так трэба...

Ззаду ў Акілы ўжо стаялі Эфраім і Манасія. Яны адчувалі сябе ніякавата – з-за таго, што прапусцілі з’яўленне гаспадара, і цяпер, пераступаючы з нагі на нагу, вінавата апускалі вочы долу. Эфраім, зразумеўшы, што Архелай, падобна, атрымаў новае і не зусім зайздроснае жылло, радасна ўсклікнуў, шапялячы скрозь шчыліну ў зубах:

– Во-во, тут гэтай шволачы шамае мешца!

– Замойкні! – асадзіў яго Акіла. – Слухайце мяне. Зараз жа прынесці сюды матрац, коўдру, падушку. І начны гаршчок. Тры разы на дзень будзеце яго карміць і паіць. Ежу падавацьмеце вунь у тую дзірку, – Акіла паказаў на адтуліну ў самым нізе клеткі, цераз якую былы гаспадар, відаць, карміў свайго звера. – Вось вам ключ. Але дзверы не адчыняць, а то ён табе, Эфраім, і астатнія зубы выб’е. Раз-пораз будзеце сюды наведвацца, сачыць, каб ніхто чужы сюды і носа не паказаў... Зразумелі?

– Яшчэ як жражумелі! Жвер – ён і ёсць жвер...

Шлях да ўлады

Ці марыў Адрыян стаць імператарам? Чаго ўжо крывіць душою — марыў. Прычым акурат з таго часу, як Нерва ўсынавіў Траяна. Гэта азначала, што стрыечны дзядзька рана ці позна “перахопіць лейцы” ў нямоглага кіраўніка імперыі. А што потым? Траян жа таксама не вечны. Уласных дзяцей у яго нямашака, дык зусім натуральна, што ён можа прызначыць сваім пераемнікам пляменніка...

Адрыян тады ўпершыню паваражыў на ўласны лёс. Для клераманты¹ абраў твор Вергілія, і яму выпалі такія вершы:

*Хто гэта на даляглядзе, увенчаны голлем алівы,
Нашы трымае святыні? Яго сівізну пазнаю я!
Рымлянаў цар, ён законамі горад спрадвечны ўмацуе.
Беднай зямлёю народжаны, з’явіцца з Курый нікчэмных,
Прыме вялікую ўладу. Яе перадасць ён...*

“Царом рымлянаў”, паводле Вергілія, быў Нума Пампілій, але ж радкі цалкам адпавядалі і Траяну, які стаў імператарам. Займеўшы ўладу, “яе перадасць ён...” Ну каму ж іншаму, як не Адрыяну? Бо менавіта яму адкрыліся вершы ў гэтым месцы.

Аднак напачатку ўсё складвалася не зусім спрыяльна, і Адрыян нават усумніўся, ці не “падмануў” яго Вергілій...

Пасля перамогі над дакамі Адрыян у свіце Траяна вярнуўся ў Рым. Імператар шчодро раздаваў трафеі сваім военачальнікам, ладны куш атрымаў і Адрыян. Цяпер ён ужо не нейкі правінцыял, з якога колісь кпілі саслужыўцы-суддзі. Ён паспяховы, багаты чалавек, да таго ж пра яго ходзіць слава як пра адважнага ваяра, а калі ўлічыць яшчэ і прыродную прыгажосць, дык адбою ад жанчын не было...

Аднак жа Адрыян, памятаючы, з якою пагардаю паставіўся Траян да ягоных “моладзевых загулаў” (“дзякуй” зайздросніку Сервіяну, які расказаў пра іх імператару), не кінуўся ў блуд, на юных спакусніц не зважаў. Ён цалкам аддаўся дзяржаўнай

¹ Варажба па жэрабю. Была шырока распаўсюджаная ў антычнасці. Існавала таксама варажба па Гамеру, Гесіоду і г.д. У хрысціянаў — па Бібліі.

службе, балазе займеў пасаду куратара і хавальніка заканадаўчых актаў Сената.

Якраз тады яго і ўпадабала Плоціна, жонка Траяна, надзвычай разумная і тактоўная жанчына. Упадабала за ягоную адукаванасць, арыстакратычныя манеры, бо і сама была вытанчанай асобай, востра ўспрымала прыгажосць і гармонію. А найперш яна адчувала да Адрыяна мацярынскія пачуцці, магчыма, таму, што ўласных дзяцей багі ёй не далі.

Хто-ніхто распускаў плёткі, што паміж Адрыянам і паважнаю матронаю існуе не толькі сяброўская сувязь, што падмацоўваецца яна і ў ложку. Анягож: Плоціна — жанчына яшчэ ў самым саку, на выцягнутым злёгку твары з удумлівымі вачыма і пульхнымі вуснамі добра захаваліся рэшткі былое пекнаты. А ў Траяна, занятага дзяржаўнымі справамі, застаецца мала часу, каб спатольваць жарсць зусім не старое кабеціны. Дык ці дзіва, што Плоціна падабрала для сябе палюбоўніка.

Гэтыя плёткі дужа не падабаліся Адрыяну, тым болей што яны былі беспадстаўныя. А яшчэ горш, што нехта данёс іх і да вушэй імператара. Вялікае небяспекі ў тым не было: Траян бязмежна давяраў сваёй жонцы, яна ўвогуле мела на яго велізарны ўплыў і лёгка здолела пераканаць імператара, што гэтыя плёткі — лухта, нічога, акрамя агульнага захаплення літаратурай і мастацтвам, у яе з Адрыянам ніколі не было і не будзе¹. Траян жонцы паверыў, але хто яго ведае, што асела ў глыбіні ягонай душы. Ва ўсякім разе асаблівай прыхільнасці да свайго пляменніка імператар не выказваў. На тое была і другая прычына.

Траян не вызначаўся асаблівым красамоўствам. Ён мог няблага выказаць свае думкі, ставячы задачы перад военачальнікамі, бо сам быў закасацянелым ваяром. Але каб выступіць з адмысловаю прамоваю ў Сенаце, майстэрства яму бракавала. Вось тут Плоціна і падказала, што варта скарыстацца дапамогаю Адрыяна, які выдатна ўмее складаць прамовы. Траян хоць і з вялікаю неахвотаю, ды ўсё ж прыслухаўся да парады жонкі. З таго часу Адрыян стаў своеасаблівым “рэфе-

¹ Некаторыя гісторыкі, тым лікам і Дыаан Касій, лічаць, што Адрыян усё-такі быў палюбоўнікам Плоціны.

рэнтам" імператара. А калі той па нейкіх прычынах не мог прысутнічаць на пасяджэнні Сената, дык "рэферэнт" зачытваў ад імя імператара прамову, ім жа самім і напісаную...

Траяна такое становішча прыгнятала, ён адчуваў сваю хібнасць, непаўнавартасць. І ў параўнанні з кім? З гэтым смаркачом, хай сабе не чужым. Натуральна, Траян ставіўся да пляменніка з прахалодаю, бо той быў своеасаблівым дакорам імператару за ягоную неадукаванасць.

А Плоціна рабіла сваю справу як належыць: паступова, спакая, па драбніцы яна набліжала свайго любімчыка да імператарскага трона. І, нарэшце, задумала пажаніць Адрыяна з Сабінай, унучатай пляменніцай Траяна. Імператар стаў на дыбкі:

— Ні ў якім разе! Сабіна вартая лепшага кавалера!

Шчыра кажучы, Адрыян і сам не надта жадаў пабрацца з Сабінаю. Не падабалася яму гэтая пыхлівая, фанабэрыстая дзяўчына з халодным позіркам ледзяністых вачэй, хоць хто-ніхто лічыў Сабіну нават прыгажуняй. Ды якая там прыгажосць: доўгі нос, шчыльна сцятыя тонкія вусны... Такія маладзіцы Адрыяну былі зусім не даспадобы: і трымаюцца незалежна, і ў ложку ніякага імпаду не выяўляюць... Але ж куды дзявацца? Хочаш стаць імператарам, дык і на кабыле ажэнішся...

Плоціна тым часам не здавалася і, як зазвычай, здолела настаяць на сваім, пераканала мужа, што лепшага абранніка для Сабіны не знайсці. Урэшце рэшт Траян даў згоду на шлюб, і Адрыян стаў чальцом імператарскае сям'і.

Аднак жа чапурыстая старадаўняя рымска-іспанская радня Траяна была чужою для Адрыяна, які адчуваў сябе элінам, гарнуўся да ўсяго грэчаскага. Не сышоўся ён і з грамадскімі дарадцамі імператара, хіба што толькі з былым сваім апекуном Аттыянам ды таварышам па службе ў войску Марцыем Турбонам знаходзіў агульную мову. А яшчэ да яго паблажліва ставіўся Ліцыній Сура, блізкі сябар Траяна. Вось і ўсе паплечнікі-аднадумцы.

Таму не дзіўна, што Адрыян невыказна ўзрадаваўся, атрымаўшы новае прызначэнне. У Рым пачалі даходзіць трывожныя весткі: на толькі што створаную правінцыю — Дакію — з усходу робяць наскокі зграі-полчышчы сарматаў. Траян выклікаў Адрыяна:

— Прызначаю цябе сваім намеснікам у Панноніі. Возьмеш тамтэйшыя легіёны і прагоніш сарматаў з Дакіі. Думаю, шмат часу і высілкаў у цябе гэта не зойме. Я і сам падаўся б туды, але няма калі: рыхтуемса да вялікае вайны з Парфіяй дый мой форум трэба дабудаваць...

Адрыян таксама разлічваў, што сарматаў яму ўдасца ўтаймаваць хутка: ну чаго вартае нейкае дзікае племя ў параўнанні са спрактыкаванымі ў вайскавай справе легіёнамі? Аднак жа атрымалася зусім інакш. Сарматы і праўда не маглі супрацьстаяць рымлянам у адкрытых бітвах, але яны рабілі нечаканыя кавалерыйскія налёты, падчас якіх легіёны пачувалі сябе нясоладка, тым болей што іх, легіёнаў, было няшмат: Адрыян самаўпэўнена спадзяваўся пакараць сарматаў малымі сіламі. Да таго ж, Дакія была разрабаваная і спустошаная папярэдняю вайною, гарады і вёскі абязлюдзелі, таму для войска не хапала харчу. Пры гэтым уцалелыя дакі ненавідзелі заваёўнікаў-рымлянаў і як мага памагалі сарматам. Давялося іх сурова караць...

Тады Адрыян упершыню задумаўся: а ці варта імперыі пашыраць сваю тэрыторыю, якая і так вялікая? Бясконцай агрэсіўнай рымляне толькі нажываюць сабе новых ворагаў.

У рэшце рэшт сарматы сышлі з Дакіі самахоць — гэтак жа нечакана, як і з’явіліся. Толькі праз год Адрыяну ўдалося вярнуцца ў Рым. Ён ужо канчаткова стаў праціўнікам любых захопніцкіх войнаў. А Траян акурат рыхтаваўся да паходу на Парфію... З-за гэтага Адрыян адчуваў сябе прыгнечана, нават узнагарода (стаў консулам) не надта ўзрадавала.

Адно сучешвала: Ліцыній Сура, можна сказаць, першы дарадца імператара, падзяляў погляды Адрыяна. І хоць на Усход перакідваліся ўжо шматлікія абозы з зернем і амуніцыяй, усё яшчэ захоўвалася надзея, што Траян прыслухаецца да Суры, перадумае і не стане распачынаць чарговую вайну. Магчыма, так яно і сталася б, аднак Сура цяжка хварэў і ніяк не мог ачомацца для вырашальнае размовы з імператарам. А неўзабаве ён і ўвогуле сканаў.

Траяну стала вядома, што Адрыян узначальвае “партыю міру”, якая супрацьстаіць ваяўнічым дарадцам з генеральнага штаба. Імператар стаў выказаць новаму консулу яшчэ большы

недавер: яго нават не запрашалі на нарады, прысвечаныя блізкай вайне.

Калі консульскія паўнамоцтвы ў Адрыяна скончыліся, імператар паслаў яго сваім намеснікам у Сірыю. Што гэта азначала? Што ён не хоча, каб Адрыян “блытаўся пад нагамі”, бо Сірыя стане глыбокім тылам, калі распачнецца вайна з парфянамі.

На той час Сірыя была квітнеючай правінцыяй: дагледжаныя палеткі, выдатныя дарогі, паўсюль забудоўваліся гарады, паліцы базараў стракацелі ад разнастайных тавараў, рыхтаваліся і разгружаліся шматлікія караваны, які адыходзілі і вярталіся з далёкай Індыі ці Кітая. Не дзіва, што за год намесніку ўдалося напоўніць усе вайсковыя склады. Легіёны, якія прыбывалі сюды адзін за адным, ні ў чым не мелі патрэбы.

Нарэшце ў войску з’явіўся і Траян са сваёю шматлікаю світаю, у ёй былі нават Плоціна і Адрыянава цешча Матыдыя. З цешчай, дарэчы, дзякуючы намаганням Плоціны, у Адрыяна да таго часу склаліся неблагія адносіны, хоць напачатку менавіта яна працівілася шлюбу з Сабінай.

Імператар адобрыў дзеянні свайго намесніка, правёў агляд легіёнаў і накіраваў экспедыцыйны корпус у Арменію. Сам узначаліў астатняе войска, якое стала высоўвацца да вярхоўя Еўфрата. Акурат дарэчы без асаблівых намаганняў экспедыцыйны корпус захапіў Арменію і далучыўся да асноўных сілаў.

На зіму Траян вярнуўся ў Антыохію, а вясною зноў прыбыў у войска, якое стала спускацца ўніз па цячэнні ракі. Парфянская вайна пачалася.

Адрыян па-ранейшаму заставаўся ў Сірыі, у глыбокім тыле: яму было загадана забяспечваць патрэбы арміі. Цягам года, хоць і са спазненнем, да яго даходзілі весткі пра паспяховы рух рымскіх легіёнаў на поўдзень, потым пра ўзяцце Вавілона, Селеўкіі і парфянскай сталіцы Ктэсіфена. Здавалася б, трэба радавацца, але ў душу Адрыяна ўсё часцей закрадвалася трывога, бо вырашальная бітва так і не адбылася. Парфяне ўвесь час адступалі, навязваючы рымлянам ар’ергардныя баі, каб заманіць легіёны ў глыбіню сваёй неабдымнай тэрыторыі. Спыніць войска ўжо немагчыма, бо проста няма дзе замацавацца: навокал пустыня. Яшчэ горш, што заканчваецца харчо-

выя запасы, а армія адышла далёка ад пладавітага ўзбярэжжа і марскіх шляхоў. Непадалёку, за Тыграм, уздоўж усяго ніжняга цячэння ракі цягнуўся магутны горны ланцуг, куды і “нырнула” парфянскае войска. Пераследаваць яго ў гарах не было ніякага сэнсу, таму ўсю наступную зіму рымляне затрацілі на беспаспяховую асаду непрыступнай крэпасці Асра, якая месцілася пасярэдзіне пустыні. Адрыян разумеў, што дзеянні імператара тлумачацца не стратэгічнай задумаю, а ягонай упартасцю...

А тут яшчэ і Іудзея выбухнула новым паўстаннем. Праўда, Сірыю яно не закранула, і Адрыян гэтаму вельмі радаваўся. Тым не менш, імператар змусіў распалавініць сваё войска і накіраваць карную экспедыцыю супраць іудзеяў.

Недзе ў канцы траўня ў Антыохію прыбыла нешматлікая вайсковая калона. Наперадзе ехаў коннік, але ў сядле ён трымаўся неяк ненатуральна: павады трымаў у левай руцэ, а правая, як плётка, бязвольна звісала ўздоўж цела. Адрыян не адразу распзнаў у конніку імператара: ён вельмі пастарэў, прыгорбіўся, вочы выглядалі пакутнымі.

Траяна суправаджалі Аттыян, які на той час узначальваў прэтарыянскую гвардыю (на вайну з Парфіяй былі кінутыя нават імператарскія кагорты), асабісты лекар Крытон, а таксама Плоціна і Матыдыя. Адрыян нават не паспеў падбегчы да калоны, каб павітаць імператара, як Траяну дапамаглі злезці з каня Аттыян і Крытон, таропка завялі яго па лесвіцы ў памяшканне, дзе Плоціна і Матыдыя паспешліва падрыхтавалі ложак. Трохі пазней Плоціна патлумачыла Адрыяну:

— Тры тыдні таму Траяна паралізавала. Ледзьве гаварыў, а правыя рука і нага амаль не варушыліся. Праўда, затым яму трохі палепшала. Аднак Крытон усё адно настаяў на вяртанні ў Рым. Маўляў, араўійская спёка можа выклікаць паўторны прыступ, пасля якога ўвогуле магчымая трагічная развязка...

Назаўтра, нягледзячы на свой цяжкі стан, імператар усё ж паклікаў Адрыяна да сябе. Ён ужо не ляжаў, задуменна сядзеў у глыбокім крэсле.

— Бачыш, якая бяда на мяне навалілася... — замест прывітання мовіў Траян. — Не думаў, не гадаў... Крытон кажа, што мне патрабуецца працяглы адпачынак. Хутчэй за ўсё, ён не

хлусіць: я сапраўды пачуваюся пагана... Каб працягваць вайну, трэба падлекавацца. Частку войска я мяркую пакінуць на Еўфраце — там яно трымацьме абарону. Астатнія адыдуць сюды, у Сірыю, для адпачынку. Праз нейкі час ты іх заменіш. За зіму мы назапасім правіянту... Аб'яўлю новы набор у войска і прывяду сюды яшчэ дзесяць свежых легіёнаў. Мы там у горы ніяк не можам паткнуцца, дык у Гельвецыі збяром з горцаў некалькі атрадаў спекулатораў-праваднікоў...

У наступнае імгненне Адрыян пачуў словы, якіх не чакаў:

— Даручаю табе камандаванне над усім войскам...

Заўважыўшы ў вачах намесніка недаўменне і зразумеўшы яго па-свойму, імператар дадаў:

— Ды не хвалюйся ты... Усіх тваіх ворагаў пры маім штабе я забіраю з сабою ў Рым. Так што ніхто табе замінаць не будзе...

Пасля гэтых слоў Траян прымоўк, надоўга задумаўшыся. І затым зноў нечакана спытаўся наўпрост:

— Што ты зробіў бы на маім месцы? Сышоў бы з Парфії?

Адрыян зразумеў: ад адказу залежыць, ці прызначыць яго Траян сваім пераемнікам. Ён нават ведаў, якога адказу чакае імператар, але не змог пакрывіць душою перад чалавекам, якога бязмежна паважаў.

— Так, я сышоў бы з Парфії, — пацвердзіў Адрыян. — Больш за тое: пакінуў бы і Арменію, і Дакію. І ўвогуле адмовіўся б ад заваёўніцкіх войнаў. Хіба ў нас мала тэрыторыі? Ды аж залішне! Нам з вялікаю цяжкасцю ўдаецца трымаць наёмныя арміі на далніх межах імперыі...

— Але ж варвары па-ранейшаму нападацьмуць на нашыя тэрыторыі, — запырэчыў Траян. — Каб іх уціхамірыць, усё адно дзевядзецца трымаць легіёны нападготове...

— Якраз рэгулярныя легіёны нам і не трэба, — Адрыян паспяшаўся выкласці імператару ўсё, пра што думаў апошнім часам. — У Азіі заслонаю ад варвараў будуць для нас саюзныя царствы. У Еўропе ўздоўж усяе лініі абароны па Дунаі і Рэйне цераз кожныя дзесяць міляў варта размясціць невялікія, але добра ўмацаваныя лагеры, злучыць іх равамі, частаколам і добрымі дарогамі. Легіёны можна фармаваць з мясцовых жыхароў, даўшы ім рымскае грамадзянства. У мірны час легіянеры няхай апрацоўваюць прылеглыя землі, зімою чысцяць

дарогі ад снегу. У кожным лагеры будзе пастаянна дзяжурыць адна зменная кагорта, якая высылацьме конныя раз'езды. Варта пабудаваць высокія вежы і на іхніх вяршынях распальваць кастры, каб яны бачыліся з двух суседніх лагераў — і так па ўсім ланцугу. Засланяючы ці прыкрываючы полымя, можна паведамляць пра варожы напад. Легіянеры адразу ж збяруцца ва ўмоўленых месцах і рушаць на падмогу. І што таксама вельмі важна: у мірны час іх не трэба будзе карміць ці плаціць грошы. Хіба ж так не было колісь, калі Рыму давялося абараняцца ад ваяўнічых суседзяў і галаў?..

— Але ж такая палітыка пагубіць імперыю. Рым растворуцца ў лавіне правінцыялаў, бо, скажам, дзеці тых легіянераў таксама будуць рымскімі грамадзянамі. Затым гэтага ж захоць і астатнія, хоць у войску служыць не будуць...

Ад Траяна можна было чакаць гневу, але ён чамусьці трымаўся спакойна, нібы прапаноўваючы намесніку мірны дыялог. Адрыян, падахвочаны рахманасцю імператара, вырашыў выказаць яму ўсё.

— Ну і няхай! Галоўнае — захаваць мір. Богападобны Аўгуст выдатна разумеў неабходнасць трывалага міру для росквіту Рыма. Ён здолеў дамовіцца з парфянамі, вывеў войска з Германіі. Зрэшты, у адным Аўгуст памыляўся: ён хацеў падпарадкаваць Рыму прылеглыя да імперыі правінцыі, абклаўшы іх данінаю. Але ж такі мір — нетрывалы, а становішча рымлянаў у гэтых правінцыях — ненадзейнае. Тыя народы, якія засталіся ў скарачаных межах імперыі, павінны мець такія ж правы, як італікі, адчуваць сябе добраахвотнымі падданымі адзінай для ўсіх дзяржавы. Рымскае грамадзянства трэба паступова, але няўхільна пашыраць. Спярша на тых, хто самахоць становіцца ў вайсковыя шэрагі, а потым і на ўсё астатняе насельніцтва правінцый. У часіны смяротнае небяспекі ўсе рымляне выходзілі на сцены старажытнага Горада, каб адбіць нашэсце ворага. Імперыя павінна стаць быццам бы велізарным горадам, грамадзяне якога гатовыя абараняць сябе і сваіх дзяцей на ягоных межах. Дамы і храмы горада замяніць адзіны для ўсіх парадак, заснаваны на шматвекавым вопыце Рымскае дзяржавы. З большаю сілаю павінна ўзнавіцца грамадзянскае апалчэнне. Тады ніякія варвары не здолеюць уварвацца ў межы

абноўленай Рымскай імперыі. Нацыянальныя асаблівасці захаваюцца, аднак лацінская мова будзе мець галоўную ролю ў збліжэнні народаў. Не ваенныя трафеі і разрабаванне пакаранных суседзяў, а гандаль стане крыніцаю дабрабыту рымлянаў. Усю імперыю трэба пакрыць сеткаю дарог, якія не саступалі б італійскім. Адроджаная культура Грэцыі ў сукупнасці з вопытам рымскай цывілізацыі паступова пераўтвораць сённяшня дзікія правінцыі, дый саму Італію. Я выдатна разумею, што ў блізкай будучыні Рым не зможа адмовіцца ад ганебнага рабства. Але прыток новых рабоў спыніцца, а дзеці цяперашніх паступова будуць атрымліваць волю. Ужо зараз рымлянам варта прызнаць, што рабы — гэтакія ж людзі, як і мы...

— Ну, годзе, — у рэшце рэшт перабіў Адрыяна імператар. — Я здагадваўся, якая каламуць у тваёй галаве, але каб настолькі... Пакуль я жывы, буду ўмацоўваць магутнасць Рыма і сілаю прымушу ягоных ворагаў паважаць нашыя межы, якія пастараюся адсунуць яшчэ далей. Нягледзячы на тое, што ты мне тут нагаварыў, я не змяню сваё рашэнне: ты ўзначаліш войска. Военачальнік з цябе неблагі, а на здраду ты не здольны. Так што ваюй, а там пабачым... Да аднае высновы я прыйшоў канчаткова: сваім пераемнікам цябе не прызначу. Магчыма, што ўвогуле не назаву яго пры жыцці... Няхай вырашае Сенат. Вось калі зможаш пераканаць сенатараў, што ты дастойны імператарства, дык калі ласка... А я сваімі рукамі пахаваць імперыю не хачу... Ну, усё. Я стаміўся. Хачу адпачыць...

Праз некалькі дзён імператар узышоў на карабель і накіраваўся ў Рым.

А яшчэ праз два тыдні Адрыян атрымаў тайнае пасланне ад Плоціны, у якім яна паведаміла, што Траян памёр. Плоціна таксама напісала, што перад смерцю ён усынавіў Адрыяна і што паведамленне аб гэтым з надзейным чалавекам даслана ў Рым. Імператрыца абяцала два-тры дні ўтойваць смерць мужа — з тым разлікам, каб Адрыян змог належна падрыхтавацца да ўсіх нечаканак. А яны зусім магчымыя, бо ўсынаўленне не было афіцыйна абвешчана імператарам і зацверджана Сенатам.

Адрыян паспешліва адплыў у Селінунт, каб развітацца з нябожчыкам і папрысутнічаць пры спальванні ягонага цела.

Пасля гэтага Плоціна з невялікаю світаю марскім шляхам павезла урну з попелам Траяна ў Італію, а Адрыян вярнуўся ў Сірыю. Пра смерць імператара і ўсынаўленне было шырока абвешчана. Войска аднадушна вітала Адрыяна ў якасці імператара. Аднак Сенат у Рыме ўспрыняў гэтыя звесткі не так адназначна. Многія сенатары сумняваліся ў сапраўднасці ўсынаўлення...

А як жа было на самай справе? Пра гэта не даведаўся нават Адрыян, і колькі ні распытваў ён потым Плоціну, яна не расказала, адно толькі мовіла:

— Якая табе розніца? Меней будзеш ведаць, мацней будзеш спаць...

Аднак жа дакладна было вядома, што ў апошнія прыжыццёвыя хвіліны побач з імператарам прысутнічала пяць чалавек: ягоны дарадца і былы апякун Адрыяна Аттыян, жонка Плоціна, пляменніца Траяна і цешча Адрыяна Метыдыя, лекар Крытон і ардынарац імператара Федзім. Першыя чацвёра былі гарачымі прыхільнікамі Адрыяна, а Федзім — лютым ягоным ненавіснікам. Выглядала дзіўна, што ўжо на наступны дзень пасля смерці Траяна ад ліхаманкі сканаў і ягоны ардынарац... Было зусім відавочна, што Федзіма атруцілі, таму ў Сенаце хадзілі размовы, што Плоціна і астатнія змоўшчыкі здзейснілі падробку, насамрэч жа Траян Адрыяна не ўсынавіў, наадварот, на чале імперыі ён хацеў бачыць Нератыя Прыска, бо ўсе памяталі, як некалі імператар прылюдна сказаў яму: "Калі са мною што-небудзь здарыцца, я даручаю табе правінцы".

Зрэшты, размовы хоць і хадзілі, але ўсе выказваліся шэптам, бо Адрыян своечасова прыслаў у Сенат пасланне, у якім ён прасіў прабачэння за тое, што не даў сенатарам магчымасці выказацца наконт пераходу да яго імператарскае ўлады, але гэта, маўляў, здарылася таму, што ён "паспешліва быў абвешчаны ваярамі, бо дзяржава не можа заставацца без імператара". У пасланні да сенатараў між радкоў чыталіся выяўныя намёк і пагроза: майце на ўвазе, што мяне зацвердзіла парфянскае войска, у якім больш чым палова ўсяе рымскае арміі, і калі вы не пацвердзіце рашэнне ваяроў, дык... Ці трэба казаць, што сенат прызнаў Адрыяна імператарам у той жа дзень.

Здавалася б, усё складвалася так, што лепш не прыдумаеш.

Ажно не. Адданы Аттыян прыслаў у Антыюхію свайго табілярыя з трывожнаю весткаю: у Рыме чатыры кансулярыі, Нігрын, Цэльз, Пальма і Лузія, “муцяць ваду”. Больш за тое, маюць намер забіць новага імператара, як толькі ён з’явіцца ў сталіцы.

Пагроза не была пустою. Усе змоўшчыкі-кансулярыі — знаныя военачальнікі. І калі ўжо задумалі нешта сур’ёзнае, дык не адступяцца, балазе за імі стаяць немалыя сілы. Рызыкаваць Адрыян не захачеў, вырашыў, што трэба пераचाкаць, тым болей што на Усходзе неадкладных спраў хапае.

Адрыян стаў выконваць тую “праграму”, якую зусім нядаўна выклаў Траяну: Арменія атрымала незалежнасць, з Парфіяй быў заключаны мір. Вялікая кроў пралілася толькі ў Іудзеі, па якой давялося прайсціся агнём і мячом, бо бунтарскае яўрэйскае племя ніяк не магло ўтаймавацца.

Але што ж рабіць са змоўшчыкамі-кансулярыямі? Аттыян паведамляў, што яны ўсё яшчэ выношваюць зламысныя планы: магчыма, ад забойства імператара ўжо адмовіліся, але ўсё адно нешта задумваюць, ва ўсякім разе пакоры ад іх не дачакаешся, пры любым зручным выпадку будуць “ставіць палкі ў колы”. Аттыян сам прапанаваў выйсце.

Амаль адначасна прэтарыянцы па загадзе свайго камандзіра Аттыяна забілі чатырох кансулярыяў: Пальму — у Тэрацыне, Цэльза — у Байях, Нігрына — у Фавенцыі, а Лузія — проста ў дарозе¹.

Аттыян у сваім пасланні-справаздачы параіў на гэтым не спыняцца, прапанаваў забіць яшчэ прэфекта Рыма Бебія Макара, Лаберыя Максіма, які знаходзіцца ў ссыльцы на востраве, а таксама Фугі Краса. Усе яны, даводзіў Аттыян, уваходзілі ў “кіраўнічы штаб” змоўшчыкаў. Аднак Адрыян палічыў, што “галава гідры” ўжо адсечаная, крыві досыць, названыя людзі заслугоўваюць менш суровае кары...

Цяпер ужо можна было вяртацца ў Рым з трыумфам. Але

¹ *Элій Спартыян сцвярджае, што ў сваім “Жыццятпісе”, якое да нашых дзён не дайшло, Адрыян пераконвае, быццам кансулярыі былі забітыя па загадзе Сената, насуперак ягонай волі. Але гэта, вядома ж, не так: Адрыян склаў уласны “жыццятпіс”, каб апраўдацца перад нашчадкамі за ўсе свае злачынствы і грахі.*

Адрыян усведамляў, што залішняе ўшанаванне не да месца: усё-ткі ад няўцямнага ўсынаўлення і таямнічага забойства чатырох кансулярыяў у рымскае знаці застаўся непрыемны асадак, ды і сам ён адчуваў нейкую віну...

З гэтае прычыны Адрыян перанёс свой трыумф на былога імператара: у трыумфальнай калясніцы загадаў выяву Траяна. А яшчэ — адмовіўся прыняць імя “Бацька Айчыны”. Каб улагодзіць сенатараў, паабяцаў ніколі не караць ніводнага з іх без згоды Сената, а прасталюдзінам загадаў выдаць яшчэ “па тры залатых”, хоць столькі ж яны атрымалі раней.

Тым не меней, змыць крывавую пляму не ўдалося: па-ранейшаму сенатары цішком абвінавачвалі Адрыяна ў забойстве паважаных военачальнікаў. Аб гэтым не затухалі размовы аж да таго часу, пакуль імператар не пазбавіў Аттыяна пасады прэфекта прэтарыянскай гвардыі, прызначыўшы заместа яго Турбона. Гэтым самым Адрыян паспрабаваў цалкам перакласці на Аттыяна віну за забойства: маўляў, за тое і прагнаў, што ён дзейнічаў насуперак маёй волі. Аднак гэта была толькі спроба пусціць пыл у вочы, бо ўся камбінацыя задумвалася сумесна з Аттыянам, і калі жарсці ўтаймаваліся, імператар правёў яго ў Сенат...

Усе тыя падзеі яскрава захаваліся ў памяці Адрыяна. О, колькі непрыемных момантаў давялося яму перажыць толькі з-за таго, што ягонае ўсынаўленне Траянам ставілася пад сумнеў! Вунь і па трупах давялося прайсціся...

Дык навошта будучаму імператару здаваць такія крывавыя іспыты? Яму, Адрыяну, належыць зрабіць усё, каб улада перайшла з рук у рукі без аніякіх непаразуменняў.

Адзінае выйсце

Ужо каторую гадзіну, нерухома лежачы ў ложку, Вірсавія невідучымі вачыма глядзела ў столь. Дыадор двойчы заходзіў да яе ў пакой, спрабаваў пра нешта загаманіць, але дзяўчына не зважала на ветэрана. Дыадору было відавочна: Вірсавію зваліла не хвароба, яна здранцвела ад таго, што пачула пра

хлопца, якога прывозіў Акіла. Таму ён не спяшаўся дакласці Гнею, што рабыні нямогацца: крыху паляжыць, падумае дый акрыяе.

Вірсавія зрабіла выснову: Акіла не ведае, што яна знаёмая з Архелаем, што яны ўвогуле як адно цэлае, інакш выставіў бы свайго раба напаказ не толькі Гнею, але і ёй самой, каб паздзекавацца ці нарабіць яшчэ большага паскудства. Архелай жа — разумны хлопец, пра Вірсавію Акілу не абмовіўся, бо чуў пра ягоныя заляцанні.

Дык радавацца ўсяму, што адбылося сёння, ці засмучацца? Немаведама...

Сорамна прызнацца, але Вірсавія ўжо змірылася з незваротнаю стратаю, хоць шчырае пачуццё да Архелая не затухала ў яе сэрцы ні на хвіліну. А галоўнае — яна дала згоду Гнею. Ці ж можна падмануць, напляваць у душу гэтаму амаль святому чалавеку, які дзеля яе гатовы на ўсё?..

Ну чаму, чаму яна не прыслухалася да парады Сафіі? Перачала б яшчэ тыдзень-другі, і не давялося б цяпер ірваць сваю душу на шматкі...

Вось яна, Божая кара! Зняверылася, страціла надзею — і за тое пакутуй.

Але чаму кара? Можна, гэта Божая літасць? Магчыма, Бог, хоць і са спазненнем, пачуў ейныя малітвы, злітаваўся з іх, Архелая і Вірсавіі, і вырашыў зноўку злучыць іхнія лёсы?

Ну вядома ж, так і не іначай! Бо вельмі ўжо шмат нітачак пераплялося ў адным клубочку, вельмі многа выпадковасцей, якія без Божае ласкі нізавошта не маглі б увасобіцца ў існасць.

Дык што рабіць? Як жыць далей? Да якога берагу ёй прыткнуцца? Вірсавія так і не змагла прыйсці да пэўнае высновы. Адно не выклікала сумневу: ужо няма сэнсу ўтойваць ад Гнея ўсю праўду. І яна раскажа...

Пасля сустрэчы з Акілам, пасля таго, як пабачыў свайго маладога двойніка, Гней таксама пачуваўся агаломшана. Прынамсі, калі Дыадор завітаў да гаспадара, каб параіцца наконт нейкае гаспадарчае нэндзы, ён заспеў Гнея ў прыгнечаным стане і ў адказ пачуў толькі адрачона-незадаволенае:

— Потым, потым!

“Што гэта з імі зрабілася?” — не мог даўмець Дыадор, але на ўсялякі выпадак вырашыў болей нікому не дакучаць.

Гнею, натуральна, было над чым задумацца. Што гэта за хлопец? Адкуль такое падабенства? Гней хоць і даводзіў Акілу, што яно можа быць выпадковым, але сам сабе ж і не верыў. Здараецца, вядома, што ў зусім розных людзей амаль аднолькавыя рысы твару, постаць, хада... Але каб вось гэтак! Адзін у адзін! Такое, бадай, выпадковым не бывае...

Колькі ні напружваў мазгі, дапяць, дзе ён сапраўды “пакінуў след”, Гней не здолеў. Зрэшты, якая розніца? Калі гэта насамрэч сын, дык няважна, хто яму даў жыццё — патрыцыянка ці гетэра. Бацька ж усё адно Гней.

Сын... Неяк дзіўна гучыць. Нязвыкла. Нечакана. Няўжо і сапраўды адна кроў? Чакай, дык Акіла ж можа здзейсніць пагрозу! Учыніць з раба свайго здзекі! Не, не са свайго раба, а з Гнеевага сына! Ці ж можна гэта стрываць? Ды ні ў якім разе! А чым Гней можа дапамагчы? Абмяняць таго хлопца на Вірсавію? Ды гэта ж усё адно, што вырваць са сваіх грудзей сэрца... Прадаць усё — дом, маёмасць, узнагароды — і выкупіць у Акілы гэтага раба? Але ж ён (цяпер гэта відавочна) не прадасць хлопца ні за якія грошы.

Гней ліхаманкава думаў-мазгаваў, аднак прымальнага выйсця так і не знаходзіў....

Бралася на вечар, і Гней прысеў за картыбул у атрыі, каб да цемры прагледзець папірусы, якія прыслалі яму з Сената. Не паспеў прабегчы вачыма па першых радках, як з перыстылю павольна выплыла постаць Вірсавіі. Менавіта выплыла, бо дзяўчына рухалася павольна, неяк нясмела, хістаючыся, нібы цень.

— Можна? — спыталася яна і паказала на крэсла, тым самым просячы дазволу прысесці.

Гэтая просьба здзівіла Гнея: Вірсавія ніколі не садзілася побач з ім, пры любой патрэбе, стоячы, таропка задавала якое-небудзь пытанне і, пачуўшы адказ, адразу ж сыходзіла. А цяпер чамусьці зусім інакш... Гней нават насцярожыўся: мусіць, Вірсавія хоча распачаць нейкую важную размову, прычым кароткаю яна не будзе.

— Сядай, калі ласка, — лагодна мовіў гаспадар, з пясчотаю пазіраючы на сваю пакуль што рабыню.

Прысеўшы на краёчак крэсла, Вірсавія колькі хвілін маўчала, не ведаючы, з чаго пачаць. Каб парушыць няёмкую цішыню, Гней загаманіў сам:

— Сюды сёння з раніцы зноўку Акіла наведваўся. Далдоніў пра адно і тое ж: прайдай ды прайдай рабыню. Я, вядома, справодзіў гэтага нахабніка. Але вось што цікава: на гэты раз ён прапаноўваў за цябе не толькі грошы, але і свайго раба ў дадатак...

Пры апошніх словах Вірсавія злёгка здрыганулася, але Гней гэтага не заўважыў, працягваў далей:

— Мне той раб і дарэмна не трэба, але... Ці паверыш, ён вельмі падобны на мяне ў маладосці! Я нават і ўявіць не мог...

— Гэта быў Архелай... — выхрыпела са сваіх грудзей Вірсавія, зразумеўшы, што больш зручнага моманту, каб сказаць наўпрост і адным махам, не будзе.

Да розуму Гнея не адразу дайшоў сэнс ейных слоў, і ён без аніякіх эмоцый перапытаў:

— Хто?

— Гэта быў Архелай, — ужо больш упэўнена паўтарыла Вірсавія. — Той самы хлопец, пра якога я табе казалася...

Твар Гнея пабялеў.

— А... а... чаму ты так думаеш? — заікаючыся, нарэшце выціснуў ён з сябе.

— Таму што Архелай, мой каханы чалавек, акурат і падобны на цябе кропелька ў кропельку...

— Як гэта?... Не можа быць... Чаму ты раней не казалася мне пра гэтае падабенства?

— Я не хацела рабіць табе балюча.

— Што значыць балюча? Чаму мне павінна быць балюча з-за таго, што твой... твой хлопец... былы... мае такія ж рысы твару?

Вірсавія сумна ўсміхнулася:

— Таму што гэта не проста хлопец. Ён, хутчэй за ўсё, твой сын... Так-так, сын. А не гаварыла я таму, што табе непрыемна было б пачуць, пры якіх абставінах ён нарадзіўся...

— Якія абставіны? Пра што ты?

— Ну, добра. Паспрабую табе што-кольвечы нагадаць. Я, натуральна, ведаю гэта паводле слоў Архелая, а яму, у сваю чаргу, сказала ягоная бабуля Алума. Сям'я Архелая некалі жыла ў Дакіі. Але, мусіць, уцякаючы ад вашага... ад рымскага нашэсця, перасялілася ў Самарыю, у мястэчка пад Сіхемам. Маці Архелая звалі Хавівай... Адночы яна аднекуль ішла дадому, а ўздоўж дарогі разбіў свой лагер рымскі легіён. І яе пераняў нейкі малады рымлянін... Ён быў не шараговым легіянерам... А яшчэ, пэўна, вельмі шмат выпіў...

— Не трэба... Не трэба далей... — амаль прашаптай Гней і павольна ўзняўся з крэсла. Цяпер ужо ён, хістаючыся, нібы цень, паплыў з атрыя ў сваю спачывальню.

Дыадор, які, прыставіўшы вуха да вушака, падслухоўваў размову, ледзь паспеў адскочыць у глыбіню перыстылю.

У тую ноч Гней не самкнуў вачэй. Ні на хвілінку не заснула і Вірсавія.

Назаўтра Гней прыйшоў у атрыя з самае раніцы. Пад вачыма ў яго з'явіліся чорныя кругі, але позірк быў на дзіва ўпэўнены: відаць, ён прыняў нейкае цвёрдае і канчатковае рашэнне.

— Пакліч Вірсавію, — загадаў гаспадар Дыадору, які сёння чамусьці ўспароўся ні свет ні зара. — Калі спіць — разбудзі.

— Ды не спіць яна. У трыклініі нешта гатуе...

— Тым лепей. Няхай прыйдзе сюды.

Вірсавія нібы пачула гэтыя словы, нават без запрашэння Дыадора паўстала перад гаспадаром. Адчувалася, што цела яе напружанае, на гэты раз яна не папрасіла дазволу прысесці, застыла нерухома, як статуя. Затое прапановаў Гней:

— Сядай.

Калі дзяўчына, не адводзячы вачэй ад гаспадара, апусцілася ў крэсла, Гней загаварыў так, быццам іхняя размова і не перапынялася на ноч:

— Я ўспомніў тую маладзіцу... Я ўсё ўспомніў... Зрэшты, той ганебны выпадак ніколі і не знікаў з маёй памяці. Проста потым мне было так прыкра, што я ўвесь час імкнуўся адагнаць жахлівыя ўспаміны, нават хацеў, каб яны ўвогуле сцерліся. У некаторай ступені мне гэта ўдалося, і калі б не жывы напамінак у асобе гэтага хлопца... майго сына, я, бадай, і

апошнія хвіліны жыцця сустрэў бы з чыстым сумленнем. І праўда: ну што, здавалася б, такога? Хіба мала гвалту адбываецца падчас любое вайны? Але ж... Аказваецца, за ўсё некалі давядзецца несці адказнасць... Нічога не спывае ў Лету без следу, нічога не забываецца...

Гней цяжка ўздыхнуў і працягваў ужо на новай хвалі:

— Я тады толькі-толькі пачынаў служыць. Цэнтурыёнам. У Сірыйскім легіёне. Зусім яшчэ маладзён, нават ні ў адным баі не паўдзельнічаў. Імператар Траян акурат рыхтаваўся да вайны з Парфіяй. Ішла перадыслакацыя войска. Наш легіён рухаўся з Ерусаліма ў Сірыю. Спыніліся на прывал... А тут якраз прыскакаў веставы з Антыохіі, паведаміў, што імператар прызначыў праконсулам Сірыі нейкага Адрыяна. Я такога імя дагэтуль не чуў. Затое добра ведалі іншыя, асабліва ветэраны. Зусім нядаўна легіён вярнуўся з Дакіі, дзе ішла вялікая вайна. Мне ў ёй паўдзельнічаць не давялося. А астатнія паваявалі... Дык вось яны вельмі ўзрадаваліся, пачуўшы, што цяпер камандаваць імі будзе гэты Адрыян. Былога намесніка правінцыі ніхто не любіў, асабліва ў легіёне, бо ў вайскавай справе ён нічога не петрыў. А пра Адрыяна ўсе гаварылі з захапленнем: у Дакіі ён праявіў сябе годна. З такое радаснае нагоды легат дазволіў на прывале расслабіцца... Адсвяткаваць прызначэнне новага праконсула. Было выдадзена шмат віна... Піць я тады не любіў і не ўмеў. Гэтак жа, дарэчы, як і цяпер. Але ж малады, фанабэрысты... Сорамна было адставаць ад бывалых ваяроў, хацелася паказаць, што ніякі я не смаркач, а мужчына... Карацей кажучы, піў з усімі ўпоравень і добра-такі наглыкаўся. А тут якраз і гэтая — як ты сказала, Хавіва? — па дарозе крочыць... Мне да яе ніякае справы не было, але прыкмеціў яе нехта з цэнтурыёнаў. “Трэба, — кажа, — наладзіць нашаму маладому сябру іспыт. Калі не баявы, дык на мужчынскую годнасць. Вунь прыгожая яўрэйка ідзе. Ты, Гней, — кажа, — павінен ёю авалодаць, нібыта варожаю крэпасцю. А мы паназіраем...” Іншыя ягоную ідэю падхапілі. Я ўпарціўся як мага, дык усе насміхацца сталі: маўляў, які з цябе камандзір, калі нават з жанчынаю справіцца не можаш. Мне б тады плюнуць на іхнія кпіны, заставацца пры сваёй галаве, а назаўтра б пра гэтае “цкаванне” ніхто і не прыгадаў бы. А я не плю-

нуў... Бо ўжо зусім п'яны быў. У рэшце рэшт даціснулі мяне цэнтурыёны, пераканалі, што для сапраўднага ваяра нічога ганебнага ў тым нямашака... Яна, Хавіва, нават не закрычала, не вырывалася. Дый хто б лямантаваў? Добра, калі аднаго ператрываць выпадзе, а тут жа цэлы легіён... Наогул выжыць бы... Яна толькі пазірала ў мае вочы невыносна тужліва... Моўчкі... Ніколі не забуду гэты позірк...

Гней замоўк і пасля працяглае паўзы загаварыў ужо абрыўкамі фраз — відаць, цяжка яны яму даваліся:

— Грэх на мне вялікі... І я не ведаю, ці ўдасца яго змыць... Я вінаваты перад усімі: перад Хавівай, перад табою, перад Архелаем... маім сынам... Як жыць мне цяпер?.. Адзінае, што я магу зрабіць... для сына, для цябе... Вірсавія, ты ведаеш мае пачуцці... Але пасля ўсяго... Я не маю права на тваё сэрца... Я павінен перацярпець... ператрываць... Я асудзіў свайго сына на жahlівае дзяцінства, на голад, у рэшце рэшт на рабства... Няўжо ж магу забраць у Архелая яшчэ і каханне? Не маю права... Адзінае, што магу зрабіць... Можна, хоць гэтым апраўдаюся перад багамі... Ну, словам... Я не стану ўпоперак вашае дарогі... Ты мне нічым не абавязаная... Лічы, што я не прасіў цябе стаць маёй абранніцай... Я хачу, каб ты была шчасліва з Архелаем...

Вірсавія слухала, і на вочы яе нагортваліся слёзы. Нечакана яна ўсхапілася з крэсла і кінулася да Гнея, упала перад ім на калені, абхапіла рукамі ногі і стала іх цалаваць.

— Дзякуй табе... дзякуй... — толькі і прыгаворвала.

— Не трэба... — Гней паглядзіў далонню па яе валасах. — Падыміся. Лепей давай падумаем, што рабіць, каб твой каханы і мой сын апынуўся побач з намі. Зараз яму пагражае вялікая небяспека...

І праўда: Вірсавія, болей заклапочаная тым, як ёй давядзецца разрывацца паміж Гнеем і Архелаем, мала думала пра абставіны, у якіх апынуўся апошні. Ён жа раб! Гэткі ж, дарэчы, як і яна, але ж хіба параўнаць іхняе становішча? Усвядоміўшы гэта, Вірсавія зірнула на Гнея ўжо з жахам і надзеяй адначасна.

— Нам можна дапамагчы толькі адзін чалавек — імператар, — суха мовіў Гней. — Я ў яго ніколі нічога не прасіў...

Уцёкі

Чалавеку, які дрэнна ведаў Рым, амаль немагчыма было адшукаць патрэбныя дом ці нават вуліцу: нідзе не мелася ні шылдачак, ні нумароў. І калі ў галоўнае вуліцы квартала была хоць назва, дык маленькія вулкі, тупікі і завулкі заставаліся безыменнымі. Месца, дзе яны знаходзяцца, удавалася вызначыць толькі апісальным шляхам. Напрыклад, Асконій¹ ў сваім каментары да суцяшальнай прамовы Цыцэрона “За Скаўра” піша, што дом таго самага Скаўра “месціцца на Палаціне; спусціўшыся па Свяшчэннай Дарозе, узяць у першую бакавую вуліцу налева і пытацца дом Цэцына Лара, які быў консулам разам з Клаўдыем”.

Эмілію ў гэтым сэнсе пашанцавала. Ён хоць і абшнарыў Рым з краю да краю, але ўсё ж знайскі Патрыцыянскую вуліцу² — гэта не шукаць тупік, які “знаходзіцца каля дзявятага слупа, адлічваючы ад храма Кастара і Паллукса”.

Трохі параспытваўшы, Эміль даведаўся, што нейкі Акіла днямі акурат купіў “Тамфіліеў” дом — відаць, названы так у гонар колішняга гаспадара. А значыць, менавіта там варта шукаць Архелая. Для яго ў Эмілія ўжо меліся такія-сякія навіны.

Дзверы доўга ніхто не адчыняў, і хлопец нават падумаў, што гэты Акіла не паспеў сюды перасяліцца. Калі ён павярнуўся ўжо, каб падацца да гатэля “Пад мячом”, дзверы злёгка здрыгануліся. Праўда, расчыніліся яны не насцеж, а роўна на столькі, каб у праём змагла высунуцца круглая галава — з чырванашчокім тварам, хітраватымі лупэткамі і асмолкавымі валасамі.

— Што табе трэба? — запыталася галава.

— Акіла тут жыве? — у сваю чаргу запытаўся Эміль, надаючы свайму голасу паболей важнасці і самавітасці.

¹ Квінт Асконій Педыян (9 г.д.н.э. — 76 г.н.э.) — рымскі гісторык і філолаг, вядомы сваімі каментарамі да прамоваў Цыцэрона. 12 апошніх год жыцця быў сляпым.

² Па загадзе шостага цара Старажытнага Рыма Сервія Тулія (578-535 г.д.н.э.) на гэтую вуліцу прымусява засяляліся патрыцыі: “калі яны задумаюць што-небудзь супраць мяне, іх можна будзе адолець, дзейнічаючы з вышыняў”.

- Ну, тут.
- А ён дома?
- Не, нямашака. Шкажаў, што будзе толькі вечарам. Шапялявая галава збіралася знікнуць па другі бок дзвярэй, і Эміль паспяшаўся яе супыніць:
- Э-э, пачакай! А Архелая я магу пабачыць?
- Хітраватыя лупэткі насцярожыліся:
- Дык хто табе трэба: гашпадар ці ягоны раб? І ўвогуле — хто ты такі?
- Я з гарадской прэфектуры, — схлусіў Эміль, інакш, відавочна, размова на тым і скончылася б. — І мне трэба гаспадар. Узніклі пытанні наконт купчае...
- А раб табе навошта? Прыедзе Акіла, ж ім і пагаворыш...
- Галава ўжо конча намервалася скончыць размову, таму Эміль ляпнуў зусім нечаканае:
- Грошай атрымаць хочаш?
- Што? Якіх грошай?
- Дарэмных.
- Дарэмных не бывае. Дык што табе трэба?
- Пакліч Архелая.
- Не магу... І нашто табе гэтая шволач?
- Што сволач, то сволач. Ён у мяне грошы пазычыў і не аддае, — працягваў хлусіць Эміль.
- І калі ж гэта ён пашпеў?
- Аднаго разу ў горадзе перасекліся. Увайшоў да мяне ў давер і...
- Ён можа, — голас у галавы палагоднеў. — Пашкуда...
- Дык ты паклічаш Архелая?
- Не, не паклічу. У клетцы ён...
- У якой клетцы? Што ты мелеш?
- У жвярынай! Гаспадар яго пад жамок пашадзіў.
- За што?
- А адкуль я ведаю? Жашлужыў, жначыць. Я б яго яшчэ і ланцугамі прыкаваў...
- А ты можаш мяне ўпусціць, каб я з гэтым прайдзісветам хоць двума словамі перакінуўся?
- Не магу.
- Чаму?

- Жабаронена.
 - Кім забаронена?
 - Гашпадаром.
 - Ты ж казаў, што Акілы няма. Ён і ведаць не будзе...
- Чалавек па той бок дзвярэй завагаўся. У рэшце рэшт вырашыў, што з клеткі нявольнік усё адно не ўцячэ.
- Колькі!? — запыталася галава.
 - Што “колькі”?
 - Колькі грошай я атрымаю, калі цябе ўпушчу?
 - Тры асы...
 - Трыццаць!
 - Ды ты з глузду з’ехаў! Гэта ж шалёныя грошы!
 - Я шкажаў — трыццаць! А не, дык і няма чаго гаварыць,
- галава зноў памкнулася знікнуць за дзвярыма.
- Э-э, стой! Я згодны! Трыццаць, дык трыццаць...
 - Гэта ўжо іншая шправа. Пакажы грошы.
 - Ты што, мне не верыш? Во, паслухай!
- Эміль патрос на сабе адзежу, і ў ёй сапраўды нешта зазвінела. Гэтага для шапялявага было досыць, і ён цалкам расчынiў дзверы.
- Тады праходзь...
- Як толькі Эміль ступіў у атры, ён убачыў перад сабою не толькі адрузлага дзецюка, які вёў з ім перамовы, але і другога — доўгага, як жэрдка. Ён, відаць, у час размовы стаяў за спінаю таўстуна.
- Ну, давай грошы, — працягнуў руку шапялявы.
 - Ды пачакай ты з грашыма! — адхіліў ягоную руку Эміль.
- Спярша пакажыце Архелая. Можа, вы мяне абдурыць хочаце. А што? Вас двое, а я адзін. Грошы забераце, а затым насоўгаеце ў карак і на вуліцу вытаўхаеце... Дык дзе Архелай?
- Эфраім і Манасія пераглянуліся. Самалюбства братоў відавочна ўсцешыла тое, што незнаёмец прызнае іхнюю сілу.
- Ну, глядзі, — сваім перуновым голасам пагрозна праракатаў Манасія. — А то мы можам сапраўды ў цябе рэбры пералічыць...
- Ён не заўважыў з’едлівую ўхмылку Эміля, які прыкінуў, што, калі спатрэбіцца, гэтых цяляпя і “жэрдку” ён адужае без асаблівае напругі.

Па лесвіцы яны спускаліся цугам: наперадзе — Эфраім, пасярэдзіне — Эміль, ззаду — Манасія. Нібы пад канвоем.

У паўцерадзі Эміль не адразу заўважыў за металічнымі кратамі Архелая, які, павярнуўшыся тварам да сцяны, ляжаў на злінялым матрацы. Ён нават не павярнуўся, калі ў падвал увайшлі людзі, відаць, хлопцу абрыдлі ненавісныя морды Эфраіма і Манасіі, а іншых ён і не разлічваў убачыць.

— Гэй, абоўдзіла! — гаркнуў Манасія. — Падымайся, тут чалавек па тваю душу прыйшоў! Грошай напазычаў — і ў хмызняк?

— Якія яшчэ грошы? — незадаволена буркнуў Архелай і нехаця перавярнуўся на матрацы. — Эміль, ты?! — пазнаўшы свайго новага сябра, ён імгненна падхапіўся на ногі. — Як ты сюды трапіў?

Эміль, стаўшы бокам да братаў, па-змоўніцку прыклаў палец да сваіх вуснаў: маўляў, не надта распускай язык, лепей жа ўвогуле маўчы. А ў наступную хвіліну ён показна-раззлавана рыкнуў:

— А ты думаў, я цябе не знайду? Спадзяваўся схавацца ў гэтай клетцы? Ды я цябе з-пад зямлі дастаў бы!

Архелай, прыняўшы гульню, вінавата-пакорліва апусціў галаву.

— Гэй, ты дамову помніш? — падступіўся да Эміля Эфраім. — Трыццаць ашаў давай...

— Адчапіся ты са сваімі ашамі! — адмахнуўся Эміль. — Дай з аблудаю пагаварыць, а ўзнагароду атрымаць паспееш. Куды я падзенуся? І ўвогуле... Мне трэба паразмаўляць з гэтым, як вы кажаце, абоўдзілам, сам-насам.

— Што яшчэ за сакрэты могуць быць паміж вамі? — гулка азваўся Манасія. — Мы так не дамаўляліся! Грошы давай!

— Ну, вось што. Калі будзеце на мяне гэтак насядаць, дык дабрахоць зусім нічога не атрымаеце.

— Што-о-о? — растапырыўшы пальцы, Манасія з выцягнутымі наперад рукамі-граблямі пасунуўся на нахабнага незнаёмца. — Ды я з цябе і так вытрасу!

Першапачаткова Эміль, вядома, ніякае бойкі не планваў, бо не ведаў пра "жывёльнае" становішча Архелая. Потым, ужо спускаючыся па лесвіцы, прыкінуў, што, магчы-

ма, сашчапіцца ўсё ж давядзецца, калі гэтых недарэкаў перахітрыць не ўдасца. Цяпер жа, калі на яго насоўвалася “перахлябістая малпа”, Эміль конча ўпэўніўся, што без валтузні не абысціся.

Што-што, а біцца Эміль умеў. Жыццё навучыла. Інакш проста не выжыў бы сярод гайні бязлітасных бадзяжак і звераватых партовых бандзюкоў, а тым болей не здолеў бы стаць верхаводам цэлай хлапечай хеўры. Дарма, што з выгляду не надта мажны. Бывала, аднаму з чатырма адразу біцца даводзілася, і з нажамі на яго ішлі, ды ўсё роўна Эміль заўсёды браў верх. Толькі аднойчы ледзь не сканаў, калі нехта ззаду кінжалам пырнуў пад лапатку... Так што вялікае пагрозы гэтыя агамолкі для яго не ўяўлялі.

Эміль выкінуў нагу наперад і патрапіў Манасіі акурат у пах.

— А-а! — узвыў ад болю самарыцянін і, схпіўшыся за вутнутае месца, скурчыўся, сагнуўся напалам.

Сашчапіўшы рукі на патыліцы Манасіі, Эміль рэзка тузануў ягоную галаву ўніз, калена зрабіла сустрэчны рух і смачна чвякнула ў перакошаны ад пакуты твар, які адразу ж абкрывяніўся. Каб канчаткова выключыць гэтага праціўніка з бойкі, Эміль рабрам далоні зверху моцна ўдарыў яго па шыі. Манасія заваліўся на бок, ён ужо не крычаў, а толькі скуголіў.

Усё гэтае адбылося ледзь не ў адно імгненне, таму Эфраім нават не паспеў скрануцца з месца. Калі ж да яго падскочыў Эміль, каб збіць з ног і гэтага таўстуна, той толькі прыкрыў твар далонямі і жаласліва заенчыў:

— Не бі мяне, не бі!

Эміль ужо на замаху спыніў сваю руку і гаркнуў:

— Ключ! Дзе ключ ад клеткі?

Эфраім расплюшчыў адно вока, зыркнуў ім паміж пальцаў і, уцяміўшы, што пагроза мінавала, стаў ліхаманкава абмацваць адзенне на сваім целе. Нарэшце выцягнуў аднекуль тое, што патрабаваў ваяўнічы незнаёмец.

— Во, бяры, толькі не бі!

За ўсім, што адбывалася ў падвале, Архелай пакуль што назіраў моўчкі, і толькі калі Эміль стаў варочаць ключом у замку, з непрыхаваным жахам запытаўся:

— Што ты нарабіў?

— А што я нарабіў? — перапытаў Эміль. — Трохі пусціў крывянку, а цяпер, во, вызваліць цябе збіраюся.

— І што далей?

— Як што? Дадзім адсюль драла, — Эміль ужо расчыніў дзверы клеткі. — Выходзь!

Аднак Архелай так і не зрабіў крок наперад.

— Дадзім драла... Ты забыў, што я — раб, чалавек паднявольны? Акіла мяне па ўсім Рыме шукацьме. А як знойдзе...

— Не знойдзе! — перабіў яго Эміль. — Выходзь, кажу! Калі Акіла цябе ў гэтую клетку пасадзіў, дык, значыць, задумаў нешта пагане. Так што выбару ў цябе няма — толькі ўцякаць.

Крыху павагаўшыся, Архелай усё ж ступіў з клеткі.

— А ты ідзі сюды! — загадаў Эміль Эфраіму, які спалохана лыпаў вачыма і ўсё яшчэ стаяў на адным месцы, не асмельваючыся сігануць уверх па лесвіцы. Самарыцянін паслухмяна, дробненька перабіраючы ножкамі, стаў клыпаць бліжэй. Эміль падхапіў яго за каўнер, падцягнуў да клеткі і з усяе сілы таўхануў адруэлае цела ўсярэдзіну.

— Там табе самае месца! — крыкнуў услед. Затым падступіўся да Манасіі, які, скруціўшыся ў абаранак на падлозе, паранейшаму скуголіў.

— Сам запаўзеш ці дапамагчы? — злавесна запытаўся Эміль.

Каб пазбегнуць больш жорсткай экзекуцыі, Манасія таропка стаў на карачкі і папоўз да клеткі, пакідаючы за сабою крывавую сцэжку — кроў з ягонага носа цякла ручаём. Эміль падэшваю падштурхнуў яго ў азадак.

— Вось і сядзіце там, як пацукі! — задаволена мовіў ён, зачыняючы дзверы. Крутануўшы ў замку ключом, адкінуў яго да дальняе сцяны, каб цыбаты Манасія не змог дацягнуцца сваёю доўгаю рукою.

— А цяпер хадзем, — звярнуўся Эміль да Архелая. — Па дарозе што-кольвечы раскажу...

— А мы? — нарэшце ачомаўся Эфраім. — Як мы адсюль выберамся?

— Вернецца Акіла — ён і выпусціць, — ужо на хаду з усмешкай адказаў Эміль. — Заадно і ў карак насоўгае...

— Ну і куды цяпер? — разгублена запытаўся Архелай, калі яны з Эмілем апынуліся на вірлівай вуліцы.

— Павязу цябе ў сваю “рэзідэнцыю”, у Нявіевы гай. Чуў пра такі? Ды дзе табе!... Гэта ў чатырох мілях ад ускраіны. Акіла, пэўна, сапраўды кінецца цябе шукаць, усю гарадскую паліцыю на ногі паставіць, але хваробу яму. У Нявіевы гай нават паліцыя не паткнецца. Там вотчына такіх, як я: бандзюкоў ды беглых рабоў... Нейкі час адсядзішся, пакуль усё супакоіцца, а там я табе ўжытак знайду...

Што заставалася рабіць Архелаю? Пакінуць сябе на волю лёсу ды спадзявацца на Эміля...

— Чаму ж ты пра Вірсавію не цікавішся? — запытаўся той ужо на ўскраіне горада.

— А што, ты яе знайшоў?! — не верачы сваім вушам, усхвалявана ўсклікнуў Архелай.

— На жаль, пакуль што не, — астудзіў ягоны імпат Эміль. — Але што-нішто ўдалося выведаць. Мае хлопцы, лічы, усё гетэрскае асяроддзе перавярнулі. Але Вірсавіі ў ім не выявілі...

— Дык гэта і ёсць тваё “што-нішто”? — зусім засмуціўся Архелай. — Лепей ужо сказаць — “нішто”...

— Не адчайвайся! — падбадзёрыў яго Эміль. — Наадварот, радуйся, што твая дзяўчына па руках не пайшла! Можна, якому-небудзь прыстойнаму чалавеку прыслугоўвае.

— Чаму ты так думаеш?

— Бо ёсць падставы. Вірсавію хлопцы не знайшлі, але натрапілі на тых, хто плыў з ёю на караблі сюды, у Рым. Па часе ўсё сышлося. Па знешнасці — таксама, хоць на адметныя вочы тваёй Вірсавіі ніхто з тых дзевак увагі не звярнуў. Не да таго ім было... Іхні карабель трапіў у шторм. Хвалямі амаль усіх пазмывала з палубы. Вірсавія, на шчасце, уратавалася. Гэтак жа, як і бязрукі, але, падобна, вельмі знаны рымлянін...

— Пры чым тут нейкі рымлянін? — нецярпліва ўсклікнуў Архелай. — Ты пра Вірсавію кажы!

— Рымлянін якраз “пры тым”. Мяркую, што ён — з ваяроў. І не шараговых. Бо дзе ж яму руку адсеклі б? Толькі ў бітве. Якраз і вяртаўся ў Рым з лютае іудзейскае калатнечы. Зрэшты, табе пра гэта лепей ведаць... Дык вось, дзеўкі рас-

казалі, што памочніка таго ваяра таксама змыла ў мора, і рымлянін папрасіў гаспадара рабыняў, каб адна з іх яму прыслугоўвала — без аднае рукі не надта ўправішся, ды і рана, казалі, не зусім загаілася. Вось твая Вірсавія ўвесь астатні шлях яго і даглядала. А калі карабель прыплыў у Рым, военачальнік Вірсавію выкупіў. Дзеўкі самі бачылі, як ён гаспадару грошы адлічваў. Дый на беразе яна за рымлянінам пайшла...

— Хто ён? Дзе жыве? Ты высветліў?

— Калі тое было? І так за некалькі дзён увесь горад абшнырылі, шукаючы тых дзевак. Але не хвалойся, дай яшчэ трохі часу — знойдзем. Мае хлопцы аціраюцца каля дзяржаўных устаноў, бо мне чамусьці здаецца, што той знаны рымлянін на нейкую службу прыстроіўся: ён, казалі, яшчэ не стары і без справы сядзець не будзе. А галоўнае — у яго ёсць выяўная прыкмета: адсутнасць рукі. Так што адшукаем...

Дамоў Акіла вярнуўся позна ўвечары. Увесь дзень гойсаў па горадзе, завязваў новыя знаёмствы: ці давядзецца вяртацца ў Элію Капіталіну — немаведама, а лішнія сувязі ў любым выпадку не пашкодзяць.

Яго здзівіла цішыня ў атрыі. Звычайна Эфраім і Манасія, пачуўшы, што прыехаў гаспадар, кідаліся яму насустрач, падсаблялі распрануцца. А на гэты раз чамусьці не выбеглі...

— Гэй, вы ёсць у доме? — крыкнуў Акіла.

Ніхто не азваўся.

— Куды вы падзеліся? — ужо ва ўвесь голас галёкнуў гаспадар.

На гэты раз, як здалося, пачулася нейкае скавытанне ў падвале.

“Няўжо Архелай заскуголіў? — здзівіўся Акіла. — Анягож, нясоладка яму ў клетцы...”

Да гэтага хлопца Акіла ніякай непрыязнасці не меў. Наадварот, трохі шкадаваў яго і нават паважаў: горды (але не ганарлівы), высакародны, ва ўсякім разе не раўня гэтым слізнякам-самарыцыянам. Але даводзіцца рабіць Архелаю непрыемнасці, бо ён стаў “разменнаю манетаю”...

Акіла накіраваўся да лесвіцы, павольна, з розгадам перас-

таўляючы ногі, сышоў па ёй у падвал і... Убачыць такі малюнак ён не разлічваў ніяк. Манасія, прыкрываючы твар рукамі і выставіўшы наперад вострыя калені, сядзеў у куце клеткі, а Эфраім, прыткнуўшыся шчокамі да прэнтаў, пазіраў на гаспадара вінавата-болесна. Відаць, гэта ён скуголіў, як пабіты сабака, бо азвацца звычайным голасам на крык гаспадара яму было боязна.

— Як вы там апынуліся? — ачомаўшыся ад першага ўражання, запытаўся Акіла. — І дзе Архелай?

Эфраім уваў на калені і пачаў мянташыць языком, наўзахлёб пераказваючы сённяшнія падзеі. Незнаёмец, паводле ягонага расповеду, выглядаў не звычайным хлопцам, а мацаком-асілкам, які “галавою падпіраў столь”.

— Чаму вы яго ўвогуле ў дом пусцілі?! — ад раз’юшанасці Акіла пырсаў слінай. — Як ён згледзеў гэтую клетку? Я ж вам загадваў нікому яе не паказваць!

“Трыццаць асаў” Эфраім, вядома ж, не згадаў, затое доўга плявузгаў пра “чалавека з прэфектуры”, якім назваўся гэты нягоднік, а хіба ж маглі яны не падпарадкавацца прадстаўніку ўлады...

Зрэшты, ягоныя слёзныя апраўданні зусім не кранулі, а тым болей не супакоілі Акілу. Ён, як той самы тыгр, толькі па-за межамі клеткі, рабіў шырокія крокі ад сцяны да сцяны і выгукваў раз’ятраныя словы і праклёны:

— Прыдуркі! Пустадомкі бязглуздыя! Каб у вас зусім мазгі паадсыхалі! Каб на вас немач!

У рэшце рэшт ён, хоць і не астыўшы, перастаў тупаць тудысюды, налітымі крывёю вачыма зірнуў на самарыцянаў і скрозь зубы злавесна працадзіў:

— Я з вамі заўтра разбяруся! Атрымаеце па завязку! Будзе вам і рымскае грамадзянства, і ўсё астатняе!

Ён павярнуўся, каб падацца з падвала, але пачуў за спінаю ўмольны голас Эфраіма:

— Гашпадар, а мы? Выпушці наш, вунь каля шцяны ключ ляжыць...

— Што-о?! Выпусціць? Ды за ўсё, што вы нарабілі, я вас у гэтай клетцы згнаіць павінен! Можа, і згнаю! Гадаўё!

І ён, гулка тупаючы, стаў падымацца па лесвіцы.

Варажба

Адрыян хоць і вызначыўся з пераемнікамі, аднак, перш чым запрасіць на размову Антаніна, усё ж вырашыў параіцца з багамі. Для падобнага “дыялогу” існаваў толькі адзін спосаб — варажба. Бязмежнае захапленне ёю рымляне перанялі ў грэкаў.

Уласна кажучы, і сам Рым узнік у выніку варажбы. Браты Ромул і Рэм, задумаўшы заснаваць горад, доўга спрачаліся, у якім месцы варта “пакласці ў падмурак першы камень”. У рэшце рэшт дамовіліся вырашыць спрэчку з дапамогаю прарочых птушак. Яны разышліся ў розныя бакі і сталі чакаць, пазіраючы ў неба. Рэм налічыў шэсць каршуноў і пабег пахваліцца гэтым перад братам, але Ромул паведаміў яму, што на сваім месцы гэтых каршуноў ён згледзеў ажно цэлы тузін. Рэм яму не паверыў, паміж братамі ўсчалася лютая свара, і ў выніку ці то сам Ромул, ці то нехта з ягоных сяброў Рэма забіў. З гэтае пары аўспіцыі — варажба па птушках — сталі афіцыйнай рэлігійнай традыцыяй. Прычым рымляне аддавалі перавагу менавіта каршунам.

Яшчэ з часін цара Нумы Пампілія аўгуры (так называліся знаўцы аўспіцыі) стварылі сваю калегію, у якую маглі ўвайсці нават плебеі, але колькасць афіцыйных варажбітоў строга абмяжоўвалася: пры Пампіліі іх было 9, пры дыктатары Суле — 15, пры Юліі Цэзары — 16.

Аўгуры самі не рабілі ахвярапрынашэнні, гэтак жа, як і не выконвалі іншых жрэчаскіх абавязкаў, яны толькі сачылі за прарочымі птушкамі, за іхнім палётам і крыкамі. Аўспіцыі праводзіліся напярэдадні народных сходаў, вайсковых экспедыцый, важных дзяржаўных спраў. Калі варажба выпадала неспрыяльная, акцыю адкладвалі, каб паўтарыць працэдуру іншым разам. Лёгка здагадацца, што ў многіх выпадках зыход палітычнай барацьбы або асабістых інтрыг залежыў ад аўгураў: яны мелі права адкласці ажыццяўленне любога праекта на няпэўны тэрмін і такім чынам трымалі сітуацыю пад сваім кантролем.

Трохі меншы аўтарытэт мелі гаруспікі, якія прарочылі па жывёльных вантробах. Гэтую варажбу рымляне запазычылі ў

этрускаў — народа-папярэдніка з надзвычай развітай цывілізацыяй, які яны “зжылі са свету”, пакарыўшы, выцесніўшы з Апенінскага паўвострава. Гаруспікі ўважліва вывучалі сэрца, лёгкія і асабліва печань, бо лічылі яе вельмі складаным органам. Пры варажбе печань дзялілася на сорок частак, кожная з іх адпавядала асобнай нябеснай сферы. Калі гаруспікі пры вывучэнні вантробаў выяўлялі нешта неспрыяльнае, яны тройчы абыходзілі з імі вакол алтара, на якім спальвалі ахвяравальны пірог.

Рымляне надавалі значэнне і выпадкова пачутаму слову, у якім (так ім здавалася) гучала якое-небудзь прароцтва. Калі ў першай палове IV ст. да н.э. галы разбурылі Рым, Сенат стаў вырашаць: трэба адбудоўваць горад на ранейшым месцы ці ўсім жыхарам перабрацца ў блізкія Вейі. Якраз у гэты момант за дзвярыма пачуўся голас цэнтурыёна, які вёў міма атрад вартавых і загадаў сцяганосцу: “Пастаў сцяг, застаёмся тут!” Пачуўшы гэтыя словы, сенатары палічылі іх прарочымі і прыйшлі да высновы, што як мага хутчэй трэба адбудаваць знішчаны Рым.

У 171 г. да н.э. консул Луцый Эміль Павел вагаўся, ці варта распачынаць вайну з македонскім царом Персеем. Прышоў ён аднойчы дадому, а маленькая дачка сказала: “Перса больш няма”. Дзяўчынка мела на ўвазе сабаку, які здох, але консулу ейныя словы падаліся спрыяльным знакам. Ён смела павёў войска на бітву і перамог. А цар Персей Македонскі трапіў у палон і праз два гады сканаў, як той самы сабака...

Адгукаліся рымляне і на ўсе нязвыклыя з’явы: заўчасную паводку на рацэ, падзенне метэарыта, разнастайныя таямнічыя гукі, якім даваліся самыя фантастычныя тлумачэнні. Асабліва шмат чутак-плётак хадзіла ў Рыме ў час цяжкай 2-й Пунічнай вайны. Людзі казалі адно аднаму то пра народжанае немаўля з галавою слана, то пра таямнічы знак у выглядзе карабля на небе, то пра маланку, якая нечакана ляснула проста ў храм багіні Фартуны...

Лічылася, што і самі багі раз-пораз твораць відавочныя цуды. Напрыклад, з пакалення ў пакаленне перадавалася такое паданне. У пачатку IV ст. да н.э. рымляне захапілі і разбурылі этрусскі горад Вейі. Ваяры па загадзе военачальніка збіраліся перанесці ў сваю сталіцу статуі Юноны Манеты. Адзін з ле-

гіянераў жартам запытаўся ў статуі: “А ці хочаш ты перабірацца ў Рым?” І нечакана яна адказала: “Хачу!”

Вось чаму Адрыян вырашыў цалкам даверыцца варажбе, тым болей што ён лічыў сябе і найлепшым аўгурам, і самым дасведчаным гаруспікам ва ўсёй імперыі. Акрамя таго, панавала думка, што прароцтвы найболей дзейсныя ў дачыненні менавіта да імператарскіх асоб — тых, хто ўжо знаходзіцца на троне, і тых, хто на яго пакуль што прэтэндуе, бо гэтыя людзі — самі ледзь не багі. Скажам, незадоўга да смерці Аўгуста на Марсавым полі з’явіўся арол. Ён спусціўся на храм, пабудаваны Маркам Віпаніем Агрыпам, імя якога было напісанае на фасадзе. Прычым сеў арол менавіта на літару “А” — такую ж, з якой пачыналася імя імператара. Таму Аўгуст паверыў у сваю блізкую смерць. За некалькі дзён да сканання імператара Тыберыя рухнула ад землятруса вежа маяка на Капры, дзе ён на той час жыў. А перад забойствам Калігулы, як піша Светоній, “у Алімпіі статуя Юпітэра-Зеўса, якую Калігула загадаў разабраць і перавезці ў Рым, раптам выбухнула такім рогатам, што машыны задрыжалі, а работнікі разбегліся...”

Варажбу Адрыян вырашыў правесці як і належыць — на Капіталійскім узвышшы. Там аўспіцыі адбываліся спакон вякоў, для гэтага нават было адведзенае адмысловае месца.

Загadzя Адрыян паслаў ганца да Турбона, які ачольваў імператарскую гвардыю. Прэтарыянцам належала выставіць ачапленне вакол Капіталійскага ўзвышша, каб ніхто не замінаў варажбе.

Хоць імператар і намерыўся правесці абрад самастойна, аднак жа палічыў, што прысутнасць аўгураў лішняю не будзе, няхай выконваюць другасныя ролі. Таму кіраўнік калегіі аўгураў таксама быў папярэджаны, калі ягоным падначаленым трэба сабрацца ў традыцыйным месцы.

На аўспіцыі Адрыян выехаў з Цібура, так бы мовіць, пры поўным парадзе, карэту суправаджала цэлая цэнтурыя прэтарыянцаў на чале з самім Турбонам. Тузін аўгураў, збіўшыся ў купіну, ужо чакаў імператара. Усе яны былі апранутыя ў трабеі — парадныя беляя плашчы з пурпуровамі палосамі, кожны абавіраўся на выгнуты посах — сімвал сваёй прыналежнасці да калегіі.

Каб імператар не змусіўся чакаць, шчодрья ахвяраванні багам былі прынесеныя загадзя: над узвышшам стаяў пах свежага мяса.

Адрыян з-пад ілба кінуў позірк на аўгураў і даў адмашку рукою: маўляў, пачынайце.

Жрацы замітусіліся, займаючы вызначанае для кожнага месца, і пачалі маліцца. Адрыян адышоў убок, з вышыні стаў аглядаць абрысы горада.

Аўгуры, нарэшце, скончылі свае малітвы, і адзін з іх памкнуўся выконваць наступнае дзейства, аднак імператар яго асадзіў:

— Пачакай! Я сам!

Адрыян узяў посах у галоўнага аўгура і стаў акрэсліваць ім замкнёную прастору квадратнай формы. Дзве лініі па зямлі ён правёў з усходу на захад, а яшчэ дзве — з поўдня на поўнач. Выканаўшы гэтую няхітрую, але абавязковую працу, Адрыян зноў адступіў убок.

Без аніякага дадатковага загаду памагатыя аўгураў кінуліся ставіць шацёр на тым квадраце, які акрэсліў Адрыян. Гэта не заняло ў іх шмат часу, бо справа была звыклая. Як і належыць, уваход у шацёр быў з паўднёвага боку.

Служкі таропка вывалаклі з рэды шыкоўнае крэсла, спецыяльна прывезенае з Цібура, і паставілі яго перад уваходам у шацёр. Усё гэта рабілася ў поўнай цішыні, як і прадугледжвалася абрадам.

Адрыян самавіта падышоў да крэсла і павольна апусціў у яго сваё цела. Акінуўшы позіркамі наваколле, ён няспешна правёў па зямлі тым жа посахам, акрэсліваючы яшчэ адну прастору — ужо вакол сябе, і застыў у крэсле нерухома. Позірк Адрыяна скіраваўся ў неба.

Калі не ўлічваць гукаў гаманлівага горада, якія даносіліся знізу, цішыня на ўзвышшы стаяла неймаверная: ніхто не адважваўся нават пераступіць з нагі на нагу, каб яе не парушыць.

Прайшло пяць хвілін, дзесяць... Птушкі над узвышшам амаль не праляталі, апроча рознай драбязы, на якую не варта было звяртаць увагі. Адрыян чакаў каршуноў і ўжо на горшы выпадак — крумкачоў. А іх, як на тое, не было. Адрыян пачаў

хвалявацца. Ну хоць бы не каршуны ці крумкачы, хоць бы якая варона праляцела над галавою! Не было і вароны...

Захваляваўся не толькі Адрыян, трывожнымі позіркамі пачалі перакідвацца паміж сабою і аўгуры. Амаль ніколі не было, каб над насычаным аб'едкамі і падлаю горадам чародамі не кружылі вароны ці не завісалі ў паветры гордыя, адзінокія каршуны. Выходзіла, што багі наўмысна даюць пазнаку: тое, на што варожыць Адрыян, на што разлічвае — не спраўдзіцца. А на што ён варожыць, аўгуры не ведалі, бо імператар палічыў залішнім патлумачыць, для чаго яму спатрэбілася гэтая варажба. Але чаму б яна ні была прысвечаная, усё адно атрымлівалася неспрыяльнаю. Зрэшты, аўгуры здагадваліся, што імператар прыехаў сюды не дзеля нейкае дробязнае прыхамаці (калі тое было, каб ён сам ачольваў аўспіцыі!), што Адрыян хоча прыняць якоесьці лёсавызначальнае рашэнне, прычым не толькі для сябе асабіста, але і для ўсяе імперыі. А варажба, як назло, жаданага выніку не дае... Аўгуры трывожыліся нездарма: чаго добрага, імператар палічыць, што яны не паднеслі багам удо-сталы належных ахвяраванняў, з-за чаго тыя раззлаваліся, або зробіць выснову, што аўгуры маліліся не так апантана і шчыра, як гэта патрабуецца. Калі аўспіцыі будуць неўспадоб імператару, дык ён можа разгнаць калегію. Таму аўгуры, усе як адзін, моўчкі, у душы, працягвалі маліцца, каб багі падалі добры знак.

Аднак мінула ўжо амаль гадзіна — безвынікова. Было бачна, што вочы імператара наліваюцца шаленствам.

І раптам... Спяраша высокая ў небе з'явілася чорная кропачка, але з кожнаю хвілінаю яна, набліжаючыся, разрасталася, і, нарэшце, можна было разгледзець абрысы немалое птушкі, але ні ў якім разе не каршуна і не крумкача. Дык што гэта? Прыгледзеўшыся, Адрыян нават не паверыў сваім вачам: да Капіталійскага ўзвышша ляцела сава! Прычым менавіта ў тым накірунку, як і патрабуецца для спрыяльнае варажбы — з усходу на захад¹.

Адкуль яна ўзялася ў такім вялікім горадзе ды яшчэ сярод

¹ Палёт птушак з левага боку ад аўгура разглядаўся як добрая пазнака, з'яўленне ж птушак з правага, заходняга боку прарочыла штосьці неспрыяльнае. У грэцыі, дарэчы, усё было якраз наадварот.

белага дня? Што “пераклініла” ў ейнай галаве, што прымусіла сарвацца з седала? Тут і сумневу нямашака: выправіць саву ў небяспечнае і, на першы погляд, бязглуздае падарожжа маглі толькі багі, каб пераканаць Адрыяна: тое рашэнне, якое ён намерыўся прыняць, — правільнае. І нездарма багі прыслалі не нейкага заўсёднага, звыклага для вачэй каршуна, а саву, сімвал мудрасці!

Была і яшчэ адна важлівая пазнака. Пралятаючы над шатром, сава, як падалося ўсім (такое ўражанне склалася з-за таго, што ўзвышша знаходзілася “бліжэй да неба”), крыху знізілася і — што зусім ужо ўяўлялася неверагодным — гучна “вухнула” проста над галавою імператара, хоць дагэтуль яна ляцела моўчкі.

І аўгуры, і прэтарыянцы, якія стаялі ў ачапленні, ды і сам Адрыян на некалькі імгненняў здранцвелі: бачыць нешта падобнае ім не выпадала ніколі.

Нарэшце Адрыян жвава ўскочыў з крэсла, твар ягоны праменіўся невыказнаю радасцю.

— Усе аўгуры будуць належна ўзнагароджаныя! — кінуў ён на хаду і хуценька забраўся ў карэту, загадаўшы адначасна фурману і Турбону: — Вяртаемся ў Цібур!

Ужо на віле, нават не распрануўшыся, Адрыян наказаў слугам прынесці свяшчэнных куранят. Калі дзень такі ўдалы для варажбы, вырашыў ён, дык варта гэтым скарыстацца, правесці яшчэ адно традыцыйнае дзейства.

Варажба на куранятах таксама была “вотчынай” аўгураў, але для яе не патрабавалася асаблівых высілкаў, таму Адрыян раз-пораз праводзіў гэтую варажбу самастойна, без нечай дапамогі.

Звычайна памагатая аўгураў прыносілі клеткі з куранятамі і падсыпалі ім зерне. Калі птушачкі ахвотна пачыналі дзяўбсці, гэта лічылася добрым знакам. Калі ж яны не выяўлялі асаблівай цікавасці да ежы, дык зыход варажбы лічыўся неспрыяльным. Натуральна, і тут аўгуры маглі наваражыць у сваіх інтарэсах: варта толькі загадзя ці перакарміць, ці недакарміць тых кураняткаў...

Здаралася, што з такім “несур’ёзным” прароцтвам не лічыліся. Напрыклад, у час 1-й Пунічнай вайны, у 249 г. да н.э.,

консул Публій Клаўдый Пульхр перад вырашальнаю марскою бітваю з карфагенцамі традыцыйна вырашыў паваражыць. Калі памочнік аўгура паведаміў яму, што свяшчэнныя кураняты ўвогуле не хочуць выходзіць з клеткі, консул, разгневаўшыся, загадаў выкінуць іх у мора і пры гэтым усклікнуў: “Не хочуць есці, дык няхай пап’юць!” А рымскі флот, дарэчы, пацярпеў паразу...

Адрыян быў упэўнены, што ягоня кураняты не галодныя і не перакормленыя (хто асмеліўся б уводзіць у зман імператара?), аднак жа на ўсялякі выпадак перапытаў у служкі:

— Тое, што трэба?

— Так...

— Тады адчыняй клетку.

Калі кураняты высыпаліся каля ног імператара, ён зверху стаў цадзіць са жмені тонкі струменьчык з зярнятак, якія, ступаючыся аб мармуровую падлогу, пачалі разлятацца ў розныя бакі. Але, на жаль, кураняты на іх не зважалі...

Назіраць за гэтым малюнкам Адрыяну было непрыемна. Аднак, хоць ягоны настрой і азмрочыўся, у глыбіні душы ён быў задаволены вынікамі сённяшняга дня: у першым выпадку ён варажыў на будучае імператарства Антаніна, у другім — на жыццё ці бліzkую смерць Луцыя...

Саюзнікі

У Акілы не было сумневу, з чые ласкі Архелай апынуўся на волі. Ну каму мог спатрэбіцца звычайны, нічым не адметны раб? У Рыме ў Архелая сяброў нямашака — гэта відавочна. Хіба ж была ў яго магчымасць за час кароткіх адлучак у горад усур’ез з кім-небудзь пахеўравацца? Пазнаёміцца — мог. Але ж дзеля нейкага выпадковага знаёмца ніхто не пойзе на злачынства, не будзе рызыкаваць уласным жыццём.

У Рыме лёсам Архелая зацікаўлены толькі адзін чалавек — Гней. Тут і думаць няма чаго: каб палепшыць долю свайго дваінніка, а хутчэй за ўсё і сына, сенатар наняў нейкіх бандзюкоў (Акіла быў упэўнены, што дзецюка, які “скруціў у рог” Эфраіма і Манасію, за варотамі страхавалі ягоныя паплечнікі),

і тыя вызвалілі раба з клеткі. У рэшце рэшт, толькі Гней ведаў, дзе трэба шукаць Архелая. Акіла ж сам яму абмовіўся, што збіраецца купіць дамок на Патрыцыянскай вуліцы.

“Аднак жа якая поскудзь гэты Гней! — у думках абураўся Акіла. — А я, дурань, лічыў яго прыстойным чалавекам...”

Прабачаць былому легату такое нахабства Акіла не збіраўся. Хай сабе ён цяпер і сенатар, аднак і на яго ўправа знойдзеца. Прычым Акіла дакладна ведаў, дзе яе шукаць. У прэфекторыі. Надоечы, пасля балявання ў імператара, Катылій Север настойліва запрашаў яго для быццам бы нязмушанае размовы пра тое-сёе, і ў першую чаргу пра сённяшнюю Сірыю. Акіла разумеў: не трэба Северу тая Сірыя, у прэтара наўме нейкая іншая нэндза. Па гэтай прычыне Акіла адкладваў візіт у прэфекторыю як мага: Север жа, мусіць, будзе прасіць у нечым помачы і запатрабуецца пэўныя высілкі, каб яму дагадзіць. А навошта Акілу лішнія клопаты? Але ж цяпер у яго з’явілася ўласная пільная патрэба, і скарыстацца запрашэннем прэфекта будзе акурат дарэчы...

У той дзень у чарзе да гарадскога валадара тоўпілася шмат хадакоў і прасіцеляў, аднак, калі яму далажылі, што ў пакоі з прыходу чакае Акіла, прэфект адразу ж загадаў ліктару:

— На сёння прыём скончаны! Усіх, хто аціраецца перад дзвярыма, — выправоджвай. Каб ніводнае душы ў пакоі не засталася! Зразумеў? Акілу ж запрашай сюды...

Вітаючы госця, прэфект, як і колісь да Сервіяна, палез да Акілы ў абдымкі, пры гэтым прыгаворваючы:

— Ты ўжо прабач, што чакаць змусіўся. Не пазналі мае людзі такога знакамітага чалавека...

— Які там знакаміты... — засаромеўся Акіла. — Дый дзе твае людзі маглі мяне дагэтуль бачыць? У Рыме ж я лічаныя тыдні...

— Ну і што? Такого ўплывовага чалавека кожны павінен ведаць. А хто не ведае, дык яму ж і горш...

У адно імгненне на століку з’явілася фалернскае віно.

Спачатку размова сапраўды ішла “пра тое-сёе”, потым яны абмеркавалі апошняе баляванне, выказаўшы здагадкі, з якою мэтай імператар яго наладзіў. І тут ужо ніяк нельга было

абысціся без здагадак пра магчымага наступніка Адрыяна...

Толькі цяпер Акіла даўмеў, для чаго ён спатрэбіўся прэфекту. Зрэшты, Север і сам неўзабаве выказаўся наўпрост:

— Луцыю хутка капец. Наступным кандыдатам на ўсынаўленне ўсе прарочаць Антаніна, аднак я гэтым чуткам не веру, калі б імператар сапраўды захацеў яго ўсынавіць, дык аб'явіў бы гэта на баляванні, у прысутнасці ўсіх знаных рымлян. Ажно не, не аб'явіў... Значыць, канчатковага рашэння яшчэ не прыняў. І ў мяне застаецца шанец...

Акіла недаўменна ўскінуў бровы. Ён, вядома, здагадваўся пра амбіцыйныя памкненні прэфекта, дый у асяродку патрыцыяў пра іх гаварылі, але каб акрэсліць іх воль так, без аніякае сціпласці...

Север заўважыў недаўменна Акілы, аднак не збянтэжыўся, наадварот, загаварыў больш упэўнена:

— Так-так, я разлічваю, што Адрыян аб'явіць мяне сваім наступнікам. А што? Я ўсё ж прэфект Рыма. Да імператарства — адна прыступка. Хто мяне прызначыў прэфектам? Адрыян. А гэта значыць, што цэніць, давярае. Дык чаму б яму не зрабіць наступны крок? І яго варта падштурхнуць у належным кірунку...

Самаўпэўненасць Севера трохі насмяшыла Акілу, бо ён ніколі не чуў, каб Адрыян згадаў прэфекта добрым словам. Аднак ніводзін мускул не здрыгануўся на твары госця. Захоўваючы сур'ёзнасць, ён палымяна мовіў:

— Лепшага імператара, чым ты, Север, і яўвіць немагчыма.

Безумоўна, Акіла насамрэч гэтак не думаў, але ён уключыўся ў гульню, якая магла паспрыць вырашэнню ягонай праблемы.

— Я рады, што ты так лічыш, — задаволена сказаў Север. — І тым болей спадзяюся на тваю дапамогу. Пра твае сяброўска-зямляцкія адносіны з Адрыянам я добра ведаю. Таму разлічваю, што пры зручным выпадку ты ўвядзеш яму у вушы, што лепшага кандыдата на ўсынаўленне, чым я, Адрыяну не знайсці...

— Абавязкова замоўлю слова! Абяцаю! —горача запэўніў Акіла, хоць выдатна ведаў, што імператар і слухаць не стане пра Севера. Дый ягоны ўплыў на Адрыяна прэфект яўна пераболь-

швае: Акілу і самому б не трапіць у няміласць да імператара... Аднак, калі прэфект гэтак лічыць — ну і няхай. Тым лепш. Пераконваць у адваротным няма ніякага сэнсу. Больш за тое, каб набіць сабе цану, Акіла дадаткова падліў масла ў агонь.

— Я паспрабую пагаварыць і з Сабінай, — пыхліва сказаў ён. — Хоць у адносінах Адрыяна з жонкаю асаблівай цеплыні не назіраецца, у дзяржаўных справах імператар да ейнае думкі часам прыслухоўваецца. А з Сабінай, дарэчы, стасункі ў мяне вельмі блізкія. Можа, нават больш душэўныя, чым з самім Адрыянам. Ты ж ведаеш, яна пляменніца Траяна, таксама з нашых мясцін... Дык вось, будзе няблага, калі слова за цябе закіне і Сабіна.

— Цудоўна! Гэта амаль палова поспеху! Калі мне выпадзе стаць імператарам, я ўзнагароджу цябе як мае быць! Хочаш, прызначу консулам? Хочаш?

— А хто ж не хоча! — прыязна ўсміхнуўся Акіла. — Толькі калі гэта будзе...

— А што я магу зрабіць для цябе цяпер? — абнадзеены падтрымкаю Акілы, Север захацеў хоць нейкім чынам яго аддзячыць. — Я ўсё-ткі галава горада, магу ў нечым паспрыяць.

Акіла зразумеў, што аkurat наспеў той момант, калі можна выкласці прэфекту сваю нэндзу.

— Ёсць у мяне адна невялікая просьба, — Акіла знарок па-плебейску апусціў вочы долу. — Калі дапаможаш, буду ўдзячны...

— Прасі што хочаш! Ні ў чым не адмоўлю!

— Ну дык вось...

І Акіла падрабязна пераказаў апошнія падзеі, звязаныя з Гнеем і Архелаем. Не згадаў толькі пра Вірсавію, вакол якой і закруцілася ўся каламуць. Дый не мог жа ён на самай справе распавесці прэфекту пра нейкую рабыню, што запала ў ягоную душу. Калі коратка, дык, паводле Акілы, гісторыя выглядала наступным чынам.

У Іудзеі Акілу трапіўся на вочы раб, знешне вельмі падобны на былога легата Гнея. Акіла выкупіў яго. З якою мэтай? Чаго ўжо крывіць душою, хацеў на гэтым трохі пажывіцца. Зусім магчыма, што легат некалі абдарыў дзіцём якую-небудзь кабеціну і сам пра гэта не памятае. Дык чаму б не перапрадаць

гэтага байструка легату (цяпер ужо былому, бо ён перабраўся ў Рым) па добрай цане? Тым болей што і самому Акілу належыла неўзабаве адправіцца ў сталіцу. Аднак Гней адмовіўся плаціць за раба-двайніка завышаную цану (што праўда, то праўда: ён, Акіла, запатрабаваў утрая болей, чым рабы каштуюць на рынку). Замест гэтага ён наняў нейкіх разбойнікаў, якія ў адсутнасць Акілы ўварваліся ў ягоны дом, да паўсмерці збілі слуг і выкралі таго маладога раба...

— Ці ж гэта не абуральна? — падсумаваў свой аповед Акіла. — Ці ж гэта не беззаконна?

— Калі ўсё, што ты мне раскажаў, праўда, дык таго Гнея самога трэба прадаць у рабства! — ускіпеў праведным гневам Север. — І калі я табе дапамагу, дык гэта не будзе паслугаю. Гэта мой абавязак як прэфекта!

І тут Север ніколькі не перабольшваў.

У Рыме прэфект меў неабмежаваную ўладу. Гэтану спрыяла тое, што прызначаўся ён самім імператарам, прычым на любы тэрмін.

Перш за ўсё прэфект быў абавязаны забяспечыць парадак у горадзе. Між тым ноччу Рым ахувала абсалютная цемрадзь. Ужо толькі гэта давала падставы для розных зламысных дзеянняў. Пампцінскія балоты і Курыны лес на беразе Кумскага заліва, зарослы хмызняком, служыў надзейным сховішчам для бандыцкіх зграй, якія рабілі наскокі на Рым. "Шматлікія натоўпы ўзброеных разбойнікаў разгульвалі адкрыта, — піша Светоній. — Падарожнікаў, рабоў і вольных людзей хапалі без разбору і хавалі іх па эргасталах. Пад выглядам новых калегій збіралася мноства шаек, і не было злачынства, на якое яны не пайшлі б". Зрэшты, у Рыме хапала і іншага падазронага люду. Сюды з усяго свету сцякаліся аматары лёгкай нажывы, авантурысты, беглыя рабы¹.

Каб змагацца з усім гэтым збродам, існавала гарадская паліцыя — тры кагорты, па 1000 чалавек кожная. Па сваім статусе яны лічыліся вышэйшымі, чым вайсковыя, але ніжэйшымі, чым прэтарыянскія, якіх, дарэчы, было ўтрая болей. І прэтарыянцы, і паліцэйскія мелі агульны лагер — на Вімінале, самым высокім месцы Рыма, якое гаспадарыла і над горадам, і над дарогамі.

Звычайна рымская паліцыя не ўдзельнічала ў шматлікіх дзяржаўных пераваротах і толькі двойчы паспрабавала ўмяшацца ў палітычнае жыццё краіны. Светоній расказвае, што пасля смерці Калігулы консулы і Сенат сумесна з гарадскімі кагортамі занялі Форум і Капітолій, запатрабаваўшы аднаўлення рэспублікі. Аднак далей слоў справа не пайшла: на наступны дзень пачаліся хістанні і рознагалоссе, а натоўп, які стаяў навокал, запатрабаваў адзінага валадара, называючы Клаўдыя. У другі раз гарадскія кагорты выступілі ў 69 годзе, у час барацьбы Веспасіяна з Вітэліем, калі рымская знаць стала падбухторваць прэфекта горада Флавія Сабіна выступіць прэтэндэнтам на трон. Сабін заняў Капітолій, аднак гарадскія кагорты, ядро ягонага войска, былі разбітыя, і Сабін загінуў.

У гарадской паліцыі мелася шмат іншых клопатаў. Трэба было наглядаць за відовішчамі (у цырку, амфітэатры, тэатрах), сачыць за харчэўнямі і шынкамі (Адрыян “касіўся” на гэтыя месцы, бо там збіраліся галыцьба і падазроныя асобы, незадаволеныя ўладаю), за тэрмамі, якія наведвала процьма народу і дзе часта адбываліся крадзяжы, за гандлёвымі памяшканнямі і самім гандлем: правільнасць мер і вагаў была засведчана імем прэфекта горада, выбітым на гірах.

Дык вось паліцыя цалкам падпарадкоўвалася прэфекту — і нікому іншаму. Галава горада мог самастойна, у адзіночку, разгледзець любую крымінальную справу і вынесці прысуд.

А для Акілы акурат дарэчы было тое, што менавіта прэфекту наканоўвалася разбірацца са справамі, так ці інакш звязанымі з рабамі.

Таму Север ахвотна пагадзіўся выканаць просьбу Акілы: гэта была якраз ягоная “вотчына”. Праўда, на ўсялякі выпадак ён перапытаў:

— А ты ўпэўнены, што раба ўкраў менавіта гэты Гней?

— Галаву даю на адсячэнне, што ён! — ускочыў з месца Акіла. — Больш няма каму! Тут, у Рыме, таго раба ніхто проста не ведае, каб яму дапамагаць.

— Ну, калі так... — “галава на адсячэнне” конча пераканала Севера, што нейкіх непрыемных наступстваў не будзе, і ён ужо збіраўся паціснуць руку Акілы — як пазнаку таго, што ўгода адбылася, і тут розум прэфекта кальнула неакрэсленая

згадка. — Пачакай... Як завуць таго былога легата-зламысніка? Гней? Нешта знаёмае... Ці не ён год таму быў абраны сенатарам?

Нутро Акілы пахаладзела: ці не стане сенатарства Гней перашкодаю, якую прэфект не захоча пераадольваць?

— Сапраўды, гэта той самы Гней... — з неахвотаю выціснуў з сябе Акіла.

Па твары прэфекта прабег цень.

— Чаму ж ты адразу не сказаў? Гэта мяняе справу... Абвінаваціць сенатара, правесці ў ягоным доме вобшук... Ты ўяўляеш, які будзе скандал? Да вухэй самога імператара дойдзе...

Падобна, Север збіраўся адмовіцца ад абяцанкі, але Акіла таксама не меў намеру здавацца. Згадка прэфекта пра імператара імгненна нарадзіла ў галаве Акілы новы аргумент.

— Кажаш, да імператара дойдзе? — з жарсцю загаварыў ён. — Дык гэта ж акурат тое, што трэба! Не раз я чуў ад Адрыяна, што ён незадаволены Сенатам, маўляў, там засядаюць адны дармаеды і нахлебнікі, — каб дамагчыся свайго, пераканаць прэфекта, Акіла пачаў хлусіць наўзахлёб, бо імператар ніколі не гаварыў яму нічога падобнага. — Таму Адрыян шукае любую магчымасць, каб “уесці” Сенат, падкрэсліць ягоную хібнасць. А цяпер уяві, які козыр ты дасі імператару, калі дакажаш, што адзін з сенатараў апусціўся да выкрадання чужых рабоў... Адрыян будзе табе ўдзячны, ён адзначыць тваю ўвішнасць, і ты займееш яшчэ болей шанцаў стаць ягоным наступнікам...

Апошнія словы сталі самымі дзейнымі. Прэфект яшчэ некалькі хвілін павагаўся і, нарэшце, пагадзіўся:

— Так і быць, рызыкнём... Тым болей што, як ты мне даводзіш, прамашкі не будзе... Заспеем сенатара на гарачым, дык і ў перавышэнні паўнамоцтваў мяне ніхто не папракне...

— Мудра разважаеш! — падхапіў ягоную думку Акіла і, каб ужо конча перацягнуць Севера на свой бок, выклаў апошні аргумент, які павінен быў закрануць самалюбства прэфекта: — Забыў распавесці пра важную акалічнасць. Тыя бандзюкі-выкрадальнікі, каб патрапіць у мой дом, назваліся прадстаўнікамі прэфекторыі...

— Вось як?! — усклікнуў Север. — З гэтага і трэба было пачынаць! Цяпер я проста абавязаны заняцца гэтаю справаю, хто б за ёю ні стаяў, бо закранутая годнасць улады! Словам, будзем дзейнічаць так. Заўтра з самае раніцы я пашлю да дома сенатара Гнея цэлюю цэнтурыю. Перш чым правесці вобшук, няхай паліцэйскія паставяць вакол падворка ачапленне — каб ніводная істота адтуль не вышмыгнула. Думаю, і табе варта там папрысутнічаць: ты ж адзін ведаеш таго раба ў твар...

— Гэта само сабою! — бадзёра мовіў Акіла.

Вобшук

Колькі ні парываўся Гней патрапіць на прыём да імператара, ніякага плёну ягоныя намаганні не прынеслі. Тройчы сенатар ездзіў у Цібур, але кожны раз сакратар Адрыяна, Светоній Транквіл, адказваў адно і тое ж:

— Імператар дужа занямог. Ён нікога не прымае ўвогуле.

І гэта была праўда. Здароўе Адрыяна рэзка пахіснулася, падкошваліся ногі, а галоўнае — не даваў спакою нясцерпны тупы боль у галаве...

І Гнея, і Вірсавію прыгнятала тое, што яны нічога не могуць зрабіць для Архелая. А мусіць жа, недзе ненавісны Акіла здзекуецца з любімага чалавека — любімага цяпер ужо для абодвух...

Аднойчы на самым досвітку нехта так гулка загрузатаў у вароты, што нават звыклы да ўсяго Гней здрыгануўся. Дыадор, натуральна, яшчэ спаў, таму сенатар сам падышоў да брамы.

— Хто там? — насцярожана запытаўся ён.

— Імем закона, адчынйце! — пачуўся ў адказ грамавы голас.

— Якога закона? Хто вы?

— Гарадская паліцыя! Цэнтурыён Планкус! Па загадзе прэфекта Рыма!

Гней палічыў, што пажартаваць гэтакім чынам ніхто не асмеіўся б, і адчынiў вароты.

— Цэнтурыён Планкус, — яшчэ раз, хоць і не так гучна, назваўся высокі, шыракагруды чалавек, апрануты і ўзброены

амаль гэтак жа, як і вайсковы легіянер. За ягонаю спінаю тоўпілася яшчэ з дзесятка паліцэйскіх.

— Што вам трэба? — Гней калюча зірнуў на Планкуса.

— А ты, няйнакш, гаспадар гэтага дома? — у сваю чаргу запытаўся цэнтурыён.

— Так, гаспадар.

— Мне загадана правесці ў тваім доме вобшук. Вось, калі ласка, — і ён працягнуў папірусны скрутак, разгарнуўшы які, Гней разгледзеў подпіс прэфекта Катылія Севера.

— І што вы хочаце ў мяне знайсці? — стрымліваючы гней, скрозь зубы запытаўся Гней.

— Беглага раба.

— Ваш прэфект што, з глузду з'ехаў? Адкуль тут можа быць нейкі беглы раб?

— Нічога не ведаю. У мяне ёсць загад.

— А табе, цэнтурыён, вядома, хто я такі? Я — сенатар!

Пасля гэтых слоў Планкус трохі сумеўся, аднак працягваў стаяць на сваім:

— Вы з прэфектам самі потым разбірайцеся, а зараз я павінен выконваць загад...

Толькі цяпер Гней звярнуў увагу на каруку, якая стаяла воддаль. Чалавека, што сядзеў у ёй, сенатар пазнаў нават са спіны. Гэта ж Акіла! Дык вось у чым справа! Няйначай, Архелай збег ад свайго гаспадара, і Акіла першым чынам кінуўся шукаць хлопца ў ягоным доме. Вунь нават і падтрымкаю прэфекта заручыўся. Ну, з Северам яшчэ сапраўды належыць разабрацца, даведацца, што яму наплявузгаў Акіла. А пакуль што трэба падпарадкавацца паліцыі. Ён, Гней, закон паважае...

— Праходзьце, — суха мовіў сенатар. — Толькі адразу папярэджваю: таго, каго вы шукаеце, у маім доме нямашака.

— Праверым... — з каменным выразам на твары сказаў Планкус і ступіў у атрый. Следам за ім у двор спехам пасунуліся астатнія паліцэйскія, таропка пачалі разбягацца па ўсім доме, каб знянацку заспець таго самага беглага раба. Яны абшнырылі кожны закуток, зазірнулі пад усе ложка і картыбулы...

Дыадор і Вірсавія ўжо былі на нагах, бо гучны грукат у

вароты іх, вядома ж, разбудзіў. У рэшце рэшт, паліцэйскія і прывялі дзеншчыка і рабыню ў атры.

— Больш нікога не знайшлі? — Планкус расчаравана задаў агульнае пытанне для ўсіх паліцэйскіх, бо тыя, каго яны прывялі, ніяк не выглядалі на “маладога раба”. — Добра ўсё агледзелі?

— Куды ўжо лепш...

— Кожную цагліну абмацалі...

— Пакуль пачакайце тут, — сказаў цэнтурыён паліцэйскім, а сам падаўся за вароты — каб перамовіцца з Акілам. Гаварылі яны досыць імпэтна, Акіла нават размахваў рукамі, і ў рэшце рэшт, вярнуўшыся, Планкус загадаў:

— Абшукайце дом яшчэ раз. У кожную дзірачку зазірніце!

Хоць і з выяўнаю неахвотаю, паліцэйскія зноў разбыліся па доме. Паўторны вобшук, натуральна, таксама не даў плёну.

— Выбачай, сенатар, — цэнтурыён пачціва злёгка схіліў перад Гнеем галаву і аддаў кароткі загад сваім падначаленым: — Сыходзім!

Гэты нечаканы вобшук збянтэжыў як Гнея, так і Вірсавію. Пасля тае размовы, калі паміж імі знікла апошняя таямніца, яны ўжо сумесна абмяркоўвалі, як аблегчыць долю Архелая, што ўвогуле трэба зрабіць, каб хлопец апынуўся побач з імі. Таму, як толькі сышлі паліцэйскія, Вірсавія адразу ж запыталася ў Гнея:

— Што ўсё гэта азначае? І каго яны тут шукалі?

— А ты не зразумела? Архелая шукалі...

— Як гэта?

— Там, за варотамі, я згледзеў Акілу... Менавіта з ягонае падачы абшуквалі мой дом. Да таго ж, мэтанакіравана: як сказаў цэнтурыён, ім патрэбны быў беглы малады раб. А хто ім можа быць, калі не Архелай, тым болей што, паводле ўпэўненасці Акілы, ён знайшоў хованку ў нас...

— Значыць, Архелай ад Акілы ўцёк?! — ці то з радасцю, ці то з роспаччу ўсклікнула Вірсавія.

— Выходзіць, што так.

Вірсавія пляснула ў ладкі, на ейныя вочы нагарнуліся слёзы.

— Бедненькі... Гэта ж як Акіла з Архелая здэкаваўся, калі

ён палічыў за лепшае збегчы... Можа, нават знявечыў...

— Калі б знявечыў — не ўцёк бы, — супакоіў дзяўчыну Гней. — А што здзекаваўся, дык у гэтым сумневу нямашака. Абяцаў жа...

— Пачакай... А што ж далей? — Вірсавію апанаваў жак. — Дагэтуль мы хоць ведалі, дзе Архелай знаходзіцца. А цяпер? Дзе нам яго шукаць?!

Гней і сам ужо зразумеў, што ўцёкі Архелая дадалі ім яшчэ болей клопату. Дагэтуль можна было хоць на нешта спадзявацца, на таго ж імператара, а цяпер, падобна, пахаваная апошняя надзея не толькі выратаваць, але і ўвогуле пабачыць Архелая. Як знайсці яго ў мільённым горадзе, тым болей што Архелай, хутчэй за ўсё, будзе хавацца, каб не патрапіць на чужыя вочы? А калі нейкім цудам яго і ўдасца знайсці, дык немаведама, што з ім рабіць потым. Хаваць? Але ж Акіла не адчэпіцца, рана ці позна, ды высачыць... І тады ўжо ні літасці, ні паратунку для Архелая не будзе. Нават імператар не падсобіць: беглых рабоў чакае суровая кара... З гэтае прычыны звяртацца да імператара цяпер няма сэнсу: толькі наклічаш на сябе ягоны гнеў...

— Што ж нам рабіць? — Вірсавія ўклінілася ў развагі Гнея.

— Не ведаю... — разгублена мовіў ён. — Трэба падумаць...

Вірсавія, каб не дакучаць гаспадару, вырашыла заняцца надзённымі справамі, але ўсё валілася з рук. Думкі віравалі толькі вакол Архелая. Шчасце, якое здавалася такім блізкім, зноў схавалася за далягляд...

Хто мог нешта падказаць ці параіць Вірсавіі ў гэтыя цяжкія хвіліны? Ну вядома ж, Сафія. Але дзяўчыне сорамна было ісці да дзяканісы. Вірсавія ўжо тры тыдні запар не наведвала эклексію — акурат з тае пары, як адбылася шчырая размова з Сафіяй, і Вірсавія, насуперак яе парадзе, прыняла прапанову Гнея. Дык як жа пасля таго глядзець Сафіі ў вочы? Дыадор, дарэчы, кожную суботу насядаў на Вірсавію: маўляў, чаму мы не выпраўляемся на адправу? Ды хіба ж яму ўсё растлумачыш...

Сёння акурат была субота. “Дык, можа, усё-ткі пайсці на эклексію? — вагалася Вірсавія. — Сафія, безумоўна, зла на мяне не трымае...”

У рэшце рэшт дзяўчына конча наважылася пагутарыць са сваёю духоўнаю настаўніцаю. Вось толькі варта пайсці да яе не сёння, у суботу, калі на адправе будзе шмат людзей, а заўтра, у нядзелю, калі мецьмецца магчымасць пагутарыць сам-насам.

Не меншая распач прыгнятала і Акілу. Адно што ён паставіў у няёмкае становішча прэфекта, і цяпер, калі Гней падыме вэрхал, Северу давядзецца апраўдвацца ў Сенаце (а магчыма, і перад імператарам) за беспадстаўны вобшук у доме знанага чалавека. А другое і, бадай, самае галоўнае — не ўдалося заспець на месцы Архелая. Менавіта заспець, бо Акіла і цяпер быў упэўнены, што Гней паспрыяў свайму дваініку, дапамог яму ўцячы з клеткі. Іншая справа, што ў сенатара хапіла розуму не трымаць беглага раба ў сваім доме, відаць, знайшоў яму хованку ў другім месцы, бо абачліва прадугледзеў, дзе будуць шукаць ўцекача ў першую чаргу.

Гней прадугледзеў, а вось ён, Акіла, даў маху. Чаму адразу не даўмеў, што магчымы такі зыход? Спярга варта было наладзіць віжаванне за домам Гнея, адсачыць, куды ён цягаецца, каб пабачыцца з Архелаем, і толькі потым ужо рабіць аблаву. А так, во, і прэфект на яго азлобіцца, і Гнея спудзіў...

Аднак жа лепей позна, чым ніколі. Дзе б ні хаваўся Архелай, у Гнея ўсё адно ўзнікне патрэба з ім сустрэцца. Магчыма, ён паспрабуе трохі перачакаць, пакуль не заціхне розгалас, але ў рэшце рэшт “навядзе” на Архелая. А можа, і сам уцякач захоча цішком наведацца ў “бацькоўскі дом”. Тады не схібіць бы зноўку...

У любым выпадку з сённяшняга дня трэба назіраць за домам Гнея, тым болей што рабіць гэта ёсць каму — абэлтусы Эфраім і Манасія ўжо каторы тыдзень лынды б'юць.

Іх і гукнуў Акіла, як толькі вярнуўся дадому пасля няўдалага вобшуку. Браты, вінавата апусціўшы галовы, амаль імгненна паўсталі перад гаспадаром.

— Ну, вось што, агамолкі, — сурова сказаў Акіла. — Напаскудзілі, як памыйныя каты, дык самі будзеце і прыбіраць. Даю вам апошні шанец. Пасля полудня завязу вас у адно месца на ўскраіне горада. Там жыве сенатар Гней. Памятаеце такога? Браты моўчкі заківалі галовамі.

— Будзеце сачыць за ягоным домам, — працягваў Акіла. — Прычым круглыя суткі! Па чарзе! Калі Гней куды-небудзь паткнецца — будынак Сената ў разлік не бярыце, — ідзіце следам за ім. Калі ж паблізу дома згледзіце Архелая, не ўпускайце яго з выгляду. А лепей няхай адзін віжуе, а другі бяжыць па мяне. Зразумелі?

— Не зусім, — нясмела мовіў Манасія. — А дзе ж мы будзем жыць, калі папераменна давядзецца назіраць цэлыя суткі?

— Гэта ваша справа! — рыкнуў Акіла. — Здымеце паблізу які пакойчык. Прычым за свае грошы!

— І доўга нам віжаваць? — Эфраім з-пад ілба зыркнуў на Акілу.

— Колькі спатрэбіцца! А дакладней, пакуль не высветліце, дзе хаваецца Архелай. Гней абавязкова павінен яго наведваць...

Мовіўшы гэтыя словы, Акіла раптам злавіў сябе на думцы: “А чаму менавіта Гней? Ён жа можа паслаць да Архелая і свайго дзеншчыка, і Вірсавію...” Таму дадаў:

— Гэта не ўсё. Пільнаваць будзеце не толькі Гнея, але і ягоных слуг. Іх там няшмат, усяго двое: рабыня і дзяншчык. Куды яны — туды і вы. Так што рыхтуйцеся...

Цнатлівіца Тэкля

Рым і ягоныя ўскраіны звычайна абуджаліся на самым досвітку. І гэтаму быў чыста практычны вытлумак: каганцы ці свяцільнікі хоць і мелі прыгожыя абрысы (а часцей за ўсё дык і з вытанчаным арнамантам), аднак давалі больш сажы, куродыму і чаду, чым святла. Таму не дзіўна, што дзённым святлом даражылі.

Гэтка ж завядзёнка — падымацца яшчэ да ўзыходу сонца — існавала і ў доме Сафіі. І хоць сёння была нядзеля — дзень, які хрысціяне прысвячалі Богу, маліліся, чыталі Евангеллі і увогуле свяшчэнныя тэксты, а гаспадарчыя справы адкладвалі на потым, дзяканіса і ейныя дзеткі з самае раніцы, так бы мовіць, былі на нагах.

Ужо ў полудзень, калі дзяўчынкі ўволю назабаўляліся сваімі

няхітрымі гульнямі, Любачка падступілася да Сафіі са звычайнаю просьбаю:

— Мамачка, а раскажы нам пра Тэклю...

Гісторыю-прытчу пра гэтую пакутніцу з вуснаў маці дзеці чулі ўжо не аднойчы, ведалі яе назубок, але кожны раз Сафія пераказвала яе трохі інакш, другімі словамі, да таго ж, апавядаўшыца яна была адмысловаю, таму дзяўчынкі ўсё адно слухалі прытчу быццам нанова і ўспрымалі яе кожная па-свойму: Любачка — заварожана, як казку, Надзейка — уважліва, Верачка — удумліва. Часам яны перабівалі маці нечаканымі пытаннямі, бо з кожным разам ім адкрываўся новы сэнс, і Сафія цярдліва тлумачыла дзецям, чаму пакутніца Тэкля зрабіла так, а не інакш.

— Ну, добра, раскажу, — пагадзілася Сафія, і дзеткі ўселіся вакол яе, а Любачка ўвогуле паклала галоўку на мамыны калені. І Сафія ціхім, мілагучным голасам распачала свой аповед:

— Апосталы Павел і Варнава, даносячы да людзей словы святога Евангелля пра Збавіцеля нашага Іісуса Хрыста, прыйшлі ў Іконію, і пасяліліся яны ў дабрачыннага Анісіфора. Часта наведвалі апосталы сінагогу, прапаведавалі там Слова Божае, настаўлялі на шлях правільны, схілялі да веры ў Іісуса Хрыста. І многія тады, слухаючы іх, бачачы знакі і цуды, якія тварылі апосталы, паверылі ў Госпада нашага... І на той час жыла ў Іконіі васьмнаццацігадовая дзяўчына, а звалі яе Тэкляй. Прыгажосці яна была незвычайнае, а з роду славутага. Заручаная была Тэкля з юнаком Фамірам, таксама са зранага роду, да таго ж яшчэ і багатага...

— А гэты Фамір прыгожым быў? — падала голас Любачка, якая, дарэчы, часцей за ўсіх задавала маме пытанні, чым выклікала лёгкую незадаволенасць старэйшых сястрычак, бо звычайна перабівала аповед на самым цікавым.

— А як жа, вельмі прыгожым. Але ж галоўнае — не знешняя прыгажосць, а хараство духоўнае. Ну дык вось... Тэкля разам з іншымі слухала пропаведзі апосталаў у доме Анісіфора, і паверыла яна ў Сына Божага, і палюбіла Яго ўсёй душою. Павел жа, якому быў дадзены знак Нябёсаў, стаў гаварыць Тэклі аб цнатлівасці. Ён даводзіў, што дзяўчына, якая захоўвае

сваю нявіннасьць дзеля Хрыста, падобная на анёла, яна — нявеста Хрысту, а Хрыстос — ейны Жаніх, які ўводзіць сваю абранніцу ў палац нябесны. Часта размаўляў з Тэкляю Павел і пераканаў яе захоўваць цноту. Так што дзяўчына цвёрда вырашыла пакінуць свайго зямнога жаніха, забыць пра ўсе вабносці свету і служыць Хрысту да скону ў чысціні сваёй. Тэкля была так узрушаная размовамі з апосталам, што тры дні і начы нічога не піла і не ела, забыўшы пра дабрадаць цялесную. Акурат як некалі Марыя, якая “села каля ног Іісуса”¹, бо сказана ў Свяшчэнным Пісанні: “Не хлебам адзіным будзе жыць чалавек, але ўсякім словам, якое зыходзіць з вуснаў Бога”.²

Не дзіўна, што нават Любачка не распытвала, хто такая Марыя, бо Евангеллі дзяўчынкі вывучылі на памяць.

— ... Калі ж маці Тэклі, Фяоклія, даведлася, што дачка яе паверыла ў Хрыста і ўлежна слухае слова Божае, дык прыйшла і забрала яе, а апосталаў гнеўна аблаяла. Потым падалася да жаніха Фаміра і сказала яму: “Што ж ты на нявесту сваю не зважаеш, калі яна знаходзіцца ў такой ашалеласці? Глядзі: яна спакусілася пропаведзямі гэтых прыхадняў-аблудаў, якія сваімі напышлівымі прамовамі захапляюць неразумных людзей. Вось ужо тры дні, як Тэкля не адыходзіць ад іх, нават пра дом свой не згадваючы”. Сустрэўся Фамір з Тэкляю і стаў ласкава яе ўгаворваць, каб адумалася. А дзяўчына яго і слухаць не хацела, бо ў сэрцы ўжо насіла імя іншага Жаніха, у думках гутарыла з Ім. Фамір, зразумеўшы, што Тэкля яго не кахае, вельмі засмуціўся, а Фяоклія ў гневе стала біць сваю дачку, цягала яе за валасы і таптала нагамі. Потым зачыніла ў цёмнай каморы і стала мардаваць голадам. Зрэшты, Фяоклія ўсё ж любіла Тэклю, бо гэта была дачка яе. Таму праз нейкі час сэрца маці не вытрымала, абняла яна Тэклю, стала цалаваць, са слязамі ўгаворваць, каб дзяўчына не адваргала свайго жаніха — прыгожага, багатага, высакароднага. Затым і Фаміра прывяла, пасадзіла яго за стол побач з Тэкляю. А яна, адварнуўшыся ад жаніха, сядзела моўчкі, глядзела ўніз, нічога не ела і толькі ў душы згадвала Жаніха свайго нябеснага. Калі ж Фамір, пестуючы яе,

¹ Евангелле ад Лукі, 10:39

² Евангелле ад Мацвея, 4:4

хацеў сілком абняць і пацалаваць, Тэкля плюнула яму ў вочы і вырвалася з ягоных рук, як птушка з клеткі. Тады Фяоклія зноўку разгневалася, і зноўку стала біць дачку...

— І чаму тая Фяоклія была такая злая? — задумліва мовіла Любачка, нават не пытаючыся, а разважаючы. — Чаму яна не хацела, каб Тэкля стала не зямною нявестаю, а нябеснаю? Таму што сама не верыла ў Хрыста. Але ж усё адно навошта біць родную дачушку? Вось жа ты, мамачка, ніколі на нас руку не падняла...

Сафія ўсміхнулася:

— Дык вы ж у мяне харошыя, паслухмяныя. І я буду толькі рада, калі вы захочаце стаць нявестамі Хрыстовымі...

— Любачка, не дакучай сваімі пытаннямі, — сур'ёзна мовіла Вера. — Ты імі толькі збіваеш маму з аповеду.

— Навошта ты так, Верачка? — папракнула Сафія старэйшую дачку. — Яна ж яшчэ маленькая, не ўсё разумее. Дык і няхай пытаецца...

— Я не маленькая! — пакрыўджана надзьмула вусны Любачка і, падобна, намерылася даказаць гэта, больш нічога не распытваючы, прынамсі, надалей яна слухала моўчкі.

— Ну, вядома ж, ты не маленькая, а проста меньшанькая. І цікаўная, — Сафія пяхчотна паглядзіла Любачку па каштанавых кучаравінках на ейнай галоўцы. — Ну дык слухайце далей... Вельмі засмучаны, пайшоў Фамір да мясцовага валадара. “У нашым горадзе, — сказаў ён вяльможы, — з’явіўся адзін прыхадзень. Сваім чараўніцтвам ён спакушае народ і, зняверваючы людзей у нашых багах, заклікае пакланяцца нейкаму Іісусу Хрысту, укрыжаванаму іўдзеямі. Ён спакусіў і нявесту маю, Тэклю. Спачатку яна моцна кахала мяне, а цяпер не толькі не хоча глядзець у мой бок, але і цураецца мяне як пракажонага, уцякае ад мяне, нібы ад якога-небудзь звера. І не магу я зразумець, што гэты чараўнік зрабіў з ёю”. Валадар паклікаў Паўла і спытаўся ў яго, адкуль ён і што такое дзіўнае зрабіў у іхнім горадзе. А Павел, як і звычайна, стаў і валадара вучыць слову Божаму, распавядаць пра Іісуса Хрыста. Валадар суд над Паўлам адклаў да іншага часу, а пакуль што загадаў звязаць апостала і кінуць у цямніцу. Тэкля ж, даведаўшыся, што з-за яе Павел трапіў у няволю, ноччу таемна прыйшла да

цямніцы, зняла з сябе ўсе залатыя рэчы і аддала іх вартавому, каб той прапусціў яе да Паўла. Вартавы спакусіўся на ўпрыгожанні і пусціў Тэклю да святога Паўла. Упала яна і з радаснымі слязамі расцалавала аковы вязня Хрыстовага. Спярша Павел, убачыўшы яе, жахнуўся, але потым, калі даведаўся, як яна пацярпела ад маці і жаніха за сваю цноту, узрадаваўся і пацалаваў яе ў галаву, бласлаўляючы і ўсхваляючы ейную веру і дзявоцкую цноту, называў яе нявестаю Хрыстоваю і найпершаю сваёю дачкою. І Тэкля сядзела ў цямніцы з Паўлам, як дачка з бацькам сваім, слухаючы ягонае вучэнне і адкладваючы ў сваім сэрцы як самы каштоўны скарб. Між тым у доме Фяокліі пачалі шукаць Тэклю і ніяк не маглі знайсці. Падняўся вэрхал, крык і плач: маці галасіла па сваёй дачцэ, Фамір — па нявесце, рабы — па гаспадыні сваёй. Слугі разбегліся ў розныя бакі, шукалі, пыталіся і на вуліцах, і ў дамах, але нідзе не маглі знайсці Тэклю. І толькі праз некаторы час даведаліся, што яна знаходзіцца ў цямніцы. Прыбеглі туды і ўбачылі, што яна сядзіць побач з Паўлам, як прыкаваная, і з вялікаю ўвагаю слухае ягоныя павучанні. Схапілі яе і вывалаклі з цямніцы, а пра ўсё, што адбылося, далажылі валадару. Той, сеўшы на судзейскае месца, загадаў прывесці да яго Паўла. А народ, як толькі пабачыў апостала, закрычаў: “Валадар, гэты чалавек — варажбіт! Пакарай яго!” І асабліва Фамір настойваў, каб Паўла пакаралі смерцю. Калі ж прывялі Тэклю, дык валадар запытаўся ў яе: “Чаму ты грэбуеш сваім жаніхом, такім прыгожым і высакародным?” Тэкля ж глядзела на Паўла і нічога не адказвала. Тады Фяоклія, нібы і не было ў яе любові да дачкі, раз’ятранаю львіцаю ці раз’юшанаю мядзведзіцаю накінула на Тэклю, стала ўтрапёна прасіць валадара: “Спалі гэтую рабыню! Яна дастойная такой смерці! Гэта не дачка мая, бо не слухае мяне, маці сваёй. Спалі яе ў прыклад іншым, хай усе гарадскія дзеўкі, бачачы гэта, забаяцца, хай не асмельваюцца яны пярэчыць мацяркам сваім, як гэтая непакорная! Не, яна не дзіця маё, а пракляты вырадак, сухая галіна. Спалі яе!” Вось так яны і патрабавалі: Фяоклія — каб спалілі дачку, а Фамір — каб забілі Паўла. Валадар доўга дапытваў святога апостала, але не знайшоў ніякае ягонае віны, акрамя пропаведзі Хрыстовай, і таму не асудзіў яго на смерць, але загадаў біць яго і

выгнаць прэч з горада, каб не мог ён і іншых дзяўчат схіліць да цнатлівасці. Разам з Паўлам прагналі з Іконіі і Варнаву, і Анісіфора з ягонымі сынамі. Зрэшты, Павел і сам імкнуўся сысці з горада, і не толькі таму, што яго пераследавалі валадар, Фамір і Фяоклія, а больш з-за таго, што народ нападаў на яго і хацеў забіць за прапаведванне слова Богага і за сведчанне пра Іісуса Хрыста. І пайшлі апосталы ў Лікаанскія гарады Лістру і Дэрвію, а адтуль — у Антыохію. Праўда, спярша яны некалькі дзён прабылі ў пячоры калі Іконіі, каб даведацца, што будзе з Тэкліяю. Там яны пасціліся і маліліся за яе, каб Гасподзь умацаваў яе ў веры і праявіў міласць Сваю над ёю. Так яно і сталася. Доўга валадар спрабаваў прымусіць Тэклю зноў выказаць прыхільнасць да свайго жаніха, але ўсё дарэмна. І тады, як і патрабавала Фяоклія, асудзіў дзяўчыну на спальванне. Слугі прынеслі шмат дроў, сена, хмызняку і склалі вялікі касцёр. Потым падхапілі пад рукі Тэклю, каб завесці яе туды, але яна адштурхнула паслугачоў і сама ўзышла на касцёр, перад гэтым перахрысціўшыся. Не палохаў яе агонь звычайны, бо сама яна гарэла агнём любові Божай. Яна глядзела ўдалеч і ўбачыла ў вобліку Паўла Госпада, які стаяў і накіраваў ёй быць цвёрдаю. Між тым, касцёр падпалілі з усіх бакоў. Аднак, на здзіўленне для ўсіх, полымя, шугануўшы высока, акружыла Тэклю, але не закранула. Усе былі ўражаныя, калі раптоўна пайшоў дождж з градам, які патушыў полымя. Валадар і насельнікі горада, ратуючыся ад граду і дажджу, паўцякалі ў свае дамы, Тэкля ж сышла з кастра. Яна, вядома ж, не накіравалася ў дом сваёй маці, а падалася з горада, каб знайсці бацьку свайго духоўнага — Паўла. Па дарозе Тэкля сустрэла вучня апостала, якога бачыла ў доме Анісіфора. Той ішоў у горад, каб купіць хлеба. “Дзе знаходзіцца Павел?” — спыталася Тэкля. І вучань павёў яе ў пячору, дзе разам з іншымі знайшоў прытулак апостал. Ubачыўшы Тэклю жывой і здаровай, усе ўзрадаваліся і, ускінуўшы рукі ў неба, аддзячылі Богу за выратаванне Тэклі. Затым Павел і Варнава пайшлі ў Антыохію, прапаведуючы ў розных мясцінах Евангелле, а разам з імі — і Тэкля. Калі яны ўвайшлі ў Антыохію, выпадкова сустрэлі нейкага Аляксандра, знанага чалавека ў гэтым горадзе. Ён быў малады, жыў юрліва, як і ўсе язычнікі. Ubачыўшы Тэклю і ўразіўшыся ейнаю пры-

гажосцю, загарэўся нячыстаю пажадлівасцю. Думаючы, што Тэгля — жонка Паўла, Аляксандр стаў прапаноўваць апосталу шмат золата, а затым, даведаўшыся, што дзяўчына незамужняя, яшчэ большаю жарсцю распаліўся, пажадаў, каб Тэгля стала ягонай абручніцай. Але Тэгля пазбягала яго, нібы льва, які збіраецца праглынуць яе душэўную дабрыву. Адноўчы сустрэў Аляксандр Тэблю на шматлюднай дарозе і не здолеў стрымаць жарсці, хапіў яе. Тэгля ж са слязамі на вачах пачала яго ўгаворваць: “Не прымушай мяне, вандроўніцу, не прымушай мяне, рабу Божую. Я адмовілася ад жаніха, дык ці магу стаць тваёю?” І вырвалася Тэгля з рук Аляксандра, выпадкова разарваўшы на ім адзенне, чым нанесла яшчэ большае пасаромленне. Аляксандр дужа разгневаўся і, як хрысціянку, прывёў Тэблю на суд да валадара. На пытанне, чаму яна цураецца шлюбу, дзяўчына адказала: “Жаніх мой — Хрыстос, Сын Божы, з Ім я ўступіла ў духоўны шлюб”. Валадар стаў прымушаць Тэблю, каб яна адраклася ад Хрыста і выйшла замуж. Калі ж яна рашуча адмовілася, дык асудзіў на паяданне звярамі. Кара была адкладзеная да раніцы, а пакуль для аховы ў тую ноч узяла Тэблю да сябе ў дом жанчына з імем Трыфена. Была яна з царскага роду, карысталася вялікай пашанай, а праз нейкі час, дарэчы, паверыла ў Хрыста. Трыфена ўсю ноч правяла з Тэбляю ў духоўнай бяседзе, а раніцай сабралася мноства народа, каб паглядзець на відовішча. Прышоў і валадар, і ўсе начальнікі гарадскія. Вывелі Тэблю, як ягнятка на пагібель, і стала яна на месца, дзе павінны былі разарваць яе звяры. Калі выпусцілі іх, усе яны сталі хадзіць вакол Тэблі, але ніводзін не дакрануўся да яе, бо Бог самкнуў у звяроў пашчы. Гледачы дзівіліся такой з’яве: крыважэрныя звяры сталі рахманымі, як авечкі. Адны ў народзе праслаўлялі Бога, якому пакланялася Тэгля, другія ж ганілі і казалі: “Яна мае чары ў сваім адзенні, таму і не чапаюць яе звяры”. І сам валадар гаварыў, што Тэгля чараўніца і заваражыла звяроў, каб яны не зрабілі ёй шкоды. Таму вырашылі назаўтра зноў кінуць Тэблю звярам, толькі ўжо больш галодным, а пакуль аддалі Трыфене. Тая вельмі ўзрадавалася, калі ўбачыла Тэблю живою. І вось назаўтра Тэблю зноў павялі на месца кары. Услед за ёю пайшла і Трыфена, яна ўвесь час плакала з-за таго, што ні ў чым не вінаваюць дзяў-

чыну аддаюць смерці. Тэклю паставілі на відным месцы, і бессаромны валадар загадаў раздзець яе. “У вопратцы, — сказаў ён, — маюцца чары, таму і не чапаюць яе звяры. А цяпер паглядзім, ці ацалее яна голая”. Раздзелі Тэклю, і толькі адзін сорам быў для яе покрывам, і яна паўтарала словы прарока Давыда: “сорам пакрывае твар мой”¹... На Тэклю выпусцілі галодных, раз’юшаных звяроў — львоў і мядзведзяў. Калі выйшлі драпежнікі з клетак і ўбачылі дзяўчыну без адзення, дык схілілі свае галовы да зямлі, апусцілі вочы долу, нібы саромеючыся дзявочай галізны, адступіліся ад Тэклі, а людзі бессаромна пазіралі на яе. Вось так звяры сталі нямымі абвінаваўцамі і суддзямі на тым відовішчы: будучы крыважэрнымі ад прыроды, яны праявілі нораў цнатлівага чалавека, а людзі, хоць, здавалася б, і разумныя, ды ўпадобіліся дзікім зьярам. Але чаго яны дасягнулі? Хацелі абняславіць дзяўчыну, аднак толькі ўзмацнілі ейны гонар. Адна з ільвіц падышла да Тэклі, легла побач і пачала лізаць ёй ногі, нібы аддаючы даніну дзявочай цнатлівасці. А народ, які ўбачыў, што звяры не асмельваюцца дакрануцца да Тэклі, стаў усклікваць: “Вялікі Бог, якога прапаведуе Тэкля!” Валадар жа, не паверыўшы ў сілу Божую, захацеў іншым спосабам пагубіць Тэклю. Ён загадаў выкапаць глыбокую яму, напоўніць яе рознымі змеямі і яхіднамі і кінуць туды дзяўчыну. Аднак Той, Хто нядаўна самкнуў пашчы ў львоў, і цяпер прытупіў джалы ў змей, знішчыў іхні яд. Тэкля выйшла з ямы живою-здараваю, і ўсе дзівіліся такому цуду. Кат не ведаў, што яшчэ зрабіць. Нарэшце ён загадаў прывесці двух дужых быкоў, прывязаць Тэклю паміж імі за ногі і распаленымі палкамі калоць жывёлін, каб яны, разбегшыся ў розныя бакі, разарвалі яе. Аднак, калі Тэклю прывязалі да быкоў, дык вярочкі парваліся, як павуціны, а быкі ўцяклі. Тады ўжо і сам валадар прызнаў у Тэклі сілу Божую і, паклікаўшы яе, запытаўся: “Хто ты? І якую сілу маеш, калі ніхто не можа нашкодзіць табе?” Яна ж адказала: “Я раба Бога Жывога!” Валадар, забаяўшыся Бога, які ахоўвае Тэклю ад любое шкоды, загадаў апрануць яе і адпусціў. Дзяўчына пайшла ў дом Трыфены, і вялікая радасць там была. Некаторы час Тэкля

¹ Псалтыр, 43:16

прапаведавала ў Антыохіі слово Божае і многіх навучыла веры ў Хрыста. Аднак Тэкля вельмі хацела ўбачыць Паўла, свайго бацьку і настаўніка, а калі знайшла, дык вырашыла ісці за апосталам, але ён не дазволіў, сказаўшы ёй: “Ніхто не ідзе на барацьбу з нявестаю...”

Якраз у гэтую хвіліну пачуўся стук у дзверы. Ён быў ціхім, амаль нягучным, але дзяўчынкі ўсё адно здрыгануліся — настолькі яны былі захопленыя аповедам і нібы знаходзіліся там, у далёкай Антыохіі, побач з Тэкляй, а вось гэты стук прымуціў іх вярнуцца ў будзённую рэчаіснасць. Сафія ласкава адхіліла са сваіх каленяў галоўку Любачкі і пайшла адчыняць.

Яна вельмі здзівілася, калі ўбачыла перад сабою Вірсавію. Дзяўчына не наведвалася ўжо амаль месяц, і Сафія нават хвалювалася, ці не здарылася з Вірсавіяй што-небудзь благое, а тут, во, нарэшце прыйшла, але чамусьці ў нядзелю. Значыць, нешта ўсё-такі здарылася... Сафія запытальна-занепакоена зірнула ў вочы Вірсавіі. Дзяўчына зразумела яе трывогу, паспяшалася заспакоіць:

— Усё ў мяне добра... Вось толькі...

Сястрычкі не далі Вірсавіі дагаварыць, пачуўшы ейны голас, як і звычайна, кінуліся да дзвярэй, павіслі на руках, радысна зашчабяталі.

На гэты раз Вірсавія прынесла гасцінцаў больш чым калі — анягож, столькі часу не бачыліся. Аднак Любачка нечакана запыталася:

— А ты хочаш быць падобнаю на Тэклю? Ты будзеш такою?

Вірсавія сумелася, а Сафія таропка ёй патлумачыла:

— Я ім толькі што пра Тэклю-цнатлівіцу расказвала... — і ўжо звяртаючыся да Любачкі, дадала: — Разумееш, дачушка, не кожнаму дадзена Божая ласка, не ўсякай дзяўчыне накіраваны гонар стаць нявестаю Хрыстоваю. Вірсавія, вядома ж, дастойная гэтага, але ж...

— А я дык буду нявестаю Хрыстоваю! — не дала ёй дагаварыць Любачка. — Абавязкова буду!

— Будзеш, будзеш... — усміхнулася Сафія.

— Я, мусіць, трохі перашкодзіла, — апраўдваючыся, мовіла Вірсавія, — і вы не даслухалі пра Тэклю да канца. Так? Ну дык вы на мяне не зважайце, няхай мама працягвае аповед. А заадно і я паслухаю...

Вірсавія, безумоўна, ведала прытчу пра Тэклю, але з асало-
даю гатовая была пачуць яе лішні раз з вуснаў Сафіі.

— А ты не спяшаешся? — спыталася дзяканіса.

— Не, сённа ж нядзеля, увесь дзень вольны...

— Ну, тады я і праўда дакажу дачушкам пра Тэклю, тым
болей што засталася няшмат. Сядайма.

Калі сястрычкі ўладкаваліся — Любачка, як і раней, на
каленях у маці, а Верачка і Надзейка па абодва бакі ад Вірсавіі,
— Сафія зноў загаманіла мілагучным і па-асабліваму ўзнёс-
лым голасам:

— Прыняўшы блаславенне ад апостала, пайшла Тэкля ў
Селеўкію і пасялілася на гары ў пустыні паблізу горада. Пас-
цілася, малілася і тварыла многа цудаў, лекавала розныя хва-
робы. Навакольныя жыхары, даведаўшыся пра гэта, прыходзілі
да яе і прыносілі сваіх хворых, якіх Тэкля вылечвала і вучыла
веры ў Госпада нашага Ісуса Хрыста. Адночы міма таго месца
ехаў вярхом на кані язычніцкі жрэц. Згледзеўшы Тэклю, якая
збірала травы сабе на харч, ён спакусіўся прыгажосцю дзяў-
чыны і распаліўся нячыстым жаданнем. Панукнуўшы каня,
падгарцаваў да яе, каб выканаць свой злы намер. А Тэкля,
падтрыманая сілаю Божаю, схапіла жраца і так моцна вутнула
яго аб зямлю, што ён тры дні праляжаў нерухома. Тыя, хто
праходзіў міма і бачыў, што жрэц ляжыць, нібыта мёртвы, не
маглі даўмець, што з ім здарылася. Стала вядома пра гэта ў
горадзе, людзі натоўпам прыйшлі паглядзець на жраца. А той
ачуняў, стаў на ногі і сказаў: “Я бачыў нейкую багіню, і ад яе
гэтак мне дасталася...” З цяжкасцю, пакутуючы ад болю, змог
дайсці ён да свайго дома. Паклікаўшы мастака, загадаў на
дошцы намаляваць аблічча васьмнаццагадовай дзяўчыны. І
калі той пачаў маляваць, дык па волі Божай яму ўдалося да
драбніц перадаць падабенства з Тэкляй. Прынёс мастак ікону
жрацу. “Менавіта такую дзяўчыну я і бачыў!” — усклікнуў ён.
Узяўшы ікону, жрэц расцалаваў яе і адразу ж зусім выздара-
веў. Потым захоўваў тую ікону ў сябе дома, разам з усёй сваёй
сям’ёй паверыў у Хрыста... Тэкля доўга жыла ў той мясцовасці,
многім дапамагала ў нягодах, шмат хваробаў вылечыла. Лека-
ры і варажбіты ў Селеўкіі бачылі, што хворыя ідуць не да іх,
а да Тэклі, і ўсё меней у іх розных выгодаў. Разгневаліся яны

на Тэклю, якая лекавала ўсіх бескарысліва, і нанялі хібных юнакоў, каб яны Тэклю абняславлілі. І так ім патлумачылі: “Чыстая Тэкля, таму і прыхільна ставіцца да яе багіня Артэміда, выслухоўвае ейныя просьбы, дае ёй сілу для лекавання нямоглых. А калі Тэкля будзе апаганена, дык не стане спрыяць ёй Артэміда, забярэцца ў яе лекарская сіла, і тады людзі зноўку пойдучь да нас”. Напаіўшы юнакоў віном, даўшы шмат грошай, угаварылі іх аганьбаваць Тэклю. Неразумныя, яны не ведалі, што Тэкля не сілаю Артэміды, а дабрадаццю Хрыстовай вылечвае любую хваробу! Накіраваліся п’яныя і юрлівыя юнакі да Тэклі. “Дзеці, што вам трэба?” — спыталася яна. І сталі юнакі гаварыць нехарошыя словы. Пачуўшы іх і зразумеўшы іхні злы намер, уцякла Тэкля ад юрлівых юнакоў. А тыя пагналіся за ёю і пераследавалі, як зграя ваўкоў авечку. І калі ўжо дагналі, дык памалілася Тэкля Богу, каб Ён не даў яе ў рукі гвалтаўнікоў. І ў тое ж імгненне каменная гара па Божай волі расступілася, прыняла Тэклю ў свае нетры і абараніла ейную цноту. І гара тая стала труною для чыстага цела Тэклі. Так яна аддала душу сваю ў рукі Божыя. І цяпер яна ў бясконцым жыцці сваім праслаўляе Хрыста Бога, з Бацькам і Святым духам...¹

Скончыўшы аповед, Сафія не стала распытваць у дзяцей, якія высновы зрабілі яны з прытчы: адно што ўжо абмяркоўвалі яе раней, а другое — трэба было ўдзяліць увагу Вірсавіі, бо дзяўчыну, падобна, усё-ткі турбуе нейкая нэндза.

— Вы пакуль самі пазабаўляйцеся ў сваім пакоі, а мы трохі пагамонім з Вірсавіяй, — сказала яна дачушкам. — А потым і Вірсавія да вас далучыцца. Так?

— Ну, вядома ж, — запэўніла гасця. — У мяне сёння часу шмат.

Калі дзяўчынкі гурмою сышлі, на хаду перабіраючы гасцінцы, Вірсавія спярша пераказала ўсе апошнія падзеі, якіх здарылася аж занадта, патлумачыла, чаму ёй не выпадала наведваць адправы.

— Прабач, Сафія, за тое, што я цябе не паслухалася, — апусціўшы позірк долу, мовіла напрыканцы Вірсавія. — Я цяпер

¹ Дзень памяці роўнаапостальнай пакутніцы Тэклі — 24 верасня.

у распачы і ў разгубленасці: што рабіць далей? Дзе шукаць Архелая? Было адно гора, а цяпер, можа, яшчэ большае...

Пасля нядоўгае развагі Сафія адказала:

— Па-першае, мяне вельмі радуе, што я не памылілася ў Гнеі. Высакародны чалавек, добрапрыстойны... А што тычыцца Архелая, дык, мне думаецца, ты яго знойдзеш. Дакладней, ён цябе знойдзе. Твой хлопец, па ўсім бачна, настойлівы, свайго дамагчыся ўмее. Вунь глядзі ж, здолеў нейкім чынам патрапіць у Рым. Безумоўна, без волі Божай не абышлося, але ж і чалавек павінен прыкласці пэўныя высілкі... Дык калі ўжо Бог наблізіў вас адно да аднаго, то, мусіць, будзе спрыяць і надалей. А ў тым, што Архелай цябе шукацьме, сумневу нямашака: для таго ж ён і імкнуўся ў Рым...

— Як жа ён будзе шукаць, калі яго самога паліцыя шукае? Патрапіць у рукі Акілы, дык літасьці не мецьме...

— У Рыме чалавека знайсці не так і проста. Нават паліцыі. А твой Архелай не такі бязглузды, каб самахоць, па дурноце, ёй папасціся. Ён шукацьме цябе з асцярогаю — я ў гэтым упэўненая.

— Ты ж сама сказала: Рым такі вялікі... Архелай у ім і сам заблудзіцца, а каб знайсці некага іншага...

— На ўсё воля Божая... А набажэнтсвы ўсё-ткі прапускаць непажадана. Наадварот, трэба маліцца, прасіць у Бога ласкі...

Усю астачу дня Вірсавія правяла ў забавах з сястрычкамі.

Дамоў яна вярталася яшчэ да прыцемкаў, аднак не скмеціла, што ад самага дома Сафіі за ёю, трымаючыся крыху воддаль, ззаду ідуць і віжуюць два дзецюкі — высокі, як жэрдка, і прыземіста-пузаты, як капшук...

Дзве сустрэчы імператара

Аднае раніцы імператар, прачнуўшыся, не адчуў болю ў галаве, дый увогуле цела не нагадвала пра сябе пакутнаю нямогласцю. На радасцях Адрыян паклікаў свайго сакратара Светонія.

— Далажы, хто хацеў патрапіць да мяне на прыём у гэтыя дні.

Светоній пачаў зачытваць доўгі спіс, які не выклікаў у імператара ніякае цікавасці. І толькі калі з вуснаў сакратара прагучалі словы “сенатар Гней”, Адрыян здзіўленна ўскінуў бровы:

— Як ты сказаў? Гней?

— Менавіта так. Прычым ён прыязджаў сюды тройчы. З якою патрэбаю — паведаміць не захацеў. Казаў, што нешта асабістае.

— Цікава... Гэты былы легат ніколі не нагадваў мне пра сябе. Я нават не бачыў яго з часін іўдзейскае вайны... Мусіць, Гнея нешта дужа далякло, калі дамагаецца сустрэчы. Кажаш, прыязджаў тройчы?

— У мяне тут усё запісана...

— Ну, вось што. Пашлеш ганца да гэтага Гнея. Я гатовы яго прыняць. А яшчэ — да Антаніна. Яго я таксама хачу бачыць. Сустрэчы плануй пасля полудня, бо мне закарцела прайсціся па ўсім Цібуры...

Імператар упершыню выйшаў са свайго вялізнага перыстылю, каб сустрэць Антаніна (як ужо згадвалася, такі гонар дагэтуль ён аказваў толькі свайму састарэламу швагру Сервіяну). Працягнуў рукі для абдымак, прыгарнуў да сябе. Антанін смеціў, што Адрыян пачуваецца бадзёра, і з-за таго ў яго самога прыўзняўся настрой, бо ў Цібур ён ехаў з насцярогаю: нечаканыя і тэрміновыя выклікі да імператара звычайна нічога добрага не зычылі.

Удвох яны нетаропка прайшліся да статуі Юпітэра, прыселі.

— Як ты думаеш, для чаго я цябе сёння паклікаў? — запытаўся Адрыян.

— Шчыра сказаць, нават не здагадваюся...

— А мог бы... Для цябе ж, мусіць, не сакрэт, што па Рыме гуляюць чуткі пра майго магчымага пераемніка. І нават называецца канкрэтнае імя...

— Нешта чуў. Але ж чуткі — яны і ёсць чуткі. Ці варта ім верыць?

— Не кажы. Чуткі ніколі не ўзнікаюць на пустым месцы...

— Магчыма. Але я не ўспрымаю іх усур'ёз.

— А на гэты раз, мой любы Антанін, давядзецца ім паве-

рыць, — Адрыян зрабіў працяглую паўзу і, надаўшы свайму голасу ўрачыстасці і велічнасці, наўпрост абвесціў: — Я сапраўды маю намер усынавіць цябе і такім чынам прызначыць сваім пераемнікам!

Антанін хацеў нешта сказаць, але імператар уладным жэстам рукі спыніў яго:

— Спярша даслухай мяне, а потым выкажашся. Дык вось, толькі ты бачышся мне ў ролі імператара, хоць хто-ніхто проста рвецца да ўлады. Думаю, ты ведаеш, каго я маю на ўвазе. Найперш гэта Сервіян. Ён збіраўся заняць трон яшчэ пасля Траяна і дагэтуль вельмі злы, што колісь імператарам стаў я. Праўда, цяпер ніякай хцівасці не выказвае, ліслівіцца да мяне, але я ведаю, што твoryцца ў ягонай душы... Спіць і бачыць сябе на імператарскім троне! Ажно трасцу яму... Марыць аб імператарстве і ўнук Сервіяна — Педаній Фуск. Яго падтрымлівае ўся старая знаць, хоча зноўку займець на троне “свайго чалавека”. Ды не будзе гэтага... Сенат, у сваю чаргу, разлічвае, што я ўсынаўлю Цярэнція Генцыяна. Ён, можа, і неблагі кандыдат, але я не зраблю гэта менавіта з-за таго, што ў Генцыяна шмат прыхільнікаў сярод сенатараў. Ты ж ведаеш, як я да іх стаўлюся... Проста напралом ідзе да вышэйшае ўлады прэфект Катылій Север, з-за чаго нажыў сабе нямала ворагаў, тым лікам у маёй асобе. Аднак я пакуль што трываю... Яшчэ адзін прэтэндэнт — Платорый Непота. Колісь ён быў маім лепшым сябрам. А пасля аднаго выпадку... Было, што Непота дужа захварэў. Я прыехаў яго наведць, а ён загадаў не пускаць і на парог. Ты можаш гэта ўявіць? Мяне, імператара, — не пускаць на парог! Я тады прабачыў Непоту нахабства толькі з-за таго, што ён мой сябар. Аднак крыўда ў душы ўсё адно засталася. Уяўляю, як ён зганьбіў бы мяне пасля смерці... Усе, каго я назваў, лічаць сябе галоўнымі маімі пераемнікамі. Ёсць і іншыя, але гэта драбязя, на яе і зважаць не варта...

— Ты не назваў самага галоўнага прэтэндэнта — Луцыя, — Антанін усё ж здолеў уставіць слова ў маналог імператара.

— Ды які ён прэтэндэнт? — абыякава махнуў рукою Адрыян. — Прэтэндэнт на нябожчыка... Сказаць па праўдзе, мне ўвогуле не варта было ўсынаўляць яго два гады таму. Луцый ужо тады быў настолькі хворым, што не змог нават прачытаць прамову ў Сенаце з нагоды ўсынаўлення... Была і яшчэ адна

падстава, каб не набліжаць да сябе Луцыя. Ты ж ведаеш, што ён — зяць таго самага Негрына, аднаго з чатырох кансулярыяў, якія ў першыя дні майго імператарства падрыхтавалі змову, задумвалі мяне забіць, але самі былі забітыя. Хто-ніхто думае, што гэта я загадаў Аттыяну пакараць іх смерцю, але ты, спадзяюся, гэтаму не верыш... Так што пра Луцыя забудзь.

— Але ж ён яшчэ жывы...

— А я і не кажу, што збіраюся ўсынавіць цябе заўтра ж. Луцый можа сканаць з дня на дзень, і мне трэба падрыхтавацца, вызначыцца з пераемнікамі загадзя. Што я і раблю... Да таго ж, я хачу, каб кандыдатура на ўсынаўленне была вылучаная не мною, а “саветам сяброў”¹. Тады гэта выглядацьме не як мая асабістая прыхамаць, а як жаданне найболей уплывовых людзей імперыі. І няхай цябе не хвалюе, за каго аддадуць свае галасы чальцы савета — гэта ўжо мой клопат... Зрэшты, мне, бадай, і не давядзецца прыкладваць шмат намаганняў, каб большасць прагаласавала як след. Як гэта ні дзіўна, але ты, здаецца, ухітрыўся не нажыць сабе ніводнага ворага. Я нават чуў, што хто-ніхто параўноўвае цябе з Нумай Пампіліем... А пра выпадак у Сенаце ўвогуле ходзяць узнёслыя пагалоскі²... Дык чаму ж я вырашыў пагутарыць з табою зараней? Ёсць дзве прычыны. Па-першае, мне ўсё ж патрэбна атрымаць тваю згоду на ўсынаўленне. А па-другое, будучы імператар павінен выканаць адну маю ўмову. Калі памрэ Луцый, табе належыць усынавіць ягонага малодшага сына — Вера. Шчыра кажучы, гэтакім чынам я хачу аддаць Луцыю даніну: няхай пасля ягонае смерці ў імперыі застанецца хоць што-небудзь значнае... А яшчэ ты павінны ўсынавіць Марка, свайго пляменніка. Я думаю, нам з табою трэба забяспечыць пераемнасць. Мы павінны загадзя паклапаціцца, каб на троне многія дзесяцігоддзі, а магчыма, і вякі заставаліся нашыя людзі...

Як сказаў мой любімы Эпіктэт³, “ад бога паходзяць багі і людзі, і калі ты прымаеш гэта, табе ёсць чым ганарыцца: па-

¹ Маецца на ўвазе імператарскі савет, у які ўваходзілі прэфект, розныя начальнікі імператарскай канцылярыі, знаныя юрысты.

² Антанін на вачах у сенатарыў своечасова працягнуў руку свайму цесцю, які спатыкнуўся, за што, ужо стаўшы імператарам, атрымаў прозвішча “Пій” — “бласлаўлены”.

³ Эпіктэт (каля 50-138 г.н.э.) — філосаф, прадстаўнік рымскага стаіцызму.

думаі толькі, як бы ты ўзнёся, калі б цэзар аб'явіў цябе сваім сынам”.

Тут Адрыян хоць і не крывіў душою, але сказаў Антаніну не ўсё. Насамрэч ён даўно кінуў вока на ягонага пляменніка Марка. Ужо з першых год хлопчык вызначаўся незвычайнай сур'ёзнасцю. Толькі-толькі “адбіўшыся” ад нянек, ён пачаў вывучаць філасофію. Настаўнікамі Марка былі самыя слыннымя тагачасныя вучоныя, літаратары, мастакі. А галоўнае — Марка ўзяў пад апякунства сам Адрыян, які найперш падахвоціў хлопчыка да ўсяго грэчаскага. Можна сказаць, Марк вырас на каленях імператара, які называў яго на свой манер — Верысімам. Калі Марку споўнілася шэсць год, Адрыян даў яму ганаровае права атрымаць каня ад імперыі, а на восьмым годзе — запісаў у калегію жрацоў-саліеў¹. Тады, дарэчы, Марк упершыню атрымаў знак, што неўзабаве ён стане імператарам. Калі ўсе па чарзе кідалі на падушку вянкi (была такая варажба), дык яны падалі ў розныя месцы, а вянок Марка трапіў на галаву Марса, быццам яго апранула нечая нябачная рука... Адрыян таму і хацеў, каб Марк стаў ягоным пераемнікам, бо пазнаваў у ім колішняга самога сябе. Дык навошта было ўсчыняць гэтую валтузню з Антанінам, ці не лепей адразу ўсынавіць Марка — і ўвесь клопат? Справа ў тым, што юнаку споўнілася ўсяго васьмнаццаць гадоў. А раптам ён, Адрыян, заўтра памрэ? Марк хоць і разумны, і на дзіва вучоны, але чалавеку ў такім узросце давяраць самую магутную імперыю ўсё ж рызыкаўна. Яму трэба “прыцерціся”, падвучыцца, набрацца вопыту ў сталага настаўніка. І такім мог стаць толькі Антанін. Вядома ж, суразмоўцу Адрыян не раскажаў пра свой стратэгічны план, пра тое, што яму, Антаніну, у гэтым плане адведзена дапаможная, пераходная роля, інакш той мог проста пакрыўдзіцца.

— Дык ты згодны выканаць маю ўмову? — гэтым пытаннем Адрыян нібы падсумаваў усё сказанае.

Што належала адказаць Антаніну? Тое, што некалі яму давядзецца стаць імператарам, ён ведаў даўно, бо адпаведныя

1 Саліі шанавалі бога Марса і бога Квірына, які ў пачатковы перыяд Рымскай імперыі нароўні з Юпітэрам і Марсам уваходзіў у галоўную трыяду рымскіх багоў.

знакі даваліся з нябёсаў. Аднаго разу, калі ён, кансулярый, падымаўся на трыбуну, сярод іншых воклічаў раптам пачуўся такі: “Аўгуст, няхай аберагаюць цябе багі!” У час ягонага праконсульства ў Азіі жрыца ў Тралах замест слоў “Будзь здаровы, праконсул!” выгукнула “Будзь здаровы, імператар!” Пасля консульства Антаніна мармуровы бык, пастаўлены ў садзе, павіс рагамі на галінах дрэва, якое вырасла. Затым маланка ляснула ў ягоны дом, не нарабіўшы ніякае шкоды. У Эрутрыі пасудзіны, закапаныя ў зямлю, былі знойдзены на паверхні, а пчаліныя раі пакрылі ўсе ягоныя статуі. У сваіх снах Антанін часта атрымліваў указанні паставіць у сваіх пакоях выявы Адрыяна.

Імператар, вядома ж, спадзяваўся атрымаць імгненную згоду, бо каму ж не хочацца ступіць на трон? Аднак нечакана пачуў няўцямна-няпэўнае:

— Мне трэба падумаць... Я згодны ўсынавіць і Марка, і Вера, але... Ці гатовы я сам да імператарства? І ці трэба яно мне?

Антанін не хітраваў. Ягоная душа не ляжала да дыктатарства. Нягледзячы на прароцтвы нябёсаў ён марыў правесці астачу жыцця ў спакоі і злагадзе з самім сабою, з людзьмі і нават з блудліваю жонкаю Фаўстынаю¹.

Ад такога адказу Адрыян спярша сумеўся, але потым узяў сябе ў рукі:

— Калі трэба падумаць — падумай, — без аніякай незадаволенасці мовіў ён. — Я не прыспешваю, час у нас ёсць. Але пра нашую размову ніхто не павінен ведаць.

— Гэта само сабою...

Яшчэ колькі хвілінаў яны пагаманілі пра будзённае, нават пра жонак (Сабіна і Фаўстына даводзіліся адна адной нейкаю раднёю), і толькі потым Адрыян устаў з крэсла. Праводзячы Антаніна па вестыбюлі, ён з задавальваннем падумаў: “Гэта няблага, што Антанін не рвецца да ўлады. Значыць, не будзе за яе і трымацца: калі спатрэбіцца, “перадасць лейцы” Марку...”²

¹ Ужо стаўшы імператарам, калі жонка пачне папракаць у тым, што ён з нейкае нагоды даў мала шчадрот радні, Антанін адкажа: “Дурніца, пасля таго, як нас заклікалі кіраваць імперыяй, мы страцілі і тое, што мелі раней”.

² Антанін выканае гэтую ўмову, і пасля ягонае смерці ўпершыню ў гісторыі Рыма адначасна будуць валадарыць два імператары — Марк і Вер.

Што Адрыян пакліча яго на прыём ды яшчэ сам прышле адмысловага ганца, стала для Гнея нечаканкаю: калі тое было, каб імператар рабіў каму-небудзь падобную ласку. Аднак жа запрашэнне на сустрэчу не столькі ўзрадавала Гнея, колькі засмуціла. Што ён хацеў папрасіць у імператара? Каб Адрыян нейкім чынам паўздзейнічаў на Акілу, і той ці аддаў, ці прадаў Архелая Гнею. Цяпер просьба не мела сэнсу. Хіба што, калі Архелая зловяць, Акіла мог бы ўжыць для раба не дужа суровую кару. Ды няхай паспрабуюць злавіць...

Аднак жа адмовіцца ад сустрэчы не выпадала: няўвага да вышэйшай асобы імперыі можа выйсці бокам... І Гней выправіўся ў Цібур. За фурмана, як і зазвычай, наперадзе карукі сядзеў Дыадор.

Гнею давялося доўга чакаць з прыхаду ў вялікую імператарскую залу, у вестыбюлі. Светоній патлумачыў, што зараз імператар гутарыць з Антанінам. Неўзабаве яны абодва выйшлі ў вестыбюль і, захопленыя размовай, нават не звярнулі ўвагу на Гнея, які сядзеў побач з сакратаром. Толькі на зваротным шляху Адрыян, мімаходзь кінуўшы позірк убок, скмеціў наведніка і пазнаў яго.

— Гней? Вельмі рады цябе бачыць, — адчувалася, што імператар у добрым настроі і ягоная радасць ад сустрэчы непадробная. — Колькі часу прайшло з тае пары, як мы сустрэкаліся ў апошні раз?

— Два гады, адзін месяц і восем дзён... — без замінкі, на адным дыханні выпаліў Гней, быццам у ягонай галаве знаходзіўся лічыльнік.

— Адкуль такая дакладнасць? — непрыхавана здзівіўся Адрыян.

— Сустрэча з імператарам — заўсёды свята. А святы трэба помніць...

— Ах, ліслівец! — зарагатаў Адрыян. — Колісь за табою такое не заўважалася. Відаць, паспеў абрасці заганнымі рымскімі звычкамі, ліха на іх. Ну ды хай сабе... Хадзем, раскажаш, што ў цябе за нэндза. Мусіць жа, проста так сустрэчы са мною не дамагаўся б? Я правільна думаю?

— Ды яно так... — замармытаў Гней. — Але ўжо, бадай, позна, нічога не паправіш...

— Як гэта не паправіш? Мне, імператару, як богу на зямлі, падуладнае ўсё! Ці ты, можа, богам мяне не лічыш? — Адрыян зірнуў на Гнея хітравата-ўсмешліва.

— Ды ты і ёсць самы галоўны бог... — не адводзячы вачэй, адказаў Гней.

— Тады хадзем, будзем вырашаць тваю праблему.

Зрэшты, да асноўнае размовы яны падступіліся не адразу, колькі часу Адрыян распытваў Гнея пра ягонае рымскае жыццё-быццё, пра сенатарства, а Гней, каб не дакучаць імператару занадта доўга, адказаў па-вайсковаму кароткімі, сечанымі фразамі.

— Ну дык што цябе турбавала ці турбуе? — нарэшце Адрыян сам “пацягнуў за язык” Гнея.

— Дагнала мяне вайна... — пасур’эзнеўшы, мовіў былы легат. — Прычым з нечаканага боку...

І ён пераказаў тое, што распавядаў Вірсавіі, — пра агмен з Ерусаліма ў Сірыю, пра “баляване” ў гонар праконсула Адрыяна, пра Хавіву... А потым адразу пераскочыў на блізкі час, калі лёс прад’явіў яму плён таго бязглуздага гвалту ў выглядзе сына, якога завуць Архелаем і які стаў рабом Акілы.

— Ну дык і ў чым заступорка? — здзівіўся Адрыян. — Хіба нельга дамовіцца з Акілам, каб ён прадаў табе свайго раба?

— Акіла не прадасць яго нізавошта, — сумна сказаў Гней. — Ён згодны толькі абмяняць Архелая на маю рабыню, якую завуць Вірсавіяй.

— А нашто яму спатрэбілася твая рабыня? Што ў ёй такога адметнага?

— Акіла ведае Вірсавію з іўдзейскае пары. Заляцаўся да яе яшчэ там, у Ерусаліме... прабач, у Эліі Капіталіне... калі Вірсавія рабыню не была, — Гней, натуральна, не заікнуўся “пра дачку хрысціянскага епіскапа”. — Але нічога не атрымалася. А тут выпадкова згледзеў яе ў мяне, юр распаліўся з новаю сілаю...

— Дык аддай ты яму тую яўрэйку! Няхай Акіла пацешыцца!

— Не магу, імператар. Вірсавія, можна сказаць, выратавала мне жыццё. Калі б не ейны догляд на марскім шляху да Рыма, не сядзеў бы я тут, побач з табою, бо карабель трапіў у шторм, у мяне адкрылася рана... Але галоўнае нават не гэта. Самае

дзіўнае, амаль неверагоднае, аднак мой сын Архелай і Вірсавія ведаліся яшчэ ў Іудзеі. І яны моцна кахаюць адно аднаго... — Гней абачліва не абмовіўся, што Архелай быў ад'ютантам Бар Кохбы. — Ці ж магу я не жадаць шчасця сыну і сваёй выратавальніцы?

— Во як усё пераплятаецца ў жыцці! — усклікнуў Адрыян. — Знарок не прыдумаеш! Тэма для Эсхіла ці Эўрыпіда!

Усхваляваны, імператар нават ускочыў з крэсла, пачаў хадзіць туды-сюды, прыгаворваючы:

— Гэта ж трэба!

Нарэшце ён супакоіўся, зноўку прысеў і рашуча мовіў:

— Калі Акіла не хоча прадаваць Архелая, дык яго выкуплю я. А потым падару табе... Як ты думаеш, пагодзіцца Акіла прадаць мне свайго раба?

— Анягож...

— І мне так здаецца, — Адрыян усміхнуўся. — Як ні круці, але я таксама маю дачыненне да гэтае гісторыі і нават трохі вінаваты ў тым, што ў цябе з'явіліся пэўныя непрыемнасці. Калі б малады цэнтурыён Гней не ўзяў лішні кілішак у гонар праконсула Адрыяна, дык не было б таго гвалту над Хавівай, а значыць, і іншых непажаданых наступстваў.

— Чаму ж непажаданых? — Гней паспрабаваў "падгуляць" імператару. — Калі б я не піў у гонар праконсула Адрыяна, дык у мяне ніколі не было б уласнага сына...

— І то праўда! — засмяяўся Адрыян. — Во як ты павярнуў! Дык, выходзіць, да твайго Архелая я маю самае непасрэднае дачыненне! І цяпер проста змушаны яму паспрыяць, бо ён, атрымліваецца, не зусім старонні для мяне чалавек... Так што не хвалюйся, мой дружа. Заўтра ж паклічу да сябе Акілу, і ён перадасць табе Архелая без аніякіх грошай. І Вірсавія пры табе застанецца.

— Гэта немагчыма, — схіліўшы галаву ўніз, скрушна мовіў Гней.

— Чаму немагчыма? Ты думаеш, Акіла мяне не паслухаецца? Да я яго ў парашок сатру, самога ў рабства прадам!

— Архелая ў Акілы ўжо няма, ён уцёк, — з тою ж скрухаю ціха сказаў Гней і, каб хоць неяк апраўдаць свайго сына, горача дадаў: — Архелай быў змушаны ўцячы! Акіла яго дапёк,

здэкаваўся! Ён сам мне казаў, што створыць для Архелая пекла! І, мусіць жа, стварыў...

— Адкуль ты ведаеш, што Архелай уцёк?

— Таму што Акіла яго ўжо шукае. Нават у маім доме...

— Як гэта?

— Некалькі дзён таму на маёй сядзібе адбыўся вобшук. Па загадзе прэфекта. Паводле слоў цэнтурыёна Планкуса, разлічвалі знайсці беглага маладога раба...

— Пачакай, які вобшук? Ты ж сенатар! Няўжо прэфект пасмеў пайсці на такое... на такі...

— Вось жа пасмеў...

— Ну, Север! Ну, нахабнік! Зусім ужо расперазаўся! Цярпенне маё на зыходзе... Аднак жа пакінем гэта, я з ім разбяруся. Лепей скажы, чаму ты думаеш, што хацелі знайсці менавіта Архелая?

— А каго ж яшчэ? Які беглы раб, апрача Архелая, мог бы шукаць прытулак у маім доме? Зрэшты, ёсць і другі доказ: разам з паліцэйскімі прыезджаў і Акіла. У дом ён не заходзіў, аднак я яго бачыў. Пэўна, прэфект даў дазвол на вобшук па ягонай просьбе...

— Ты глядзі: і Акіла стаў задужа шмат сабе дазваляць... Ну-ну...

Імператар раптам схамянуўся і збянтэжана-разгублена запытаўся:

— Калі Архелай уцёк, дык чым я ў такім разе магу табе дапамагчы?

— У тым і справа, што нічым... Таму я і сказаў, што позна ўжо, нічога не паправіш...

Адрыян зноў устаў з крэсла, зашпацыраваў каля статуі Юпітэра, нешта абдумваючы.

— Не варта кідацца ў распач, — імператар у рэшце рэшт прыйшоў да кончае высновы ў сваіх развагах. — З Акілам я ўсё адно перагавару. Хай ведае, што Архелай болей яму не належыць, і хай хлопца не шукае. А шукаць будзем мы! На паліцэйскае ашмёцце, што падпарадкоўваецца прэфекту, спадзеву мала. Я даручу Турбону, каб падключыў да пошукаў сваіх прэтарыянцаў. А заадно азадачу таемных шпегаў... Тыя ўвесь Рым назнайніцу вывернуць, але знойдуць твайго Архелая...

Так што не бядуі! Адна ўмова: калі Архелай знойдзеца, пры-
вязі яго разам з Вірсавіяй сюды. Цікава пабачыць, што яны з
сабе ўяўляюць...

Ад імператара Гней вяртаўся ўзрушаны і абнадзеены.

Захоп

На душы ў Акілы было надта пагана.

А дзень жа, здавалася б, распачынаўся гэтак спрыяльна, з
такое радаснае навіны!

Эфраім і Манасія, якія не спускалі вачэй з Гнеевага дома,
раніцай, нарэшце, прынеслі радасную вестку: ім усё-ткі ўдалося
што-кольвеч выведаць. Хай сабе яны не высачылі Архелая, але
паведамлілі цікавыя акалічнасці пра Вірсавію. У нядзелю дзяў-
чына хадзіла далёка за ўскраіну Рыма, правяла ў нейкім доме
шмат часу і вярнулася ажно ў прыцемках. І дарогу, і дом браты
добра запамнілі. Чаго Вірсавія там гэтак доўга бавілася? Тут і
сумневу няма: пэўна ж, у гэтым доме хаваецца Архелай, і Вірса-
вія, выконваючы нейкае даручэнне Гнея, да яго наведвалася.

Акіла, прыхапіўшы з сабою Эфраіма, бо той быў нашмат
хітрэйшы за брата, адразу ж падаўся за горад, каб на свае
вочы ўбачыць дом, куды хадзіла Вірсавія. Каруку спынілі
воддаль, сам Акіла з яе не вылазіў, паслаў Эфраіма, каб той
ненавязліва параспытваў у месцічаў, хто жыве ў гэтай пабу-
дове. Тое, пра што расказаў Эфраім, вярнуўшыся праз паўгад-
зіны, яшчэ болей заінтрыгавала і абнадзеіла Акілу. Аказваец-
ца, у доме жыве нейкая Сафія са сваімі малымі дзецьмі. І што
самае цікавае: яна — хрысціянка! Прычым не простая, а ней-
кая іхняя верхавода, бо людзі падказалі Эфраіму, што начамі
хрысціяне ладзяць тут свае сходні. Цяпер для Акілы малюнак
акрэсліўся цалкам.

Вірсавія, безумоўна, неяк знюхалася з мясцовымі хрысція-
намі і хадзіла на набажэнствы. Калі ж узнікла неабходнасць
схаваць Архелая, яна і падказала Гнею надзейную хованку. А
што! Хрысціяне — людзі спагадлівыя, Акіла гэта добра ведае.
Ці калеку, ці бегламу рабу — усім прытулак дадуць. Вось і
прыгрэлі Архелая...

Заставалася дробязь: наведаць прэфекта, павінаваціцца перад ім за мінулую прамашку з вобшукам у доме Гнея і даць яму новую наводку. Ёсць спадзеў, што Север на яго, Акілу, вялікага зла не трымае, бо Гней вэрхалу не ўсчыніў, як быццам таго вобшуку і не было...

У другой палове дня Акіла акурат намерыўся зазірнуць у прэфекторыю, аднак неспадзеўкі дома яго заспеў ганец ад імператара, паведаміў, што Адрыян загадвае яму прыбыць у Цібур, прычым тэрмінова. Што паробіш: воля імператара — закон, хоць ад падобных паспешлівых выклікаў нічога прыемнага чакаць не варта — Акіла гэта ведаў дакладна.

І ягоная апаска пацвердзілася.

Імператар зрабіў Акілу разнос за тое, што ён ініцыяваў вобшук у доме Гнея, брудна лаяўся за гэта, нават пагражаў караю, тым лікам і для прэфекта, і што самае жаклівае — сказаў словы, якія дагэтуль стаяць у Акілы ў вушах:

— Запомні! Гней для цябе болей не існуе! Архелай і Вірсавія — таксама! Усе яны — цяпер мае рабы! Гэтак жа, дарэчы, як і ты. І мне вырашаць вашыя лёсы! Ты ўсё зразумеў?

Тады Акіла толькі паспеў моўчкі кіўнуць галавою, і ў наступную хвіліну Адрыян, рэзка развярнуўшыся, пашыбаваў у перыстыль (імператар нават не спадобіўся прыняць свайго галоўнага забудоўшчыка ў зале, размова адбывалася ў вестыбулі).

Усе надзеі-спадзяванні адначасна згаслі. Ужо няма патрэбы ехаць да прэфекта, трэба навекі паставіць крыж і на Вірсавіі. З апошнім Акіла не мог змірыцца ніяк. Нават нягледзячы на загад і пагрозы імператара. Вельмі ж упадабаў Акіла гэтую дзяўчыну. Яшчэ там, у Іудзеі, калі мяцеж захлынуўся ў крыві, ён спрабаваў знайсці Вірсавію, рассылаў ганцоў па ўсёй правінцыі, шастаў па Кірмашным полі, але дзяўчына як скрозь зямлю правалілася. Потым нехта падказаў яму, што ў Ерусаліме іудзеі наладзілі крывавую бойню сярод хрысціян, у жытых амаль нікога не засталася. Больш за тое, стала вядома, што загінуў і епіскап Іуда. Хутчэй за ўсё, вырашыў Акіла, такая ж доля напаткала і Вірсавію, бо яна заўсёды трымалася побач з бацькам. І Акіла змірыўся са стратаю. Душэўны боль паступова зацягваўся, ён ужо амаль знік зусім, і вось на табе —

Вірсавія зноўку ўсплыла ў ягоным жыцці, развярэдзіўшы бы-
лое пачуццё, якое, выходзіць, не патухла, тлела ў глыбіні душы,
каб зараз шугануць нанова. Дык ці варта адступацца ад свайго
шчасця, калі яно нечакана апынулася зусім блізка?

Цэлую ноч Акіла не самкнуў вачэй, пакутліва думаў-разва-
жаў, што яму належыць зрабіць, каб атрымаць Вірсавію. А
раніцаю паклікаў да сябе Эфраіма і Манасію. Браты палічылі,
што яны ўжо сваю ролю выканалі — знайшлі дом, дзе хава-
ецца Архелай, таму і не выправіліся з вечара на “дзяжурства”
каля дома Гнея, тым болей што Акіла на гэтым і не настойваў.
Аднак жа браты памыліліся.

— Назіранне за домам Гнея будзеце працягваць, — хрып-
лым голасам даў указанне Акіла. — Вось толькі задача ў вас
ужо іншая. Архелай мяне болей не цікавіць. Калі нават і зглед-
зіце яго — не зважайце. А віжаваць належыць за тою дзяў-
чынаю, якая і навяла вас на дом Сафіі. І не толькі віжаваць...

Акіла зрабіў паўзу, каб падабраць належныя словы, бо па-
сутнасці яму трэба было аддаць загад на злачынства. Зрэшты,
каго-каго, а братоў ганебным загадам не здзівіш і не абурыш...

— Вы ўжо ведаеце, што тая дзяўчына — хрысціянка. У дом
Сафіі яна ходзіць на набажэнствы. І, відавочна, адна... Пры-
намсі, мінулым разам яе ніхто не суправаджаў. Так?

— Так, ніхто, — пацвердзіў Манасія.

— Даць рады Архелаю, нават удвох, вы не здолелі. Дык
хоць дзеўку падужаеце?

— Ты пра што, гашпадар? — з насцярогаю запытаўся Эф-
раім.

— Пра тое, што вам патрэбна пераняць тую дзяўчыну ў
зацішным месцы, схпіць яе — толькі каб не было лішняга
ляманту! — і даставіць сюды.

— Як гэта — “даставіць”? Мы што, цераз увесь горад яе на
плячах папром? — здзівіўся Манасія.

— Не на плячах, — заспакоіў яго Акіла. — З гэтак мэтаю
сёння я куплю каруку. Яна мне ўсё адно патрэбная — нада-
кучыла ўжо наймаць рамізнікаў...

— А дзе мы яе трымаць? — Эфраім усё яшчэ насцяро-
жана ставіўся да загаду Акілы. — Не будзе ж яна штаяць цэлымі
днямі навідавоку...

— Каруку вы возьмеце толькі ў суботу. Я ўпэўнены, што менавіта ў гэты дзень, а лепей сказаць, у гэтую ноч яна вам спатрэбіцца. Чаму я так думаю? Таму што на свае сходні хрысціяне звычайна збіраюцца ў ноч з субботы на нядзелю. Гэтак і ў Ерусаліме было... Лепей за ўсё схопіць дзяўчыну, калі яна ўжо будзе вяртацца са зборышча...

— Калі ты ўпэўнены, што яна пойдзе на сходню ў суботу, дык навошта нам ацірацца там у астатнія дні? — слухна запытаўся Манасія, тым самым засведчыўшы, што ён не зусім аблавух. — Людзям вочы мазоліць будзем, падазрэнне выклічам... Дый абрыдла туляцца па завуголлях без аніякае карысці...

Акіла ўпершыню зірнуў на самарыцяніна з адценнем павагі.

— Пераканаў. Паедзеце ў суботу...

Такі дзёрзкі план даўся Акілу няпроста: злачынства, ды яшчэ супраць волі імператара... Калі што-небудзь не атрымаецца — дакладна галава з плячэй. А куды падзецца? Дзеля Вірсавіі ён гатовы рызыкнуць нават уласнаю галавою....

А ў рэшце рэшт, чым ён, Акіла, горшы за Гнея? Сенатар жа, бач, не пагрэбаваў пайсці на такое ж злачынства, выкраў Архелая. Ну дык і адплаціць яму варта тою ж манетаю...

Эфраім і Манасія — выканаўцы, вядома ж, ненадзейныя. Але з адною дзеўкаю, бадай, сапраўды могуць справіцца, старонніх выканаўцаў Акіла наймаць не адважыўся, хоць розных бандзюкоў у Рыме ўдосталь. Задзейнічаць незнаёмых людзей у такой рызыкоўнай справе ўсё ж небяспечна. Могуць проста абдурыць, а калі і не абдураць, дык знарок ці ненаўмысна дзе-небудзь лягнуць языком пра выкраданне, і невядома, да чыіх вушэй тое дойдзе. А яшчэ могуць потым шантажаваць, вымагаць грошы ў абмен за маўчанне... Не, выпадковыя найміты не падышлі б ніяк. Самарыцяне хоць і бязглуздыя, асілкамі іх таксама не назавеш, але ўсё ж свае, правераныя.

Акіла добра прадумаў і наступны крок. А менавіта: што рабіць з Вірсавіяй апасля, калі яна апынецца ў ягоных руках? На першым часе, каб не трапіла на чужое вока, давядзецца трымаць яе ў той клетцы, дзе зусім нядаўна месціўся Архелай. Гней, безумоўна, кінецца шукаць рабыню, аднак малаверагод-

на, што ён западозрыць у выкраданні яго, Акілу. Сенатару нават у галаву не ўзбрыдзе, што нехта, а тым болей Акіла, асмеліцца не выканаць загад імператара... Зусім натуральнаю і вельмі праўдзіваю выглядацьме іншая версія. Адзінокая дзяўчына цёмначы ішла дадому, у трушчобах (а на ўскраіне акурат і ёсць трушчобы) яе перанялі нейкія зламыснікі-гвалтаўнікі, завалаклі ў сваё лежбішча і, уволю нацешыўшыся маладым целам, маглі забіць. Яе ўжо шукаць няма сэнсу...

Праз тыдзень-другі Акіла спадзяваўся марскім шляхам (балазе ёсць у яго знаёмыя гандляры) таемна пераправіць Вірсавію ў Іудзею, потым ён папросіць імператара, каб той адпусціў яго ў Элію Капіталіну, бо, маўляў, рукі свярбяць без працы, хочацца як мага хутчэй давесці да ладу пачатае... Можна не сумнявацца, што Адрыян дасць згоду: навошта яму трымаць паблізу чалавека, які апошнім часам зрабіўся нялюбым?

Акіла не перажываў і нават не засмучаўся, што дзевяцецца пакінуць Рым. Наадварот, яму паспеў ужо абрыднуць гэты вялізны, мітуслівы горад, дзе адчуваеш сябе пясчынкаю. А ў Эліі Капіталіне ён, Акіла, — велічыня! Гаспадар і сам сабе, і іншым! А цяпер жыццё ўвогуле выглядацьме райскім, бо побач будзе Вірсавія...

Захапіць дзяўчыну Эфраім і Манасія наважыліся не каля Гнеевага падворка, а далёка за горадам. Разважалі так. Невядома, у які час яна будзе вяртацца ад Сафіі. Калі цёмначы, дык можна было б скруціць дзяўчыну і ў горадзе: ноччу вуліцы нібы выміраюць, ніводнай душы нямашака, хіба што бандыты раз-пораз шастаюць. Дык яны і самі, выходзіць, цяпер бандыты... А калі дзяўчына пакіне дом Сафіі на досвітку? У такім разе ў горадзе, нават на ўскраіне, рабіць захоп не выпадае: на вуліцах ужо шматлюдна. А вось за межамі Рыма, хай сабе і раніцай, можна падцікаваць момант, калі на дарозе нікога не будзе. Акрамя таго, у горадзе няма дзе прыткнуцца з карукаю. Там, паблізу дома Сафіі, павозка падазрэння не выкліча: можа, хто-небудзь акурат і прыехаў на тое набажэнства....

Яшчэ засветла Манасія загнаў каруку ў паселішча, дзе жыла Сафія, і стаў чакаць. Эфраім жа на ўсялякі выпадак застаўся

віжаваць за домам Гнея, каб упэўніцца, што дзяўчына сапраўды выправіцца на сходню.

Яна і выправілася. Але Эфраіма гэта не дужа ўзрадавала. Дзяўчына была не адна! Побач з ёю патупаў нейкі мужчына, захінуты ў салдацкі плашч!

Трымаючыся воддаль, Эфраім пацёгся за імі следам. Ён яшчэ спадзяваўся, што мужчына трохі правядзе спадарожніцу дый вернецца назад. Ажно не, не вярнуўся, удвох яны зайшлі і ў дом Сафіі.

Правёўшы іх позіркам, Эфраім паспяшаўся ва ўмоўнае месца, дзе, разлэгшыся ў каруцы, яго чакаў Манасія.

— Ну, капец, нічога не атрымаецца, — засопшыся, на хаду выдыхнуў ён брата.

— Што, дзеўка не пайшла? — страсянуўшы галавою, каб адкінуць рэшткі сну, з трывогаю запытаўся заспеты зняцак Манасія.

— Пайшла. Але не адна. Ж ёю нейкі мужык прыцёгша...

— Што за мужык? Ці не той, каго мы бачылі, калі ён хадзіў на рынак?

— Падобна, што той.

— Дрэнь справы...

Браты надоўга прымоўклі. Кожны разумеў: калі яны сёння не прывязуць дзеўку, Акіла разгневаецца дашчэнт, і ніякія спасылкі на "нейкага мужыка" яго не задаволяць. Ён можа проста не паверыць. Палічыць, што браты забаяліся і, каб апраўдацца, прыдумалі таго "мужыка". А ў Акілы ж яшчэ злосць за Архелая з галавы не выветрылася...

— Дык што рабіць будзем? — нарэшце падаў голас Эфраім.

— Як што? — напусціў на сябе ваяўнічы выгляд Манасія.

— Без дзеўкі нам вяртацца нельга. Акіла са свету жыве. Застаецца адно: даць таму мужыку па чэрапе і... Наколькі я памятаю, ён ужо не маладзён. Удвох, можа, адужаем...

— Ты ўжо адужаў таго хлопца, які Архелая выжваляў! — асадзіў брата Эфраім. — Мацак зашраны! Я ж па выпраўцы бачу, што гэта былы легіянер.

— Ну і што? — не здаваўся Манасія. — Хай сабе і легіянер. Але ж ён ужо струхнявелы, як пень. Дый навошта нам з ім дужацца? Трэснем ззаду якім калом ці каменем па галаве —

і ўся турбота. Трэба толькі пашукаць вакол што-небудзь належае...

Эфраім задумаўся. Яно і праўда: калі знянацку, ззаду, ды яшчэ цаглінаю...

— Угаварыў, — у рэшце рэшт пагадзіўся ён. — Пакуль відно, пашукай харошую жброю...

Хрысціяне насамрэч пачалі разыходзіцца з падворка Сафії ўжо на досвітку, так што браты разлічылі правільна. Выйшаў на вулку і легіянер, але нікуды не падаўся, стаў чакаць дзяўчыну, якая, відаць, затрымалася, каб перакінуцца словамі з гаспадыняю. Вось, нарэшце, і яна...

Спадарожнікі шпаркаю хадою пашыбавалі ў бок горада. Трохі перачакаўшы, Эфраім тузануў за лейцы: цяпер ужо яму належала выконваць ролю фурмана.

Нейкі час павозка трымалася воддаль ад хадакоў, каня Эфраім не панукаў, і той нетаропка цокаў капытамі па брукаванцы. Калі ж наперадзе абাপал дарогі паказаўся рэдкі хмызняк, Манасія загадаў брату:

— Гані!

Эфраім замахнуўся бізуном...

Хадакі пачулі ззаду тарахценне, але нават не азірнуліся, толькі саступілі з дарогі трохі ўбок, каб не замінаць павозцы. А яна, зусім наблізіўшыся да падарожнікаў, раптам суцішыла ход, у наступнае імгненне з-за полагі карукі на хаду высунуў сваё доўгае цела Манасія і тоўстым калом, які трымаў абаруч, ён ззаду з размаху выцяў легіянера. Біць было зручна, бо мужчына знаходзіўся бліжэй да дарогі. Манасія цэліў у галаву, ды ўсё-ткі прамахнуўся. Удар прыйшоўся ў карак, а больш у плечы. Зрэшты, і гэтага хапіла, каб легіянер, па інерцыі зрабіўшы два крокі наперад, пластом гупнуў тварам у зямлю і нават не паварушыўся.

— А-а! — жажнулася і ўскрыкнула дзяўчына.

Карука ўжо застыла на месцы, і браты, саскочыўшы, кінуліся да ахвяры. Манасія цешыў сябе думкаю, што асноўная задача выканана, легіянер замінаць не будзе, аднак ён вельмі памыліўся. Дзяўчына аказала гэтка супраціў, што лепей бы ім падужацца з легіянерам... Яна выгіналася, выслізвала з рук, драпалася, кусалася і пры гэтым голасна клікала на помач.

Манасіі давялося некалькі разоў вутнуць яе ў патыліцу...

У рэшце рэшт братам удалося падцягнуць дзяўчыну да карукі, нават ускінуць лёгенькае цельца наверх. Крычаць ахвяра ўжо не магла, бо Эфраім уваткнуў ёй у рот загадзя падрыхтаваную анучу.

Захопленыя барацьбой, браты не скмецілі, як ззаду падбеглі два хлапцы...

Ад моцнага ўдару кулаком у сківіцу Манасія праляцеў некалькі метраў, і ягонае цела, развярнуўшыся ў паветры, чвякнулася вобзем побач з усё яшчэ нерухомым тулавам легіянера. Такую ж зубатычыну атрымаў і Эфраім. Іх абодвух, ужо ляжачых, хлопцы пачалі шчодро “частваць” насакамі — аж да тае пары, пакуль вакол целаў не расцякліся лужыны крыві...

У Нявіевым гаі

Нявіевы гаі месціўся на ўсходзе ад Рыма і служыў прытулкам для бандыцкіх зграй. Тут яны рыхталіся да сваіх “акцыяў”, лячылі параненых, адлежваліся пасля наскокаў на горад. Сваю “вотчыну” мела ў гаі і групоўка Эміля. Зрэшты, яна рэдка збіралася тут у поўным складзе, большасць чальцоў суполкі заставалася начаваць у горадзе, бо толькі ад ускраіны да гаю — больш як гадзіна шпаркае хады.

Прайшлі два тыдні, як Эміль прывёў сюды Архелая, і той ужо трохі заныдзеў ад бяздзеяння і чакання. Эміль слушна палічыў, што Архелаю не варта пакуль што наведвацца ў горад, бо паліцэйскія, безумоўна, ужо вызыркаваюць яго ў чалавечай гурме. Дый якая ў тым патрэба? У пошуках Вірсавіі з Архелая карысці аніякай, бо ён не ведае ні горада, ні людзей, а для “зладзейскага промыслу” ў яго не стае навыкаў.

Між тым, “знанага рымлянiна без рукі” паплечнікі Эміля па ягоным загадзе шукалі кожны дзень. І, нарэшце, пранырлівы малады грэк Філонік прынёс вестку, якая абнадзеіла:

— Бачыў я такога чалавека. Ён выходзіў з Сената.

— Ты прасачыў, куды ён падаўся потым? — строга спытаўся Эміль.

— А то як жа! Жыве на паўднёвай ускраіне. Дом — так

сабе, нічога адметнага, — і, трохі запнуўшыся, дадаў: — Гэты чалавек вельмі падобны на яго, — Філонік кінуў у бок Архелая.

— Вось як? — Эміль таксама зірнуў на Архелая, не хаваючы ўсмешку. — Аказваецца, у Рыме ў цябе ёсць знаная радня, а ты ўтойваеш...

— Ды ў мяне ў цэлым свеце радні нямашака! — паспешаў запэўніць Архелай, але Эміль яго асадзіў:

— Жартую. Ці мала ёсць падобных людзей...

Філоніку, ды яшчэ шыракагрудаму асілку Дакусу, было даручана віжаваць за домам бязрукага сенатара ад усходу сонца да прыцемкаў, выявіць, ці не прыслужвае гаспадару “рабыня з мазаічнымі зрэнкамі”, якую завуць Вірсавіяй.

Праўда, асілак Дакус паспрабаваў запярэчыць Эмілю:

— Навошта нам траціць час дарма, туляцца вакол таго дома, калі можна проста ўварвацца ў яго і агледзець кожнага насельніка?

— Ні ў якім разе! Бязрукі ўсё-ткі сенатар. Потым усю паліцыю на нас нацкуе. І да таго ж, — Эміль зноўку кінуў усмешлівы позірк на Архелая, — не варта ўсчыняць гвалт над магчымаю раднёю нашага сябра...

Архелай і сам парываўся заступіць на тое “дзяжурства” каля дома сенатара, бо яму не давядзецца распазнаваць Вірсавію, калі яна там ёсць, па нейкіх прыкметах, аднак Эміль яму не дазволіў:

— Не варта табе дачасна “свяціцца”. А мае хлопцы, павер, усё зробіць як след.

Філонік і Дакус “заступілі на дзяжурства” з раніцы наступнага дня, а была акурат субота. Дзіўна, але вечарам у Нявіевы гай яны не вярнуліся. Эміль і Архелай нават захваліліся: ці не пагрэбавалі хлопцы загадам не ўсчыняць гвалт? Магчыма, усё ж палезлі напрамом і трапілі ў непрыемную сітуацыю...

Пасылаць іншых людзей, каб яны ўсё выведалі, было позна, насоўвалася ноч. Вырасылі пачакаць да раніцы, і калі “шпегі” не з’явіцца, Эміль сам збіраўся падацца на паўднёвую ўскраіну, бо добра ведаў тыя мясціны і прыкладна ўяўляў, дзе знаходзіцца дом бязрукага сенатара.

Аднак выпраўляцца туды Эмілю не давялося. Сонца яшчэ не цалкам выплыла з-за акаёму, а ўжо лясную цішыню і насельнікаў лагера абудзілі ляскат-тарахценне і зычны голас Філоніка:

— Тпр-ру, ліха на цябе!

Да лагера, гулка падскокваючы на калдобінах і карэнні, па лясной сцежцы імкліва неслася дыхтоўная карука. Прымусіўшы, нарэшце, спыніцца каня, з карукі па-заліхвацку саскочыў Філонік (Дакус самавіта сядзеў ззаду) і адрапартаваў збянтэжанаму Эмілю, які яшчэ не працёр вачэй:

— Вось, атрымлівай трафей!

— Які трафей? Пра што ты вярзеш? Дзе вы ўзялі гэтую павозку?

— Законна канфіскавалі як прыладу злачынства!

— Давай усё па парадку.

Да Эміля ўжо далучыліся Архелай і астатнія “лясныя браты”, якія таксама паўсхопліваліся са сваіх лежбішчаў. Філонік ганарліва распачаў свой аповед...

Па праўдзе кажучы, у Філоніка і Дакуса ўсё ж не было вялікае жадобы цэлы дзень ацірацца каля дома бязрукага рымляніна. Калі сенатар пакіне сваё жытло, вырашылі яны, можна патрапіць у дом (спосабаў у спрактыкаваных злодзеяў-махляроў мелася ўдостатку) і аглядзець усіх насельнікаў. Там, пэўна, застануцца жонка гаспадара і рабы. Калі яны і перапужаюцца, дык нічога страшнага: столькі вэрхалу, як сам сенатар, яны не наробяць, тым болей што рабаваць ці красці хлопцы на гэты раз не збіраліся.

Аднак жа сенатар на службу так і не выбраўся, таму пранікнуць у дом Філонік і Дакус не рызыкнулі.

Яны добрасумленна правіжавалі цэлы дзень і ўжо ў прыцемках намерваліся пакінуць свой “пост”, як нечакана вароты расчыніліся, і на вулцы з’явіліся дзве постаці — мужчынская і жаночая. Мужчына быў захінуты ў плашч, таму ягоны твар разгледзець не ўдалося, а вась жанчына, дакладней, дзяўчына, чамусьці акурат азіралася, і ейнае аблічча, не зусім прыкрытае паллай, пільныя хлапечыя вочы зафіксавалі адмыслова. Безумоўна, у лёгкай паўцемрадзі ды яшчэ здалёк “мазаічныя зрэнкі” яны не разгледзелі, але ўсе астатнія прыкметы сыходзіліся. Дзяўчына сапраўды была неверагоднай пекнаты. Філонік на-

ват пазаздросціў Архелаю, падумаўшы, што і сам шукаў бы такое боскае стварэнне па ўсім свеце.

“Шпегі” моўчкі пераглянуліся: памылкі быць не можа, гэта і ёсць тая самая Вірсавія.

— Лічы, заданне выканана, — задаволена сказаў Філонік.

— Дзеўка, якую мы шукаем, жыве тут. Хадзем у гай, даложым Эмілю, а ён хай думае, што рабіць далей.

— Не ўсё так проста, — запырэчыў разважлівы Дакус. — Калі яна тут жыве, дык навошта выпраўляцца з дому на ноч гледзячы? Магчыма, сенатар засяліў рабыню ў іншым месцы, а тут яна толькі прыслугоўвае. Трэба прасачыць, куды яны пойдучь. У любым выпадку чым больш мецьцем звестак пра Вірсавію, тым лепей. А то, чаго добрага, Эміль палічыць, што мы справіліся з заданнем не так, як мае быць...

І “шпегі”, застаючыся далёка ззаду, рушылі ўслед за падарожнікамі. Праз некалькі крокаў перад імі з завулка вынырнуў нейкі плюгавы таўстапузы дзяцюк і падаўся ў тым жа накірунку, але хлопцы не звярнулі на яго ўвагі: ці мала хто крочыць па дарозе па сваёй патрэбе.

Злавала, што давялося адолець ладны кавалак шляху і трохі натрудзіць ногі, пакуль Вірсавія і ейны спадарожнік не зайшлі ў надта адмысловы дом. Філонік і Дакус трохі пастаялі водаль і заўважылі, што ў гэты ж дом, папярэдне лёгка пастукаўшы ў вароты, быццам падаючы ўмоўны сігнал, раз-пораз заходзяць і іншыя прыхадні, прычым рознага ўзросту — ад зусім састарэлага да маладзёна.

— Не, — зрабіў выснову Дакус, — Вірсавія тут не жыве. Тут проста ладзіцца нейкая сходня. І нам варта дачакацца, пакуль яна скончыцца, прасачыць іхні далейшы шлях.

Сходня зацягнулася амаль на ўсю ноч. Філонік і Дакус нават умудрыліся пачаргова падрамаць.

Калі Вірсавія і ейны спадарожнік рушылі ў зваротным кірунку, хлопцы пайшлі за імі. Зрэшты, цяпер усё было ясна, і сочка ўжо не мела сэнсу, аднак шлях у горад — адзін.

Недзе на паўдарозе Філоніка і Дакуса ледзь не збіла з ног карука, якая неслася ззаду з шалёнаю хуткасцю. Хлопцы паспелі адскочыць убок, а Філонік паслаў фурману бескарысную пагрозу:

— Ну, пападзешся ты ў мае рукі!

Дакус жа ў гэтым фурмане пазнаў таго самага дзецюка, таўстая постаць якога на дарозе мільгацела перад іхнімі вачыма яшчэ з вечара. Выпадковасць ці нешта падазронае?

Адказ на гэтае пытанне быў атрыманы праз хвіліну, калі карука, параўняўшыся з Вірсавіяй і спадарожнікам, запаволіла ход, з яе высунулася цыбатая постаць і гахнула калом па галаве ці па спіне мужчыны, з-за чаго той адразу ўпаў на зямлю.

Ад нечаканкі Філонік і Дакус ажно разявілі раты, нават спынілі хаду, а затым адначасна сарваліся з месца...

Хлопцы паспелі своечасова: праз некалькі імгненняў карука панеслася б далей, бо нападнікі ўжо ўкінулі Вірсавію ўсярэдзіну і самі збіраліся на яе заскочыць. Пакуль беглі, Філонік і Дакус літаральна скрыпелі зубамі ад злосці, яны нават крычалі, аднак нападнікі, відаць, не чулі іхніх галасоў, бо Вірсавія лямантавала яшчэ гучней. Бачылі хлопцы і тое, што даўгалыгі дзяцюк, каб суцішыць Вірсавію, некалькі разоў выцяў яе кулаком па галаве, а другі, пузаты, засунуў ёй у рот анучу. Ад такога відовішча Філонік і Дакус проста дайшлі да шаленства...

Не дзіва, што білі яны з гэткаю лютасцю — як не ў сабе. Спыніліся толькі тады, калі ад чужое крыві забарвяніліся сандалеты і вопратка.

Вірсавіі жудасна было назіраць за гэтаю бойняю, яна нават парывалася спыніць сваіх нечаканых абаронцаў, але рот быў заткнуты анучаю, а на рукі ззаду нападнікі паспелі так-сяк накінуць нейкую вяроўку.

Філонік першым чынам выслабаніў Вірсавію, а Дакус падышоў да ейнага спадарожніка. Зрэшты, той ачомаўся і сам стаў падымацца на карачкі: удар ён атрымаў моцны, але, мусіць, хрыбетнік усё ж не пашкодзаны.

Толькі потым Дакус зноўку падступіўся да нападнікаў, якія па-ранейшаму ляжалі нерухома, пачаргова нахліўся над імі і абьякава мовіў:

— Пэўна, капец абодвум. Заслужылі...

— Цябе Вірсавіяй завуць? — на ўсялякі выпадак запытаўся Філонік, хоць у яго не было сумневу, што гэта яна і ёсць.

Дзяўчына моўчкі кінула галавою, нават не задумаўшыся, адкуль гэты хлопец ведае ейнае імя.

— Сядайце ў каруку, завязём вас дадому, — прапанаваў Філонік. — Бо гэтаму, — ён позіркам паказаў на спадарожніка, — і да полудня не дабрацца.

— А хіба вы ведаеце, дзе мы жывём? — нарэшце дайшла да розуму Вірсавія.

— Ведаем... — буркнуў Філонік. — Сядайце.

Чацвярым у каруцы было цеснавата, але яны без прыгодаў даехалі да Гнеевага дома, прычым усе маўчалі: Філонік і Дакус з-за таго, што асцерагаліся балбатнуць лішняе (немаведама, што наўме ў Эміля і Архелая), спадарожнік крактаў ад болю, а Вірсавія, пабачыўшы жорсткасць гэтых хлопцаў, проста баялася іх, хоць яны і ўратавалі ад разбойнікаў. Ужо каля самага падворка дзяўчына ўсё ж асмелілася запытацца:

— Хто вы такія? Каму нам дзякаваць?

— Нікому... — суха мовіў Філонік. — Хаця не... Падзякуй Гермесу. Есць такі грэчаскі бог, які апекуе злодзеяў...

Было б бязглузда кідаць каруку і самім пешшу дабірацца да Нявіевага гаю.

— У гаспадарцы ўсё прыгадзіцца, — падсумаваў свой аповед Філонік. — У Рым цяпер ездзіць мем як патрыцыі...

Потым, схамянуўшыся, дадаў:

— Прынамсі, ты, Эміль, будзеш ездзіць...

Архелай ад пачутага ледзь не ашалеў. Знайшлася Вірсавія! І яна блізка, можна сказаць, падаць рукою! Ён парываўся зараз жа выправіцца ў дарогу, але Эміль астудзіў ягоны імпэт:

— Не спяшайся. Трэба абмазгаваць, як табе найлепш паўстаць перад вачыма сваёй абранніцы. Ад радасці ў яе і сэрца разарвацца можа... Жартую. Але за домам варта дзень-другі паназіраць, каб высветліць, у якім статусе зараз твая Вірсавія.

— Што ты маеш на ўвазе?

— Рабыня яна ці, можа, бязрукі ўжо вольную даў. Па ўсякаму бывае. Няхай мае хлопцы трохі параспытваюць. Так што астынь. Столькі часу не бачыліся, дык і яшчэ пару дзён ператрываць здолееш...

Ужо недзе праз паўгадзіны, конча супакоіўшыся і трохі пакумекаўшы, Архелай падышоў да Дакуса.

— Скажы, а як вылядалі тыя нападнікі?

- Ну, калі коратка, дык адзін пузаты, другі цыбаты.
- Я так і думаў! — Архелай даланёю лягнуў сабе па лбе.
- Гэта ж Эфраім і Манасія! Іх жа Акіла паслаў!
- Хто такі Акіла?
- А-а, ты ўсё адно яго не ведаеш. А тым дзецюкам вы добра ўсыпалі?
- Лепш не бывае. Думаю, іхнія душы ўжо адляцелі ў царства Аіда...
- Ты ўпэўнены?
- Сам правяраў.
- Ну і няхай. Так ім і трэба.

Нарэшце ў галаве Архелая малюнак акрэсліўся цалкам. Гэта ж напярэдадні Акіла вазіў яго акурат да таго дома, дзе жыве бязрукі сенатар, бо нейкім чынам пранюхаў, што там жыве Вірсавія. Хацеў яе выкупіць, ды здзелка, мусіць, не адбылася, вось і замысліў проста яе выкрасці. Адно Архелаю было няўцяям: чаму Акіла вазіў яго да таго дома? Ён жа не ведае пра ягоныя стасункі з Вірсавіяй...

Два трупы

Акіла хваляваўся: самарыцяне павінны былі вярнуцца ўжо даўно — калі не з Вірсавіяй, дык хоць бы самі, са справаздачай. І толькі бліжэй да раніцы з прыходу пачуліся галасы, праўда, чамусьці незнаёмыя.

— Ёсць хто-небудзь у доме? — галёкнуў нехта.

Акіла выйшаў у атрый. Каля дома стаяла павозка, але зусім не тая, якую ён купіў некалькі дзён таму. Каля яе пераміналіся з нагі на нагу два дзецюкі ў простых сялянскіх туніках з кароткімі рукавамі.

— Што вам трэба? — строга запытаўся Акіла.

— Трэба, мусіць, не нам, а табе, гаспадар, — спакойна адказаў прыземісты дзяцюк сталага ўзросту. — Вунь, зірні, — ён паказаў пальцам усярэдзіну павозкі.

З насцярогаю Акіла падышоў бліжэй. У павозцы ляжалі два апруцянелыя целы — настолькі змардаваныя і акрываўленыя, што Акіла не адразу пазнаў у іх Эфраіма і Манасію...

— Твае людзі? — прыземісты дзяцюк запытальна зірнуў на гаспадара.

— Ш-што з імі? — замест адказу, заікаючыся, у сваю чаргу запытаўся Акіла.

— Дык твае ці не твае?

— М-мае... Але чаму яны... такія? Яны што, мёртвыя?

— Адзін, здэцца, пакуль што жывы. Ва ўсякім разе, калі мы яго грузілі на павозку, дык яшчэ стагнаў.

— Што з імі здарылася?

— А ліха яго ведае. За горадам мы іх знайшлі. Я, во, з сынам ехаў на рынак, гляджу, каля дарогі ляжаць... І крыві многа. Падышлі. Адзін — той, што даўгалыгі — ужо мёртвым быў, гэта дакладна. А другі, пузаты, яшчэ хрыпеў. Паспрабаваў яго параспытаць, ды дзе там! Адны крывавыя бурбалкі з роту... Толькі і разабраць было, што "Патрыцыянская" ды "Тамфіліеў дом". Я падумаў, што гэта ж ён свой адрас называе. Дык не кідаць жа людзей на дарозе — яшчэ сабакі на кавалкі парвуць... Ты ж ведаеш, у горад з павозкамі нельга, але з такім грузам... Паліцэйскія дазволілі, яшчэ і падказалі, як даехаць лацвей, а так паўдня твой дом шукаў бы... А кім яны табе даводзяцца? Нейкая радня? Бо на рабоў не надта падобныя...

Акіла быццам не пачуў ягонага пытання.

— Карукі побач з імі не было? — пільна-падазрона зірнуў ён на дзецюка.

— Не, не было, — прастадушна адказаў той, і Акіла зразумеў, што ён не хлусіць.

— Дык нам іх у дом заносіць, ці што?

— Заносце... — нехаця буркнуў Акіла.

Дзецюкі, падхапіўшы целы пад пахі і за ногі, пачаргова перавалаклі іх у атрый: спярша — Манасію, затым — Эфраіма. Акіла загадаў пакласці самарыцян з прыхаду — каб не запэцкаць падлогу, бо з адзення ўсё яшчэ капала кроў.

Эфраім, падобна, пакуль што не сканаў: калі цела плюхнулі на мрамур, пачуўся ціхі стогн.

Малодшы дзяцюк памкнуўся да павозкі, а старэйшы чамусьці не спяшаўся пакінуць дом, з-пад ілба зыркаў на Акілу.

— Што яшчэ?

— Гаспадар, ты б заплаціў нам трохі... Усё-ткі паслугу табе зрабілі, цягалі іх дый часу столькі патрацілі...

Акіла павагаўся, але дастаў з мяшэчка тры срэбныя манеты.

— Малавата будзе... — незадаволена мовіў дзяцюк.

— Досыць! — асадзіў яго Акіла. — Я вас не прасіў везці іх сюды. Можа, каб пакінулі на месцы, дык і лепей было б... А так, во, клопату займеў...

— Кім бы яны табе ні былі, ды людзі ўсё ж... — дакорліва сказаў дзяцюк, непрыязна страсянуў галавою, аднак жа пасу-нуўся з атрыя.

Клопатаў Акіла і сапраўды займеў нямала: па-першае, яго-ная задума з выкраданнем Вірсавіі не прынесла плёну, па-другое, невядома, у які пераплёт трапілі самарыцяне, па-трэцяе, належала вырашыць, што цяпер з імі рабіць. На добры толк найперш варта было б паклікаць лекара, каб агледзеў і, магчыма, дапамог Эфраіму, але Акіла гэтую думку адкінуў адразу ж: самарыцянін, па ўсім бачна, ужо не жылец, праз гадзіну-другую ўсё адно сканае, а лекару трэба заплаціць немалыя грошы.

Каб не сузіраць знявечаныя, акрываўленыя целы, Акіла падаўся ў перыстыль: трэба было спакойна, разважліва ацаніць сітуацыю і акрэсліць наступныя дзеянні.

Пры ўсім сваім жаданні і хваравітай фантазіі Акіла не мог даўмець ці проста ўявіць, што здарылася з Эфраімам і Манасіяй. Калі ўлічыць, што іх знайшлі абапал дарогі, дык, падобна, яны ўсё ж спрабавалі захапіць Вірсавію, але чамусьці не здолелі. Хто-небудзь яе суправаджаў і кінуўся абараняць? Малаверагодна. Ведаючы баязлівае нутро братаў, можна не сумнявацца, што яны нізавошта не адважыліся б зрабіць напад, калі б побач з Вірсавіяй крочыў нехта іншы, тым болей мужчына. Падужацца з адною дзеўкаю яшчэ асмеліліся б, а з мужыком... Не, гэты варыянт выключаецца. Браты наскочылі на Вірсавію, калі яна сапраўды была адна, а потым нехта прыйшоў ёй на помач? Такі зыход магчымы. Але навошта было тым “памагатым” забіваць самарыцяна да смерці? Ну, натаўхалі б у рэбры, ну, вызвалілі б дзеўку... А можа, ім закарцела завало-даць карукаю, і, каб не пакідаць сведкаў, іх проста забілі? У такім разе і Вірсавія ні пры чым, яе там магло і не быць.

Не, да пэўнай высновы Акілу ўсё адно не прыйсці... Яму раптам здалася, што з атрыя даносіцца голас. Прыслухаўся. Так і ёсць, падобна, Эфраім трохі ачуняў. Акіла кінуўся ў атрыі.

Вочы Эфраіма былі ўжо расплюшчаныя, ён сапраўды парываўся нешта сказаць, але з вуснаў сачыліся толькі крываваая пена і няўцяжнае мармытанне. Акіла зразумеў, што самарыцянін дажывае апошнія хвіліны. Гэта быў шанец што-небудзь выведаць, і Акіла вырашыў ім скарыстацца. Эфраім гаварыць не мог, але было бачна, што ён усё чуе і разумее.

— Слухай і адказвай на мае пытанні вачыма, — таропка загадаў Акіла. — Калі захочаш пацвердзіць тое, што я скажу, — закрый павекі.

Эфраім іх і закрываў, засведчыўшы тым самым, што ён усё зразумеў.

— Вось і добра. Вы бачылі Вірсавію? Вы паспрабавалі яе захапіць?

Эфраім міргнуў.

— Вам перашкодзілі? На вас нехта напаў?

Самарыцянін міргнуў зноўку.

— Вы пазналі нападнікаў? Ці былі сярод іх Архелай або Гней?

Эфраім уторкнуўся ў гаспадара застылым позіркам. Значыць, не было...

Акіла хацеў працягваць гэты нязвыклы роспыт, але з грудзей Эфраіма нечакана з хрыпам вырваліся тры словы — відаць, смерць зусім злітавалася над ім і дала не толькі палёжку, але і магчымасць выказаць услых сваю апошнюю таямніцу.

— Архелай... памочнік... Бар Кохбы... — паспеў пачуць Акіла, перш чым павекі Эфраіма заплюшчыліся навекі. Нават апошняе імгненне самарыцянін скарыстаў для таго, каб зрабіць некаму подласць...

— Што? Што ты сказаў? — схапіўшы за вопратку на грудзях, Акіла пачаў тузаць нерухомае цела, але бескарысна. Зрэшты, словы Эфраіма ён пачуў. Але пакуль што не ўнікнуў у іхні сэнс і не задумваўся, ці прыгадзятца яны напотым.

Цяпер ужо дакладна ў атрыі ляжалі два трупы, і ад іх трэба было пазбавіцца як мага хутчэй.

Акіла, вядома ж, не меў намеру ладкаваць для самарыцяна належнае пахаванне, хаця б самае простае — такое, якога заслугоўваў звычайны рымлянін. Нябожчыка клалі ў атрыў на высокае ложка (у багатых яно было аздобленае слановаю косткаю ці ў горшым выпадку мела такія ножкі), нагамі да выхаду. Каля ложка запальвалі свечкі, ставілі курільніцы з водарамі і кандэлябры з каганцамі або з падпаленай смалой, пасыпалі кветкі. Перад дзвярыма на вуліцы ставілі вялікую яловую або кіпарысавую галіну, прысвечаную богу падземнага царства — як пазнаку таго, што ў доме нехта памёр. Гэтая галіна перасцерагала тых, хто крочыў міма, каб прынесці ахвяру, ад уваходу ў дом, які лічыўся апаганеным прысутнасцю нябожчыка. Колькасць дзён, на працягу якіх цела павінна заставацца ў доме, не была абавязковай. Каго хавалі ў той жа дзень, каго — назаўтра да заходу сонца, а імператараў увогуле накіроўвалі “на нябёсы” праз тыдзень.

Вячальнік голасна галёкаў на ўсю вуліцу, запрашаючы народ збірацца на праводзіны нябожчыка, накшталт: “Місон сканаў. Хто хацеў бы пайсці на пахаванне, дык ужо час. Яго выносяць з дома”.

Для пахавальнай працэсі багацейшыя рымляне наймалі музыкаў, факельшчыкаў і плакальшчыкаў, якія абліваліся слязамі, гучна крычалі, рвалі на сабе валасы і, паводле Гарацыя, “гаварылі і рабілі болей, чым тыя, што журыўся ад душы”.

Дазвол на пахаванне ў Рыме даваўся рэдка і за вялікія заслугі. Аднак агульныя могілкі існавалі толькі для самых збяднелых, жабракоў і рабоў. Людзі з дастаткам набывалі для сваіх магіл месцы за горадам, пераважна ўздоўж вялікіх дарог, у сямейным склепе.

Цела спярша спальвалі на пахавальным кастры ў выглядзе алтара і толькі потым попел закопвалі...

Дык ці мог Акіла пайсці на такую клопатную працэдуру дзеля нейкіх апрыкрых самарыцяна, якія, па праўдзе кажучы, яму ўжо даўно абрыдлі? Безумоўна, не мог.

Ён выйшаў на вуліцу, злавіў за руку хлапчука, які прабягаў міма, і наказаў яму:

— Збегай да магільшчыкаў, скажы ім, каб забралі з майго дома два трупы. А я табе за гэта потым сестэрцыю дам...

— Дзве! — хлапчук вытыркнуў з кулака два пальцы і патлумачыў: — Два трупы — дзве сестэрцы!

— Ну, хай сабе і так...

Пахавальны катафалк доўга не забавіўся. Два мажныя дзецюкі ўвайшлі ў атрыі.

— Гэтых? — адразу ж запытаўся граміла з пісагом на твары, а потым, згледзеўшы, у якім стане знаходзяцца целы, падазрона зірнуў на Акілу: — А чаму яны акрываўленыя? Іх забілі?

— Доўга тлумачыць... Вось вам двойная плата, і нічога не распытвайце.

У падобных выпадках магільшчыкам належала паведаміць у паліцыю, аднак за дадатковыя грошы яны былі гатовыя і прамаўчаць, а Акіла хацеў пазбегнуць доўгага разбіральніцтва.

— Можна, дабавіш, дык мы іх пахаваем з ушанаваннем? — граміла з надзеяй зірнуў на гаспадара.

— Не трэба... Спаліце і ўсё... Як рабоў... — змрочна мовіў Акіла.

— Ну, як скажаш...

Магільшчыкі памкнуліся ўжо выносіць целы з атрыя, але пасля невялікай развагі Акіла спыніў іх:

— Пачакайце...

Ён падышоў да трупай, нахіліўся і ўсунуў у рот кожнаму па адной сестэрцы.

— Цяпер выносьце...

Гэты звычай рымляне запазычылі ў грэкаў. Манета ў рот нябожчыка ўкладвалася для таго, каб ён заплаціў Харону пры пераправе цераз Стыкс...

...І сышліся тры дарогі

Пасля таго, як Гней наведаў імператара і заручыўся ягонаю падтрымкаю, у доме панаваў узнёслы настрой. Цяпер ужо, лічылі Гней і Вірсавія, ніякая небяспека Архелаю не пагражае: калі яго і знойдуць, дык будзе толькі лепей. Нават Дыадор радаваўся за свайго гаспадара і за дзяўчыну, якую ўпадабаў

не толькі бацькоўскаю, але і хрысціянскаю любоўю. А ў тым, што Архелай неўзабаве знойдзецца, сумневу не было: вунь і Сафія гэта прадказала. Галоўнае ж — Акіла болей не будзе пераследаваць ні Архелая, ні Вірсавію, бо не асмеліцца прычыць імператару. Аднак пасля нападу на дарозе іхняя ўпэўненасць у гэтым моцна пахіснулася...

Гней доўга распытваў Вірсавію, як выглядалі тыя нападнікі. Дзяўчына да драбніц запамніла абліччы зламыснікаў: ёй жа давялося сутыкнуцца з імі літаральна тварам у твар, калі драпала і кусалася.

Відавочна, што Вірсавію спрабавалі выкрасці. А каму яна магла спатрэбіцца? Толькі Акілу, бо ніхто іншы дзяўчыну проста не ведаў, у горадзе яна ніколі не бывала. Перабіраючы ў памяці абліччы людзей, якіх некалі давялося бачыць побач з Акілам, і параўноўваючы іх са слоўнымі партрэтамі, намаляванымі Вірсавіяй, Гней, нарэшце, згадаў, дзе і калі ён бачыў падобных людзей. Тыя два дзецюкі, якія падказалі, што штурмаваць Бетар лепш за ўсё ў суботу, акурат і назваліся тады "людзьмі Акілы". Значыць, са сваім гаспадаром яны перабраліся і сюды, у Рым...

Выходзіць, Акіла нягледзячы на забарону імператара зусім не адмовіўся ад сваіх ганебных планаў і яшчэ можа нарабіць шмат паскудства!

А хто ж перашкодзіў выкраданню? Гэтае пытанне таксама вярэдзіла Гнея і Вірсавію...

Неаспрэчнае адно: тыя хлопцы апынуліся ў патрэбны час і ў патрэбным месцы зусім не выпадкова. Мусіць, яны чамусьці віжавалі ці за нападнікамі, ці за Вірсавіяй і Дыадорам. Прычым не толькі на дарозе. Інакш ніяк не растлумачыш тое, што потым без нейкіх падказак прывезлі Дыадора і Вірсавію да самага дома.

А можа, гэтыя людзі сачылі не за Вірсавіяй, а за домам Гнея, каб абрававаць яго? Наўрад. Тут амаль няма чаго красці, ды і калі мелі такую мэту, то навошта было перціся за Вірсавіяй і Дыадорам?

Сама сабою выспявала выснова: без Архелая тут не абышлося. Мусіць, ён нейкім чынам усё ж "вылічыў", дзе жыве Вірсавія (а што, хлопец разумны!). Аднак жа, напэўна, сам

пакуль што асцерагаецца паказацца на вочы, бо ведае, што Акіла яго шукае і, магчыма, зладзіў засаду. Вось і паслаў сваіх знаёмцаў, каб лішні раз упэўніцца, што Вірсавія жыве менавіта тут, а тыя знаёмцы акурат і заспелі нападнікаў за гнюснаю справаю. Калі Архелай паспеў з кімсьці пазнаёміцца? О, ён умее сысціся з людзьмі, дарма, што ў Рыме “без года тыдзень”, мусіць, здолеў ужо абрасці хеўраю.

Бянтэжыла толькі адно: чаму тыя хлопцы не далі пазнаку, што ведаюць Архелая? Тым не меней і Гней, і Вірсавія цешыліся надзеяй на хуткую сустрэчу з ім.

Яна, гэтая надзея, прытупляла і боль Вірсавіі: усё-ткі той цыбаты нападнік моцна настукаў ёй па галаве...

Затое Дыадор пачуваўся няблага, хоць першыя тры дні і не мог варочаць галавою — балела шыя, і ныла патыліца.

Калі нехта ўвечары пастукаў у дзверы, адчыняць іх пайшоў не толькі Дыадор: у атрый аднекуль адразу ж выскачыла і Вірсавія. Усе апошнія дні яна з нецярпеннем чакала, што вось-вось з’явіцца Архелай...

Але прыйшоў не ён. Вызірнуўшы з-за пляча Дыадора, Вірсавія згледзела за парогам аднаго з тых хлопцаў, якія падсабілі ім у бядзе. Яна нават запамніла імя гэтага хлопца — Філонік, бо так называў яго папечнік.

— У доме ёсць хто-небудзь, апрача вас і гаспадара? — з халодным выразам на твары запытаўся Філонік.

— А хто ты такі, каб цікавіцца? — насцярожыўся Дыадор.

Аднак Вірсавія збіла ягоную насцярогу, засакатала:

— Гэта ж адзін з тых, хто нас выратаваў! Хіба не помніш? Вой, ды дзе ж табе помніць, увесь час крактаў ды моршчыўся... А ты заходзь, заходзь!

Аднак Філонік не спяшаўся прыняць запрашэнне.

— Дык ёсць у доме хтосьці чужы? — паўтарыў ён.

— Не, нікога нямашака! — запэўніла Вірсавія. — А хто тут можа быць яшчэ? А-а, здагадалася, пра каго ты думаеш! Няма ў нас ніякае засады, і ўвогуле...

— Ну то і добра, — перабіў яе Філонік. — Пачакайце крыху, я зараз.

І ён растварыўся ў цемрадзі, якая паспела насунуцца.

Вірсавія прадчувала, хто зараз можа з'явіцца перад вачыма, ейнае сэрцайка вырывалася з грудзей...

Архелай вырас як з-пад зямлі: ад спуду Дыадор нават злёгка адхіснуўся, а ў Вірсавіі ледзь не падкасіліся ногі. Спыраша ёй здалося, што гэта і не Архелай, а сам Гней нейкім чынам трапіў за вароты і цяпер вяртаецца дадому. І ў тым не было нічога дзіўнага: за апошнія два гады Архелай настолькі пасталеў, узмужнеў (да таго ж, твар аброс шчаціннем), што ягонае падабенства з Гнеем было абсалютным — нават без папраўкі на ўзрост.

— Вірсавія! — усклікнуў ён, і толькі знаёмы голас вывеў дзяўчыну са здранцвення, яна кінулася ў абдымкі Архелая.

Моцна прытуліўшыся адзін да аднаго, яны колькі хвілін стаялі моўчкі (дый ці трэба было нешта гаварыць?), слёзы Вірсавіі сцякалі на плячо каханага чалавека, а Архелай пяшчотна гладзіў абранніцу па спіне, і вочы ягоныя выпраменьвалі невыказнае шчасце...

Дыадор адчуў сябе лішнім і дробненька патупаў з атрыя. А хлопцы (акрамя Філоніка, за парогам стаяў яшчэ адзін, дагэтуль Вірсавія яго ніколі не бачыла) сысці не спышаліся. Удзавана кашлянуўшы, незнаёмец нагадаў пра сябе. Вірсавія, нарэшце, схамянулася, злёгка адштурхнула Архелая і вінавата мовіла:

— Што ж гэта я вас не запрашаю... Праходзьце, калі ласка!

Хлопцы і праўда ступілі ў атрый, аднак незнаёмец адразу ж патлумачыў:

— Уласна кажучы, мы не сыходзім толькі таму, што не ведаем: ты, Архелай, застаешся тут ці пойдзеш з намі? Мы можам і за варотамі пачакаць, колькі трэба...

— Тут, тут! Ён застанецца тут! — горача адказала за Архелая Вірсавія і зноўку замілавана прытулілася да ягоных грудзей.

— Пачакай, каханая, — Архелай крыху адхіліў яе ад сябе. — Ты не ўсё ведаеш. Мяне шукаюць. І могуць у любую хвіліну схопіць, нават, во, зараз...

— Гэта ты не ўсё ведаеш! — імпэтна зашчабятала Вірсавія. — Ніхто ўжо цябе не шукае! Мне ўсё вядома! І пра Акілу, і пра твае ўцёкі! Але цяпер нішто не пагражае! Сам імператар даў табе волю!

— Які імператар? Пра што ты?

— Імператар Адрыян! Гэта доўга пераказваць. У нас яшчэ будзе час... А пакуль што павер мне: ніякае небяспекі для цябе не існуе!

— Эміль, ты што-небудзь зразумеў? — Архелай няўцямна зірнуў на хлопца, якога Вірсавія не ведала.

— Амаль нічога, — адказаў той. — Але ў мяне ёсць адчуванне, што твая Вірсавія не хлусіць. Адбылося нешта такое, пра што мы ведаць не можам...

— Дык ты таксама лічыш, што я мог бы тут застацца... на нейкі час?

— Ды хоць назаўсёды! — усклікнуў Эміль і сцішана дадаў: — Калі, вядома, дазволіць гаспадар. Вірсавія ж, наколькі я ведаю, усяго рабыня...

— Прыме яго гаспадар, яшчэ як прыме! — Вірсавія зрабіла крок да Эміля, цмокнула яго ў шчаку.

— О, лепшае ўзнагароды за ўсе высілкі мне і не трэба! — шырока ўсміхнуўшыся, задаволена мовіў хлопец.

— Эміль... — паспрабаваў уставіць слова Архелай, але сябар зразумеў, што ён хоча мовіць, і перабіў:

— Я ж сказаў: можаш заставацца тут на ўсё жыццё. Я табе дапамог, але гэта не значыць, што ты павінен заставацца ў маім атрадзе. У мяне людзей хапае... У рэшце рэшт кожны, тым лікам і я, хоча знайсці сваё звыклае шчасце, а не туляцца па трушчобах... Вось ты яго і знайшоў. Ва ўсякім разе гэты дом не раўня Нявіеваму гаю... А мы можам за цябе толькі парадавацца. Ну а калі дазволіш, дык часам і наведацца. Дазволіш?

— Ды пра што ты кажаш!

— Вось і добра. А магчыма, і я табе яшчэ спатрэблюся... Нам адзін без аднаго нельга! Землякі ўсё-такі!

З таго, што сказаў гэты Эміль, Вірсавія мала зразумела, але адчувала: хлопец ён харошы, дарма, што, падобна, верхаводзіць у нейкай шайцы. А яшчэ яна здагадалася, што дзякуючы Эмілю ёй удалося пазбегнуць гвалту на дарозе і што менавіта ён паспрыяў іхняй з Архелаем сустрэчы...

— Ну, мы тады пойдзем, — падсумаваў Эміль. — Бліжэйшымі днямі зазірну, можа, і не з пустымі рукамі. Пад кубак віна раскажаш мне, Архелай, як тут усе закручвалася-дзеелася...

— Абавязкова заходзь! — Вірсавія зноўку цмокнула Эміля ў шчаку — цяпер ужо на развітанне. — А віно ў нас і сваё знойдзецца.

Парукаўшыся з Архелаем, Эміль і Філонік пакінулі дом.

Усё гэта, стоячы ў табліне, завешаным фіранкаю, слухаў і назіраў Гней. У яго не ставала рашучасці ступіць у атрыі.

Вірсавія разумела пачуцці Гнея і ягоную нерашучасць. Таму, як толькі хлопцы сышлі, пацягнула Архелая ў сваю спачывальню: каб падрыхтаваць яго да сустрэчы з сапраўдным бацькам, трэба было многае расказаць...

У тую ноч Архелай і Вірсавія не спалі зусім. І нават раніцаю дзяўчына не выйшла са сваёй спачывальні. Удвох яны з'явіліся ў атрыі толькі ў полудзень.

Гней, каб не праяваць гэты момант, ужо каторую гадзіну сядзеў за картыбулам, перабіраў рукамі нейкія папірусы, хоць у гэтым не было ніякае патрэбы. Чаму яму карцела адразу ж пабачыцца з Архелаем? Гней таксама ўсю ноч не спаў, думаў, што яму варта сказаць сыну, і, здаецца, падабраў належныя словы, да таго ж, ён спадзяваўся, што Вірсавія папярэдне сама многае растлумачыць Архелаю, і не давядзецца пачынаць размову, так бы мовіць, з нуля.

З самае раніцы Гней да бляску пагаліўся, Дыадор дапамог яму апрануць сенатарскую туніку.

Першым увайшоў Архелай, Вірсавія трымалася трохі ззаду. Гней устаў, зрабіў два крокі ўбок ад картыбула.

Архелай спыніўся, нібы не асмельваючыся падысці бліжэй, і некалькі хвілін бацька і сын моўчкі пазіралі адзін аднаму ў вочы. Затым, нібы па камандзе, адначасна памкнуліся насустрач і зноў жа моўчкі абняліся, хоць Гнею адною рукою гэта было неспадручна.

Дыадор і Вірсавія сышлі з атрыя, пакінуўшы іх сам-насам.

Размова доўжылася некалькі гадзін, ва ўсім бацька і сын знайшлі паразуменне, і толькі ў адным выпадку Гней адвёў позірк убок, прыкрыў твар далонню. Архелай звярнуў увагу на гэты жэст і насцярожана запытаўся:

— Што-небудзь не так?

— Усё так, сыноч... Не зважай...

Перад гэтым Архелай акурат распавядаў пра сваю службу

ў іўдзейскім войску, пра Бар Кохбу і няўзнак кінуў фразу: “Было б цікава даведацца, дзе цяпер Сімон. Загінуў? Уцёк? Трапіў у рабства?”

Архелай здагадаўся, што Гней нешта ведае і мог бы адказаць на гэтыя пытанні, таму паспяшаўся растлумачыць сваю цікавасць да лёсу Бар Кохбы:

— Ты прабач, але тады Сімон быў для мяне за бацьку... Ва ўсякім разе, ён сам так лічыў. Ды і я... Калі найміты хацелі судзіць і пакараць, Сімон выратаваў мне жыццё...

— Вірсавія расказвала...

— Мне здалася, ты ведаеш, што здарылася з Сімонам...

— Ведаю... Ён загінуў. І я датычны да ягонае смерці...

— Ты яго забіў?!

— Не зусім... Пры штурме Бетара мне давалося біцца з Бар Кохбам адзін на адзін. Ён быў мужным ваяром, годным. Больш за тое, ён мяне перамог. Во гэта, — Гней паказаў позіркам на сваё абкарнанае плячо, — справа ягоных рук. Бар Кохбу заставалася толькі дабіць мяне. Ён ужо і замахнуўся... Дагэтуль я ніяк не мог зразумець, што яго тады спыніла. Бар Кохба проста застыў, як акамянелы. А цяпер мне ўсё ясна. Яго збянтэжыла нашае з табою падабенства... Выходзіць, хоць і не ведаючы мяне, хоць ускосна, але ты, Архелай, выратаваў маё жыццё...

— А што потым? — Архелай нават ускочыў з крэсла. — Што азначае тваё “не зусім”?

— Адзін з легіянераў, скарыстаўшыся гэтаю замінаю Бар Кохбы, прапароў гладыусам ягоны жывот...

Архелай, як здалася Гнею, з палёгкаю ўздыхнуў: мусіць, яго ўцешыла, што Бар Кохба загінуў па-ваярску годна, а не трапіў у палон, дзе спазнаў бы здзекі і знявагі. А яшчэ, пэўна, хлопцу усё ж было б непрыемна, калі б адзін блізкі чалавек загінуў ад рукі другога — ужо роднага па крыві...

Дуумвір Антыох

Пошнія дні прыносілі Акілу адны непрыемнасці. З-за таго ў ягонай душы кіпела нянавісць не толькі да Гнея і Архелая, але і выспявала злосць на Вірсавію, бо яна, падобна, ужо

канчаткова выслізнула з рук. Хацелася помсціць, помсціць, помсціць... Да Архелая і Гнея яму пакуль што не падабрацца, прынамсі, Акіла яшчэ не прыдумаў, якую “жабу” ім падкласці, а вось Вірсавіі... Зрэшты, і ёй Акіла не мог зрабіць нейкае паскудства наўпрост, затое дапячы, зрабіць балюча — гэта зусім магчыма. Балазе Эфраім і Манасія ўсё ж паспелі выведць і падказаць Акілу, куды наведваецца Вірсавія кожную суботу. Саму дзеўку за ейную веру, мусіць, пакараць не ўдасца, бо яна шараговая хрысціянка, якіх у Рыме нямала — усіх не распнеш, а вось наслаць, нацкаваць каго трэба на ўсё хрысціянскае гнездзішча акурат дарэчы... Засмыліць, забаліць душа ў Вірсавіі, калі над ейнымі аднаверцамі, і найперш над нейкай Сафіяй, навіснуць хмары! І ён ведае, як іх нагнаць! Самому Акілу “шапнуць” імператару пра хрысціянскую хеўру не выпадала: на жаль, з падачы ненавіснага Гнея Адрыян на яго пакуль што злы. Але можна зрабіць, так бы мовіць, абыходны манеўр, загрэбці жар чужымі рукамі...

Рымская імперыя складалася з правінцый, а тыя, у сваю чаргу, былі падзеленыя на муніцыпіі. Кожная муніцыпія мела так званы мясцовы сенат, на чале якога стаялі два дуумвіры. Яны ж лічыліся і вярхоўнымі суддзямі. Пры гэтым штогод адбываліся новыя выбары, і дуумвірам, каб не страціць пасаду, даводзілася дбаць пра патрэбы грамадзян, праяўляць актыўнасць.

На тэрыторыі, прылеглай да Рыма, ужо каторы год дуумвірам быў Антыох. За пасаду ён трымаўся ўчэпіста, стараўся дагадзіць і “вярхам”, і “нізам”.

Менавіта да Антыоха і выправіўся Акіла. Раней з дуумвірам яму сустракацца не выпадала.

Антыох жа, наадворт, Акілу ведаў, бо не раз бачыў яго побач з імператарам, таму сустрэў высокага госця ўгодліва і лісліва.

Акіла з першага позірку вызначыў, што гэты плюгавы і пляшывы таўстун з мітуслівымі вачанятамі зробіць усё як след, таму не абцяжарваў сябе балачкаю, каб увайсці ў давер да дуумвіра, адразу падступіўся да галоўнага. На ўласным вопыце Акіла пераканаўся, што на падобных людзей трэба найперш

нагнаць страху, а пасля з іх можна “вяроўкі віць”.

— Што ж гэта дзеецца на тваёй тэрыторыі? — нахмурый твар Акіла. — Як ты такое дапусціў?

— А што дзеецца? — усмешка імгненна сышла з твару Антыюха, вачаняты зрабіліся круглымі.

— Як? Ты нават не ведаеш? Вунь ужо амаль па ўсім Рыме чуткі ходзяць...

— Якія чуткі? — скаўтануўшы сліну, прасіпеў Антыюх.

— А такія! Быццам бы ты спрыяеш хрысціянам і ў муніцыпіі іхнія суполкі пачуваюцца вельмі прывольна...

— Паклёп! — ускочыў з крэсла Антыюх. — Я гэтых хрысціян на дух не пераношу!

— Так гэта, ці не так — немаведама. А я прыехаў толькі таму, што хрысціяне яшчэ ў Ерусаліме мне ў косці ўеліся... Яны ж нашых багоў бэсцяць. Праўда, колісь імператар да іншаверцаў абыкава ставіўся. Але скажу табе па сакрэту: пасля іўдзейскае смуты хрысціяне для яго асабліва агідныя. Іхняя ж вера акурат у Іудзеі нарадзілася... Вось я і вырашыў цябе папярэдзіць ад магчымага гневу імператара...

— Дзякую, але... Я сапраўды нічога не ведаю пра хрысціянскія суполкі на маёй тэрыторыі!

— Дык я табе падкажу. Ва ўсякім разе адну. Жыве паблізу Рыма нейкая Сафія. Вакол яе хрысціяне і гуртуюцца, зборні ў ейнай хаце лядзяць...

— Ды я сёння ж загадаю арыштаваць гэтую Сафію! — імпэтна ўсклікнуў Антыюх.

— Не варта спяшацца, — асадзіў яго Акіла. — Тут трэба дзейнічаць разважліва. Ну, арыштуеш ты Сафію. Асудзіш. А хто пра гэта будзе ведаць? Зласліўцам, якія распускаюць чуткі, тою караю ты рты не заткнеш. Справу патрэбна зрабіць гучнаю. Для гэтага Сафію павінен пакараць не ты, а сам імператар!

— Як гэта?

— Слухай мяне ўважліва. Я ж табе казаў, што зараз хрысціяне Адрыяну дужа неўспадоб. І для яго быў бы акурат дарэчы паказальны працэс, каб іншым у навуку сталася. І калі ты паведаміш імператару пра гэтую Сафію, ён табе толькі ўдзячным будзе. Можа, яшчэ і ўзнагародзіць...

Згадка пра магчымую ўзнагароду натхніла Антыюха, ён ад-

разу пажвавеў, аднак праз хвіліну “патух”:

— А як жа я да імператара траплю? Ён жа, кажучь, хварэе, нікога не прымае...

— Старыя ў цябе звесткі. Апошнімі днямі Адрыян пачуваецца няблага. Больш за тое, цалкам паглыбіўся ў дзяржаўныя справы, да яго хадакі цугам ідуць.

— Гэтак? Тады я, мусіць, заўтра ж у Цібур паеду.

— Правільна. А сёння пашлі сваіх людзей да тае Сафіі, няхай яе ў абарот возьмуць, заадно павартуюць, каб не збегла. І вось што яшчэ... Было б лепей, каб імператар не ведаў, што гэта я падказаў табе пра Сафію. Няхай выглядае, што ты сам даўмеў...

Супрацьстаянне

Хваробы ці адпусцілі, ці ўвогуле злітаваліся з Адрыяна, ён пачуваўся бадзёра, імпэтна, як некалі ў маладыя гады, калі душа перапаўнялася прагаю хоць якой-небудзь дзейнасці. Вось і зараз прачнулася жаданне заняцца дзяржаўнымі справамі, напоўніцу ақуноцца ў патрэбы сваёй імперыі. Адрыян штодня прымаў наведнікаў, гутарыў з імі, з гэтае нагоды ён нават часова пакінуў Цібур, перабраўся ў сваю рымскую рэзідэнцыю.

Адрыян спадобіўся прыняць нават дуумвіра Антыюха, дробнага па мерках імперыі чыноўніка. Праўда, тое, пра што расказаў дуумвір, выклікала ў Адрыяна непадробны інтарэс.

На першы погляд, данос Антыюха на нейкую Сафію, якая верхаводзіць у хрысціянскай эклексіі паблізу Рыма, уяўляўся нязначным, не вартым імператарскае ўвагі: хіба ў валадара такой вялізнай тэрыторыі і шматмільённай колькасці насельнікаў няма большых клопатаў, чым “паставіць на месца” нейкую хрысціянку? Іншым разам Адрыян і слухаць не стаў бы таго дуумвіра, на тое і ён і гаспадар у сваёй муніцыпіі, каб сачыць там за парадкам.

Аднак жа імператар не збэсціў гэты дробязны данос, і на тое было некалькі прычын.

Колісь Адрыян паблажліва ставіўся да хрысціян, як і ўвогуле да прыхільнікаў іншых багоў. Гэтую паблажлівасць ён

пераняў у Траяна: той у апошнія гады свайго жыцця не зважаў на іншаверцаў, быццам іх не існавала зусім, яго больш турбавалі вайсковыя справы і шматлікія войны, якія Траян распачынаў, каб пашырыць межы імперыі.

“Перахапіўшы лейцы”, Адрыян яшчэ болей іх паслабіў у дачыненні да іншаверцаў, а калі ў чарговы раз наведаўся ў любімую Грэцыю і Малую Азію, да імператара здолелі падступіцца знаны хрысціянін Арыстыд і афінскі епіскап Кадрат. Яны перадалі Адрыяну свае апалогіі, у якіх тлумачылі сутнасць новае веры і выказвалі свае довады ў абарону хрысціян. Апалагеты Арыстыд і Кадрат зрабілі сваю справу адмыслова: Адрыян запаважаў новую рэлігію, больш за тое, хацеў нават залічыць Ісуса Хрыста ў кагорту рымскіх багоў!¹ А галоўнае — як чалавек дапытлівы, схільны да філасофіі, ён дэтальна спасціг сутнасць хрысціянскага вучэння.

Напэўна, Адрыян да скону скрозь пальцы глядзеў бы на хрысціян, на іхнюю адасобленасць ад жыцця іншых насельнікаў імперыі, калі б не апошняя іўдзейская вайна...

Па сутнасці, яўрэі былі ў імперыі адзіным народам, які не прызнаваў рымскіх багоў (прыхільнікаў Серапіса Адрыян у разлік не браў, вера, якая існавала з часін фараонаў, паступова затухала, сыходзіла на нішто). Іўдзеі гуртаваліся вакол свайго суровага бога, прытрымліваліся наканаванага ім Закона, і як толькі рымская ўлада спрабавала хоць у дробязі пасягнуць на іхнюю веру, браліся за зброю. Менавіта вера аб’ядноўвала іўдзеяў у адну вялікую суполку, гатовую паўстаць нават супраць магутнае рымскае арміі.

Цяпер Адрыян упэўніўся: любая суполка, любое аб’яднанне народаў ці асобных людзей вакол багоў, сімвалаў і ідэй, ад розных ад рымскіх, нясе для імперыі вялізную пагрозу. Адрыян, нарэшце, зразумеў бязглузды, як тады здавалася, учынак Траяна. У той год ва ўсёй імперыі стаяла засушлівае надвор’е, паўсюль бушавалі пажары. Кіраўнік адной з правінцый Пліній звярнуўся да імператара, каб той дазволіў стварыць у горадзе пажарную каманду. Нягледзячы на відавочнасць і разумнасць

¹ Ва ўсякім разе так сцвярджае Лампрыдый, рымскі гісторык позняга перыяду (загінуў пасля 475 г.н.э.).

такой просьбы Траян згоды не даў. І толькі па адной прычыне: маўляў, пажарная каманда — гэта суполка, а ў кожным згуртаванні могуць саспець непажаданыя для імперыі думкі, а там і да змовы недалёка...

На фоне іудаізму, які пусціў сваё карэнне ў глыбіню вякоў, у параўнанні з фанатычнай еднасцю яўрэяў, змацаваная вера ў свайго бога, раней прыхільнікі Хрыста і іхнія не надта шматлікія суполкі-эклесіі выглядалі несамавіта, таму ўлада амаль не звяртала на іх увагі. Цяпер жа, калі іўдзеяў або знішчылі, або рассяялі па ўсёй зямлі, хрысціяне нібы вынырнулі з небыцця, пачалі пладзіцца з неймавернаю хуткасцю, і іхнія суполкі засталіся адзінымі, якія не прызнаюць ні рымскіх багоў, ні рымскіх ідэалаў. Тут ужо хочаш — не хочаш, а без увагі іх пакунуць нельга.

У рымскім грамадстве існавалі галосныя і негалосныя нормы, якія ў сукупнасці называліся *religio*: багі, законы, маральныя і сямейныя каштоўнасці. Уласна кажучы, на гэтым *religio* і трымаўся грамадскі парадак. Любое адхіленне ад звыклых нормаў, любы супраціў ім парушалі еднасць імперыі і яе народаў, пра што і Адрыян, і іншыя імператары дбалі найперш. Хрысціяне акурат і “плылі супраць цячэння”, выклікаючы нянавісць нават у шараговых рымскіх грамадзян. Гэтая нянавісць падмацоўвалася жажлівымі чуткамі пра тое, што менавіта прыхільнікі Хрыста насылаюць на людзей мор і розныя хваробы, а калі не самі, дык гэта рымскія багі гневаюцца на народ за тое, што ён дазваляе існаваць у сваім асяроддзі адступнікам. Толькі па гэтай прычыне Адрыяну варта было прыняць падказку дуумвіра Антыоха, каб паказаць і рымлянам, і хрысціянам, “хто ў доме гаспадар”.

А яшчэ — Адрыяну карцела лішні раз даказаць сваім прыблiжаным, што ён самы разумны, самы дасведчаны, самы вучоны чалавек ва ўсёй імперыі. У яго і ў думках не было абавязкова пакараць гэтую Сафію. Адрыян быў упэўнены: каго-каго, а звычайную жанчыну, ды яшчэ маці траіх дзяцей, ён здолее пераканаць, каб яна дабрахоць адмовілася ад веры ў Хрыста і ўспрыняла рымскіх багоў як самых існых. І гэта мецьме большую карысць, чым любая кара, пакажа іншым хрысціянам, што іхняя вера не такая ўжо непарушная. А ведаў і красамоў-

ства, лічыў Адрыян, у яго хопіць. Вунь і Юпітэр забраў у яго хваробы і нямогласць, дазволіў напоўніцу бліснуць моўным майстэрствам, каб вярнуць адступніцу на правільны шлях.

На наступны ж дзень пасля даносу Адрыян загадаў Турбону, каб ягоныя прэтарыянцы даставілі Сафію з дзецьмі ў Рым. Пры гэтым наказу:

— Няхай твае людзі абыходзяцца з імі па-харошаму, без аніякага гвалту. І ў астрог іх змяшчаць не трэба — вязіце адразу да мяне.

У прасторную імператарскую залу два прэтарыянцы, злёгка падштурхоўваючы ў спіны, увялі жанчыну і траіх дзяўчынак. Асклелым позіркам Адрыян колькі хвілін моўчкі ўзіраўся ў іхнія абліччы і для сябе адзначыў, што гэтая Сафія зусім не састарэлая, як яму ўяўлялася, а досыць маладжавая і вельмі пекная кабета з разумнымі, удумлівымі вачыма. “Гэта добра, — падумаў імператар. — Будзе гутарыць са мною калі не на роўных, дык хоць успрымацьме тое, што буду казаць я”.

Не такімі падаваліся Адрыяну і дочки Сафіі. Разлічвай, што ўбачыць дзявок ледзь не на выданні, а тут — зусім яшчэ дзеці...

Было бачна, што Сафію зусім не запалохала і нават не збянтэжыла тое, што ўсю яе сям’ю прывезлі да самай уплывовай асобы імперыі, хоць яна выдатна разумела, чым гэта можа скончыцца. Сафія горда і годна, высока ўзняўшы галаву, пазірала проста ў вочы імператару, маўкліва выказваючы сваю пагарду.

Дзяўчынкі, учапіўшыся ручкамі за столу, з абодвух бакоў і спераду туліліся-гарнуліся да маці і таксама калюча, з-пад лобікаў, свідравалі імператара сваімі вачанятамі.

Адрыян нагнаў на твар удаваную ўсмешку, падышоў да стала, на якім стаяла прыгожая ваза з заморскаю садавінаю, спрытным рухам падхапіў яе і наблізіўся да Сафіі і дачок.

— Чаго ж гэта вы такія зацятые? Як звяркі ўсё адно... — яшчэ шырэй усміхнуўся ён. — Вось, частуйцеся, — і Адрыян нават прысеў на кукішкі, каб дзецям лацвей было дацягнуцца да райскіх яблычкаў і гранатаў.

Аднак дзяўчынкі нават не зірнулі на вазу, а меншанькая дык і ўвогуле адварнула свой тварык, уторкнуўшыся ім у маіну столу.

— Ну, як сабе хочаце, — ўсё яшчэ ўсміхаючыся, бадзёра мовіў Адрыян і паспрабаваў вольнаю рукою пагладзіць па галоўцы сярэдняю дзяўчынку, але і тая адхіснулася, зрабіла крок назад.

— Што ж, хай будзе так, — Адрыян спахмурнеў, паставіў вазу на стол і загадаў прэтарыянцам: — Дзяцей пакуль што забярыце, няхай пачакаюць, пакуль я з маці гутарыць буду.

Салдаты пачалі “зграбаць” дзяўчынак, каб вывсці іх у суседні пакой з прыхаду, аднак яны яшчэ мацней учапіліся ў маміну столу і ў адзін голас залямантавалі:

— Мы будзем з мамачкай! Мы нікуды без яе не пойдзем!

Толькі самой Сафіі ўдалося іх супакоіць.

— Ідзіце, дачушкі, нічога не бойцеся, — пшчотна сказала яна. — Я буду тут, побач...

Дзяўчынкi паслухаліся і, раз-пораз тужліва азіраючыся, патупалі з залы.

— Сядай, — прапанаваў Адрыян Сафіі, калі яны засталіся сам-насам, і паказаў рукою на крэсла з выгнутымі ножкамі і адкінутаю назад спінкаю, якое месцілася з левага боку ад імператарскага трона.

Аднак Сафія нават не варухнулася, выказаўшы тым самым маўклівы дакор імператару: маўляў, ты ж мяне зусім не ў госці запрасіў.

— Ну, калі ты не хочаш садзіцца, дык і я буду гаварыць стоячы, — Адрыян быццам не заўважыў няўвагу і пагарду да сваёй вялікаможнай асобы. — Ты здагадваешся, чаму вас сюды прывезлі?

Сафія па-ранейшаму зацята маўчала, таму Адрыян сам адказаў на ўласнае пытанне:

— Таму што ты бэсціш рымскіх багоў і прапаведуеш сярод насельнікаў вучэнне Хрыста. Ды з такім імпэтам, што па ўсім Рыме пагалоскі ідуць... Ты лічыш, што я хачу пакараць цябе за гэта? Памыляешся... Дарма хтосьці думае, што імператар — жорсткі, бязлітасны чалавек, якому ўвесь час карціць засведчыць сваю ўладу суровымі мерамі. Я такі ж чалавек, як і ўсе: радуюся, сумую, часам нават і плачу... Аднак, апрача ўсяго, я яшчэ і імператар. А гэта значыць — бог...

Сафія іранічна ўсміхнулася. Адрыян заўважыў гэта, ды зноўку праглынуў знявагу.

— Ну, хай сабе ты мяне богам не лічыш — свайго ідала маеш. Хай я для народа проста бацька. А для бацькі ўсе дзеці аднолькавыя: і разумнікі, і калекі, і паслухмяныя, і ўпартыя. Аднаго ён можа пахваліць за добрую справу і нават заахвоціць пачастункам, а іншаму і дзягай ніжэй спіны вутнуць, каб не дурэў... І тое, і другое бацька робіць для карысці, бо жадае сваім дзецям добра. Абавязак у яго такі — дзе пахвалою, дзе караю выходзіць сваіх дзяцей, і калі яны ў нечым памыляюцца, дык скіраваць на правільную сцежку. Ты ўцяміла, да чаго я хілю? Няма ў мяне мэты — абавязкова цябе пакараць, проста хачу, каб ты адумалася.

Адрыян на хвіліну замоўк, падбіраючы належныя словы, каб ягонае параўнанне выглядала больш пераканаўча.

— Імперыя — гэта мая сям'я, і я за яе ў адказе. Таму павінен дбаць, каб у сям'і былі злагада і спакой. І такой думкі прытрымліваюся не толькі я. Гэткім жа клопатам абцяжарваліся ўсе імператары-папярэднікі, такую ж мэту ставіцьмуць перад сабою і наступнікі. Вось вы, хрысціяне, лічыце, што ў пакутнай смерці вашага Хрыста вінаватыя іудзеі, бо менавіта яны патрабавалі распнуць яго на крыжы. Так ды не так... Понцій Пілат мог бы праігнараваць, зблоціць іхняе патрабаванне — у яго хапіла і ўлады, і войска. Але не зрабіў гэта. Чаму? Таму што імперыя была зацікаўленая ў смерці Хрыста найперш. Ён быў непаслухмяным “дзіцём” імперыі, можна сказаць, вырадкам, каламуціў народ, сеяў у душы зерне сумневу наконт нашага *religio*. А што такое Іудзея? Ускраінная правінцыя на мяжы з Парфіяй, вечным ворагам Рымскай імперыі. Каму ж успадоб, калі на такой небяспечнай мяжы нехта сее раздрай і смуту?

Каб трохі заглядзіць віну імперыі перад хрысціянствам, Адрыян, усміхнуўшыся, дадаў:

— Між іншым, мы, самі таго не жадаючы, зрабілі для вас вялізную паслугу. Прычым яшчэ задоўга да таго, як “сышоў на зямлю” ваш Хрыстос. Колісь на моры валадарылі піраты, таму мала хто асмельваўся вазіць тавары марскім шляхам. Дык вось імператар Аўгуст разagnaў пірацкія зграі. І марскі гандаль разгарнуўся напоўніцу. На чым хрысціянства “прыехала” з

Блізкага Усходу ў Еўропу і Малую Азію? На караблях. Нездарма вашых эклексій найболей у партовых гарадах ды прылеглай да іх мясцовасці. Так што калі б не імператар Аўгуст, вашае вучэнне далей Палесціны і не шуганула б. Таўкліся б “пахрышчаныя іудзеі” ў сваім котлішчы, а іншыя народы пра вашага Хрыста нават не чулі б...

Адрыян, перш чым выказаць наступную думку, зрабіў яшчэ адну паўзу.

— Вы думаеце, што ваш Хрыстос прынёс у свет нейкае Адкрыццё, новае Слова... Глупства ўсё гэта. Такія ж ідэі выказваліся і раней. Колісь у Грэцыі жыў філосаф Платон. Ён таксама далдоніў пра “неўміручасць душы і тленнасць цела”. Праўда, разважаў трохі інакш, чым вы, хрысціяне, аднак вялікай розніцы я не бачу. Як, напрыклад, Платон разумеў смерць, што для яго азначала “быць мёртвым”? Тое, што цела, аддзеленае ад душы, існуе само па сабе і што душа, аддзеленая ад цела, таксама існуе самастойна. Прычым, паводле Платона, толькі душа мае розум і бессмяротнасць. А цела — тло і зло. Яно прыносіць нам адны клопаты: цела трэба карміць, яно хварэе, падуладнае жаданням і страхам, дый іншай непатрэбшчыне, якая замінае нам думаць і разважаць. Якая ж выснова просіцца? Цела з ягонымі жарсцямі любіць не варта, пазбавіўшыся ад яго, мы аб’яднаем з іншымі, такімі ж, як і мы, істотамі і “ўласнымі сіламі спазнаем усё чыстае, а гэта, хутчэй за ўсё, і ёсць ісціна”. Іншымі словамі, да смерці трэба ставіцца пагардліва, бо яна толькі дапамагае пазбавіцца ад цялесных аковаў. А што ж потым робіцца з душою? Грэчаскую філасофію, як і наогул усё грэчаскае, я ведаю дасканала (шчыра прызнацца, за гэта хто-ніхто нават мяне папракае), таму перакажу думку Платона даслоўна: “Калі чалавек памірае, яго геній, які дастаўся яму яшчэ пры жыцці, вядзе нябожчыка ў асобнае месца, дзе ўсе, прайшоўшы цераз суд, павінны сабрацца, каб накіравацца ў Аід з тым правадніком, якому даручана даставіць іх адсюль туды. Набыўшы там накіраваны лёс і адбыўшы накіраваны тэрмін, яны вяртаюцца сюды пад апякунтсвам іншага правадніка, і так паўтараецца зноў і зноў праз доўгія прамежкі часу”.

Адрыян усміхнуўся і звярнуўся да Сафіі наўпрост:

— Скажы, ну чым філасофія Платона адрозніваецца ад вашых хрысціянскіх догмаў? Маўчыш? Дык я за цябе адкажу. Амаль нічым не адрозніваецца. Тая ж “тленасць цела”, тая ж “бессмяротнасць душы”, той жа суд, толькі ён у вас чамусьці называецца Страшным. А ў Платона суд над душою — звычайная, будзённая справа, і яго баяцца не варта. Чаму? Таму што душа, мовіць так, пасля “судовага працэсу” неўзабаве паляціць шукаць сабе новае цела. Толькі ў гэтым, бадай, істотная розніца паміж вамі, хрысціянамі, і грэчаскім філосафам. Вы лічыце, што кожны чалавек мае сваю асабістую душу, і яна з’яўляецца ў гэтым свеце толькі раз, а потым трапляе ці ў пекла, ці ў рай, а Платон мяркуе, што душа канкрэтнаму целу не належыць, яна перасяляецца з аднае абалочкі ў другую, прычым не раней як праз дзесяць тысяч год пасля суда. Чаму так доўга? Бо у яе проста не паспяваюць вырасці крылы для новага палёту ў гэты свет. Платон, дарэчы, так і называе душу — “крылатая калясніца”. А ці бясконца душа павінна “лётаць тудысюды”, з неба на зямлю? Не, не бясконца. Калі ёй удасца пераканаць і прымуціць чарговае цела пазбавіцца ад заганных страстей, дык ёсць шанец, “стаўшы філосафам, перайсці ў род багоў”. Калі казаць па-вашаму, па-хрысціянску, дык, мусіць, патрапіць у рай... Ці ж можна лічыць вашага Хрыста, так бы мовіць, першаадкрывальнікам? Не. Аднак жа, у адрозненне ад вас, Платон не бэсціў, прызнаваў грэчаскіх багоў, якія потым сталі і нашымі, рымскімі, толькі з іншымі імёнамі.

Хоць Сафія, як і раней, маўчала, аднак Адрыян адчуваў, што жанчына ўважліва слухае, хоць і не пазірае ў ягоны бок. Гэтага было досыць, каб не спыняць “пропаведзь”.

— Не будзем, у рэшце рэшт, сягаць у далёкія вякі. Нешта падобнае выказаў і Філон Александрыіскі, сучаснік вашых Іісуса Хрыста і Паўла¹, праўда, ён болей разважаў пра так званы Логас, але я не буду тлуміць табе галаву гэтай лухтою. Мяне асабіста зацікавіла, як ён алегарычна параўноўвае персана-

¹ Філон Александрыіскі (каля 20 г. да н.э. — 50 г.н.э.) — яўрэйскі мудрэц, кіраўнік яўрэйскай абшчыны ў Александрыі. Ф. Энгельс назваў яго “бацькам хрысціянства”.

жаў вашага Свяшчэннага Пісання. Напрыклад, Адам — гэта чалавечы розум, Ева — пачуцці, Ханаан — юнацтва, Каін увасабляе красамоўства пры неабгрунтаваных довадах, а Авель, наадварот, — абгрунтаваныя довады, выкладзеныя коснаязыка... Ну чым не нашыя Веста, Дыана, Мінерва або Вулкан? Як бачыш, гэты Філон таксама не адваргаў нашых багоў агулам, спрабаваў сумясціць грэчаскую філасофію з вашым Свяшчэнным Пісаннем...

Ад працяглае гаманы ў Адрыяна перасохла ў роце, ён падышоў да вазы, якую толькі што падсоўваў дзецям, адшчыпнуў ад вінаграднае гронкі дзве ягадкі і, пражаваўшы іх, прадоўжыў пераконваць Сафію ў несамавітасці хрысціянства:

— А быў яшчэ і такі філосаф Сенэка¹ — ты, пэўна, пра яго не чула, але я раскажу пра ягоныя погляды, бо яны вельмі нагадваюць ідэі вашага Паўла, прычым Сенэка, здаецца, агучыў іх раней, чым апостал. Вось ягоныя словы пра цела і душу: “Я народжаны для вышэйшых памкненняў, і я вышэй за тое, каб быць рабом майго цела; у цэле сваім я бачу не што іншае, як ланцугі, якія скоўваюць маю свабоду”. І далей: “Нікчэмнае цела — гэта цямніца і аковы духа, дух жа святы і вечны”. Ну, як табе? Чым не пропаведзь апостала Паўла? Да таго ж, Сенэка ўкладвае ў вусны бога (я так думаю, што Юпітэра) вось такія словы: “Грэбуйце беднасцю, грэбуйце пакутамі, грэбуйце смерцю, якая або прыкончвае людзей, або пераносіць у іншы свет. Перш за ўсё я паклапаціўся пра тое, каб нікога не стрымлівалі супраць волі: выхад адчынены. Калі вы не хочаце змагацца, можаце ўцячы. З усяго, што я палічыў патрэбным даць вам, нічога я не аблегчыў у такой ступені, як магчымасць памерці”. А што, слушная думка. Калі вы лічыце, што цела — турма для душы, дык ці не лепей знішчыць, раструшчыць “турэмныя сцены”, каб як мага хутчэй даць волю душы? Пэўна ж, вы, хрысціяне, таму і не баіцеся смерці, не шкадуеце свайго цела, калі яго распінаюць ды рвуць на арэнах драпежнікі. Дык, можа, лепей самім увагнаць нож у чэрава — і адразу ў рай?.. Зрэшты, гэта іншая тэма. Слухай, што яшчэ піша Сенэка: “Вышэйшая дабрадаць — у розуме, а не ў пачуццях. Што ў чалавеку самае

¹ Рымскі філосаф-стоік (4 г.да н.э. — 65 г.н.э.)

лепшае? Розум. Сілаю розуму ён пераўзыходзіць жывёл і ідзе ўпоравень з багамі. Такім чынам, розум у ягонай дасканаласці ёсць дабрадаць, уласцівая чалавеку, тады як усе астатнія пачуцці — агульныя з жывёльнымі”. Звярні ўвагу: Сенэка, як і вы, сцвярджае, што чалавек мае боскі пачатак. Але ён, у адрозненне ад вас, кажа “багі”, а не “адзіны бог”! Ты думаеш, Сенэка быў дурнейшы, чым ваш Хрыстос, каб так гаварыць?

Ад гэтых слоў Сафію аж перасмыкнула, яна памкнулася нешта абурана сказаць, але стрымалася. Адрыян зразумеў ейную рэакцыю па-свойму і загаманіў з яшчэ большым імпэтам:

— Сенэка, праўда, не называе наўпрост ні Юпітэра, ні іншых нашых багоў, але ў тым няма вялікае бяды. Кожны рымскі бог ці багіня адказвае, мовіць так, за свой участак, мае ўласную вотчыну. Скажам, Марс — бог вайны, Нептун — валадар мора, Венера — багіня прыгажосці... А Сенэка, па сутнасці, кажа тое ж самае, толькі іншасказальна. Вось паслухай: “Ты хочаш назваць бога лёсам? Не памылішся, бо ад яго ўсё ў свеце залежыць, ён прычына ўсіх прычын. Хочаш назваць яго накіраванасцю? Правільна будзе сказана, бо ягонаю мудрасцю ўсё накіроўваецца, каб не было ў свеце беспарадку і ўсё атрымлівала разумны сэнс і вытлумак. Назавеш яго прыродай? Не саграшыш супраць ісціны, бо ад яго ўсё нараджаецца, ягоным дыханнем мы жывём. Назавеш яго светам? Не памылішся, бо ён і ёсць тое цэлае, што бачыш...” Дарэчы, і пра “боскую сілу”, якая ёсць у чалавеку, Сенэка не прамінуў выказацца. Хіба ж гэта не супадае з пропаведдзю вашага Хрыста, што “царства боскае не звонку, а ўнутры нас”? Сенэка, як і вы, раіць не лезці ў палітыку, адысці ад людскае марнасці, удасканальвацца духоўна, жыць сузіральна, думаць добрапрыстойна... Нічога не запырэчу — слушныя парады. І беднасць Сенэка праслаўляў з не меншым імпэтам, чым вы. Праўда, трэба прызнаць, што сам ён ні ад сваёй маёмасці, ні ад грошай, якіх меў незлічона, чамусьці дабрахоць не адмовіўся. Дык і вашыя, хрысціянскія першасвятары, пэўна, цяпер не жабрачаць... І пра “ганебнае рабства” Сенэка выказаўся адпаведна: “Раб ёсць чалавек, роўны па натуры іншым людзям: у душы раба закладзеныя тыя ж пачаткі гонару, сумнення, мужнасці, вялікадуш-

насці, падораныя іншым чалавечым істотам, якім бы ні было іхняе грамадскае становішча". А між тым, дагэтуль лічылася, што ёсць тры віды працоўных прылад: нямыя — плугі, матыкі, рыдлёўкі; напалову галосныя — рабочая жывёла; і цалкам галосныя — рабы. Сенэку, як і вас, хрысціян, гэта абурала: аняго ж, ён таксама лічыць, што ўсе людзі роўныя. Маўляў, з-за таго і бунтуюць рабы, што гаспадары лічаць іх быдлам, нават паказку нагадвае: "Колькі рабоў, столькі ворагаў". Я, дарэчы, магу даслоўна пераказаць ягоную думку. Дык вось што сказаў Сенэка: "Гэта мы і робім рабоў ворагамі сваімі... Гаспадары абыходзяцца з чэляддзю не як з людзьмі, а як з жывёлай, і лічаць знявагай сваёй асобы сесці за стол разам са сваімі рабамі. А ці не хочаш ты, ганарлівец, падумаць, што раб аднаго з табою паходжання, ходзіць пад тым жа небам, дыхае тым жа паветрам, роўны табе ў жыцці і смерці. Лёс можа раба зрабіць вольным, а цябе — ягоным рабом. Бывала, што чалавека знакамітага з разлікамі на бліскучую кар'еру лёс скідваў, а потым яго бачылі пастухом ці начным вартаўніком... Навошта ж выказваць пагарду пакрыўджанаму лёсам чалавеку, у становішча якога сам можаш лёгка трапіць..." Між іншым, мне таксама неўспадоб рабства. Ты можаш запытацца: дык чаму ж ты яго не скасуеш, чаму не загадаеш рымлянам даць волю няшчасным людзям? Не ўсё так проста... Імператар хоць і з'яўляецца богам на зямлі, аднак ён, на жаль, не ўсемагутны. Як толькі я намеруся выдаць эдыкт аб забароне рабства, знаць мяне са свету зжыве... Але давай вернемся да Сенэкі. Як бачыш, яго можна лічыць паўнаважным хрысціянінам. А трэба ж яшчэ ведаць, у якія часіны Сенэка жыў. Акурат тады імператарам быў Нерон. Як ён ставіўся да хрысціян, мусіць, і табе вядома... Дык чаму ж Нерон не пакараў Сенэку за ягонае вальнадумства? Таму што ён хоць і выказваў "крамолу", аднак усё роўна публічна шанавалі рымскіх багоў. Разумееш, пра што я кажу?

Адрыян падступіўся да Сафіі зусім блізка, пільна зірнуў ёй у вочы, у якіх усё яшчэ стыла халодная абыякавасць.

— Разумееш, ды не хочаш успрымаць... — задуменна зрабіў выснову Адрыян. — А можа, мае прыклады не здаюцца табе пераканаўчымі, бо яны мелі месца ў мінулыя часы? Дык во

табе цяперашні. Жыве сярод нас такі Эпіктэт. Дарэчы, былы раб, яго з Фрыгіі некалі прывёз адзін з ліктараў Нерона — Эпафрадыт. І ён, гэты Эпафрадыт, у парыве шаленства палкаю зламаў свайму рабу нагу. Але потым пашкадаваў яго — ці ж лёгка жывецца на свеце калекам? — і даў магчымасць Эпіктэту атрымаць філасофскую адукацыю. Цяпер ён знаны чалавек... Пакора — здаецца, гэтую рысу вы, хрысціяне, прапаведуеце як самую важную ў адносінах са сваім богам? Вось і Эпіктэт заклікае не браць да галавы пакуты, якія выпадаюць чалавеку ў жыцці. Бо яны, пакуты, і ў першую чаргу душэўныя, здараюцца не ад рэальных адчуванняў, а ілжывых думак з нагоды таго, што адбываецца. Вунь, напрыклад, і Сакрату некалі здавалася, што страшная не смерць, а страшнае ўяўленне аб смерці. Таму вельмі неразумныя людзі, якія клапоцяцца пра тое, каб падзеі развіваліся ў жаданым для іх накірунку: яны потым пакутуюць, падмануўшыся ў сваіх надзеях. Вы, хрысціяне, таксама ж увесь час прыгаворваеце: “Як Бог дасць...”, “На ўсё воля Божая...” Хіба ты, Сафія, не падпісалася б пад такімі словамі Эпіктэта: “Маёмасць, жыццё і здароўе тваёй жонкі, дзяцей, сяброў і тваё ўласнае не належаць табе і павінны быць вернутыя; ты падобны на падарожніка, які знаходзіцца ў гатэлі. Вось чаму не трэба ні бедаваць, ні раздражняцца з-за страты нейкай з гэтых даброт. Не трэба таксама наракаць і на лёс; маральны абавязак кожнага з нас — быць задаволеным сваёй доляй”. Між іншым, у Эпіктэта ёсць і другое параўнанне для таго, каб растлумачыць, якімі павінны быць паводзіны чалавека ў адносінах да ўсяго, што не залежыць ад ягонай волі. Кожны з нас, кажа Эпіктэт, падобны на актора п’есы, аўтар якой указаў яму пэўную ролю. Доўгая яна ці кароткая, даводзіцца быць жабраком ці кульгавым, службовай асобай ці прыватным чалавекам, — не яму аб гэтым разважаць, трэба належна выконваць прызначаную ролю. І адсюль галоўная выснова: “адзіны шлях да свабоды ў тым, каб не зважаць на ўсё тое, што нам не падуладнае”. Да таго ж, Эпіктэт, як і вы, хрысціяне, заклікае любіць бліжніх, тварыць карысныя справы, не працівіцца злу... І вось гэты чалавек жыве на суседняй вуліцы, адкрыта выказвае свае погляды, і я, імператар, яго не чапаю. Больш за тое, падзяляю думкі Эпіктэта, ён

— любімы мой філосаф! А ўсё таму, што Эпіктэт прызнае рымскіх багоў...

Адрыян быў задаволены сабою, бо, лічыў, выказаўся доказна і пераканаўча. Ён, вядома, не разлічваў, што Сафія зараз жа адмовіцца ад свайго Хрыста, але спадзяваўся, што яна хоць трохі завагаецца. Каб не ставіць жанчыну перад катэгарычным выбарам, Адрыян вырашыў даць ёй “плячоўку для манеўра”.

— У рэшце рэшт я не настойваю, каб ты збэсціла вашага Хрыста, — сказаў імператар стомлена. — Аднак жа я патрабую, каб ты адначасна прызнала нашых, рымскіх багоў...

Раптам Сафія загаманіла (Адрыян ужо звыкся, што жанчына ігнаруе ягоняя пытанні, таму, пачуўшы ейны голас, ад нечаканкі ажно ўздрыгнуў):

— Ты хочаш, каб я прызнала вашых багоў? Ды нізавошта! Бо немагчыма прызнаць тое, чаго нямашака. Каго вы называеце сваімі багамі і з чаго яны вырабленыя? Адзін — выбіты з каменя, падобнага да таго, які вы штурхаеце нагамі, другі — медзь, з якое вы вырабляеце посуд для ўжытку, трэці — ужо гнілое дрэва, чацвёрты — іржавае жалеза, пяты — серабро, якое ўвесь час патрэбна вартаваць. Усё гэта выраблена з матэрыялаў, якія неўзабаве сатлеюць. Дый хто “змайстраваў” вашых багоў? Муляр, меднік, срэбнік, гаршэчнік... Дадуць ім загад, і гэтых багоў яны пераплаваць, з тае ж гліны ці жалеза вырабляць іншых ідалаў. Або ўвогуле ператвораць іх у посуд ці начныя гаршчкі... Дык што ж гэта за багі, калі яны глухія, сляпыя, без душы, без пачуццяў, без руху? Ці не гніль яны ўсе, ці не тло? І гэта вы называеце багамі, гэтаму служыце, гэтаму пакланяецеся... Ды вы ж самі над імі насміхаецеся, зневажаеце іх, калі гліняных і жалезных не ахоўваеце, а срэбных ці залатых пакідаеце на ноч пад замком, каб ніхто не ўкраў!

Адрыян не чакаў такога знявагі, аднак пакуль што стрымаў гнеў, нават усміхнуўся:

— А вашага бога ніхто не ўкрадзе?

— Не ўкрадзе. Бо Ён не з гліны і нават не з золата. Ён — у душы кожнага хрысціяніна. Не нешта зямное перададзена Богам людзям цераз Сына свайго Ісуса Хрыста. Гасподзь напоўніў сэрцы нябеснай ісцінай і дзіўным Словам Сваім. Ён не

паслаў да людзей кагосьці са слуг Сваіх — анёлаў. Не паслаў і якога-небудзь зямнога валадара. А паслаў Ён Таго, Хто стварыў нябёсы і зямлю. Але не хацеў гэтым паказаць людзям Сваю ўладу, навесці на іх жах і страх. Бог паслаў Сына Свайго, каб Ён пераканаў і выратаваў, а не прымусіў, таму што Бог нікога не прымушае і не пераследуе. Вось ты спрабаваў давесці мне, што Хрыстос ніякага Адкрыцця не зрабіў, маўляў, і раней нехта выказваў тое ж самае. Не, не тое. Ды і не маглі ўсе, каго ты назваў, гаварыць ад імя Бога. Заклікалі да сціпласці ва ўсім, а самі жылі ў раскошы, ганьбілі рабства і ў той жа час мелі ўласных рабоў, разважалі пра “тленнасць цела”, “бесмяротнасць душы”, ухваляючы самагубства, хоць тое, што стварыў Бог, Богу і належыць... Хто з людзей ведаў, што такое Бог да тае пары, пакуль Ён не прыйшоў Сам? Ты спасылаешся і ўхваляеш пустыя і недарэчныя выразы філосафаў, якія ў розную пару называлі Богам то агонь, то ваду, то яшчэ якую-небудзь стыхію, створаную Госпадам. Усё гэта падман. Бог Сам з’явіўся — цераз веру, якой адной даравана бачыць Бога. Раней Гасподзь захоўваў як таямніцу мудрую параду Сваю, здавалася, Бог пакінуў, забыўся пра нас зусім, аднак Ён усё ж перадаў Адкрыццё цераз Сына Свайго. Дагэтуль людзі рабілі што ім уздумаецца — адаваліся страсцям, забавам, уцехам і юру. Богу гэта было неўспадоб, але Ён цягнеў нашыя грахі і рыхтаваў нас да сапраўднае праведнасці. Ён даў нам магчымасць пераканацца, што мы жылі хібна, заганна, таму самі па сабе, без дабрадаці Божае, не зможам увайсці ў царства нябеснае. Бог не ўзненавідзеў нас, не адвергнуў, не згадаў нашага зла, а прыняў на Сябе грахі нашыя, аддаўшы Сына Свайго для выратавання: Святога за беззаконных, Невінаватага за вінаватых, Праведнага за няправедных, Нятленнага за тленных, Бесмяротнага за смяротных. Бо што іншае магло пераважыць грахі нашыя, як не Ягонае праведнасць? Цераз каго мы, грэшныя, маглі апраўдацца як не цераз Сына Божага?

Цяпер ужо Адрыян не адказваў на пытанні, даючы магчымасць Сафіі выказацца да астачы. І яна ўзнёсла працягвала: — Хто мы такія, хрысціяне? Мы не адрозніваемся ад іншых людзей ні краінай, ні мовай, ні жыццёвымі звычаямі. Мы жывём там, дзе жывуць эліны і варвары, там, дзе каму выпала, мы

прытрымліваемся мясцовых традыцый і звычайў у адзенні, ежы дый ва ўсім астатнім. Але змушаныя пачувацца прэшэльцамі, чужымі ў сваёй краіне. Мы, як і ўсе, уступаем у шлюбы, нараджаем дзяцей, вось толькі не кідаем іх. Мы таксама жывём у плоці, але не па плоці. Мы як быццам жывём на зямлі, аднак існасць нашая знаходзіцца на нябёсах. Мы падпарадкоўваемся зямным законам, але сваім жыццём пераўзыходзім тыя законы. Мы любім усіх, і ўсе нас ненавідзяць, пераследуюць. Нас не ведаюць, але асуджаюць, нас забіваюць, але мы зноў нараджаемся, мы бедныя, але многіх узбагачаем, мы ўсяго пазбаўленыя, і ўсё ў нас ёсць, на нас паклёпнічаюць, нас знеслаўляюць, а мы бласлаўляем паклёпнікаў... Адным словам, што ў целе душа, тое хрысціяне ў свеце. Душа хоць і знаходзіцца ў целе, але не плоць, а хрысціяне хоць і жывуць у гэтым свеце, але яны — не ягоная існасць. Плоць ненавідзіць душу і ваю супраць яе, бо душа забараняе плоці аддавацца страстям і юру. Вось так і свет ненавідзіць хрысціян, хоць яны не робяць нічога благага, але замінаюць аддавацца заганным забавам. Душа любіць сваё цела нягледзячы на тое, што плоць душу ненавідзіць. Так і хрысціяне — любяць тых, хто іх ганьбіць і пераследуе. Душа змешчаная ў целе, але сама ўтрымлівае яго. Гэтак жа і хрысціяне, зняволеныя ў свеце, як у цямніцы, самі аберагаюць свет. Бессмяротная душа існуе ў смяротным жытле. Так і хрысціяне жывуць, як прышэльцы, у тленным свеце, чакаючы нятленнасці на нябёсах. Душа, трываючы голад і смага, робіцца лепшаю, так і хрысціяне — чым болей іх караюць, тым узрастае іхняя колькасць. Усё гэта наканавана хрысціянам Гасподзь, і мы ніколі не здрадзім ні Бацьку, ні Сыну Ягонаму Іісусу Хрысту, ні Святому Духу, якія б цялесныя пакуты ні давялося ператрываць...

Апошнія словы Сафія магла і не гаварыць, бо Адрыян зразумеў: гэтак жа, як і некалі хрысціянку Сімфарозу, яму не ўдалося пераканаць, перацягнуць на свой бок дзяканісу, яна, бадай, яшчэ болей фанатычная ў сваёй веры. Аднак хутчэй па завядзёнцы, па інэрцыі імператар вырашыў прадоўжыць дыялог і з прытоенаю хітрынкаю, з іроніяй мовіў:

— Дык я, выходзіць, зусім прапашчы... Прынамсі, згодна з вашаю вераю. Што ж мне, беднаму, цяпер рабіць?

Сафія, на жаль, не адчула ў голасе Адрыяна насмешку і палымяна стала яму даводзіць:

— Калі і ты пажадаеш нашае веры, дык не будзе ніякіх перашкод. Бог палюбіў людзей, для якіх Ён стварыў свет, зрабіў падуладным усё на зямлі, даў розум. Толькі людзям дазволіў Ён звяртацца да Сябе, стварыў іх паводле Уласнага аблічча і падабенства, да іх паслаў адзінароднага Сына Свайго, ім паабяцаў царства нябеснае і дасць тым, хто Яго палюбіць усёю душою. О, якою радасцю ты перапоўнішся, калі пазнаеш Бацьку! Як ты палюбіш Таго, Хто напярод палюбіў цябе! А калі палюбіш, дык зробішся пераймальнікам Ягонае дабрадаці. Не здзіўляйся, што чалавек можа быць пераймальнікам Божым. Можа, калі Ён захоча. Бо не ў тым асалода, каб мець уладу над іншымі, каб быць дужэйшым за ўсіх, каб быць багатым і прынятаць ніжэйшых. Так ніхто не можа пераймаць Бога — гэта не годнае Ягонае велічы. Але той, хто спагадае бліжняму, маючы ў чымсьці перавагі, спрыяе ніжэйшаму за сябе, хто атрыманыя ад Бога дары раздае тым, каму яны патрэбныя, і сам робіцца, мовіць так, Богам для іх, гэта значыць, пераймальнікам Бога. Тады ты, жывучы на зямлі, убачыш Бога на нябёсах, тады пачнеш прапаведаваць тайны Гасподнія. Тады палюбіш і падзівішся намі — тымі, хто трывае пакуты, але не адракаецца ад Бога. Ты спазнаеш аблуднасць свету, калі навучышся жыць на небе, калі будзеш пагарджаць тутэйшаю ўяўнаю смерцю, а баяцца смерці сапраўднай, якая падрыхтавана для тых, хто будзе асуджаны на вечны і пакутны агонь. Тады ты падзівішся тымі, што за праўду трываюць агонь часовы, і палічыш іх блажэннымі, калі спазнаеш той агонь...

У рэшце рэшт Адрыяну надакучыла слухаць “хрысціянскую пропаведзь”, і ён перабіў Сафію:

— Ну, годзе. А то яшчэ падумаеш, што цябе прывезлі сюды не для таго, каб абразуміць, а быццам бы я захацеў зразумець і прыняць вашу веру.

Адрыяну непрыемна было ўсведамляць, што ён, філосаф і выдатны прамоўца, не здолеў пераканаць, узяць верх над звычайнай жанчынай. Гэта раздражняла, нават злавала імператара, абражала ягоную годнасць. Але прызнаць сваю паразу Адрыян не мог: калі не ўдалося атрымаць поўную перамогу,

дык ён гатовы быў задаволіцца хоць бы частковым поспехам.

— Так і быць, — скрозь зубы выціснуў імператар, — я не прымушацьму, каб ты публічна адраклася ад свайго Хрыста, ад свайго бога. І нават не пакараю. Але ты ўсё адно павінна зрабіць ахвяраванне нашым багам. Напрыклад, Артэмідзе¹. Будзем лічыць, што гэта дамова, кампраміс..

— Не можа быць кампрамісаў у веры Госпаду нашаму! — горда ўзняла галаву Сафія. — І любое адступленне ад веры — гэта здрада Яму. Дый што значыць “зрабіць ахвяраванне”? Вы, эліны, прыносячы ахвяры бяздушным і глухім істотам, выказваеце сваю дурноту. Што гэта за багі, якія патрабуюць нечае крыві і спальвання? Той, Хто стварыў неба і зямлю, не можа мець патрэбы ні ў чым, бо Сам дарыць тым, хто хоча нешта Яму даць.

— Кажаш, вашаму богу ахвяры не патрэбныя, ён сам усё мае? — злавесна прыжмурыўся Адрыян, бо палічыў, што на гэты раз яму ўдасца “схапіць за язык” Сафію. — І для хрысціян, і для іўдзеяў, наколькі я ведаю, бог адзін і той жа. Дык іўдзеі ж яму свае ахвяры прыносяць, ды яшчэ якія! Прычым сам бог патрабуе ахвяры! Ці ж не загадаў ён Аўрааму забіць, як тое ягня, сына свайго Ісаака, каб спатоліць свой “апетыт”?

— І што, Бог дазволіў забіць Ісаака? — Сафія трымалася непарушна. — Не, не дазволіў. Господзь проста хацеў правесці, ці любіць Аўраам Бога свайго усёй душою, ці гатовы ён ахвяраваць самым дарагім, нават уласным жыццём дзеля Госпада. А што тычыцца іўдзеяў... Яны хоць і прызнаюць, хоць і шануюць адзінага Бога, але ўпадабляюцца вам, элінам, прыносячы Богу ахвяры, у якіх Ён не мае патрэбы. Таму і лічым мы іх аблудамі. Зрэшты, не толькі за гэта... І ў ежы яны пераборлівыя, і наконт суботы прымхлівыя, і з абразаннем фанабэрыста крывадушнічаюць... Хіба з усяго таго, што Бог стварыў для карысці чалавека, можна адно прымаць як створанае добра, а другое адвяргаць як бескарыснае і лішняе? Хіба ж не грэх — паклёпнічаць на Бога, быццам Ён забараняе ў суботні дзень

¹ У грэчаскай міфалогіі — цнатлівая, заўжды юная багіня палявання, багіня ўрадлівасці, багіня жаночае цноты, заступніца ўсяго жывога на зямлі, яна дае шчасце ў шлюбе і дапамагае пры родах. У рымскай міфалогіі мае імя Дыяна. Аднак Адрыян, як прыхільнік усяго грэчаскага, называе багіню Артэмідай.

рабіць што-небудзь добрае? А хіба не вартая кпінаў пыхлі-
васць з нагоды памяншэння плоці, абразання, як быццам за
гэта Бог іх любіць больш за ўсіх? Так што іудзеяў ты мне ў
прыклад не прыводзь...

Размова зайшла ў тупік. Адрыяну стала ясна, што слоўную
бітву з гэтай хрысціянкаю ён прайграў. Ва ўсякім разе мірна-
злагадна, як спадзяваўся, разысціся ім не ўдалося. Дык што,
змірыцца з гэтым, прыняць звыклія, больш суровыя, крыва-
выя меры? Пакуль што ранавата. Не ўсе магчымасці скарыс-
таныя. І пра адну з іх Адрыян намякнуў Сафіі:

— Я разумею, што ты ні пры якіх абставінах не адрачэшся
ад свайго бога. Нават пад катаваннямі. Але ж падумай пра
сваіх дзяцей. Яны такія юныя, прыгожыя — жыць бы ды
жыць...

— Ты надумаў зрабіць маім дзецям нешта благое? — Сафія
кінула на імператара трывожны позірк.

— Пакуль я нічога не надумаў, — ледзяным голасам адка-
заў Адрыян. — А вось табе падумаць варта. Падумаць і аду-
мацца. І я дам табе час на гэта. Тры дні і тры начы. А потым
зноў сустрэнемся...

Адрыян расчыніў дзверы ў суседні пакой, дзе прэтарыянцы
“вартавалі” дзяўчынак.

— Забярыце яе, — загадаў імператар. — Але не ў астрог.
Няхай пакуль што ўсе яны пабудуць дзе-небудзь тут, у палацы.

Калі Сафія, горда пракрочыўшы міма імператара, ужо апы-
нулася за парогам, Адрыян іранічна запытаўся наўздагон:

— Дык ці магчыма нейкім чынам даказаць, што ваш бог
сапраўды існуе?

Не зважаючы на ягоную іронію, Сафія адказала сур’ёзна:

— Даказаць немагчыма, але пераканацца можна...

Неўзабаве ў апартаментах імператара з’явілася мажняя
матрона з сумнымі вачыма, якія выпраменьвалі дабрнію і
мудрасць. Гэта была Паладыя, даўнішняя ўдава і юнацкая сяб-
роўка Адрыяна, з якою ён і цяпер раіўся пры пільнай патрэбе,
а часам і прасіў помачы.

— Толькі што тут была хрысціянская сям’я — маці, яе за-
вуць Сафія, і трое маленькіх дзяцей, — патлумачыў Адрыян,
чаму яму давалося патрывожыць, выклікаць сюды знаную

жанчыну. — Мне не ўдалося ўгаварыць Сафію, каб яна адракла ад свайго бога, яна нават не захацела прынесці ахвяру Артэмідзе... Што мне застаецца? Як і раней — сурова пакараць неслухаў. Інакш нельга. Але павер, Паладыя, я не прагну крыві... Няхай гэтая сям'я пажыве ў цябе тры дні. Пастарайся за гэты час укласці ў мазгі Сафіі, што яна робіць глупства, што непаслушэнства імператару тоіць вялікую небяспеку, і ў першую чаргу для ейных дзяцей... Ды што мне цябе вучыць — ты лепш ведаеш, якія словы падабраць... Мне здаецца, жанчына жанчыну зразумее...

— Магчыма, і так, але не ў дадзеным выпадку, — разважліва мовіла Паладыя. — Ведаю я гэтых хрысціян. Хто-хто, а яны ад сваёй веры ніколі не адступаюцца. Так што...

— А ты ўсё ж паспрабуй! — Адрыян не даў дагаварыць Паладыі. — Для мяне гэта вельмі важна! Менавіта для мяне, а не для іх! Ты разумеш?

— Разумею... Ганарыстасць у табе разбушавалася — вось што. А як жа: не здолеў настаяць на сваім перад нейкаю жанчынаю...

— Думай, як хочаш, але зрабі ўсё магчымае, каб Сафія пагадзілася хаця б прынесці ахвяру Артэмідзе. Большага ад цябе не патрабуецца.

— Ну, пагляджу-пабачу, што там за Сафія...

Азмрочаная радасць

Некалькі дзён у доме Гнея панавала сапраўднае шчасце. Архелай і Вірсавія не маглі нагаварыцца, налюбавацца адно адным, Гней пазіраў на іх паблажліва — як бацька на родных дзяцей, якім пасля цяжкіх выпрабаванняў выпала, нарэшце, шчаслівая доля, а Дыадор проста радаваўся за блізкіх яму людзей. І ўсё адначасна азмрочылася пасля суботы.

З вечара Вірсавія і Дыадор наважыліся ісці на чарговую хрысціянскую адправу, натуральна, што з імі выправіўся і Архелай: адно што пасля таго нападу дадатковая ахова лішняю не будзе, а другое — Вірсавіі хацелася паказаць Сафіі свайго абранніка, можа, нават і пахваліцца ягоною прыгажосцю.

Яшчэ на падыходзе да дома Сафіі іх пераняла Гермія, жанчына сталага веку, якая жыла паблізу і не прапускала ніводнага набажэнства.

— Не хадзіце туды, — сумна сказала яна. — Сафію з дзецьмі ўчора забралі прэтарыянцы, так што дом зачынены і адправы не будзе... Мы ўвогуле не ведаем, калі і дзе ўдасца сабрацца ў наступны раз...

— А за што забралі Сафію? — наіўна спытаўся Архелай.

— Эх, дзетка, — цяжка ўздыхнула Гермія. — Нас, хрысціян, толькі за адно забіраюць — за нашу веру...

І на зваротнай дарозе, і ўжо дома, калі да іх далучыўся Гней, не сціхала размова пра нечаканы арышт Сафіі і ейных дзяцей. А што гэта менавіта арышт, сумневу не было ад самага пачатку. Да таго ж, іх забралі не паліцэйскія, а прэтарыянцы, якіх мог паслаць толькі адзін чалавек — імператар. А якая справа імператару да звычайнай, хай сабе і заможнай сям'і? Значыць, Адрыян убачыў у Сафіі зацятага і не зусім шараговага ворага для ўсёй імперыі.

— Відавочна, што без нечай наводкі тут не абышлося, — слушна выказаўся Гней. — Нехта "шапнуў", а лепей сказаць, нацкаваў імператара на Сафію. Магчыма, нават хто-небудзь з вашых вернікаў данос напісаў...

— Такого не можа быць! — абурылася Вірсавія. — Ніхто з хрысціян не здольны на падобнае паскудства. Каму магла перайсці дарогу Сафія, можна сказаць, святы чалавек? Яна ўсім толькі добра зычыла!

— Ты ж сама казалася: да вашае суполкі розныя людзі прыбіваюцца. Некаму недадалі, кагосьці абдзялілі... А на кім злосць звычайна спаганяецца? На тым, хто навідавоку, хто ў першым шэрагу, — разважаў Гней. — Аднак жа я толькі выказваю здагадку. Можа, яно і не так. Магчыма, тут той жа Акіла парупіўся... А што! "Доступ да цела" імператара ён мае, ненавідзец хрысціян падставы ў яго ёсць, асабліва цяпер... — Гней выразна зірнуў на Архелая і Вірсавію. — Так што падобны варыянт не выключаецца...

Зрэшты, рабіць здагадкі, хто навёў імператара на Сафію, ужо не мела ніякага сэнсу: што здарылася, тое здарылася, нічога не паправіш. Найперш стаяла пытанне, як дапамагчы

Сафіі і ейным дзеткам цяпер і ці можна дапамагчы ўвогуле. Нічога слушнага ніхто выказаць не мог, і калі ўжо конча нахлынуў адчай, Вірсавія, чамусьці вінавата адвёўшы вочы ўбок, нясмела і няўпэўнена звярнулася да Гнея:

— А можа, табе самому варта схадзіць да імператара, папрасіць за Сафію... Вунь жа наконт Архелая ён цябе ўважыў...

Гней горка ўсміхнуўся, некалькі хвілін памаўчаў і, нарэшце, ціха мовіў:

— Я сам пра гэта думаў, але... Спярша распавяду вам пра лёс аднаго чалавека, якога колісь, у маладосці, ведаў. Я тады толькі пачынаў службыць, а ён ужо быў славытым военачальнікам. Пра яго легенды ў войску хадзілі. Дык вось, што чуў, тое і перакажу. Таго чалавека Плакідам звалі. Слухайце...

Плакіда паходзіў са знанага і багатага роду, меў прыгожую жонку і двух сыноў. Яшчэ тады, калі рымскае войска на чале з Цітам штурмавала ерусалімскія сцены, ён праявіў выключную мужнасць — заўжды быў у першым шэрагу свайго легіёна. Ціт гэта заўважыў і належна адзначыў.

Аднаго разу Плакіда са сваімі ваярамі выехаў на паляванне, і ім якраз патрапілася чарада аленяў. Пачалася пагоня. Плакіда заўважыў, што адзін з аленяў, самы дужы і спрытны, аддзяліўся ад чарады і памчаўся зусім у другі бок — мусіць, спадзяваўся гэтакім чынам адцягнуць увагу паляўнічых ад чарады. Не дзіва, што Плакіда і ягоная дружына, ахопленыя не столькі прагаю да вялікай здабычы, колькі азартам, кінуліся за тым адзінокім і самым хуткім аленем. Неўзабаве коні ваяроў прытаміліся, адсталі, і толькі Плакіда працягваў пераслед.

Нарэшце алень узбег на высокую скалу, і дзявацца яму не было куды: унізе — бездань.

(Гней у гэтым месцы перапыніў аповед заўважаю: “Ці было так на самай справе, ці гэта проста выдумка, прыгожая легенда — не ведаю. Але менавіта так расказваў мне адзін стары хрысціянін, з якім давялося пагутарыць у Ерусаліме”).

Плакіда глядзеў на аленя і раптам убачыў паміж ягонымі рагамі вогненна-прамяністы крыж, а на крыжы — распнутага Ісуса Хрыста. А затым пачуўся голас:

— Навошта ты гоніш Мяне, Плакіда?

Страх апанаваў ваяра, упаў ён з каня, знепрытомнеў. А калі ачуняў, дык запытаўся:

— Хто ты?

— Я — Іісус Хрыстос. Бог, Які хоча выратаваць цябе, да-лучыць да ліку рабоў Маіх.

Устаў Плакіда і сказаў:

— Веру Табе! Ты — Бог неба і зямлі. Навучы, Гасподзь, што мне цяпер рабіць.

І зноў пачуў ён голас:

— Ідзі да хрысціянскага святара і прымі ад яго хрышчэнне.

Сваім ваярам Плакіда нічога не расказаў і толькі з жонкаю падзяліўся ўбачаным і пачутым. Нечакана тая, у сваю чаргу, яму прызналася:

— Мінулаю ноччу нехта гаварыў мне такія ж словы: маўляў, ты, твой абручнік і сыны заўтра прыйдзеце да Мяне, Іісуса Хрыста, сапраўднага Бога. Дык выканаем жа Ягоную волю...

Ноччу яны ўзялі сваіх дзяцей і некаторых слуг, прыйшлі да святара Іаана. Той і пахрысціў усіх. Плакіда атрымаў новае імя — Яўстах, жонка была названая Феапістыяй, сыны сталі Агапіем і Феапістам.

Назаўтра раніцаю Яўстах паехаў на тое месца, дзе бачыў Хрыста, стаў маліцца. І Бог сказаў яму:

— Табе належыць спазнаць шмат пакут, загартавацца, як золату ў горане, перш чым прыняць вянец з Маіх рук.

І праўда, неўзабаве прыйшлі ў дом Яўстаха хваробы і смерць. Сканалі амаль усе слугі і худоба. Дый злодзеі парасцягвалі дабро. Быў Плакіда-багацей, а стаў Яўстах-жабрак. Хоць бедавалі яны з жонкаю, аднак палічылі, што так Богам наканавана. Вырашылі Яўстах і Феапістыя стаць пустэльнікамі, каб служыць Богу. Узялі яны сваіх дзяцей дый пайшлі ў немаведамы свет. Затым і ўвогуле намерыліся пакінуць родны край. На беразе мора згледзелі карабель, які выпраўляўся ў Егіпет. А ўладальнік карабля, іншаземец, вельмі ўпадабаў Феапістыю. І калі судна прыплыло ў Егіпет, іншаземец у якасці аплаты ўзяў сабе жонку Яўстаха. Як ні супраціўляўся, як ні ўпрошваў бедны Яўстах, іншаземец на яго не зважаў дый яшчэ прыгразіў галаву адсекчы і дзяцей забіць. Што заставалася Яўстаху? Узяў ён сыноў і сышоў на бераг. А Феапістыя залівалася слязамі на караблі...

Аднак жа гора, як кажуць, адно не ходзіць. Дарогу пада-
рожнікам пераградзіла рака. Перанесці адразу дваіх дзяцей
на другі бераг Яўстаху было не пад сілу. Узяў аднаго сына,
перанёс і ступіў у ваду, каб забраць другога, ужо нават да
сярэдзіны ракі дабраўся, як ззаду пачуў крык: сына схапіў леў
і панёс яго ў пустыню. Кінуўся Яўстах следам за зверам, ды дзе
там... А калі вярнуўся, дык і другога хлопчыка не заспеў: яго
схапіла і панесла ў хмызняк ваўчыца...

Ці трэба казаць, які адчай апанаваў Яўстаха: амаль адна-
часна ён страціў усю сям'ю...

Праўда, не ведаў ён, што дзяцей ягоных адбілі ў драпежні-
каў мясцовыя жыхары, і сталі яны гадавацца ў іншых сем'ях.

Дабрыў Яўстах да нейкага мястэчка і ажно пятнаццаць год
парабкаваў за кавалак хлеба... І не здагадваўся, што дзеці
ягоныя растуць у суседнім мястэчку, жонка Феапістыя таксама
жывая-здаровая, нават не спазнала на сабе гвалту, бо той
іншаземец адразу ж сканаў ад невядомае хваробы.

Тым часам імператарам стаў Траян. Ягоная ваяўнічасць была
бязмежнаю, а для паходаў патрабаваліся новыя ваяры, і асаб-
ліва не хапала спрактыкаваных военачальнікаў. Нейкім чынам
імператар дазнаўся пра Яўстаха, былога Плакіду, і паслаў да
яго ганцоў...

Пасля няўдалай вайны з Парфіяй Плакіду было даручана
фармаваць дадатковыя легіёны — для новай вайсковай кам-
паніі. А к таму часу павырасталі сыны Яўстаха, Агапій і Фе-
апіст. Іх таксама прызвалі ў войска, і так ужо сталася, што
трапілі яны на вока бацьку, хоць ён і не пазнаў сыноў. Яўстах
увогуле лічыў, што ягоных дзяцей яшчэ тады парвалі дра-
пежнікі. Аднак жа хлопцы гэтыя чамусьці прыйшліся яму па
нутру, Яўстах прызначыў іх сваімі памочнікамі.

У вайне з Парфіяй, нарэшце, наступіў перадых, і Яўстах на
чале свайго войска вяртаўся ў гарнізон. На беразе ракі каля
нейкага мястэчка рымляне зрабілі прывал, разбілі лагер. І вось
тут адна з мясцовых жанчын пазнала ў Агапіі і Феапісце сваіх
сыноў... Ці трэба казаць, што гэта была Феапістыя, і неўзабаве
ўся сям'я ўз'ядналася.

І тут прыйшла вестка: імператар Траян памёр. На ягонае
месца заступіў Адрыян. Аднаго разу імператар вырашыў ад-

дзячыць багоў за перамогу, разам са світаю военачальнікаў завітаў у храм, каб прынесці ахвяру Юпітэру Капіталійскаму. Быў у тым кагале і Яўстах. Усе зайшлі ў храм, а ён застаўся звонку. Імператар гэта скмеціў.

— Чаму ты не хочаш пакланіцца багам за тое, што і сам ацалеў у жорсткай вайне, і сям'ю сваю знайшоў дзякуючы ім? — грозна спытаўся Адрыян.

Змаўчаць бы Яўстаху ці прыдумаць нейкую прычыну, а ён адказаў наўпрост:

— Не рымскія багі мне дапамагалі, не ідалы вашыя, а Іісус Хрыстос. І ўвогуле я хрысціянін і толькі аднаго Бога прызнаю...

І сышоў Яўстах з гэтае імператарскае хеўры, чым яшчэ болей разгневаў Адрыяна.

Праз некалькі дзён Плакіда быў пазбаўлены звання і ўсіх узнагарод, а затым разам з жонкаю і сынамі кінуты на разрыванне галодным ільвам¹...

Скончыўшы свой аповед, Гней дадаў:

— Я гэтага Плакіду на ўласныя вочы бачыў, калі ён праз Сірыю вяртаўся з Месапатаміі — там рымскія легіёны акурат паўстанне спляжылі. Зусім састарэлы ён ужо быў, ссівелы, але ў сядле трымаўся годна...

Яшчэ трохі памаўчаўшы, сенатар запытаўся:

— Не здагадваецца, для чаго я раскажаў пра гэтага Плакіду? Мусіць, здагадваецца... Да шараговых хрысціян Адрыян ніколі жорстка не ставіўся. Было, што нават і абараняў іх. А тут — знаны военачальнік. Выходзіць, за ўсе перамогі трэба сапраўды дзякаваць нейкаму малавядомаму Хрысту, а не звыклым багам? Яшчэ ж варта ўлічыць, што ўсё адбывалася прылюдна, на вачах у іншых военачальнікаў... Што маглі б яны падумаць пра імператара, калі б ён прапусціў міма вушэй знявагу рымскіх багоў? А цяпер уявіце, як павядзе сябе Адрыян, калі я, легат, хай сабе і былы, буду прасіць яго за нейкую хрысціянку... Ды ён жа палічыць, што я і сам хрысціянін. Тады

¹ Дзень памяці святога пакутніка Яўстаха Плакіды — 20 верасня.

ўжо не толькі Сафію не выратую, але і мне галаву адсякуць. Зрэшты, свайго жыцця не шкада... А што з вамі будзе? Вас жа таксама не пашкадуюць...

Словы Гнея ніхто аспрэчыць не змог. Вірсавіі заставалася адно — маліцца за Сафію і ейных дзетак. Яна толькі звярнулася да Архелая:

— Можа, ты папрасіў бы Эміля, каб ягоныя хлопцы выведалі, у якім астрогу трымаюць Сафію? У іх жа як быццам усюды вочы і вушы ёсць... Магчыма, Сафіі і дзецям удасца нешта перадаць, харчу якога...

— На досвітку падамся ў Нявіеў гай, — паабяцаў Архелай. — Толькі б заспець Эміля...

У Паладыі

Паладыі спадабаліся дзяўчынкi Сафіі: ціхія, паслухмяныя. Уласных дзяцей у Паладыі не было, аб чым яна вельмі шкадавала.

Мудрая жанчына не стала ў першы ж дзень распачынаць з Сафіяй “шчырую размову”, пераконваць, што ёй варта саступіць імператару, каб выратаваць і сябе, і сваіх дзяўчынак. Паладыя ведала: хрысціяне выбіраюць за лепшае пакуты і смерць, чым здраду свайму богу.

Каб зразумець, з якога боку можна ўсё ж падступіцца да Сафіі, Паладыя вырашыла таемна падслухаць размовы маці і дачок, для чаго засяліла іх у прасторнай спачывальні, якая выдатна праслухоўвалася з суседняга пакоя.

А Сафія і сапраўды амаль не змаўкала, разумеючы, што дзяўчынкам належыць вытрымаць наймавернае выпрабаванне, імкнулася давесці ім, што пакуты і смерць — гэта дабрадаць, калі яны прынесеныя ў імя Госпада. Зрэшты, Сафія і раней распавядала дзяўчынкам пра святых пакутніц: пра тую ж Тэклю-цнатлівіцу, пра Арыядну Прамісскую, якую, гэтак жа, як і Тэклю, у цяжкую хвіліну праглынулі скалы, пра сяцёр Паліксенію і Ксантыпу, якія самаахварна неслі да людзей слова Божае. Але ў тых гісторыях Бог заўсёды прыходзіў на дапамогу пакутніцам: то тушыў вогнішчы, на якіх яны павінны былі

згарэць, то ўтаймоваў дзікіх драпежнікаў, то вызваляў пакутніц з цямніцы. Цяпер жа дзяўчынкі слухалі зусім жажлівыя аповеды, у якіх пакутнікам давялося ператрываць выпрабаванні і нават прыняць смерць, не маючы ад Бога ніякай помачы. Чаму Сафія спяшалася ўкласці ў юныя душы гэтыя жахі? Бо разумела, што зусім хутка ім самім давядзецца перажыць такія ж пакуты, і трэба, каб яны былі да іх гатовыя, не пахіснуліся, годна трымаліся ў цяжкія хвіліны.

Сафія распавяла пра Ігната Боганосца¹, якога па загадзе імператара Траяна на арэне цырка разарвалі львы. І калі некаторыя людзі прасілі злітавацца са старога чалавека, Баганосец сказаў ім: “Дазвольце мне зрабіцца ежаю для звяроў, праз якіх можна набыць Бога. Я пшаніца Божая, і павінен быць змалочаны зубамі звяроў, каб зрабіцца чыстым хлебам Хрыстовым. Нават пестуйце звяроў, каб яны сталі для мяне труною і не пакінулі майго цела, каб я пасля смерці не быў для кагосьці ў цяжар... Маліцеся Хрысту, каб я стаў ахвяраю... і калі стрываю пакуты, дык атрымаю ад Іісуса вызваленне і паўстану перад Ім вольным...”

З трапяткою ўзнёсласцю, амаль не дыхаючы, слухалі дзяўчынкі з вуснаў маці гісторыю пра апошнія дні апостала Андрэя Першазваннага:

— Правіцель горада Патры Егеат запатрабаваў у састарэлага апостала, каб ён адрокся ад Хрыста, пакланіўся элінскім багам і прынёс ім ахвяру. “Сам павер у Хрыста, — адказаў правіцелю апостал. — Я болей смуткую пра тваю пагібель, чым аб пакутах, якія належыць ператрываць мне. Мае пакуты будуць працягвацца дзень, другі, а твае — вечна”. Калі апостала вялі да крыжа, на якім збіраліся распнуць, народ крычаў: “У чым саграшыў гэты чалавек, што яму наканаваная самая ганебная смерць, якою караюць толькі небяспечных злачынцаў?” Аднак святы Андрэй супакойваў людзей: “Жанчыны і дзеці, старцы і маладыя, рабы і вольныя! Паслухайце словы мае і не думайце аб марнасці часовага жыцця, глядзіце на

¹ Паводле Евангелля ад Мацвея (18:2-5), такое прозвішча ён атрымаў з-за таго, што Хрыстос браў Ігната-дзіцёнку на рукі. Першы буйны хрысціянскі прапаведнік неяўрэскага паходжання. Дзень памяці — 20 снежня.

мяне, укрыжаванага і гатовага пакінуць сваё цела. Не трэба баяцца смерці тым, хто памірае за ісціну, бо яны атрымліваюць Божую дабрадаць. Ачышчайце сябе, не забывайце майго вучэння, усім сэрцам паверце ў Бацьку і Сына і Святога Духа". Дні і ночы ўкрыжаваны святы старац, нягледзячы на цяжкія пакуты, не спыняў свае пропаведзі. Народ, абураны тым, што апостал ужо трэці дзень вісіць на крыжы без ежы і вады, пайшоў да правіцеля Егеата і запатрабаваў: "Дарэмна пакутуе гэты святы і мірны чалавек, які вучыць нас дабру і праўдзе. Здымі яго!" Егеат, спалохаўшыся людскога гневу, сам пайшоў да крыжа і ўжо хацеў загадаць, каб знялі апостала, аднак Андрэй сказаў яму: "Для чаго ты прыйшоў, Егеат? Калі для таго, каб паверыць у Іісуса Хрыста, дык, несумненна, атрымаеш прабачэнне, калі ж для таго, каб адвязаць мяне ад гэтага дрэва, дык марныя твае намаганні, лепей паклапаціся пра сябе. Я ўжо цешуся Царом Нябесным, кланяюся Яму, стаю перад Ім! Дык пакуль ёсць час, патурбуйся аб душы сваёй, не рыхтуй сябе для вечных пакут". Па загадзе правіцеля ваяры хацелі ўсё ж адвязаць святога Андрэя ад крыжа, але апостал, узняўшы вочы ў неба, усклікнуў: "Не дазволь, Гасподзь, каб знялі мяне з крыжа, дазволь папакутаваць за Цябе гэтак жа, як пакутаваў Ты. Не дай пахіснуцца тым, хто спазнаў і палюбіў Цябе праз маё дабравешчанне. Захавай іх і зацвердзі ў святой Тваёй веры, каб яны праслаўлялі Цябе, сапраўднага Бога. Прымі мяне!" І сапраўды: як толькі ваяры спрабавалі наблізіцца да крыжа, невядомая сіла спыняла іх. Святло, ярчэйшае, чым сонечнае, ахапіла Андрэя і хавала яго ад вачэй ваяроў. Калі ж святло знікла, дык усе ўбачылі, што святы апостал ужо аддаў дух свой Богу, і толькі твар ягоны ззяе нябесным святлом...

Скончыўшы аповед пра апостала Андрэя, Сафія патлумачыла дзяўчынкам:

— Вось глядзіце: святая Тэкля захавала для Іісуса Хрыста сваю цноту і стала нявестаю Ягонаю, Арыядна ператрывала пакуты, хоць цела яе разрывалі жалезнымі крукамі, ды не адраклася ад веры ў Госпада, не зайшла ў паганскі храм. А Ігнат Баганосец і апостал Андрэй дык і ўвогуле палічылі за шчасце загінуць у імя Госпада нашага... Вам, напэўна, таксама дзевядзецца звездаць пакуты, бо імператар настойвацьме, каб

вы адракліся ад Іісуса Хрыста, ушанавалі рымскіх багоў. Чаму я так кажу? Бо імператар Адрыян паказаў ужо сваю існасць, апошнім часам з нас, хрысціян, здзекуецца... Я раскажу вам яшчэ адну гісторыю, якая адбылася тут, непадалёку ад Рыма, і зусім нядаўна. Праўда, вы пра яе нічога не чулі, бо на той час мы сюды яшчэ не перабраліся...

Сафія трохі памаўчала і працягвала ўжо дрыготкім голасам, бо адчувала, што неўзабаве і ёй самой, і ейным дзеткам давядзецца прайсці тым жа шляхам, што і гэтай пакутнай сям'і:

— У Цібуры ўдава Сімфароза адна гадала семярых сыноў — Крыскента, Юліяна, Нямезія, Прамітыва, Юстына, Стракцыя і Яўгена. Празнаў імператар Адрыян, што ў гэтай сям'і ўшаноўваецца Іісус Хрыстос, і загадаў прывезці Сімфарозу ў свой палац. Спярша Адрыян ветліва папрасіў, каб Сімфароза прынесла ахвяры рымскім багам...

Сафія перапыніла аповед, каб папярэдзіць дзяўчынак:

— Любыя мае дачушкі, я хачу, каб вы ведалі вось што. Калі імператар пакліча вас да сябе, ён таксама напачатку размаўляцьме з вамі пяшчотна, абяцацьме розныя даброты — толькі для таго, каб вы ўшанавалі элінскіх багоў. Ды вы на гэта не зважайце, не верце яму, бо вуснамі Адрыяна гаварыцьме д'ябал...

— Дык мы ж і не ўзялі ягоны пачастунак! — ганарліва задраўшы носік угару, сказала Любачка.

— І правільна зрабілі... Дык слухайце далей. Сімфароза горда адказала імператару: "Мой муж Гетулій з братам Амантыем былі народнымі трыбунамі, служылі табе і Рыму. Яны ператрывалі пакуты за імя Хрыстова, адмовіўшыся прынесці ахвяры ідалам і, як Хрыстовыя ваяры, перамаглі тваіх дэманаў. Яны абралі смерць, а не адрачэнне ад Госпада. І ў смерці сваёй, хоць і перажылі людскую ганьбу, набылі вечную славу і гонар сярод анёлаў нябесных. Дык і я Госпаду нашаму не здраджу". Аднак Адрыян настойваў на сваім: "Або ты з сынамі прынясеш ахвяру ўсемагутным багам, або сама з дзецьмі станеш ахвяраю". Сімфароза ж усклікнула: "Якое шчасце, калі мне выпадзе гонар восем разоў памерці за Бога майго! І я хутчэй сустрэнуся з мужам маім любімым Гетуліем, якога ты загадаў забіць. А твае багі не змогуць прыняць мяне ў ахвяру, бо калі

спаляць мяне за імя Хрыстовае, дык сваёй смерцю я хутчэй знішчу тваіх багоў”. Тады імператар загадаў адвесці Сімфарозу ў храм Геркулеса, дзе яе пачалі біць і падвешваць на ўласных валасах да столі. Аднак і гэта не схіліла Сімфарозу да ідалапаклонства. Па загадзе імператара да ейнае шыі прывязалі вялікі камень і кінулі ў Цібр. Брат Сімфарозы, Яўген, які быў правіцелем у Цібуры, вылавіў ейнае цела і пахаваў за горадам... На другі дзень Адрыян загадаў прывесці да яго ўсіх сыноў Сімфарозы і заклікаў іх прынесці ахвяры ідалам. Калі ж яны, нягледзячы на ўгаворы і пагрозы імператара, адмовіліся, Адрыян загадаў раскласці вакол храма Геркулеса сем кастроў і падвесіць над імі сыноў Сімфарозы. Старэйшаму, Крыскенту, пракалолі дзідаю горла, Юліяну прабілі грудзі, Нямецію — сэрца, Прамітыву — жывот, Юстыну ўдарылі ў спіну мячом, Стракцыю прабілі бок, а самага маладога, Яўгена, павесілі ўніз галавою і расеклі папалам... На наступны дзень цely забітых скінулі ў глыбокую яму...¹

Калі Сафія замоўкла, дзяўчынка, якія звычайна пачыналі шчабятцаць, задаваць пытанні, абмяркоўваць пачутае, на гэты раз не вымавілі ні слова. Ранейшыя аповеды уяўляліся ім амаль што казкамi, прынамсі, падзеі, якія ў іх адбываліся, здаваліся далёкімі, недасяжнымі. А тут усё здзейснілася зусім нядаўна, блізка, а таго імператара-пачвару яшчэ ўчора яны бачылі на ўласных вочы...

Сафія, заўважыўшы перамену ў іхнім настроі, палічыла, што зараз самы час сказаць тыя галоўныя словы, без якіх абысціся немагчыма.

— Дачушкі мае любімыя, — пшчотна пачала яна. — Магчыма, заўтра наступіць дзень, калі вам пашчаслівіцца стаць нявестамі бессмяротнага Жаніха. І тады вы, у адпаведнасці з імёнамі вашымі, павінны паказаць веру цвёрдую, надзею несумненную, любоў шчырую і вечную. Настаў час урачыстасці вашай, калі пакутным вяццом вы будзеце вянцацца з Жаніхам сваім і з вялікаю радасцю ўвойдзеце ў Ягоны палац. Дачушкі мае, дзеля такога гонару Хрыстовага не пашкадуйце, калі спат-

¹ Потым хрысціяне назвалі гэтае месца “Сямёра, якія перамаглі смерць”. Дзень памяці Сімфарозы і яе сыноў — 18 сакавіка.

рэбіцца, плоці сваёй, не пашкадуйце прыгажосці сваёй дзеля самага Прыгожага, і дзеля жыцця вечнага не сумуйце пра жыццё часовае, бо ваш нябесны Абраннік, Іісус Хрыстос, і ёсць вечнае жыццё, і прыгажосць невыказная. І калі целы вашыя будуць знявечаныя, Ён зробіць іх нятленнымі, а раны вашыя — светлымі, як зоркі ў небе. Калі прыгажосць вашая цераз пакуты за Яго будзе адабраная ў вас, Ён упрыгожыць вас нябеснаю прыгажосцю, якой чалавечыя вочы ніколі не бачылі. Калі ж страціце вы часовае жыццё, паклаўшы душы за Госпада свайго, дык Ён узнагародзіць вас жыццём бясконцым, у якім праславіць вас навекі перад Бацькам Сваім нябесным і перад Ягонымі святымі анёламі, і ўсе нябесныя сілы назавуць вас нявестамі і спавядальніцамі Хрыстовымі. Дачушкі мае дарагія! Не спакушайцеся на даброты д'ябальскія, не бойцеся пакут, бо, ператрываўшы іх, вы пераможаце ворага. А я веру ў Бога майго Іісуса Хрыста, веру, што Ён не пакіне вас, пакутніц у імя Ягонае, бо Ён Сам сказаў: "Хіба ж забудзе жанчына дзіця сваё, каб не пашкадаваць сына жывата свайго? А калі б і забыла, дык Я не забуду цябе?"¹ Неадступна Ён будзе з вамі ва ўсіх вашых пакутах...

Для Паладыі не было сэнсу падслухоўваць далей, яна ўжо зразумела, што пераканаць Сафію не ўдасца. І толькі ўвечары, калі дзяўчынкі ўлегліся спаць, матрона запрасіла дзяканісу ў атры.

Сафія пагадзілася на размову з неахвотаю, працінала Паладыю калючым позіткам.

— Я здагадваюся, для чаго імператар прыставіў цябе да нас, — адразу ж заявіла яна. — Але твае высілкі будуць дарэзнымі.

Паладыя незадаволеная зморшчыла твар:

— Чаго ж ты да мяне так варожа? Асабіста я ні табе, ні тваім дзецям нічога благога не зычу. Дый хіба нам, жанчынам, няма пра што пагаварыць, акрамя веры ды багоў?

Сафія пільна зірнула ў глыбокія, сумныя вочы Паладыі і дакарыла сябе за тое, што яна і праўда беспадстаўна ставіцца да гэтае састарэлае жанчыны з залішняю непрыязнасцю: ня-

¹ Кніга прарока Ісайі, 49:15.

кага зла ад яе пакуль што нямашака, а што імператар даручыў ёй паўшчуваць адступнікаў, дык не ейная ў тым віна.

— Прабач, калі пакрыўдзіла, — светла ўсміхнулася Сафія.

— Не пакрыўдзіла, — Паладыя таксама палагоднела. — Дык прысядзьма? Раскажы мне пра сябе, пра сваю сям'ю. Вунь, гляджу, адна траіх дзяцей падымаеш... А што з мужам здарылася? Ён, пэўна, з патрыцыяў, багатым быў, бо, Кажуць, дом у цябе дыхтоўны...

Сафіі раптам і сапраўды закарцела хай сабе і не паспавядацца, але хоць бы выказацца. Так ужо сталася, што ёй увесь час даводзілася выслухоўваць нечыя споведзі, даваць парады, прымаць блізка да сэрца чужыя клопаты і беды. І ўсе думалі, што так і трэба, так і належыць. Але ж Сафія — звычайны, зямны чалавек, і ў яе сваіх клопатаў — цераз край, можа, нават болей, чым у іншых. Ёй бы і самой каму-небудзь выказацца, паплакацца... Дзіўна, але Сафіі здалося, што Паладыя, хай сабе і не хрысціянка, але той чалавек, якому можна выкласці душу...

Больш за гадзіну Сафія расказвала пра сваё жыццё. Пасля ейнага аповеду вочы Паладыі зрабіліся яшчэ болей сумнымі.

— Шкада мне цябе... — са шчыраю спагадаю сказала яна, калі Сафія замоўкла. — Маладая яшчэ, а ўжо столькі гора зведала... Дый колькі яшчэ наперадзе...

У апошніх словах прагучаў выяўны намёк на сённяшняе незайздроснае становішча, і Сафія гэта зразумела. Твар яе пасуровеў.

— Я прайду праз усе пакуты, але веры сваёй не здраджу.

— А пра дзецей ты падумала? — Паладыя закрунула самае балючае. — Яны ж яшчэ свету белага не бачылі, не жылі...

— Значыць, так Богу пажадана... — Сафія зусім не хацела гаварыць з Паладыяй наконт веры і ўвогуле пра магчымыя жахлівыя наступствы.

Аднак Паладыя ўсё ж зрабіла спробу схіліць Сафію да кампрамісу:

— Ды ніхто ж ад вас не патрабуе адмовіцца ад сваёй веры. Вам толькі і трэба, што запаліць ладан у гонар рымскіх багоў... Рукі ж з-за гэтага не адсохнуць... Мне здаецца, што такое простае дзеянне не стане перашкодаю для таго, каб потым трапіць у вашае "царства нябеснае"...

— У царства нябеснае не трапляюць, яго набываюць, — паправіла матрону Сафія. — Бо і Гасподзь, і Ягонае царства знаходзяцца ў душы чалавека. Або не знаходзяцца. Гэтак жа, як і вера. Яна, сапраўдная, або ёсць, або яе няма, калі хоць у нечым чалавек збочвае¹... Ды годзе пра гэта. Па ўсім бачна, я цябе ў сваю веру абярнуць не паспею, а ты мяне тым болей ні ў чым не пераканаш...

Жанчыны трохі памаўчалі.

— Я чула, як ты дзецям пра Сімфарозу расказвала, — першай загаманіла Паладыя. — Усё праўда, усё так і было... Толькі ты не ведаеш, што яна, Сімфароза, за дзень да пакутнае смерці сядзела на тым жа месцы, што і ты зараз...

Сафія ажно здрыганулася.

— Гэта праўда?

— А нашто мне хлусіць? Адрыян таксама хацеў, каб я ўгаварыла яе прынесці ахвяру Артэмідзе. Я спрабавала... Ды марна... Таму і на цябе не дужа насядаю, бо на прыкладзе Сімфарозы ўпэўнілася, што вас, хрысціян, сагнуць немагчыма. Ні словам, ні бізуном...

Яны зноў на некалькі хвілін прымоўклі. І зноў першай азвалася Паладыя:

— Ты, мусіць, дый увогуле ўсе вы, хрысціяне, дужа злыя на Адрыяна: маўляў, пераследуе за іншую веру, нават забівае... Я Адрыяна яшчэ з дзяцінства ведаю. Разам раслі. Ён зусім не жорсткі чалавек, павер мне. І да іншаверцаў Адрыян заўсёды ставіўся паблажліва. Вось толькі ў апошнія гады яго як пераклініла... Не ведаю, чаму... Тым не меней у Адрыяна не было вялікае жадобы караць тую ж Сімфарозу і ейных дзетак. Імпэратар пра іх нават не ведаў. А тут акурат скончылася будаўніцтва ягонае вілы ў Цібуры. Удзячны Адрыян прынёс шчодрыя ахвяры багам і запытаўся ў мясцовых жрацоў: "Як вы думаеце, ці доўга прастаіць мая віла? І што наконт гэтага думаеце багі? Вы ж з імі штодня і напрамкі зносіцеся..." А

¹ Пазней, у III ст. н.э., хрысціяне знойдуць выйсьце, каб і веры не здрадзіць, і не наклікаць гнеў улады. Ад усіх насельнікаў імперыі валадары будуць патрабаваць пісьмовае пацверджанне таго, што яны прынеслі ахвяру рымскім багам. Хрысціяне проста выкупляць такую "даведку" ў мясцовых жрацоў за немалыя грошы.

жрацы імператару і сказалі: “Будзе ўсё дрэнна, калі ты не пакараеш хрысціянку Сімфарозу. Яна акурат тут, у Цібуры, жыве, нашых багоў зневажае, свайго Хрыста ўзвялічвае...” Што заставалася Адрыяну? Ён хоць і імператар, ды ўсё адно не з рукі ісці насуперак жрацам. Вось і прывялі да яго Сімфарозу... Заўваж: Адрыян не збіраўся яе катаваць ці забіць, як таго патрабавалі жрацы. Ад Сімфарозы, а потым і ейных сыноў яму досыць было толькі сімвалічнага ўчынку: запаліць ладан у гонар рымскіх багоў. Не захацелі... Не саступілі нават у дробязі... І ў Адрыяна не было выбару... Дарэчы, я не думаю, што і тваю сям’ю імператар “згроб” самахоць. Нейкі зламыснік нашаптаў пра вас штосьці нядобрае...

Сафія ўстала і, перш чым сысці ў спачывальню, мовіла:

— Дарма ты спрабуеш апраўдаць Адрыяна. Нямашака яму апраўдання. Хіжым ідалам пакланяецца, і сам гэтакі ж крыва-жэрны. Нават дзяцей не шкадуе, а нам, хрысціянам, ставяць у правіну, быццам мы іх забіваем і ядзім... Ды ўсё адно ні я, ні мае дочки не баімся тырана. Бо сказаў Іісус: “І не бойцеся тых, хто забівае цела, душы яны не могуць забіць”...¹

За два наступныя дні Паладыя болей не распачынала падобныя размовы. Адно што забаўялася з дзецьмі, і Сафія ў тым не пярэчыла.

Жорсткасць і спагада

Апошнімі днямі ў Сабіны быў прыўзнёслы настрой. І не таму, што адбыліся нейкія перамены да лепшага. Проста ад ейнага мужа Адрыяна раптоўна адступіліся хваробы, ён акрыяў, вярнуўся да ранейшага паўнаwartаснага жыцця.

Што б ні казалі злыя языкі, Сабіна свайго мужа-імператара ўсё-ткі любіла. І ёй было прыемна ад таго, што блізкі чалавек пачуваецца няблага.

Колісь, калі Сабіна была яшчэ дзяўчынаю, да маладога вісуса Адрыяна яна ставілася абыякава. А можа, нават і пагардліва. Ёй, выхаванай у добрапрыстойнай патрыцыянскай сям’і,

¹ *Евангелле ад Мацвея, 10:28.*

былі неўспадоб разбэшчанасць і юрлівасць Адрыяна — пагалоскі пра гэта хадзілі па ўсім Рыме. Праўда, з часам ён суцішыўся, паразумнеў, аднак асадак у душы Сабіны ўсё адно застаўся, і яна з абурэннем успрыняла заляцанні Адрыяна, тым болей што ён рабіў гэта з прахалодаю, нібы пад чымсьці прымусам. Зрэшты, так яно і было: Адрыян не гарнуўся да Сабіны, аднак іхняга шлюбу жадала Плоціна, жонка імператара Траяна. Сабіна тады прыклала шмат намаганняў, каб гэтага шлюбу не адбылося: плакала-галасіла, стоячы на каленях перад маці, Метыдыяй, маліла-ўпрошвала дзядзьку-імператара. І дамаглася-такі свайго: Траян адпрэчыў нялюбага жаніха.

Але трэба было ведаць Плоціну: калі яна паставіла перад сабою мэту, дык не адступіцца нізавошта. Праз нейкі час імператрыца ўсё ж “даканала” мужа, і той пагадзіўся на іхні шлюб. І што было рабіць Сабіне? Воля дзядзькі, а тым болей імператара — закон.

Толькі ў першыя месяцы Адрыян і Сабіна жылі як сапраўдныя муж і жонка, пры гэтым у агульным ложку не спалі, зрэдчас Адрыян “наносіў ёй начныя візіты”. Сабіне хацелася, каб іх не было ўвогуле. Да Адрыяна яна была нявіннаю, страту дзявоцкасці чакала з жахам, хоць сяброўкі, якія паспелі ўжо спазнаць любошчы, пераконвалі ў іхняй слодычы. Аднак ні ў першы раз, ні потым Сабіна ніякай асалоды ад тых любошчаў не зведала — толькі боль. Таму кожны “візіт” мужа яна ўспрымала хоць і з пакораю, але ўсім сваім выглядам паказвала, што змушаная выконваць свой жаночкі абавязак — і не болей. Натуральна, што Адрыян, спрактыкаваны ў жарсці, адразу ж адчуў фрыгіднасць маладой жонкі, і яго гэта не надта засмуціла: спатоліць свой імпэт ён мог з любою маладзіцаю. Зрэшты, нават не з маладзіцаю: у Адрыяне раптам прачнуўся юр на хлопчыкаў і юнакоў...

Сабіна гэтаму не засмуцілася, наадварот, была рада я і нават удзячная Адрыяну за тое, што ён ужо зусім не дакучае. Праўда, Сабіне ўсё ж хацелася зацяжарыць, асабліва тады, калі муж стаў імператарам. Тым болей што Адрыян і сам жадаў займець наступніка на трон. З часін Веспасіяна, калі ўладу пераняў ягоны сын Ціт, нібы нейкі праклён вісеў над рымскімі імператарамі: ні ў кога з іх не нараджалася сына. Перасільва-

ючы сябе, Адрыян і Сабіна раз-пораз рабілі спробы зачаць дзіця, але без поспеху. Багі не далі ім нават дачкі.

Тое, што з часам прачнулася ў душы Сабіны, каханнем назваць нельга. Яна проста запаважала свайго мужа: за адукаванасць, за розум.

На жаль, Адрыян праяўляў да яе зусім адваротныя пачуцці. Можна сказаць, ненавідзеў. І калі ў першыя гады імператарства ён яшчэ браў Сабіну ў свае шматлікія падарожжы, дык апасля зусім на яе не зважаў. Вунь нават на апошняе баляванне не дазволіў пайсці, патлумачыўшы гасцям, што жонка захварэла, хоць насамрэч Сабіна пачувалася добра як ніколі і таму ўсю ноч праплакала ў сваёй шыкоўнай спачывальні. Сабіна ведала, што Адрыян не раз прызнаваўся пры людзях, маўляў, ён скасаваў бы шлюб са сваёю жонкаю за ейную панурасць і сварлівасць, калі б быў прыватным чалавекам, а не імператарам... Горка было Сабіне ад гэтых слоў, але яна змусілася іх праглынуць. Тым болей што Адрыян, кажучы пра "панурасць і сварлівасць", нікольні не схлусіў і не перабольшыў. Сабіна і сама ўсведамляла хібнасць свайго характару, але перайначыць сябе не магла.

На вялізнай віле ў Цібуры іхнія сцежкі не перасякаліся, нават трапезнічалі яны паасобку. І толькі зрэдчас, будучы ў бадзёрым настроі, Адрыян спадабляўся запрасіць жонку на сняданак ці вячэру.

Сёння з раніцы слугі падказалі Сабіне, што імператар якраз у гуморы, і хоць ён не запрасіў жонку на сумесны сняданак, Сабіна вырашыла ў пэўны час (Адрыян пільна прытрымліваўся распарадку) сама завітаць і імператарскую трыклінію. Ёй падалося, што для размовы з'явілася тэма, цікавая ім абодвум.

Адрыян і праўда выглядаў імпэтна, не выказаў папрок з-за таго, што Сабіна прыйшла без запрашэння, наадварот, падхапіўся з сігмы і сам падсунуў ёй крэсла.

Спярша, пакуль размова ішла "ні аб чым", Адрыян не губляў бадзёрасці, і толькі калі Сабіна задала пытанне, якое, на ейную думку, магло б палепшыць настрой мужа, ён нечакана спахмурнеў.

— Дык як ты думаеш пакараць гэтую Сафію і яе дзяцей? — спыталася Сабіна.

Адрыян уторкнуўся ў жонку застылым, недаўменным позіткам і, нарэшце, запытаўся ў сваю чаргу:

— А адкуль ты ведаеш пра Сафію? Яе ж толькі два дні таму прывезлі ў Рым. Чуткі пра гэта распаўзціся не паспелі б, а я, здаецца, таксама свой язык пры табе не распускаю...

Хоць і не хацелася Сабіне, але яна змусілася прызнацца:

— Мне Акіла раскажаў...

— Акіла?! — Адрыян ажно ўскочыў з сігмы. — А ён скуль ведае? Дый увогуле, апошнімі днямі я гэтага абэлтуса ў Цібуры не бачыў. А ты дзе з ім сустрэцца паспела?

— Тут, у Цібуры... Акіла сказаў, што з табою хацеў пабачыцца, ды не заспеў: ты ж з самае раніцы цяпер у Рым падаешся... Вось мы з ім мімаходзь і пагутарылі... А што? Гэта ж наш агульны сябар... Дый зямляк...

— Ведаю я тваіх сяброў! — узмыліўся Адрыян. — Як толькі я за парог, дык да цябе — “сябры”!

Сабіна вельмі пашкадавала, што абмовілася пра Акілу: каб не раз’юшваць Адрыяна, ёй варта было прыдумаць нешта іншае, ва ўсякім разе згадка пра любога мужчыну, як “крыніцу інфармацыі”, заўсёды была неўспадоб мужу. І рэч не ў рэўнасці, якой у душы Адрыяна ніколі не было. Каму Сабіна патрэбная, каго яна можа спакусіць на жарсць? Адрыяна абурала, што розныя нахабы дапускаюць вольнасці пры імператарскім двары! Жонка — ягоная ўласнасць, хай сабе і нялюбая. І кожны, хто без ягонага дазволу нават пажартуе з Сабінаю, павінен быць пакараны! Так яно, дарэчы, і было. Нават прэфекта прэторыя Сентыцыя Клара за залішнюю “разняволенасць” у прысутнасці Сабіны Адрыян прагнаў з пасады. Дый ці толькі яго аднаго¹...

— Прабач, імператар... — паспяшалася павінаваціцца Сабіна.

Аднак Адрыян усё яшчэ не мог супакоіцца.

— І што гэты Акіла наплявузгаў табе пра Сафію?

— Ну, тое, што яна адпетая хрысціянка, і сваіх дзяцей такімі

¹ Крыху пазней за падобныя “вольнасці” Адрыян прагоніць нават асабістага сакратара Светонія Транквіла, якому ў свой час за ўвішнасць надаў “дзяржаўны” статус.

выхавала. Дый наогул у цэлай хрысціянскай суполцы верха-водзіць...

— А табе якая справа да гэтае Сафії? Чым яна табе не дагадзіла?

— Ды хоць бы тым, што нашых багоў не паважае, свайму Хрысту пакланяецца. Ты ж ведаеш, як я стаўлюся і да хрысціян, і да іўдзеяў...

Што праўда, то праўда: пра лютую нянавісьць Сабіны да іншаверцаў сярод рымскае знаці пагалоскі хадзілі. Была б яе воля, пасля апошняе іўдзейскае смуты Сабіна ніводнага яўрэя жывым не пакінула б: гэты народ сам незразумеламу богу моліцца, дык яшчэ і хрысціян ускарміў. Цяпер яны па ўсёй імперыі распаўзліся-распладзіліся, і ўжо не толькі яўрэі, іншыя рымскія грамадзяне гэтую веру прынялі...

Адрыян, як і ўсе эмацыйныя людзі, імгненна “ўспыхваў” і гэтак жа хутка “астываў”. Вось і на гэты раз ён доўга не “кіпеў”.

— Дык як жа, па-твойму, я павінен пакараць Сафію? — ужо спакойна запытаўся ён.

— Толькі смерцю!

— А з дзецьмі што рабіць? Яны ж яшчэ зусім малыя, да таго ж, дзяўчынкі...

— І дзяцей туды ж! Галовы паадсякаць! З іх жа потым яшчэ болей закасцянялыя хрысціянкі павырастаюць! Пустазелле трэба вынішчаць на карані!

— А можа, будзе досыць таго, што яны нашых багоў прызнаюць?

— Не досыць! Яны, можа, на словах і прызнаюць, а ў душы ўсё адно свайму Хрысту маліцца будуць!

— Ты хоць і ненавідзіш хрысціян, але ведаеш іх дрэнна, — сумна мовіў Адрыян. — Кажаш, “прызнаюць на словах”... Ці паверыш, мяне гэта задаволіла б. Але ў тым жа і справа, што не прызнаюць...

— Тады іх тым болей шкадаваць не варта! Не трэба з імі валаводзіцца ці пераконваць! Адразу — пад меч!

Адрыян незадаволена зморшчыў твар:

— Не лезь у мае справы! Я — імператар, і сам буду вырашаць, што трэба рабіць...

Пасля сняданку Адрыян паехаў у Рым, і ў той дзень, напоў-

нены дзяржаўнымі клопатамі, думкі пра Сафію ні разу яго не наведалі. Згадаць пра яе змусіла Паладыя, якая ўжо ўвечары нечакана завітала ў імператарскі палац. Адрыян, па праўдзе, узрадаваўся ейнаму візиту, бо вырашальная размова з Сафіяй павінна была адбыцца заўтра, і калі ў Паладыі з'явілася патрэба нешта сказаць загадзя, дык, магчыма, ёй удалося ўгаварыць Сафію, каб яна ўсё ж прынесла ахвяру рымскім багам. Гэта было б няблага, бо ў Адрыяна не ляжала душа да суровае кары, ды і хіба ж іх, хрысціян, усіх пераб'еш? Проста Сафіі і ейным дзецям не пашанцавала, што трапіліся пад гарачую руку. А дзеці акуратненькія, прыгожанькія... Шкада, калі давядзецца абысціся з імі жорстка... Аднак жа, магчыма, і не давядзецца. Можа, Паладыя акурат і прыйшла зараней, каб паведаміць, што не варта рыхтаваць карныя прылады, што Сафія і ейныя дзеці аддадуць даніну Артэмідзе самахоць...

Паладыя грузна асела на шырокае крэсла.

— Ну, з чым ты прыйшла? — нецярпліва падступіўся да яе Адрыян. — Яны пагадзіліся? Ты іх угаманіла?

Пасля працяглае паўзы замест адказу Паладыя ўмольна мовіла:

— Я цябе прашу: адпусці іх! Я вельмі прашу! Згадай: хіба я прасіла ў цябе хоць штосьці? Ніколі! А цяпер прашу...

Адрыян усміхнуўся:

— Ну, вядома ж, адпушчу! Мы так і дамовіліся: як толькі ўшануюць багіню Артэміду, дык адразу стануць вольнымі. За чым заступорка? Я так разумею: яны пагадзіліся, і ты прыйшла, каб мне пра гэта паведаміць... Праўда?

Паладыя маўчала.

— Дык праўда ці не? — паўтарыў Адрыян.

— Сафія не пагадзілася, — цяжка выдыхнула Паладыя. — І ніколі не пагодзіцца... А ты іх усё адно адпусці!

Твар Адрыяна наліўся крывёю.

— Як гэта не пагадзілася? Як? Чаго ж ты сюды прыйшла? Толькі для таго, каб сказаць мне пра гэта? Дык я і сам не сумняваўся, што так і будзе. Чаго ты прыйшла? Каб папрасіць за іх? Ды я...

— Не крычы на мяне! — сама ўзбіўшыся на крык, перабіла Адрыяна Паладыя.

— І ў гэтым не было нічога дзіўнага: яна адна ва ўсёй імперыі магла дазволіць сабе трымацца з Адрыянам на роўных.

— Чаго ты на мяне крычыш? — працягвала Паладыя. — Што звышнатуральнае ў маёй просьбе? Я не прашу ў цябе ні грошай, ні багацця, ні зямлі. Я прашу толькі злітавацца з аднае няшчаснае жанчыны і трох ейных прыстойных дзяцей. У цябе такіх людзей мільёны! Цэлая імперыя! Дык няўжо ты дзеля мяне не абыдзеш гэтую сям'ю бокам? Нашто табе іхнія пакуты, іхнія жыцці? Што з таго, што яны хрысціяне? Хіба ж мала такіх у тваёй імперыі? Хіба ж ты ўжо вынішчыў усіх астатніх? Дык нашто вынішчаць? Яны ж — твае дзеці! Ты — бацька-імператар! І якімі б дзеці ні раслі — калекамі, неразумнымі, — бацькі любяць усіх аднолькава. А калек — дык, можа, нават і болей, бо ў іх і так незайдросны лёс...

— Ты мяне тут не ўшчувай! — Адрыян зыркнуў на Паладыю з непрыхаванаю злосцю. — Разважаеш, як тыя самыя хрысціяне: “палюбі бліжняга, пашкадуй дальняга”... Так, я бацька! Але ж дзеці павінны бацьку слухацца і не рабіць што каму ўздумаецца. Загадана ўсім маліцца рымскім багам — дык і няхай моляцца, а не прыдумваюць для сябе іншых ідалаў! І калі імперыя — гэта сям'я, дык усім трэба жыць па агульных правілах, якія ўстанавіў бацька! Калі ж хто не хоча, дык той заслугоўвае кары, нават самае суровае. А як жа інакш? Папусціш аднаму, дык і не скмеціш, як ад яго іншыя заразы набяруцца, вольніцы захочуць...

— Можаш казаць і рабіць, што хочаш, — Паладыя не забаялася лютасці Адрыяна, — але я цябе прашу не як імператара, а як чалавека: адпусці гэтых людзей!

— Не адпушчу! — гаркнуў Адрыян. — Калі не саступяць — не адпушчу!

Паладыя апусціла вочы долу і скрушна мовіла:

— Шкада... Толькі, мне здаецца, зусім не дзяржаўнымі інтарэсамі ты кіруешся. Гонар цябе раз'еў, асабісты гонар. А як жа! Нейкая жанчына, нейкія дзеці асмельваюцца пайсці насуперак. І каму? Імператару! Ды я іх!.. А ўсё адно нічога ў цябе не атрымаецца. Не зломіш ты іх, не зломіш! Можаш пазабіваць, а свайго дамагчыся не здолееш. І што мецьнеш? Толькі сабе ж і нашкодзіш: усё астатняе жыццё скрыгатацьнеш зу-

бамі з-за таго, што не ўдалося ўзяць верх над нейкаю жанчынаю і нават дзецямі... Калі ведаеш, што так і будзе, дык ці не лепей проста адпусціць іх, і ўсё гэта будзе выглядаць прыстойна, нават высакародна...

— А хто табе сказаў, што я не здолею ўзяць над імі верх? — злавесна прашыпеў Адрыян. — Хто табе сказаў? Я прымушу Сафію зрабіць усё, што загадаю. Нікуды не дзенецца...

— Што ты надумаў? — у голасе Паладыі з'явілася трывога. — Ты... ты будзеш катаваць дзяцей на ейных вачах?

— Ну, калі спатрэбіцца... — твар Адрыяна перакасіла хіжая ўхмылка. — Але, спадзяюся, да такога не дойдзе...

— Але ж гэта зверства! Гэта вялікі грэх — здзекавацца з дзяцей! Нават нашыя, рымскія багі такога не ўхвалілі б, што ўжо казаць пра іхняга, хрысціянскага!

— А мне хрысціянскі бог — не аўтарытэт. Што тычыцца рымскіх... Дык я ж дзеля іх руплюся...

— Дзеля сябе ты рупішся, дзеля ўласнага самалюбства!

— Годзе! Прыкусі язык! Бач, расперазалася!.. — у Адрыяна больш не было жадання слухаць абразы на свой адрас, хай сабе і ад Паладыі. — А не дык побач з Сафіяй заўтра пастаю! Падобна, не ты яе, а яна цябе ў сваю веру абярнула!

Паладыя сумна ўсміхнулася і ціха мовіла:

— Можа быць...

На шчасце, узбуджаны імператар гэтых слоў не пачуў.

— Ідзі дадому! — загадаў ён. — І помні: у цябе яшчэ ёсць цэлая ноч, каб Сафія адумалася!

Паладыя ўстала і, не гледзячы ў бок імператара, цяжка перастаўляючы ногі, моўчкі пасунулася да дзвярэй. Адрыян таксама адводзіў вочы ад Паладыі, а калі б не адводзіў, дык смеціў бы, што твар жанчыны ўчарнеў...

Пакутніцы

Рэда пад'ехала да дома Паладыі ў другой палове дня.

Сафія, пачуўшы ляскаў павозкі, нават адчула пэўную палёжку. Яна не ведала, калі імператар прышле прэтарыянцаў, і на ўсялякі выпадак падрыхтавалася з самае раніцы. Дзяўчынкi

разумелі, што чакае іх у гэты дзень, таму трымаліся сцішана, нават гарэза Любачка не шчабятала як зазвычай.

— Ну вось, дзеткі мае, і настаў наш вырошальны час, — усхвалявана мовіла Сафія. — Давайце памолімся... Усемагутны Божа! Сатвары з намі ўсё, што ў Тваёй святой волі, не пакінь нас, а пашлі нам Тваю святую дапамогу, каб сэрцы нашыя не спалохаліся бязлітаснага ката, каб не забаяліся мы страшных яго пакут і не жажнуліся ад смерці. Хай нішто не адштурхне нас ад Цябе, Бога нашага!

Сафія не стала чакаць, калі іх пакліча Паладыя. Яна адчувала, што гэтая жанчына спагадвае ім і ёй вельмі цяжка выправаджваць ні ў чым не вінаватую сям'ю на пакутнае выпрабаванне, а хутчэй за ўсё — на смерць.

— Возьмемся, дзеткі, за ручкі...

Па атрыі яны прайшлі як адно цэлае, як сплецены вянок.

Падсадзіўшы дзяўчынак у рэду, Сафія азірнулася. Паладыя стаяла каля ўваходу і пазірала ім услед. Па ейных шчоках каціліся слёзы.

— Дзякуй табе за ўсё... — сумна ўсміхнулася Сафія. — Бывай.

Рэда зрушылася з месца, затарахцела па брукаванцы. Сафія здзівілася, што яна чамусьці накіравалася не ў бок імператарскага палаца, а на ўскраіну, туды, дзе здавён месціліся катакомбы, у якіх апосталы Пятро і Павел прапаведавалі яшчэ першым рымскім хрысціянам.

Нарэшце рэда спынілася, і прэтарыянец са спахмурнелым тварам каротка загадаў:

— Выходзьце!

Ступіўшы на зямлю, Сафія агледзелася. Раней у гэтым месцы ёй бываць не даводзілася.¹ Яна ўвогуле дрэнна ведала Рым, бо была не тутэйшаю, таму не паспела палюбіць гэты мітуслівы горад, дый, мусіць, не прагла.

Дзеці высыпаліся з рэды і зноўку пабраліся за ручкі.

— Ідзіце за мною, — загадаў прэтарыянец і сам накіра-

¹ Дакладна вядома, што Вера, Надзея і Любоў загінулі на тым месцы, дзе зараз знаходзіцца базіліка святога Панкрата. Рызыкну выказаць здагадку, што колись тут стаяў адзін з храмаў Артэміды, бо менавіта гэтай багіні патрабавалі прынесці ахвяру імператар Адрыян.

ваўся ў дыхтоўную будыніну. Унутры яе панаваў змрок, і толькі зверху праз шырокую адтуліну ў сцяне наўскасяк хіліўся чатырохкутны слуп святла. Ён акурат выхопліваў з цемры статую Артэміды. Багіня, падаўшы наперад левае плячо, крыху нахіліла тулава ўніз і скіроўвала халодны позірк долу, нібы разглядаючы тых, хто завітаў у ейны храм.

Аднекуль з цемры вынырнулі два цельпукаватыя жрацы і пачалі падпальваць паходні, уваткнутыя па баках храма. Неўзабаве ў памяшканні зрабілася амаль гэтак жа светла, як і на дварэ.

Прэтарыянец загадаў Сафіі і дзецям стаць пасярэдзіне храма, акурат пад пільны позірк статуі (мусіць, так яму было наказана), а сам адышоў убок.

Гэтае маўклівае супрацьстаянне працягвалася не меней як паўгадзіны. Зрэшты, ні Сафія, ні дзеці нават не пазіралі ўверх, на магутную рымскую багіню, нібы ў тым месцы ўвогуле нічога не было, а калі выпадкова іхнія пагляды слізгалі па статуі, дык толькі пагардліва-абыякава.

Нарэшце з-за сцен храма пачуліся цокат капытоў, ляскат колаў і адрывістыя мужчынскія галасы. Адначасна замітусіліся жрацы, папраўляючы паходні, выцягнуўся ў струнку прэтарыянец.

Імператар увайшоў у храм не цераз галоўны ўваход, а з таго боку, дзе месцілася прыбудова, у якой жрацы рыхтаваліся да набажэнстваў. Ягоная хада была шпаркаю, рашучаю, хоць гэтаму замінала белая, як гусіны пух, тога, звіслая амаль да самае падлогі. Было трохі дзіўна бачыць імператара ў такой апратцы, бо апошнім часам рымляне цураліся тогі — звыклага адзення пры рэспубліканскім ладзе і ненавіснага — пры імператарскім.

А ўсё таму, што тога была самаю нязручнаю апранахаю з усяго рымскага адзення. Для яе выкарыстоўвалі кавалак палатна ў форме эліпса, звычайна ўдвая ці ўтрыя большы, чым патрабавалася па фігуры. Палатно бралі абедзьвумя рукамі за шырокі край, захапіўшы прыкладна траціну ўсяго кавалка, і, сабраўшы яго ў складкі, перакідвалі цераз левае плячо так, каб пакрытаю была левая рука і спераду канец звісаў амаль да самае зямлі (гэты канец называўся ласінаю). Затым палат-

но (прыкладна ягонуу траціну па шырыні) прапускалі пад праваю рукою, на вышыні сцягна зноў збіралі ў складкі і, працягнуўшы па грудзях наўскасяк, перакідвалі канец цераз левае плячо (нацягваць “пярэвязь” трэ было так, каб яна не душыла чалавека, але ж і не адвісала). Астатнюю частку палатна спускалі паўкругам трохі ніжэй за калена і перакідвалі канец зноў жа цераз левае плячо. Задняе крысо трохі падтузвалі ўверх і на грудзях над “пярэвяззю” збіралі яго ў складкі.

Апрануць тогу аднаму, без нечай дапамогі, было немагчыма. Да гэтае справы прыступалі з вечара: раб нанова рабіў складкі, пракладваючы іх тоненькімі дошчачкамі або палоскамі ліпавага лубу і прыхопліваў заціскамі, каб захаваць у патрэбным выглядзе да раніцы.

Каму ж успадоб такая валтузня? Не дзіва, што нават рымская знаць, жрацы, магістраты і сенатары апраналі тогу толькі ў афіцыйных абставінах, бо так наканаву імператар. Зрэшты, Адрыян і сам не любіў тогу, але яна спрадвек была выключна рымскім адзеннем, і ён не хацеў парушаць традыцый.¹

Тое, што імператар апрануў менавіта бялюткую тогу, падкрэслівала значнасць, якую ён надае сённяшняму дзейству.

Імператар спыніўся за некалькі крокаў ад Сафіі. Хвіліну яны моўчкі пазіралі адзін аднаму ў вочы: Адрыян — дзёрзка, пагрозна, Сафія — горда, з выклікам.

Адрыян зразумеў, што зламаць гэтую жанчыну яму не ўдасца, а ўшчуваць ці пераконваць — бескарысна.

— Вывесці яе! — загадаў Адрыян, і да Сафіі адразу ж падступіўся прэтарыянец, памкнуўся схапіць яе пад руку.

— Не чапай мяне! Я сама пайду! — Сафія рэзка тузанула сваю руку і, звярнуўшыся да дачок, пшчотна мовіла: — Дзеці мае, не бойцеся, згадайце ўсё, пра што мы гаварылі, і трымайцеся як належыць...

Калі Сафія знікла за дзвярыма, Адрыян удавана ўсміхнуўся і павярнуўся да дзяўчынак.

— Чаго ж вы, маленькія мае, пазіраеце на мяне, як ваўчаняты? Я ж не звер, а тым болей не д’ябал...

¹ Калі правіцель Малой Азіі Мітрыдат прапанаваў сваім падданым перарэзаць рымлян, дык прыкметаю прыналежнасці да гэтага ненавіснага народа аказалася тога.

— Д'ябал і ёсць! — ненавісна прасвідраваўшы імператара чорнымі вачанятамі, перабіла яго Вера.

Адрыяну давялося сагнаць з твару ўсмешку, аднак голас ягоны па-ранейшаму быў лагодным:

— Я ведаю, што цябе, старэйшую, Верай завуць. Дык навошта ты, Верачка, абражаеш імператара? Я ж нічога благога вам не зрабіў... Наадварот, толькі добра жадаю. Вунь якія вы прыгожанькія — як лялечкі! Мне самому хацелася б мець такіх мілых дзяцей. Больш за тое — я гатовы назваць вас сваімі дочкамі. Так-так, сваімі, уласнымі! І вы будзеце жыць у імператарскай сям'і, мецьмеце пашану і раскошу. А калі павырастаеце, дык я падбяру для вас найлепшых жаніхоў...

— Не трэба нам жаніхі! Мы — нявесты Хрыстовыя! — ганарліва задраўшы носік, выгукнула Любачка, і гэта было неспадзяванкаю для Адрыяна, бо ад каго-каго, а ад самай меншай ён такой дзёрзкасці не чакаў.

— Ну, ты яшчэ нічога не разумееш, — паблажліва ўсміхнуўся Адрыян. — А падрасцеш — зусім інакш гаварыцьмеш... Дык вось, я назаву вас сваімі дочкамі, і самыя знакамітыя людзі будуць схіляцца перад вамі ў паклоне. А ўзамен я прашу зусім няшмат: прынесці ахвяру ладанам усемагнутнай багіні Артэмідзе. Вунь яна, перад вамі, — Адрыян паказаў рукою на статую. — Бачыце, якая яна прыгожая. Але ж і строгая, патрабуе да сябе ўвагі...

— Мы не будзем прыносіць ахвяру тваёй багіні, бо верым у адзінага Бога і Сына Яго Хрыста! — на гэты раз азвалася Надзейка, і зноў жа імператар быў заспеты зняцакку. Сярэдняя дзяўчынка мела сумныя, летуценныя вочы, і Адрыяну здавалася, што гэты чалавечак на дзёрзкаць не здолны. Расчараваўшыся, ён спахмурнеў і загаварыў ужо сурова:

— Аднак жа, калі вы не выканаеце маю просьбу, дык наклічаце на сябе вельмі шмат бедаў, бо я магу быць як добрым, так і злым. Навошта вам мяне злаваць? Падумайце пра сваю маці. Колькі гора ёй давядзецца перажыць, калі з вамі здарыцца нешта нядобрае! А вы ж яе любіце. Праўда, любіце?

Дзяўчынкі зацята маўчалі.

— А хіба ж вам самім успадоб пакуты? — працягваў Адрыян. — Наперадзе ў вас усё жыццё. І яно можа быць бяс-

печным, вясёлым, шчаслівым! І дзеля гэтага ад вас патрабуецца толькі адно простае дзеянне: паднесці ладан да ног Артэміды. І калі вы не зробіце гэтага, я змушуся аддаць вас смерці. Так-так, забіць! І потым мае слугі выкінуць вашыя мёртвыя целы на разрыванне сабакам! Вам гэтага хочацца? І мне, паверце, не хочацца. Я люблю вас і не хачу загубіць вашу прыгажосць!

Адрыян нечакана для самога сябе ўзбіўся на крык. Адумаўшыся, зноў загаварыў спакойна:

— Вы ж бачыце: я нават не загадваю, а прашу. Я, імператар, — прашу. Такого ніколі не было... Дык што, вы ахвяраеце ладан Артэмідзе?

Вера, як старэйшая, не адводзячы пагляду, адказала за ўсіх:

— Не!

Кроў хлынула ў галаву Адрыяна, ягонныя вочы наліліся лютасцю. І было з-за чаго. Ён не пакрывіў душою, калі сказаў, што ніколі і ні ў кога не прасіў. А тут, во, упрошваючы, змусяўся ледзь не на каленях стаяць... І перад кім! Ну няхай гэтая Сафія ўпарціца, дык яна ж дарослая жанчына, мае сталыя перакананні, і не дзіва, што гатовая аддаць жыццё за свайго бога. Такіх Адрыян ужо бачыў-сустракаў. Тая ж Сімфароза... А гэта ж дзеці! Хіба ж паспелі яны набыць уласныя перакананні, трывалую веру? І тым не меней не саступаюць... Яму, імператару, не саступаюць! А чаму? Таму што ўпэўненныя ў сваёй беспакаранасці, у іхніх маленькіх і дурненькіх галоўках не ўкладваюцца думкі пра магчымыя пакуты і нават смерць. І што ж выходзіць? Што ён, імператар, не можа даць рады нейкім пігаліцам? Не, так не будзе! Над кім-кім, а над дзецьмі ён возьме верх! Павінен узяць! Інакш грош цана яму як імператару. Цэлыя народы ўдавалася ўтаймаваць, а гэтых дзяўчынак не здолее? Здолее, яшчэ як здолее! Хай толькі пабачаць, што іх можа чакаць, дык адразу ж забудуць і пра свайго Хрыста, і пра сваю веру...

Разважаючы гэтак, Адрыян шпарка шапацыраваў па храме туды-сюды і, нарэшце, гаркнуў некаму за сцяною:

— Заносьце сюды ўсё, што прывезлі!

Дзверы расчыніліся амаль імгненна — відаць, паслугачы толькі і чакалі гэты загад. Два мажныя дзецюкі, крэкчучы,

пачалі заносіць-зацягваць у храм нейкае жалеззе, складваць яго ў кут. Гэта, відавочна, былі прылады для катаванняў, і іх аказалася шмат: каб перавалачы ўсе жалезякі, дзецюкам давялося зрабіць некалькі ходак. Нарэшце адзін з іх, відаць, галоўны, запытальна зірнуў на імператара, і той скрозь зубы выціснуў:

— Рыхтуйце!

Для падрыхтоўкі прыладаў катам патрабаваўся нейкі час, і каб не назіраць за іхняю мітуснёю, Адрыян сышоў у прыбудову, дзе слугі ўжо абачліва паставілі шырокае крэсла і невялікі картыбул, на якім месціліся амфара з віном і зяленіва. Імператар асеў у крэсла, паглыбіўся ў глыбокі роздум...

Усё-ткі ён добра зрабіў, што загадаў прывезці сюды катаў з усімі іхнімі прычындамі. Яшчэ ўчора Адрыян спадзяваўся, што яму не давядзецца ўжываць сілу, каб дамагчыся свайго, схіліць Сафію да ахвяравання. Для такога спадзеву былі важкія падставы. Па-першае, хай сабе жанчына і не шкадуе ўласнага жыцця, але ж яе, як і любую маці, павінна хваляваць доля дзяцей. І тады, пры сустрэчы, Адрыян празрыста намякнуў Сафіі, што можа абысціся з дзяўчынкамі вельмі жорстка. Па-другое, яму хацелася верыць, што Паладыі, мудрай матроне, усё ж удасца ўгаварыць Сафію, каб яна пайшла хоць бы на дробны кампраміс з імператарам. Ажно не, не ўдалося. Больш за тое, Паладыя, падобна, і сама паддалася чарам гэтае хрысціянкі. Заставаўся яшчэ шанец самому паўплываць на дзяцей. Ужо напярэдадні выезду да храма ў ягоны клёк закраўся сумнеў: а што калі і дзяцей не ўдасца спакусіць абяцанкамі? Вунь як яны пазіралі спадылба, мусіць, Сафія добра-такі ўтрамбавала і іхнія неакрэплыя мазгі веру ў гэтага Хрыста... Тады Адрыян і наважыўся прыхапіць з сабою катаў. І нават не для таго, каб напоўніцу іх задзейнічаць. Адрыян спадзяваўся, што толькі ад аднаго выгляду катавальных прыладаў дзяўчынкі самлеюць і зрабляць усё, што ім будзе загадана. Ён і Сафію выдаліў з храма, каб яна не замянала ўздзейнічаць на дзяцей, не падбадзёрвала іх сваёю прысутнасцю.

О, гэтая ненавісная Сафія! Так, цяпер ужо ненавісная, хоць напачатку ніякіх агідных эмоцый яна ў Адрыяна не выклікала. Нянавісць выпявала ў душы паступова — разам з супрацівам

гэтае жанчыны. Адрыян шалеў ад таго, што нехта асмельваецца яму пярэчыць. Самому сабе ён змушаны быў прызнацца, што праўду сказала Паладыя пры апошняй сустрэчы: зусім не дзяржаўнымі інтарэсамі ён кіруецца, а асабістым гонарам. І цяпер саступіць, злітавацца з гэтай сям'ю — значыць, паставіць пад сумнеў сваю ўсемагутнасць. Папраўдзе, Адрыян ужо і шкадаваў, што ўзяўся за гэтую справу: не было б яе — не ставілася б зараз пад сумнеў ягоная годнасць... А чаму ён сапраўды звярнуў менавіта на гэтую сям'ю? Хіба мала іншых хрысціян у ваколіцах Рыма? Дый можна было знайсці для паказальнае кары больш самавітых, больш саноўных хрысціянскіх верхаводаў, чым нейкая дзяканіса. Адрыян паспрабаваў згадаць, што паслужыла штуршком, чаму ён узяў пад увагу данос гэтага агамолка Антыюха. Бадай, вось што. Антыюх тады сказаў, што Сафія — досыць заможная жанчына, ва ўсякім разе не галадае. Гэта Адрыяна і абурыла. Можна зразу мець галыцьбу, якая шукаю патолі ў хрысціянстве. А як жа! Хрыстос суцешыў усё жабрацкае ашмёцце: будзеце бедаваць тут, на зямлі, аднак, калі жыцьмеце па заповедзях, захоўвацьмеце чысціню сваёй душы, дык зашыкуеце ў царстве нябесным! Ну, няхай галыцьба спатольваецца, можа, бунтаваць меней будзе. А якога ляду кідаюцца ў хрысціянства багацеі, тая ж Сафія? Чаго ім не хапае? Для іх жа "царства нябеснае" ўжо створанае тут, на зямлі, і паклапацілася пра гэта найперш улада — ён, імператар. А імператар атрымлівае ўладу па волі багоў. Прычым менавіта рымскіх, магутных, спрадвечных, зразумелых багоў, а не нейкага ціхмянага і няўцямнага Хрыста. Дык вы, багацеі, і шануйце гэтых рымскіх пакравіцеляў, будзьце ім удзячнымі, інакш яны могуць раззлавацца, і тады не толькі "нябеснага царства" не набудзеце, але і зямное страціце...

— Усё гатова, імператар! — у развагі Адрыяна ўварваўся грубы мужчынскі голас. Кат, які стаяў на парозе, не толькі падрыхтаваў сваё абсталяванне, але напачаткова быў і сам: спераду ягонае тулава прыкрываў скураны фартух, а на рукі да самых локцяў былі ўздзетыя рукавіцы.

— Добра, я зараз, — Адрыян яшчэ некалькі хвілін задумана пасядзеў у крэсле і, нарэшце, пружыніста падхапіўся на ногі.

У залу ён увайшоў з тою ж нацягнутаю на твар усмешкаю, як і напачатку. Мімаходзь скасавурыў вока ў кут, дзе стаялі і

ляжалі гатовыя да ўжытку катавальныя прылады: жалезная жароўня з рашоткай паўзверх, вялізнае драўлянае кола, бізуны, абцугі, бур... Відовішча магло ўразіць і дарослага чалавека, не тое што дзяцей...

А дзяўчынкі нават не пазіралі ў той бок, невідушча глядзелі перад сабою, а на здранцвельх тварыках варушыліся толькі вусны — відавочна, яны маліліся.

— Ну, дзеці мае, цяпер вы ўпэўніліся, якія жахі чакаюць вас за непаслушэнства? — павучальна, ментарскім тонам загаманіў Адрыян, аднак, скмеціўшы, што дзяўчынкі зусім не зважаюць на бізуны, кола і чан, наблізіўся да іх ушчыльную і сілком стаў паварочваць дзяцей тварыкамі ў кут. Але і карныя прыстасаванні іх як быццам не ўразілі, дзяўчынкі па-ранейшаму глядзелі на ўсё адрачона, працягваючы варушыць вуснамі.

— Ды вы, мусіць, не разумееце, для чаго ўсё гэта прызначана, — выказаў здагадку Адрыян і адразу ж загадаў дзецюку: — Распальвай печ, кіпяці смалу!

Кат кінуўся выконваць загад, балазе для гэтага трэба было толькі паднесці паходню да вугалю, які быў пакладзены пад чан і жароўню загадзя.

— Цяпер зразумелі, што вас можа напаткаць? — задаволена спытаўся Адрыян і сам жа паспяшаўся даць адказ: — На рашотку, тую, што на жароўні, кладуць чалавека, і ён падсмажваецца, як цялячая туша... У чане, калі смала закіпіць, таксама не надта прыемна... Вунь тым бурам можна прасвідраваць чалавеку косткі... А для чаго прыдатныя бізуны, вы, пэўна ж, і самі ведаеце...

Аднак, падобна, дзяўчынкі не чулі ці не хацелі чуць ягоных слоў, гэтак жа, як і наступных:

— Дык не прымушайце мяне асуджаць вас на такія пакуты, зрабіце тое, што я прашу, і вы выйдзеце адсюль імператарскімі дачкамі. І мама ваша будзе шчаслівая, калі ўбачыць, што ейныя дзеткі жывыя-здоровыя, і яны...

Толькі цяпер Адрыян заўважыў, што дзяўчынкі яго зусім не слухаюць, таму абсекся на палове фразы. Такая няўвага, хай сабе і дзіцячая, імгненна раз'юшыла імператара, гнеў ахапіў ягонае нутро, як полымя — ссохлы пук саломы. І ўжо не мела значэння, хто стаіць перад ім — дзеці ці дарослыя.

— Я прымушу вас прынесці ахвяру Артэмідзе, прымушу! — ад шаленства вочы Адрыяна зрабіліся круглымі, як сестэрцы, а голас выбухнуў з такою сілаю, што нават каты здрыгануліся ад нечаканкі.

— Сафію сюды! Зараз жа! — ад напругі Адрыян ажно стаў на дыбачкі.

Раз'ятраны крык імператара было чуваць і на дварэ, таму літаральна праз адну хвілю прэтарыянец заштурхнуў жанчыну ў храм.

— Выгадавала такіх, як сама, адчужаных ад гэтага свету, дык цяпер будзеш пажынаць плады! — накінуўся на яе Адрыян, размахваючы перад сабою рукамі. — Горкімі будуць гэтыя плады! У мяне не здрыганецца рука, каб паслаць на дыбу і цябе, і тваіх вырадкаў!

Адрыяна яшчэ болей раз'юшыла тое, што Сафія, як і ейныя дзеці, не зважае на ягоную лютасць, не ўціскае ад страху галаву ў плечы, наадварот, пазірае на яго з сумнаю іранічнаю ўсмешкаю.

— Смяешся? Ну дык зараз паплачаш! Кат, у цябе ўсё гатова?

— Гатова, імператар!

— Апошні раз заклікаю цябе да пакоры! Яшчэ не позна! Пашкадуй сваіх дзяцей! Гэта не я іду на грэх, а ты! Ты штурхаеш мяне на жажлівае дзейства!

Відаць, эмацыйны выбух забраў у Адрыяна шмат сіл, таму ён, як гэта часта здараецца з халерыкамі, зусім нечакана прыціх і спустошана выдыхнуў напрыканцы:

— Ну што ж, не хочаш па-харошаму, будзе па-благому... Салдат! Жанчыну і двух малодшых дачок адвядзі ў кут, няхай слухаюць і назіраюць, а я займуся старэйшай.

Сафія дабрахоць узяла Надзейку і Любачку за ручкі і адвяла іх у дальні кут. Вера засталася на месцы. Наблізіўшыся да яе, Адрыян ужо без асаблівага імпэту, але ўсё ж паўтарыў умову, якую павінна была выканаць дзяўчынка:

— Прынясі ахвяру Артэмідзе, і гэты чалавек, — ён кіўнуў у бок ката, — ніякае шкоды табе не зробіць.

Верачка адказала жарсна:

— Не ведаю я ніякай Артэміды, Бацька наш — Бог, Які жыве на нябёсах. Ён валодае нашымі жыццямі і нашымі душамі. Мы хочам быць Ім любімымі і жадаем называцца Яго-

нымі сапраўднымі дзецьмі. Пакланяючыся Яму і выконваючы Ягоныя наказы і заповедзі, на тваіх багоў мы плюём. І тваіх пагрозай я не баюся, бо толькі і жадаю, каб пакутаваць дзеля Ісуса Хрыста, Бога нашага!

— Ат! — махнуў рукою Адрыян. — Адно і тое ж... Паглядзім, як ты потым загамоніш... Кат, прыступай да справы!

Высачэзны дзяцюк у скураным фартуху павольна, як бы нехаця падступіўся да Веры — у параўнанні з ім дзяўчынка выглядала проста мізэрнаю, — зверху паклаў свае шырокія рукі-лапы на Верыны плечыкі і рэзка тузануў столу ў абодва бакі. Сукно гучна трэснула і разышлося да пояса — нават не па швах, а “па-жывому”. Вера міжволі ўскінула ручкі ўгору, цнатліва прыкрываючы далонямі нясмелыя, няспелыя дзявочыя грудзі. Заўважыўшы гэты сарамлівы рух, кат злавесна ўхмыльнуўся:

— Гэта ты дарэмна! Цалкам усё адно не прыкрыешся. Распрану дагала!

І ён грэблівая таўхануў дзяўчынку ў плечыкі, ад чаго яна падалася наперад, упала на мармуровую падлогу, моцна вутнуўшыся аб яе спярша каленямі, а потым і тварыкам. З носу пацякла кроў. Кат на гэта не зважаў, зачэпіў пальцамі вопратку і цераз ногі сцягнуў яе адразу ўсю з хударлявага цельца. Затым, нахіліўшыся, адною рукою згроб дзяўчынку ў ахапак, паднёс да стала на высокіх жалезных ножках і плюхнуў цельца на шурпатую каменную паверхню. Пакуль кат з розгадам перабіраў бізуны, выбіраючы належны, ягоны памочнік абкідаў вяржоўкаю ногі дзяўчынке, прымацаваўшы іх да стала, а сам зайшоў спераду, ухапіўшыся за дзіцячыя ручкі, выцягнуў іх далёка наперад і стаў трымаць.

Перш чым пачаць бічаванне, кат яшчэ раз запытальна зірнуў на імператара. Той абыякава кіўнуў галавою.

Кат хрыпла хакнуў, і бізун, апісаўшы дугу ў паветры, паласнуў па плечыках. Верачка ціха войкнула, ад болю зморшчыла тварык, але адразу ж, каб не дастаўляць асалоду мучыцелям, прыкусіла ніжнюю губку і потым за ўвесь час сваіх пакутаў не падала ні слова, ні гуку...

Бізун хвастануў і другі раз, і трэці, і пяты, пакідаючы на спіне барвовыя пісагі. Кат, дайшоўшы да шаленства ад таго,

што ягоныя высілкі не прыносяць плёну, з пенаю на вуснах хвастаў да тае пары, пакуль не засоп, хоць спіна дзяўчынкi ўжо нагадвала крывавую мешанку.

Адрыян пачаргова кідаў позіркi то на пакутніцу, то на ейных маці і сястрычак, адсочваючы іхнія паводзіны. І калі Надзейка і Любачка, заплакаўшы і не маючы болей сіл назіраць за мучэннымі сястрычкі, уваткнуліся тварыкам у маміну столу, імператар гаркнуў:

— Глядзіце! Усім глядзець! — і ўжо звяртаючыся да прэтарыянца, загадаў: — Падыдзі да іх і не адступай ні на крок! Не дазваляй ім адварочвацца!

Той падбежкам патупаў у кут, абяруч схапіў дзяўчынак за каршэнь, адарваў іх ад маці і паставіў перад сабою.

— Ну, досыць! — Адрыян, нарэшце, спыніў ката. — Як бачна, бізун яе не праймае. Але гэта толькі кветачкі. Ягадкі яшчэ наперадзе. Здасца, нікуды не дзенецца!

Дзяцюк у фартуху хвіліну-другую разважаў, якое катаванне ўжыць наступным, а падказку яму даў сам імператар:

— Вырві саскі з грудзей, каб яна, калі вырасце, не магла ўскарміць такіх жа, як сама!

— Гэта мы зараз... — задаволена мовіў кат і ўзяўся за абцугі.

Твар Сафіі пабялеў, яна захісталася, але здолела ўстаяць на нагах.

Памагаты ката схапіў Верачку за валасы і тузануў назад, каб галава задралася ўгару. Другі мучыцель, прыставіўшы абцугі да ружовага саска, сашчапіў клешні. Не марудзячы, тое ж ён зрабіў і з другім саском, пры гэтым ледзьве паспеў адскочыць убок, бо кроў фантанчыкамі цвыркнула з дзявочых грудзей¹.

Затое не паспеў адскочыць Адрыян, і ягоная бялюткая тога знізу пакрылася барвовымі крапінамі.

¹ У кананічных хрысціянскіх тэкстах запісана так: “з ран заместа крыві пацякло малако”, “дзве гадзіны ляжала на распаленай жалезнай рашотцы і не абпалілася”, “у катле з кіпучаю смалою засталася непашкоджаная” і г.д. Гэтым самым як бы падкрэсліваецца святасць юных пакутніц. Але ж святымі іх прызнаюць потым, а самае жаклівае, што дзяўчынкам давялося зведаць сапраўдную, зямную боль і пакуты, і гэта толькі ўзвялічвае іхні духоўны подзвіг.

— А каб цябе!.. — вылаяўся імператар і хоць запознена, ды ўсё ж ухіліўся ад крывавых пырскаў. — Ну, цяпер, нарэшце, падпаліш ладан?

Па шчоках Верачкі каціліся слёзы, аднак з вачэй праменілася толькі нянавісьць.

— На рашотку яе! На рашотку! — конча вызверыўся імператар. — Няхай падсмажыцца!

Кат падхапіў дзяўчынку на рукі і панёс да жароўні, ад якога наўсцяж разляталіся іскры.

Верачка, відаць, ад болю страціла прытомнасць, бо ляжала на рашотцы нерухома.

— Здыміце яе! — загадаў Адрыян. — І зрабіце, каб ачу-няла!

Адзін з катаў стаў моцна ляпаць Верачку па шчоках, а другі падхапіў ражку, якая стаяла побач, і выплюхнуў з яе ваду на суцэльна акрываўленае цельца. Ад яго ўгару шуганула густое воблака пары ўперамешку з дымам.

Верачка адкрыла павекі...

— Ну, ажыла? — злавесна працадзіў скрозь зубы Адрыян, нахіліўшыся над дзяўчынкаю. — Дык прынясеш ахвяру?

Верачка калі б і захацела, дык ужо нічога мовіць не здолела б, аднак Адрыян успрыняў зацятасць дзяўчынкі як пагарду, і на ягоны розум нахлынула новая хваля шаленства.

— У смалу яе! У чан!

А смала пачынала ўжо кіпець: з глыбіні чана раз-пораз падымаліся, вынырвалі на паверхню і лопаліся буйныя бурбалкі.

Кат апусціў Верачку ў густую мешанку...

Калі цельца дасталі, яно было счарнелым, абвугленым. Адрыян палічыў, што дзяўчынка ці нежывая, ці знаходзіцца ў такім стане, што дамагацца ад яе пакоры ўжо бескарысна.

— Канчайце з ёю... — сцішана мовіў Адрыян і павярнуўся, каб на нейкі час сысці ў прыбудову, але нечакана пачуў за сваёю спінаю ціхі, нямоглы дзіцячы галасок. Немаведама, якія сілы наноў удыхнулі жыццё ў знявечанае цельца, але гаварыла менавіта Верачка. Адрыян расчараваўся, бо дзяўчынка, лежачы, звярталася не да яго, а да сваіх маці і сястрычак.

— Мамачка, памаліся за мяне, — Верачка гаварыла амаль шэптам, але ейны галасок быў чуваць ва ўсім храме, бо нават каты, уражаныя неўміручасцю дзяўчынкі, анямелі. — Памаліся за мяне, мамачка, каб я годна прайшла свой шлях да канца, каб убачыла, нарэшце, Госпада і Збавіцеля нашага... Сястрычкі мае! Памятайце, Каму мы далі абяцанне, Каму занявесціліся. Вы ж ведаеце, што мы паяднаныя святым крыжам Госпада нашага і вечна павінны служыць Яму. Адна мамка нарадзіла нас, адна выхавала і вывучыла, таму нам належыць прыняць аднолькавае скананне. Хай я буду прыкладам для вас, каб і вы ішлі за мною да Жаніха нашага...

— Ды заткніце ёй, нарэшце, рот! — выбухнуў крыкам Адрыян. — Адсячыце галаву!

Кат падскочыў да Верачкі, коратка размахнуўся і паласнуў мячом па тоненькай шыі дзяўчынкі...

На гэты раз Сафія не здолела ўстаяць на нагах, усім целам асунулася на падлогу. Надзейка і Любачка, скарыстаўшыся тым, што ачумелы ад убачанага і пачутага прэтарыянец паслабіў хватку, вырваліся з ягоных рук і кінуліся да маці...

Адрыян ужо не бачыў гэтага. Ён шпаркаю хадою прашпацыраваў у прыбудову і знясілена асунуўся ў крэсла. Рукі ягоныя дрыжалі. Ды што казаць пра рукі — калацілася ўсё нутро.

— Віна... — выхрыпеў імператар з грудзей, і служка таропка наліў у кубак ружовую вадкасць — да самых краёў.

Адрыян піў прагна, вялікімі каўткамі — па горле соўгаўся туды-сюды востры кадык, — пакуль на дне нічога не засталася.

— Яшчэ... — імператар працягнуў кубак, не выпускаючы яго з рук.

Ніхто дагэтуль не бачыў такога відовішча. Адрыян увогуле не захапляўся віном, нават на баляваннях толькі прыгубляў для блізіру, а тут нагбом і адначасна асушыў два кубкі.

Хмель адразу ўдарыў у галаву, па жылах расцяклася прыемная цеплыня. Зніклі і дрыжкі. Нядаўняе дзейства ўжо не здавалася Адрыяну такім жahlівым, разам з віном у ягоныя кроў і клёк улілася новая хваля ганарлівасці. Бач ты, усё-ткі не здолеў зламаць гэтую пігаліцу. Але нічога, ёсць яшчэ меншыя дачкі Сафіі, і не можа быць, каб яму, імператару, не ўда-

лося схіліць да пакоры хоць бы адну — хоць бы адну! — з іх... Цяпер ужо гэта дакладна справа гонару... І ён не адступіцца...

Адрыян рашуча падняўся і ступіў у агульную залу. Мёртвае дзяўчынкі на месцы ўжо не было. Яе — цельца асобна, галоўка асобна — перанеслі бліжэй да прыхаду.

Ад выпітага ў Адрыяна прыўзняўся настрой, і ён зноў, як і з самага пачатку, паспрабаваў скарыстаць ласку і абяцанкі.

Сафія ўжо ачуняла, туліла да сабе дачок, і прэтарыянец ёй у гэтым не замінаў.

— Ты, большанькая, хадзі да мяне, — трохі асалавела мовіў Адрыян і паказаў пальцам на Надзейку.

Дзяўчынка яшчэ мацней уцапілася ў маміну столу, але Сафія, паглядзіўшы Надзейку па галоўцы, пяшчотна сказала:

— Ідзі, дачушка. Усё адно дзявацца няма куды... Інакш сілком павядуць... І памятай, як трымалася, якія пакуты ператрывала сястрычка твая, Верачка. Цяпер яе душа побач з Госпадам. Дык трымайся ж і ты дзеля Жаніха свайго...

— Годзе яе павучаць! — абсек Сафію Адрыян. — Ты ўжо адну навучыла, дык вунь пад парогам ляжыць! Хадзі сюды, дзяўчынка, і не бойся. Ты ж, мусіць, разумніца, не такая ўпартая, як твая сястрычка...

Надзейка паслухмяна прытупала маленькімі ножкамі да імператара. Адрыян таксама паспрабаваў паглядзіць яе па галоўцы, але Надзейка, як і колісь, адхіснулася. Ды гэта не сапсавала настрой імператара — што ні кажы, а “дозу” ён ужыў немалую.

— Дзіцятка маё! — Адрыян надаў свайму голасу як мага больш пяшчоты. — Павер мне, я люблю цябе як сапраўдны бацька. А хіба ж бацька можа жадаць свайму дзіцяці чагосьці дрэннага? Ён толькі дае разумныя парады. Вось я табе і раю пакланіцца багіні Артэмідзе, а за гэта будзеш маёю самаю любімаю дачушкаю...

— Я не пакланюся тваёй багіні! — узняўшы галоўку ўверх і смела глядзячы ў памутнелыя вочы імператара, гучна сказала дзяўчынка.

— Ты не спяшайся, не спяшайся... — усё яшчэ пяшчотна гаварыў Адрыян. — Няўжо табе хочацца пакутаваць?

— А хіба я не сястра той, якую ты толькі што забіў? — зусім па-даросламу пачала адказваць Надзейка. — Хіба мы не ад адной маці нарадзіліся? Хіба не тым жа малаком я ўскормленая і не тое ж атрымала хрышчэнне, як і сястра мая? Я расла разам з ёю і з адных і тых жа расповедаў маці вучылася спазнаваць Бога і Госпада нашага Іісуа Хрыста, верыць у Яго і Яму Аднаму пакланяцца. Я думаю гэтак жа, як і мая сястрычка Вера, і жадаю пайсці па ейных слядах. Так што не марудзь і не старайся пераканаць мяне словам...

Адрыян быў агаломшаны: такое сур'ёзнае, сталае водпаведзі ад дзіцяці ён не чакаў. Колькі хвілін імператар моўчкі і недаўменна пазіраў у вочы дзяўчынкі — а яна позірку не адводзіла — і, нарэшце, збянтэжана прамармытаў:

— Ну-ну...

Імператару стала відавочна, што і гэтага дзіцёнка ўгаварыць па-харошаму не ўдасца. Хмель выветрыўся з галавы, а ягонае месца зноўку запаланіла злосць.

— Кат, прыступай... — змрочна мовіў Адрыян і адышоў убок.

Пакуты для Надзейкі пачаліся гэтак жа, як і для Верачкі: яе, голенькую, кат спярша доўга, да знямогі, хвастаў бізуном, але дзяўчынка не выказала свайго болю нават стогнам, адчужана ад усяго існага глядзеда перад сабою...

Вырываць абцугамі саскі кат не стаў, дый не мелася сэнсу: грудзі ў Надзейкі былі зусім дзіцячыя, без аніякіх прыкметаў дзявоцкасці.

Адразу пасля бічавання пакутніцу паклалі на распаленую рашотку над жароўняй...

Калі дзяўчынку прывялі да прытомнасці, катаванне пайшло па іншай каляіне. Рукі Надзейкі звязалі вяроўкаю, а другі канец зачэпілі за бэльку: дзяўчынка павісла пад столлю. Кат узяў у рукі вострыя жалезныя крукі і стаў глыбокімі барознамі паласаваць дзіцячае цельца зверху ўніз. Скура адставала лахманамі, мяса вырывалася кавалкамі, кроў сцякала на падлогу ручаінамі...

Здавалася неверагодным, што пасля гэтакага гвалту жыццё не пакідае дзяўчынку — як быццам нейкая невядомая сіла падтрымлівае яго ў тоненькім цельцы.

— Мамачка, не перажывай за мяне, — высільваючы з сябе словы, спрабавала ўсміхнуцца Надзейка. — Хрыстос мне дапамагае.

Аднак Сафія ўсё ж зноў павалілася вобзем, бо назіраць за пакутамі роднага дзіцяці было невыносна.

— Абліце яе вадою! Няхай глядзіць, няхай бачыць! — зароў імператар.

А Надзейка раптам скіравала свой позірк на яго і з нянавісцю прадракла:

— Цябе, мучыцель, чакае геена вогненная разам з тваімі багамі!

— Ах ты, хрысціянская выкарміца! — узвыў Адрыян і сціснуў кулак. Ён нават памкнуўся сам узяцца за крукі, але адумаўся, спыніўся на паўдарозе: усё ж не імператарская гэта справа — катаваць уласнымі рукамі.

Тым часам каты, знявераныя ў круках, бо яны не далі жаданага выніку, адчапілі Надзейку ад вяроўкі, паднеслі яе да чана з кіпучаю смалою.

І тут здарылася неймавернае. Ці з-за так званай “стомленасці металу”, ці з-за першапачатковага браку, а можа, і па нейкай іншай, непадуладнай для чалавечага розуму прычыне, але чан раптам трэснуў — палоска-зігзаг, як маланка, шуганула зверху ўніз, а затым і раскалоўся на дзве няроўныя палавіны. Смала пластом плюхнулася на вогнішча, ад чаго яно спярша на імгненне прытухла, а затым полымя шуганула з такою сілаю, што дацягнулася сваімі языкамі да сярэдзіны храма. Яшчэ далей стрэлілі дробныя іскры-пырскі распаленай смалы.

Да кута, дзе стаялі Сафія і Любачка, пырскі ўсё ж не даляцелі. Дзіўна, але не закранулі яны і Надзейку. Перш чым акнуць дзяўчынку ў чан, кат паклаў яе на падлогу, каб палкаю разбоўтаць смалу. І калі кіпень гупнуў у агонь, пырскі паляцелі ўверх і па баках, прынамсі, не ніжэй каленяў...

Затое напоўніцу дасталося катам, асабліва дзецюку, які нахіліўся над чанам.

— А-а-а! — дзіка зароў ён, схапіўшыся рукамі за свой твар, усеяны чорнымі крапінкамі. — Вочы, мае вочы!

Другому кату хоць і перапала менш, але ён таксама заен-

чыў, завешчаў, страсаючы-скідваючы з аголеных частак цела шыпучыя кропелькі.

Імператар стаяў воддаль, тым не меней вогненны залп накрыў і яго, злёгка абсмаліўшы ссівелую кучаравую бараду. Ад апёкаў выратавала тога, якая прыкрывала цела ад шыі да пят. Яна затлела, задымілася... Адрыяну пашанцавала яшчэ і ў тым, што акурат у гэтую хвіліну ён павярнуў галаву да Сафіі, і пырскі абляпілі толькі правую шчаку. Закрыўшы яе далонню, імператар кінуўся ў прыбудову, дзе спадзяваўся атрымаць помач ад служак. На хаду крыкнуў:

— Забіце! Адсячыце галаву гэтай малечы!

Каты выканалі ягоны загад не адразу, бо ратаваліся самі. Адзін з іх, падобна, увогуле аслеп, і яму ўжо было не да таго.

Надзейка, скарыстаўшыся іхняю замінкаю, з цяжкасцю прыўзняла галаву і на адным дыханні вымавіла:

— Мамачка, будзь шчасліваю-здараваю і згадвай дачушку сваю! Сястрычка, не заставайся тут і ты, разам паўстанем перад Святою Тройцаю!

Сафія памкнулася да дзяўчынкі, але прэтарыянец заступіў ёй дарогу.

— Нельга! Не дазволена!

— Надзейка! Дачушка! — ва ўвесь голас крыкнула Сафія. — Бласлаўлёная ты Госпадам Богам за тое, што на Яго спадзяешся, і дзеля Яго не шкадуеш жыцця свайго! Ідзі да сястры сваёй Верачкі, і разам з’явіцеся перад сваім Любым!

Гэта былі апошнія словы, якія Надзейка паспела пачуць. Ацалелы кат конча акрыяў і паспяшаўся выканаць загад імператара: стаўшы на калена, секануў па шыі мячом зверху ўніз...

Калі Адрыян уварваўся у прыбудову, служба, які не бачыў, што адбылося ў зале, згледзеўшы задымленага імператара, спярша жажнуўся, а затым кінуўся паліваць віном (вады пад рукою не было) тыя месцы на ягоным адзенні, якія ўсё яшчэ тлелі. Неўзабаве тога пабілася чырвона-ружовымі — нібы крывавамі — плямамі...

Адрыян нават не прысеў, тупаў па пакоі туды-сюды, чмыхаў, моршчыўся ад болю, усё яшчэ прытульваючы далонь да расчырванелай шчакі. Карука ўжо выправілася-панеслася па Гермагена, якога на гэты раз Адрыян чамусьці неабачліва не

прыхапіў з сабою, хоць звычайна лекар следаваў за імператарам неадступна.

Не спыняючыся, Адрыян вольнаю рукою схапіў кубак і выліў у рот рэшткі віна. Але гэта не прынесла палёгка, думкі мітусіліся, наплывалі адна на адну...

Гэта ж трэба, не вытрымаў, трэснуў чан! Што хочаш можна падумаць... Магчыма, хрысціянскі бог даў перасцярожны знак, выказаў свой гнеў? Глупства! Няма такога бога, няма. А ёсць усемагутны Юпітэр і ягоная свiта з астатніх рымскіх багоў і багiнь. Дый як iнакш? Хiба стварылі б такую дасканалую цывiлізацыю папярэднікі-грэкі, хiба пакарыла б Рымская iмперыя палову свету без iхняй дапамогi? Ды нiзавошта! Не, ён, Адрыян, усё робiць правiльна. А трэснуты чан — простае супадзенне. Падставы ж для гневу ёсць толькі ў Артэмiды. А як жа! Нейкія ўпартыя прсталаюдзiны не хочуць выказаць ёй павагу... Хаця б жа багiня не скiравала свой гнеў на яго, iмператара. А можа, ужо скiравала i, раскалоўшы чан, дала пазнаку, што iмператар робiць не ўсё магчымае, каб схiлiць гэтую сям'ю да пакоры? Намякае на больш жорсткія меры? Ды куды ўжо крывавей... Падобных пакут нават дарослыя не вытрымлівалі, адракаліся ад усяго на свеце. I толькі хрысціянiная трасца не бярэ, як быццам iм i не балiць... Нават дзецi трываюць... Што яны за людзi? Хiба не з такога ж "цеста" злепленыя? Iхнюю самаахвярнасць можна зразумець: спадзяюцца трапiць у "царства нябеснае". Але ж як перад гэтым ператрываць неймаверныя пакуты? Як прыглушыць звычайны чалавечы боль? Неверагодна... Вунь нават гэтая дзяўчынка: з яе скуру здiраюць, а яна ўсміхаецца... Няма сумневу, што i апошняга дзiцiнка зламаць не ўдасца. Дык што, спыніць катаванне? Пакiнуць яе жывою? Не, нi ў якiм разе! Атрымаецца, што ён без аніякага сэнсу, марна загубiў два дзiцячыя жыццi i адначасна прызнаў сваю бездапаможнасць перад хрысціянскаю хеўраю. Трэба прайсцi гэты шлях да канца, i тады сэнс з'явіцца, тады нiхто не папракне iмператара ў бяссiллі, не паставiць пад сумнеў ягоную велiч. Хай сабе хрысціяне не здалiся, але затое яны сурова пакараныя, i ўсё выглядацьме, як быццам так было задумана: не скарыліся — дык вось вам смерць. У навуку iншым. Мусiць, ужо i не варта доўга валавод-

зіцца з апошняю дзяўчынкаю, усё адно плёну не будзе... Але ж не, хай папакутуе. І не столькі яна сама, колькі бязмозглая Сафія, калі назірацьме за здзекамі з роднага дзіцённа.

Імператар вырашыў не чакаць, пакуль прывязуць Гермагена. З гэтаю справаю трэба канчаць як мага хутчэй...

Смаляныя плямы на падлозе яшчэ не зацерлі, але вогнішча ўжо было патушанае. Прэтарыянцы расчынлі дзеры насцеж, і ў праём шэрымі палосамі цягнуліся рэшткі куроцыму.

Аслепленая ката, відаць, некуды звезлі, у храме застаўся толькі памочнік. Зрэшты, і яго аднаго было досыць, каб управіцца з апошняю дзяўчынкаю, якая тулілася да маці. Яны паранейшаму стаялі ў куце, бо прэтарыянцы не дазвалялі ім наблізіцца да знявечаных цельцаў.

Адрыян хоць і зняверыўся ва ўдалым зыходзе, ды ўсё ж вырашыў не адступаць ад звыклага сцэнару, зноў расцягнуў вусны ўдаванай усмешкай, праўда, цяпер яна болей нагадвала хіжы выскал, бо ягоны твар адначасна крывіўся ад болю.

— Дык, можа, ты, Любачка, будзеш паслухмянаю? — схіліўся над дзяўчынкаю Адрыян. — Я нават не прашу, каб ты прынесла ахвяру. Ты толькі скажы, што багіня Артэміда — вялікая багіня, і гэтага будзе досыць, каб я адпусціў і цябе, і тваю мамачку. А не дык... Ты ж бачыла, як балюча было тваім сястрычкам на жароўні...

— Вялікая не Артэміда, а вялікі Бог мой Іісус Хрыстос! — голасна адказала Любачка. — А ты і твая багіня ўсё адно загінеце!

— Значыць, не хочаш... — цяжка ўздыхнуў Адрыян. — Ну, тады ідзі ўслед за сваімі сястрычкамі... Кат, пачынай!

Дзяцюк схапіўся за бізун, аднак імператар яго асадзіў.

— Не гэта... Навошта траціць час дарма? Ва ўжытку яшчэ не было вунь тое кола.

Кат схапіў Любачку ў абярэмак.

Аднаму яму цяжка было выканаць належныя дзеянні, таму падсабляць кінуліся два прэтарыянцы. Цельца дзяўчынкі расцягнулі на коле — ажно хрусцелі суставы — і прывязалі да папярэчынак ручкі і ножкі. Кат узяў у руку тоўстую палку...

Ад моцных удараў туга нацягнутая скура на цельцы Любачкі трэскалася, разыходзілася, крывянілася, костачкі труш-

чыліся... А Любачка маўчала! Нават у самога Адрыяна скурчылася душа, калі ён уявіў, што зараз адчувае гэтая дзяўчынка. Адварнуўшыся, ён цераз спіну кінуў загад:

— Здыміце з кола і пакладзіце на жароўню!

Любачка знепрытомнела і, на шчасце, пякельнага болю не адчувала. Непакіснасць дзяўчынкі і марнасць уласных патуг раззлавала не толькі імператара, але і ката. Ужо без аніякага загаду ён скінуў цельца з рашоткі, абліў яго вадой. Аднак гэта не прынесла жаданага плёну — Любачка па-ранейшаму ляжала нерухома.

— У-у-у! — ад адчаю ўзвыў кат і, схапіўшы жалезны бур, прыставіў яго да дзіцячых плечыкаў. Свердзел пачаў угрызацца ў косць...

Невядома, па якой прычыне, але ў гэтыя хвіліны свядомасць вярнулася да дзяўчынкі. Вярнуўся і пякельны боль...

Ці магчыма звычайнаму чалавеку, а тым болей дзіцёнку, вытрываць такія цялесныя пакуты? Толькі ў адным выпадку: калі нехта звыш надзяліў чалавека надзвычайнаю духоўнаю сілаю, мацнейшаю за любыя пакуты і боль. Напэўна, яна, гэтая сіла, дазволіла яшчэ Любачцы адрывіста вымавіць-прашаптаць апошнія словы:

— Госпадзі Ісусе Хрысце... бласлаўляю імя Тваё... за тое, што забіраеш мяне разам з сёстрамі... што дазволіў і мне ператрываць за імя Тваё...

Сафія хоць і сама была ўжо амаль непрытомнаю ад гора, але пачула гэтыя словы.

— Дачушка мая, дзіцятка маё любімае! — усклікнула яна. — Трымайся да канца! Для цябе ўжо сплечены вянок і расчыніліся дзверы нябеснага палаца! І Жаніх ужо чакае цябе, з вышыні назіраючы за тваім подзвігам, каб узяць тваю чыстую і беззаганную душу ў свае абдымкі і супакоіць цябе з сёстрамі тваімі! Памятайце і мяне, маці вашу, у царстве Жаніха свйго, каб ён зрабіў ласку і мне, дазволіў быць з вамі ў славе Яго святой!..

— Чаго ты марудзіш? — выскаліўся імператар на ката. — Чаго чакаеш? Хіба не бачыш, што і ад гэтай малечы толку не даб'ешся? Галаву ёй з плячэй! Зараз жа!..

Кат адкінуў бур, падхапіў з падлогі меч. І неўзабаве ўжо тры абезгалоўленыя дзіцячыя цельцы леглі ў радок з прыходу...

— А з гэтай што рабіць? — спытаўся ў імператара кат, выразна зірнуўшы на Сафію.

Стаяць на нагах самастойна жанчына не магла, яе трымалі пад пахі два прэтарыянцы.

Адрыян злавесна ўхмыльнуўся:

— А няхай яна пажыве! Хай душа папакутуе, хай гэтая бязмозглая жанчына пагалосіць над сваімі дочкамі, палюбуецца, чаго дамаглася. Прэч яе з храма! І дзяцей услед павыкідвайце!

Выкрыкнуўшы гэтыя словы, Адрыян наўпрост, цераз галоўныя дзверы, шпарка пашыбаваў да сваёй карэты. Яго зноў закалаціла, агнём гарэла абпаленая шчака...

Чатыры магілы

Хоць Архелаю і не выпала сустрэцца з Сафіяй, ён усведамляў, што гэтая жанчына зрабіла пэўны ўнёсак, каб іхнія з Вірсавіяй шляхі ў рэшце рэшт перакрываюваліся. Але галоўнае — Сафія падтрымлівала ягоную абранніцу ў цяжкія хвіліны, давала слушныя парады, калі тая апынулася на раздарожжы, дый увогуле стала для Вірсавіі духоўнай настаўніцай. Таму не ўздзіў, што Архелай успрыняў арышт Сафіі і ейных дзяцей (а гэта выглядала менавіта арыштам) як асабістую бяду. І найперш ён знайшоў Эміля, хоць выдатна разумеў, што ў гэтай сітуацыі дапамагчы не зможа ніхто.

Эміль і праўда толькі развёў рукамі. Аднак высветліць, дзе ўтрымліваецца арыштаваная сям'я, усё ж паабяцаў.

Філонік цэлы дзень аціраўся каля імператарскага палаца і сваімі пільнымі вачымі ўсё-ткі скмеціў, што жанчыну і траіх дзяўчынак пасадзілі ў рэду і завезлі ў дыхтоўны дом на Субуры. А хто ягоны гаспадар, дакладней, гаспадыня, высветліць было прасцей: нейкая Паладыя, знаная рымская матрона.

Чаму арыштаваных змясцілі не ў турму, а ў шыкоўныя апартаменты, ні Архелай, ні Эміль даўмець не маглі. Эміль, праўда,

выказаў здагадку, што тое прыстанішча — часовае і што Сафіяй зацікавіўся менавіта сам імператар, бо ніхто іншы з шараговаю грамадзянкаю валаводзіцца не стаў бы — у турму яе дый уся турбота. А Адрыян, мусіць, у дачыненні да гэтае сям’і мае нейкі пэўны намер, таму і не спяшаецца з расправай...

З раніцы да вечаровых прыцемкаў, пачаргова мяняючы адзін аднаго, каля дома дзяжурылі хлапцы з Эмілевай хеўры: трэ было правіжаваць-даведацца, куды патрапяць Сафія і ейныя дзеткі потым. Толькі на трэці дзень да дома пад’ехала прэтарыянская рэда. Сям’ю чамусьці павезлі ў супрацьлеглы ад імператарскага палаца бок. Філонік і Дакус (акурат ім выпала “стаяць на пасту” ў гэты час) дзе нетаропка, а дзе падбежкам памкнуліся за павозкай, балазе па цесных і шматлюдных вулках яна не магла рухацца занадта шпарка.

Як толькі прэтарыянец завёў Сафію і дзяцей у храм Артэміды, Дакус застаўся на месцы, а Філонік кінуўся ў цэнтр горада, каб знайсці там свайго камандзіра.

Архелай і Эміль з’явіліся праз дзве гадзіны. Тэрыторыя вакол храма была ачэпленая прэтарыянцамі, і што робіцца ўсярэдзіне будыніны, можна было толькі здагадацца. А рабілася, мусіць, нешта жажлівае, бо з таго боку часам чуліся нейкія крыкі, патыхала смаленым, а аднаго разу з расчыненых дзвярэй шуганула густое воблака куродыму.

Праз нейкі час прэтарыянцы вынеслі з храма тры акрываўленыя цельцы і паклалі іх на зямлю. Яшчэ адзін прэтарыянец кінуў побач адсечаныя галоўкі...

Затым, вярнуўшыся, яны пад рукі вывалаклі з храма жанчыну, якая, падобна, самастойна ісці не магла, і таксама грэбліва шпурнулі вобзем.

Ад убачанага ў Архелая ў самога ногі зрабіліся ватнымі, яму стала млосна...

А неўзабаве ў атачэнні цэлай зграі прэтарыянцаў міма пранеслася імператарская карэта. Ачапленне не было знятае да тае пары, пакуль ад храма не выправіліся ўсе павозкі. На некаторыя з іх было ўзваленае рознае жалеззе, і не даводзілася доўга гадаць, для чаго яно прызначалася...

Яшчэ не заціхла тарахцене апошніх павозак, як хлопцы

апынуліся побач з храмам. Зрэшты, не толькі яны. Архелая здзівіла, што аднекуль з бакавых завулкаў сюды памкнуліся незнаёмыя людзі — мужчыны і жанчыны, маладжавыя і не вельмі. Мяркуючы па тым, што ўсе яны на хаду хрысціліся, гэта былі аднаверцы Сафіі. Выходзіць, не толькі Эмілевы паплечнікі віжавалі за ўсім, што адбываецца з сям'ёй дзяканісы...

Калі Архелай убачыў знявечаныя, абвугленыя дзявочыя цельцы зблізу, сэрца ягонае аблілося крывёю. Гэта ж якія пакуты давялося ператрываць няшчасным дзецям! А Сафія? Хіба ж ёй лягчэй было назіраць за тымі здэкамі?

Хто-ніхто з хрысціян паспрабаваў падступіцца да Сафіі, неяк яе суцешыць, але спробы былі марнымі, бо жанчына нічога не бачыла і не чула. Яна, нахіліўшыся над нерухомымі цельцамі, бязгучна галасіла, прыкладвала да плячэй галоўкі, папраўляла іх, бесперапынна цалуючы. Падобна, звычайны, зямны свет з гэтага часу перастаў для Сафіі існаваць, ейныя думкі і душа імкнулася ўслед за сваімі дзяўчынкамі...

Эміля таксама ўразіла жудаснае відовішча, хоць у няпростым жыцці яму давялося спазнаць нямала жахаў. Тым не меней ён першым прыйшоў да розуму і пачаў аддаваць належныя загады сваім хаўруснікам.

Спярша да храма пад'ехаў пахавальны катафалк, а затым і карука, не так даўно "канфіскаваная" ў Акілы. У катафалк паклалі мёртвых дзяўчынак, туды ж дапамаглі ўзбрацца і Сафіі.

Хрысціяне, мусіць, ужо ўзгаднілі між сабою, дзе будуць пахаваныя юныя пакутніцы, і нешматлікая працэсія павольна рушыла ў той бок.

Месца, абранае для пахавання, сапраўды было адметным: пакатае ўзвышша за межамі горада, з якога перад вачыма панарамна вымалёўваліся абсягі Рыма — манументальнага і велічнага, бязлітаснага і крыважэрнага...

На самай вяршыні ўзвышша Архелай, Эміль і ягоныя хлопцы борздка выкапалі тры ямы. Пасля таго, як хрысціяне са слязамі на вачах памаліліся, здзейснілі толькі ім вядомыя рытуалы, цельцы былі аддадзеныя зямлі. Над свежымі бугаркамі ўзвысіліся часовыя, спехам збітыя крыжыкі.

Увесь гэты час Сафія па-ранейшаму толькі варушыла вуснамі — нячутна малілася і выглядала адрачонай ад усяго існа-

га. А калі з'явіліся магілкі, яна то поўзала перад імі на каленях, то раскідвала рукі ўшыркі, як параненая птушка — крылы, нібы спрабуючы абхапіць імі ўсе тры магілкі адразу...

Неўпрыкмет насунулася цемра. Людзі, тым лікам Архелай і Эміль з папличнікамі, пачалі разыходзіцца. Засталіся толькі дзве жанчыны. Хрысціяне дамовіліся, што пачаргова будуць прыглядаць за Сафіяй, бо ўсе адчувалі, што гэтае месца яна ўжо не пакіне нізавошта...

Назаўтра Архелай прывёз на ўзвышша Вірсавію. Схіліўшыся над магілкамі побач з Сафіяй, яна праплакала ўвесь дзень. Падобна, прыбітая горам маці дзяўчыну таксама не заўважала і не пазнала. Зрэшты, як і сама Вірсавія — Сафію. Некалі прыгожая, маладжавая жанчына ператварылася ў цень, у нямоглу істоту з запалымі вачыма і спрэс пасівелаю галавою. Цела Сафіі нібы імкнулася як мага хутчэй, амаль імгненна састарэць, адысці ў нябыт, каб даць волю светлай душы...

Напрыканцы трэцяга дня хрысціяне заўважылі, што ўжо каторую хвіліну Сафія ляжыць ніцма і нерухома. Яны спярша пакраталі, а затым асцярожна перавярнулі цела на спіну. Сафія была мёртвая. Яснымі расплюшчанымі вачыма яна пранікнёна пазірала ў неба, а на твары застыла шчаслівая ўсмешка. Напэўна, перш чым адляцець з цела, душа святое пакутніцы яшчэ здалёк згледзела анёльскія душы сваіх дачушак і з радасцю памкнулася да іх, у нябёсы...

Пахавалі Сафію побач з дзецьмі.¹

¹ Хрысціянская парадыгма пакутніц — сімвалічная. Монатэістычна фемінізаваны Творца (мудрая Сафія) у трох іпастасях: Бог-бацька, Бог-сын, Бог — дух святы. Дванаціцаць апосталаў сімвалізаваныя ва ўзросце старэйшай дачкі Веры, 10 заповедзяў — у гадах Надзеі, і дзевятка (узрост Любы) — як сімвал дзевятага дня пасля смерці, калі душа знаходзіцца на шляху ў Госпада. Увесь трыадзіны комплекс хрысціянскіх і агульначалавечых каштоўнасцей. Ён семантычна выяўляе ідэю суцэльнага перадаручэння сябе Богу адзінаму, дабрадаці ад знаходжання ў руках Гасподніх і ў гармоніі са светам. Язычнік-імператар увасабляе антыхрыста. Вернікі лічаць, што нявінныя дзеці бліжэй да прастола Госпада, а Сафія — да Багародзіцы. Дзень памяці Веры, Надзеі, Любоўі і маці іх Сафіі — 30 верасня. Хрысціяне спрадвеку называюць гэты дзень агульнымі жаночымі імянінамі. Прычым свята адзначаецца не адзін, а тры дні — столькі, колькі Сафія праплакала над магіламі сваіх дачок. Дзяўчынак, якія нарадзіліся ў гэтыя дні, у цэрквах хрысціян выключна імянамі Вера, Надзея, Любоў і Сафія. Цяпер мошчы пакутніц захоўваюцца ў Эльзасе (Францыя), у царкве Эшо.

Анёлы смерці

Мінавала паўгода.

За гэты час у Рыме адбылося шмат знакавых падзей.

У студзенскія календы¹ памёр Луцый Элій Цэзар. А напярэдадні здавалася, што хваробы пачалі ад яго адступацца. Луцый нават ужо наведваў правінцыі, напісаў бліскучую прамову, прысвечаную Адрыяну, якую збіраўся зачытаць у “дзень добрых пажаданняў” — дзень імператарскай сям’і. Аднак, выпіўшы новыя, раней невядомыя лекі, нечакана і раптоўна сканаў.

Па Рыме хадзілі чуткі, што тыя лекі па загадзе Адрыяна падсунуў Луцыю Гермаген. Маўляў, імператару ўжо абрыдла валэндацца з няўдалым, хваравітым спадкаемцам: даўно павінен ляжаць у магіле, а ўсё ніяк не акалее, замянае ўсынавіч новага пераемніка. Вось Адрыян і “падштурхнуў” яго да краю...

Так ці інакш, але імператар забараніў аплакваць нябожчыка, патлумачыўшы, што не варта азмрочваць свята — той самы “дзень добрых пажаданняў”. Тым не меней ён загадаў паўсюль узвесці агромністыя статуі Луцыя, а ў некаторых гарадах — і храмы.

Доўга не марудзячы, Адрыян усынавіў Арыя Антаніна. Цяпер рымская знаць пазірала на яго яшчэ болей паважліва — анягож, будучы імператар.

Змены адбыліся і ў жыцці самога Адрыяна. Ужо на наступны дзень пасля крывавага дзеяства ў храме Артэміды імператар зноўку занядужаў. Хваробы накінуліся на яго з яшчэ большым імпэтам, чым колісь. Галава ўжо не проста балела, здавалася, яна вось-вось расколецца. Лекар Гермаген не мог даць рады, і Адрыян, аберуч абхапіўшы галаву, з ранку да вечара шалёна бегаў па бяскрайніх памяшканнях сваёй вілы ў Цібуры, скрыпеў зубамі, стагнаў і нават крычаў ад болю і пакут.

Не было патолі і ўначы, калі зрэдчас Адрыяну ўдавалася прымружыць векі. Сны былі кашмарнымі, жахлівымі, і яны дакучалі нават болей, чым хваробы. Раз-пораз Адрыяну сніліся дзяўчынкі, якіх ён загадаў закатаваць. І заўжды малюнак быў

¹ Календы — першае чысло кожнага месяца.

адзін і той жа: воддаль стаіць і з нямым дакорам пазірае на яго Сафія, а дзяўчынкі, пабраўшыся за ручкі, ідуць-выплываюць яму насустрач з ружовага туману, тварыкі ў іх не па-дзіцячаму сур'ёзныя, задумлівыя, і меншая, Любачка, раптам прамаўляе прароцтва-праклён, якое ён пачуў у храме: "...Артэміда і ты з ёю загінеце!" Пасля гэтых слоў сон заўсёды абрываўся, Адрыян з крыкам падхопліваўся з ложка. Дзіўна, але акурат у тыя хвіліны пачынала агнём гарэць шчака, абпаленая ў храме смалою. Чым толькі ні мазаў яе Гермаген, але ўсё марна: шчака не заживала, гнаілася, нібы бесперапынна нагадваючы Адрыяну пра ўчыненыя здзекі...

Аднаго разу пасля такога сну Адрыяну здалася, што прароцтва Любачкі збудзецца сёння ж. З роту раптам хлынула кроў, і Гермагену, які ў апошнія месяцы на ўсялякі выпадак начаваў у суседнім пакоі, не ўдавалася яе спыніць да тае пары, пакуль імператар не зрабіўся белым, як крэйда, быццам у ягоных жылах крыві проста не засталася. Аднак жа выжыў...

Затое назаўтра з самае раніцы ён выклікаў прэфекта прэтарыянскай гвардыі Турбона і падаў яму скрутак папіруса.

— Там пазначаны імёны ворагаў імперыі, якія павінны сёння загінуць, — сталёвым голасам загадаў Адрыян. — А хто не пажадае дабрахоць, дык...

Імператар мог наканавец смерць любому рымскаму грамадзяніну без тлумачэння прычыны. Самазабойства дазваляла ахвяры захаваць гонар і годнасць. Загінуць жа ад рукі прэтарыянца лічылася ганебным.

Турбон разгарнуў скрутак і, прачытаўшы першае імя, не паверыў вачам.

— Сервіян?! — недаўмена ўсклікнуў ён.

— Так, Сервіян, ты не памыліўся, — абьякава мовіў Адрыян. — Надта затрымаўся швагер на гэтым свеце. Амаль век пражыў, а ўсё ніяк не сканае. Дый абнахабіўся зусім. Вось нядаўна прыслаў ежу маім рабам... Для чаго? На што намякаў? Пазаўчора без дазволу сеў на маё крэсла ў спачывальні... А ты паглядзеў бы, як ён падыходзіць да вартавых. Выпрастаўшыся, задраўшы нос! Не раўнуючы сам імператар! Зрэшты, Сервіян заўжды марыў заняць імператарскі трон. Замінаў мне, да апошняга інтрыгі плёў... Дык я адплачу кожнаму, хто цешыў

сябе надзей на імператарства пасля маёй смерці. Там, у спісе, яны ўсе... І не толькі...

Турбон разгарнуў скрутак да канца: і праўда, у спісе было некалькі дзесяткаў імёнаў, вядомых кожнаму рымлянину.

Заўважыўшы разгубленасць на твары галоўнага прэтарыянца, Адрыян гыркнуў:

— А як ты думаў? Нікога не пашкадую! Яны ўсё чакаюць, што я вось-вось акалею... Можна, і акалею. Але ўсіх іх таксама паганю перад сабою ў царства Аіда... Выконвай загад!

Каб управіцца за адзін дзень, Турбон стварыў некалькі атрадаў — па тузіну прэтарыянцаў у кожным. Для самавітасці іх ачольвалі трыбуны. Паміж атрадамі былі размеркаваныя ахвяры. Для свайго тузіна Турбон выбраў самыя гучныя імёны...

Сервіян прачнуўся пазней, чым звычайна, і на тое была прычына: дэбаты ў Сенаце ўчора доўжыліся да начы. А ўсё таму, што Цярэнцій Генцыян зацягнуў сваю прамову аж на тры гадзіны. Зрэшты, такое "красамоўства" ў Сенаце было не ўздзіў, выступоўцы балаболілі колькі ім уздумаецца, у часе нікога не абмяжоўвалі.

Раб па завядзёнцы паднёс Сервіяну кубак з адварам вербены. Гэты напой састарэлы сенатар глытаў ужо дваццаць год — кожную раніцу. Колісь падахвоціўся да яго ў Брытаніі. Мясцовыя жрацы-друіды падказалі, што вербена — трава магічная, яе ўжываюць для вырабу чараўных напояў, для заклінанняў і замоваў¹. Але галоўнае не гэта. Настой пяшчотных кветак вербены ўзбуджае любоўную жарсць, нездарма расліну ў народзе называюць "венерынай жылкай" і "сёмай травой Венеры". Чаго-чаго, а жарсці, нягледзячы на дрымучы ўзрост, Сервіяну яшчэ хацелася...

Як толькі дзве маладзіцы накінулі на Сервіяна будзённую туніку, у ягоны пакой чарадой пасунуліся дамачадцы, тым лікам рабы і рабыні. У Рыме так вялося здавён: насельнікі дома з раніцы прыходзілі да гаспадара, каб паздароўкацца, засведчыць сваю павагу. Праўда, апошнім часам гэты звычай часцей

¹ Згодна з хрысціянскай легендай, вербена расла на Галгофе, і яе прыкладвалі да ран Хрыста, каб спыніць кроў.

за ўсё ігнаруецца, але ж ён, Сервіян, — чалавек яшчэ старой закваскі, захоўвае традыцыі продкаў.

Затым Сервіяна чакалі працэдуры, якія ён надта не любіў, — стрыжка і галенне. Зрэшты, яны былі неўспадоб кожнаму рымлянину. Некалі Марцыял нават абвесціў адзінаю разумнаю істотаю на зямлі казла, “які жыве з барадою”. Рэч у тым, што належна навастрыць жалезную брытву было немагчыма, а перад галеннем шчокі і падбародак толькі мачылі вадою. У таго ж Марцыяла ўвесь твар быў у шнарах і парэзах. Калі ж цырульнік дзейнічаў асцярожна, дык праца ў яго рухалася гэтак марудна, што, паводле Марцыяла, пакуль ён галіў шчокі, у кліента ўжо адрастал барада.

Але што паробіш, Сервіян усё-ткі знаны чалавек, яму належыць выглядаць як след.

Цырульнік ужо расправіўся са шчаціннем на шчоках і падступіўся да падбароддзя, і тут балючую працэдуру парушыў лёкай, які чамусьці ўсхвалявана паведаміў:

— Прабач, гаспадар, але да цябе завітаў прэфэкт імператарскае гвардыі...

— Турбон? — незадаволена буркнуў Сервіян. — Няхай пачакае. Ты ж бачыш, я заняты справаю. Так яму і скажы.

Аднак лёкай не спяшаўся сыходзіць, каб выканаць загад.

— Зноў жа прабач, гаспадар, але прэфэкт не адзін. З ім прэтарыянцы...

Пачуўшы гэтыя словы, Сервіян літаральна самлеў. Хто-хто, а ён выдатна ведаў, што візіт прэфэкта ў атачэнні сваіх гвардзейцаў азначае толькі адно...

— Я... я зараз, — здранцвелымі вуснамі прашаптаў Сервіян і як быў, напалову паголены, на непаслухмяных нагах пасунуўся ў атрыі.

Турбона Сервіян ведаў яшчэ “смаркачом”, і прэфэкт прэтарыянцаў ставіўся да тройчы консула вельмі паважліва. А як жа інакш? Жывая легенда, нарадзіўся яшчэ пры Нероне, да таго ж, швагер імператара...

Суровы выгляд Турбона, ды яшчэ тое, што ён быў не ў цывільным, а пры поўнай амуніцыі, конча пахавалі спадзеў Сервіяна на нейкае непаразуменне. Што ўжо казаць пра на-яўнасць прэтарыянцаў у шаломах з султанамі. Застылыя, як

слупы, у дзвюх шэрагах, яны выглядалі анёламі смерці...

Тым не меней, на ўсялякі выпадак Сервіян, пільна зірнуўшы ў халодныя вочы Турбона, адрачона запытаўся:

— Я правільна ўсё зразумеў?

Турбон моўчкі кінуў галавою.

У падобных выпадках асуджанаму на смерць часу давалася няшмат — хіба што толькі для таго, каб напісаць ці надыктаваць завяшчанне. Сервіянам яно было напісанае даўно.

— Пачакайце крыху, вам паведамяць і паклічуць... — прыглушаным голасам мовіў ён, цяжка павярнуўся і, згорбіўшыся, паклыпаў з атрыя. Сервіян, мусіць, цяміў ужо затуманена, бо нямоглыя ногі па інэрцыі панеслі друзлае цела не ў пакоі, дзе знаходзілася зброя, а ў тую ж цырульню, адкуль ён толькі што выйшаў. Жэстам паказаў цырульніку, каб ён пакінуў памяшканне, а сам бязвольна апусціўся ў насаджанае крэсла.

Вось і ўсё... Вось і прывяла зямная жыццёвая дарога ў тупік... І што там, наперадзе, у падземным царстве?..

Сервіяну паміраць не хацелася. Хай сабе ён і пражыў амаль цэлы век, можна сказаць, больш за ўсіх. Наадварот, чым настойлівей прыціскалі да зямлі, горбілі плечы пражытыя гады, тым даўжэй ён імкнуўся затрымацца на гэтым свеце. Царства Аіда — яно вечнае, і немаведама, што там чакае. Магчыма, яшчэ шчаслівейшае жыццё, чым тут, а можа, панурае існаванне... У любым выпадку спяшацца туды не варта: калі прытулак у падземным царстве сапраўды будзе вечным, дык у яго, Сервіяна, мецьмецца бясконцая колькасць часу, каб спазнаць тое, дагэтуль невядомае, жыццё. З-за аднастайнасці, хай сабе і шчаслівай, яно можа нават абрыднуць. Затое гэтага, зямнога, ужо не будзе. Ніколі... О, як гэта нясцерпна ўсведамляць!

Зрэшты, Сервіян разумее, што ягонае жыццё можа абарвацца ў любы момант. Асабліва пасля таго, як на імператарскі трон ступіў Адрыян. Ён, прадчуваў Сервіян, наvekі затаіў злосць пасля прыдунайскіх інтрыг, калі ўсе навывперадкі спяшаліся паведаміць Траяну пра ягонае ўсынаўленне Нервай... Нават дзіўна, што Адрыян не расправіўся са шваграм дагэтуль. Праўда, Сервіян, як толькі Адрыян стаў імператарам, трымаўся з ім, так бы мовіць, цішэй вады, ніжэй травы. Як мага дагаджаў, ва

ўсім пагаджаўся. А пра нейкія інтрыгі і думаць не смеў. Вунь нават прэфекту Катылію Северу, калі той наважыўся “набіцца ў сыны” да імператара, падсабляць не захацеў. Далей ад граху! І ўсё адно дагадзіць Адрыяну не ўдалося... Імператар вырашыў, нарэшце, адпомсціць... І ратунку нямашака...

— Цэзоній! — хрыпла клікнуў Сервіян свайго галоўнага служку, які ўжо здагадаўся, што за трагедыя напаткала гаспадара, і абачліва стаяў за дзвярыма, чакаючы ягоных апошніх распараджэнняў.

— Цэзоній, — ужо спакойна паўтарыў Сервіян, калі служка паўстаў перад ім. — Прынясі мне гладыус. Сюды...

Падобна, у Сервіяна ўжо не ставала сілы ці ён быў у прастрацы, каб дабрацца да зброі самастойна.

— Слухаю, гаспадар, — сумна азваўся Цэзоній і паспяшаўся выканаць загад...

Не падымаючыся з крэсла, Сервіян праваю даланёю абхапіў залатую рукаятку і паднёс вастрыё ляза да свайго чэрава. Заставалася толькі леваю рукою, а можа, для надзейнасці і абедзьвумя, рэзка таўхануць гладыус на сябе. Сервіян стагнаў, пацеў, але адважыцца на гэта не мог. І тады ён... заплакаў. Непрыгожа, смаркаючыся, па-старэчы заплакаў...

Сервіян зразумеў, што ўваткнуць меч у свой живот ён не здолее. Не хопіць мужнасці. Аднак жа трэба нешта рабіць, каб захаваць хоць рэшткі годнасці... Ягоны позірк зачапіўся за жалезную брытву, якую, адыходзячы, чамусьці не прыхапіў з сабою цырульнік. Сервіян згроб брытву пяцярнёю і, заплюшчыўшы вочы, адчайна паласнуў лязом па жылах, якія правадамі вытыркаліся на ссохлым левым запясці. Кроў цвыркнула фантанчыкам. Заставалася трохі пачакаць...

Але хто не мог чакаць, дык гэта Турбон. Ён трымаў у галаве, куды падаўся Сервіян, потым у гэты пакой служба ва ўсіх навідавоку занёс гладыус, і можна было спадзявацца, што ў бліжэйшыя хвіліны настане развязка. Аднак прайшло паўгадзіны, і ніхто не паклікаў прэфекта гвардыі, каб той засведчыў, што прысуд імператара выкананы.

Турбону, нарэшце, абрыдла гэтае бясконцае чаканне, і ён павярнуў галаву да цэнтурыёна, які стаяў па правую руку.

— Муцый, паглядзі, што там робіцца. Калі трэба, дык... каб усё было як след.

Цэнтурыйён зразумеў, што ад яго патрабуецца, і рашуча накіраваўся выконваць загад. Праз хвіліну ён вярнуўся і гучна, каб чулі ўсе, тым лікам і насельнікі дома, абвесціў:

— Сенатар Сервіян годна скончыў зямное жыццё, як і належыць сапраўднаму рымлянину!

Служкі і рабы кагалам кінуліся ў цырульню. Заліты крывёю гаспадар сядзеў у крэсле, шкляннымі вачыма глядзеў удалеч. Абедзьве ягоныя рукі былі сашчэпленыя на рукаятцы гладыуса, уваткнутага ў живот...

Калі прэтарыянскі тузін Турбона завітаў у дом Педанія Фуска, малады гаспадар быў ужо на нагах, хоць напярэдадні амаль цэлую ноч правёў на баляванні ў сенатара Сіцынія.

Тлумачыць Педанію, з якой нагоды на парозе ягонага дома з'явіліся прэтарыянцы на чале з самім Турбонам, таксама не было патрэбы. Ён з самага дзяцінства мроіў аб імператарстве і, натуральна, меў досвед пра гэты бязлітасны рытуал. Педаній толькі і запытаўся:

— У дзеда вы ўжо былі?

Турбон адказаў коратка:

— Былі...

— Тады ўсё зразумела, — сцяўшы сківіцы, мовіў Педаній. — Адрыян вынішчае ўсіх, хто некалі спадзяваўся ўзысці на трон... Вунь нават майго дзеда Сервіяна не пашкадаваў. Хоць які са старога імператар? Адною нагою ў магіле стаяў...

Педаній крута павярнуўся і сышоў у глыбіню перыстылю. Вярнуўся ж з гладыусам у руцэ.

Турбон зразумеў, што гэтак клопатна, як з папярэднікам-дзедам, з адчайным маладзёнам не будзе. І праўда, Педаній адразу ж прыставіў лязо да свайго жывата. З ягоных вачэй пырскала нянавіць, але не да Турбона, а да таго, пра каго ён прамовіў апошнія словы, перш чым націснуць на рукаятку:

— Сам канаеш і ўсіх нас за сабою ў магілу цягнеш! Вылудак! Колькі нявінных жыццяў ты загубіў! Але нічога... Сустрэнемся ў царстве Аіда — там паквітаемся... Праклён мой табе, тыран! І каб астачу дзён ты пражыў у пакутах!...

Турбон добра ведаў, што Катыйі Север з самае раніцы да позняга вечара прападае ў прэфекторыі: спраў у гарадскога галавы па завязку, і “свой хлеб” ён адпрацоўвае як належыць. Так што не было сэнсу кіравацца да Севера дамоў — усё адно не заспееш. Пакінуўшы дом Педанія Фуска, прэтарыянскі тузін адразу ж ўзяў шлях да Субуры, у прэфекторыю.

І трэба ж такому здарыцца: акурат у гэты дзень Север трохі занядужаў, разбалеліся ныркі, і ён вырашыў першую палову дня правесці дома.

Калі Турбон са сваёю ваяўнічаю світаю з’явіўся ў прэфекторыі, там адбыўся сапраўдны пярэпалах. Гарадскія клеркі таксама мелі досвед, што азначаюць падобныя “візіты”. І першым ачомаўся сакратар прэфекта Дуроній. Пакуль Турбон і ягоныя памагатыя высвятлялі, дзе прэфект і чаму яго сёння нямашака, Дуроній непрыкметна вышмыгнуў за дзверы прэфекторыі і ва ўвесь дух панёсся да дома свайго начальніка, каб папярэдзіць пра навіслую небяспеку.

Высветліўшы, што сёння Север на службу ўвогуле не з’яўляўся, прэтарыянцы рушылі ў тым жа накірунку. Аднак, у адрозненне ад Дуронія, тупалі няспешна, звыклаю хадом, што дазволіла сакратару апярэдзіць іх літаральна на некалькі хвілінаў.

Север зразумеў свайго сакратара, так бы мовіць, з паловы слова. Шчыра кажучы, апошнім часам ён чакаў візіту прэтарыянцаў з дня на дзень, асабліва пасля таго, як ягоная мара стала марнаю — Адрыян усё-ткі ўсынавіў Антаніна. Улічваючы, якім непаслядоўным самадурам стаў імператар у апошнія гады, можна было зрабіць выснову: калі ён кагосьці аблашчыў, узнёс да нябёсаў, дык камусьці абавязкова накануе смерць... І Север разумеў, што сярод магчымых ахвяр ён будзе ледзь не першым. З нядаўніх пор да прэфекта пачалі даходзіць чуткі, што Адрыян ім назадаволены, нават выказвае пэўныя пагрозы...

Таму, выслухаўшы Дуронія, Север не стаў разважаць, што належыць зрабіць, каб пазбегнуць гібелі ўвогуле. У ягоны клёк кальнула думка, што найперш трэба ўратавацца зараз, у гэтыя хвіліны, не трапіцца на вочы Турбону, а потым, можа, што-небудзь прыдумаецца...

У вароты ўжо грукалі прэтарыянцы, і Север кінуўся да дзвярэй, якія адчыняліся на суседнюю вуліцу...

Адбегшы, аддыхаўшыся, ён, нарэшце, задумаўся: а што ж рабіць далей? Схавацца, знайсці прытулак дзе-небудзь на ўскраіне імперыі ці ўвогуле за яе межамі? Пра гэта і думаць няма чаго. Па-першае, з сабою ў яго няма ніводнага дынарыя, а задарма на край свету ніхто не павязе. Па-другое, імператарскія шпегі могуць пераняць яго яшчэ ў межах Рыма: гарадскога прэфекта ведае ў твар кожны бадзяжка.

Выйсце бачылася толькі адно...

Як ні ненавідзеў Север Антаніна, колькі інтрыг супраць яго ні плёў, але ў дадзеным выпадку менавіта сын імператара, наступнік мог на нешта паўплываць, штосьці перайначыць. Ва ўсякім разе гэта апошні шанец уратавацца.

Антанін, у адрозненне ад бальшыні рымскае знаці, жывіў на ўскраіне, бо не любіў гарадское мітусні. Так што Северу давлялося яшчэ доўга працірацца ў людское плыні, а пасля, бліжэй да ўскраіны, валюхацца падбежкам. Усю дарогу ягоны розум вярэдзіла толькі адна думка: хоць бы заспець Антаніна дома, хоць бы ён куды не з'ехаў...

Северу пашанцавала: Антанін аkurat бавіў час у агромністым перыстылі, сярод квецені і зяленіва (як і ў Гнея, у яго ляжала душа да прыроднага хараства, ён таксама пеставіў кожную расліну).

Выслухаўшы ўсхваляваны расповед прэфекта, Антанін спярша не паверыў ягоным словам, а пасля, усё ўзважыўшы, прыйшоў да высновы: такое можа быць, бо імператар апошнім часам вытварае немаведама што...

— Будзь тут і нікуды не высоўвайся. У маім доме цябе ніхто не зачэпіць, — наказаў Антанін прэфекту. — А я паеду да імператара...

Антанін не надта заклапаціўся лёсам Севера, хоць, як чалавек спагадлівы, пашкадаваў і гэтага, слізкага, як смоўж, аблуду-інтрыгана. Ён, магчыма, і заслугоўвае якой-небудзь кары, але смерць — гэта ўжо залішне.

Імператарскага наступніка ўстрывожыла іншае. Добра ведаючы характар Адрыяна, Антанін нутром адчуў, што Север — не адзіная ахвяра. Душа ў імператара шырокая: калі адорвае

дабротамі, дык многіх і напоўніцу, а як выплюхвае свой гнеў, дык на ўсіх і адразу.

На жаль, імператарская віла ў Цібуры знаходзілася за супрацьлеглай ускраінай горада, таму шмат часу давялося затраціць, каб “прасвідраваць-перасекчы” ўвесь разложысты Рым. Спрыяла толькі тое, што Антанін, ужо як чалец імператарскай сям’і, займеў права ездзіць па гарадскіх вуліцах у павозцы ды яшчэ ў атачэнні ўзброенай аховы. Яны, ахоўнікі, скакалі на конях паперадзе карукі, галёкалі, размахвалі бізунамі, прыціскаючы да сцен людскую гурму, выслабляючы дарогу для павозкі. Тым не меней, Антанін трапіў на вілу ў Цібуры толькі ў полудзень.

Імператар, якога ні на хвіліну не пакідаў нясцерпны галаўны боль, параненым зверам, як і зазвычай, соўгаўся з пакоя ў пакой, абяруч трымаючыся за скроні. Калі яму далажылі, што прыехаў Антанін, Адрыян вельмі ўзрадаваўся. Імператару нават здалася, што і боль трохі суцішыўся, адхлынуў. Проста Антанін цяпер быў адзінай істотай ва ўсёй імперыі, якая выклікала ў Адрыяна станоўчыя эмоцыі. Астатнія “чалавечыя стварэнні” спараджалі агіду ці нянавісць.

Адрыян абняў свайго наваспечанага сына, моцна прытуліў да сябе, і на твары ці не ўпершыню за апошні тыдзень расквецілася ўсмешка. Аднак імператара здзівіла-засмуціла, што наследнік не азваўся такою ж радасцю.

— Што-небудзь здарылася? — ступіўшы крок назад, насцярожана запытаўся Адрыян.

— Ну, як сказаць... Са мною не здарылася нічога... А вось...

— Не трэба працягваць! — перабіў Антаніна імператар. — Я здагадваюся, што ты маеш на ўвазе. Сапраўды, я аддаў загад Турбону, і сённа многія мае ворагі сыдуць у царства Аіда. Так ім і трэба!

— Ты сказаў “многія”? — Антанін дагэтуль спадзяваўся, што гнеў імператара не захліснуў вялікую колькасць людзей, аднак цяпер конча ўявіў, якімі могуць быць памеры трагедыі...

— Так, многія! — з незразумелым гонарам і ўзнёсласцю ўсклікнуў Адрыян, а затым пачаў пералічваць імёны знаных рымлян, якім ён падпісаў смяротны прысуд. І кожнае названае

імя цвіком заганялася ў розум Антаніна. Імператарскага наследніка ахапіў жах: уявілася нават не трагедыя, а катастрофа. Лічы, квецені рымскае знаці накінаюўвалася адысці ў нябыт. І, мусіць жа, большасць ужо адышла, бо Турбон, як дысцыплінаваны ваяр, сваю справу ведае... І трэба было ратаваць тых, да каго пакуль што не дайшла чарга...

— Мой імператар! Бацька! — Антанін плюхнуўся на калені, чым проста агаломшыў Адрыяна: ён нават уявіць не мог, што разважлівы, памяркоўны спадкаемца здольны на такі ўчынак, на такія эмоцыі.

— Бацька! — паўтарыў Антанін. — Дзеля мяне злітуйся над імі! Я вельмі цябе прашу!

Гэтае “бацька” гучала трохі ненатуральна, бо яны былі амаль равеснікамі. Магчыма, таму Антанін дагэтуль, нібы саромеючыся, ніколі не ўжываў гэтае слова, хоць нядаўна афіцыйна займеў статус сына.

І Адрыян, упершыню пачуўшы ад Антаніна “бацька”, раптам расчуліўся, на ягоныя вочы нават нагарнуліся слёзы...

— Ты сапраўды... лічыш, што я павінен іх... памілаваць? — каўтаючы словы, выціснуў з глоткі Адрыян.

— Дзеля мяне, бацька!

— Ну, калі дзеля цябе...

Праз некалькі хвілін імператарскі ганец панёсся ў Рым, да Турбона. Прэфект Катылій Север ацалеў, хоць і быў пазбаўлены пасады. Тым, да каго ўсё ж паспелі завітаць прэтарыянцы, пашанцавала меней. І іх было вельмі шмат...

У той дзень Акіла вяртаўся ў Рым ад Антыоха.

Хоць за данос на Сафію дуумвір не атрымаў ад імператара ніякай узнагароды, аднак з тае пары Акіла і Антыох пахеўраваліся. Дуумвір нават прапанаваў свайму новаму сябру амаль задарма набыць у сваёй муніцыпіі ладны кавалак зямлі, на што Акіла, безумоўна, адгукнуўся. Акурат сёння купчая была падпісаная, Акіла ўнёс у казну муніцыпіі задатак і, задаволены, дабіраўся дадому.

Па дарозе яму чамусьці ўзбыло ў галаву наведцаца да занага сенатара, нашчадка векавечнага патрыцыянскага роду Тулія Генуцыя, з якім Акіла таксама паспеў “навесці масты”.

Дый увогуле, прадчуваючы, што ў Элію Капіталіну імператар
болей не пашле, ён імкнуўся як мага абрасці знаёмствамі.

Акіла заспеў Тулія, калі той быў амаль у прастрацыі. На
пытанне, што здарылася, сенатар адрачна прастагнаў:

— А хіба ты нічога не ведаеш? Сёння з раніцы па загадзе
імператара турбонаўскія шакалы рыскаюць па Рыме са смя-
ротнымі прысудамі. Тым, хто не адважваецца сканаць сама-
хоць, адсякаюць галовы... Дый да каго ідуць! Да лепшых
людзей імперыі, якія нечым не дагадзілі Адрыяну! Кажуць, ён
нават свайго швагра не пашкадаваў, змусіў старога чалавека
прапароць сабе живот... Вось і я сяджу-калачуся: хто яго
ведае, магчыма, пагрукаюць і ў мае дзверы...

Ад такое навіны Акіла таксама самлеў. І на тое былі пад-
ставы.

Хоць хіжаму сінопскаму грэку і ўдалося зрабіць паскудства
Вірсавіі, а заадно і хрысціянам увогуле (пра пакутную гібель
Сафіі і ейных дзяцей гаманіў увесь Рым), аднак цалкам прагу
помсты Акіла не спатоліў. Галоўным сваім ворагам, вінным ва
ўсіх няўдачах, ён ўсё ж лічыў Гнея. І менавіта яму належала
адпомсціць найперш.

І неяк акурат дарэчы згадаліся перадсмяротныя словы
самарыцяніна Эфраіма, які паспеў шапнуць, што Архелай, ця-
пер ужо дакладна сын Гнея, некалі служыў ад'ютантам пры
самім Бар Кохбу. А імператар жа люта ўзненавідзеў усіх іуд-
зеяў, тым болей іхняга колішняга верхаводу. Калі нейкім чынам
увесці ў вушы Адрыяну, што нашчадак Гнея ў свой час быў
ледзь не галоўным ворагам імперыі, дык аднарукаму абоўдзілу
можна добра-такі перапасці, дарма што ён цяпер сенатар. Ва
ўсякім разе, так лічыў Акіла.

А ўдадатак, меркаваў сінопскі грэк, можна нашаптаць імпе-
ратару, што Гней прыгрэў каля сябе зацятую хрысціянку, дый
прытым дачку ерусалімскага епіскапа, дый яшчэ блізкую хаў-
русніцу Сафіі! Апошняя абставіна (Акіла ў гэтым быў упэўне-
ны) выкліча ў імператара асаблівы гнеў...

Пераказаць усё гэта Адрыяну ўласнымі вуснамі не выпада-
ла ніяк. Імператар болей не запрашаў Акілу на вілу ў Цібуру,
а падступіцца да "раз'ятранага льва" па сваёй ахвоце ён не
асмельваўся (што імператар "азвярэў" — пра тое ведалі ўсе).

Своеасаблівым “рупарам” магла стаць толькі жонка імператара Сабіна, з якою ў Акілы з даўняе пары склаліся прыхільныя стасункі. Пры выпадку грэк і выклаў ёй усю “крамолу” на Гнея. Сабіна ж, у сваю чаргу, мімаходзь абмовілася мужу...

Рэакцыя Адрыяна сталася нечаканаю і жахліваю. Як потым Сабіна пераказала Акілу, пры спробе “выліць цэбар бруду” на Гнея імператар ледзь не выцяў яе кулаком, а пры згадцы пра хрысціян у яго проста перакасіўся твар. Самае ж непрыемнае, што Адрыян напрыканцы ўсклікнуў:

— Ведаю, хто табе ўсё гэта нашаптаў! Акіла! Ну, я да яго яшчэ дабаруся!..

З таго часу Акіла стараўся не трапляцца імператару на вочы, але Адрыян, мабыць (о, ён злапамятны — Акіла гэта добра ведае!), затаіў помслівыя намеры і цяпер даў ім волю: паставіў колішняга сябра ўпоравень са сваімі (як ён лічыць) ворагамі, асудзіў на смерць... У гэтым Акіла не сумняваўся.

Пра тое, каб паказацца ў сваім доме на Патрыцыянскай вуліцы, і думаць не варта: там яго, безумоўна, ужо чакаюць прэтарыянцы... А паміраць Акіла не збіраўся. Яму хацелася жыць, жыць, жыць! Хай сабе ў галечы, хай дзе-небудзь на ўскраіне зямлі, але жыць!

Спехам пакінуўшы сядзібу Тулія Генуцыя, ён па зацішных завулках, увесь час азіраючыся, падаўся да набярэжнай Цібра, балазе яна знаходзілася непадалёку. Зрэшты, набярэжнай у звыклым сэнсе ў Рыме не было. Уздоўж ракі, падступаючыся да самага берага, цягнуліся шэрагі пабудовы, пераважна складовы, для разгрузкі суднаў. Ад гэтых пляцовак да самага Цібра спускаліся невысокія лесвіцы, па якіх грузчыкі ўсцягвалі тавары наверх. Акіла спусціўся па адной з такіх лесвіц і, як пацук, шмыгнуў праз напалову расчыненыя дзверы ў нейкі склад. Там, прытаіўшыся ў куток, накінуў на сябе мешкавіну, што валялася побач, і заціх...

Што было ў Акілы наўме? Пакінуць небяспечны і ненавісны Рым, знайсці хованку на бязмежных абсягах імперыі. Але адразу ж кідацца на які-небудзь карабель, палічыў Акіла, неабачліва: зусім магчыма, што не ён адзін вырашыў уратавацца гэтакім чынам, і турбонаўскія паслугачы, узяўшы тое ў

разлік, выставілі на набярэжнай свае пасты. Так што трэба трохі перачакаць, хаця б да раніцы...

На шчасце, пры сабе Акіла меў шмат дынарыяў — удалося абдурыць дуумвіра Антыюха, і здзелка атрымалася яшчэ болей выгаднай, чым планаваў. Гэтых грошай хопіць, каб заплаціць за месца на караблі і на першым часе не галадаць...

Назаўтра на самым досвітку Акіла крадком выбраўся са свае хованкі і падбежкам пераадолеў кароткі шлях да гандлёвага карабля, які акурат адшфартоўваўся ад берага. Перамовы з гаспадаром судна шмат часу не занялі...

Акілу было ўсё адно, куды плыць, — абы далей ад Рыма, ад імператарскай няміласці, а там будзе бачна...

Карабель узяў курс на востраў Кіпр.

Для Акілы пачыналася жыццё, гаспадаром якога ён ужо не адчуваў сябе ніколі...

Жыццё як кара

Неўзабаве Антанін з усёй сям'ёй змусіўся перасяліцца на вілу ў Цібуры, хоць яму дужа не хацелася пакідаць свой абжыты дом і асабліва расквечаны перыстыль, дзе кожная расліна была выпеставаная ўласнымі рукамі. А здарылася гэта пасля таго, як імператар зрабіў спробу кінжалам прапароць сабе жывот.

У той дзень дадаткам да звыклага болю галаву Адрыяна захліснула нейкае ачмурэнне — інакш і не назавеш. Калі дагэтуль жудасныя відовішчы бачыліся яму толькі ў кароткіх снах, дык нечакана ён пачаў трызніць наяве, пазіраючы, здавалася б, на свет відушчымі вачыма.

Шукаючы збавення ад пакут, Адрыян пасунуўся ў глыбіню вілы, дзе ніхто не мог пачуць ягоныя болесныя стогны і крыкі. Ён рабіў шырокія крокі, цыркулем перастаўляючы ногі, і раптам каля Пойкіма, акурат насупраць Вежы вятроў, вынырнуў немаведама адкуль і рушыў яму насустрач вялізны чалавечы натоўп, які штохвілінна рос, папаўняўся. Людзі ў ім нешта галёкалі, ускідвалі рукі ўгару. Кагосьці ў той гурме Адрыян ведаў, хтосьці бачыўся яму ўпершыню. Вунь Плакіда, вунь

Сімфароза са сваімі сынамі, вунь Сафія з дзяўчынкамі... Крыху збоку — Сервіян, Фуск, яшчэ з дзясятка патрыцыяў... Кансулярыі Нігрын, Цэльз, Пальма, Лузій... А гэта хто? Нейкія абарванцы, а паперадзе іх — барадаты дзед з пэйсамі... І адразу кальнула здагадка: “Ды гэта ж, мусіць, Акіба са сваімі іудзеямі...” А там яшчэ падобныя згуртаванні... Здаецца, сарматы, маўрытанцы... О, як жа іх шмат! І чаму яны жывыя? Адрыян жа дакладна ведае, што па ягоным загадзе-прыхамачі яны пакінулі гэты свет. Чаму ж ідуць насустрач і нават, здаецца, пагражаюць? Агульны малюнак і выява кожнага чалавека паасобку бачыліся настолькі выразна, што наракаць на нейкі міраж не выпадала. І вось ужо нават не натоўп перад вачыма, а цэлая калона, якой няма ні канца, ні краю!.. Яшчэ хвіліна — і людская плынь захлісне, праглыне яго...

Адрыян крута павярнуўся і кінуўся наўцёкі, да сваіх апартаментаў.

— Затрымайце іх, разганіце, не пускайце! — гарлаў ён збянтэжаным лёкаям, якія нічога не разумелі, але зрабілі выснову, што імператар, так бы мовіць, трохі не ў сабе. А значыць, варта правіжаваць, што ён будзе рабіць далей...

Заскочыўшы ў бліжэйшы пакой, Адрыян гулка ляснуў дзвярыма і прытуліўся да іх спінаю. Здаецца, яму ўсё-ткі ўдалося адарвацца ад ашалелага натоўпу... Аднак, як толькі ён усцешыўся, ад супрацьлеглай сцяны выплыла і паўстала перад вачыма прыгорбленая, схуднелая постаць — менавіта такую Адрыян заўсёды ўяўляў смерць... Але гэта была не смерць. Гэта быў Сервіян. Стары моўчкі насоўваўся на Адрыяна, затым выкінуў перад сабою ссохлую клешню-руку, стаў павольна набліжаць яе да горла імператара...

— Не трэба! Я сам! — істэрычна крыкнуў Адрыян і кінуўся да сцяны, усцяж якой былі замацаваныя розныя гладыусы, дзіды, кінжалы. Імператар любіў зброю, сабраў яе цэлую калекцыю, і трэба ж было так здарыцца, што, уцякаючы ад пагрознае гурмы, заскочыў акурат у тое памяшканне, дзе захоўвалася ўсё гэтае вайсковае багацце.

Ён схопіў першае, што трапілася пад руку, — легіянерскі кінжал, знешне падобны на гладыус, але трохі карацейшы. У войску яго называлі “пугіем”. Спярша Адрыян прыставіў лязо

да глоткі, заставалася толькі націснуць на рукаятку, аднак на гэта ў імператара не хапіла рашучасці.

Сервіян жа зданню насоўваўся на сваю ахвяру, цэлячы ключнюню ўжо нават не ў горла, а ў вочы...

— А-а-а! — узвыў Адрыян і, рэзка апусціўшы руку з кінжалам да чэрава, зрабіў адчайны рух на сябе.

Акурат у гэты момант за ягоную руку схапіўся адзін з пільных лёкаляў...

Пасля таго выпадку Антанін і перасяліўся на вілу ў Цібуры: за імператарам патрабаваўся нагляд, бо спроба самазабойства магла паўтарыцца ў любую хвіліну. Ніхто, апроча Антаніна, не смеў прырэчыць імператару, больш за тое, у адносінах са сваім сынам, і толькі з ім, Адрыян стаў паводзіць сябе рахмана, як шкадлівае кацянё.

Антанін загадаў прыбраць далей ад вачэй любую зброю. Нават нажы ў трыклініях трымаліся пад замком. З гэтае пары за імператарам неадступна, але непрыкметна сачылі прызначаныя Антанінам віжы.

Некалькі тыдняў Адрыян не казаў носа са сваіх апартаментуў: баяўся, што дзе-небудзь на абсягах вілы яго зноўку пяройме натоўп мерцвякоў. Зрэшты, хоць і не цэлаю гурмою, а паасобку, нябожчыкі неяк траплялі ў пакоі і паўставалі перад вачыма імператара. Хто, як Сафія са сваімі дзецьмі ды Сімфароза, проста пазіраў на свайго забойцу з нямым дакорам, а хто, як Педаній Фуск, пагрозна выстаўляў перад сабою кулак.

Гэтыя жахлівыя візіты з таго свету ды яшчэ нясцерпны боль усё часцей схілялі Адрыяна да думкі, што толькі ўласная смерць можа быць ратункам ад пакутаў. Аднак жа, бач, і сканаць яму не даюць. Задушыцца? Дык жа служкі ўсё адно выцягнуць з пятлі. З разгону трэснуцца галавою аб сцяну? Ёсць верагоднасць, што яна не расколецца, а ўсяго знявечыцца, і тады пакутаў толькі дадасца. Да таго ж, Адрыян, захаплючыся рознымі навукамі і літаратурай, усё-ткі найперш лічыў сябе ваяром. А ваяру належыць загінуць годна — ад зброі. Ды дзе ж узяць тую зброю, калі яе паўсюль выдалілі з вачэй?

Спатоліць неадольную прагу Адрыяна да смерці, дый яшчэ

не ганебнае, мог толькі адзін чалавек — ягоны верны, як сабака, раб Мастар.

Мастара ён трымаў пры сабе з тых далёкіх часін, калі быў яшчэ маладым абэлтусам. І хоць потым, асабліва ў пару імператарства, паслугачоў у Адрыяна з'явілася безліч, Мастар заўсёды заставаўся найболей "прыбліжаным да цела". Толькі яму Адрыян давяраў напоўніцу, браў з сабою ў кожнае падарожжа. Стары быў Мастар, нямоглы, аднак імператар нізавошта не пагадзіўся б, каб побач з ім ледзь не кожную хвіліну знаходзіўся нехта іншы.

І аднаго разу, падчас асабліва пякельнага болю ў галаве, Адрыян паклікаў свайго спракавечнага раба і скрыпучым голасам загадаў яму:

— Ты павінен мяне забіць...

Ад такога нечаканага загаду Мастар ажно прыгорбіўся і толькі здолеў прамармытаць:

— Як гэта?.. За што?

— Ты павінен мяне забіць, — паўтарыў імператар. — І не чым-небудзь, а гладыусам. Хіба не бачыш, як я пакутую? Дык зрабі апошнюю паслугу свайму гаспадару, выканай маю волю...

— Я не магу! У мяне не падымецца рука! — адчайна ўскрыкнуў Мастар.

— Зможаш... Ты ж любіш свайго імператара? Ты ж заўсёды дагаджаў мне ва ўсім? Вось і зараз дагадзі... У рэшце рэшт, гэта загад...

І праўда: пагрэбаваць загадам імператара не меў права ніхто, тым болей раб.

Мастар гупнуў на калені і ўзмаліўся:

— Злітуйся, імператар! Не прымушай мяне сатварыць грэх! Да таго ж, я ніколі ў жыцці муху не забіў, не тое што чалавека! А гладыус і ў руках не трымаў. Дый і дзе ж я яго вазьму? — тут Мастар, так бы мовіць, схпіўся за саломінку. — На ўсёй віле цяпер зброі нямашака...

— Знойдзеш! — гаркнуў імператар. — Ты ўсё можаш знайсці! Даю табе на гэта тры гадзіны. А я пакуль што-нішто напішу... Ідзі!

Ачмурэлы раб ледзьве пераступіў парог...

А неўзабаве перад дзвярыма імператарскай спачывальні

тоўпілася цэлая плойма сенатараў і гарадскога чынавенства на чале з Антанінам. Калі Адрыян, хоць і з неахвотаю, пагадзіўся іх прыняць і выслушаць, яны наўзахлёб пачалі прасіць-умольваць:

— Імператар, не пакідай нас сіротамі!

— Рым чакае вялікая смута, калі цябе не стане!

— Пашкадуй нас, імператар!

І ўжо напрыканцы сваё важнае слова сказаў Антанін:

— Ты ўсынавіў мяне... А які ж сын дазволіць, каб ягоны бацька быў забіты? У такім разе я сам выглядацьму забойцам...

Пасля доўгіх угавораў-ушчуванняў вялікаможнай чэлядзі ўсё ж удалося пераканаць Адрыяна, што ягоная смерць не патрэбная ні імперыі, ні яму самому. Тым не меней, Адрыяна закліснула іншая эмоцыя — лютая злосць на свайго раба:

— Мастар! Дзе Мастар? Як ён пасмеў выдаць мой намер? Пакараць яго! Забіць!

Антанін зрабіў выгляд, што памкнуўся выконваць загад, спехам выскачыў з імператарскіх апартаментаў, быццам бы для таго, каб зараз жа знайсці і прывесці на расправу здрадніка-раба.

Зрэшты, шукаць яго не было патрэбы: Мастар, зашыўшыся ў кут у суседнім пакоі, калаціўся ўсім целам. Ён чуў, які лёс наканаваны яму гаспадар, і ўжо змірыўся з непазбежнаю гібеллю. Аднак Антанін амаль шэптам нечакана загадаў яму:

— Бяжы адсюль з усіх ног! Тут, на віле, знайдзі майго фурмана Бэбія, скажы, каб ён адвёз цябе ў мой дом. Іншая хованкі няма. Дый увогуле з сённяшняга дня будзеш жыць у мяне...

Мастар, не верачы сваім вушам, не здолеў нават зрушыцца з месца, і Антаніну давялося падштурхнуць яго ў плечы. Счакаўшы нейкі час, ён вярнуўся да імператара і з удаванаю скрухаю схлусіў:

— Твой раб некуды знік, відаць, даў драпака. Але далёка не ўцячэ. Я аддаў загад на пераслед. Так што кары яму не мінаваць...

Хоць Адрыян і прыслухаўся да сваёй чэлядзі, аднак праз

некалькі дзён боль і пакуты ўзялі верх над іхнімі просьбамі. Думкі імператара зноўку скіраваліся на смерць. Цяпер ён ужо не дбаў пра нейкую ваярскую годнасць — абы сканаць, спыніць, нарэшце, невыноснае існаванне.

Акрамя Мастара, у Адрыяна быў яшчэ адзін блізкі чалавек, які пракрочыў з ім побач усё жыццё і якому ён давяраў як сабе. Лекар Гермаген. Да таго ж, ён заўсёды мае пад рукою тое, ад чаго можна пакінуць гэты свет ціха і не балюча. Інакш кажучы, атруту.

Гермаген амаль не адыходзіў ад свайго пацыента, рыхтаваў і прапаноўваў самыя разнастайныя лекі. Напэўна, ва ўсёй імперыі і нават за ейнымі межамі немагчыма было б знайсці больш дасведчанага ў сваёй справе асклепія, чым Гермаген, аднак і ён не мог даць рады хваробам, якія немаведама за што Неба наслала на Адрыяна...

І аднаго разу лекар пачуў ад гаспадара тое, што баяўся пачуць апошнім часам.

— Гермаген, мой дружа, — папрасіў яго конча знясілены імператар. — Я не магу болей трываць... Дай мне атруту...

Штохвілінна чакаючы падобную просьбу, Гермаген быў да яе падрыхтаваны, таму адказаў адразу і без аніякага роздуму:

— Не магу, імператар. Мая справа лекаваць людзей, а не забіваць іх. Тым болей цябе... А інакш які ж я лекар? Звычайны забойца... Багі мне гэта ніколі не прабачаць...

— Я для цябе бог! — пачаў “закіпаць” Адрыян.

Дасканала вывучыўшы нораў свайго гаспадара, Гермаген палічыў за лепшае не “распальваць” яго. Сам ён ужо даўно вызначыўся, што зробіць у падобным выпадку.

— Добра, — спакойна мовіў лекар. — Я дам табе атруту. Але каб яе падрыхтаваць, патрэбен час. Хаця б гадзіны дзве...

— Дык і рыхтуй! — узбадэрыўся Адрыян. Ён не чакаў ад асабістага лекара такое хуткае згоды.

Гермаген устаў і, прыгорблены, цяжкаю хадою пасунуўся за дзверы...

Праз дзве гадзіны служкі далажылі Адрыяну, што Гермагена знайшлі мёртвым у ягонай лякарні. Ён сапраўды падрыхтаваў атруту, але выпіў яе сам...

З-за таго, што Адрыян ашалеў, Сабіна ўжо не імкнулася паснедаць ці павячэраць разам з мужам, перакінуцца з ім двума-трыма словамі. Яна пазбягала Адрыяна як мага і, каб была яе воля, увогуле з'ехала б з ненавіснае вiлы куды-небудзь у Грэцыю ці на Сiцылію. Аднак без дазволу імператара зрабіць гэта было немагчыма.

А Адрыян дазволу не даваў. Ён проста не згадваў, не заўважаў сваю жонку, як быццам яе не існавала зусім, сама ж Сабіна паткнуцца да імператара з просьбаю не асмельвалася, дакладней, баялася паказацца на вочы хвораму і не зусім адэкватнаму сатрапу.

Усіх сваіх блізкіх людзей Адрыян ужо ці загадаў забіць, ці змусіў сысці ў магілу дабрахоць. І яна, Сабіна (калі не браць у разлік Антаніна), заставалася адзінаю, хто ведаў імператара на працягу ўсяго жыцця і па-ранейшаму жыві поруч. Хіба ж гэта правільна, справядліва? Ды ні ў якім разе! Прынамсі, так палічыў Адрыян. Хто-хто, а Сабіна павінна была сысці ў іншы свет у першую чаргу, проста ў яго, імператара, рукі не даходзілі. А цяпер, во, калі нікога болей не засталася, самы час узяцца і за яе. А як жа інакш? Нельга дапусціць, каб ён, імператар, сканаў (Адрыян прадчуваў блізкую смерць), а гэтая ненавісная жанчына, якая, можна сказаць, атруціла яму жыццё, працягвала зямное існаванне, спажываючы ягоную асалоду і любуючыся вабносьцямі. О, Сабіна будзе толькі рада, калі муж пакіне гэты свет! Яшчэ і каля труны паскача! Але ж не будзе гэтага, не дачакаецца...

Калі імператарскі ліктар паведаміў Сабіне, што яе хоча бачыць муж, ад нядобрага прадчування сэрца жанчыны сціснулася ў камячок. А пачуўшы, што Адрыян чакае яе не ў спачывальні, а ў перыстылі, дзе звычайна дае аўдыенцыі афіцыйным асобам і дэпутатыям, Сабіна зніжавела зусім.

Адрыян сядзеў каля ног агромністай статуі Юпітэра, і Сабіне здалося, што не толькі імператар зыркае на яе спадылба, але і галоўны рымскі бог пагрозна працінае позіркам. Вочы ў Адрыяна былі чырвонымі, твар — азызлым, сiвья буклі на барадзе і галаве выглядалі патырчакамі.

— Ты яшчэ жывая? — замест прывітаньня з'едліва запытаў-

ся Адрыян, выскаліўшы хіжую ўхмылку.

— Як гэта?... Ты пра што? — запінаючыся, выціснула з сябе Сабіна.

— Пра тое самае! — рыкнуў Адрыян. — Мяне, вунь, з дня на дзень Харон павязе, а цябе ніякая трасца не бярэ! Муж і жонка — адно цэлае, і яны павінны сысці ў нябыт адначасна!

— Мы з табою ўжо даўно не адно цэлае... — нечакана для самой сябе ўставіла “шпільку” Сабіна.

— Тым болей! — Адрыян ускочыў з крэсла, ушчыльную падступіўся да жонкі. — Тым болей я не дазволю табе затрымацца на гэтым свеце даўжэй за мяне.

— Я-я-кім ч-чынам? — дрыготкімі вуснамі здолела запытацца Сабіна.

— А то ты не ведаеш! Зрэшты, было б значна лепей, каб усё выглядала як твой асабісты выбар... У такім разе абяцаю шыкоўнае пахаванне, як і належыць імператрыцы...

— Я не хачу паміраць... — зусім ціха прашаптала Сабіна.

— Затое я хачу! І ты памрэш! Калі ж не пажадаеш самохоць, дык... А пасля загадаю, спаліць разам з рабамі і бадзяжкамі!

— Калі б гэта чуў мой дзядзька... Што сказаў бы табе Траян?

— Мне ўсё роўна, што ён сказаў бы! Кожнаму свой час і свая ўлада! — раптам Адрыян скрывіў вусны і дробненька захіхікаў: — Кажаш, боязна паміраць? Не хочацца? А памятаеш, як ты прасіла паадсякаць галовы дзяўчынкам, дочкам Сафіі? Памятаеш? Ну што ж, я паслухаўся, паадсякаў. Вось толькі, у адрозненне ад цябе, яны трымаліся годна, смерці не баяліся, хоць і не паспелі белым светам нацешыцца. А ты ж пажыла ўдосталь... Набалявалася... Нашыкавалася... Табе б яшчэ спазнаць тыя пакуты, што выпалі дзяўчынкам... А я ж, во, іх не наканюваю, дазваляю акалець ціха-мірна...

Сабіна ледзьве трымалася на нагах, ёй зрабілася моташна.

— Злітуйся... — толькі адно слова высіліла яна.

— Я ўсё сказаў! — пырснуў асцою Адрыян. — І помні: імператрыца ты толькі да заўтрашняй раніцы! Так што выбірай...

Сабіна апруцянела яшчэ ўвечары. На падлозе побач з ложкам валяўся пузырок з атрутаю.

Хрышчэнне

Бог, нарэшце, узнагародзіў Архелая і Вірсавію за ўсе нягоды, якія выпалі на іхнюю долю. Жыццё, напоўненае пакутамі, стратамі і ростанямі, толькі загартавала каханне. Цяпер у доме Гнея маладзёны пачуваліся Адамам і Евай, якіх Гасподзь, злітаваўшыся, вярнуў у рай.

Гней таксама быў удзячны лёсу за тое, што астачу дзён ён правядзе ў атачэнні блізкіх яму людзей. Удзячны ён быў і імператару: што ні кажы, калі б не важнае слова Адрыяна, яшчэ немаведама, як усё склалася б... Аднаго разу Гней нават прапанаваў маладзёнам наведацца на вілу ў Цібур, бо колісь даў слова імператару, што пазнаёміць яго і са сваім сынам, і цяпер ужо нявесткаю. Аднак Вірсавія ажно закалацілася ад абурэння:

— Каб я паўстала перад вачыма гэтага злыдня? Усё адно што да д'ябла на паклон ісці... А за тое, што ён сатварыў з Сафіяй і ейнымі дзеткамі, я нават у снах яго праклінаю!

Болей падобных размоў Гней не распачынаў, а ў імператара ўжо даўно вылецелі з галавы "эсхілаўскія героі" ды і сам былы легат. Ягоную галаву запаланяла, распірала іншае...

Дыадор і Вірсавія па-ранейшаму наведвалі хрысціянскія набажэнствы, і кожны раз у няблізкую дарогу з імі выпраўляўся Архелай. Зрэшты, пасля гібелі Сафіі эклексія стала збірацца значна радзей, ва ўсякім разе не кожную суботу. Хрысціяне асцерагаліся пераследу, сустракаліся таемна і кожны раз у новым месцы, загадзя аб тым дамовіўшыся.

Архелай, як і колісь Дыадор, пакуль хрысціяне маліліся, спярша туляўся па завулках, а можна сказаць, выконваў ролю дзорнага: пільнаваў, каб знянацку не наскочылі імператарскія цэрберы. Затым і сам, седзячы збоку, стаў прысутнічаць на набажэнствах. І паступова ў ягоную душу пранікала новая вера...

Безумоўна, збольшага Архелай чуў пра вучэнне Хрыстова з вуснаў Вірсавіі, аднак сваю абранніцу ён успрымаў як роўную сабе (а можа, і трохі ніжэй...), таму да ейных спробаў схіліць да хрысціянства ставіўся абыякава, а часам і з лёгкаю насмешкаю. Усур'ёз жа задумацца, што гэтая вера, бадай, самая пра-

вільная, а хрысціянскі Бог і Сын Яго Хрыстос — самыя магутныя і справядлівыя (магчыма, што і ўвогуле адзіныя), прымусіла Архелая гібель Сафіі і дзяцей. Калі ён убачыў іхнія змардаваныя цельцы і ўявіў, што давялося ператрываць дзяўчынкам, калі згледзеў, як мужна трымалася Сафія, дык тады і прарос у душы нясмелы парастак хрысціянства. Гэта ж якія сілы даў ім Хрыстос, каб яны змаглі перацярапець усе пакуты! Якую духоўную моц маюць хрысціяне, калі дзеля сваёй веры гатовы прыняць самую жahlіваю смерць!

Вірсавія адчувала змены ў душы Архелая і ціха гэтаму радалася. І ўжо зусім не было межаў ейнаму шчасцю, калі пачула ад свайго абранніка цвёрдыя і пранікнёныя словы:

— Я хачу, каб мяне пахрысцілі...

Натуральна, абрады хрышчэння праводзіліся з яшчэ большаю асцярогаю, чым звычайныя набажэнствы, і толькі тады, калі была падрыхтаваная значная колькасць людзей, готовых прыняць новую для сябе веру. Месца абіралася самае надзейнае, бяспечнае, да таго ж, пажадана, каб там меліся ці рака, ці возера.

Чарговы абрад планаваўся праз два тыдні, аднак эклексія ўсё яшчэ не вызначылася, дзе ён адбудзецца.

Ахвярная смерць юных пакутніц узрушыла не толькі Архелая. Пагудкі разляцеліся за абсягі горада, і намер імператара адбіць у рымлян ахвоту да здрады традыцыйным багам прынёс адваротны вынік: многія прасталюдзіны і некаторыя знаныя вяльможы зусім інакш, з прытоеным інтарэсам сталі пазіраць на хрысціян. Не дзіва, што эклексія папаўнялася, баццам возера ў паводку, а для наступнага абрада хрышчэння новых вернікаў набіралася як ніколі. Таму і належала прыняць усе меры перасцярогі, найперш падабраць для такога вялікага скопішча людзей бяспечнае месца.

Яго прапанаваў хрысціянам сам Архелай. Праўда, папярэдне перамовіўшыся з Эмілем.

Эміль пасля ўдзелу ў пахаванні дзяўчынак пачаў ставіцца да хрысціян з павагай і спачуваннем, хоць дагэтуль пра іх амаль нічога не чуў. Ён увогуле ўспрымаў блізка да сэрца ўсе нягоды гнанных і абяздоленых, бо і сам хлебнуў гора ўдostatку. І калі Архелай распавёў яму пра хрысціянскую нэндзу, а

потым выказаў думку, што няблага было б правесці абрад у Нявіевым гаі, Эміль нават узбадзёрыўся:

— А што! Лепшага месца хрысціянам не знайсці. Хай сабе і невялікі, але ручаёк побач з лагерам цурчыць, а мае хлопцы забяспечаць надзейную ахову.

Спыраша Архелай саромеўся прызнацца, якую важлівасць для яго асабіста мае той абрад, а потым, разважыўшы, што ўтаіць усё адно не ўдасца, сказаў як ёсць. Асцерагаўся ўбачыць на твары сябра з'едлівую ўхмылку, ды нечакана Эміль пасур'ёзнае і мовіў сцішаным голасам:

— І правільна робіш. Магчыма, і я калі-небудзь да гэтага прыйду...

Прэсвітэр, мудры, але не старэчага веку святар, прапанову Архелая ўспрыняў з імпэтам, а трохі падумаўшы, нават разважліва мовіў:

— Паглядзім, калі месца дужа здатнае, дык чаму б там не асвойтацца ўвогуле...

А прэсвітэра Архелай ужо наведваў штодня, бо гэтага вымагаў абрад, які яму належала прайсці. Любага прыхадня хрысціяне ў сваю суполку не прымалі. Спыраша вывучалася ягонае жыццё: ці не бандыт або злодзей, ці прытрымліваецца заповедзей і г.д. І толькі потым распачыналася “працэдура ачышчэння”. Штодзённа кіраўнік эклексіі — епіскап або прэсвітэр — “ускладваў руку” на будучых вернікаў, заклінаў іх, каб пераканацца, што яны хочуць паўстаць перад Богам з чыстаю душою, не маючы ніякіх здрадніцкіх ці карыслівых намераў. На пяты дзень тыдня, напярэдадні абрадавай суботы, “кандыдаты ў вернікі” павінны былі змыць з сябе ўвесь бруд. Калі ў жанчын на гэтыя дні выпадалі “месячныя”, да хрышчэння іх не дапускалі, трэба было чакаць да наступнага разу.

Напярэдадні абраду, у пятніцу, Архелай нічога не еў. Пасціўся і да суботняга вечара, бо хрышчэнне павінна было адбыцца напрыканцы дня.

Да Нявіевага гаю Архелай, Дыадор і Вірсавія дабіраліся пешшу, хоць Гней і прапаноўваў ім скарыстацца карукаю, якую прыдбалі не так даўно. Аднак такая раскоша была б залішняю, тым болей што прэсвітэр наказаў усім вернікам трымацца сціпла, каб за сходню ў гаі не зачাপілася чужое вока.

...Перш чым адпусціць ад сябе, Вірсавія перахрысціла Архелая і прашаптала яму з пяшчотаю:

— Ну, мой любы, бласлаўляю цябе!

Дыадор жа моўчкі, па-мужчынску моцна, паціснуў яму руку і таксама намаляваў у паветры крыж.

Архелай на дрыготкіх нагах (усё ж хваляваўся!) патупаў да прэсвітэра — гэтак жа, як і астатнія, каму ў тую ноч належала далучыцца да хрысціянскае веры. А іх, пакуль што не хрышчаных, згуртавалася вакол прэсвітэра не менш як паўсотні — мужчын і жанчын, старых і дзяцей.

Калі ўсе яны сталі адзінаю гурмою, прэсвітэр, узняўшы рукі ўгару і скіраваўшы позірк у зорнае неба, бязгучна заварушыў вуснамі — маліўся. Праз нейкі час ён перавёў позірк на людзей і ўзнёсла мовіў:

— Дзеці мае, памолімся ўсе разам, каб Гасподзь Бог дазволіў вам стаць Ягонымі рабамі!

Усе адначасна апусціліся на калені...

Хрысціяне, чальцы эклексіі, якіх у Нявіевым гаі сабралася значна болей, чым “навічкоў”, трымаліся крыху воддаль. Яны таксама сталі на калені і пачалі ўзносіць у неба свае малітвы.

Архелай ведаў, якія малітвы трэба прамаўляць у гэтыя хвіліны і што прасіць у Бога, бо быў старанным, руплівым вучнем Вірсавіі... Паступова ён стаў уваходзіць у дагэтуль нязнаны стан — адрачонасці ад усяго існага, нават экзальтацыі. Бога чалавеку сузіраць не дадзена, але затое, як здалася Архелаю, ён убачыў перад сабою Хрыста, які сваім добразычлівым, паблажлівым позіркам быццам пранікаў у самую душу. І Архелаю чамусьці хацелася заплакаць ад шчасця...

Гэтая экзальтаванасць не пакінула Архелая нават тады, калі людзі і ён сам спынілі малітвы, а прэсвітэр стаў пачаргова падыходзіць да кожнага, схіліўшыся, нешта ціха гаварыць. Дайшла чарга і да Архелая. Прэсвітэр паклаў руку на ягоную галаву і нягучна мовіў:

— Сыдзі ўсякі чужы дух і ніколі не вяртайся!

Затым, набраўшы ў грудзі паветра дзьмухнуў Архелаю ў твар, паасобку перахрысціў ягоныя лоб, вушы, ноздры.

— А цяпер устань, дзіця маё! — загадаў прэсвітэр, і Архелай паслухмяна падняўся на ногі.

Малітвы гучалі ўсю ноч. А калі ў далёкім паселішчы на ўскраіне гаю падалі свае галасы пеўні, гурма цугам пацягнулася да ручая. І зноўку ўсе пачалі маліцца — цяпер ужо над вадою.

Нарэшце прэсвітэр урачыста мовіў:

— Усім трэба распрануцца дагала. На цэле не павінна быць нічога лішняга. Жанчыны, здыміце з сябе ўсе ўпрыгажэнні, распусціце на галаве валасы. Спярша хрысціцьцем дзяцей. Тыя з іх, хто могуць адказваць за сябе, няхай адказваюць. А калі немаўля ці зусім малеча, хай за іх адказваюць бацькі ці нехта з сям'і. Пасля дзяцей хрысцяцца мужчыны. І толькі потым — жанчыны.

Абапал ручая распачаўся рух...

Калі Архелай выйшаў з вады, на душы было лёгка, святочна — нібы яна ачысцілася ад усяго ганебнага, прыкрага, непатрэбнага.

Архелая здавалася, што ён толькі-толькі нарадзіўся і наперадзе ў яго зусім новае жыццё...

“Бог на зямлі і на нябёсах”

Як даць рады лютасці і самадурству імператара? Гэтая нэн-дза неадступна вярэдзіла клёк Антаніна штодня. Мала таго, што Адрыян літаральна выкасіў блізкае атачэнне, дык у любую хвіліну можа накласці рукі і на сабе. Іншы наследнік гэтаму толькі парадаваўся б — анягож, з'явіцца шанец адразу ж усесціся на трон, але Антанін быў не такім: адно што зусім не прагнуў займець уладу, а другое — як прыстойны чалавек, сваё ўсынаўленне ён успрыняў на поўным сур'ёзе, а каму ж хочацца, каб бацька сканаў без пары?

Боль, ад якога, уласна, Адрыян і вар'яцеў, выдаліць з ягонай галавы не мог ніхто, дык хоць бы разгнаць з гэтай галавы вар'яцкія думкі. Трэба было ўкласці ў свядомасць імператара, што ён сапраўды бог на зямлі, а багі звычайна разважлівыя і літасцівыя, прынамсі, самім сабе шкоды не наробяць. І, здаецца, Антанін што-нішто прыдумаў...

Аднаго разу перад варотамі вілы паўстала худая, прыгорб-

леная жаночая постаць. Ейныя ступні крывяніліся — выяўная пазнака таго, што жанчына адолела няблізкі шлях. І цяжка было даўмець, як гэта ёй удалося, бо, падобна, вандроўніца была невідучаю — вочы засцілалі бельмы, а прыйшла яна без аніякага павадыра.

Жанчына парывалася патрапіць на тэрыторыю вілы, аднак вартавы, натуральна, яе не пусціў і нават агрэў па скурчанай спіне дзідаю. Акурат у гэты момант каля варотаў як з-пад зямлі вырас Антанін, пагрозна рыкнуў на вартавога і загадаў даць дарогу ўбогай вандроўніцы. Больш за тое, павёў яе адразу ў імператарскія апартаменты.

Адрыян нізавошта не хацеў прыняць і выслухаць нейкую знявечаную калеку. Ён і сенатараў не пускаў на парог, што ўжо казаць пра гэтую прасталюдзінку. Антаніну давялося прыкласці шмат намаганняў, каб імператар усё-ткі спадобіўся даць ёй аўдыенцыю хоць на некалькі хвілін.

Як толькі Антанін прывёў жанчыну ў перыстыль і сказаў, што перад ёю, у некалькіх кроках наперадзе, знаходзіцца імператар, яна адразу ж бухнула на калені і папаўзла ва ўказаным накірунку, пры гэтым галосычы-заклінаючы:

— Імператар, бацька родны і бог! Злітуйся з мяне і прабач!

А калі падпаўзла і шурпатымі далонямі намацала ногі Адрыяна, дык апантана пачала цалаваць калені, шчодро арашаючы іх слязьмі.

— Што табе трэба, убогая? — пагардліва-вісклява крыкнуў імператар і паспрабаваў грэбліва адштурхнуць жанчыну нагою. Аднак яна трымалася ўчэпіста, і каб выслабаніцца, Адрыяну давялося вутнуць яе каленам у твар.

Адступіўшыся на тры крокі і трохі супакоіўшыся, імператар паўтарыў пытанне:

— Дык што табе трэба?

Усхліпваючы, жанчына скрозь слёзы коротка распавяла пра свой клопат:

— Мне прысніўся сон... даўно... можа, месяцы тры таму... голас з неба наказаў, каб я падалася ў Рым, знайшла цябе... і каб я сказала, што табе не варта ўчыняць самазабойства, бо хутка ты зноўку будзеш здаровым, боль знікне... А я не пас-

лухалася таго голасу, не паспяшалася данесці да цябе прыемную вестку... і была за гэта пакараная... Неўзабаве на вочы мае насунулася заслона, і стала я зусім невідушчаю... адале мне прысніўся яшчэ адзін сон... той жа голас зноў наказваў знайсці цябе, пра ўсё расказаць і пацалаваць твае калені... і калі я зраблю гэта, маўляў, дык убачу белы свет уласнымі вачыма... і вось я тут, перад табою.. і калені твае пацалавала...

— Ну, пацалавала, дык і што? Зрок да цябе вярнуўся? — імператар не ўтойваў здзекліва-зласлівай ухмылкі.

Тыльнымі бакамі далоняў жанчына памкнулася расціраць свае вочы, нібы сапраўды спадзявалася садраць з іх плёнку, аднак, калі расплюшчыла павекі, бельмы засталіся на ранейшым месцы.

— Прэч адсюль, ашуканка! — вызверыўся імператар і з усяе сілы выцяў жанчыну насаком у грудзі...

Тлумны візіт сляпенды толькі сапсаваў Адрыяну настрой. Але праз тыдзень Антанін звярнуўся да яго з тою ж просьбаю, прычым голас гучаў прыўзнёсла, усхвалявана:

— Памятаеш сляпую жанчыну, якая перасцерагала цябе ад самазабойства?

Імператар зморшчыў твар:

— Навошта ты нагадваеш пра тую шэльму? Шкада, што я не загадаў адсекчы ёй галаву...

— А не трэба шкадаваць! Яна зноўку прыйшла і хоча цябе бачыць.

— Бачыць?

— Так, бачыць! У гэта цяжка паверыць, але жанчына насамрэч стала відушчаю! Куды толькі падзеліся тыя бельмы!

— Гм... — з выяўнаю цікавасцю чмыхнуў імператар. — Ну, вядзі яе сюды...

Было відавочна, што жанчына тая ж самая, аднак ейная пастава значна выпрасталася, твар пасвятлеў, а вочы праменіліся невыказнаю радасцю. Галоўнае ж — на іх сапраўды ўжо не было бельмаў!

Жанчына, як і раней, плюхнулася на калені і зноў папаўзла да імператара, праўда, ужо не галосычы, а ўтрапёна ўсклікаючы:

— Бог! Бог! Ты — бог! Дзякуй табе за тое, што вярнуў мне зрок!

На гэты раз Адрыян не дазволіў жанчыне абхапіць ягоныя ногі, адступіўся ўбок і стрымана прапанаваў:

— Ну, раскажвай...

— О, мой імператар, мой бог! Пасля тае сустрэчы я зняверылася і ў сваіх снах, і ў голасе з неба. Аднак, калі вярнулася дадому, першым чынам завітала ў храм... Як і належыць, абмыла там свае вочы вадою, расплюшчыла іх, і мне адкрыўся белы свет! Дзякуй, дзякуй табе, бог-імператар, усемагутны на зямлі і на нябёсах!

Адрыян пачуваўся разгублена, разважаў, ці варта верыць сваім вачам і вушам...

А назаўтра Антанін зноўку завёў размову з імператарам пра злекаваную жанчыну, пра ейныя прарочыя сны. Напрыканцы ж падсумаваў:

— Калі ўсё спраўдзілася наконт слепаты, дык чаму ж нам не верыць і ў астатняе? А яна ж напарочыла, што неўзабаве да цябе вернецца здароўе, трэба трохі ператрываць...

Адрыян зірнуў на наследніка хоць і з недаверам, але ўсё-такі ў зрэнках бліснуў агеньчык надзеі.

Аднак жа, насуперак прароцтву, боль не праходзіў, і надзею трэба было неяк "падкормліваць". Антанін угаварыў імператара, каб ён прыняў яшчэ аднаго сляпога чалавека...

Дзюбаючы па мармуровай падлозе сукаватым посахам, да імператарскага крэсла прыкльпаў векавечныя стары з сівымі рэдкімі космамі да самых плячэй. Пад руку яго падтрымліваў Антанін. Бельмаў на вачах старца не было, аднак паводзіў ён сябе як існы невёдушчы. Да таго ж, цела ягонае калацілася, а твар быў пабіты чырвонымі плямамі.

Адрыян зразумеў, што гэты стары не толькі сляпы, але і хворы на ліхаманку, бо такую ж хваробу зусім нядаўна ўдалося падужаць яму самому. Зрэшты, чаму ўдалося? Хоць ужо і зрэдчас, але па целу імператара усё яшчэ прабягаюць дрыжкі, пот льецца ручаінамі, дакучае смага. Дый косці па-ранейшаму ломіць (праўда, не так балюча), дыхаць даводзіцца з напругаю і часта-часта.

— Адкуль ты будзеш, чалавеча? — спытаўся Адрыян, перш чым стары паведаў пра сваё гора.

— З Панноніі, мой імператар... — скрыпучым голасам азваўся старац.

— Ого! — непадробна здзівіўся Адрыян. — Гэта ж такая далеч...

— Што праўда, то праўда... Але ж бяда і на край свету завядзе...

— І якая ж у цябе бяда?

— Аслеп я... А ў народзе пагудкі ходзяць: варта абняць і пацалаваць твае калені — і слепата пройдзе... Вось я і прыцёгся... Дарэчы, быў час, калі цябе, імператар, я на ўласныя вочы бачыў. Ты тады быў у Панноніі са сваімі легіёнамі...

А вось гэта яму гаварыць не варта было, бо імператар спахмурнеў. Што магло застацца ў памяці старога? Тое, што ў Панноніі Адрыян абкрывавіў свой меч, утаймоўваючы дакаў ды сарматаў.

— Я бачу, табе не толькі слепата дакучае, — імператар паспяшаўся скіраваць размову ў іншае рэчышча. — Недзе і ліхаманку падхапіў — вунь як цябе калоціць...

— Яно так... Пакуль сюды дабіраўся, дык гэтая трасца і прычাপілася...

— Ну, цалуй мае ногі, вылечвайся...

Стары павольна прысеў на калені, дрыжачымі рукамі абхапіў ногі імператара, стаў тыкацца ў іх сасмяглымі вуснамі. Калі ж адхіснуўся, дык радасна ўсклікнуў:

— Во! А мяне ўжо не гэтак калаціць стала! Дый жар быццам бы схлынуў!... Ты, імператар, сапраўдны чарадзеі! А лепей сказаць — бог! Праўду людзі кажуць! Вось толькі я ўсё яшчэ нічога не бачу...

Адрыян кінуў на старога пільны позірк зверху ўніз. Падобна, ён не хлусіць: і рукі дрыжаць не гэтак, як хвіліну таму, і чырвоныя плямы на твары зніклі...

— Не хвалюйся, станеш ты відушчым, — заспакоіў старца імператар, прыгадаўшы, што і ў жанчыны бельмы сышлі не адразу. — Тупай у сваю Паннонію, там у мясцовым храме пратры вочы вадою, і ўсё будзе як след... Ну, ідзі, ідзі, у мяне болей часу нямашака...

Стары, не ўстаючы з каленяў і не паварочваючыся спінаю да імператара, стаў ад яго адсоўвацца, і толькі адалеўшы з дзесятак метраў, з крэткам выпрастаўся. Аднак, перш чым конча сысці, пранікнёна мовіў:

— Шчырая мая падзяка! Але ж і я, імператар, не зусім просты чалавек — усіх нашых месцічаў лекую. І табе дапамагу. Вось пабачыш: заўтра ад твае ліхаманкі не застанецца і следу. Дый увогуле ўсе хваробы ад цябе адступяцца. Вось пабачыш...

Адрыян сумна ўсміхнуўся:

— Твае б словы ды багам у вушы...

“Мая душа-вандроўніца...”

Падсылаючы да імператара калек, Антанін спадзяваўся толькі на тое, што яны здолеюць палепшыць маральны стан Адрыяна, заселяць у ягоную душу надзею на хуткае выздараўленне. Таму наступнік вельмі здзівіўся, калі неўзабаве пасля візіту старца з Панноніі і ягонае абяцанкі, што “ўсе хваробы адступяцца”, здароўе імператара сапраўды пайшло на папраўку: ад ліхаманкі не засталася і следу, боль у галаве прытупіўся, а кашмарныя сны дакучалі толькі зрэчас.

Доўгачаканую палёгку варта было замацаваць, і найперш ухіліцца ад дзяржаўных спраў (нягледзячы на пакуты тадысяды Адрыян усё ж падпісваў нейкія эдыкты, прымаў наведнікаў). Прычым імператар сам прыйшоў да такой высновы і прапанаваў Антаніну:

— Кіруй імперыяй, а я паеду ў Байі. Трэба адпачыць...

Выбар Адрыяна не быў выпадковым. Байі — невялікі курортны гарадок у паўднёвай правінцыі Кампанія, на беразе Неапалітанскага заліва. Вакол — горы, мінеральныя крыніцы... Нездарма яшчэ колісь гэтыя мясціны аблюбовалі Марый, Пампей, Юлій Цэзар.

Аднак у Байях Адрыян пачуваўся няблага толькі першы тыдзень. Аднаго разу імператар вяртаўся з узбярэжжа, і ногі раптам падкасіліся. Ён гупнуў бы на камяністую сцежку, калі б абачлівыя ліктары, якія неадступна следавалі за імператарам паўсюль, не падхапілі яго пад пахі. Самастойна дабрацца

да вілы Адрыян не змог — хістаўся, траціў раўнавагу. Да таго ж, неўтаймаваная ваніты пачалі выварочваць ягонае нутро назнайніцу.

Ужо апынуўшыся ў ложку, Адрыян заўважыў, што ўсе рэчы — крэслы, картыбулы і нават столь ды сцены — чамусьці рухаюцца, варочаюцца вакол яго. Зрэшты, усё ўвогуле бачылася, бы ў тумане, ды яшчэ і дваілася. А калі ён паспрабаваў нешта сказаць, дык адчуў, што язык у роце варочаецца, як калода. Адрыян толькі і здолеў больш-менш разборліва пра-мармытаць:

— Хай сюды прыедзе Антанін...

З кожным днём імператару рабілася горш і горш. Апрача агульнай слабасці, раптам анямела ўся левая палова цела. Дапякалі смага, жар і пот. Сэрца тарахцела, як колы павозкі на брукаванцы. Але самае жahlівае — у галаву вярнуўся нясцерпны боль, нават болей пякельны, чым раней. Зноўку пачалі дакучаць кашмары...

Адрыян зразумеў: Харон ужо чакае яго на беразе Стыкса, каб пераправіць у царства Аіда. А тая палёгка, якую ён адчуў напярэдадні, — не больш як перадсмяротная саступка лёсу. Звычайна так і бывае: перш чым падгрэбці пад сябе, смерць паслабляе хватку, дазваляе чалавеку напоўніцу нацешыцца вабносцямі зямнога жыцця — мусіць, для таго, каб ён усвадоміў, што яму давядзецца страціць назаўжды...

І цяпер, лежачы ў ложку, невыносна пакутуючы, Адрыян падсумоўваў, чаго дамогся ён у зямным жыцці, спрабаваў уявіць, што чакае яго наперадзе.

Спакон вякоў цароў і імператараў называлі багамі на зямлі. Ён, Адрыян, хоць і не пярэчыў гэтаму, але богам сябе не лічыў. Дый насамрэч: які ж ён бог, калі цудаў не твораць (Адрыян здагадваўся, што апошнія сустрэчы са сляпендамі — штукаарствы Антаніна), дый пакутуе ўпоравень з іншымі людзьмі, а можа, нават і болей. Зрэшты, гэта й не дзіўна, бо нездарма кажуць: чым больш чалавеку дадзена, тым больш з яго потым спагоніцца...

А хто ж яны, бог ці багі, перад якімі давядзецца трымаць справаздачу? За якія грахі прыйдзецца адказваць перад Небам? І што такое грэх увогуле?

Калі браць у разлік Юпітэра з ягоным шматлікім атачэннем, дык перад імі Адрыян, можна сказаць, бязгрэшны. Так, ваяваў, забіваў, раскашаваў, распуснічаў. І што з таго? Хіба ж самі рымскія багі не такія? Бясконца паглынаюць нектар і амброзію, а ўпіўшыся, калашмацяць адзін аднаго, абдурваюць, кідаюцца ў блуд. Так што, калі на Нябёсах рэй вядзе Юпітэр, дык Адрыяну нічога не пагражае. Наадварот, яго, бадай, багі сапраўды прымуць у сваю хеўру, бо імператар рабіў усё, каб тут, на зямлі, іх належна ўшаноўвалі. Дый да іншаверцаў літасці не было...

А што калі праўду казала Сафія і насамрэч ніякіх рымскіх багоў нямашака, а ёсць толькі міфы-небыліцы, прыдуманая старажытнымі грэкамі, ды іхнія выявы-ідалы, змайстраваныя людзьмі з каменя, дрэва і жалеза? Што будзе, калі ўвесь гэты свет сапраўды прыдумаў і верхаводзіць у ім іўдзейска-хрысціянскі бог? У такім разе грахоў у Адрыяна набярэцца — незлічона.

Зрэшты, у іўдзеяў і хрысціян бог быццам бы і адзіны, але разумеюць і ўспрымаюць яны яго па-рознаму.

На горшы выпадак для Адрыяна, хай бы лепей мелі рацыю іўдзеі. Бог у іхнім уяўленні сочыць, каб людзі прытрымліваліся Закона, выконвалі заповедзі. Вядома, Адрыян іх не прытрымліваўся, а тых самых іўдзеяў амаль што вынішчыў на карані. Але ж гэтага вымагала ягоная пасада: імператару належыць забяспечваць парадак на падуладнай тэрыторыі, каб у зямным жыцці не было хаосу і бязладдзя, інакш будзе тварыцца немаведама што. Перад іўдзейскім богам, магчыма, мецьмецца хоць нейкі шанец апраўдацца...

А вось калі правільна разумеюць бога хрысціяне, дык ніякага апраўдання для Адрыяна не будзе: усё ягонае жыццё — сучэльны грэх, бо прыхільнікі Хрыста лічаць, што грэх здзейснены не толькі тады, калі ты зрабіў ганебны ўчынак, але і тады, калі ты пра яго проста падумаў...

Дык на чые шалі будзе пакладзенае ягонае жыццё? Адрыян не ведаў, і гэта толькі давала пакутаў, найперш душэўных.

Ну чаму лёс наканаванай яму гэтае імператарства, пры якім непазбежна даводзіцца кагосьці забіваць, з кагосьці здэкавацца? Колісь жа, яшчэ з дзяцінства, душа Адрыяна прагла

высокага, духоўнага, узнёслага, гарнулася да розных навук, да мастацтва, да літаратуры. Лепей бы ён проста пісаў вершы, хай сабе не такія майстравітыя, як у Марцыяла і Герода... Ва ўсякім разе ні Юпітэр, ні Яхве ягоную паэзію за грэх не палічылі б...

Гаварыць выразна Адрыян ужо не мог, але праваю рукою яшчэ валодаў і знакамі паказаў служкам, якія ні на хвіліну не адыходзілі ад ложка, каб яны паднялі яго і пасадзілі за картыбул. Калі загад быў выкананы, імператар дрыжачымі пальцамі ўзяў палачку егіпецкага трыснягу і схіліўся над аркушам папіруса...

Атрымаўшы вестку, што імператар конча заняджуаў і кліча яго да сябе, Антанін, не марудзячы, выправіўся ў Байі. Коней гналі наўзгалоп, двойчы мяняючы экіпажы. Дапамагчы імператару Антанін, вядома ж, не мог, аднак спадзяваўся хоць бы заспець яго жывым.

Заспеў. Але радасці гэта не прынесла. Калі Антанін у дарожнай адзежы ўляцеў у спачывальню, імператар ляжаў з заплюшчанымі вачыма, ягоны твар быў барвовым, а вусны — сінюшнымі. Дыхаў Адрыян цяжка, хрыпла.

Антанін упаў перад ложкам на калені і адчайна ўсклікнуў:
— Імператар! Бацька! Не памірай!

Аднак Адрыян не азваўся. А праз некалькі хвілін і перастаў дыхаць...

Антанін узняўся з каленяў, ачмурэлы, зрабіў два крокі назад. Ягоны позірк слізгануў па гладкай паверхні картыбула, які месціўся побач з ложкам, і зачапіўся за аркуш папіруса. Антанін згроб яго пяцярнёю і прабег вачыма па стракатых, няроўных радках, у якіх з цяжкасцю можна было распазнаць почырк Адрыяна:

*Мая душа-вандроўніца
І госця цела тленнага,
Ты адлятаеш, бедная,
За далі невядомыя,
Панурыя і бякляя.
І што цябе чакае там?..*

Эпілог

Сонечны дыск толькі-толькі пачынаў усплываць з-за акаёму, там, дзе сыходзіліся неба і зямля, паказалася ўсяго дуга залацістага вобада, таму лянiвыя промні выхапілі з паўцемрадзі не больш як грэбень узвышша, на якім цягнуліся ўгару чатыры крыжы. Здалёк, ды яшчэ ў паўзмроку, выпадковаму падарожніку яны маглі здацца чалавечымі постацямі, якія, раскінуўшы рукі ўшыркі, ці то сустрэкалі вандроўніка з распрасцёртымі абдымкамі, ці то сваім выглядам папярэджвалі, што далей рухацца не варта і нават небяспечна.

Там, за узвышшам, раскінуў свае абсягі Рым. З-за таго, што сонечнае святло яшчэ не аблізала дахі будынкаў, Вечны горад выглядаў панура і змрочна.

Па пакатым схіле насустрач светлай пляме на вяршыні, якая з кожнаю хвілінаю пашыралася, угару рухалася карука. Крыху воддаль ад крыжоў яна спынілася. Беллагаловы хлопец саскочыў на зямлю, працягнуў руку дзяўчыне, падсабляючы ёй сысці з карукі. Следам з павозкі самавіта ступіў чалавек сталага веку, і толькі ўжо потым козлы пакінуў фурман. Трымаючыся блізу адно аднаго, людзі няспешна пакрочылі да крыжоў. З таго дня, як яны з'явіліся на ўзвышшы, прайшоў роўна год, і сёння, згодна з хрысціянскім звычаем, крыжы заменяць новымі, больш дыхтоўнымі. Сёння тут збярэцца шмат хрысціян з усяго наваколля, каб ушанаваць памяць Веры, Надзеі, Любові і маці іх Сафіі.

Вірсавія выказала жаданне праведаць магiлы як мага раней, калі яшчэ не будзе людское сумятні, калі ніхто не замінацьме ціхім малітвам. Архелай і Дыадор з ёю пагадзіліся, а Гней, які таксама наважыўся падацца разам з імі, натуральна, не запырэчыў. Ён сам прапанаваў нарэзаць у перыстылі цэлае бярэмя розных кветак, якія даглядаў-пеставаў, нібы родных дзяцей.

Расклаўшы кветкі на аселых грудках, маладзёны і Дыадор апусціліся перад імі на калені і пачалі ціха маліцца, зрэчас адбіваючы паклоны. Вірсавіі рабіць гэта было не надта зручна, бо замінаў акруглены жывоцік, які выпінаўся з-пад прасторнае столы...

Адступіўшыся крыху ўбок, Гней то акідваў суровым паглядам скамянелыя абшары шэрага горада, то з замілаваннем пазіраў на ўзнёслыя, прасветленыя малітвамі твары Архелая і Вірсавіі. І гэтая ўзнёсласць міжволі перадалася яму самому...

Цяпер, лічы, напрыканцы жыцця, у душы Гнея ўсталяваліся злагада і спакой. А чым было напоўненае ягонае жыццё раней? Агменамі, бітвамі ды крывёю. Праўда, ён праліваў тую кроў, выконваючы ваярскі абавязак, ды ўсё ж...

Хай сабе і запознена, але Гнею ў рэшце рэшт адкрылася, для чаго людзі прыходзяць у гэты свет і дзеля чаго можна ахвяраваць уласным жыццём. Сын Архелай... Вірсавія... Неўзабаве з'явіцца ўнучак ці ўнучка... І не перарвецца нітачка, пацягнуцца за жыццёвыя далягляды...

Той, хто стварыў зямное харакство, хто ўдыхнуў жыццё і сэнс у кожную травінку, кожную кузурку, мусіць жа, і меў на ўвазе, што чалавек, як вяршыня гэтага тварэння, ніколі не парушыць гармонію сваімі грэшнымі задумамі і ўчынкамі...

І хоць хрысціянінам Гней не стаў, у гэтыя хвіліны ў ягонай душы чамусьці з'явілася неадольная прага перахрысціцца. Ён нават зрабіў спробу ўзмахнуць праваю рукою і не адразу ўцяміў, што тае рукі папросту нямашака. Нахлынулі прыкрасць і гаркота, але Гней не даў ім волю і ціха прашаптаў:

— Бог ёсць любоў... Любоў...

Змест

Ад аўтара..... 3

Кніга першая. АКІБА

Пасланец ад Бога	5
Легат-прапрэтар	10
Архелай	19
Сустрэча з Гамаліілам	26
Вірсавія	35
Месія	44
Прышэсце	53
Трывожнае чаканне	60
Вандроўнікі	70
Парастак кахання	83
Няўдалыя перамовы	90
Клопаты Акілы	96
3 рук у рукі	107
Слёзы Архелая	113
Напярэймы	120
Пагром	123
Нечаканы манеўр	129
Бітва	132
Царства зямное і нябеснае	147
Рэванш	157
Жахлівая вестка	169
Гладыятарскія баі	178
Разлад	191
Хцівасць Гідона	198
Вайна вайною	201
Мор	205
Гібель Іуды	209
Смерць Рашбі	220
Легат-прапрэтар у няміласці	226
Архелай вяртаецца ў Ерусалім	231
Не чакалі	237
Патрабуецца ахвяра	243

Высакароднасць ці здрада?	249
Суд адкладаецца	259
Пагоня	265
Акіла нагадвае пра сябе	278
Не злагада, а супрацьстаянне	283
Трыумфу не атрымалася	289
Вялікае перасяленне	292
У аблозе	296
Здрада	302
Апошняя вылазка	308
За крапасною сцяною	315
Штурм	324
Над абрывавам	329
Апошняя пакута	335
Усе дарогі вядуць у Рым	344

Кніга другая. АДРЫЯН

Прыхамаці імператара	347
На вуліцах Рыма	357
Інтрыгі прэфекта	364
Ад знаёмства да сяброўства	372
Сенатар Гней	382
На баляванні ў Адрыяна	397
Сафія	409
Пакуты Луцыя	423
Двайнік	430
Шлях да ўлады	438
Адзінае выйсце	449
Уцёкі	456
Варажба	465
Саюзнікі	471
Вобшук	478
Цнатлівіца Тэклія	483
Дзве сустрэчы імператара	494
Захоп	504
У Нявіевым гаі	511
Два трупы	517

...І сышліся тры дарогі	522
Дуумвір Антыох	528
Супрацьстаянне	531
Азмрочаная радасць	549
У Паладыі	555
Жорсткасць і спагада	563
Пакутніцы	570
Чатыры магілы	591
Анёлы смерці	595
Жыццё як кара	608
Хрышчэнне	616
“Бог на зямлі і на нябёсах”	620
“Мая душа-вандроўніца...”	625
Эпілог	629

17

История и география

Учебник

1 класс

Москва

История и география
Класс: 1 класс

История и география
1 класс
Учебник

История и география
1 класс
Учебник

Літаратурна-мастацкае выданне

Усеня Алесь

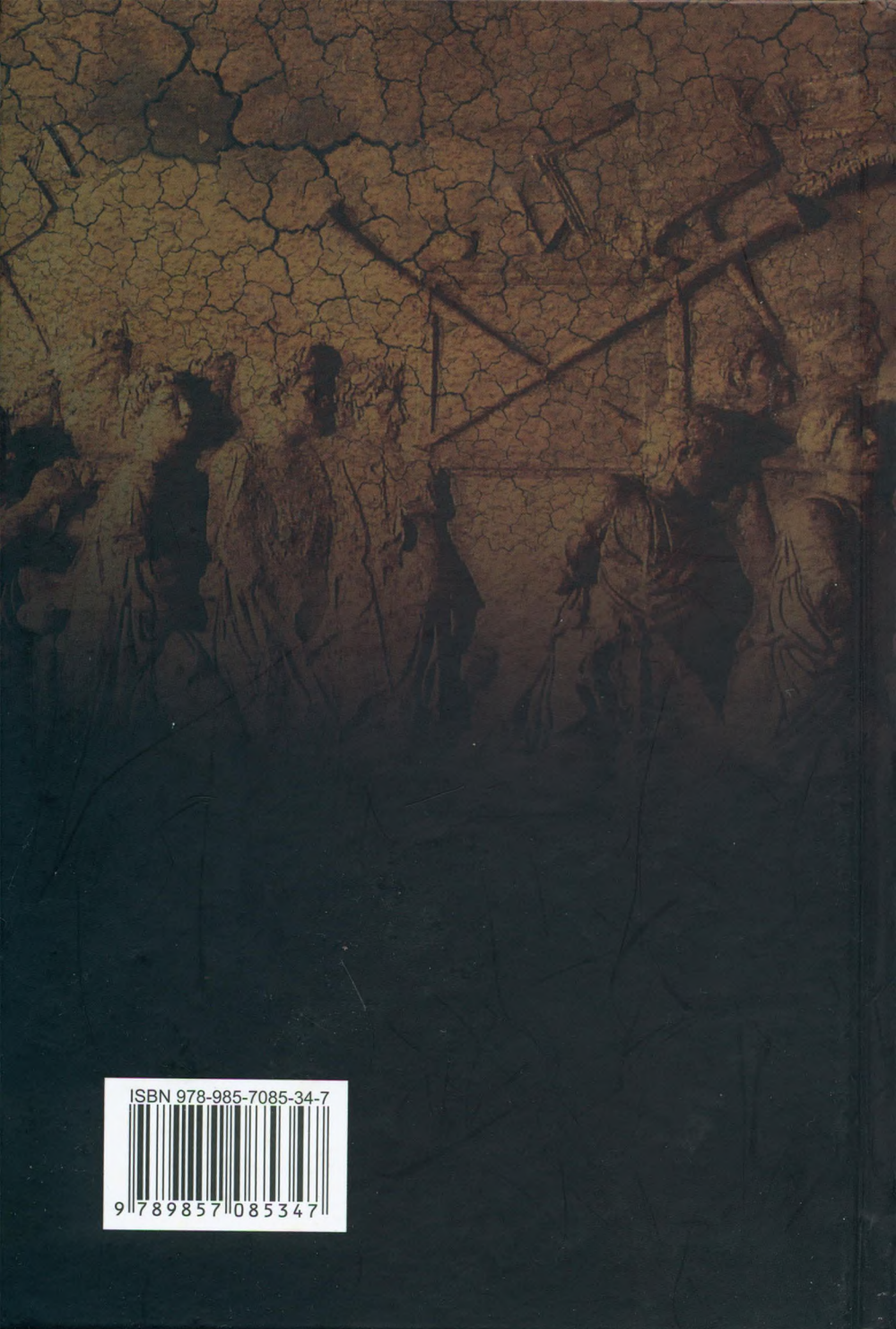
Грэх

Раман

Адказы за выпуск *Цімафей Нявінскі*
Камп'ютарны дызайн, вёрстка *Дар'я Бунеева*

Падпісана да друку 25.04.2014. Фармат 60x90 ¹/₁₆.
Папера афсетная. Друк афсетны.
Ум. друк. арк. 37,0. Улік.-выд. арк. 32,6.
Наклад 500 ас. Замова 433.

Выдавец і паліграфічнае выкананне:
таварыства з абмежаванай адказнасцю «Медысонт».
ЛВ № 02330/413 от 09.07.2009.
ЛП № 02330/20 от 18.12.2013.
Вул. Ціміразева, 9, 220004, Мінск.

ISBN 978-985-7085-34-7

9 789857 085347

АЛЕКСЬ УСЕИЯ

ГРЕXX